

**TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
BALKAN ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ DERGİSİ**

Cilt: 10, Sayı: 2, Aralık 2021



**TRAKYA UNIVERSITY
JOURNAL OF BALKAN RESEARCH INSTITUTE**

Volume 10, Number 2, December 2021

ISSN 2147-1371

Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi (BAE-Dergisi), Balkanlar üzerine sosyal bilimler alanında özgün çalışmalara yer veren uluslararası hakemli bir dergidir. Türkçe ve İngilizce makalelere yer veren BAE-Dergisi, Temmuz ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanır. BAE-Dergisi'ne gönderilen yazılar, yayımlanmadan önce Yayın Kurulunca dergi yazım ilkelerine uygunluk açısından incelenir. Yayımlanması uygun bulunan makaleler adları gizli tutulan iki ayrı hakeme gönderilir. Hakem süreçleri tamamlanan makaleler, kronolojik sıra takip edilmeksizin Yayın Kurulu'nun nihai değerlendirmesi ve kararı sonrası dergide yayımlanır. Dergide yayımlanan makalelerde savunulan görüşler BAE-Dergisini hiçbir surette bağlamaz. Yayımlanan makale ve yazıların sorumluluğu yazarına aittir. Gönderilen yazılar iade edilmez.

Gönderilen makaleler intihallere karşı *iThenticate* programı ile denetlenmektedir. <http://www.ithenticate.com/>

Journal of Balkan Research Institute (JBRI) is an international biannual (July and December) peer-reviewed academic journal that aims to publish original articles, i.e. papers which have not been previously published in any journal, in the realm of Social Sciences related to the Balkans. Each article is examined by the Editorial Board regarding writing principles and guidelines. The ones approved are sent to two independent referees for double-blind peer review. Those articles which peer review process is completed are published without chronological order after the final evaluation and decision of the Editorial Board. Authors are responsible for their articles. Any of their ideas are individual and does not bind the JBRI. No article is returned to authors.

The articles sent are controlled for plagiarism by the *iThenticate* programme. <http://www.ithenticate.com/>



Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

YAZIŞMA ADRESİ / CORRESPONDENCE ADDRESS

Trakya Üniversitesi Balkan Yerleşkesi Enstitüler Binası
Balkan Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü
22030 Edirne / TÜRKİYE

Telefon / Phone: +90 284 - 235 34 58 **Belgegeçer / Fax :** +90 284 - 236 31 79

E-Mektup / E-mail: baedergisi@trakya.edu.tr; baedergisi@gmail.com

www.baedergisi.trakya.edu.tr / www.baedergisi-en.trakya.edu.tr

<http://dergipark.org.tr/tr/pub/baed>

BASKI / PRINTING

Trakya Üniversitesi Matbaası
Edirne Teknik Bilimler MYO - Sarayıçi Yerleşkesi / EDİRNE
E-Mektup / E-mail: matbaa@trakya.edu.tr

EDİRNE – ARALIK 2021

BALKAN ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
JOURNAL OF BALKAN RESEARCH INSTITUTE

ISSN 2147-1371

DERGİ SAHİBİ / OWNER

Trakya Üniversitesi Rektörlüğü Balkan Araştırma Enstitüsü adına
Doç. Dr. İbrahim KELAĞA AHMET

EDİTÖR / EDITOR

Dr. Öğr. Üyesi Sabri Can SANNAV

ALAN EDİTÖRLERİ / SECTION EDITORS

Doç. Dr. Ömer AKSOY

(Balkan Dilleri ve Edebiyatları-Balkan Languages and Literatures)

Doç. Dr. Ali HÜSEYİNOĞLU

(Balkan Siyaseti ve Uluslararası İlişkiler-Balkan Politics and International Relations)

Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül KILIÇ

(Balkan Tarihi-Balkan History)

EDİTÖR YARDIMCILARI / ASSISTANT EDITORS

Arş. Gör. Dr. Fatma RODOPLU YILDIRIM-Öğr. Gör. Utku KIRLIDÖKME

İNGİLİZCE EDİTÖR / ENGLISH LANGUAGE EDITOR

Doç. Dr. Seda TAŞ İLMEK

YAYIN KOORDİNATÖRÜ / PUBLICATION COORDINATOR

Öğr. Gör. Utku KIRLIDÖKME

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

- Prof. Dr. Engin BEKSAÇ (Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye)*
Prof. Dr. Dragi GJORGIEV (Ss. Cyril and Methodius University, Üsküp/Makedonya)
Prof. Dr. Kerima FILAN (University of Sarajevo, Saraybosna/Bosna-Hersek)
Prof. Dr. Machiel KIEL (Netherlands Institute, İstanbul/Türkiye)
Prof. Dr. Mirjana TEODOSIJEVIC (University of Belgrade, Belgrad/Sırbistan)
Prof. Dr. Thanos VEREMIS (National and Kapodistrian University of Athens, Atina/Yunanistan)
Doç. Dr. Ömer AKSOY (Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye)
Doç. Dr. Liliana BOŞCAN (University of Bucharest, Bükreş/Romanya)
Doç. Dr. Ali HÜSEYİNOĞLU (Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye)
Doç. Dr. İbrahim KELAĞA AHMET (Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye)
Doç. Dr. Alexei KALIONSKI (Sofia University "St. Kliment Ohridski", Sofya/Bulgaristan)
Doç. Dr. Georgios SALAKİDİS (Democritus University of Thrace, Gümülcine/Yunanistan)
Dr. Öğr. Üyesi Bülent AKYAY (Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Paschalis ANDROUDİS (Aristotle University of Thessaloniki, Selanik/Yunanistan)
Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül KILIÇ (Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Sabri Can SANNAV (Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye)

DİZGİ / TYPESETTING

- Arş. Gör. Dr. Fatma RODOPLU YILDIRIM*
Öğr. Gör. Meral JAHJAİ
Öğr. Gör. Utku KIRLIDÖKME

HALKLA İLİŞKİLER / PUBLIC RELATIONS

- Arş. Gör. Dr. Fatma RODOPLU YILDIRIM*

İNDEKS KOORDİNATÖRÜ / INDEX COORDINATOR

- Doç. Dr. Ali HÜSEYİNOĞLU*

KAPAK TASARIM / COVER DESIGN

- Fatma YAZICI*

ULUSLARARASI BİLİM DANIŞMA KURULU
INTERNATIONAL SCIENTIFIC ADVISORY COMMITTEE

- Prof. Dr. Yücel ACER, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale/Türkiye
Prof. Dr. İlker ALP, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH, Erciyes Üniversitesi, Kayseri/Türkiye
Prof. Dr. Engin BEKSAÇ, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Sabina BAKSİC, University of Sarajevo, Saraybosna/Bosna-Hersek
Prof. Dr. Bernt BRENDEMOEN, University of Oslo, Oslo/Norveç
Prof. Dr. Nuray BOZBORA, Marmara Üniversitesi, İstanbul/Türkiye
Prof. Dr. Rıdvan CANIM, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Swietlana M. CZERWONNAJA, Nicolaus Copernicus University, Torun/Polonya
Prof. Dr. Hasret ÇOMAK, İstanbul Arel Üniversitesi, İstanbul/Türkiye
Prof. Dr. Birgül DEMİRTAŞ, Türk-Alman Üniversitesi, İstanbul/Türkiye
Prof. Dr. Zafer GÖLEN, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur/Türkiye
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN, Ege Üniversitesi, İzmir/Türkiye
Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul/Türkiye
Prof. Dr. Nimetullah HAFIZ, University of Prishtina, Prishtine/Kosova
Prof. Dr. Fadil HOCA, Ss. Cyril and Methodius University, Üsküp/Kuzey Makedonya
Prof. Dr. Ömer Soner HUNKAN, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Nazim İBRAHİM, Ss. Cyril and Methodius University, Üsküp/Kuzey Makedonya
Prof. Dr. Mehmet Zeki İBRAHİMİL, Gazi Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Prof. Dr. Osman KARATAY, Ege Üniversitesi, İzmir/Türkiye
Prof. Dr. Levent KAYAPINAR, Ankara Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR, Milli Savunma Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Prof. Dr. Aşkın KOYUNCU, Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale/Türkiye
Prof. Dr. Kemalettin KUZUCU, Marmara Üniversitesi, İstanbul/Türkiye
Prof. Dr. Lyubomir MIKOV, Bulgaristan Bilimler Akademisi, Sofya/Bulgaristan
Prof. Dr. İrfan MORİNA, University of Prishtina, Prishtine/Kosova
Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ, Gazi Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Prof. Dr. Emel G. OKTAY, Hacettepe Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Prof. Dr. Ali İhsan ÖBEK, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon/Türkiye
Prof. Dr. Ali Fuat ÖRENÇ, İstanbul Üniversitesi, İstanbul/Türkiye
Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN, Erciyes Üniversitesi, Kayseri/Türkiye
Prof. Dr. Fırat PURTAŞ, TÜRKSOY Genel Sekreter Yrd., Ankara/Türkiye
Prof. Dr. Lelija SOCANAC, University of Zagreb, Zagreb/Hırvatistan
Prof. Dr. Abidin TEMİZER, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur/Türkiye
Prof. Dr. Mirjana TEODOSIJEVIC, University of Belgrade, Belgrad/Sırbistan
Prof. Dr. İlhan TOKSÖZ, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Yüksel TOPALOĞLU, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Sibel TURAN, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Fahri TÜRK, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Mustafa TÜRKER, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN, İzmir/Türkiye

Prof. Dr. Hamit XHAFERI, SEEU University, Tetovo/Kuzey Makedonya
Doç. Dr. Uğur ALTUĞ, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Çankırı/Türkiye
Doç. Dr. Selim ASLANTAŞ, Hacettepe Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Doç. Dr. Goran BANDOVIĆ, Univ. College of IR and Diplomacy, Zagreb/Hırvatistan
Doç. Dr. Tuba ÜNLÜ BİLGİÇ, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Doç. Dr. Bilgin ÇELİK, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir/Türkiye
Doç. Dr. Neriman ERSOY HACISALİHOĞLU, İstanbul Üniversitesi, İstanbul/Türkiye
Doç. Dr. Neriman HASAN, Ovidius University of Costanta, Köstence/Romanya
Doç. Dr. Ali HÜSEYİNOĞLU, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Doç. Dr. İbrahim KELAĞA AHMET, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Doç. Dr. Murat ÖNSOY, Hacettepe Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Doç. Dr. Ayşe ÖZKAN, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Çankırı/Türkiye
Doç. Dr. Kader ÖZLEM, Uludağ Üniversitesi, Bursa/Türkiye
Doç. Dr. Caner SANCAKTAR, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli/Türkiye
Doç. Dr. Seda TAŞ İLMEK, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Dilaver Arıkan AÇAR, Yaşar Üniversitesi, İzmir/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Veysi AKIN, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Bülent AKYAY, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Mümin İSOV, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Yüksel HOŞ, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül KILIÇ, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Şahin KILIÇ, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Ferhan KIRLIDÖKME MOLLAOĞLU, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Sabri Can SANNAV, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Vahit Cemil URHAN, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye

Balkan Araştırma Enstitüsü (BAE) Dergisi, *Emerging Sources Citation Index (ESCI)*, *TÜBİTAK/ULAKBİM TR Dizin Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı*, *Central and Eastern European Online Library (CEEOL)*, *EBSCO*, *J-Gate*, *Modern Language Association (MLA) International Bibliography*, *ProQuest* ve *T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Veri Tabanı* tarafından taranmaktadır.

The Journal of Balkan Research Institute (JBRI) is indexed in *Emerging Sources Citation Index (ESCI)*, *TÜBİTAK/ULAKBİM TR Dizin Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı*, *Central and Eastern European Online Library (CEEOL)*, *EBSCO*, *J-Gate*, *Modern Language Association (MLA) International Bibliography*, *ProQuest* and *T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Veri Tabanı*.

BU SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES OF THIS ISSUE

- Prof. Dr. Mahir AYDIN, İstanbul Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Melek ÇOLAK, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi/Muğla
Prof. Dr. Geza DAVID, Elte University /Budapeşte/Macaristan
Prof. Dr. Emine ERDOĞAN ÖZÜNLÜ, Hacettepe Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Zafer GÖLEN, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi/Burdur
Prof. Dr. Rifat GÜNALAN, İstanbul Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Ali Fuat ÖRENÇ, İstanbul Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Sibel ÖZEL, Marmara Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN, Erciyes Üniversitesi/Kayseri
Prof. Dr. Gürsoy ŞAHİN, Afyon Kocatepe Üniversitesi/Afyon
Prof. Dr. Abidin TEMİZER, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi/Burdur
Prof. Dr. Kadir ULUSOY, Mersin Üniversitesi/Mersin
Doç. Dr. Gizem ALİOĞLU ÇAKMAK, Yeditepe Üniversitesi/İstanbul
Doç. Dr. Togay Seçkin BİRBUDAK, Gazi Üniversitesi/Ankara
Doç. Dr. Nurten ÇETİN, Trakya Üniversitesi/Edirne
Doç. Dr. Ioannis N. GRİGORİADİS, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi/Ankara
Doç. Dr. Bülent HÜNERLİ, Kırklareli Üniversitesi/Kırklareli
Doç. Dr. Ali HÜSEYİNOĞLU, Trakya Üniversitesi/Edirne
Doç. Dr. Habibe KAZANCIOĞLU, Trakya Üniversitesi/Edirne
Doç. Dr. Ercan KARAKOÇ, Yıldız Teknik Üniversitesi/İstanbul
Doç. Dr. Feyza KURNAZ ŞAHİN, Afyon Kocatepe Üniversitesi/Afyon
Doç. Dr. Sezai ÖZTAŞ, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi/Tekirdağ
Doç. Dr. Burcu TAŞKIN, İstanbul Medeniyet Üniversitesi/İstanbul
Doç. Dr. Metin ÜNVER, İstanbul Üniversitesi/İstanbul
Dr. Öğr. Üyesi Bülent AKYAY, Trakya Üniversitesi/Edirne
Dr. Öğr. Üyesi Halim ÇAVUŞOĞLU, Hacettepe Üniversitesi/Ankara
Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül KILIÇ, Trakya Üniversitesi/Edirne
Dr. Öğr. Üyesi Tatjana MARKOVIĆ, Austrian Academy of Sciences, Viyana/Avusturya
Dr. Öğr. Üyesi Maroš MELİCHÁREK, University of Pavol Jozef Safarik, Kosice/Slovakya

**BALKAN ARAŞTIRMA
ENSTİTÜSÜ DERGİSİ**

Cilt 10, Sayı 2, Aralık 2021

**JOURNAL OF BALKAN
RESEARCH INSTITUTE**

Volume 10, Number 2, December 2021

İÇİNDEKİLER

CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ

RESEARCH ARTICLES

Selda ADİLOĞLU – Hüseyin PEHLİVAN

*Batı Trakya'da Nüfussuzlaşan Türk
Köyleri: Dağkaramusa Köyü Örneği*

*Depopulated Turkish Villages in Western
Thrace:*

The Case Of Dağkaramusa Village

337-375

Levent DOĞAN

*Gagauz Türkçesinde Olumsuzluk ve
Yokluk*

*Negativity and Negation in Gagauz
Turkish*

377-424

Melih DUMAN

*Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Raporları
Doğrultusunda Romanya'daki Siyasi
Gelişmeler ve Türkiye-Romanya İlişkileri
(1931-1944)*

*Political Developments in Romania and
Turkey-Romania Relations According to
the Reports of Hamdullah Suphi Tanrıöver
(1931-1944)*

425-462

İlkay ERKEN

*II. Abdülhamid Devri'nde İşkodra
Vilayetinde Rüşdiyeler*

*Ottoman Junior High Schools in Province
of Shkodra during the Reign of Abdulhamid
the Second*

463-507

Senem GÖNENÇ

*Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun
Bosna ve Hersek'i İlhakı (5 Ekim 1908) ve
Müteakip Gelişmeler*

*The Austro-Hungarian Empire's
Annexation of Bosnia-Herzegovina
(October 5, 1908) and Following
Developments*

509-556

Sezai ÖZTAŞ - Gürhan KINALI

*Atatürk Dönemi Balkan Politikası
Bağlamında Türkiye-Yunanistan Ek
Antlaşması*

*Turkey-Greece Supplementary Agreement
in the Context of Balkan Policy of Atatürk
Period*

557-599

Mehmet TUĞRUL - Mehmet BULUT

*Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Kültürel
Hayat: Selanik ve Sofya*

*Waqfs and Cultural Life in Ottoman Cities:
Thessaloniki and Sofia*

601-633

Bilge USTAOĞLU

*Yunanistan'da Panhellenik Sosyalist
Hareketin (PASOK) Kuruluşu ve İktidara
Yükselişi (1974-1981)*

*The Foundaton and Rise to Power of the
Panhellenic Socialist Movement (PASOK)
in Greece (1974-1981)*

635-681

KİTAP DEĞERLENDİRMELERİ / BOOK REVIEWS

Lidia PAKHOMOVA

*Ksenia V. Melchakova, Bosniya i Gertsegovina v rossiyskoy obshchestvenno-politicheskoy
zhizni v 1856–1875 gg.*

683-688

BATI TRAKYA’DA NÜFUSSUZLAŞAN TÜRK KÖYLERİ: DAĞKARAMUSA KÖYÜ ÖRNEĞİ

Selda ADILOĞLU* - Hüseyin PEHLİVAN**

ÖZ

Başta kırsal bölgeler olmak üzere “boşalan/nüfussuzlaşan” yerleşim birimlerine sıklıkla rastlanır. Altta yatan etmenler siyasi, coğrafi, ekonomik veya demografik nitelikte olabilir. Göç, sıklıkla dile getirilen etmenlerin başında gelir. İnsanların farklı motivasyonlarla yer değişikliğine gitmeleri, çoğu durumda geride nüfussuzlaşmış yerleşim alanları yaratır. Batı Trakya’da yaşanmış göçlerin çok sayıda nüfussuzlaşmış yerleşim birimleri yarattığı anlaşılır. Bu sürecin doğası, nedenleri ve kaçının harabeye dönüştüğü konusu, Batı Trakya’yı esas alan çalışmaların göz ardı ettikleri konuların başında gelir. Çalışmada Batı Trakya Türkleri, göç sonrası süreçte geride bıraktıkları “nüfussuzlaşmış” yaşam yerleriyle ele alınmaktadır. Batı Trakya’da nüfussuzlaşan köyler ve nedenleri konusu, temsili bir örnek üzerinden irdelenmektedir. Dağkaramusa köyü ve onun “nüfussuzlaşma” süreci, çalışmanın araştırma konusudur. Dağkaramusa’dan farklı tarihlerde göç etmiş iki katılımcı ile sözlü tarih görüşmeleri gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler esnasında kroki çıkartma tekniğine başvurulmuştur. Alan yazındaki açıklamalar, Yunan devletinin bölgeyi Türk nüfusundan arındırmaya dönük politika ve uygulamalara gittiğini iddia eder. Benzer şekilde bulgular, Dağkaramusa’nın nüfussuzlaştırılmasında, Yunanistan’ın doğrudan müdahalesinin olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Batı Trakya Türkleri, Nüfussuzlaştırma, Dağkaramusa köyü

* Dr. Öğr. Üyesi, Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Bursa, ORCID: orcid.org/0000-0002-9725-436X, E-posta: selda.adiloglu@btu.edu.tr

** Yıldırım Belediyesi, Sosyal Destek Hizmetleri Müdürlüğü, Bursa, ORCID: orcid.org/0000-0001-8922-960X, E-posta: hsyn.phlvn.16@gmail.com



**DEPOPULATED TURKISH VILLAGES IN WESTERN THRACE:
THE CASE OF DAĞKARAMUSA VILLAGE**

ABSTRACT

Particularly in rural areas, "deserted/depopulated" settlements are frequently encountered. The underlying factors can be political, geographical, economic, or demographic. Emigration is one of the most frequently mentioned factors among all these. Mobility of people with different motivations, in most cases, creates residential areas that have become depopulated. The emigrations experienced in Western Thrace have created a large number of depopulated settlements. The nature of this process, its causes, and the number of settlements currently lying in ruins top the list of issues ignored by studies on Western Thrace. In this study, Western Thrace Turks are dealt with the "depopulated" places they left behind in the post-migration period. The issue of depopulated villages in Western Thrace and their reasons are examined through a representative example. Dağkaramusa village and its process of "depopulation" are the research subject. Oral history interviews were held with two participants who emigrated from Dağkaramusa on different dates. During the interviews, the sketch drawing technique was used. Explanations in the field claim that the Greek state has been following policies and implementing practices aimed at cleansing the region from the Turkish population. Similarly, findings show that Greece directly intervened to depopulate Dağkaramusa.

Keywords: Turks in Western Thrace, Depopulation, Dagkaramusa village

EXTENDED ABSTRACT

In this study, the issue of depopulated villages is discussed by focusing on the Turkish villages that became "depopulated" after the migration of Western Thrace Turks to Turkey. More specifically, the depopulation/abandonment process of Dağkaramusa village, a Turkish settlement within the borders of Western Thrace (Greece), is examined. The aim of the study is not to do a superficial reading of the phenomenon, but to attempt the Greek state to assimilate "Turkishness" by depopulating Turkish settlements (in daily routine, in memory, and on the map) visible, and to reveal the details of this attempt through a different reading style. To achieve this, the oral history technique, which is deemed functional, is used.

Although many other qualitative interview techniques based on the hermeneutic social science tradition can be used to investigate such a research subject, there is a certain rationale behind choosing the oral history technique. A process-oriented case and a specific period are two fundamental

BATI TRAKYA'DA NÜFUSSUZLAŞAN TÜRK KÖYLERİ:
DAĞKARAMUSA KÖYÜ ÖRNEĞİ

elements of oral history. The issue of depopulation of the village, which is the focus of the study, is related to the recent past based on testimonies, and its depopulation took place over a certain period, which made collecting narratives inevitable. Collecting personal narratives aimed at obtaining social, administrative, and periodic data on the existence and disappearance of the village. For this purpose, two Western Thrace Turks (Recep Çavdar and Kadir Müminoğlu) who emigrated from Dağkaramusa were selected to be included in the study. In the interviews, the narrators structured their narratives while depicting the spatial setup of the village and the settlement dynamics of the village such as households, residences, and land. From the collected narratives, themes such as village life, being a Turk in the village and Western Thrace, emigration(s) from the village, and the depopulation adventure of the village emerged, and the (final) state of the village before the depopulation, which was in the memory of the narrators, was visualized on a drawing paper.

The depopulation of Dağkaramusa was mainly driven by the political goals and objectives of an administrative structure that transcends all of Western Thrace. The Western Thrace region (and its people), located within the administrative borders of Greece, have been exposed to assimilation practices in various historical periods (and still are, from time to time). Clearing the region of Turks seems to be one of the main goals of the Greek state and it has been reported to focus on this goal consistently. The related research literature often reports that the Greek state in Western Thrace has implemented some assimilative policies on the Turkish people and Turkish villages in the region, attempted to rid the region of Turks or forced the people to emigrate.

There are several ways/practices followed in assimilation throughout the region. The aim is to undermine the regional belonging of Turks on based on identity, language, and religion. It has often been pointed out that the Greek state consistently maintains some practices to achieve this aim. Ilker Alp gives some examples of these practices as follows: The expropriation of Turkish lands, the prohibition of the phrase “Turkish” and the systematic elimination of historical Turkish-Islamic cultural and artistic works such as mosques, masjids, madrasas, inns, Turkish baths, and fountains.

Most of the points that the narrators emphasize or focus on while structuring their narratives are in common with the explanations and examples in the literature. For example, the issue of the prohibition of the phrase “Turkish”, which Alp refers to in his work, was also reported by the narrators in the study. Çavdar touches upon this subject by pointing at a practice in the village school: Now our (school) is called “Müslimaniko”, but

it used to be called “Turko”, then the Greeks translated it as “Müslimaniko” school after 1974. They removed the “Turko” part to delete the name “Turk”. In one of his statements, narrator Müminoğlu also exclaims: ...We even hide the tombstones there. Those tombstones you see (showing the photos he brought with him) are hidden there. (Why?) Well, they’re erasing your history, man!

The lack of necessary assistance to the Turks of the region can also be shown as an assimilation effort, which emerges in Müminoğlu's narrative: ...What use would it be that your village is very close to the city, when the state does not help you, right?... An addition to this is the state of deprivation or poverty. Çavdar reveals their poverty during the migration by referring to the moment when they shouldered a limited number of personal items: What are those items (you can take with you) anyway? You just take your clothes, you take a mattress, you take a quilt on your back or you load them on a donkey, you go down to Narlıgül...

Another important issue that emerged during the interviews is the changes in place names. Although the Turkish place names are pronounced by the narrators in their original form, using their Greek versions is officially mandatory. Depopulated Dağkaramusa, like other Turkish villages, is also called by its Greek equivalent (Trikorfon and Τρίκορρον). However, the Greek name of the village is not found in official documents and geographical maps. The predominant factor here is the depopulation of the village, rather than the name change. Regarding the emigration from the village, Çavdar says, “It has been dismantled”, and Müminoğlu, emphasizing the process, says “...the village has been gradually emptied!” While poverty and oppression played their part in the emigration, it was the Cyprus Operation that triggered the abandonment of the village. Müminoğlu states the following, underscoring the effect of the operation: From 1975 and 1976, the village began to be abandoned. After that, some came here (Turkey), some went to the nearby town, so the village was deserted...

Today, there is only one house in the ruined village that has remained intact. Others, according to Çavdar, are completely dilapidated: “All of these houses have already been destroyed! Let me tell you about the houses left there... Now this one Corporal Ali’s home (pointing a dot on the sketch he created) is completely destroyed, with only a wall left. This - the house of Cangala - has been completely destroyed. This one was completely destroyed...” Today, there stands a new detached house, a mosque, and a guest house, built with the collective effort of the people of Dağkaramusa who emigrated to Turkey, from the original village of 20-25 households. Their aim

BATI TRAKYA'DA NÜFUSSUZLAŞAN TÜRK KÖYLERİ:
DAĞKARAMUSA KÖYÜ ÖRNEĞİ

in building these is the “revival” of the village. But is it possible to revive the village? The data show that this is highly unlikely.

In short, a common point in the narratives of both narrators is that their fictions are related to social and historical events that transcend the ordinary and the individual. This is not only true for the residents of Dağkaramusa village either. These events in question are also known to the village people and, more generally, to the Turks of Western Thrace. The control of the region by the Germans, Bulgarians, Greeks, and Turks, the gang raids, the banning of the term “Turkish,” the Cyprus Operation and the emigrations are some important ordeals suffered both by the Turks of the region and the narrators Çavdar and Müminoğlu. It would be safe to assume that if villagers other than the residents of Dağkaramusa village were interviewed, traces of a narrative with similar content and flow could be found.

If a conclusion is to be drawn from these narratives, the following should be pointed out first: As a community whose rights are guaranteed by international treaties, Western Thrace Turks are faced with various practices that affect their population dynamics and living standards. In this regard, researcher Ahmet Serdar, who is also a Western Thrace Turk, states that various policies were implemented against the Western Thrace Turkish minority in terms of housing and property rights, that their share in the total population decreased from 67% to 33%, and their share of arable land ownership has decreased from 84% to 18%. Losing land ownership in this way, conceptualized as expropriation (or dispossession), also sheds light on another aspect of this study. The depopulation of Turkish villages and replacing the Turkish village names with the Greek versions to erase all traces of the Turkish culture from the local memory and official documents are some processes that have played an undeniable role in the land loss of Western Thrace Turks, which relates to the fate of the Turkish presence in the region. Considering the views, political discourses and practices of the country on the Turks of Western Thrace, it can be foreseen that the number of Turkish villages in the region, which have been depopulated and whose names have been forgotten, may increase. Given the scope of the current study, it was able to focus on a single village. Thus, based on the findings obtained about Dağkaramusa village, the main suggestion of this study is that the surrounding and/or other villages in the region should be urgently examined through multi-field and multi-disciplinary studies.

Giriş

Kırsal alanlar başta olmak üzere yerleşim yerlerinin tamamı, nüfussuzlaşma riskiyle karşı karşıyadır. Belirleyici olan, ölüm ve göç gibi başlıca etmenlerin yoğunluğu ve/veya sürekliliğidir. Ölümlerden ziyade göçün kitlevi ve tekrarlanabilir olması yerleşim yerlerinin nüfussuzlaşmasında büyük bir tehdittir. Bununla birlikte göçlerin ani veya uzun vadeye yayılarak gerçekleşmesi, büyük bir yıkım veya doğal bir felaketle gelişebilecek olan toplu ölümlerin yaşanabilmesine kıyasen çok daha olasıdır. Dağkaramusa köyü, tam olarak bu olasılığın gerçeğe dönüşebilir olduğuna somut bir örnektir. Uzun vadeye yayılarak göçlerin yaşanmış olması köyün, nüfussuzlaşmasına dolayısıyla boşalmasına yol açmıştır. Çalışmaya konu olma yönü de nüfussuzlaşmasıyla birlikte bu sürecin köy özelindeki akıbeti ve seyridir.

Batı Trakya sınırları içinde yer alan Dağkaramusa, bugün bölgede boşalan Türk köylerinden sadece birisidir. Nüfussuzlaşmasındaki başlıca etmense tüm bir Batı Trakya'yı aşan yönetsel bir yapının siyasi amaç ve gayeleriyle alakalıdır. Yunanistan'ın idari sınırları içerisinde bulunan Batı Trakya bölgesi (ve halkı) farklı tarih aralıklarında yoğun asimilasyon uygulamalarına maruz kalmaktadır. Bölgenin Türklerden arındırılabilmesi, Yunanistan devletinin başlıca gayelerinden biri olarak görünmekte ve istikrarlı şekilde bu gayeye odaklandığı belirtilmektedir. Zira Batı Trakya'da Yunanistan devletinin Türk ahaliye ve Türk köylerine dönük bir takım uygulamalara yöneldiği, bölgeyi Türklerden arındırma adına bölge halkını asimile etmeye giriştiği veya halkı göçe ittiği iddiası sıklıkla dillendirilmektedir.¹

Asimile etmede izlenen başlıca yol, bölgedeki Türklerin kimlik, dil ve din temelinde aidiyetlerini olumsuz anlamda etkilemektir. Bunun için Yunanistan devletinin istikrarlı şekilde sürdürdüğü bir takım uygulamaları vardır. Bunlara örnek olması için İlker Alp'in iddialarına bakılabilir. Alp,² Türklere ait toprakların kamulaştırıldığını, "Türk" ibaresinin yasaklandığını, cami, mescit, tekke, türbe, medrese, imaret, han, hamam, saat kulesi, köprü, çeşme gibi tarihi Türk-İslam kültür ve sanat eserlerinin sistematik şekilde

¹Sadık Ahmet, "Batı Trakya'da Yaşayan Türk Toplumunun Şikâyetleri ve İstekleri", *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, Cilt 15, Sayı 1-2, Haziran 1995, s. 2.

²İlker Alp, "Batı Trakya Türkleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 11, Sayı 33, Kasım 1995, s. 637-640.

BATI TRAKYA'DA NÜFUSSUZLAŞAN TÜRK KÖYLERİ: DAĞKARAMUSA KÖYÜ ÖRNEĞİ

ortadan kaldırıldığını belirtir. Benzer bir çalışmada Ahmet Serdar,³ azınlık olarak değerlendirilen Türklere ait arazilerin Yunanlılar tarafından satın alınmasının özendirildiğini, toprağın kamulaştırıldığını, *Anadazmos* olarak isimlendirilen “yeniden dağıtım” uygulamasıyla miktar ve kalite itibarıyla düşük değerde ve sayıda araziye eski sahipleri olan Türk halkına verildiği bilgisini paylaşır. Bu noktada fark edileceği üzere, asimilasyon konusu, toprak aidiyeti, kimlik ve mülkiyet temelinde işlenirken, yerleşimlerin nüfussuzlaşması mevzuu ele alınmaz. Daha genel bir ifade ile bölge Türkleri etnik ve dini kimlik, aidiyet ve göç bağlamında konuşulur, araştırılırken mekânla/yerle birlikte, yerleşiklik ve yerden edilişin hafızalarda yer bulan yönleriyle çok fazla anılmaz.⁴ Çalışma bu eksikliği giderici şekilde göç-mekân ve hafızadan oluşmuş bir sacayağı üzerinden Batı Trakya Türklerine eğilmeye gayret etmektedir. Daha özelde Yunanistan’ın Batı Trakya Türklerine dönük uygulamaları içerisinde görünür durumda olmayan “nüfussuzlaşan Türk köyleri” hususunu problem edinmektedir. Çalışmanın amacı, Yunanistan devletinin, Türk yerleşim yerlerini nüfussuzlaştırarak (gündelik rutinde, hafızada ve haritada) “Türk”lüğü asimile etme girişimini görünür kılmak bunu yaparken de farklı bir okuma tarzı üzerinden bu girişimin detaylarına ulaşabilmektir. Çalışmanın bundan sonraki kısımlarında, öncelikle araştırmanın metodolojik boyutuna yer verilmekte, akabinde bulgular farklı alt başlıklar altında sunulmaktadır.

Çalışmanın Yöntemi

Dağkaramusa köyünün nüfussuzlaşması sorunu, pek ala yorumsamacı sosyal bilim geleneği içerisinde birçok nitel görüşme tekniğiyle araştırılabilir. Yarı/tam yapılandırılmış görüşme, grup veyahut da odak grup görüşmeleri gibi teknikler de soruna yaklaşım noktasında epeyce etkilidir. Ancak bu teknikler, veri anlamında derinlikten çok genişliği esas alır. Dolayısıyla bu teknikler için köyün nüfussuzlaşması bir sorundur ve araştırılacak olan da köyün nüfussuzlaşmasıdır. Oysa bu çalışma, köyün nüfussuzlaşması meselesini, canlı tanıklığa dayalı yakın geçmişle ilişkili bir olgu olarak almakta ve bir süreç olarak kabul etmektedir. Bu da çok daha

³ Ahmet Serdar, “Tarihsel Süreç İçerisinde Batı Trakya Türklerinin Ekonomik ve Demografik Gelişimi”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, Aralık 2014. s. 11.

⁴ Bu araştırmalara birkaç örnek gösterilebilir: İbrahim Baltalı, “Demolished Ottoman Historic Monuments and Expropriated Lands in Western Thrace”, *Osce Supplementary Human Dimension Meeting Freedom of Religion or Belief*, Temmuz 2009. s. 8; Tozun Bahçeli, “The Muslim-Turkish Community in Greece: Problems And Prospects”, *Institute of Muslim Minority Affairs Journal*, Cilt 8 Sayı 1, Mart 2007, s. 109.

geniş bir zaman ve mekân bağlamında konuyu ele almayı gerekli kılmaktadır. Buradan hareketle çalışma için, diğer nitel görüşme tekniklerinden farklı olarak sözlü tarih tekniği tercih edilmiştir. Nedeni/nedenleri birkaç maddeyle ilişkilidir. Bunlardan birisi, sözlü tarihin sürece odaklanması ve anlatı toplamasıdır. Bu anlatı, görüşülen kişinin (burada “anlatıcı”) yaşamından genişçe bölümleri içermektedir.⁵ Bu örnekte olduğu gibi, sözlü tarih görüşmesi ile hayat döngüsü içinde bir kişinin sadece köyden göçü değil, öncesi ve sonrasıyla -köydeki yaşamı, aile yapısı, geçimi, gelişimi ve köyden gidişi dahil- daha geniş bir bağlamda anlatısının tümlenmesine çalışılır.

İlgili tekniğin önemli bir diğer özelliği toplanan anlatının çok daha büyük bir şeyin içine gömülü olması durumudur.⁶ Dolayısıyla kişisel anlatının araştırmaya/araştırmacıya katacağı şey, kişisel ötesinde bir kültürün, toplumun, siyasalın ve hatta dönemin verisidir. Dağkaramusa özelinde düşünüldüğünde sözlü tarih tekniğinin benimsenmesi ile yapılmak istenen, kişisel anlatılar toplanırken köyün mevcudiyetine ve yok oluşuna dair toplumsal, yönetsel ve dönemsel verilerin elde edilmesidir. Bu kapsamda ilk olarak katılımcıların belirlenmesine çalışılmıştır. Köyün nüfussuzlaşma tarihinin 1970’li yılları buluyor olması, içinde bulunulan tarih itibariyle epeyce geçmişe dayanmaktadır. Buna bağlı olarak nüfussuzlaşma süreci dahil köy yaşamını deneyimlemiş ve bu süreci (yaş itibariyle) kavrayabilir durumda olan nüfusun 70 yaş ve üzeri olması, hem hatırlama hem de anlatma kabiliyeti itibariyle katılımcı profilini sınırlamaktadır. Bu sınırlamaların dışında kalan ve ulaşılabilir durumda olan iki katılımcı tespit edilmiş, katılımcılarla Bursa’da farklı tarihlerde görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Katılımcılardan ilki, 1941 doğumlu olan Recep Çavdar’dır.⁷ Doğup büyüdüğü köyden 1958 yılında göç etmiştir. Diğer anlatıcı ise Kadir Müminoğlu’dur. 1955 doğumlu olup, göç yılı 1974’tür. Görüldüğü üzere iki katılımcının göç tarihleri birbirinden farklıdır. Sebebi, iki etmene dayanır. Bunlardan birisi (a) köye dair ilk verinin toplanmasının amaçlanması, diğeri (b) toplanan anlatının detaylandırılmasıyla birlikte teyit edilebilmesidir.

Sözlü tarih tekniğiyle ilgili belirtilebilecek bir diğer husus ise görüşmeler esnasında ek malzemelerin de kullanılabilirliğidir. Patricia Leavy⁸ anlatının bir parçası olarak fotoğrafın, belgenin ve diğer malzemelerin sözlü

⁵ Patricia Leavy, *Oral History, Understanding Qualitative Research*, Oxford University Press, Oxford 2011, s. 186.

⁶ Lynn Abrams, *Oral history theory*, Routledge, Abingdon 2010, s. 12-13.

⁷ Anlatıcılar, isim ve soy isimlerinin kullanılmasını tercih etmişlerdir.

⁸ Leavy, *a.g.e.*, s. 186.

BATI TRAKYA'DA NÜFUSSUZLAŞAN TÜRK KÖYLERİ:
DAĞKARAMUSA KÖYÜ ÖRNEĞİ

tarih görüşmelerinde kullanılmasını olası görür. Bazı durumda ise gereklidir. Gereklilik, sözlü tarih tekniğinin doğası gereği hafıza ve hatırlamayla olan ilişkisinden doğar. Hatırlama eylemi çoğu durumda Paul Connerton'un deyişiyle, bir bölgeye özgü olabilmekle birlikte bazı durumlarda tablo, belge veya öykü hatırlamayı mümkün kılar.⁹ Bu iddiayla ilgili olarak Connerton, tablo, belge ve/veya öyküde geçen bir "sökmüş ağaç" figürünün/ibaresinin, bir grupta yaratabileceği anlamlara değinir. Ona göre bu figür/ibare, bir zamanlar kök salınmış topraklara duyulan özlemi, yerinden edilmişliği anımsatır. Bu çalışma da yerle alakalı bir anlatıya odaklıdır. Ancak burada kullanılan yardımcı malzemeler, Connerton'un örneğindeki farklıdır. Zira bu çalışmada tablo, belge ve öyküden farklı olarak fotoğraf ve köy çizimine (veya köy krokisini oluşturma çabasına) başvurulmuştur. Görüşme sırasında köyün eski ve güncel durumunu resmeden fotoğraflar hatırlatıcı birer unsur olarak işlev görse de görüşmenin gidişatı, kroki çizimi üzerinden ilerlemiştir. Ön görüşmelerin akabinde gerçekleşen sözlü tarih görüşmeleri konu ve bağlamdan uzaklaşmadığı sürece müdahalesiz ilerlemiştir. Bu süreçlerde anlatıcılar, köyün mekânsal kurgusunu, köyün hane, konut ve arazi gibi yerleşme dinamiklerini resmettikleri esnada anlatılarını yapılandırmışlardır. Toplanan anlatılardan köy yaşamı, köyde ve Batı Trakya'da Türk olmak, köyden göç(ler) ve köyün nüfussuzlaşma serüveni gibi temalara ulaşılmış bununla birlikte anlatıcıların hafızalarında yer eden köyün nüfussuzlaşma öncesindeki (son) hali çizim kâğıdına resmedilmiştir.

1. Batı Trakya'da Bir Dağ Köyü: Dağkaramusa

Bu başlık altında belirtilmesi gerekli olan ilk husus, resmi evrak ve yazında Dağkaramusa'ya ve köyün kuruluşuna dair bir bilginin mevcut olmadığıdır. Buna karşın yerel düzeyde köyün kuruluşuna yönelik rivayetler vardır. Anlatıcılardan biri olan Çavdar tahmini bir kuruluş tarihi verir: *Tahminen, 1366'larda, 1366'la 1400 arası...*

Müminoğlu köyün kimlerce kurulduğuyula ilgili bilgi paylaşır: *Bu köyü kuran adam Karamusa, Bir ova Karamusa'sı var bir de dağ Karamusa'sı var. Bizimkisi Dağ Karamusa, biz dağlıyız...* Bu bilgiye dayanarak, Rodop iline bağlı dağ köylerinden biri olarak Dağkaramusa'nın, Türklerce kurulduğu düşünülmektedir. Anlatıcılardan Müminoğlu'ya göre köyün kuruluşunda altı, yedi hane rol oynamıştır: *Köy, altı, yedi hane*

⁹ Paul Connerton, *Modernite Nasıl Unutturur*, (çev.) Kübra Kelebekoğlu, Sel Yayınları, İstanbul 2012, s. 17.

kuruluyor, ondan sonra çoğalıyor, 25 haneye çıkıyor. Köyün coğrafi konumuna ve kasabaya olan yakınlığına ilişkin olarak diğer anlatıcı Çavdar şu bilgileri paylaşır:

Buranın karşısı Rodop dağları... Mezarlık burda bak, caminin şurası mezarlık. Caminin etrafı mezarlık. Köy şu anda tarım arazisi. Orda kırk dönümlük bir yer var. [...] Şimdi Gümülcine kasabadan ne kadar uzak... Dur bir dakika aklıma geldi, 20 km Píontos, Narlıköy diye geçer, dediğimiz yer ondan sonra da 15 km yukarı çıkıyorsun (dağ yolu) ondan sonra da 15 km, 3 saat sürer yayan, arabayla falan değil yani yürüyerek. Çünkü araba yolu yoktu. Şu anda var ama toprak yol.

Hemen hemen benzer bir mesafeden Müminoğlu da söz eder: *Bizim köyümüz çok yakın kasabaya, 13 km, Narlıköy'e. Bir taraftan gittiğin zaman yol uzuyor, daha düzgün yolda 18 kilometreye çıkıyor ama bir taraftan gittiğin zaman arabayla 20 dakika.*

Yunanistan, yerleşim birimleriyle alakalı olarak birtakım idari değişikliklere gider ve yerleşim yerlerinin idari sınırlarını değiştirir.¹⁰ Bu değişiklik bilhassa Türk nüfusun yoğun olduğu bölgelerde hissedilir. Zira azınlık olarak görülen Türklerin siyasal etkinliğini azaltmak için uygulamaya konulduğu düşünülmektedir.¹¹ Örneğin, Osmanlı arşivlerinde Gümülcine'ye bağlı olduğu görülen Dağkaramusa köyü farklı bir belediyeye bağlanmış durumdadır: *Şimdi daha önce bu köy, Narlıköy'e bağlıydı. Belediye olarak Narlıköy'dü. Narlıköy de Gümülcine'ye bağlıydı. Narlıköy nasıl diyeyim 300 hanelik bir köy, Yassıköy iki, iki buçuk. Ama şu anda hepsi Yassıköy'e bağlandılar, büyükşehir belediyesi oldu.*

Ata Atun, yerleşimlerle ilgili açıklamalarında Türk nüfusunun azınlıkta bırakılacak şekilde küçük belediyelerden daha büyük belediyelere sıkıştırıldığı bilgisine yer verir.¹² Alandaki görüşmeler de bu iddiayı doğrular

¹⁰ Halis Ayhan ve Ata Atun, Yunanistan'ın *Kapodistrias Planı* kapsamında il, belediye ve bucakların birleştirilmesi uygulamasına gittiğini, bu sayede Türk köy ve bucakların Yunan çoğunluğun olduğu birimlerle birleştirilerek Türkleri çoğunluk içinde eritmeyi istediğini aktarırlar. Detaylı bilgi için bkz: Halis Ayhan, "Batı Trakya Türk Azınlığının Hukuki ve Siyasi Sorunlarının Asimilasyon Politikası Çerçevesinde Tahlili", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 42, Ekim 2014, s. 181.; Ata Atun, "Batı Trakya'daki Planlı Türk Soykırımı", *E-Batı Trakya*, 2009, s. 9, <https://www.batitrakya.org/e-bati-trakya/yayinlar/bati-trakya-daki-planli-turk-soykirimi.html>.

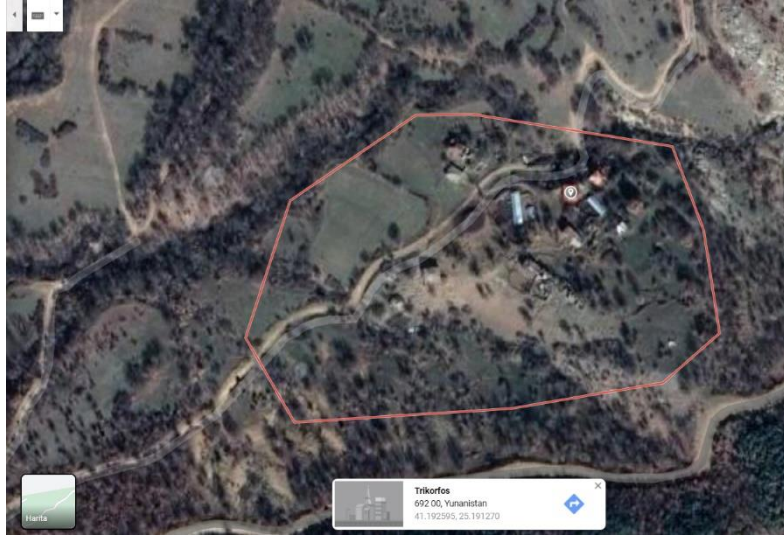
¹¹ Atun, *a.g.m.*, s. 9.

¹² Aynı yerde.

BATI TRAKYA'DA NÜFUSSUZLAŞAN TÜRK KÖYLERİ: DAĞKARAMUSA KÖYÜ ÖRNEĞİ

örnekler sunar. Mesela, Müminoğlu'nun anlatısında bu konuya şu şekilde değinmektedir:

2005'ten bu tarafa, benim bildiğim. Çünkü ben oraya 2007 yılında gittim, Yassıköy'e bağlıydı. Öbür belediyeler, küçük belediyeler kapanmış. Aşağı yukarı 20-27 köy, Yassıköy'e bağlanmış. Türk köyleri bunlar, Rumlar da var, karışık. Bak şimdi Yassıköy'de Susurköy var, Susurköy'de Rum var ve şeyde var Yassıköy'de var. Bir de Arabacıköy'de. Arabacıköy'üne kadar zaten orası. Sonra İskeçe'ye dönüyor. Bunlar (20-27 köy) Gümülcine'ye bağlı.



Harita 1 Google.map'te *Trikorfos* adıyla taratıldığında Yunanistan devleti içerisinde kalan Dağkaramusa köyünün güncel görüntüsü

Dağkaramusa'nın coğrafi konumunun gösterildiği haritada (bkz. Harita 1) iki nokta dikkate değerdir. Bunlardan birisi arama motorunda (google.maps), köydeki yaşama dair sınırlı düzeyde kalıntıların görünür olması, bir diğeri ise Türk köyü olarak bilinen ve Türkçe adı bulunan Dağkaramusa'nın sadece Yunanca karşılığıyla (*Trikorfos*) haritada gösterilmesidir. Buradan hareketle bir çıkarım yapılacak olursa, Türkçe yer isimlerinin de bu vesile ile resmi kullanımdan kaldırılmakta olduğu görülür. Köy isimlerinin literatürde ve devletin resmi internet sayfalarında bulunmadığı bilgisinin anlatıcıya aktarımı sırasında konuyla ilgili olarak Müminoğlu şu tepkiyi vermektedir: (Resmi evraklarda görünmüyor!)

Kayabaşı buldun mu? Kuruçay buldun mu? (Bulamadık?) Biz mezar taşlarını bile saklıyoruz orda. Şu gördüğün (beraberinde getirdiği fotoğrafları göstererek) mezar taşları saklıdır orada. (Neden?) Yahu, senin tarihini kaybettiriyor adam işte!

Yunanistan, Batı Trakya’da bulunan Türkçe yer isimlerini değiştirmiş durumdadır. Ancak bu güne kadar kaç yerleşim biriminin isim değişikliğine uğradığı konusunda netlik yoktur. Sadece bazı çalışmalar (mesela Halit Eren’in çalışması),¹³ Gümölcine özelinde 168 köy isminin Yunanca ve Türkçe karşılığını vererek, isim değişikliği konusuna değinmektedir. İsmi değişen yerleşim birimlerinden birisi Yassıköy’dür, Yunanca karşılığı İasmos’tur. Benzer şekilde ve yukarıda belirtildiği gibi bu belediye sınırları içerisine yer alınan Dağkaramusa da adı Yunancaya çevrilen yerleşimlerden biridir. Görüşmeler boyunca anlatıcılar, yerleşim yerlerinden Türkçe isimleriyle söz etmişlerdir. Bu nedenle çalışma boyunca ilgili yerleşim birimleri, Türkçe isimleri ile anılmıştır. Bununla birlikte çalışmanın bu ve sonraki bölümlerinde, her iki anlatıcının anlatılarından köyü somut bir zemine oturtacak, akabinde nüfussuzlaşmaya varan süreci ile son halini ortaya koyacak şekilde ilgili kısımlar seçilmiş, doğrudan alıntılarla paylaşılmıştır.

...Şimdi burda olduğuna göre kible, kuzeyi gösteriyor biliyorsun. Şimdi şurdan aşağı bir dere vardır bizim Kaplıkaya deresi gibi. Şurdan köyün bittiği yer olsun. Derenin şurasında cami var. Cami... Ondan sonra burası arazi, şurdan köy eskiden burdaymış, sonra köyü şuraya çekmişler. Köyde de şurdan gelen ufak bir dere var. Köyün yerleşim planını aynen gösteriyorum ben şimdi...

İlk alıntı cümlesi, köy krokisini oluşturmaya koyulan Çavdar’a aittir. Köye dair genel bir taslak oluştururken aynı zamanda köyün sembolik noktalarına değinir: *...minareyi temsil eden asırlık bir çınarımız vardı. Çok büyük, İnkaya (Bursa’da) çınarı gibi hala var. Çavdar anlatısını detaylandırdıkça farklı doğal unsurları da köy krokisine dâhil eder:*

...Karamümün’ün evi, bunun karşısında Harman tarı/tare denen bir yer vardır. Orda ağaçlar vardı, Hıdırlazde salıncaklar kurulur, şurda evin karşısı. Şu dereden geçersin karşıya... Neden Harman Tare, harmanlar vardı. Şu derenin karşısında büyük ağaçlar vardı orada Hıdırlazde salıncaklar kurulur “mısır gölle” deriz biz, şimdi sattıyorlar ya

¹³ Halit Eren, “Batı Trakya’da Türk Yerleşim Bölgeleri Batı Trakya’da Rodop Vilayetine Bağlı Yer Adları”, *Batı Trakya’nın Sesi Dergisi*, Sayı 6, Eylül-Ekim 1988, s. 12.

**BATI TRAKYA'DA NÜFUSSUZLAŞAN TÜRK KÖYLERİ:
DAĞKARAMUSA KÖYÜ ÖRNEĞİ**

çocuklara böyle bardakta mısır, bizde ta o zamanlar vardı. Kazanlar kaynar, ceviz kırılır, dağılır (dağıtılır) herkese...

Anlatıcılar köyü görselleştirmede başlangıç noktaları belirlerler. Çavdar için başlangıç noktası yukarıdaki alıntıda da görüldüğü gibi dereyken Müminoğlu'nda camidir: *Aşağı yukarı burası (cami) hemen hemen bir kilometre uzak. [...] Bizim köyün ilk kuruluş yeri burası, caminin etrafı. Buraya “yurt yeri” derler. Yurt yeri, her iki görüşmecinin dilindedir, zira köyün ilk kuruluş noktası bu yerdir. Sonraki yıllarda köy, kısmen konum değiştirir. Nedeni her iki görüşmeciye göre köyde yaşanan ölümlerdir. Çavdar'ın açıklamasındaki neden şöyle ifade bulur: Eskiden köy burdaymış, çok ölüm olduğu için köyün değiştirmişler yerini. [...] Hastalıktan mastalıktan ölüm oluyormuş, ölüm olduğu zaman eskilere göre bir dere atlamak lazımmış, derler. E tabi onun için köyü buraya taşımışlar. A buranın yeri Yurt Yeri diye geçer, burası tarlalıklar.*

Tarlılık konusu Müminoğlu'nda da benzer bir nokta işaret edilerek anlatılır: *Caminin orda taa burası tarla şimdi. Köyün olduğu yer tarla. Hastalık konusunda ise Müminoğlu şöyle devam eder:*

Bu Yurt Yeri dediğimiz, Cami yanı dediğimiz yer oraya kurulduğu zaman, bu pandemi nasıl geliyor aynı böyle bir hastalık geliyor. Bir hastalık geliyor, bir gecede bir haneden iki-üç kişi birden gidiyor, ölüyor. Kırım, Kırım¹⁴ diyorlarmış o zamanlar o hastalığa. Başka köyler de kırılmış. Onların demesi Kırım yani. Ondan sonra bu olayda şöyle bir şey oluyor, yaşlının bir tanesi rüya görüyor, diyor ki bu köyü buradan kaldırın, suyun karşısına geçirin köyü diyor, suyun suyun. Bu Karamsa (Karamusa) deresi dediği (gösteriyor), köy geçiyor bunun karşısına.

Dere, köyü bir anlamda ikiye böler, alt kısımda köyün ilk yerleşim yeri ile üst tarafında Kalınlar mahallesi vardır, derenin diğer yanında ise yeni yerleşim yeri ki, buna da Müminoğlu “yukarı mahalle” demektedir: *...Bu (kâğıt üzerindeki yerini işaret ederek), Kalınlar mahallesi. Aşağı mahalle, yukarı mahalle, böyle böyle gidiyor. Başka bir şeyimiz yok. Müminoğlu, “Karamsa” diyerek kısalttığı Dağkaramusa köyünün yeni yerleşim yerinde mescit olarak da kullanılan bir okuldan söz eder: Karamusa'nın içinde okul*

¹⁴ Kırım Kongo hastalığı, modern tıp literatüründe ilk kez 1944-45 yıllarında Sovyetler Birliğinde bir salgın sonrasında tanımlanmış, daha sonra ise 1956 yılında Belçika Kongo'suna rastlanmıştır. Detaylı bilgi için bkz.: Şebnem Eren Gök, “Kırım-Kongo Kanamalı Ateşi”, *Okmeydanı Tıp Dergisi*, Cilt 32, Ek sayı, 2016, s. 12.

var, bu mescit. Derenin hemen yanında. [...] Okul dediğim, mescit aynı zamanda. Biz burda okuduk. İlkokulu, ilkokul ortaokul gibi geçirdi bizim orada yani.

Çavdar, köyün izlediği hatları taslak olarak anlatır: *...Bu çizgi yol, caminin köye gelen yolu... [...] Bu böyle bir yol burası. [...] Orası da bahçe. Buradan çıkınca Kayabaşı diye bir köy var, haritada var zaten. [...] Buralar düz. Bu tarlaların olduğu yerler düz. Burası bayırdır hafif, yüzde 10 gibi meyil, bu da yüzde 10 meyildir. Çavdar'dan farklı olarak Müminoğlu aynı zamanda çok önceden kalma bir karakoldan da söz etmektedir:*

...burası zaten tarlalar, burası da Karamusa olacak. Kalınlar'la Karamusa arasında bir tane karakol var. Tam ortasına yap. Kalınlar'dan geliyoz, karakola geçince (dere) geçiyor. [...] Kalınlar'dan geliyoz karakola, karakolu geçtikten sonra hemen dere geliyor. Derenin karşısında da Karamusa oluyor (dere işaretleniyor). Aynen öyle, aynen öyle. Evet, burası Karamusa oluyor. (Burada ne var?) Burada tarlalar var. Düzenlik yani bizim burası alan için.

Temel noktalar saptandıktan sonra daha sistematik ilerleyebilmek için mahalle mahalle çizimin oluşturulmasına geçilir. Müminoğlu, ilk etapta Kalınlar mahallesindeki köy sakinlerinin evlerini oluşturmaya koyulur: *Şuraya yap, Onbaşı'nın evini. Ondan sonra Mehmetali'nin evini yap. Onlar böyle karşı karşıya böyle, yakın yakına yani. Şuraya yap Halil ağamın evini. Şuraya yap Mustafa amcamın evini. Recep amcamın babasıylan. Şuraya bir derecik çiz.*

...Bakalım. (duraklıyor) ...Bu bir, bu da bir, bu iki... Debreli'de iki hane. Burda üç tane evi vardı, dört hane, o zamanda Veli aga, Bekir, babalarıyla birlikte dört hane vardı burda... Bunda iki, burda bir. Raif aga bir... Mandie'de dedem vardı, orasını iki hane say. Raim dayı var ve Paydarlar iki, bu Paydarlar bir çociği evlendi, burda. Bekâr var mıydı... (düşünüyor) Var. Burda da iki tane var herhalde.

Çavdar, “bakalım” diyerek önce kendine bir düşünme payı ayırır ardından isim bilgisi vermeye koyulur. Mandie’ler konusu Müminoğlu’nda kısa süreli tereddüt yaratır, ancak çok geçmeden emin bir tavırla cevabını netleştirir: *Mandiyeyi iki hane yaz onu, üç hane yaz hatta. Ali, İbrahim, bi de babaları.* Evleri, haneleriyle eşleştirenince bu sefer, hanelerin kimler olduğu konusuna geçer:

BATI TRAKYA'DA NÜFUSSUZLAŞAN TÜRK KÖYLERİ:
DAĞKARAMUSA KÖYÜ ÖRNEĞİ

Bunlara mesela Dipçikler derler. Adı değil, Dipçik diye geçer. Adları Ramadan da mesela Mandi diye geçer, yani lakabınla geçer, anladın mı? Buna Karamümün derler. Bunların mesela çocukları hala burda Türkiye'de yani. Ondan sonra bunlara mesela (Gencali) Genç Ali derler, labınla söylüyorum ben. Bunlara Küçükular (Küçükoğullar) derler, burda üç hane oturuyor.

Müminoğlu, köydeki evleri tek tek sayar, unuttuğu bir ismin kalmamasına özen gösterir. Evlerin konumlarını da zihnindeki konumlanışlarıyla benzeştirmeye özen gösterir:

Mustafa amcayla bizim ev yakın, daha da yakın olabilir, anlıyon mu? Hı, şimdi buraya yetişmedik ama burda bir ev vardı. Şeylerin evleri bunlar, Ali amcanın evleri bunlar. [...] Yani Mustafa amcamın kardeşi içgüveysi gidiyor. Mustafa amca yani dedemin kardeşi. Şuraya da Ramazan eniştenin evleri. Bu arada bir derecik geçiyor işte. Derecikten geçtin mi Ramadan eniştenin evleri. Şurada da Hasancın evi yazacaksın. Burda da Kırçalıların evi yazacaksın. Hasancın, Debreli deriyorlar onlara. Debreli Hasancık diyorlardı, biz öyle biliyorduk. Burda da şimdi bunlar Bulgaristan'dan geldiler buraya. Kırçalılar diyorlar bunlara. Recep ağaların evi. Sadullahların evi, bunlar iki kardeş. Onlardan önce babaları varmış ama ismi aklıma gelmiyor. Yaz işte...

Anlatımını sürdürürken Müminoğlu, daha önce konum olarak belirlediği noktayı karakol için uygun görmez, yerinin değiştirilmesini ister:

Karakola bu kadar yakın değil ama. Karakol taa buralarda. Ondan sonra karakoldan sonra dere geliyor. Ondan sonra Karamusa'ya geçiyoruz. Raif ağaların evlerini çiziyoz, birinci. Şuraya daskalanın evi yazacaksın yani Rum daskalasının evi. Bak şimdi ben sana ne güzel çiziyorum, bak şimdi... Buraya da mescit yazacaksın. Burası Paytar'ın Ahmet'in evi... (düşünüyor) Bak ne güzel Kalınlar'dan beri başladık dimi. Bak şimdi buraya geldik.

Konuşmanın ortalarına doğru Müminoğlu yeri belirlenen mescitten devam ederek, bu sefer yeni yerleşim alanındaki hanelere geçer: *Mescidin üstünde. Hemen onun burası Paytarların, yani babasının evi. Bu iki kattı. Üstünde hem dedemler otururdu, bunlar amcalıkmuş bir zamanlar ninemlerle, hem de Ali amcamlar otururdu. Üç hane oturuyordu bu evde. Üç hane dediğini de bu sefer tek tek detay bilgi vererek anlatır: Birisi Mümin amca,*

efendime söyleyeyim, birisi Ali amca, birisi de dedemler, benim dedemler yani, Hasan dede, Şerif aga diyorlardı. Soyadı olarak da Şerif Ali diyorlardı.

Çavdar, Emin ağanın evini kroki üzerinde göstermiştir. Teyit etme amacıyla Müminoğlu'na sorulduğunda, daha önce Çavdar'ın yaptığı gibi kendi iç sorgulamasını yapar ardından açıklamasına koyulur: *Emin dayı, demiş... (düşünüyor) (Emin dayının evinde kim varmış?) ...Biziz, yapışık. (Üç hane demiş, doğru mu?) Üç hane işte evet. Biri Paytarlar... Emin aga, Raim aga yaz, Raim ağanın babası. Biz ona yetişmedik. İşte Ali Onbaşı'nın hanesi, bizim hane. Mümin, Ali Onbaşı derler. Mümin babamın ismi benim. Ondan sonra Paytarlar...*

Çavdar'ın açıklamalarında görüleceği üzere haneler, önce lakapları üzerinden hatırlanmaktadır. Kendi ailesine ait lakap Çavdar'ın zihnindedir: *...Bize Cangala derler. Bunu da yazacaksın, bu da sonradan yapıldı. Bunlara mesela Kırçalılar derler, Kırçalı'dan gelip yerleşmiş. Burda mesela Debreli, bu da Bulgaristan'dan geldiler bunlar gelmiş, yerleşmiş oraya.*

Müminoğlu, devamındaki haneleri de tek tek bazen doğrudan isimleriyle bazen de lakaplarıyla sıralar: *Burada üç hane vardı, Mümin ağalar, Ali amca ve Hasan ağalar vardı. Tamam. (Çizilmesini bekliyor.) Sonra Raim dayılar burda, aynı yerde karşı karşıya. Biz aynı haremdeyiz, aynı bahçedeyiz. Amcamın Emin aga dediği. [...] Mandiye dediğimiz bu benim arkadaşım. Babasına diyolar Mandiye. Kayabaşından gelme. O da dikme.¹⁵ Anlatısının devamında Müminoğlu, krokiyi oluşturmayı sürdürür:*

Ondan sonra burdan geldik şuraya indik aşağı. [...] Orda bak şimdi bak Mandiyeden aşağı şöyle yol var aşağı. Şurda Küçükkullar var. Kestirme yani Küçükkulları, Küçükoğulları diye geçiyo aslında. Şimdi bu... Bunun şurda Karamümin. [...] Şurda onun karşısında şurda... (düşünüyor) şimdi, bu nasıl diyeyim size şimdi ben. Onun adı Mümin, bu hani Yiğit lakabıyla anılır. [...] Bu aynı zamanda benim eniştemin babası Nazır derler.

Lakaplarla ilgili kısa bir açıklamadan sonra Müminoğlu, konuşmasına devam eder:

¹⁵ Görüşme esnasında Müminoğlu, “dikme”den söz eder. Bu terim, erkeğin evlilik sonrası içgüveysi olarak ev değiştirmesini anlatır. Ona göre, köy içinde içgüveysi sayısı çoktur, nedeni köyde ve çevrede askere gidip dönmeyen erkeklerin sayıca fazla olmasıdır: *...bizim dokuz tane adam ordan Çanakkale'ye savaşa gidiyolar, gelmiyolar geri.*

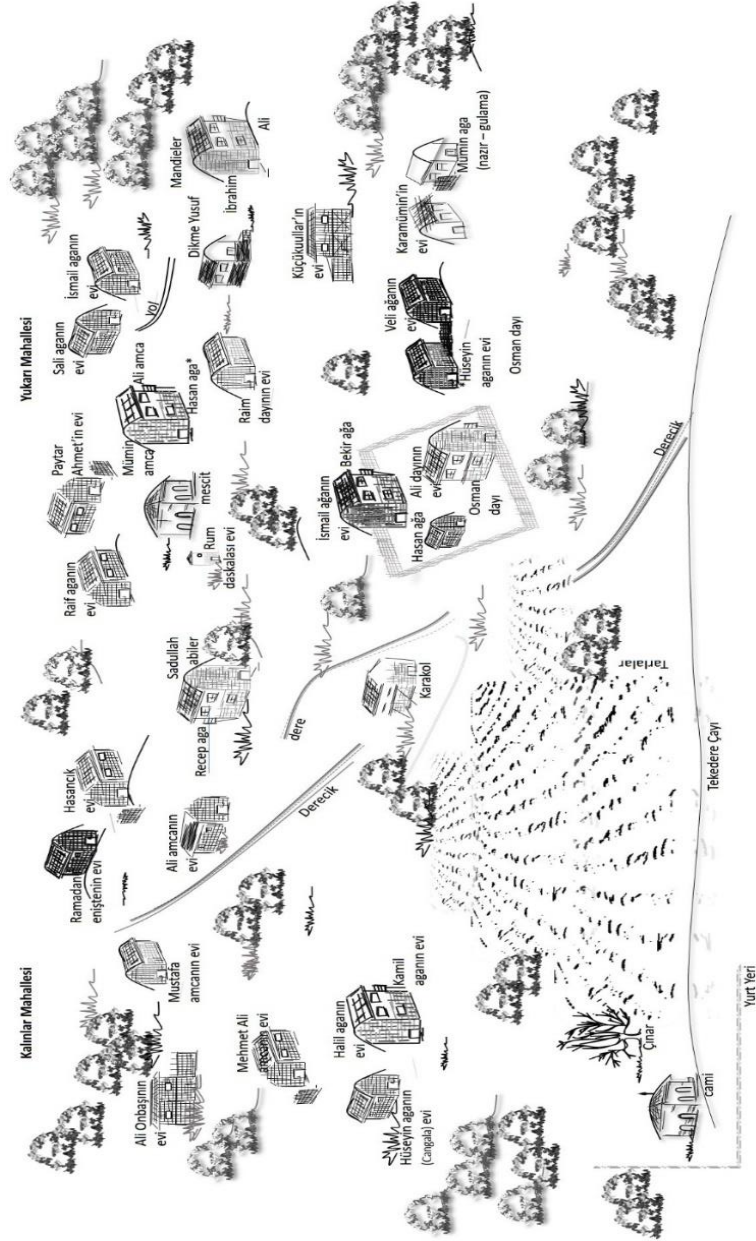
**BATI TRAKYA'DA NÜFUSSUZLAŞAN TÜRK KÖYLERİ:
DAĞKARAMUSA KÖYÜ ÖRNEĞİ**

Şimdik geldik buraya, Bizim İsmailağalara. Şimdi bak derenin tam karşısı zaten. [...] Şimdi buraya altı hane yazıyoruz. Derenin karşısı bunlar şu kadar azcık ayır işte böyle (kağıt üzerinde evin nereye çizileceğini gösteriyor). Burda ara da bi şey yok, az bir boşluk var. He şurda onların evleri. Onlar aşağı mahalle. Bunlar böyle hepsi bir aradaydı, onlar bir harem içindeydi.

Müminoğlu, altı haneyi tek tek anlatmaya koyulur: *Şimdi bu İsmail Ağa, bunlar Bekir Ağa üst üste oturuyordu bir evde. Onların babaları İsmail Ağa. [...] Ondan sonra geldik Osman Ağa bir de Ali Ağa. Onlar ikisi üst üste oturuyordu. Köyün olabildiğince bir benzerini oluşturmaya çalışan Müminoğlu, arada sonradan gelen bir iki ismi de eklemeyi sürdürür: Şurda şurda şurda gene yan yana bunların evleri böyle. Bir Hüseyin ağa ile Veli ağa oturuyodu burda. Veli dayı ile Hüseyin dayı yani. O adam hala sağ, orda o adam. Hüseyin ağa sağ. Yalancı Köyünde oturuyor. Bir de Hasan Ağa yaz. Kardeşleri Bekir Aganın Oğlu. Bekir aganın oğlu tek oturuyordu orda, misafirhane gibi ayrı.*

Krokinin bitimine yakın Müminoğlu'nun aklına bir iki hane daha gelir: *Bak unutuyoruz görüyor musun! [...] Az geçtik burdan Mandiyeyi iki hane yaz onu, üç hane yaz hatta. Ali, İbrahim, bir de babaları. Bu bilgiyi paylaştıktan sonra Müminoğlu, köyün görselini tamamlamış olur: Şimdi Bizim Karamusa kızım bundan ibaret! Hepsi zaten burda, hiç bi tane ne eksigi var ne fazlası var...*

SELD A ADILOĞLU – HÜSEYİN PEHLİVAN



Görsel 1 İki katılımcının anlatımıyla şekillenen köy kroki denemesidir. Görsel, köyün nüfussuzlaşmasından önceki halini temsil etmektedir. (Çizim, Selda Adiloğlu)

**BATI TRAKYA'DA NÜFUSSUZLAŞAN TÜRK KÖYLERİ:
DAĞKARAMUSA KÖYÜ ÖRNEĞİ**

Çavdar, köydeki nüfusa dair notlar almış ve onun notlarına göre 1958 yılında Dağkaramusa köyü 23 hanedir: *Ben Türkiye'ye 1958 geldiğim senesinde (köy nüfusu) 155'di, şeceresini tutum, o var yani. 23 haneydi. 155 nüfus vardı. [...] (Köyümüz) İki mahalleye, aşağı mahalle yukarı mahalle (ayrılırdı). Ufak mahallede 53 kişi vardı, büyük mahallede de 102 kişi gibi bir nüfus vardı. Köyün sonraki bir dönemlerinde köyde yaşayan Müminoğlu'nun hatırladıklarında köy nüfusu da tıpkı Çavdar'ınkiyle hemen hemen benzerlik gösterir: Bizim yetiştiğimiz 25 haneydi. Daha yukarı da çıkmadı zaten. Sonuç itibariyle 1970'li yıllara değin 25 haneli olduğu öngörülen köy, bugün tek bir kişiye yurt olmaktadır. Zira köy özelinde farklı içerikte itici faktörlerin sistematik şekilde üretilmesiyle köy halkı çevre köy ve kasabalara ve ayrıca Türkiye'ye göçmüştür. Bunu da Çavdar'ın şu anlatımında görmek mümkündür:*

Şu anda mesela orda, babam altı kardeş, Allah rahmet eylesin hepsi vefat etti. Orda mesela iki tane halam var, çocukları var. E amcam var, üç tane. Bir kızı İzmir'de, bir tanesi vefat etti. Amcamın var çocukları torunları, orda yaşıyor, Narlıköyü'nde. Bir amcam var gene dört tane o hala orda, hayvancılık yapar, Yassıköyü'nde yaşıyor.

Çalışmanın bundan sonraki bölümleri, köyün nüfussuzlaşma serüvenini esas almaktadır. Bunun için iki başlık belirlenmiştir. Bunlardan biri köyün tekinsiz bir yaşam üretmesine yol açan etmenlerine, diğeri köyün nüfussuzlaşmasına eğilmektedir.

2. Dağkaramusa'da “Tekinsiz Bir Yaşam Yaratmak”

Köyün bugünkü haline anlam katabilmek, anlatıcıların (çocukluk ve gençlik yıllarını içerir şekilde) tanımlı bir tarih aralığında neleri deneyimlediklerine bakmakla mümkündür. Buna ayrıca yakın ve uzak tarihle ilgili aile ve köy özelindeki anlatılardan geriye kalan bilgilerini de katmak gerekir. Dolayısıyla iki anlatıcının duyup işittikleri de anlatılarının bir parçası olarak bu başlık altında yer almaktadır.

1942'de Almanlar gelmiş, Almanlar giderken Bulgarı bırakmış Bulgarlar da biliyorsun kominizim olduğu için, Yunan devleti de bunlara karşı [...] savaş açtı...

Müminoğlu, çocukluğuyla ilişkili yukarıdaki anlatısında köyün tarihsel arka planına değinir ve bu anlatısında görüldüğü üzere farklı devletlerden ulusların köylerine kadar geldiğini anlatır. Tıpkı Müminoğlu gibi Çavdar da bilhassa Almanların köye geldiği bilgisini paylaşır. Müminoğlu'nun anlatısında her ne kadar 1942 şeklinde tek bir tarihten söz edilse de ülke gerçeğinde bu durum, Amikam Nachmani'nin iddiasıyla dehşet dönemini içeren yıllar içerisinde yaşanır. Bu dehşet dönemleri, 1940 ila 1949 yıllarını kapsar.¹⁶ İtalya'nın saldırısının yaşandığı 1940 yılı ve ardından gelen Alman kuvvetlerinin 1941 yılındaki işgali ülkenin İtalyanlar, Almanlar ve Bulgarlar arasında paylaşılmasına yol açar. Bu dönemlerde ülke ayrıca "haydutlar"la mücadele içindedir ki, haydutlar konusu anlatıcıların da anlatılarında yer etmektedir. Mesela Çavdar'ın çocukluk yıllarıyla ilgili hatırladıklarında ve daha ziyade kulağında kalan bilgilerde "çete"ler vardır. Çetelerin köye geldiği tarih ona göre, 1947'dir: *47 senesinde köyü gece terk ettik, 15 kilometre. Hayvanların üstüne öteberi bağladık yüklerle falan, çocukları kucağına yanına ne alabilirsen aşığıya indik ova köylere...*

2.1. Andartlar Zamanı...

Çavdar'ın anlatımı, literatürdeki açıklamalarla örtüşmektedir. Tıpkı ülke genelinde olduğu gibi Batı Trakya özelinde de çeteler bölge halkını olumsuz anlamda etkiler. Hikmet Öksüz¹⁷, Batı Trakya Türklerinin 1940'lı yıllarda çete baskınlarına maruz kaldıklarını aktarır. Bununla birlikte bir yandan da Yunan hükümetinin çetelerle mücadelesinde Bulgaristan sınırına yakın ve Türklerin yoğun olarak yaşadıkları dağ köylerini boşaltma girişimleri sonucu bu girişimden en fazla Türklerin etkilendiğini yazar.

Çete baskınlarının göçleri tetiklediği bulgusu akademik kaynaklarda yer alır. Bunlardan birisini Azmi Yıldırım kaleme almış ve Rum Çetelerinin Trakya'daki baskın ve baskılarını işlemiştir. Bir anlatısında Yıldırım¹⁸, çeteleri kast ederek Yunanlıların Trakya'daki İslam köylerine gece ve gündüz baskın yaptıklarını, genç ve ihtiyar erkekleri bilinmeyen yerlere götürdüklerini, bu etki ve tahrikleriyle de Trakya İslam ahalisinin köylerini terk ederek dağlara, ormanlara kaçtıklarını aktarır. Çavdar'ın aktarımında da

¹⁶ Amikam Nachmani, "Civil War and Foreign Intervention in Greece: 1946-49", *Journal of Contemporary History*, Cilt 25, Sayı 4, 1990, s. 489.

¹⁷ Hikmet Öksüz, "Batı Trakya'dan Türkiye'ye Göç (1923-1950)", *Yeni Türkiye Özel sayısı 4*, Sayı 69, Mart-Haziran 2015, s. 4691.

¹⁸ Azmi Yıldırım, "Rum Çetelerinin Türklere Karşı Faaliyetleri (1912-1922)", *Yeni Türkiye Özel Sayısı 4*, Sayı 69, Mart-Haziran 2015, s. 4549.

BATI TRAKYA'DA NÜFUSSUZLAŞAN TÜRK KÖYLERİ:
DAĞKARAMUSA KÖYÜ ÖRNEĞİ

durum, Öksüz'ün anlattığı gibidir. Dağ köylerinden birisi olan Dağkaramusa köyü de Yunan hükümetinin girişiminden nasibini alır ve köy, birkaç yıllığına boşaltılır.

Çeteler vardı, doğuda (Türkiye'nin doğusu) yok mu? Çeteler [...] saldırma yok, rahatsız ediyor yani. Sana un getiriyor ekmek yap diyor, buğday getiriyor aşağıdan köylere baskın yapıyorlar değirmene gidiyor önce onları öğüttürüyor, muhtarı çağırıyor diyor ki muhtara, al bunları her haneye birer çuval dağıt diyor her gün beşer onar ekmek bizim askerimize vereceksin diyor. Ondan sonra da gençleri askere almaya başladılar, zorla. Ondan dolayı gece kaçtık.

Müminoğlu, çeteler zamanına ve köyün ilk boşaldığı yıllara yaş itibariyle yetişememiş ancak söylenenleri hatırlamaktadır: “*Andartlık*” tabii. [...] *Andartlığı çok çok ben iyi bilmiyom kızım. Amcam (diğer anlatıcı için söylüyor) bilir onu. Andartlık zamanında... Onlar 45 senesinde köy boşalıyor. Andartlar çıkıyo yukarı. Andart dediğimiz aynı böyle PKK gibi işte köye, devlete başkaldıranlar. Andart veya “andartis”, isyancı, asi gibi anlamlara gelen ve İkinci Dünya Savaşı yıllarında Batı Trakya Türklerinin Bulgar zulmünden sonra İç Savaş döneminde Yunan Devleti ve komünist çeteler tarafından yaşadıkları zorbalıkları ima etmekte kullanılmaktadır.¹⁹ Tıpkı Müminoğlu gibi Çavdar da bu olaya/olaylara değinmektedir: ...*bizim köyden birisi, onlarla yakın ilişkiye girmiş, yani onlara faydası dokandığı için onu seviyorlarmış, demiş ki, biz aramızda bölündük. Çetelerin olmadığı bir akşam kaçmışlar aşağıya, ova köyelerine. Pulyanto (Polianthos) dediğim yere inmişler.**

Dağkaramusa köylülerinin indikleri köyler de ovadaki Türk köyleridir ancak belli bir süreliğine de olsa yeni köylerindeki hayat öncekinden zorludur, zira bu süreçte devlet eliyle bir yerleştirme söz konusudur: *Senin iki odan varsa devlet bir odasına gitti macırları koydu, öteki siz dedi bir odaya toplanın dedi, Türklerin evlerine. Türk oralar zaten. Birer oda verdi, üç sene sonra tekrar gönderdi yukarıya...* Görüleceği üzere bu yerleştirmede yeni konut alanları yaratmak veya içinde yaşayanı olmayan konutları dağ köylerinden göçenlere ayırmak gibi bir yol izleneceğine içinde yaşayanların olduğu köy evleri, bölüştürülmüş, bu pay etme girişiminde göçenler odalara yerleştirilmiştir. Birden fazla ailenin yaşamak zorunda

¹⁹ Tuğba Eray Biber, “Trakya Gazetesine Göre Yunanistan’da İç Savaş (Andartlık) ve Batı Trakya Türkleri (1944-1949)”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 33, Kasım 2020, s. 8.

kaldığı bu zorunlu göç deneyimi, Çavdar'a göre üç yıl sürer: *3 sene orada kaldık. [...] Devlet bizi 50 senesinde tekrar kendi evlerimize gönderdi...* Kendi evlerine geri dönmüş olmak halkta bir memnuniyet yaratmaz zira bu üç yıllık zaman, köydeki yaşanabilir alanı tahrip etmeye yetmiştir:

(Evler) yıkılmış tamir ettik. Millet girdi içeriye, oturduk yani. [...] 50'de çıktığımız zaman kimde bişey kalmamıştı zaten Suriyeli burdan evine gitse ne iş yapacak? Ne hayvanı var, ne öküzü var ne bişeyi. Millet işte 1-2 tane hayvan edindiyse (hepsi o). [...] Orada evlerimizi onardık millet işte hayvan yok bir şey yok. Senin 1 öküzün var, benim bir öküzüm var ortaklaşa tarla sürdüler. [...] Köydekilerin tamamı Türk'tü ve tamamı çiftçilik yapıyordu, başka bir şey yok. İşte ziraatla uğraşır bi de hayvancılık vardı...

2.2. Yoksunluk: Köy kasabaya yakın olsa ne olur!

Yedi çocuklu bir ailenin ferdi olan Çavdar, köydeyken çiftçilik ve hayvancılıkla geçimlerini sağladıklarını aktarır: *En fazla çavdar ekerdik, mısır ekerdik, buğday ekmezdik çünkü buğdayın şeyi fazla çıkarması, işlemesi zor olduğu için bir de hayvancılık yapardık, ufak baş. [...] Tütün de geldi ama 55'den sonra geldi. Müminoğlu da kendi çocukluk anlarından hareketle köyünü anlatır: 13 yaşında çit sürüyordum. Karasabanla çit sürüyordum, katırları koşup. [...] 13 yaşında çocuk öküzlerin arkasında, göremiyorlarmış beni, diyorlarmış ya bu öküzler nasıl gidiyor böyle. Çocukum ya çocuk, ne olacak babamın nefes darlığı var, eşekle inip çıkıyordu.*

Tarım, toprak konusu geçerken anlatıcıların arazi konusunda söyledikleri Batı Trakya Türklerinin bölgedeki durumuyla ilgili önemli bilgileri ortaya koyar. Misal, Çavdar bu konuda şu bilgiyi paylaşır: *Arazimiz yok desek yeridir, 10-15 dönüm yer çıkar... Kırsal alan. Kırsal alanın derdi de büyük olur, zira beslenmek için yiyecek Çavdar'a göre, "yaptığın kadar"dır: Nasıl tarif edeyim sana, ne buluyorsan onu yiyorsun, en çok gıdamız süt, yoğurt. Başka bir şey yok yani eti bayramdan bayrama görücen. Yazdan peyniri yaparsın kışın yersin. Bir fiçi turşu korursun, kışın onu yersin. Başka bir şey yok yani orda...*

Müminoğlu ise bir başka nokta üzerinden köydeki zorluklara değinir: *Bak, köyümüzde toprağın olsa ne olur, olmasa ne olur! Köy dibinde olsa kasabanın ne olur, olmasa ne olur! Devletin sana yardım etmedikten sonra... Doğru mu? [...] Dağ köyü ama 20 dakika ama bize ne ceryan (elektrik)*

BATI TRAKYA'DA NÜFUSSUZLAŞAN TÜRK KÖYLERİ:
DAĞKARAMUSA KÖYÜ ÖRNEĞİ

getirdiler, ben yetiştiğimde su bile yoktu köyde. Suyu biz omuzla bu (kâğıda çizilen köyün krokisinde bir noktayı işaret ederek) cami yanından taşıyorduk. Kırsal alanda olmak, Çavdar için zordur. İş olmayınca mecburen çareyi farklı bölgelerdeki iş sahalarına gitmekte bulur: Millet, gençler o zaman giderlerdi... Alamanya yoktu çoğu gençler Rum köyelerine hizmetkâr olarak yani, ırgat olarak giderlerdi çalışmaya. Çoğu çobanlık yapar, hayvancı olduğumuz için, büyük sürü sahiplerine çoban giderlerdi. Bir Rum köyüne gitmese de Müminoğlu, çalışmak için Yunan şehrine, çalışmaya gider: 73 senesinin sonlarında 74'te işte savaş, Kıbrıs Savaşı'nda ben Nemak'edeyim. Atina'nın Nemak Kazasında'yım. [...] Gittim orda başladım çalışmaya. Tuğla ocaklarına... Bant tamirinde çalışıyorum. Bant tamir işlerini yapıyorduk orda yani. Tuğla şeyinde değildin yani yapımında değildim. Bantlar, makinalar böyle.

Her iki görüşmeci köyelerine dair birçok anıya sahiptir. Bunlardan bazıları, bölgenin demografik ve kültürel yapısını ortaya koyması bakımından ilginçtir. Çavdar köyünün Pomak köyleriyle olan takasını anlatır: *Mesela da yukarda mesela Pomak köyleri vardı, onlar patates, fasülye yetiştirir, ondan sonra gelirler biz takas yaparız aşağıdan. Mısırla patates, fasülye takası yaparlar.* Müminoğlu'nun hatırında kalansa paylaşmaya biraz tereddüt etse de anlatmaktan vazgeçmediği bir anıdır. Bu anısı uzun bir süre köy dışında bulunmak/yaşamak durumunda kalan bir köylüsünün, köy dışındayken görüp köye getirdiği su borusunun köy halkında yarattığı heyecan ve şaşkınlığıyla ilgilidir:

...Geldikten sonra görmüş tabi azcık çalıştırmışlar onları, tarlalarda falan. Hortum getirdi köye hortum, plastik vardı o zaman, su taşımak için çaydan, bak bu dediğimiz çaydan (kâğıttaki Tekedere çayını gösteriyor). Oraya yakın tarlalar var çaya. Tütün ekiyorlar. O çaya takmış hortumu, su taşıyor. Kamil... Ne getirmiş ne diyorlardı, sülünam mı, ne diyorlardı. Millet kuyruğa dizildi hortum görmeye. Ben çocuktum, biliyorum ya vallahi de biliyom, billahi de biliyom. Millet gitti yahu nasıl su getiriyon. Eşeklerle taşıyorduk suyu, eşeklere böyle şey koyuyorlardı, teneke koyuyorlardı. [...] Ben görüyorum, suyu tarlaya getirmiş lastikle, lastik mi diyorlardı. Bi gittiler, Kamil aga salmış, suyu dolduruyor tarlanın başında tenekeden oluyor ya, can suyu oluyor tütünlere. Ne kadar kolaylık, valla millet sıraya kasabaya. Hortum almaya. Düşünebiliyor musun hocam, ne demek!

2.3. Batı Trakya ve “Turkofon”lar

Batı Trakya Türkleri, ülkenin resmi söyleminde “Müslüman azınlıklar”²⁰ içerisinde yer alan Müslüman gruplardan birisidir. Bununla birlikte ülke, “Türk” ibaresini olabildiğince kullanım dışı bırakmaya çalışılır. Anlatılar kapsamında en bariz örnek, eğitim alanında görülür.²¹ Mesela, Çavdar’ın değindiği nokta tam olarak bu hususla alakalıdır: *Dağkaramusa Okulu diye geçiyor. [...] Şimdi bizim “Müslümaniko” diye geçer, “Türko” kondu, sonra Yunanlılar 1974’ten sonra “Müslümaniko” okulu diye çevirdiler. “Türk”ün adını silmek için “Türko”kunu kaldırdılar. [...] Jardarma gelmiş, tabelayı indirmemişler, asılı değil ama yanda yazar. Bu sürece yönelik Müminoğlu’nun yaptığı açıklamalar da yine tabela değişikliğiyle ilgilidir:*

Biz okula giderken Krallık’tı orası. 68’de mi 69’da mı krallığı yıktılar, Cunta geldi. Askeriye geldi, askeriye geldikten sonra askerler geldi bizim okulumuzda şöyle bir tabela vardı, Horiyon Trikorfon/Solihon Trikorfon Turkikon yazıyordu, yani Türk ilkokul diye geçiyordu. Askeriye geldi, üç dört tane asker geldi, pat tabelayı indirdiler. Dimotikon İskoliyon Muslumanikon yazdılar. [...] Yanılmıyorsam, 67’de olması lazım. Türklüğü öldürdüler, Müslüman dediler yani. Müslüman İlkokulu dediler. Orda kadınlar kalktı, erkekler kalktı, kavga gürültü, falan, gene astılar tabelayı, biz Türk’üz ama kimle dans ediyorsun! Askeriye var karşında. Gene yıktılar.

Okul tabelasının asılı olmadığı bilgisi, bu çalışmadaki görüşmeciler kadar bölge Türklerinin tamamı için hüznüldür. Zira “Türk” okullarında Türkçe eğitim görme hakları, Batı Trakya Türkleri özelinde Lozan Antlaşması’ndan beri vardır. Ancak ülkenin genel tutumu ile birlikte bilhassa Albaylar Cuntası döneminde yapılan bir takım düzenlemelerle Türk okullarında Türkçe eğitim belli sınırlamalara takılmıştır. Bunlardan birisi

²⁰ Türkler dâhil Batı Trakya’da Müslüman topluluklar “Müslüman azınlık” terimi içerisinde değerlendirilir. Terim, ortak dinsel bağları olmakla birlikte birbirinden farklı kültürel ve dilsel geçmişe sahip olan (a) *Turkofones*/Türk kökenli /Türkler/ etnik Türkler/azınlık Türkler, (b) Pomaklar ve (c) Roman/Athinganoi/Çingene ve “Katsiveli”den oluşmuş toplulukların tamamına verilen ortak bir isimdir. Detaylı bilgi için bkz.: Christina Borou, “The Muslim Minority of Western Thrace in Greece: An Internal Positive or an Internal Negative ‘Other’?”, *Journal of Muslim Minority Affairs*, Nisan 2009, Cilt 29, Sayı 1, s. 6.

²¹ Güncel bir veri olarak, 2019 tarihli bir gazete haberinde (sozcu.com), asimilasyonun bir parçası olarak Yunanistan’ın Batı Trakya’da öğrenci yetersizliği gerekçesiyle kapattığı Türk azınlık ilkokul sayısını 65 olarak vermektedir. Detaylı bilgi için bkz.: “Yunanistan’ın Kapattığı Türk Azınlık İlkokulu Sayısı 65’e Ulaştı”, *Sözcü*, 25 Ağustos 2019.

**BATI TRAKYA'DA NÜFUSSUZLAŞAN TÜRK KÖYLERİ:
DAĞKARAMUSA KÖYÜ ÖRNEĞİ**

“Türk” ibaresinin kısıtlanması hatta yasaklanmasıdır. Kararnemelerle “Türk Okulları” adı kaldırılarak “Azınlık Okulu” tanımlaması getirilir.²²

Eğitim konusunda bir ilave daha yapılmalıdır. Zira anlatıcıların anlatımlarında eğitimin yetersiz olduğu bilgisi ve vurgusu önemlidir. Bu noktada Çavdar'ın açıklamasına bakmakta fayda vardır: *Bizim orda sınıf yoktu okumayı söktükten sonra, Kuranı ezberledin mi okul biterdi, en az yine 12-13 yaşında okursun. Müminoğlu okuldaki eğitimin içeriği hakkında detay vermez, ancak şartlar altı-yedi yıl kadar okumasına elverişlidir: ...dediğim, mescit aynı zamanda. Biz burda (kâğıttaki görseli göstererek) okuduk. İlkokulu, ilkokul ortaokul gibi geçirdi bizim orada yani. İlkokul dört, beş sene değildi yani okuyabildiğin kadar okuyorsun. Biz altıncı sınıfa, yedinci sınıflara kadar orda okuduk. “Orda” okurduk dediği, mescittir, Türklere tahsis edilen bir eğitim alanı/mekânı yoktur.*

2.4. Kıbrıs Harekâtı ve Batı Trakya'ya Yansıması

Müminoğlu anlatısında, bilhassa 1974 yılının Temmuz ayını detaylandırır. Zira bu ay içinde son dakikasına kadar fark etmediği, haberdar olmadığı Kıbrıs Harekâtı gerçekleşmiştir:

...ben orda tuğla ocağında çalışıyorum. Geldi. “Gacı, Gacı” gece saat on iki. [...] Gacı diyodu bana Kadir diyemiyodu, Rum ya. [...] Gacı gece saat on iki, bi' baktım gece saat on iki. Bizim savaştan mavaştan haberimiz yok. Çıktım ufacık penceresi vardı odanın, çıktım. Buyur Vasil dedim. Dedi “Kadir Ben” dedi. “Trakya'ya gidiyorum” yani bizim oraya. Bizim haberimiz yok. Yok ki, ne radyo dinliyo, dinlersek teyp dinliyo. Yani, savaşla mavaşla şeylen alakamız yok. “Ben” dedi. “Trakya'ya gidiyorum” dedi. “İstersen sizi de götürüyüm” dedi. “Pazartesi dönecez” dedi. Cuma günü, Cuma günü çok iyi hatırlıyorum, Cuma. Ya dedim Vasil, daa biz yeni geldik, daha bir hafta on gün olmadı gelesi. “Yahu” dedi. “Ben götürcem getircem” dedi. “Mubarek insan”, dedi. “Gelin” dedi. [...] “Götüreyim sizi Sali ile ikinizi” dedi. Sali idi ismi, dayım da bir aylık evli. “Hadi be Kadir gidelim” dedi. Hadi dedim gidelim. Dedi Petrogazı da al. Petrogaz dediğimiz Aygaz yani Aygazı al. ‘Şunu al, bunu al’ Yahu dedim Vasil,

²² Bu dönem 1967-1974 tarihleri arasında yaşanır. Yunanlılaştırma uğraşı yine bu dönemlerde başlar, komünist tehdit kalkmasına rağmen ilerleyen yıllarda devam eder. Detaylı bilgi için bkz: Halis, *a.g.m.*, s. 181. Bu döneme dair en önemli bir diğer husus, 1972 tarihli ve 1109 sayılı kanun-kararname ile “Türk okulları” isminin, “Azınlık Okulları” olarak değiştirilmesidir. Detaylı bilgi için bkz: Atun, *a.g.m.*, s. 18.

kovuyosan kovuyom de. [...] Söylemiyo savaş olduğunu. Bide bindik arabaya abicim, her şeyimizi doldurduk bagaja üçümüz çıktık yola... Geldik İskeçe'ye. Sabaha karşı. Güya bizi eve götürecekti, İskeçe'de bıraktı...

Bu anlatısında görüldüğü gibi Müminoğlu, savaş çıktığından habersiz dayısıyla birlikte Atina'da çalışıyordu. Ansızın bir gece vakti, savaşın çıktığından habersiz patronu, onu Batı Trakya'ya götürme çabasına girişmiştir. Savaştan haberdar olma anını ise şu sözlerle anlatır: *Bizim savaştan haberimiz yok. Bi de şoför geldi radyoyu açtı. Allahhh Kıbrıs yanıyor! Kıbrıs'ı alıyo Rumlar!*

Heyecanlı anlatımı arasında Müminoğlu, Yassıköy'e varışını ve Yassıköy'de yaşayan ablasına gidişini anlatır: *Kasabada ablam oturuyor. Ablama gittim. Eniştem bodruma girmiş. Evin bodrumunu açmış şöyle ufacak bir radyo. Türkçe haberleri dinliyo. [...] Başladı megafolardan bağarmaya, 18 yaşından 40 yaşına kadar herkes hazır olsun askere...* Bir yanda o günleri anlatırken Müminoğlu, bir yanda da yaşadıklarının derinliğini ima eder sözler sarf eder: *...Asker her taraf. Ah be kızım bunları anlatsam günler yetmez bize! Köye varışı da Müminoğlu'nda şaşkınlık yaratır çünkü köye gidişinde köyünde kimseleri bulamaz: Aaa Karamusa'ya bi gittim. Gece saat, gece saat 11- 12 suları, vardım Karamusa'ya çıktım. Karamusa'da kimse kalmamış. O zaman doluydu Karamusa. [...] Boşalmış hepsi daa köyden köyün kaçmışlar, kızları kaçırılmışlar. Mağaralara sağa sola saklamışlar...*

Gece yarısı köye gidişinde Müminoğlu'na amcası/dayısı eşlik eder: *Bomboş köy. Tabii bizi iki arkadaş geldik. [...] Allah'ım ya Rabbim. Gece saat 11 yağmur da yağıyor böyle. Bu (kâğıttaki evi göstererek) baytarın evine bizim Amet Amcamın evine gittik. Ahmet amcamın kapısı açık (kilitli değil) köy evi vur bi tekme gir içeri ama evde kimse yok.*

Atina'dan çıktıkları yolculuk sonunda, Müminoğlu ve akrabası, savaşın çıktığı ve savaşa bağlı köylünün köyü terk ettiğini anlar. Ancak nereye gittikleriyle ilgili bilgiye bir gün sonra ulaşır: *Onlar gece gitmişler. [...] Onlar akşamleyn çıkmışlar hayvanları kapadıktan sonra.* Bu arada uzun yolculuk boyunca yemek yemediklerinden iki arkadaş karınlarını doyurmak için köyde tanıdıkları Ahmet amcalarının evine girerler. O geceyi şu sözlerle anımsamaktadır:

**BATI TRAKYA'DA NÜFUSSUZLAŞAN TÜRK KÖYLERİ:
DAĞKARAMUSA KÖYÜ ÖRNEĞİ**

Ay ışığı bile yok doğru dürüst... Şimdi ellen arıyorum böyle karanlık ceyran yok, bi şey yok, lamba yok. Bi bakır geçti elime böyle yoğurt dolu, yeni yoğurt mayalamış yengem. Dayı dedim böyle böyle dedim yoğurt var. 'Getir Kadir' dedi. Onu da dışarı çıkarıyorum şimdi onada kaşık arıyorum. Rametli Ahmet Amcam aşçılık yapıyordu ara sıra böyle düğünlerde böyle falan aşçılık yapıyordu. Kepçe buldum böyle kazan karıştıran. Dayı dedim asırlık bi kepçe var burda getireyim. "Getir" dedi. Kepçeylen bi kepçe o, bi kepçe ben. Kepçenin ucunlan böyle. [...] Gittik bizim eve, bizim eve gittik Annem de rahmetli kendi dokudukları kilimlerden kilim bırakmış oraya, tozlu mozlu yattık onların içine.

O gecenin sabahında ise köy sakinleri dahil köylülerden savaşa destek için hayvanların toplatılacağı anonsu yapılır. Oysa Dağkaramusa köyü sakinleri dahil bölgedeki Türklerin tüm mal varlıkları ellerindeki hayvanlarıdır. Buna rağmen anonslarla eldeki mal varlıklarına el konulacağı duyulur. Böyle bir günde Müminoğlu'nun da sahip olduğu tek bir katırı dahi teslim etmesi gerekir ve köyden genç-yaşlı fark etmeksizin erkekler hayvanlarıyla, hayvan teslim noktasına doğru yaya olarak yola koyulurlar. Teslim noktasında bekleyenler arasında Müminoğlu vardır ve gördüğü manzara onu rahatsız eder. Zira onun anlatımıyla Yunan askeri, katırını zapt edemeyen ihtiyar bir adamı tartaklamaktadır: *Tekedere dediğimiz köyde bi adam yaşlı adam katırı zapt edemiyor, asker ayağına mühür vurcak ama katır şey yapıyor. Adam ihtiyar nasıl zapt etsin! Allahım ya Rabbim. Asker böyle adamın buraya soktu nodulu. [...] Bu benim çok zoruma gitti. [...] Ben dedim gidiyorum. Benlen gelecek var mı?* Bu soru Müminoğlu için hem o hayvan toplatılan noktadan gitmek için etrafındakilere yönelttiği bir sorudur hem de bir sonraki adıma, yani göçe ön hazırlıktır.

3. Göç: ...bu çocukları Türk toprağına at!

Müminoğlu, hayvan toplama merkezinde yaşadıklarından sonra ve ailesinden ayrı –zira aileyi ikna edememektedir- olarak ikna edebildiği kim varsa onunla/onlarla Türkiye'ye göç etme kararını uygulamaya koyulur. Tabi bu süreç epeyce zaman alır ve ziyadesiyle bireysel bir hareketten ibaret kalır. Buna karşın Çavdar'ın göçü çok daha kolektif bir eylem halini alır, zira beş hane ortak karar alarak göç eder: *58 senesinde rahmetli babam karar verdi Türkiye'ye gelmeye, işte beş hane Türkiye'ye göç ettik...* Çavdar'ın göçünde aile büyüklerinin kararı göçü başlatan etkindir:

*Benim annemin babası dedem rahmetli nur içinde yatsın,
Çanakkale'de savaşmış fakat yaşı küçük olduğu için geri cephe*

kalmış savaş bittikten sonra Ayvalık'ta dört sene kalmış kendisi Bulgaristan doğumludur. Ayvalık'a yerleşiyor sonra Ayvalık'ta yaşantıyı gördükten sonra diyor ki babama, bu çocukları Türk toprağına at. Onun tavsiyesi üzerine biz buraya geldik, bir de bir konu daha var, o çete zamanı babam rahmetli köyün muhtarıymış, bütün yükü çete zamanı çekmişler. Gene ileride böyle bir durum olursa diye onun (dedemin) tavsiyesi üzerine Türkiye'ye geldik.

Müminoğlu'nda ise aile, engelleyici etmemdir:

...72 senesinde babam öldükten sonra, ben anneme dedim ki, anne Ben Türkiye'ye gitçem gel gidelim dedim. [...] Kardeşim de vardı. Annem "tamam oğlum" dedi. [...] Babam o zaman bize 110 koyun, aşağı yukarı iki altı baş büyük hayvan bıraktı bi katur, bi eşek vardı. Sattım buraya gelcez. Niyetimiz buraya yani. Rahmetli ablamlar annemi şaşırttılar. "Sen nasıl 18 yaşındaki çocuğun arkasına takılıp da Türkiye'ye gidiyon, napyyon napacaksın orda" diye, annemin rahmetli aklını çeldiler. Annem diretti bacakları dedi ki; "Oğlum biz senlen gelmiycez", "Anne niye?", "Biz naporız orda" Dedim "ana siz ister gelin, ister gelmeyin. Ben dedim Türkiye'ye gidecem!"

Bu kararının ardından Müminoğlu göç edimine girişir: ...Dört arkadaş benlen buraya gelmeye kalktılar. Karamusa'dan Yassıköy'e indik. İki tanesi Yassıköy'den geri döndü. Bir tanesi benlen buraya geldi, 74 senesinde. Çavdar ailesiyle birlikte Türkiye'ye geliş dönemini şöyle anlatır:

6 Eylülde buraya geldik, Kapalıçarşı yanmıştı, dumanları çıkardı. Ağustos'ta yanmış Kapalıçarşı, biz 6 Eylül'de Bursa'ya geldik trenlen... [...] 7 nüfus; anne baba, 5 kardeş. [...] (ben) 17, ablam benden iki yaş büyük, diğeri altı yaş küçük, diğeri de üçer yaş araları. 39, 41, 47, 50 ve 53 doğumlular. [...] Babam 1918 doğumlu, annem 20 doğumlu.

Çavdar ve ailesi ile birlikte Dağkaramusa'dan dört hane daha Türkiye'ye göç eder. Yaşanan göçler Çavdar'a göre, bununla son bulmaz, devamı gelir:

Biz beş hane geldik. Onlarla bir ara gelip fikir birliği etmişler. Gidelim mi, işte gidelim. [...] Karar veriyorlar, Bursa'ya gidelim. Ömer aga gelip gitti ya. Ömer aga öncülük yapıyor. Sonra geldi bu Gümlüncine'den paşaporcu geldi köyden, paşaport maşaport, gidecek aileler hepsi gidecek! Gümlüncine 40 km, 15 dk. 40 km gitmen lazım,

**BATI TRAKYA'DA NÜFUSSUZLAŞAN TÜRK KÖYLERİ:
DAĞKARAMUSA KÖYÜ ÖRNEĞİ**

*çoluk çocuk nasıl gidecek, geldi o da, pasaportçu geldi hazırladı
evrakları hepsinin. Rumdu.*

Her bir göç eyleminde olduğu gibi, burada da bir “öncü göçmen”e rastlanır. İlk göç kararı alıp, göç eden kişiler, yakın veya uzak bir tarihte dahi olsa yeni yeni göçmenler üretebilmektedir. Burada da öncü göçmene rastlanmaktadır. Çavdar’ın aktarımına göre o kişi, köylüsü Osman²³ ağıdır: *Osman agadan bildiğimiz için babam rahmetli böyle beş aile kalkıp Türkiye’ye göç ediyorlar.*

Köyden toplu göçlerin ilk etabı Çavdar ve ailesi dahil beş hanenin aynı anda göçüyle yaşanır. Başlıca sorun ise daha ziyade ekonomik sıkıntılardır: *Orada geçim sıkıntısı var toprak yok, bir şey yok.* Bu ve benzeri sıkıntılar olmasa Çavdar’ın düşüncesine göre kimse yerinden, yurdundan ayrılmak istemez: *Herkes ister mi, ocağını şeyini bozsun. Benim kendi amcam gelmedi mesela.* Göçün kaçınılmaz olduğuna karar verilince göç eylemine girişilir, beş aile ne varsa alabilecekleri eşyalarını yüklenip aynı yolu izleyerek Türkiye’ye göçer:

*Eşya dediğin nedir yani eşya! Üstünü başını alıyorsun bir yatak,
yorgan alıyorsun sırtına veya yüklüyorsun eşeğe, iniyorsun Narlıgül’e.
Orda alıyorsun bir tane öküz arabası doğru kasabaya tren istasyonuna.
Ondan sonra treni bekledik, gece bindik trene, sonra gün geldi geldik
Türkiye’ye. Trakya’daydık işte. Doğru Bursa’ya geldik. Trenden
Sirkeci’de indikten sonra eşyalar kaldı orda ambarda, sonra gittiler
aldılar, Ambarlı diye bir yer varmış, Halkalı’da. Bursa’ya geldik,
heykel önünde orada şeyde köşede Halk Bankası var, saatin karşısında.
Orda bir araba getiriyor. Oraya indik ordan da Davutkadı’ya geldik.*

İlk etaptaki göçlerde ekonomik sıkıntılar başta olmak üzere baskı, ümitsizlik ve bazı örneklerde mekânın elverişsizliği etkilidir. Köy evlerinin küçük olması, buna dönük bir düzenleme veya genişletmenin yapılamaması veya doğrudan ekonomik yoksunluktan dolayı bölge Türklerinin düzenleme yapamıyor olmaları, onları mevcut donatı alanlarında yaşamaya mecbur etmiş veya göçe itmiştir:

*...mesela bu Hasan Pala (çizimdeki evini göstererek) hiç yukarı (köye)
çıkmadılar. Aşağıdayken kaçak olarak Gökçeada’ya geldiler, iltica
ettiler. Onlar köye dönmediler, yerleri çok dardı zaten üç hane nasıl*

²³ Buradaki özel isim, farklı bir isimle kodlanmaktadır.

burda (kâğıt üzerinde evlerini göstererek) barınacak hani. Bu Dipçilerden Hasan. [...] Köyden ilk çıkan Hasan Pala. Sonra beş hane. [...] Mesela bitanesi bizim babamız, getirdi. Kırçalılar iki aile, sonra Ömer aga (ve) Paytar, toplam beş hane. 68'de İsmail ağaların torunu geldi, Karamümin'in çocuğu geldi kaçak olarak. Ondan sonra söküldü gitti... Onlardan yani herkesten burda insan var.

3.1. Nüfussuzlaşma Serüveni: (Nüfus) “Söküldü gitti!”

Köyden göçler sadece Türkiye'ye değil Batı Trakya'nın civarına da yönelir. Çavdar'ın deyimiyle köyden insanlar “Söküldü gitti!” Bu noktada Müminoğlu'nun köyüyle ilgili paylaştığı fotoğraflara yer verilmelidir. Görüldüğü üzere (Bkz. Resim 1, 2, 3, 4) dört kare de köyün Çavdar'ın tabiriyle “sökülüp gitti”ğine işaretler. Göçün hız kazanmasında -dolayısıyla ikinci etap göçlerde- Çavdar'a göre, Kıbrıs Harekâtının etkisi büyüktür.

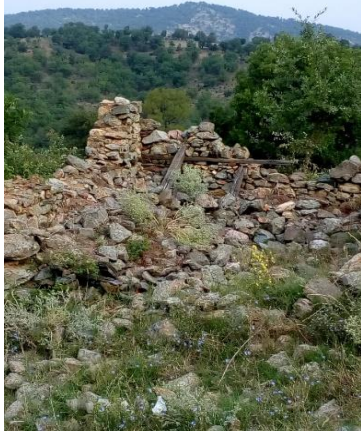


Resim 3 Dağkaramusa köyü, güncel hali



Resim 2 Dağkaramusa köyü, güncel hali

BATI TRAKYA'DA NÜFUSSUZLAŞAN TÜRK KÖYLERİ:
DAĞKARAMUSA KÖYÜ ÖRNEĞİ



Resim 4 Dağkaramusa köyü, güncel hali



Resim 5 Dağkaramusa köyü, güncel hali

Tabi bunun öncesinde de göçler vardır ancak bu hareket sonrasındaki kadar değil: ...*Ondan sonra köy, işte kimisi aşağıya indi kimisi Türkiye'ye geldi. [...] Çok gelen var. Kıbrıs Harekâtından sonra bu iş başladı. Ondan sonra millet başladı göç etmeye.* Müminoğlu da “...*peyderpey köy boşalmış!*” diyerek sadece Dağkaramusa'nın değil çevre köylerinin de boşaldığı bilgisini aktarmaya koyulur:

Kayabaşı boş, bir hane var. Hatta iki hane var diyelim... Kuruçay'da orda da iki hane var. Dullu da bu sene iki hane kalmış, iki hane kalmış, İki hane vardı galiba. Meçit Mahalle de işte çıkıp iniyorlar bi hane var orda, orda da hepsinin hayvanları var. [...] Kavacık'ta bir hane var. Efendim benim bildiğim bunlar. Şimdi Tekedere de bir hane var galiba orda da. Koyundere'de yok. Boş gibime geliyor. Balca, Balca'da üç dört hane varmış. Balcaköy dediğimiz zaten benim ananemim köyü. Balca büyük. Uurlu var mesela. Uurlu daha büyük, en eski Uurlu zaten. [...] Tatarmeşe var. Dağ köyü bunların hepsice. Orda da bir iki çoban var iki çoban var. Yaa bunlar benim bildiklerim.

Çavdar, yaşanan göçlerde Türkiye'ye gidenlerin kaçak yollarla değil, yasal yollarla geldiklerini şu sözlerle aktarır: ...*Biz göçmen olarak geldik böyle iltica falan değil yani. Serbest göçmen. %60 babalarımız Türkiye Cumhuriyeti'nden hiçbir şey talep etmiyoruz diye imza vermişler.* Tabi burada Çavdar, “serbest göçmen” olarak gelenler kadar yasal olmayan yolları deneyerek kaçak şekilde Türkiye'ye gelenlerin de olduğunu söylemekten geri durmamaktadır:

(Kıbrıs harekâtından sonra gelenler), bizim gibi gelmediler. Şöyle geldi, onlar önce geldi arsa aldı ev yaptı, bilmem ne yaptı, ondan sonra ailesiyle geldi. Geldiler Edirne'ye kaçak olarak geçtiler iltica ettiler Türkiye'ye, Edirne tarafına Karaağaç diye bir yer var, Meriç'in öbür tarafı, orda Türkiye'nin bir parça yeri var, kaçak gelen ordan geçiyorlar. Onlar vatansız olarak "haymatos" diye geçer, haymatos olarak geldiler sonra ikamet aldılar, sonra nüfus aldılar, sonra şu oldu bu oldu...

Çavdar, kendi ailesi dahil gelen köylülerinin "Türkiye Cumhuriyeti'nden hiçbir şey talep etmiyoruz." ibaresinin altına imza attıklarını aktarır. Konuşmasının ilerleyen kısımlarında ise bir başka imzayı da geride bıraktıkları ülkelerinde attıklarını anlatmaktadır: *İmza veriyorsun Yunan hükümetinden neyin varsa bir şey talep edemiyorsun, Türk hükümetinden de bir şey talep etmeden serbest göçmen (olarak geliyorsun). Tabi bu "bir şey talep etmeme" durumu, sadece taşınmaz malların satışı veya devri için değil aynı zamanda sahip olunan vatandaşlık hakkı için de geçerlidir. Zira ülkeden çıkışlarında Yunan vatandaşlığından da çıkmış olurlar ancak diğer Batı Trakya Türklerinin karşılaştıkları haymatlos (vatansız) uygulamasından muaf tutulurlar zira onlar, "serbest göçmen"dir (Çavdar): (Vatandaşlıktan) çıkarttılar. [...] Anlaşmalı göç kâğıtlarımız vardı bizim. Sekiz ay sonra aldık vatandaşlığı, çünkü anlaşmalı gelindi.*

Dağkaramusalılar, Batı Trakya'dan çıkışlarında sahip oldukları tek taşınmaz malları olan evlerini de satmazlar. Çavdar onlardan birisidir:

Evimizi satmadık, bir tane bahçe sattık Karamüminle akraba anam teyzeleri olduğu için yerlerimiz vardı onlardan bölünme bir yer, Yurt yerinde değil, burası Alan içi diye geçer. Burası da Yurt yeri, şurda caminin üstünde bir parçamız vardı, orasını Karamüminlere sattık. Ev kaldı, öylece bıraktık, dedemin de evi kaldı burda (kâğıt üzerinde evin bulunduğu noktayı işaretleyerek).

3.2. Nüfussuzlaşma: Şimdi bu, tamamen yıkılmış, bi duvarı var!..

Geride bırakılan onca taşınmaz mal olmasına rağmen, Dağkaramusalılar bunları ne devredebilmekte ne de kullanabilmektedir. Bugün köy sınırları içerisinde tek bir kişinin, hayvan otlatma maksadıyla köye çıktığı, köyde belli zaman dilimlerinde bulunduğu her iki anlatıcı tarafından tekrar edilmiştir. Bunun haricinde köy, hem yapı alanı hem de insan

**BATI TRAKYA'DA NÜFUSSUZLAŞAN TÜRK KÖYLERİ:
DAĞKARAMUSA KÖYÜ ÖRNEĞİ**

mevcudiyeti anlamında boşalmış durumdadır. Müminoğlu²⁴ bu konuyla ilgili olarak şu ifadeleri kullanır: *74'ten bu tarafa 76'dan sonra boşaldı orası. 76'dan sonra ufak ufak ufak boşaldı. [...] 75-76'dan sonra köy ordan boşalmış. Ondan sonra kimi buraya geldi, kimisi aşağı köyde kasabaya gitmiş köy boşalmış yani...*

Bugün köyde yerleşime ve köy sakinlerinin yaşamlarına dair “iz”ler kalmış durumdadır (bkz. Resim 1-2-3-4). Çavdar'ın anlatımından da anlaşılacağı üzere, köy sakinlerinin evlerine dair bugüne kalan sınırlı sayıda konut vardır, çoğu çökmüş veya harabeye dönmüş durumdadır:

Zaten bu evlerin hepsi yıkıldı! Orda kalan evleri ben sana söylüyüm... Şimdi bu, tamamen yıkılmış, bi duvarı var, Ali Onbaşı'nın. Bu - Cangala'nın evi- tamamen yıkılmış. Bu tamamen yıkılmış. [...] Kırçalılar da gene bu evde mesela ayakta ama oturulacağı durumda değil, bu da iş yem koydukları için, biraz bakıldığı için ayakta. Bu ayakta ama girilecek durumda değil yani. Gencali (evi) tamamen çöktü. Karamümün de duvarları var. Bunlar dedim, bunlar yıkıldı. Raim dayımunki var, bunlar yıkıldı. Paydaların da yıkıldı.

Sağlam kala kala Çavdar ailesine ait bir ev vardır, o da bugün köyde kalan tek kişinin yaşadığı yerdir, bir de sonradan yapılan yeni bir ev vardır:

...bizim ev sağlam. Bi bu sağlam, Debreli'nin. O da neden sağlam benim amca çocukları hayvancılık yaptıkları için bu evi baktılar yani. Saman saman, işte ot koymak için. [...] Emin dayımunki de yıkıldı ama yeniden yaptı onlar sonradan, ayakta. Bu (Raif ağa) tamamen yıkıldı, temelleri var. Mandie'nin yıkıldı tamamen temelleri var fakat şöyle bir şey var, bunlar bahçeye sonradan yeni bir ev yaptılar. Şu anda torunları çıkıyor yukarı, kendilerine bir yatmaya kadar yer var.

Son birkaç yıl içinde ise köydeki caminin onarımı ve bakımı yapıldığından toplamda üç yaşam alanının sağlam olduğu belirtilebilir. Geçen 30-40 yıllık süreden sonra böylesi bir girişim, Türkiye'ye göçenlerin büyük

²⁴ Köyünü ele alan birçok şiir yazmıştır. Bu şiirlerinden birinde özlemine duyduğu köyünü şu sözlerle anar: *Doğduğum, büyüdüğüm Karamsa'm! / Dünyayı gördüğüm Karamsa'm! / Düzünde kuzusu, dağında keçisi yayılan Karamsa'm. / Bayırında, danası düvesi / Yanı başında katırı merkebi nerede? / Karamsa'nın erkeği, kadını, kızı / Civanı, küşmüşsün bizlere Karamsa'm / Haksız da değilsin Karamsa'm. / Hayat denen bu yolda, / Kimi gitmiş ana vatan kimi gitmiş başka vatana. / Hepsini unutmuş öz vatani. Değil kolay otuz üç yıl sonra döndüm Öz vatani...*

desteğiyle tamamlanmış olur. Nedeni, ise Müminoğlu'nun iki kelimesinden ibaret cümlesinde gizlidir: “*Orası canlansın!*”. “Canlanma” çabası için ayrıca, Müminoğlu'nun anlatımına göre, yılın her altıncı ayında ve her sene düzenlenen kurban kesme etkinliği düzenlenir. Bu etkinliğe çevre köylerden ve Türkiye'den gidenler vardır: *Biz her sene altıncı ayda 500 seneden beri belki, oraya 20-25 tane hayvan keseriz. Çavdar da aynı konuya temas ederek, kendisinin de bu etkinliklerde yer aldığını aktarır: Ben de gidiyorum ama bu yazın gitmedim. Bu camide burda diyorlar ya köy hayrı, her sene kurbanlar kesilir, pilav yapılır. En az 500, Türkiye ve çevreden kişi gelir buraya (kâğıttaki cami noktasını işaretleyerek).*

1957 yılı öncesinde bir hanenin köyden çıkması, ardından kendi ailesi ile birlikte toplam beş hanenin Türkiye'ye göçü ve bilhassa da 1974 yılındaki olaylar, köyü nüfustan arındırma anlamında art arda gelen dönemeçlerdir. Köy sakinleri genel anlamda Batı Trakya'da kalanlarla, Türkiye'ye göçenler diye ikiye ayrılmıştır. Nüfusun büyükçe bir kısmı Türkiye'ye gidebilirken, gidemeyenlerse Dağkaramusa köyüne komşu köy ve kasabalara göç etmiştir. Bu konuda Çavdar, şu bilgileri paylaşır:

Bak şimdi, ilk gelen, bizle gelen bu iki kardeş geldi, bu Debreli de geldi, burda Bursa'da... Bu taraftan şimdi bu taraftan gelen yok. Amcalarım gelmedi. [...] Bunlar şu anda Yassıküyü'nde, Narlıküyü'nde kalıyorlar. Bunlar tamamı geldi. Bunlardan bir hane kaldı o da Yalancı diye bir yer vardır orda kaldı. Bunlar beş kardeşti, kızlarla beraber sekiz kardeş. Bu haneden Gencil'den bundan gelen üç kişi vardı, ikisi kız ailesiyle geldi, bir de oğlan çocuğu geldi. Burda gelen de var kalan da var. Bunlardan gene altı kardeş, üçü Türkiye'de üçü orda kaldı, şurda Karamümün.

Çavdar, kâğıt üzerindeki ev sembollerini, elindeki kalemiyle göstererek yine orada kalanlarla, beriye gelenleri anlatarak anlatısını tamamlamış olur:

Mandie'den burda kızları var, var yani Türkiye'ye gelenler var, orda kalan da var. Mesela birisi Mandie'den geldi burda vefat etti Burhaniye'de. Ondan sonra gelem Dipçiklere burda var orda kalan var. Paytarlar hepsi geldi. [...] Burda Emin dayının evinde torunu duruyor, hayvancılık yapıyor. Köyde kalan bu. Bu Raif aga, çocuklarından biri, kızı var Türkiye'de, Söke'de. Alionbaşının çocuğu burda, iki de kızı var, Türkiye'de... Küçükoğullar'dan Türkiye'ye gelen yok...

BATI TRAKYA'DA NÜFUSSUZLAŞAN TÜRK KÖYLERİ: DAĞKARAMUSA KÖYÜ ÖRNEĞİ

Sözün özü, görüleceği üzere her iki anlatıcının ortaklaştıkları bir nokta vardır ki, anlatılarında sıradanı, bireyseli aşan toplumsal olaylarla ilişkilendirerek hayatlarını dillendiriyor olmalarıdır. Onlar için birer dönüm noktası olan olaylar, bakıldığında köy ahalisi ve daha da genel bir çerçevede Batı Trakya Türkleri için de aynı anlamdadır. Köyleri ile birlikte bölgenin Almanlarca, Bulgarlarca, Yunanlılarca ve Türklerce kontrol edilmesi, çete baskınları, Türk ibaresinin yasaklı hale getirilmesi, Kıbrıs Barış Harekâtı ve göç, anlatıcı Çavdar ve Müminoğlu'nun hayatlarından kesitlerdir, anılardır. Muhtemeldir ki, Dağkaramusa köyü sakinlerinden başka başka köylülerle de görüşülse benzer içerik ve akışta bir anlatının izine rastlanabilir. Yaşanmışlıkların seyri ve etkisi kadar, burada aslanan bir diğer husus, yaşanmışlıkların anı olarak bellekteki istifi ve muhafazasındaki seçimidir. Daha açıklayıcı bir ifadeye ihtiyaç duyulursa destekleyici ifade şu olabilir, bellek her ne kadar bireysel bir çabayla dillendiriliyor olsa bile muhtemeldir ki, belleği şekillendiren bir arka alan söz konusudur. Kişinin neyi hatırlayacağı, neyi ön plana çıkartıp neyi geri planda tutacağı ait olduğu topluma, kültürün etkisine tabidir, dolayısıyla anlatı seçkisi de bu etkinin izini sürmektedir. Bu fikri dillendiren araştırmacılardan biri olan Michael Schudson, her ne kadar bireysel bellekte kendine has bir biçimde yer etse de anı/anıların, toplumsal ve kültürel niteliklerle ilgili olduğunu ve toplumsal olarak biçimlendirilmiş anımsama kalıplarına bağlı bulunduğunu aktarır.²⁵ Burada görülen de budur. Çavdar ve Müminoğlu, gündelik davranış örüntülerine sıradan ve rutin olanları değil, toplumsalın ve kültürel bir yansıması olarak belli bir olay ve eylemler grubunu yerleştirmişlerdir. Kimlik ve var oluş (ya da burada yoksunluk, nüfussuzlaşma) gibi alt anlamlardan beslenmeyi tercih ederek, köyleri Dağkaramusa'yı, Dağkaramusa'dan göçüp gitmeyi anlatmayı seçmişlerdir.

Sonuç

Yunan devletinin, Türkleri asimile etmeye veya ülkeden göç etmelerine dönük yoğun çaba sarf ettiği bilgisi alan yazında sıklıkla tekrarlanmaktadır. Bu noktada kamulaştırma ve/veya yeniden dağıtım gibi mazeretlerle Türklerin ellerinden topraklarının alındığı, köy halkı üzerinde ekonomik (tütün tarımını teşvik etmeyişi), siyasal (kimlik, dil ve din temelli)

²⁵ Michael Schudson, "Kolektif Bellekte Çapıtma Dinamikleri", *Cogito Bellek: Öncesiz, Sonrasız*, Sayı 50, 2007, s. 181.

baskı kurulduğu ve engellerin (işe almama, Türkleri azınlık statüsüne öteleme; onarım, tamir izni vermeme gibi) oluşturulduğu hatırlanmalıdır. Bunlar bilhassa Batı Trakya'yı ele alan çalışmalar bağlamında görünür durumdadır. Ancak alan yazında görünür olmayan kimi uygulamalar da bölge Türklerini sınamaktadır. Bunlardan birisi göç yoluyla doğup büyüdüğü yerleşim alanlarından göçürülen insanların geride bıraktıkları ve harabeye dönüşmüş veya dönüşmekte olan köyleridir. Bu beraberinde Türkçe olan yer isimlerini de silikleştirmekte ve daha da önemlisi Yunanca versiyonuyla anılır hale gelmesine sebep olmaktadır. Çalışmaya konu olan Dağkaramusa, Türkçe adıyla bilinen bir köy olmasına karşın Trikorfon (*Τρίκορφον*) olarak Yunanca şekliyle yeniden isimlendirilmiştir. Yeniden isimlendirilmiş olması, köyün mevcudiyeti noktasında yanıltıcı veri sağlar, zira köy yeniden isimlendirilmiş olmasına rağmen bugün ne resmi evraklarda ne de coğrafi haritalarda bir yer kaplamaktadır. Dolayısıyla nüfussuzlaştırılan köy ve köyler, aynı zamanda haritalardan da silinmektedir. Bu beklenen sonuç kamulaştırılan Türk arazileri için de geçerlidir. Türker Acaroğlu, bu konuyu çalışmasına taşır ve kamulaştırılan köylerin aynı zamanda haritadan ismen silindiği bilgisini verir.²⁶

Harita üzerinde ismen silinmiş olsa dahi köyün mevcudiyeti, halen iki göstergeyle ispatlanmaktadır. Bunlardan birisi köyden göçürülen köy halkı ile onların hafızalarında yer etmiş olan köy gerçekliği, bir diğeri ise ev, duvar, mezar taşı gibi köy yerleşim unsurlarıdır. Bu tarz yerleşim unsurlarının artık birer kalıntı durumuna geldiği belirtilmelidir. Dolayısıyla da Dağkaramusa köyünün mevcudiyetine bakılmak istendiğinde doğrudan yerel hafızaya başvurulmak gereklidir –ki bu çalışmada seçilen tekniğin nedeni de budur-. Yerel hafıza ise çoktan sınırlar aşmış, köyden genç yaşta çıkmış bir grup Dağkaramusalıdır. Hayatta olanlar Dağkaramusa'yı halen etkin şekilde hatırlamakta, dillendirmektedir. Recep Çavdar ve Kadir Müminoğlu, bu çalışmanın yerel hafızalarıdır, anlatıları Dağkaramusa'nın oluşum, gelişim ve nüfussuzlaşma süreçlerini anlamaya ve aktarmaya katkı sağlamıştır.

Anlatılarından bir sonuca varılacak olursa, evvela şuna değinilmelidir: Hakları uluslararası antlaşmalarla garanti altına alınmış bir topluluk olarak Batı Trakya Türkleri, nüfus dinamikleri ile yaşam standartlarını etkileyecek ölçekte çeşitli uygulamalarla yüz yüzedir. Bu hususta kendisi de bir Batı Trakya Türkü olan araştırmacı Ahmet Serdar, Batı

²⁶ Türker Acaroğlu, *Balkanlar'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, IQ Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006.

**BATI TRAKYA'DA NÜFUSSUZLAŞAN TÜRK KÖYLERİ:
DAĞKARAMUSA KÖYÜ ÖRNEĞİ**

Trakya Türk azınlığı aleyhinde iskân ve mülkiyet hakları özelinde çeşitli politikaların yürütüldüğünü, bu politikalar sonucu toplan nüfus içindeki paylarının %67'den %33'e azaldığını, işlenebilir arazi anlamında %84'lük paylarının da %18'e gerilediğini yazar.²⁷ Topraksızlaşmaştırılma olarak kavramlaştırılan arazi kayıpları, aynı zamanda bu çalışmanın konusunu teşkil eden bir diğer yönü ile de yaşanmaktadır. Yine anlatıcıların anlatıları hatırlanacak olursa Türk topluluğuna ait olduğu kabul gören Türk köylerinin nüfussuzlaşması, yerel hafızadan ve resmi yazımdan Türk köy isimlerinin kaldırılması, Yunanca versiyonuyla anılır hale getirilmeleri, Batı Trakya Türklerinin arazi kayıplarında varlığı yadsınamayan süreçlerdir. Bu sonuç, daha üst okumada Türk varlığının bölgedeki akıbetiyle ilişkilendirilmelidir. Zira ülkenin Batı Trakya Türklerine yönelik bakışı, politik söylemi ve uygulama boyutu göz önünde bulundurulduğunda bölge Türklerine ait olup nüfussuzlaşmış ve adı unutturulmuş köy örneklerinin çoğalabileceği öngörülmelidir. Çalışma, kapsamı ve odak noktası itibarıyla tek bir köye eğilebilmiştir. Bu noktada, Dağkaramusa köyü örneğinden hareketle çevre ve/veya bölgedeki diğer köylerin acilen, çoklu-saha çalışmaları ile çok-disiplinli araştırmalarla incelenmesi gerektiği hususu bu çalışmanın temel önerisidir.

KAYNAKÇA

ABRAMS, Lynn, *Oral history theory*, Routledge, Abingdon 2010.

ACAROĞLU, Türker, *Balkanlar'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, IQ Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006.

AHMET, Sadık, "Batı Trakya'da Yaşayan Türk Toplumunun Şikâyetleri ve İstekleri", *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, Cilt 15, Sayı 1-2, Haziran 1995, ss. 1-9.

ALP, İlker, "Batı Trakya Türkleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XI, Sayı 33, Kasım 1995, ss. 613-652.

²⁷ Serdar, *a.g.m.*, s. 97.

ATUN, Ata, “Batı Trakya’daki Planlı Türk Soykırımı”, *E-Batı Trakya*, Haziran 2009, ss. 1-19, <https://www.batitrakya.org/e-batitrakya/yayinlar/bati-trakyadaki-planli-turk-soykirimi.html>.

AYHAN, Halis, “Batı Trakya Türk Azınlığının Hukuki ve Siyasi Sorunlarının Asimilasyon Politikası Çerçevesinde Tahlili”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 42, Ekim 2014, ss. 173-188.

BAHCHELİ, Tozun, “The Muslim-Turkish Community in Greece: Problems And Prospects”, *Institute of Muslim Minority Affairs. Journal*, Cilt 8, Sayı 1, Mart 2007, ss. 109-120.

BALTALI, İbrahim, “Demolished Ottoman Historic Monuments and Expropriated Lands in Western Thrace”, *Osce Supplementary Human Dimension Meeting Freedom Of Religion Or Belief*, Temmuz 2009, ss. 1-11.

BİBER, E. Tuğba, “Trakya Gazetesine Göre Yunanistan’da İç Savaş (Andartlık) ve Batı Trakya Türkleri (1944-1949)”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 33, Kasım 2020, ss. 7-32.

BOROU, Christina, “The Muslim Minority of Western Thrace in Greece: An Internal Positive or an Internal Negative ‘Other’?”, *Journal of Muslim Minority Affairs*, Cilt 29, Sayı 1, Nisan 2009, ss. 5-26.

CONNERTON, Paul, *Modernite Nasıl Unutturur*, (çev.) Kübra Kelebekoğlu, Sel Yayınları, İstanbul 2012.

EREN, Halit, “Batı Trakya’da Türk Yerleşim Bölgeleri Batı Trakya’da Rodop Vilayetine Bağlı Yer Adları”, *Batı Trakya’nın Sesi Dergisi*, Sayı 6, Eylül-Ekim 1988, ss. 12-16.

GÖK, E. Şebnem, “Kırım-Kongo Kanamalı Ateşi”, *Okmeydanı Tıp Dergisi*, Cilt 32, Ek Sayı, 2016, ss. 13-19.

LEAVY, Patricia, *Oral History, Understanding Qualitative Research*, Oxford University Press, Oxford 2011.

NACHMANI, Amikam, “Civil War and Foreign Intervention In Greece: 1946-49”, *Journal of Contemporary History*, Cilt 25, Sayı 4, Haziran 1990, ss. 489-522.

BATI TRAKYA'DA NÜFUSSUZLAŞAN TÜRK KÖYLERİ:
DAĞKARAMUSA KÖYÜ ÖRNEĞİ

ÖKSÜZ, Hikmet, “Batı Trakya’dan Türkiye’ye Göç (1923-1950)”, *Yeni Türkiye Özel Sayısı 4*, Sayı 69, Mart-Haziran 2015, ss. 4678-4693.

SCHUDSON, Michael, “Kolektif Bellekte Çarpıtma Dinamikleri”, *Cogito Bellek: Öncesiz, Sonrasız*, Sayı 50, 2007, ss. 179-199.

SERDAR, Ahmet, “Tarihsel Süreç İçerisinde Batı Trakya Türklerinin Ekonomik ve Demografik Gelişimi”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, Aralık 2014, ss. 97-126.

YILDIRIM, Azmi, “Rum Çetelerinin Türklere Karşı Faaliyetleri (1912-1922)”, *Yeni Türkiye Özel Sayısı 4*, Sayı 69, Mart-Haziran 2015, ss. 4546-4558.

“Yunanistan’ın Kapattığı Türk Azınlık İlkokulu Sayısı 65’e Ulaştı”, *Sözcü*, 25 Ağustos 2019.

Recep Çavdar ile Bursa’da yapılan mülakat, 27 Ağustos 2019.

Kadir Müminoğlu ile Bursa’da yapılan mülakat, 17 Ağustos 2020.

GAGAUZ TÜRKÇESİNDE OLUMSUZLUK VE YOKLUK

Levent DOĞAN*

ÖZ

Dünyadaki tüm dillerde olumsuz anlama sahip sözcükler yanında cümle ve sözcük düzeyinde olumsuzluğu sağlayan birtakım olumsuzluk işaretleyicileri vardır. Bu açıdan olumsuzluk genel itibarıyla anlamsal ve yapısal olmak üzere iki farklı boyutta değerlendirilir. Olumsuzluğun anlamsal boyutu yapısal boyutu gibi olumsuzluk işaretleyicileriyle sınırlandırılmamakta ve farklı şekillerde incelenebilmektedir. Dillerin söz varlığında herhangi bir olumsuzluk eki almamasına rağmen doğrudan olumsuzluk bildiren pek çok sözcük mevcuttur. Ayrıca bazen olumlu anlama sahip sözcüklerle de olumsuz bir durum ifade edilebilmekte veya bunun zıddı söz konusu olabilmektedir. Bunda sözcüklerin kullanıldıkları bağlama ve kişiye göre kazandıkları anlamlar etkili olmaktadır. Diğer yandan olumsuz sözcükler sadece sözlük anlamlarına göre de çeşitli şekillerde ele alınabilmektedir.

Olumsuzluk her dilde var olan evrensel bir kategoridir. Ancak olumsuzluğun sağlanış biçimi her dilin yapısına ve kurallarına bağlı olarak dilden dile farklılık gösterir. Toplumların yaşadığı coğrafyaya, sahip oldukları değer ve inançlara göre de sözcüklere yüklenen anlamlar ve bunların çağrışım değerleri değişmektedir. Bu türden farklılıklara aynı dilin lehçe ve ağızları arasında da tesadüf edilmektedir.

Bu çalışmada Türk dilinin yaşayan lehçelerinden Gagauz Türkçesinde olumsuzluk, anlamsal ve yapısal olarak ele alınmıştır. Çalışmanın anlamsal olumsuzluk kısmında Gagauz Türkçesi sözlüklerinden tespit edilen olumsuz içeriğe sahip fiil dışındaki her türden sözcük, sözcük grubu ve beddua niteliğindeki sözler çeşitli başlıklar altında sınıflandırılmıştır. Yapısal olumsuzluk kısmında bu sözcüklerle beraber söz diziminde olumsuzluğu sağlayan ek ve unsurların neler olduğu saptanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gagauz Türkçesi, Olumsuzluk, Yokluk, Anlamsal, Yapısal

* Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Edirne, ORCID: orcid.org/0000-0002-0538-4002, E-posta: ldogan@trakya.edu.tr



LEVENT DOĞAN

NEGATIVITY AND NEGATION IN GAGAUZ TURKISH

ABSTRACT

In all languages in the world, besides words with negative meaning, there are some negation markers that provide negativity at the sentence and word level. From this point, negativity is generally evaluated in two different dimensions as semantic and structural. The semantic dimension of negativity cannot be limited to negativity markers like its structural dimension and can be examined in different ways. Although languages do not have any negative suffixes in their vocabulary, there are many words that directly report negation. Moreover, sometimes a negative situation can be expressed with words with a positive meaning or the contrary of it can be in question. In this, the meanings of the words according to the context in which they are used and the person by whom they are used are effective. On the other hand, negative words can be handled in various ways according to their dictionary meanings.

Negativity is a universal category that exists in every language. However, the way negativity is provided differs from language to language, depending on the structure and rules of each language. The meanings attributed to words and their connotation values change according to the geography in which societies live and the values and beliefs they possess. Such differences are also encountered among the dialects and subdialects of the same language.

In this study, negativity in Gagauz Turkish, one of the living dialects of the Turkish language, is discussed semantically and structurally. In the semantic negativity part of the study, all kinds of words, word groups and curse words, except verbs with negative content, determined from Gagauz Turkish dictionaries, were classified under various headings. In the structural negativity part, it has been tried to determine what the suffixes and elements that provide negativity in the syntax are together with these words.

Keywords: Gagauz Turkish, Negativity, Negation, Semantic, Structural

EXTENDED ABSTRACT

Negativity generally has two different dimensions: semantic and structural. While the structural dimension of negativity can be limited with negativity markers, its semantic dimension cannot be limited in this way. The concept of negativity refers to situations that do not occur, which are undesirable, bad and unpleasant, disapproved, disliked, inappropriate and unhelpful. Apart from these, it is also related to the concepts of negativity, absence and opposition. In fact, negativity is often associated with absence.

The concept of negativity includes absence and opposition. As well as these two concepts include negativity. However, not all oppositions contain negativity.

Negativity is a universal category found in all languages. In addition to words with direct negative meanings in every language, there are certain negation markers that provide negativity at the sentence and word level. However, naturally, both these markers are used to provide negativity and the way negativity is provided differ from language to language. Because each language has its structure and rules that distinguish it from other languages. On the other hand, the meanings attributed to words and their connotation values differ according to the culture, values, and beliefs of each society. Such differences exist not only among languages but also among dialects and dialects of the same language.

In this study, negativity in Gagauz Turkish, one of the Oghuz Turkic dialects, is handled in two ways as semantic and structural. “Gagauzian-Russian-Rominca Dictionary” prepared by Petri Çebotar and Ion Dron was scanned to detect negative words. Two dictionaries other than this one, which is the primary source of our study, were examined. Apart from verbs with negative meanings, words of curse, insult, and cursing, and slang expressions were also identified from the said dictionaries, as well as all kinds of words.

*In this study, negativity in Gagauz Turkish was evaluated primarily in terms of semantics. Words and expressions with negative content identified from dictionaries are classified under various headings according to their subject areas. While making the classification, it was checked whether the meaning of these words belongs to human beings or situations or nature. A separate title has been created for the words expressing negativity about religion. Again, slang, curse, insult and swear words are also shown under separate headings. Negative exclamation points are also noted. Apart from these titles, the negativity of adjectives, adverbs, and verbs with a negative meaning in a separate speech without the negation marker is shown in two separate titles. As a result, the semantic negative part was examined under 10 headings in total. These titles are respectively as follows: Words with negative connotation value of human (**fals** “hypocritical, insincere; liar”, **fitleyici** “provocative, agitating, provoking; scheming”, **esapsız** “incalculable, unruly, intemperate”; **conga** “very weak, all skin and bones”; **mutu** “dumb”, etc.), words with negative connotations of objects and concepts in nature (**er-tepremesi** “earthquake”, war “war”, **plen** “captive”, eye-popping “evil eye”, etc.), situations and words with negative connotation value of events (**alış** “bribery”, **şüpä** “doubt,” **darsıklık** “sadness, pain”, **karez** “hatred, enmity, malice, malice”), words with negative connotation*

value related to religion (**cendem** “hell”, **kara er** “grave, grave”, **allaasız** “godless, atheist”, etc.), insults and swear words (**köpek oolu** a kind of insult in the sense of “treacherous, vindictive; deceitful, deceitful, cunning, cunning” etc.), curse (**adın gelsin!** “Let the news of your death come!” etc.), slang expressions (**susak kafalı** “brainless, stupid, jerk” etc.), exclamations with negative connotation value (*tuh. yazık!* etc.), adjectives and adverbs with negative connotation value, verbs with negative connotation value.

Among the titles listed, only the words with negative connotation value belonging to human beings are divided into sub-titles. The words included in this title are character (**aferist** “cheat, cheater, deceiver, trickster”, **adamnıksız** “inhuman, ruthless, cruel”, **artaklı** “quarrelsome, hot-tempered, angry, enraged”, **çişkin** “arrogant”, etc.), appearance (**barsaksız** “skinny person”, **çeneli** “big chined, long chined (person)”, **korkuntu** “freak, scary (person)”, **soyuk** “bald, hairless”, etc.) and physical incapacity (**çakır** “squint”, **kalık** “crippled” **köör** “blind, mole”, etc.). were evaluated in three groups as those who reported in terms of negativity. Negative words related to the character in the first group were also collected under 45 sub-titles created according to their dictionary meanings.

756 words with negative meanings were determined from the dictionaries used in this study. Of this number, 585 are related to human negativities, 27 are related to objects and concepts in nature, 83 are related to situations and events, 16 are related to religious negativities, 20 are related to insults and insults, and 14 are related to curses to form expressions. According to these numerical data about the words within the scope of the study, it is seen that the negativities in Gagauz Turkish are mostly related to people. Because the words that express negativity about human beings are considerably higher in number compared to the other five titles. This is followed by the negativities of situations and events. It is observed that the negative words of the human are concentrated in the titles of character and appearance.

Among the 45 titles that contain negative words about the person's character, the titles with the highest number of words are determined as stupidity, stupidity, foolishness, insanity, lack of understanding; irritability / irritability, disagreement, irritability, stubbornness, malice, resentment; deceit, fraud, treason; vulgarity, rudeness, vulgarity; ruthlessness, cruelty, harshness; vagrancy, idleness, laziness. Expressing the negativities towards reason with various words in this field, in a way, shows the importance that Gagauz Turks attach to reason and understanding. In addition, it is understood from the other prominent titles that the grumpy, disagreeable, quarrelsome, angry, treacherous, swindler, rude, abusive, rude, ruthless,

lazy, and stupid people are not valued and respected in Gagauz Turks as in other Turkish societies.

In the last two titles of this section, it has been shown that negation can be achieved at the sentence level only with adjectives, adverbs and verbs that have negative meanings. Here, the negativity added to the discourse by such words, which form positive sentences and negative meanings, is emphasized.

In the structural negativity part of the study, it has been tried to determine what the affixes and words that add negativity to words and sentences with positive meaning in Gagauz Turkish, and the structures that reinforce negativity are at the sentence level. In addition, in this section, it has been examined with which suffixes the negation is provided in verbs other than the words compiled from the dictionary. Structural negativity in Gagauz Turkish has been examined under two headings as negation with affixes and negativity with words.

According to the negation part with suffixes, the suffixes that come to verbs in Gagauz Turkish and add negativity to them are determined as -mA-, the standard negative suffix of Turkish, and -mAdAAn, -mAz and -mAdık, which are derived forms from this suffix. Except for the necessitative mood, it has been seen that the negative forms of all the other tenses are also made with the suffix -mA-. However, the -mA- negative suffix is used in the negative conjugation of indicative mood of the simple present tense, -mar / -mer; -maz are used as in the negative conjugation of the present continuous tense, -máár/-meer is often used combined with tense suffixes. The negative form of the necessitative mood is formed with the word diil.

It is seen that -mAdAAn, one of the adverb-verb suffixes, usually comes to the positive verb stem or stems and negates the meaning (annamadaan, tutmadaan etc.). On the other hand, -mAyArAk adverb verb, which is considered as the negative of -ArAk adverb-verb, is also encountered in Gagauz Turkish. Although this suffix is not in every context and verb, it is observed that can be used instead of -mAdAAn the adverb-verb in some examples.

In Gagauz Turkish, nouns and adjectives expressing negativity are derived from positive or negative verb stems or stems with the -mAz adjective verb suffix and the -mAdık suffix (annamaz; onmadık, etc.).

The absence and negation of nouns in Gagauz Turkish are provided by the suffix +sIz, which has been widely used since the Old Turkish period. This suffix comes to the nouns that are used in a more positive sense and derives nouns, and adjectives that express negativity along with absence (relentless, veinless, ruthless) from them. Except for the +sIz suffix, there is

no noun suffix in Gagauz Turkish whose main function is to report absence and negativity.

*Apart from the suffixes listed so far, it is seen that the noun from the verb, the suffixes from the noun and the gerundial suffixes are used in the expression of negative situations. These suffixes are added to words with negative meanings and continued the negative meaning in the word. In other words, each suffix has given a quality to the negativity on the word it is added, according to its function: *aalayıcı, fırlak, kanırık, dalaşkan, azgın, küskü; acılı, sinirci, yoksul, karezker; dalayan, aalayış* etc.*

Among the words detected from dictionaries, 83 words with suffixes +sIz, sIzIık, +nIksIz etc., 4 words with suffixes -mAz, -mAzlık, 2 words with suffixes -mAdık, 3 words with suffixes -mAksız, 1 word with suffixes -mAsIz have been determined. Apart from these suffixes the number of words other suffixes are added (-An; -Iş, -mAk; -IcI/yıI, -Ak, -(I)k, -gAn, -gIn; +lı, +lık/+nık, +cı etc.) is 317. The total number of words with any suffix in their structure was determined as 410, except those in the form of a phrase.

*Structural negativity is not provided only through appendices. Sentences can be made negative with the help of some words. As in General Turkish, in Gagauz Turkish, various words that carry the concept of negativity are involved in making the noun and verb sentences negative. These are words like *yok, diil (not), ne... ne (da)....**

*Again, in this field, the question pronouns, *kim, ne, neredän, nasıl* whose main function is not to report negativity, are also used from time to time to express a negative situation.*

*In Gagauz Turkish, the adverb *hiç(never)* appears as an element that reinforces the negativity in the sentence with its form and function in Turkey Turkish.*

As a result, the way negation is achieved in Gagauz Turkish and the elements used for this purpose are largely similar to Turkey Turkish.

Giriş

Olumsuzluk kavramı evrende en başından beri var olan bir olgudur. Olumsuzlukla beraber üzerinde durulması gereken kavramlardan biri de zıtlıktır. Zira, bir olumsuzluktan bahsedebilmek onun zıddı olan olumluluk ile mümkündür. Birinin değer ve niteliği diğerinin varlığı sayesinde anlaşılır. Bu bakımdan olumluluk ve olumsuzluk birbirini gerekli kılan ve tamamlayan karşıt iki kavram olarak değerlendirilir. Evrende bir nesne, kavram ve hareketin olumlusu gibi olumsuzu da söz konusudur. Olumluluk-olumsuzluk,

doğada bulunan farklı şekildeki pek çok zıtlıktan sadece biridir. Ancak burada dikkati çekmek istediğimiz nokta diğer zıtlıklardan farklı olarak olumsuzluk ile zıtlık kavramları arasındaki ilişkidir. Olumsuzluk kavramı, zıtlık içerdiği gibi zıtlık kavramı da olumsuzluk içerir. Kuşkusuz, her zıtlık bir olumsuzluk ihtiva etmez. Fakat *iyi-kötü*, *güzel-çirkin*, *üzüntü-sevinç*, *şer-hayır*, *zengin-fakir*, *gülmek-ağlamak* gibi zıtlıklarda *kötü*, *çirkin*, *üzüntü*, *şer*, *fakir* ve *ağlamak* sözcükleri olumsuzluk kategorisine de girer. Bu durumda *iyi* sözcüğü, *kötü* sözcüğünün hem zıddı hem de olumlusu olur. *Şişman-zayıf*, *büyük-küçük*, *tenha-kalabalık* gibi zıtlıklarda ise sözcüklerin her ikisi de olumsuzluk ifade edebilir. Ancak bu tarzdaki zıtlıkların olumsuz anlam ifade edip etmediğinin kullanıldığı bağlam, yer, zaman ve kişiye göre belirlenmesi daha uygundur. Sadece temel anlamlarına bakılarak ne olumlu ne de olumsuz şeklinde kesin bir hüküm vermek doğru olur. Olumsuzluk sadece zıtlıklarla sınırlı bir kavram değildir. Olumsuzluk kavramıyla aynı zamanda bulunmama, gerçekleşmeme, istenmeme, iyi, hoş ve yararlı olmama gibi durumlar kast edilir. Bu sebeple insan zihninde negatif değere sahip bir kavramdır.

Olumsuzluk, görece bir kavram olarak da nitelenebilir. Bu kategori içerisinde olan bazı sözcüklerin olumsuzluğu/anlamı toplumdan topluma hatta aynı toplum içinde kişiden kişiye değişebilir. Çünkü her kişi ve toplumun varlıkları, olayları ve hayatı algılama biçimi farklıdır. Bununla birlikte toplumların her biri kendi kültür ve değerleri doğrultusunda çevresindeki varlık ve nesnelere birtakım anlamlar yükler. Bunların doğal bir sonucu olarak sözcüklerin bir toplum ya da kişide uyandırdığı çağrışım değeri de farklılık gösterir. Diğer yandan her toplum ve kişi için aynı değere sahip olan genelgeçer olumsuzluklar da vardır. Misal, *ölüm* sözcüğü “hayatın sona ermesi” anlamına geldiği için herkeste benzer olumsuz duyguları uyandırması yönüyle genelgeçerdir

Bir önceki paragrafta bahsedilenler olumsuzluğun anlamsal boyutuyla ilgilidir. Muhsine Börekçi, “... Yani bir isim, bir sıfat veya bir fiil taban hâlindeyken insanın isteyeceği veya istemeyeceği bir nesne, kavram, eylem veya durumu gösterebilir. Buna karşılık o nesne, eylem veya durum hakkında yansız da kalabilir.”¹ diyerek sözcüklerin dil içerisinde “olumlu”, “olumsuz” ve “yansız (genel)” şeklinde üç dizi oluşturduğunu belirtmiştir. Açıklamasının devamında sözcüklerdeki bu üç dizinin bağlama göre

¹ Muhsine Börekçi, “Türkçe Öğretimi Bakımından Dil Bilgisi Terimi ve Kavram Olarak Olumluluk-Olumsuzluk”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Cilt 49, 2001, s. 45-46.

şekillenebileceğini de ifade etmiştir. Börekçi'nin ifadesinde istenen ve istenmeyen ile olumlu ve olumsuz kast edilmiştir.

Olumsuzluk, bir kavram ve dil bilgisi terimi olarak Güncel Türkçe Sözlük'te "1. *Olumsuz olma niteliği veya durumu, menfilik, nefîy*", 2. "*Biçimsel olarak fiillerde '-ma/-me' ekiyle, isimlerde 'değil' ile gösterilen 'gerçekleşmeme, olmama, bulunmama' gibi anlamların ifadesi*"² şeklinde iki anlamıyla yer alır. Olumsuzluk sözcüğü, olumsuz sıfatına +*IUk* ekinin getirilmesi suretiyle türetilmiş bir isimdir. Sıfat biçimi olan olumsuz sözcüğünün Güncel Türkçe Sözlük'te beş anlamı bulunur. Birinci anlamı "*Yapıcı ve yararlı olmayan, hiçbir sonuca ulaşmayan, gözetilen amaca veya beklenilene uygun olmayan, menfi, negatif*"³ şeklindedir. Sözcüğün, dil bilgisi terimi anlamı "*Olumsuzluk anlatan (kelime, cümle), menfi*"⁴ olarak dördüncü anlamında açıklanmaktadır. Olumsuz sözcüğünün aynı zamanda bir felsefe terimi olarak kullanıldığı beşinci anlamında görülmektedir. Olumsuz ve olumsuzluk sözcükleri, terim anlamlarının dışında kavram olarak daha geniş ve kapsamlı manalar ifade etmekte ve bu da olumsuzluğun hem biçimce hem de anlamca ayrı ayrı değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

Börekçi, olumluluk ve olumsuzluğa yüklenen terim anlamın kavram alanlarını daralttığını, bu göstergelerin birer terim olarak diğer olumsuzluk unsurlarını içermemesi dolayısıyla Türkçe öğretimini zorlaştırdığını belirtmiştir. Çalışmasında olumluluk ve olumsuzluğu "dil bilgisel ulam" ve "duyuşsal ulam" olarak iki kategoride ele alan Börekçi, bu iki kavramın duyuşsal ulam açısından uygun olduğunu dile getirirken dil bilgisel açıdan terim önerisinde bulunmuştur. Olumluluk yerine olma-kılma, olumsuzluk yerine olmama-kılmama terimlerini önermiştir.⁵

Olumsuzluk sözcüğünün oluşumu incelendiğinde; sözcüğün kökü olan *ol-* fiiline önce fiilden isim yapımında kullanılan *-Um* eki getirilmiş, bu işlemin sonucunda oluşan "olum" ismine mahrumiyet bildiren +*sIz* eki eklenerek yukarıda belirtilen anlamlara sahip "olumsuz" sıfatı meydana getirilmiştir. Daha sonra bu sıfatın +*IUk* eki kullanılarak isimleştirilmesiyle, gerek aynı ekle oluşmuş isimlerin gerek farklı ek ve sözcüklerle olumsuzluk kazanan fiil ve cümlelerin gerekse doğrudan olumsuzluk bildiren sözcüklerin "olumsuzluk" çatısı altında toplandığı bir dil bilgisi terimi ortaya

² <https://sozluk.gov.tr/>, (05.06.2021).

³ <https://sozluk.gov.tr/>, (05.06.2021).

⁴ Aynı yerde.

⁵ Börekçi, *a.g.m.*, s. 45-48.

GAGAUZ TÜRKÇESİNDE OLUMSUZLUK VE YOKLUK

çıkarılmıştır. Olumsuzluk sözcüğün yapısında yer alan *+sIz* ekinin işlevi sözcüğün bu anlamı kazanmasında etkili olmuştur.

Her milletin dil yapısı, kültürü, sahip olduğu inanç ve değerleri farklıdır. Buna bağlı olarak olumsuzluğu yansıtan kavramlar, bir kavrama yüklenen anlam ve olumsuzluğun ifade ediliş biçimi dilden dile farklılık gösterir. Türkçede olumsuz değere sahip bir kavram başka dil ve kültürde olumlu anlama sahip olabilir. Örneğin, bizim kültürümüzde *ayı* sözcüğü “kaba saba kimseler” için kullanılması yönüyle olumsuz çağrışım değeri kazanmış bir söz iken Alman kültüründe *ayı* “gücün” sembolüdür. Yine “domuz”un dinimiz gereği yasaklanmış olmasından dolayı ismi de dilimizde olumsuz çağrışımlarla yer alan bir sözcüktür. Türkçede bir hayvan ismi yanında sövgü sözü olarak kullanılan *köpek* sözcüğü de bu kullanımıyla olumsuz kavramlar arasındadır. Bunlara karşın hayvan ismi olup “gençler ve delikanlılar; yiğit ve mert kişiler; boylu boslu, güçlü ve yakışıklı, sağlıklı kimseler” için kullanılan *aslanım!*, *koçum!*, *aslan gibi* şeklindeki sözler kültürümüzde yüklendikleri iyi anlamlar yönüyle olumsuz tepkilere yol açmayan olumlu çağrışım değerine sahip sözcüklerdir.⁶

Dillerin yapısına göre olumsuzluğun yapılış biçimi ve ifadeye olumsuzluk verilmesinde kullanılan ek ve sözcükler değişmektedir. Örneğin; Tahsin Deliçay, Arapçada olumsuzluk eklerinin Türkçedeki sistemin aksine sözcüğün başına getirildiğini belirtir. Arapça gramerde olumsuzluğun harf, isim ve fiillerle yapıldığını ifade eden Deliçay, bu olumsuzluk yapılarının başına geldikleri sözcüğün anlamını olumsuza çevirdiğini örneklerle göstererek açıklar.⁷ İngilizcede ise cümlelerin olumsuzu fiilden önce getirilen *not* eki ile yapılır. İsimlerde olumsuzluk ismin sonuna eklenen *+less* ekiyle sağlanır (*endless* “sonsuz”, *worthless* “değersiz” gibi). Bu ek, örneklerde de görüldüğü gibi *+sIz/-sIz* anlamı veren sıfatlar türetir. O hâlde İngilizcedeki *not* eki Türkçedeki *-mA-* ekiyle, *+less* eki *+sIz* ekiyle aynı işleve sahiptir. Bundan başka Türkçede olduğu gibi İngilizcede de *hiç* (hiçbir şey, hiç kimse vb.) ve *asla* anlamıyla cümlede olumsuzluğu pekiştiren sözcükler vardır. Ancak aynı görevle kullanılan *nobody*, *no one*, *nothing*, *nowhere*; *never* sözcükleriyle kurulan cümlelerde yüklem Türkçeden farklı olarak olumlu hâldedir.

⁶ Nadir İlhan ve Ceren Kabadayı, *Türk Dilinde Olumsuzluk*, Kesit Yayınları, İstanbul 2017, s. 15.

⁷ Tahsin Deliçay, “Arapça Cümle Kuruluşunda Olumsuzluk İfadeleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 11, Sayı 2, 2001, s. 119-136.

I talked nobody/no one on the bus. (Otobüste hiç kimseyle konuşmadım.)

I never drink milk. (Asla süt içmem.)

Yukarıda verilen İngilizce cümlelerde olumsuzluk kavramını tamamen *nobody*, *never* gibi yapıların üstlendiği görülür. Bu sözcükler olumlu cümle yapısıyla kullanılmış olsa da cümlenin anlamını olumsuz yapar. *No* ile başlayan belgisiz zamirlerde olumsuzluk *no* sözcüğü üzerindedir. İngilizce cümlelerin aksine bunların Türkçe karşılıklarında *hiç* ve *asla* zarflarının yer aldığı cümleler olumsuz yargılıdır.

No'lu ifadelerle karşılık *any* ile kurulan ifadelerde bir ikilik söz konusu olsa da olumsuz yükleme sahip cümlelerde *hiç* anlamıyla kullanılarak olumsuzluğu kuvvetlendirirler. Bu açıdan Türkçedeki *hiç*'li cümlelerle benzerlik gösterirler. *Anything*, *anywhere*, *anybody* gibi ifadeler olumlu yargılı cümlelerde ise "herhangi bir ..." anlamıyla olumlu anlam bildirirler.

We didn't go anywhere. (Hiçbir yere gitmedik.)

There were'nt anyboy/anyone in the classrom. (Sınıfta hiç kimse yoktu).

Farklı dillerde olumsuzluğun sağlanmış biçimi hususunda görülen bu ayrımlar, her dilin olumsuzluğu kendine has bir ifade yöntemine sahip olduğunu gösterir.⁸

Türk dilinin öteden beri sahip olduğu ifade zenginliği, sözcük türetme ve anlatım gücü olumsuzluğun çeşitli şekillerde ifade edilmesine olanak sağlamıştır. Olumsuz anlamlı olan pek çok sözcük yanında olumsuz anlamlı olmayan sözcük ve cümlelere türlü ek ve sözcükler vasıtasıyla olumsuzluk yüklenmiştir. Ancak Türkçede olumsuzluk sadece bu yolla sağlanmamakta ve herhangi bir olumsuzluk unsuru içermeyen, olumlu anlamlı sözcüklerden oluşan cümlelere dahi konuşma sırasında vurgu ve tonlama ile olumsuzluk kazandırılabilir. Türkçenin anlatım gücü bundan çok daha fazlasına olanak vermekte, olumlu sözcük ve cümlelerle de bağlama göre olumsuzluk ifade etmek mümkün olmaktadır. Çünkü belli bir konu ve bağlam çerçevesinde bir araya getirilen sözcükler herhangi bir olumsuzluk

⁸ İlhan ve Kabadayı, *a.g.e.*, s. 18.

işaretleyicisi olmadan da olumsuz bir durum anlatabilmektedir. Bunda bağlama göre kişilerce sözcüklere yüklenen anlamlar ile sözcüklerin duygu değeri etkili olmaktadır. Bir sözcük sözlük anlamından başka anlamları yansıtabilecek şekilde de kullanılabilir. Konuyla ilgili olarak Doğan Aksan, “AnlamBilim” kitabında “*Dilde birer ‘gösterge’ niteliğiyle yer alan, insanın dünya bilgisine dayalı birtakım belirleyicileri bulunan sözcüklerin belli bir bağlam ve belli bir konu içinde ilettikleri kavram*”⁹ şeklinde sözcüğe dayalı bir anlam tanımı yaparak sözcük ve anlam arasındaki ilişkiyi ortaya koymuştur. Ayrıca “sözcük anlambilimi” şeklinde bir alanın bulunduğu bahsetmiştir. Aksan’ın bu tanımında kişinin dünya bilgisine ve deneyimlerine göre bir sözcüğün her kişide değişik çağrışımlar uyandırabileceği buna bağlı olarak sözcüklerin cümlede başka başka anlamlara gelecek şekilde kullanılabilirliği belirtilmiştir. Öte yandan yine bu tanımla bir sözcükle kastedilen anlamın bağlama bakılarak belirlenebileceği ve sözcüğün anlamının bağlam içerisindeki diğer sözcüklerle kurduğu anlam ilişkisi sonucunda kesinlik kazandığı ifade edilmiştir. Aksan, bununla beraber her sözcüğün bir temel anlama sahip olduğunu ve buna bağlı olarak herhangi bir dile ait sözcüğün o dilin konuşuru olan kimselerin zihninde hemen hemen aynı genel tasarımı canlandıracağını vurgulamıştır.¹⁰

Eserinde “bağlam” hususunu ayrıca ele alan Aksan, Saussure’ün gösterge kuramı ve dizge anlayışının genel duruma gelmesiyle sözcüklerin bağlam içindeki yerinin önem kazandığını belirtmiştir. Aynı eserde İngiliz dil biliminin önde gelen isimlerinden J.R. Firth’in “birliktelik anlamı” şeklindeki görüşüne yer vermiş ve bu görüşü “*Bir sözcüğün anlamının birlikte olduğu diğer sözcüklerle belirlenmesi*” olarak açıklamıştır. Firth’in görüşünü *acayip* sıfatını ele alarak örnekleyen Aksan, bu sıfatın “işler” sözcüğüyle yan yana geldiğinde olumsuz, “başarılı” sözcüğüyle birlikte kullanıldığında olumlu anlam yansıttığını ifade etmiştir: (*acayip işler, acayip başarılı*).¹¹ Aksan’ın bu örneğine göre *acayip* sıfatının sözlük anlamı dikkate alındığında olumsuz anlama sahip sözcüklerle de bağlama bağlı olarak olumlu anlam karşılamak olasıdır.

Olumsuz sözcüklere Türk dilinin bilinen en eski yazılı metinleri olarak kabul edilen Orhun Yazıtları’nda tesadüf edilmesi olumsuzluğun dilimizde yeni bir kategori olmadığını göstermesi açısından önemlidir. Orhun

⁹ Doğan Aksan, *Anlambilim: Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2016, s. 61.

¹⁰ Aynı yerde, s. 68-69.

¹¹ Aynı yerde, s. 96.

Yazıtları'nın söz varlığında herhangi bir olumsuzluk eki almayan yani anlamı olumsuz olan isim ve fiil türünden sözcükler mevcut olmakla beraber olumsuzluğun eklerle sağlandığı örnekler de görülmektedir.

Serpil Soydan, Orhun Yazıtları'nda geçen olumlu ve olumsuz anlamdaki bazı kelimeleri yapı bakımından çeşitli başlıklar altında incelediği çalışmasında yazıtlarda, kök hâlindeyken olumlu anlamda olup farklı eklerle olumsuz hâle getirilen sözcüklerin varlığından bahsettiği gibi kökü olumsuz anlamdayken aldığı ek ile olumlu ya da olumsuz anlamda kullanılan sözcüklerin bulunduğunu da belirtmiştir. Bu incelemeyi hem isim hem de fiil köklerinde yapmıştır. Ayrıca Orhun Yazıtları'nda *+sIz* ekini alarak olumsuz anlamda kullanılan sözcükler yanında olumlu anlamda kullanılan sözcükler de belirlemiştir. Yine *+sIz* ile aynı işlevde olan fakat isimlerden fiil türeten *+sIra-/+sIrat-* ekiyle oluşmuş olumsuzluk ifade eden üç sözcük saptamıştır.¹² Soydan'ın çalışmasında ortaya koyulan örneklerden anlaşıldığı üzere *+sIz* eki, Köktürkçe döneminden bu yana -bazı lehçelerde şekil değişikliğine uğramış olsa da- genel Türkçede aynı işleviyle kullanılan bir ektir. Ancak *+sIz* eki yalnızca yokluk/olumsuzluk bildiren sözcükler türetmemektedir. Orhun Yazıtları'nda örneklerine rastlanıldığı gibi bugün de Türkiye Türkçesinde *+sIz* ekli olup olumlu anlama sahip sözcükler bulunmaktadır. *+sIra-/+sIrat-* eki ise Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır.

Olumsuzluk üzerine yapılan çalışmaların tarihi oldukça eskidir. Dönem olarak Antik Yunan'a, zaman olarak sekizinci yüzyıla kadar uzanmaktadır. Dolayısıyla ilk çalışmalar felsefe alanıyla ilgilidir. Bu dönemdeki filozoflarca olumlu, varoluşla yani dünya gerçekliği ile olumsuz, var olmayanla eşit sayılmıştır. Önermenin olumlu olup olmamasına göre değer biçilmiş ve olumsuz olması durumunda önermeye bir değer atfedilmemiştir. Ancak daha sonraki dönemlerde bu anlayış değişmiş, olumsuzluk “varoluş” üzerinden değil “öteki” üzerinden değer bulmuştur. Önermelerde bir olumsuzluk işaretleyicisinin bulunması tek şart sayılmıştır. Yani *not* ekinin bulunduğu cümle olumsuz, bulunmadığı cümle olumlu olarak değerlendirilmiştir.¹³ Olumsuzluğun dil bilimsel açıdan ele alınmasının ise Antik Yunan filozoflarından Platon ile başladığı kabul edilebilir. Platon, olumsuzluğu “öteki” üzerinden değerlendirmeye devam etmiş ve standart olumsuzluk işaretleyicisi *not*'dan başka işaretleyiciler bulmaya çalışmıştır.

¹² Serpil Soydan, “Orhon Kitâbelerinde Kök Halinde ve Türemiş Olan Bazı Kelimelerde Olumlu ve Olumsuz Anlam”, *International Journal of Languages' Education and Teaching*, Volume 5, Issue 4, 2017, 2017, ss. 869-885.

¹³ Pelin Seçkin, *Türkçede Olumsuzluk Algısı*, Palet Yayınları, Konya 2020, s. 14.

Olumsuzluk ile ilgili dil bilimsel manada Platon ile başlayan değerlendirmeler Aristo ile devam etmiş ve hem dil bilimi hem mantık alanında olumsuzluğun temel çerçevesini belirleyen Aristo olmuştur. Aristo'nun olumsuzluk kuramı sözcüklerin karşıtlığı üzerine kuruludur. Bunu “doğrudan karşıtlık” ve “dolaylı karşıtlık” şeklinde ikiye ayırarak değerlendirmiştir. Doğrudan karşıtlığa göre bir şeyde aynı zamanda iki özelliğin bulunması imkân dâhilinde değildir, yalnızca birinin varlığı söz konusudur (Hastalık-sağlık, sayıların çift ya da tek olması gibi). Dolaylı karşıtlık ise birinin varlığının zorunlu olmadığı karşıtlık çeşididir (*siyah-beyaz, güzel-çirkin*). Olumsuzluk, Antik Yunan'dan günümüze dek dil bilimci ve filozof kimliği taşıyan O. Jespersen, T. Givon; G. Ryle, J. Searle gibi birçok yabancı araştırmacı tarafından farklı yaklaşımlarla değerlendirilmiştir. Bunlar arasında İngiliz filozof G. Ryle, olumsuzluğun belirlenmesinde bağlam ve vurgunun önemine dikkat çeken ilk kişidir.¹⁴

Dil biliminde olumsuzluk ile ilgili çalışmalar 1980'li yıllarda hız kazanmış, 1990'lı yıllardan sonra P. C. Wason ve D. Slobin gibi psikologların çalışmalarında konu edinilmeye başlanmıştır.¹⁵ Türkçede olumsuzluk daha çok yapısal yönüyle ele alınmıştır. Türkiye Türkçesi ve lehçelerde konuyla ilgili yapılan çalışmalarda¹⁶ genel olarak standart olumsuzluk eki *-mA-*, diğer olumsuzluk işaretleyicileri olarak belirlenen *yok* ve *değil*, *+sIz/+sUz* eki, kiplerde olumsuzluk ve söz dizimsel açıdan olumsuzluk incelenmiştir. Bunların dışında araştırmacılar çalışmalarında cümle ve kelime düzeyinde olumsuzluğu sağlayan diğer biçim birimler ve sözcükler ile olumsuzluğu kuvvetlendiren unsurları değerlendirilmiştir. Çalışmaların bazısında anlamsal olumsuzluğa da yer verilmiştir. Kimi çalışma başlıklarında olumsuzluk yanında yokluk ifadesi yer almış, böyle bir kullanımın ortaya çıkmasında *yok* sözcüğü ve temel işlevi yokluk bildirmek olan *+sIz* eki etkili olmuştur.

Bu çalışmada Oğuz grubu Türk lehçelerinden Gagauz Türkçesinde olumsuzluk anlamsal ve yapısal açıdan ele alınmıştır. Olumsuzluk ifadelerinin tespiti için Petri Çebotar ve Ion Dron tarafından hazırlanan “Gagauzça-Rusça-Romınca Sözlük” taranmıştır. Çalışmada esas alınan bu sözlükten başka Bülent Hünerli'nin yayıma hazırladığı “Mihail Çakir'in

¹⁴ Aynı yerde, s. 15-19.

¹⁵ Erkan Hirik, “Anlam Değiştirme Aracı Olarak Olumsuzluk Eki *-Ma*”, *Karadeniz Araştırmaları Journal of The Black Sea Studies*, Cilt 11, Sayı 44, 2015, S. 170.

¹⁶ Ağca (2010), Başdaş (2015), Börekçi (2001), Cin (1998), Çürük (2010; 2012; 2013), Erten (2007), Hirik (2010; 2015), Hirik (2014), İlhan (2005), İlhan ve Kabadayı (2017), Özkan (2006), Özmen (2012), Seçkin (2020), Soydan (2017), Üstünova (2016).

Gagauzca (Türkçe)-Rumence Sözlüğü” ve İsmail Kaynak ile A. Mecit Doğru’nun aktardığı “Gagauz Türkçesinin Sözlüğü” adlı eserlere de bakılmış, bu sözlüklerde yer alan sözcükler *MÇGRS* ve *GTS* kısaltmalarıyla belirtilmiştir. Diğer sözlük için kısaltma kullanılmamıştır. Yapısal olumsuzluk kısmında örnek bakımından bu sözlükler dışında başka kaynaklara da başvurulmuştur.

Adı geçen Gagauz Türkçesi sözlüklerinden fiiller dışında olumsuzluk ifade eden sözcükler ve sözcük grupları ile hakaret ve beddua niteliğindeki ifadeler tespit edilmiştir. Çalışmada, Nadir İlhan ve Ceren Kabadayı’nın ortaklaşa hazırlamış olduğu “Türk Dilinde Olumsuzluk” adlı eserindeki tasniflerden yararlanılmasının yanı sıra yeni başlıklar da oluşturulmuştur. Ayrıca olumsuzluk üzerine hazırlanmış tez ve makaleler de dikkate alınmıştır.

1. Anlamsal Olumsuzluk

Olumsuzluk, anlamsal ve yapısal olarak iki boyuta sahiptir. Dil içerisinde herhangi bir olumsuzluk eki almamış, doğrudan olumsuz anlama sahip olan pek çok sözcük vardır. Olumsuzluğun anlamsal boyutunu oluşturan bu sözcükler istenmeyen, hoş karşılanmayan veya beklenmeyen durumları ifade etmeleri ve kişilerde iyi olarak nitelenmeyen duygular uyandırmaları yönüyle olumsuz çağrışım değerine sahiptir. Bunlar içerisinde isim, sıfat, fiil gibi bazı sözcükler, tamlamalar, ikileme, deyim ve atasözleri, argo ifadeler, ünlemler, bağlaçlar, hakaret ve beddua niteliği taşıyan sözler girmektedir.

Dilimizde olumlu anlama sahip veya olumluluk-olumsuzluk ile ilgisi olmayıp herhangi bir varlık ya da nesneyi karşılayan bazı sözcüklere toplum tarafından olumsuz anlamlar atfedildiği görülür. Argo ifadelerin bir kısmı bu şekildedir. Örneğin, *alçı* sözcüğünün “eroın”, *keyif* sözcüğünün “esrar”, *cacık* sözcüğünün “aptal, bön” anlamında kullanılması gibi.¹⁷ Verilen üç sözcüğün de sözlük anlamlarında olumsuzluk bulunmamasına rağmen dilin kullanım süreci içerisinde kendilerine benzetmeler ve aktarmalar gibi çeşitli yollarla olumsuz anlamlar yüklenmiştir. Nadir İlhan ve Ceren Kabadayı’nın ortak çalışmasında bu şekildeki argo ifadeler olumlu anlamlı kelimelerle yapılan olumsuzluk başlığında değerlendirilmiştir.

¹⁷ İlhan ve Kabadayı, *a.g.e.*, s. 50-52.

Olumsuz anlamlı sözcükler insana, doğaya ve durumlara aittir. Bu sözcüklerin bir kısmı kişinin olumsuz bir yanını veya özelliğini yansıtırken bir kısmı kişilere ya da durumlara yönelik aşağılayıcı, hoş olmayan söylemleri yansıtır. Geriye kalanlar ise toplum ve insan hayatını olumsuz yönde etkileyen doğadaki genel olay veya durumları anlatır. Söz gelimi; salgın, deprem ya da ölüm gibi olaylar gerek toplum gerek insan için sarsıcı ve yıkıcı etkileri bulunması yönüyle olumsuz değerdedir ve bu olaylar beraberinde acı, keder gibi olumsuz başka durumlar da meydana getirir. Çalışmamızda bu şekildeki olay ve durumları yansıtan sözcüklerden *zulüm, kabahat, iftira, ihanet, yanlış, dargınlık, gücenme* gibi anlamlara gelenler “durumlara ve olaylara ait olumsuz çağrışım değerindeki sözcükler” başlığına; *açlık, yasak, yalan, salgın, savaş, ölüm, esir* gibi anlamlara gelenler “doğadaki nesne ve kavramlara ait olumsuz çağrışım değerindeki sözcükler” başlığına dâhil edilmiştir. Ancak *acı, üzüntü, keder, bela, kusur, kavga* gibi birçok sözcük her iki başlık içerisinde de değerlendirilebilmektedir.

Kısaca, bu başlıkta Gagauz Türkçesi sözlüklerinden tespit edilen olumsuz içerikli sözcükler sınıflandırılırken bildirdikleri anlamın insana mı yoksa durumlara ve doğaya mı ait olduğuna bakılmıştır. Din ile ilgili olumsuzluk bildiren sözcükler söz konusu başlıklardan bağımsız olarak gösterilmiştir. Bunların dışında argo, beddua, hakaret ve sövgü niteliğindeki sözler için aynı adla ayrı başlıklar oluşturulmuştur. Olumsuz içerikli ünlemler de ayrıca belirtilmiştir. Bu başlıkların haricinde olumsuz anlama sahip sıfat, zarf ve fiillerin olumsuzluk işaretleyicisi olmadan tek başlarına söylemde sağladığı olumsuzluk da iki ayrı başlıkta gösterilmiştir. Yalnızca, insana ait olumsuz çağrışım değerine sahip sözcükler kendi içerisinde alt başlıklara ayrılmıştır.

1.1. İnsana Ait Olumsuz Çağrışım Değerine Sahip Sözcükler

Bu başlık altındaki sözcükler *karakter, dış görünüş ve fiziksel yetersizlik* açısından olumsuzluk bildirenler olarak üç kategoride ele alınmıştır. İlk başlığa dâhil olan sözcükler konu alanlarına göre ayrılarak verilmiştir. Böylece olumsuz sözcüklerin daha çok hangi alanlarda yoğunlaştığının görülmesi sağlanmıştır.

1.1.1. Karakter İle İlgili Olumsuzluk Bildiren Sözcükler

1.1.1.1. Hilekârlık, Dolandırıcılık, Hainlik

aferist “hilebaz, dolandırıcı, madrabaz, dalavereci, düzenbaz”, *aldadan* “yalancı, düzenbaz, hilekâr”, *aldadıcı* “yalancı, düzenbaz, hilekâr, sahtekâr”, *aynacı* “şirret, dolandırıcı, hilekâr (GTS)”, *cadaloz* “şarlatan; dolandırıcı, hilekâr, kurnaz, cin”, *cadaloz tilki* “kurnaz tilki”, *cadalozluk* “şarlatanlık; dolandırıcılık, kurnazlık”, *cambaz* “dolandırıcı, hilekâr, düzenbaz, madrabaz; şarlatan”, *cambazcılık* “dolandırıcılık, hilekârlık, düzenbazlık; şarlatanlık”, *göz baylacık* “dolandırıcılık” (GTS), *hayın* “hain; ihanet eden; kahpe; hilekâr; sinsî”, *hayınlık* “hainlik, hıyanet”, *julik* “yankesici, eli uzun; dolandırıcı, dalavereci, düzenbaz, hilebaz”, *juliklik* “yankesicilik; dolandırıcılık, hilekârlık”, *kalpazan* “hilekâr, düzenbaz, madrabaz; dolandırıcı; şarlatan; yalancı”, *kalpazanlık* “dolandırıcılık, hilekârlık, şarlatanlık”, *köpek oolu* “kalleş, hinoğluhin anlamında bir tür hakaret; düzenbaz, hilekâr, rezil, kurnaz, tilki herif”, *kuru şeytan* “kurnaz, hilekâr; sinsî”, *margöla* “dolandırıcı”, *mehenk* “açıkgöz, kurnaz, çok kurnaz; madrabaz, hilekâr”, *naalet* “hain, içinden pazarlıklı, sinsî, hilekâr; kahpe; alçak, namussuz, rezil”, *naaletlik* “hainlik, hilekârlık, sinsilik; alçaklık, namussuzluk, rezillik”, *pezevenk* “hilekâr” (MÇGRS), *satıcı* “hain”, *satıcılık* “kahpelik, hainlik, ihanet, hıyanet”, *sinirci* “hain, kalleş, sinsî, kurnaz”, *sokulan* “kurnaz, cin, anasının gözü”, *şalvir* “kurnaz. 2. sahtekâr. 3. sinsî” (MÇGRS), *şarlatan* “şarlatan”, *şarlatanlık* “şarlatanlık”, *şeytan tabeetli* “şeytan tabiatlı, sinsî, hilekâr; hain; kahpe”, *şeytannık* “şeytanlık, kurnazlık, sinsilik”, *şiret* “kurnaz, sinsî”, *şiretlik* “1. kurnazlık, sinsilik. 2. dolandırıcılık, hilekârlık, düzenbazlık”, *şmekeriya* “aldatmaca, madrabazlık; dolandırıcılık, hilekârlık”, *şomer* “kurnaz, şeytana pabucunu ters giydiren”, *tilkilik* “kurnazlık, şirretlik”, *ursuz* “sinsî” (MÇGRS)

1.1.1.2. Haydutluk, Yağmacılık, Hırsızlık

aydut “haydut”, *aydutluk* “haydutluk”, *bandit* “haydut, eşkıya, gangster, silahlı soyguncu”, *banditlik* “haydutluk, eşkıyalık”, *hırsız* “1. hırsız. 2. yağmacı” (MÇGRS), *soyguncu* “soyguncu, çapulcu, yağmacı, haydut, eşkıya”, *soyunculuk* “soyunculuk, yağmacılık, haydutluk”

1.1.1.3. Merhametsizlik, Gaddarlık, Sertlik

adamnıksız “insaniyetsiz, gaddar, merhametsiz, zalim”, *adamsızlık* “gaddarlık, insafsızlık, merhametsizlik”, *amansız* “acımasız, yaman, sert”, *avan* “zalim, amansız, merhametsiz, sert”, *avannık* “zalimlik, merhametsizlik”, *canavar* “zalim, acımasız, gaddar; kana susamış, hunhar,

canavar”, *canı yok* “sert, kaba” (MÇGRS), *cansız* “kalpsiz, hissiz, katı, sert; ruhsuz. 2. merhametsiz, acımasız, gaddar, katı yürekli, şefkatsiz”, *cansızlık* “duygusuzluk, ruhsuzluk”, *demir ürek* “demir yürekli”, *dinsiz* “merhametsiz, acımasız”, *dinsizlik* “merhametsizlik”, *duygusuz* “hissiz; katı, sert, taş kalpli, kalpsiz”, *duymaz* “duygusuz, hissiz; taş kalpli, sert”, *fenalık* “gaddarlık, sertlik, merhametsizlik”, *imansız* “zalim, merhametsiz, amansız”, *kalpsiz* “kalpsiz, duygusuz”, *kalpsizlik* “ruhsuzluk, duygusuzluk; gaddarlık, zalimlik”, *kara damak* “zalim, gaddar; kaba, sert; hoyrat”, *kılı* “kötü, acımasız, zalim (erkekler hakkında)”, *kıyak* “acımasız” (MÇGRS), *kıyıcı* “acımasız, zalim”, *kütük* “duygusuz, hissiz, taş kalpli, kalpsiz”, *maalik* “azgın, yırtıcı; acımasız, gaddar, merhametsiz; kaba, sert; vahşi; hayvanca”, *ruhsuz* “kalpsiz, hissiz, katı, taş kalpli, sert, soğuk”, *taş yürekli* “kalpsiz”, *zeetleyici* “eziyet veren, zalim”, *zulüm* “zulüm; zalim, acımasız, yaman, sert; despot”, *zulumnuk* “gaddarlık, merhametsizlik, despotluk, zalimlik”

1.1.1.4. Küfürbazlık, Kabalık, Görgüsüzlük

aar dilli “dokunaklı, kırıcı, iğneli sözler söyleyen kimse”, *bet* “müstehcen, yakışsız, uygunsuz, münasebetsiz, kaba, nezaketsiz, saygısız”, *bet aazlı* “edepsiz, kaba adam, nezaketsiz adam, terbiyesiz, hoyrat adam”, *bozuk aazlı* “ağzı bozuk, bayağı adam, edepsiz, terbiyesiz, nezaketsiz ve kaba adam”, *domuzluk* “nezaketsizlik, kabalık”, *eşekçä* “kaba bir şekilde”, *eşekçesinä* “kaba bir şekilde”, *eşeklik* “kabalık”, *fena aazlı* “kötü dilli”, *fırlak* “görmemiş, sonradan görme; türedi, zıppçıktı”, *hamal* “kaba, nezaketsiz, uygar olmayan; saygısız”, *hatırsız* “kaba, nezaketsiz, uygar olmayan; saygısız, küstah; edepsiz, terbiyesiz, hoyrat adam”, *hatırsızlık* “nezaketsizlik, kabalık; saygısızlık, küstahlık; edepsizlik”, *hayvan* “edepsiz, kaba adam, nezaketsiz, terbiyesiz; mankafa, aptal”, *kayış dilli* “edepsiz, kaba adam, hoyrat, nezaketsiz adam”, *mındar aazlı* “ağzı bozuk, ağzı pis, küfürbaz”, *nacak* “haşin, kaba saba, nezaketsiz, saygısız”, *pala aazlı* “ağzı bozuk, küfürbaz, ağzı pis”, *saygısız* “saygısız, hürmetsiz; kaba, uygar olmayan, nezaketsiz”, *saygısızlık* “saygısızlık, hürmetsizlik; kabalık, nezaketsizlik, medeniyetsizlik”, *taktsiz* “düşüncesiz, densiz, patavatsız, münasebetsiz”, *uzun dilli* “dili uzun”

1.1.1.5. Cahillik, Bilgisizlik

bilgisiz “eğitimsiz, kültürsüz, bilgisiz, cahil”, *bilgisizlik* “cehalet, bilgisizlik”, *caıyl* “okuryazar olmayan, cahil, eğitimsiz, kültürsüz”, *caıylık* “cehalet, bilgisizlik”, *kof* “ahmak, budala, aptal, salak, eğitimsiz, kültürsüz, bilgisiz”, *takä* “cahil, pısrık”

1.1.1.6. Fakirlik / Yoksulluk, Muhtaç olma, Mahrumluk, Perişanlık

çanak tutan “1. dilenci; yoksul, zavallı, sefil, düşkün. 2. muhtaç (kişi), başkasının bakımına (yardımına) gereksinim duyan (kişi)”, *dilenci* “yoksul” (MÇGRS), *düşkün* “fakirleşmiş, yoksul, fukara”, *düşkünnük* “yoksulluk”, *fukara/ufkaare* “fukara, fakir” (MÇGRS; GTS), *golan* “çulsuz, hırpanî, yalın ayak başı kabak; baldırı çıplak; kopuk”, *halı (prost) yufka* “maddi açıdan zor durumda”, *imdatısız* “yardımdan yoksun”, *kalık* “fakir, yoksul, sefil, zavallı; dilenci”, *kalikçesinâ* “yoksul, fakir, sefil, düşkün”, *kaliklik* “yoksulluk, sefalet, sefillik”, *kesâ boş* “fakir, fukara, yoksul”, *yoksul* “yoksul, fakir”, *zavallı / zavallı* “fakir, yoksul, sefil, zavallı, biçare, perişan”

1.1.1.7. Dalgınlık, Dikkatsizlik, İhmalkârlık, Acelecilik, Sabırsızlık, Şaşkınlık

alabarda “ihmalkâr” (MÇGRS), *daanık* “dikkatsiz, dalgın”, *dayanamayaraklı* “sabırsız, tez canlı”, *sabursuz* “sabırsız, tez canlı, canı tez; dizginlenmemiş”, *sabursuzluk* “sabırsızlık”, *savsak* “ihmalkâr, ihmalcı, dikkatsiz, özensiz, önemsemeyen, hafife alan”, *savsaklı* “dikkatsiz, ihmalkâr, savsak, özensiz, umursamaz”, *sersem* “1. dalgın, dikkatsiz, unutkan. 2. hayrete düşmüş, şaşkın, sersemlemiş”, *sersemnik* “1. dalgınlık, unutkanlık. 2. şaşkınlık, sersemlik”, *tez canını* “sabırsız”, *zurzop* “1. ihmalkâr, özensiz. 2. savsak” (MÇGRS)

1.1.1.8. Gevezelik, Boşboğazlık, Yalancılık, Uydurmacılık

aazlı “geveze”, *ahol* “palavracı” (MÇGRS), *boş aazlı* “boş konuşan, geveze, çenesi düşük, boşboğaz, palavracı”, *dilber* “geveze” (MÇGRS), *kalın (geniş) buazlı* “çok ve boş konuşan adam, geveze”, *çeneli* “boş konuşan, geveze, çenesi düşük; boşboğaz”, *dilli* “geveze” (MÇGRS), *lakırdı* “1. kem küm (etme), eveleyip geveleme. 2. gevezelik, saçma, hezeyan, palavra, boş sözler”, *palavracı* “palavracı, yalancı, uydurmacı”, *tayfa* “gevezelik”, *zevzek* “boş konuşan, geveze, boşboğaz, palavracı”, *yalancı* “yalancı, kıtırıcı, palavracı”, *yalancılık* “yalancılık; sahtelik”

1.1.1.9. Ahmaklık, Budalalık, Akılsızlık, Delilik, Anlayışsızlık

aamak/ahmak “ahmak, alık, şaşkın, aptal, kakavan, akılsız”, *aamaklık/ahmaklık* “ahmaklık, aptallık”, *aar kafalı* “dar kafalı”, *açık aazlı* “alık, bön, mıymıntı, aptal, ahmak, budala”, *akılsız* “zekâdan yoksun, ahmak, aptal, kakavan, salak”, *akılsızlık* “akılsızlık, ahmaklık, düşüncesizlik”, *alık* “ebleh, deli, iradesi zayıf, ahmak, kafasında tahtası eksik”, *annamasız* “boş kafalı, havai, hoppa, düşüncesiz”, *annamaz* “anlayışsız, kalın kafalı, ebleh,

bön”, *annayışsız* “anlayışsız, kalın, kafalı, beyinsiz, aptal, bön”, *annayışsızlık* “anlayışsızlık, beyinsizlik, aptallık, kalın kafalılık”, *başsız* “kafasız, aptal, beyinsiz”, *başsızlık* “zekâ eksikliği, aptallık; yeteneksizlik”, *bertik* “üşütük, keçileri kaçırmış, deli”, *bertik kafalı* “deli, akli başında olmayan”, *boş kafa* “kalın kafa, aptal kafa”, *boş kafalı* “beyinsiz, boş kafalı, kafasız, aptal, salak”, *bozuk* “deli”, *budala* “aptal, ahmak, budala, sersem bön”, *budalaca* “aptalca, ahmakça, sersemcesine”, *budalalık* “ahmaklık, aptallık”, *çakmaksız* “çılgın, akılsız, deli”, *çapkın* “deli, bunak; aklını oynatmış, mecnun; delişmen”, *çarpık* “deli, bunak; aklını oynatmış, mecnun; delişmen”, *çetin kafalı* “kalın kafalı; geri, anlayışsız, aptal”, *dangalak* “dangalak”, *dar* “aklı kıt, fazla akıllı olmayan, dar kafalı”, *deli* “deli, kaçık, çatlak, zıdır”, *delibaş* “deli; çılgın, kaçık, zıdır, çatlak”, *delicä* “akılsızca, düşüncesizce”, *delilik* “delilik, çılğınlık. 2. aptallık, ahmaklık, bönlük”, *diişik* “aptal, ahmak, kakavan, kafasından tahtası eksik”, *diişik kafalı* “geri zekâli”, *diişilmäk* “ahmaklık, budalalık, bönlük”, *dunduk* “aptal, ahmak, mankafa, beyinsiz”, *duymaz* “anlayışsız”, *düşüneceksiz* “düşüncesiz”, *esapsız* “akılsız, düşüncesiz; akılsızca, düşüncesizce”, *eşek* “aptal, ahmak, alık, aptal, budala, kakavan, akılsız; kara cahil, cahil”, *eşekçä* “aptalca(sına), budalaca(sına), ahmakça, sersemcesine”, *eşekçesinä* “aptalca(sına), budalaca(sına), ahmakça, sersemcesine”, *eşeklik* inatçılık; aptallık, ahmaklık, bönlük”, *fikirsiz* “kalın kafalı, beyinsiz, ahmak, aptal, alık, budala; ebleh; kara cahil, cahil”, *fikirsizlik* “aptallık, ahmaklık; cehalet, cahillik”, *gogoman* “aptal, aptalca”, *gücüsüz* “düşüncesiz(ce), akılsız(ca), ihtiyatsız; havai, hoppa, terelelli”, *horoz akıllı* “akılsız, alık, aptal, bön, budala, boş kafalı; düşüncesiz; havai, hoppa”, *ilin (ilincä) fikirli* “aptal, ahmak, kakavan, (kafasından) tahtası eksik”, *kafadan ilin* “ahmak, budala”, *kafasız* “aptal, beyinsiz, kafasız”, *kalın kafalı* “ahmak, akılsız, alık, aptal, bön, anlayışsız”, *kanará* “mankafa, ahmak, aptal, salak”, *kıt akıl* “aklı kıt, fazla akıllı olmayan, ahmak, akılsız, alık, aptal, bön”, *kof* “ahmak, budala, aptal, salak, eğitimsiz, kültürsüz, bilgisiz”, *kofluk* “aptallık, cehalet”, *koyun gibi (nicä koyun)* “aptal”, *koyun kafalı* “aptal, salak”, *küskü* “budala” (MÇGRS), *kütük* “ahmak, akılsız, alık, aptal, bön, budala, beyinsiz”, *mangafa* “aptal, kafasız”, *bertik mozak* “yarım akıllı, geri zekâli”, *nauk* “akılsız, aptal, budala, salak”, *pala aazlı* “alık, bön, mıymıntı”, *pripas* “deli, çılgın, kaçık, zıdır; akıl hastası”, *prost* “aptal” (MÇGRS), *saadikana* “aklı tam olmayan, akli başında değil”, *sersem* “deli, aptal, salak”, *sersemnik* “aptallık”, *sinsor* “aptal, ahmak, budala, salak, kakavan”, *susak kafalı* “beyinsiz, boş kafalı, kafasız, aptal, ahmak, budala, hödük, ayı”, *sümsük* “saf, aptal, sünepe”, *sümüklü* “sümüklü”, *şaş* “ahmak, alık, aptal, budala, alıksız”, *şaşırgan* “iş karıştıran, işten anlamaz; kalın kafalı, beyinsiz”, *şaşırtıcı* “iş karıştıran; kalın kafalı, beyinsiz”, *şaşkın* “ahmak, budala”, *tomak* “kalın kafalı, beyinsiz,

mankafa, aptal; beceriksiz”, *tauk kafalı* “beyinsiz, aptal”, *tuluk* “aklını oynatmış, kafasından bir tahtası eksik, huysuz, ters; garip tuhaf”, *yalama* “alık, bön, mıymıntı”

1.1.1.10. Yaramazlık, Haylazlık, Çapkınlık, Şımarıklık

alintat “şımarık”, *annamaz* “yerinde durmaz, söz dinlemez, yaramaz, haylaz”, *çamiş* “yaramaz, şımarık” (*MÇGRS*), *çapkın* “yaramaz, yumurcak; çok haylaz; şirret, yaygaracı, eli bayraklı, eli maşalı; çapkın”, *çapkınlık* “yaramazlık, haylazlık”, *däül* “yaramaz, haylaz, şeytan (adam)”, *esirik* “haylaz, yaramaz çocuk, yumurcak; çapkın”, *kopuk* “serseri, işsiz”, *maskara şey* “sefiş, çapkın”, *nazdravan* “beceriksiz, çolpa; serseri, sefiş; hovarda”, *nazlı* “şımarık, nazlı, muhallebi çocuğu, hanım evladı, kaprisli, hırçın; kararsız”, *poznaş* “yaramaz” (*MÇGRS*), *rezil* “sefiş, çapkın; serseri, avare, daltaban, ıpsız, edepsiz, külhanbeyi, kopuk”, *salma* “şımarık” *salma uşak* “şımarık çocuk”, *şımarık* “1. çapkın; yaramaz, haylaz, şımarık; yumurcak. 2. teklifsiz, laubali, küstah, şımarık, terbiyesiz”, *şımarıklık* “1. çapkınlık; yaramazlık, haylazlık, şımarıklık. 2. küstahlık, laubalilik, terbiyesizlik”, *şoltik* “şeytan (adam), haylaz, yaramaz; alaycı, şakacı”, *şomer* “haylaz; çapkın; yaramaz, yumurcak; şirret herif, yaygaracı”, *şopar* “çok haylaz, yaman; kopil; cin, şeytan; yaramaz; erkek Fatma”, *tukurlak* “şımarık, yaramaz” (*GTS*), *yaramaz* “çapkın; yaramaz, haylaz, yumurcak; terbiyesiz”, *yayman* “haylaz, yaramaz, yumurcak; çapkın”, *zulüm* “şımarık, yaramaz çocuk”

1.1.1.11. Arsızlık, Nankörlük

annamaz “utanmaz, arsız, edepsiz, vicdansız”, *arsız* “utanmaz, yüzsüz, küstah, saygısız, edepsiz”, *arsızlık* “utanmazlık, edepsizlik, hayâsızlık, küstahlık”, *ayıpsız* “utanmaz, arsız, edepsiz”, *ayıpsızlık* “edepsizlik, arsızlık”, *çamiş* “arsız” (*MÇGRS*), *domuz suratlı* “iyilikbilmez, nankör; utanmaz, yüzsüz, ar damarı çatlamış”, *esapsız* “utanmaz, arsız, yüzsüz, küstah”, *esapsızlık* “utanmazlık, edepsizlik, hayâsızlık; küstahlık, yüzsüzlük”, *kalın suratlı* “utanmaz, arsız, yüzsüz, ar damarı çatlamış; kaba şişman yüz”, *kalın üzlü* “yüzsüz, arsız, küstah, ar damarı çatlamış; utanmaz; edepsiz, kaba”, *naalet* “utanmaz, yüzsüz, küstah, arsız, edepsiz, hayâsız, haddini bilmez, yırtık”, *naaletlik* “arsızlık, küstahlık, hayâsızlık, edepsizlik”, *utanmaz* “utanmaz, hayâsız, sefiş, ar damarı çatlamış; arsız”, *utanmazlık* “utanmazlık, hayâsızlık; arsızlık”

1.1.1.12. Kederli/Endişeli

acılı “üzgün, kederli, sıkıntılı”, *darsık* “kederli, hüznü, elemli”, *darsıklı* “kederli, üzüntülü, elemli, mahzun, tasalı”, *dertli* “hüznü, kederli;

acıklı, elim”, *düşünüklü* “kaygılı; endişeli, kuşkulu”, *garip* “elemli, gamlı, hüznü, kederli, tasalı”, *güçlü* “kederli, hüznü” (*MÇGRS*), *hasretli* “kederli, ıstıraplı, yaslı, üzüntülü”, *kahırlı* “üzüntülü, kederli”, *kahırsak* “acıklı, kederli, üzgün; yas tutan”, *karannık* “iç karartıcı, keyifsiz, üzücü, hüznü, sıkıcı, kasvetli; somurtkan”, *kasavetli* “1. endişeli, kaygılı, huzursuz. 2. kasvetli, hüznü, kederli, mahzun”, *kasetli* “1. endişeli, kaygılı, huzursuz. 2. kasvetli, hüznü, kederli, mahzun”, *kederli* “kederli, üzgün, tasalı, acılı”, *kefsiz* “neşesiz, hüznü, üzüntülü, keyfi kaçmış, mahzun”, *kefsizlik* “moral bozukluğu, kötü ruh hali, üzüntü”, *meraklı* “kaygılı; endişeli, telaşlı, huzursuz”, *pişman* “pişman”, *pişmannık* “pişmanlık”, *sevimsiz* “neşesiz, keyifsiz, hüznü, kederli, kasvetli, sönük”, *yaslı* “yaslı, matemli, elemli, kederli”

1.1.1.13. Kuşkululuk, Tedirginlik

afecan “telaşlı, endişeli, tedirgin”, *canabet* “şüpheli” (*MÇGRS*), *şüpe* “1. şüphe eden, işkilli, kuşkulu. 2. huzursuz; endişeli, telaşlı, vesveseli, kuşkulu, rahatsız; uyanık, kulağı kırışte olan, tetikte olan”, *raatsız* “rahatsız, huzursuz, endişeli, üzüntülü; telaşlı”, *tedirgin* “endişeli, huzursuz, heyecanlı”, *tedirginlik* “tedirginlik, huzursuzluk, kaygı”, *zaametli* “rahatsız, huzursuz, endişeli, kaygılı, üzüntülü; telaşlı”

1.1.1.14. Sinirlilik / Asabiyet, Geçimsizlik, Huysuzluk, İnatçılık, Kötü Olma, Dargınlık

artak “sinirlilik, öfke, geçimsizlik”, *artaklı* “kavgacı, çabuk kızan, öfkeli, hiddetli, azgın”, *ayırıcı* “kaptisli, hırçın, şımarık, müşkülpesent”, *azgın* “kızgın, kudurmuş, sinirli, saldırgan, azgın; coşmuş, coşkun”, *azgınlık* “azgınlık, kızgınlık, asabilik, delilik”, *barıt* “hiddetli (*GTS*)”, *başlı* “inatçı” (*MÇGRS*), *çekişkän* “kavgacı, huysuz”, *çekişkän karı* “kavgacı, huysuz kadın”, *çınar* “öfkeli, hiddetli; inatçı, ters, aksi; kızgın; dik başlı, harın (huylu)”, *çınarlı* “öfkeli, hiddetli; inatçı, ters, aksi; kızgın; dik başlı, harın (huylu)”, *dalaşkan* “1. kavgacı (*GTS*)”, *kara damak* “kötü, kötü kalpli; öfke dolu, kindar; hırçın”, *dargın* “1. sinirli. 2. hiddetli, öfkeli kızgın. 3. küskün, dargın”, *dargınlık* “kızgınlık, öfke, hiddet, sinirlilik; dargınlık”, *dirliksiz* “hırçın, huysuz, söylenip duran”, *dürük* “asık suratlı, somurtkan; kasvetli, yüz güldürmez”, *esmer* “asık suratlı, somurtkan, yüzü gülmez”, *fitli* “kızgın, kudurmuş, kuduruk”, *garipsak* “sinirli” (*MÇGRS*), *harın* “dikbaşlı, harın (huylu); direngen, ısrarcı, inatçı; harın; direşken”, *hayın* “inatçı, direngen, ısrarcı; harın; direşken, ısrarlı”, *huylu* “inatçı, dikbaşlı”, *inat* “inatçı, dikbaşlı, harın; ters”, *inatlık* “inatçılık, dikbaşlılık”, *interesçi* “kavgacı, münakaşacı; iddiacı; şamatacı, yaygaracı”, *kanırık* “asık suratlı, somurtkan”,

kapanık “içine kapanık, somurtkan, suratsız, asık suratlı, yüzü gülmez; iç sıkıntısı veren, kasvetli”, *kara* “asık suratlı, somurtkan, yüzü gülmez; acıklı, elim, üzücü, üzüntü verici; hüznü, elemli, kederli, mahzun, tasalı”, *katır* “katır gibi inatçı kimseler için kullanılır”, *kavgacı* “kavgacı, çatak, zorba, kabadayı; dırdırcı”, *kıymıklı* “kavgacı, huysuz, geçimsiz mızıkçı, can sıkıcı”, *kızgın* “1. ateşli, coşkun, ihtiraslı; taşkın; azgın, harın. 2. öfkeli, kızgın, hiddetli, dargın”, *kızgın kannı* “çabuk kızan, öfkeli, hiddetli, sinirli; barut gibi”, *kibrit gibi* “çabuk kızan, öfkeli, hiddetli, sinirli”, *küsülü* “1. dargın, kırgın, gücümüş 2. öfkeli, sinirli, kızgın, hiddetli”, *motaklı* “kapisli, huysuz, kırgın, şımarık; nazlı; kararsız”, *naalet* “inatçı, aksi, kırgın, harın, dikbaşı, direşken; kendi bildiğini okuyan, kapisli; delişmen”, *naaletlik* “inatçılık”, *nervat* “sinirli, asabi, öfkeli, sinirli, kızgın, hiddetli”, *pirä* “öfkeli, sinirli, kızgın, asabi”, *priçinos* “kapisli, kırgın, şımarık; nazlı; kararsız; zararlı, muzır”, *pukal* “inatçı, direşken; harın (çocuk için)”, *serbez* “kabadayı, zorba, kavgacı, çatak”, *serbezli* “kavgacı, kırgın”, *serbezlik* “kavgacılık, kırğınlık”, *sert* “öfkeli, ateşli, kızgın, azgın”, *skandalcı* “kavgacı”, *skandalcıya* “kavgacı kadın”, *suuk* “soğuk, asık yüzlü, güler yüz göstermeyen, suratı asık, düşmanca”, *tabetli* “inatçı”, *ters* “dengesiz, kavgacı, kapisli, inatçı; kendi bildiğini okuyan, keyfince davranan; delişmen”, *üfkeli* “öfkeli, hiddetli, kızgın; ters, aksi; dargın; kindar, hınç dolu”, *zevzek* “kırgın, huysuz; homurdanan, söylenip duran”, *yayman* “ekşi surat, eğri çehre”

1.1.1.15. Ahlaksızlık, Kepazelik

aip “rezil” (*MÇGRS*), *alçak* “alçak, namussuz, rezil, aşağılık”, *aşaalık* “alçaklık, namussuzluk, rezillik”, *düşkün* “alçak, şirret” (*GTS*), *düşkünnük* “alçaklık, namussuzluk, rezillik”, *düşük* “alçak, aşağılık, namussuz, rezil”, *fenalık* “alçaklık, namussuzluk, rezillik”, *haseet* “alçak, aşağılık, namussuz, rezil; iğrenç, menfur, kötü”, *haseetlik* “alçaklık, namussuzluk”, *köpek* “alçak, namussuz, hergele”, *köörlük* “kötülük, alçaklık, namussuzluk, rezillik”, *köpeklik* “alçaklık, adilik, bayağılık, iğrençlik, kepazelik, rezillik”, *maskara* “sefil, ahlaksız, rezil” (*MÇGRS*), *namussuz* “namussuz, şerefsiz, onursuz, rezil, vicdansız”, *oraspul* “ahlaksız, namussuz” (*MÇGRS*), *pezevenk* “alçak herif, namussuz, habis”, *püsür* “alçak, namussuz, rezil” (*MÇGRS*)

1.1.1.16. Güçsüzlük, Zayıflık, Acizlik/Beceriksizlik

argın “zayıf, güçsüz, kuvvetsiz”, *beceriksiz* “beceriksiz, aciz”, *kudretsiz* “kudretsiz, zayıf, kuvvetsiz, dermansız; iktidarsız, güçsüz, aciz, beceriksiz”, *kudretsizlik* “kuvvetsizlik, zayıflık, dermansızlık; iktidarsızlık, acizlik, beceriksizlik”, *kuvetsiz* “zayıf, kuvvetsiz; aciz; iktidarsız, yetersiz;

cılız, çelimsiz, sağlam yapılı olmayan”, *kuvetsizlik* “kuvvetsizlik, zayıflık, iktidarsızlık, acizlik”, *nazdravan* “beceriksiz, çolpa; serseri, sefih; hovarda”, *talantsız/talentsiz* “yeteneksiz, kabiliyetsiz, aciz, beceriksiz”, *tersinā becerān* “beceriksiz, vasıfsız zanaatkâr, usta olmayan”

1.1.1.17. Serserilik, Avarelik, Tembellik

alabarda “miskin” (*MÇGRS*), *aylak/haylak* “aylak, işsiz güçsüz, boş gezen, avare, serseri”, *aylaklık/haylaklık* “aylaklık, işsizlik, avarelik”, *aylaz/haylaz* “tembel; serseri”, *aylazlık/haylazlık* “tembellik”, *aymana/haymana* “avare, başıboş, tembel; serseri”, *ayta/háyta* “avare, hayta, başıboş, serseri”, *başsız* “avare, serseri, boş gezen, aylak aylak dolaşan”, *dembel/tembel* “tembel”, *haydamak* “serseri, avare, başıboş, baldırı çıplak”, *hayın* “tembel, uyuşuk, üşengeç, miskin”, *kalpazan* “tembel”, *köpekçi* “haylaz, avare, tembel, yaramaz, serseri”, *manda* “tembel, miskin, uyuşuk”, *mutu* “tembel; anlayışsız, görgüsüz, kaba”, *sarkık dudaklı* “hımbıl, miymıntı; sünepe, uyuşuk”, *savsak* “haylaz, avare, tembel, yaramaz, serseri”, *serbez* “başboş, ipsiz, işsiz güçsüz” (*GTS*), *sur butlu* “tembel”, *soyuk tepeli* “işsiz, serseri; perişan, derbeder”, *sürtük* “tembel, aylak aylak dolaşan, haymana”, *şaban* “tembel, uyuşuk” (*MÇGRS*), *üşenik* “tembel, uyuşuk, üşengeç, yavaş, ağır, ağırkanlı”, *üşençäk* “tembel, uyuşuk, üşengeç, yavaş, ağır, ağırkanlı”

1.1.1.18. Bahtsızlık, Talihsizlik

bahtsız “mutsuz, talihsiz, bedbaht”, *garip* “biçare, zavallı, bahtsız, şanssız, talihsiz (adam, kadın)”, *garipli* “bahtsız, şanssız, talihsiz, uğursuz”, *güçlü* talihsiz, bedbaht” (*MÇGRS*), *onmadık* “talihsiz, bedbaht, zavallı, biçare, şanssız; uğursuz”, *kademsiz* “kötü, şanssız, talihsiz, bedbaht, zavallı, biçare, bahtsız”, *kademsizlik* “uğursuzluk, talihsizlik, bahtsızlık, mutsuzluk”, *kem* “bedbaht, biçare, talihsiz, zavallı; feci, acıklı”, *kısmetsiz* “1. mutsuz. 2. talihsiz”, *kısmetsizlik* “talihsizlik”, *kurbet* “bedbaht, talihsiz” (*MÇGRS*), *kutsuz* “bahtsız, bedbaht, talihsiz, zavallı; kederli, neşesiz, keyifsiz, sönük, hüznü, kasvetli; kötü niyetli; habis; kasıtlı”, *kutsuzluk* “bahtsızlık, talihsizlik, uğursuzluk; dert, kaza, bela, felaket”

1.1.1.19. Kibirlik

burnulu “gururlu, kibirli, burnu büyük, mağrur”, *çişkin* “kibirli” (*MÇGRS*), *dik* “kibirli, burnu büyük, gururlu, çalımlı, azametli”, *dik burnulu* “kibirli, burnu büyük”, *diklik* “kendini beğenme, kibirlenme”, *fırlak* “kabarma, kurum satma” (*GTS*), *fodul* “gururlu, mağrur, çalımlı, kibirli, burnu büyük; küstah; azametli”, *fodulluk* “fodulluk, kibirlilik”, *hodul* “fodul, gururlu, mağrur, çalımlı, kibirli, burnu büyük; küstah; azametli”, *hodulluk*

“fodulluk, kibirlilik”, *kalkak burnulu* “kibirli, burnu büyük, mağrur”, *kaykı* “kibirli, burnu büyük, kendini beğenmiş”, *kokoş* “gururlu, mağrur, kibirli, burnu büyük”, *kurumnu* “kibirli, gururlu, çalımlı”, *sarp* “kibirli” (GTS), *sarp adam* “kibirli, gururlu kimse”, *sarplık* “kibirlilik, burnu büyüklük, mağrurluk”

1.1.1.20. Kışkırtma, Tahrik, Arabozanlık

ayırdıcı “bölücü”, *ayırdıcıya* “bölücü, ayırıcı kadın”, *dürtücü* “kışkırtıcı, tahrikçi; teşvikçi”, *fitçi* “kışkırtıcı, tahrik eden, kışkırtan; entrikacı”, *fitleyci* “kışkırtıcı, tahrik eden, kışkırtan; entrikacı”, *şaşırgan* “fesatçı, fitneci, karıştırıcı”, *şaşırtıcı* “fitneci, karıştırıcı, fesatçı, kışkırtan, tahrik eden, fitleyici”

1.1.1.21. İkiyüzlülük

falş “ikiyüzlü, riyakâr, samimi olmayan, yapmacık; yalancı”, *ikiüzlü* “ikiyüzlü, riyakâr, yapmacık, içten olmayan, samimiyetsiz”, *ikiüzlülük* “ikiyüzlülük”, *maamilâ* “sahte, yalan, yapmacık; ikiyüzlü”, *maamudâ* “sahte, yalan, yapmacık; ikiyüzlü”

1.1.1.22. Açgözlülük, Cimrilik

görmedik “açgöz, doymak bilmez; pisboğaz, gözü doymaz; hırslı”, *görmedik gibi* “açgözlü gibi”, *hamel* “haris, açgöz, tamahkâr, pisboğaz, gözü doymaz; hırslı” *hamellik* “açgözlülük, pisboğazlık”, *haseet* “haris, açgöz, tamahkâr, pisboğaz, gözü doymaz; hasis, cimri”, *haseetlik* “açgözlülük; cimrilik”, *kalik* “cimri, pinti”, *kaliklik* “cimrilik, hasislik, pintilik”, *kıskanç* “cimri, pinti”, *kıskançlık* “cimrilik”, *kör-amelli*¹⁸ “açgözlü” (MÇGRS), *mal cannı* “açgözlü, haris, tamahkâr; pisboğaz, gözü doymaz; hırslı”, *nekez* “cimri, pinti; haris, açgöz, tamahkâr; pisboğaz, gözü doymaz”, *özne* “açgözlü, doymaz, istekli; pisboğaz”, *sıkı* “açgöz; cimri, pinti”, *sıkılık* “açgözlülük, cimrilik, pintilik”, *tamaa/tamah* “açgöz, tamahkâr; doymaz, pisboğaz; hırslı”, *tamahker* “açgöz, tamahkâr; doymaz, pisboğaz; hırslı”, *tamahkerlik* “1. açgözlülük, doyumsuzluk. 2. gıpta, kıskançlık”, *tamahlık* “1. açgözlülük, doyumsuzluk. 2. gıpta, kıskançlık”

1.1.1.23. Yaltakçılık, Otlakçılık

azıroncu/hazıroncu “otlakçı, asalak”, *cabacı* “asalak, beleşçi, otlakçı, tufeyli”, *cabacı adam* “otlakçı kimse”, *şaban* “dalkavuk; asalak” (GTS), *şabannik* “asalak gibi yaşamak” (GTS), *yalamak* “dalkavukluk, yaltakçılık”,

¹⁸ GTS’de *köör amelli* şekliyle “kötü niyetli” anlamındadır (s. 165).

yaltak/yaltık “dalkavuk, yaltak, yalaka”, *yaltaklık/yaltıklık* “yaltaklık, dalkavukluk, pohpohlama”, *yaraştırıcı* “dalkavuk, yağcı, yaltakçı”, *yaraştırıcılık* “dalkavukluk”

1.1.1.24. Sırnaşıklık

bunaltıcı “can sıkıcı, rahatsız eden, rahatsızlık veren, bıktırıcı, usanç verici, yapışkan, sırnaşık (kimse)”, *çul çürüden* “bıktıran misafir”, *sarkıntı* “usanç verici, bıktırıcı, usandırıcı, can sıkıcı, rahatsızlık veren, sırnaşık, rahatsız eden, yapışkan, sıvışık”, *sarkıntılık* “rahatsızlık, bıktırma, sırnaşıklık”, *yapışkan* “sırnaşık, sıvışık, rahatsızlık veren, bıktırıcı, usandırıcı, usanç verici, can sıkıcı; yapışkan”, *sokulan* “sokulan, meraklı, sırnaşık, yılışık” (GTS), *sündük* “münasebetsiz, sırnaşık, çam sakızı gibi, yapışkan; ısrarcı, sebat eden”

1.1.1.25. Utangaçlık, Çekingenlik, Ürkeklik, Korkaklık

aazsız “sessiz, suskun, çekingen, ürkek, yüreksiz, ödle, durgun, uysal”, *kısıt* “sıkılğan, çekingen, utangaç, ürkek”, *kısıklık* “çekingenlik, ürkeklik”, *kıyışksız* “çekingen; sıkılğan, mahcup, yüreksiz; ödle; kararsız, mütereddit”, *korkak* “korkak”, *korkaklık* “korkaklık”, *sıkılı* “utangaç, sıkılğan, çekingen”, *sıkıntı* “utangaçlık, çekingenlik, rahatsızlık”, *tavşam ürekli* “korkak, ödle”, *utanca* “çekingen, sıkılğan, utangaç”

1.1.1.26. Kıskançlık / Hasetlik

aseet/haset “kıskanç; imrenen, gıpta eden”, *aseetlik/hasetlik* “hasetlik, kıskançlık”, *bozuk ürekli* “kıskanç”, *hasetçi* “kıskanç, haset”, *kıskanç* “1. kıskanç, haset. 2. gıpta eden”, *hinaet* “kıskanç” (MÇGRS), *karezli* “kıskanç” (MÇGRS), *kıskançlık* “1. kıskançlık. 2. imrenme”, *tamahlık* “imrenme”

1.1.1.27. Kindarlık

karezker “garazkâr, düşmanca, kindar, hasım, kötü niyetli”, *karezli* “kindar, garazlı, kin güden; hınç dolu, düşman(ca), hasmane; öfkeli, kızgın. 2. karşı çıkan”, *karezlik* “garazlık, kindarlık, düşmanlık, kötü niyet”, *kinni* “kinli, nefret dolu, kinci, kin güden”

1.1.1.28. Oburluk

buazlı “obur”, *hobur/obur* “obur”, *kamila* “doymak bilmez, gözü aç; obur, pisboğaz, kanmak bilmez”, *köör buaz* “obur”

1.1.1.29. Savurganlık

esapsız “hesapsız, idaresiz, tutumsuz, müsrif; hesapsızca, tutumsuzca”, *zapsız* “idaresiz, hesapsız, tutumsuz”

1.1.1.30. Kararsızlık

dönek “kararsız, sebatsız; dönek, maymun iştahlı, bir dalda durmaz, gelgeç; vefasız”, *kararsız* “kararsız, kesin olmayan; mütereddit”, *maymun tabeetli* “maymun iştahlı, dönek; vefasız; kararsız”

1.1.1.31. Acemilik, Toyluk

acemi “acemi, deneyimsiz”, *çayıl* “deneyimsiz, acemi; aptal”, *çayılık* “deneyimsizlik”, *tüüsüz* “toy, tecrübesiz, dünkü çocuk”

1.1.1.32. Agresiflik/Saldırganlık

agresiv “saldırgan”, *dalaşkan* “saldırgan (GTS)”, *kapıcı* “saldırgan, saldırcı, mütecaviz”, *kaplayıcı* “istilacı, saldırgan, işgalci, müstevli”

1.1.1.33. Sömürücülük, Zorbalık

despot “despot, mutlak hükümdar; zorba, zalim”, *maalik* “sömürücü, istismarcı”, *malik* “sömürücü, istismarcı”, *ursuz* “zorba” (MÇGRS), *zorba* “zorbalık, şiddet”, *zorbalacı* “zorbacı, zalim, zulmeden, ezici, sömürücü, istismarcı”, *zorbalık* “zorbalık, baskı, istismarcılık, sömürü, üstünlük”

1.1.1.34. Karakersizlik

benizsiz “kişiliksiz, şahsiyetsiz, adi, bayağı, özelliiksiz”, *görümsüz* “onursuz, ağırbaşlı olmayan”, *harakersiz* “karakter yoksunu”, *harakersizlik* “karakersizlik”

1.1.1.35. Suçluluk, Kusurluluk

huylu “kusurlu”, *maanalı* “suçlu, kabahatli”, *kabaatlı* “kabahatli, suçlu”, *kabaatlık* “kabahatlilik”, *kusurlu* “kusurlu”

1.1.1.36. İftiracılık

karacı “iftiracı, karalamacı”, *karacılık* “iftiracılık”, *kötüleyici* “kötü niyetli, iftiracı”, *yıftaracı* “iftiracı”

1.1.1.37. Asosyallik

kakaval “asosyal, merdümگیرiz; yabani”, *saklı can* “içe dönük, kapalı tabiatlı” (GTS)

1.1.1.38. Günahkârlık

günaalı “günahlı; kusurlu, hatalı; fena, kötü”, *günahker* “günahkâr”, *günahkerlik* “günahkârlık”

1.1.1.39. Egoistlik / bencillik

adamnıksız “bencil, egoist”, *adamsızlık* “bencillik, egoistlik”

1.1.1.40. Umutsuzluk

umutsuz “umutsuz”, *umutsuzluk* “umutsuzluk”

1.1.1.41. Gammazlık, Şantajcılık

amazçı “gammaz, ihbarcı, ispiyoncu; iftiracı”, *şantaj* “şantaj”, *şantajist* “şantajcı”

1.1.1.42. Şikâyetçilik

aalamsık “sızlanan, şikâyet eden”, *aalaşmaklı* “sızlanan, yakınan, şikâyetçi”

1.1.1.43. Sulu gözlülük

aalayıcı “çok ağlayan, çabuk ağlayan, sulu gözlü”

1.1.1.44. Düzensizlik

daamık “düzensiz, intizamsız, nizamsız, disiplinsiz; gevşek”

1.1.1.45. İlgisizlik

duymaz “aldırmaz, lakayt, kayıtsız, gevşek, içi sönük”

1.1.2. Dış Görünüş İle İlgili Olumsuzluk Bildiren Sözcükler

barsaksız “sıska kimse”, *bet* “çirkin, biçimsiz, yüzüne bakılmaz”, *buhu* “çirkin kadın” (*MÇGRS*), *conga* “çok zayıf, sadece deri ve kemik”, *çarpık* “felçli, inmeli, kötürüm”, *çarpık bacaklı* “eğri bacaklı; paytak”, *çeneli* “büyük çeneli, çenesi uzun (kimse)”, *çıplak kafalı* “kel”, *çirkin surat* “çirkin yüz”, *damarsız* “zayıf, güçsüz adam”, *drımba* “sıska, çok zayıf kişi”, *düçük* “zayıf, ince”, *düşkün* “çelimsiz, kuvvetsiz, zayıf, bitik bir deri bir kemik; cılız, yetersiz”, *düşkünnük* “zayıflık, kuvvetsizlik”, *düşük* “bitkin, zayıf”, *fıçı şkembeli* “göbekli, işkembeli, şişman”, *fırlak gözlü* “gözleri fırlak; lokma gözlü”, *giciik* “kel”, *giciikli* “kel”, *görümsüz* “gösterişsiz, çirkin, alımsız”, *halsız* “kuvvetsiz, dermansız, iktidarsız, zayıf, çelimsiz; hastalıklı; illetli”, *halsızlık* “kuvvetsizlik, dermansızlık, zayıflık, iktidarsızlık”, *halı* (*prost*)

yufka “sağlığı bozuk”, *imdatsız* kuvvetsiz, dermansız, iktidarsız, zayıf”, *jarka* “zayıf, sıska kişi”, *kabak* “kel, dazlak”, *kabak kafalı* “çıplak, kel, dazlak adam”, *kakma kulaklı* “kepçe kulak”, *kalaklı* “iri burunlu; şişman suratlı”, *kalem ayaklı* “ince bacaklı”, *kambur burnulu* “gaga burunlu, burnu kemerli, kemer burunlu”, *kamila* “biçimsiz, sırık boylu (zayıf kız)” (GTS), *kapsık* “ince, zayıf, sıska, cılız, ince”, *katur dişli* “büyük dişli, at dişli”, *kefsiz* “keyifsiz, rahatsız, hasta”, *kefsizlik* “keyifsizlik, rahatsızlık”, *kel* “dazlak, kel, cavlak”, *keleş* “kel”, *kelli* “kel hastalığına yakalanmış olan”, *kokmuş* “çapaçul, dağımık, pasaklı, pis” *kurgaf* “zayıf, kuru, çelimsiz” (MÇGRS), *malak* “pis, pasaklı, çapaçul, iğrenç (kimse)”, *korkuntu* “ucube, korkunç (kimse)”, *kuru* “zayıf, arık; kuru; cılız, çok zayıf, sıska”, *kuru kemik* “sıska, bir deri bir kemik”, *kuru şeytan* “sıska, zayıf, arık, cılız, kuru”, *kusturucu* “mide bulandırıcı, iğrenç”, *mangafa* “sümüklü”, *maymun* “çirkin”, *maymuna* “1. dönen (mec.). 2. suratsız, çirkin” (GTS), *meçikli* “çirkin (çocuklar için)”, *mındar* “iğrenç, pis, pasaklı (kız, adam)”, *palaçor* “özensiz, itinasız, düzensiz; pis, kirli, pasaklı, iğrenç”, *partallı* “yırtık pırtık elbiseli, üstü başı paramparça adam”, *pezevenk* “pis” (MÇGRS), *pleşkat* “kel, dazlak”, *püsür* “pasaklı, çapaçul, kirli; bakımsız”, *sarkık* “soluk, zayıf; uyuşuk, gevşek” (GTS), *soyuk* “kel, dazlak, *soyuk tepeli* “kel kafalı”, *şirka* “sıska, zayıf, kuru”, *şirka butlu* “ince bacaklı”, *şiş dudaklı* “asık suratlı, somurtkan, öfkeli, hiddetli; ters, aksi; kızgın”, *şkembeli* “göbekli, işkembeli, şişman, tombul”, *raatsızlık* “sağlıksız, hastalıklı, mariz”, *ruhsuz* “1. cansız, hissiz; donuk; durgun, solgun; ölü. 2. “cılız, çok zayıf, güçsüz, çelimsiz”, *sakat* “ucube; korkunç”, *sakatlık* “sakatlık; çirkinlik, bozukluk; korkunçluk”, *sızırma dudaklı* “kalın dudaklı”, *sulanık* “1. salyalı, salyası akan. 2. sünepe”, *suratlı* “şişman suratlı”, *tayf* “güçsüz, çelimsiz, zayıf; cılız, yetersiz; hastalıklı, hasta; sağlıksız”, *tepesi açık (çıplak)* “başının üstü çıplak, kel, dazlak”, *tırpan bacaklı* “çarpık bacaklı”, *tiysi* “1. gudubet. 2. tiksineç” (MÇGRS), *uçuk aurtlu* “ince yüzlü, yanakları çökük”, *yamuk aazlı* “çarpık ağızlı, eğri ağızlı”, *yıfka/yufka* “yufka, çelimsiz, kuvvetsiz, zayıf; cılız, yetersiz; sağlam yapılı olmayan”, *yıfkalık/yufkalık* “zayıflık, arıklık”, *yolmalı* “saçları perişan, karmakarışık saçlı, tarak yüzü görmemiş”, *yoluk* “perişan, darmadağınık, karmakarışık; saçları perişan, karmakarışık saçlı, tarak yüzü görmemiş”, *yorgun* “bitkin, yorulmuş, yorgun argın; usanmış”, *yorgunnuk* “yorgunluk”, *zabun* “sıska, zayıf, arık; kuru, cılız, bir deri bir kemik”, *zabunca* “zayıfça, çelimsiz”, *zabunnuk* “zayıflık, dermansızlık, bitkinlik”, *zayıf* “çelimsiz, kuvvetsiz, zayıf, cılız; yetersiz; keyifsiz, hastalıklı, sağlıksız”, *zayıflık* “zayıflık, kuvvetsizlik; keyifsizlik”, *zeetli* “yorgun, yorulmuş, bitkin”, *zevlä* “solucan (çok zayıf kişiler için kullanılır)”, *zevlä bacaklı* “ince bacaklı”

1.1.3. Fiziksel Yetersizlik Açısından Olumsuzluk Bildiren Sözcükler

aar kulaklı “kulağına ağır, ağır işiten”, *çakır* “şaşı” (MÇGRS), *kalik* “sakat”, *mutu* “dilsiz”, *poyraz* “şaşı”, *şaş gözlü* “şaşı”, *köör* “kör, sokur”, *sakat* “sakat, alil; topal, kötürüm; bozuk, işe yaramaz”, *semiz* “obez, şişman”, topal “toplal”, *yangöz* “şaşı göz” (MÇGRS)

1.2. Doğadaki Nesne ve Kavramlara Ait Olumsuz Çağrışım Değerindeki Sözcükler

betva “beddua, lanetleme”, *celat* “işkence” (MÇGRS), *cenk* “savaş” (MÇGRS), *despotizma* “despotluk”, *düüş* “1. dövüş, kavga. 2. çarpışma, çatışma, savaş”, *er-tepremesi* “depresyon” (MÇGRS), *esir* “1. köle, kul. 2. esir, tutsak”, *fena ecel* “kötü kader”, *gerginnik* “gerginlik”, *hamal* “köle, kul”, *göz baylıcısı* “nazar” (MÇGRS), *hamallık* “kölelik, esaret”, *keder* “kusur”, *köpeklik* “öfke, hırs, kızgınlık, hışım; gazap, hiddet”, *kusur* “kusur, eksiklik, noksanlık”, *kederli* “kusurlu”, *maana* “kusur, noksan, eksiklik”, *maanalı* “kusurlu”, *mayhoş* “gizemli, esrarengiz, anlaşılmaz, belirsiz, müphem”, *nazar* “nazar, uğursuzluk, kem göz”, *ölüm* “ölüm”, *plen* “esaret”, *plennik* “tutsaklık, esaret”, *üfkä* “öfke, kızgınlık, hiddet; şer; zarar, kin, nefret”, *zeet* “eziyet, işkence; ıstırap, azap; sıkıntı, meşakkat”, *yalan* “yalan”, *yasak* “yasak”

1.3. Durumlara ve Olaylara Ait Olumsuz Çağrışım Değerindeki Sözcükler

aalayış “1. ağlama, hıçkırma, ağıt etme. 2. şikâyet, sızlanma”, *aarı* “üzüntü, keder; bela, felaket”, *aar hasta* “ağır hasta”, *aar hastalık* “ciddi hastalık”, *aar laf* “kalp kırıcı, incitici söz”, *acı* “acı verici, acı, işkence”, *acılık* “ıstırap, acı, hüznün, keder, dert”, *agresiya* “saldırı, tecavüz”, *aip* “ayıp” (MÇGRS), *alış* “rüşvet” (MÇGRS), *bela* “talihsizlik, sıkıntı, dert, bela, kaza, felaket, musibet”, *bet* “fena kötü, adi, rezil”, *bokluk* “1. geçimsizlik. 2. tartışma” (MÇGRS), *boyunduruk* “zulüm, baskı”, *bozgun* “1. bozuk. 2. yıkık. 3. zarar, ziyan” (MÇGRS), *bozuş* “kavga” (MÇGRS), *cereme* “talihsizlik, felaket, dert, kaza, bela”, *çekişme* “tartışma” (MÇGRS), *çul* “bıktırma” (GTS), *dalamak* “gücendirme, iğneleme; hakaret”, *dar* “1. sınırlı. 2. önemsiz, basit, entipüften”, *dargınnik* “kışkırtma, tahrik etme”, *darsıklık* “keder, üzüntü, acı, elem, hüznün”, *darsımak* “keder, üzüntü, acı, elem, hüznün”, *dert* “1. azap, ıstırap; işkence; sıkıntı, eziyet. 2. acı, dert, elem, hüznün, keder, üzüntü, gam. 3. talihsizlik, bela, sıkıntı, felaket, kaza, afet, musibet. 3. hastalık; illet; maraz,

sağlıksızlık”, *düşmüşlük* “1. düşme, düşüş; iniş; başarısızlık. 2. talihsizlik, dert, sıkıntı, bela, felaket, afet; kaza; başarısızlık”, *falş* “yalan, yanlış, sahte, düzmece, taklit, hile katılmış, yapma”, *fasıl* “acayip, garip, tuhaf, şaşırtıcı; gülünç, komik; tuhaf bir biçimde, garip bir şekilde”, *fasıllık* “gariplik, tuhaflık”, *fydasız* “dezavantajlı; kârsız, kâr getirmeyen; az kârlı; elverişsiz; fayda sağlamayan, yararsız, beyhude, nafîle, abes, boş”, *fydasızlık* “yararsızlık, faydasızlık”, *fena* “kötü, zararlı, muzır, zarar verici; sağlığa zararlı; fena, çirkin; haylaz, yaramaz; adi, bayağı, rezil; iğrenç, tiksindirici”, *fenalık* “kötülük, şer; zarar; öfke, hırs, kızgınlık, hışım; gazap, hiddet. 2. baygınlık, fenalık, baş dönmesi”, *fit* “kışkırtma; entrika, kumpas, fesat, fitne, hile, dolap”, *fitlemäk* “fitleme, kışkırtma; entrika, hile”, *gam* “1. kaygı, endişe. 2. gam, keder, üzüntü, acı, elem, hüzn, ıstırap, tasa; hasret, özlem”, *gereksiz* “faydasız”, *güç* “1. zorunluluk. 2. dert, bela. 3. yük. 4. üzüntü” (MÇGRS), *hasret* “özlem, hasret; keder, üzüntü, acı, elem, gam, hüzn, azap, yas”, *iirenc* “çirkin, iğrenç, mide bulandırıcı, pis, tiksiniç, menfur”, *kabaat* “suç, kabahat”, *kara haber* “üzücü haber”, *kasavet* “1. endişe, huzursuzluk, telaş; kaygı. 2. kasvet, acı, elem, üzüntü, keder”, *karez* “kin, nefret, düşmanlık, kötülük, fenalık”, *kaseet* “1. endişe, huzursuzluk, telaş; kaygı. 2. kasvet, acı, elem, üzüntü, keder”, *karez* “kin, nefret, düşmanlık, kötülük, fenalık”, *kavga* “kavga; münakaşa”, *keder* “1. üzüntü, keder. 2. zarar, ziyan”, *kötülük* “1. fenalık, kötülük; kin, nefret düşmanlık. 2. dedikodu, iftira”, *merak* “kaygı; endişe, telaş, sinirlilik, galeyan; huzursuzluk, rahatsızlık”, *kin*¹⁹ “kin, nefret, intikam, öç”, *kurum* “kibir, çalım”, *küsü* “1. darılma, gücenme, dargınlık. 2. kızgınlık, öfke. 2. hoşnutsuzluk. 4. kavga”, *mundar* “çirkin, yakışıksız, adi, bayağı; pis, kötü, fena; yaramaz”, *mizeriya* “1. sefalet, yoksulluk. 2. memnuniyetsizlik, hoşnutsuzluk; tatsızlık. 3. geçici arzu; kapris”, *moftur* “geçici arzu; kapris”, *motak* “geçici arzu; kapris”, *naafilä* “nafîle, beyhude, boş, boşuna, faydasız”, *nafîle* “nafîle, beyhude, boş, boşuna, faydasız”, *naz* “naz; kapris, inat”, *palávra* “palavra, yalan, uydurma”, *pátima* “1. dert, bela, kaza, felaket, musibet, afet. 2. hastalık, illet; sağlıksızlık, maraz”, *raatsızlık* “rahatsızlık, huzursuzluk; endişe, telaş, velvele”, *sarkazma* “iğneleme, alaylı, kinayeli, ironi”, *satış* “ihamet”, *satmak* “ihamet”, *sıkıntı* “keder, hüzn, üzüntü, sıkıntı, can sıkıntısı; özlem, hasret; melankoli”, *sıklet* “üzüntü, keder, iç sıkıntısı, can sıkıntısı”, *şeytan bayramı* “kaos, karışıklık”, *şüpä* “şüphe, kuşku, işkil, tereddüt”, *titsi* “1. korkunç. 2. berbat” (MÇGRS), *yas* “matem, yas”, *yazık* “acınma, üzüntü anlatan bir söz”, *yiftira* “iftira”, *zaamet* “kaygı; endişe, telaş; huzursuzluk, rahatsızlık”, *zarar* “zarar, ziyan”, *zararcılık* “sabotaj, baltalama, zarar verme”, *zararlı* “dokunur, muzır, zarar verici; zarar

¹⁹ MÇGRS’de “azap, ıstırap, acı” anlamındadır (s. 237).

getiren; kâr getirmeyen, kazançsız, elverişsiz”, *zararlık* “zararlılık”, *zân* “1. zarar, ziyan, ziyan olma. 2. felaket (GTS). 3. öldürme, mahvetme” (GTS), *zennik* “1. ziyanlık, ziyan olma. 2. yıkıp yakma, harap duruma getirme”. (GTS), *zem* “kınama, sitem, lekeleme, azarlama, kötüleme”, *zihir* “alaylı, kinayeli”, *zorluk* “1. zorluk, güçlük; sıkıntı, engel; ihtiyaç; yoksulluk, zaruret. 2. mecburiyet”

1.4. Din İle İlgili Olumsuz Çağrışım Değerindeki Sözcükler

allaasız “allahsız, dinsiz, inançsız, ateist”, *allaasızlık* “allahsızlık, ateizm”, *ateist* “ateist”, *cendem* “cehennem”, *cendem kapusu* “cehennem kapısı”, *däül* “şeytan, iblis”, *devol* “şeytan” (GTS), *dinsiz* “dinsiz, inançsız, ateist”, *dinsizlik* “dinsizlik, ateizm”, *günaa* “günah”, *haram* “1. haram, yasak. 2. yasadışı yoldan edilen, dürüst olmayan bir şekilde elde edilmiş olan. 3. zararına, faydasız”, *imansız* “inançsız, ateist”, *kara er* “mezar, kabir”, *mum süündürän* “kâfir”, *satana* “şeytan, ifrit”, *yımansız* “inançsız, imansız”

1.5. Hakaret ve Sövgü

azgın köpek “kuduz köpek” şeklinde bir hakaret sözü, *gırlita* “domuz”, *kancık* “sokak kadını”, *kart conga* “kart karga” şeklinde küfür olarak kullanılan bir söz, *kart tekä* “bir küfür”, *kartlama* “kart köpek”, *kerata* “boynuzlu, kerata, pezevenk, muhabbet tellalı”, *kodoş* “muhabbet tellalı, godoş”, *kodoşçu* “muhabbet tellalı, godoş”, *kodoşçuluk* “godoşluk”, *kodoşçuyka* “kadın pezevenk”, *kodoşluk* “kodoşluk”, *köpek* “alçak, namussuz, hergele”, *köpek oolu* “kalleş, hinoğluhin anlamında bir tür hakaret; düzenbaz, hilekâr, rezil, kurnaz, tilki herif”, *saar cenabet* “sağır cenabet, bir küfür”, *maaleci* “çarşı/mahalle kadını, adi kadın”, *malik* “kan emici, gaddar, hunhar; parazit”, *meret* “istenmeyen, meret”, *nih*: *nih avradı* “şeytanın karısı”, *nih avradını!* “kör şeytanın avradını...”, *tozat burdan!* “defol buradan!”

1.6. Beddua

adın gelsin! “ölüm haberin gelsin!”, *allaa kısmet etmesin!* “Allah kısmet etmesin!”, *allaa belanı versin!* “Allah belanı versin!”, “Allah seni cezalandırsın” anlamında kullanılan bir ilenme sözü”, *cendem ol!* “cehenneme git!”, *cendemın dibinde* “cehennemın dibine”, *çavdar samanına dayanasin* “bir ilenme sözü”, *gözlerin aksın!* “gözün çıksın”, *haram olsun!* “boğazında kalsın”, *köör olasin!* “kör olasin!”, *şeytan alsın başını!* “öfke veya kini ifade etmek için söylenen bir ilenme sözü”, *talaf tutsun!* “talaf hastalığına

tutulasın”, *taş olasın!* “taş olasın, taş dönesin!”, *yıldırım ursun!* “yıldırım çarpsın!”

1.7. Argo İfadeler

götü çıplak “dilenci”, *hayvan* “edepsiz, kaba adam, nezaketsiz, terbiyesiz, hoyrat adam; mankafa, aptal”, *kemirici* “dırdırcı, homurdanan, söylenip duran”, *kerata* “boynuzlu, kerata, pezevenk, muhabbet tellalı”, *kodoş* “muhabbet tellalı, godoş”, *kodoşçu* “muhabbet tellalı, godoş”, *kodoşçuyka* “kadın pezevenk”, *kodoşluk* “godoşluk”, *kütük* “1. ahmak, akılsız, alık, aptal, bön, budala, beyinsiz. 2. duygusuz, hissiz, taş kalpli, kalpsiz”, *susak kafalı* “beyinsiz, boş kafalı, aptal, ahmak, hödük, ayı”

1.8. Olumsuz Çağrışım Değerine Sahip Ünlemler

aman aman, ah, ay, of, gore “acı anlamındadır”, *of gore, may gore, tuh, yazık!* (GTG. 178)

1.9. Olumsuz Çağrışım Değerine Sahip Sıfatlar ve Zarflar

Aşağıda verilen cümlelerde olumsuzluk, olumsuz anlama sahip sıfat ve zarf görevindeki sözcüklerle sağlanmıştır. Bu cümlelerde olumsuzluk eki almış hiçbir sözcük bulunmamasına rağmen anlamca olumsuzluk işlevi bulunan sözcükler cümlenin anlamını olumsuzlaştırmıştır. İşaretli sözcüklerden anlaşılacağı gibi bir cümlede olumsuzluk bildiren birden fazla sözcük kullanılmıştır. Ayrıca dördüncü sırada yer alan cümlenin yüklemi olumsuz çağrışım değerine sahip isim kökünden türemiş bir fiildir (*betvala-*). Bu fiilden önce kullanılan aynı çağrışım değerine sahip *çirkin* zarfıyla yüklemdeki olumsuzluğun durumu yansıtılmıştır.

Kuru cıba²⁰ otluk içindä birkaç **yufka**²¹ fidan **üüsüz**²² durardı. (KK. 7)

– Onnar **naalet**²³ harakterdä, **suuk ürekli** adamnar, kızım. (KK. 45)

²⁰ Kısa, küçük.

²¹ Zayıf, dayanıksız.

²² Öksüz.

²³ İnat, dikbaşı.

Dürük²⁴ bulutçuk kaplayıverdi kızın canını, da **yılan gibi** fikir çeldi hoşluunu. (KK. 54)

Truşçu Kosti can acısından **çirkin betvalamış** bu erleri. (KK. 6)

Kara bulutlu gök **titsi**²⁵ **dürüktü**. (KK. 155)

1.10. Olumsuz Çağrışım Değerine Sahip Fiiller

Sıfatlar ve zarflar gibi olumsuz içeriğe sahip fiiller de kullanıldığı cümlelerin anlamına olumsuzluk katmaktadır. Aşağıdaki cümlelerde bu fiiller yüklem göreviyle yer almaktadır. İkinci ve üçüncü cümlelerin söz diziminde yüklemden başka *ölü, ölüm, kurak, şüpele, korku* gibi olumsuz anlama sahip sözcükler de bulunmaktadır.

Eni yapıda işleyennär **aalaşardı**, ani bu yaz denizdä dinnenmeyi **kaçırêrlar**. (KK. 294)

–Ölüdän, ölümdän **korkêrim**, – inandırmaa kendini savaşardı Kristina. (KK. 191)

– Küçüklüümdä büyük kurakta bir şüpele korku **canımı sıkardı**, – düşünceli dedi Kristina. (KK. 25)

Bu fiillerin –mA- olumsuzluk ekini aldığı anda ise olumlu bir anlam ilettikleri görülmektedir.

Taa sora da büyük işlerdän **korkmadık**. (KK. 53)

Kimsey **aalaşmaazdı** buna, zerä bu zamanda çiftçi ruhunu ilerdä bereketä umut audêr. (KK. 275)

2. Yapısal Olumsuzluk

Olumsuzluğun yapısal boyutu ile olumsuzluğu sağlayan ek veya sözcüklerden birini almış biçimler kastedilmektedir. Türk dilinde cümle ve sözcüklere olumsuzluk katan türlü ek ve sözcükler mevcuttur. Bu eklerin

²⁴ Kasvetli, iç sıkıntısı vere.

²⁵ Korkunç; tuhaf; kapalı.

başlıcaları isim ve fiil kök veya gövdelerine eklenen *-mA-*, *-mAz*, *mAdAn*, *+sIz/-sİz*, *+ImsA-/UmsA-*, *+sIrA-*, *mI/mU* gibi eklerdir. Bunlardan *-mA-* ve *-sIz/-sİz* eklerinin temel işlevi olumsuzluk ve yokluk bildirmektir. Yine *-mA-* olumsuzluk tabanı üzerine eklenen birtakım eklerin kalıplaşmasından doğmuş biçimler olan *-mAz* ve *mAdAn* da olumsuz anlam taşıyan fiilimsi ekleridir. Keza *+ImsA-/UmsA-* ekinin de bazı sözcüklere olumsuz anlam kattığı görülür (*azımsa-*, *küçümse-* vb.). Eklerin dışında *değil*, *yok*, *yoksa*, *hiç*, *hayır*, *asla*, *sakın*, *katiyen*, *aksi hâlde*, *ama*, *ne...ne* gibi farklı türdeki sözcüklerle de cümle içerisinde olumsuzluk sağlanır. Ayrıca *ne*, *kim*, *nasıl*, *nereden* soru sözcükleri kullanıldığı bağlama göre yer yer olumsuz bir durum bildirebilmektedir.²⁶ Bahsedilen ek ve sözcükler aynı ya da değişikliğe uğramış biçimleriyle Türkçenin tarihî ve yaşayan lehçelerinde birer olumsuzluk aracı olarak yer almaktadır. Elbette döneme ve sahaya göre bunlarda farklılıklar olabilmekte ve olumsuzluk başka unsurlarla sağlanabilmektedir.

Bu başlıkta Gagauz Türkçesinde sözcük ve cümlelere olumsuzluk ifadesi veren ek ve sözcükler gösterilmeye çalışılmıştır.

2.1. Eklerle Olumsuzluk

Bu başlık altında isim ya da fiil şeklinde bir ayrıma gidilmemiş, gerek sözcük gerekse cümle düzeyinde olumsuzluğu sağlayan ekler tespit edilerek sıralanmıştır. Bu eklerin sözcük ve cümlelerdeki kullanımı da çalışma için taranan sözlükler ile başka kaynaklardan alınan örnekler üzerinden gösterilmiştir.

Genel Türkçede olduğu gibi Gagauz Türkçesinde de yukarıda sıralanan eklerden bazılarının aynı veya değişikliğe uğramış biçimleriyle olumsuzluğun sağlanmasında görev aldığı görülür. Ancak bu ekler arasında fonksiyonu yoksunluk bildirmek olan *+sIrA-* eki Gagauz Türkçesinde kullanılmamaktadır. Söz konusu ek, Oğuz grubu Türk lehçelerinden sadece Türkmen Türkçesinde yaşamaktadır.²⁷ Yine olumsuz anlama sahip fiiller de türetebilen *-ImsA* ekinin bu işleviyle kullanıldığı bir örneğe çalışmada başvurulan kaynaklar içerisinde denk gelinmemiştir. Nevzat Özkan,

²⁶ Buraya kadar bahsedilenlerle ilgili detaylı bilgi için bkz. Nadir İlhan ve Ceren Kabadayı, *a.g.e.*, s. 55-147, 150-181.

²⁷ Aynı yerde, s. 139.

“Gagavuz Türkçesi Grameri”nde bu eki, fiilden fiil yapım ekleri arasında değerlendirmiş ve *gülümsä* örneğinde görüldüğünü belirtmiştir.²⁸

2.1.1. -mA-: Türkçenin tarihî dönemlerinden beri işlek olarak kullanılan ve fiilden fiil türeten olumsuzluk ekidir. Gagauz Türkçesinde ekin aynı biçim ve görevle kullanıldığı görülür (*almaycaklar GTG. 118*). Fakat Nevzat Özkan, ekin kalın ünlülü fiillerin şimdiki zaman çekiminde *-má*²⁹ şeklini aldığını belirtir (*yalabımáár GTG. 118*). Ayrıca geniş zaman ve şimdiki zamanın olumsuz çekimlerinde ekin bu zaman ekleriyle birleşerek çoğunlukla *-mar/-mer*; *-máár/-meer* biçimlerinde kullanıldığını ifade eder (*doymarız, etmer GTG. 147*); *bilmeersin, saymáár GTG. 149*). Bununla beraber Özkan, geniş zamanın olumsuzunda *r*'nin bazen *z*'ye çevrildiğini ve buna bağlı olarak yaygın olmamakla birlikte 3. teklik şahsın *-mAz* şeklinin de bulunduğunu belirtir (*küçültmezlür GTG. 118*).³⁰

Gereklilik kipi hariç diğer kip ve zamanların olumsuz çekimi genel Türkçede olduğu gibi standart olumsuzluk eki *-mA-* ile yapılmaktadır.

Gagauz Türkçesinde gereklilik kipinin olumsuz çekimi ise fiil çekiminin önüne *diil* sözcüğü getirilerek yapılır. Bu kipin olumsuzunun sadece 3. teklik şahsı bulunmakta ve çekimde yer alan fiil *-mAA* master ekini ya da *-mAll* gereklilik ekini almaktadır.³¹ Böylece *diil* sözcüğüyle cümlenin anlamı olumsuzlaştırılmaktadır. Kimi zaman da bu eklerden birini almış fiil ile *diil* sözcüğü arasına *lázım* kelimesinin getirildiği görülmektedir. (*diil läüzım açmaa KK. 176, diil saçmalı GTG. 159*).

Emir kipinin 3. teklik ve çokluk şahıs çekiminde emir ifadesi taşıyan fiilin önüne *ko* fiili getirilebildiği görülür.³² Ancak bu, emir kipinin yalnızca olumsuz çekimine özgü bir durum değildir.

2.1.2. -mAz: Fiillere gelerek olumsuz anlama sahip sıfatlar türeten geniş zaman sıfat-fiil ekidir. Gagauz Türkçesinde *-maz/-máz* şeklinde görülen ek, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi bu sahada da yaygın şekilde kullanılır (*annamaz, utanmaz vb.*).

²⁸ Nevzat Özkan, *Gagavuz Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s. 118.

²⁹ *á* ünlüsü Latin esaslı yeni Gagauz alfabesinde *ê* şeklinde gösterilmektedir.

³⁰ Aynı yerde, s. 118, 147, 149.

³¹ Aynı yerde, s. 158-59.

³² Aynı yerde, s. 154.

2.1.3. -mAdık: -mA, olumsuzluk ekinin -dlk sıfat-fiil ekiyle beraber kullanımından doğan -mAdIk biçimi Gagauz Türkçesinde yaygın bir kullanıma sahiptir.³³ Ancak bu ekin -mAz sıfat-fiil eki gibi kalıplaşarak gramatikal bir biçim birimi hâlini almadığı görülür. Eklendiği fiilden olumsuz anlam taşıyan isim ve sıfatlar yapar (*onmadık, görmedik; yonulmadıkım GTG. 171, çaarılmadık musaafir GTG. 171 vb.*).

2.1.4. -mAdAAAn: -mAdAn zarf-fiil eki, Gagauz Türkçesinde - madaan/-medään şeklinde. Birleşik yapıdaki bu zarf-fiil eki olumsuzluk bildirir. Aynı zamanda hâl ve zaman ifadesi taşır.³⁴

Annamadaan, neresi-ne, yapma bunu, yalvardı Kristina, ... (KK. 296)

Adetçä, ellerinnän **tutmadaan** yımırtayı läüzımdı aazına almaa. (KK. 75)

Erkan Hirik, Türkiye Türkçesinde -mA- olumsuzluk eki üzerine -ArAk ekinin getirilmesiyle oluşan -mAyArAk şeklindeki zarf-fiilin, -mAdAn ve -mAksIzIn zarf-fiillerinin yerini tutan bir işleve sahip olduğunu belirtir³⁵. Gagauz Türkçesinde bu durum her fiil için geçerli olmasa da bazı fiillerde söz konusu eklerin birbirinin yerine kullanılabildiği görülür. Örneğin; *Seslämedüün karşı lafları, pedsedatel oturuşu kapadı.* (KK. 103) cümlesi, “*Seslämemeyeräk karşı lafları, pedsedatel oturuşu kapadı.*” şeklinde anlamda herhangi bir değişme olmadan bağlama uygun olarak ifade edilebilmektedir. Ancak *Kristinka taa ayırılmadaan, artık seni özledim.* (KK. 238) cümlesinde, -mAdAAAn zarf-fiilin cümleye kattığı anlam -mAyArAk zarf fiiliyle karşılanamamaktadır. Ayrıca örneklerin alındığı kaynaklardan -mAksIzIn/-mEksIzIn ekinin yer aldığı bir sözcüğe denk gelinmemiştir.

2.1.5. +sIz: Eski Türkçe döneminden beri çok yaygın olarak kullanılan +sIz yapım eki, isme yokluk ifadesi katar. Yani eklendiği sözcükteki özelliği üzerinde bulundurmama, o özelliğe sahip olmama anlamı

³³ Aynı yerde, s. 171.

³⁴ Aynı yerde, s. 176

³⁵ Erkan Hirik, “Türkiye Türkçesinde Olumsuzluk Eki”, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Ahmet Karadoğan, Kırıkkale 2010.

taşır.³⁶ Bu açıdan +II ekinin zıddı bir işleve sahiptir. Dolayısıyla +II yapım ekli bazı sözcüklerin zıt anlamı +sIz yapım eki kullanılarak elde edilir. Ancak bu, +II ekli her isimde işleyen kural niteliğinde bir durum değildir. Nadir İlhan ve Ceren Kabadayı, +sIz ekinin yokluk fonksiyonu yanında olumsuzluk fonksiyonunun da bulunduğunu ifade eder. İlhan ve Kabadayı, olumsuz sıfat yapım eki olarak belirttikleri +sIz ekinin, isme sahiplik ve bulunma anlamı veren +II ekli sözcüklerin olumsuzunu ortaya çıkardığından bahseder. Örneğin, *akılsız* sözcüğü, *akıl* sözcüğünün yokluğunu ifade ederken *akıllı* sözcüğünün olumsuzunu verir.³⁷ Ancak +sIz eki her zaman yokluk ifade etse de olumsuzluk ifade etmez. Zira, +sIz ekini almış olup olumlu anlama sahip sözcükler de mevcuttur (*bağımsız*, *zararsız* gibi). Buna göre -mA- eki ile bütün fiillere olumsuzluk yüklemek mümkünken +sIz eki ile her isme olumsuzluk katmak mümkün olmamaktadır.³⁸ Özetle +sIz eki çoğunlukla yoklukla beraber olumsuzluk bildiren sözcükler türetmesine karşın kimi durumlarda olumluluk da bildirir.

Ek, Gagauz Türkçesinde herhangi bir değişime uğramadan aynı biçimiyle kullanılır. Bu ekle türetilen isimler aynı zamanda sıfat olarak da görev yapar. Çalışma kapsamında taranan sözlüklerden saptanan +sIz ekli yapıların yukarıda bahsedildiği gibi yoksunluk ve olumsuzluk bildirdiği açıktır: *amansız*, *ayıpsız*, *bilgisiz*, *damarsız*, *esapsız*, *imdatsız*, *gücüsüz* vb.

Zeynep Korkmaz, +sIz ekinin, fiilden isim yapan -mA, ve -Im ile -Ar sıfat fiil ekinen sonra gelerek mahrumiyet bildiren sıfatlar türettiğini belirtir³⁹. Sözlükteki örnekleri *görümsüz*, *sevimsiz*, *annamasız* vb.

2.1.6. mI/mU soru eki ile olumsuzluk: Soru eki, cümleye soru anlamından başka şaşırma, kabul etmeme, küçümseme, pekiştirme, şart, neden-sonuç⁴⁰ ve olumsuzluk gibi değişik anlamlar kazandırır. Türkçede olumsuzluk kavramı yalnızca olumsuzluk ekleriyle değil, *mI* soru ekinin işlevi dışında kullanılmasıyla da yapılır.

³⁶ Ahat Üstüner, "Eski Türkiye Türkçesinde -sUz Eki", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 11, Sayı 2, s. 177.

³⁷ İlhan ve Kabadayı, *a.g.e.*, s. 117.

³⁸ Aynı yerde, s. 115, 118.

³⁹ Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009, s. 64.

⁴⁰ İlhan ve Kabadayı, *a.g.e.*, s. 143.

Gagauz Türkçesinde de soru eki *mI/mU* şeklindedir ve birlikte kullanıldığı sözcükten ayrı yazılır. Ancak bazı hâllerde eklendiği fiile bitişik bir şekilde yazılmaktadır. Aşağıda sunulan iki örnek cümlede yüklemden sonra getirilen *mI/mU* eki cümleyi olumsuzluk bakımından etkilemesinin yanı sıra anlama da kesinlik ve gereklilik katmıştır.⁴¹

– Kristina, sän hem korku, olur **mu**? Sana yaraşmaz! (KK. 191)
(Kesinlikle olmaz, yakışmaz)

– O insanı bölä halda brakılır **mı**? (KK. 300) (Kesinlikle bırakılmaz)

2.1.7. Diğer Eklerle

Buraya kadar sıralanan eklerden başka temel işlevi yokluk ya da olumsuzluk olmayan *-IcI/yclI*, *-Ak*, *-(I)k*, *-gAn*, *-gIn*, *-gÜ*; *+II* ve *+llk*, *+cI*, *+sul*, *+ker*; *-An*, *-Iş* vb. gibi fiilden isim, isimden isim yapım ekleri ile fiilimsi eklerinin de olumsuz durumların ifadesinde kullanıldığı görülür. Bu ekler genellikle olumsuz anlama sahip sözcüklere eklenerek sözcükteki olumsuz anlamı devam ettirmiştir: *aalayıcı*, *fırlak*, *kanırık*, *dalaşkan*, *azgın*, *küskü*; *acılı*, *darsıklı*, *motaklı*, *sinirci*, *aynacı*, *yoksul*, *karezker*; *dalayan*, *aalayış* vb.

Taranan sözlükten, *+sIz* ekinin olumlusu addedilen ve mensubiyet ifade eden *+II* ekiyle oluşturulmuş olumsuz içerikli pek çok sözcük tespit edilmiştir. Aynı şekilde eklendiği isme bir şeye özgü olma anlamı katan *+lık* ekinin de olumsuz anlamlı bazı sözcüklerde kullanımına rastlanmıştır. Bu şekildeki kullanımlarda olumsuzluk ekte değil, ekin eklendiği sözcükte dir.⁴²

Bunlardan başka Gagauz Türkçesinde fiil kök veya gövdelerine eklenen *-mAklI*, *-mAklık*; *-mAksIz/-mEksİz* ve *-mEsİz* biçimindeki yapılarla olumsuz anlam bildiren sözcükler türetildiği görülmektedir: *aalaş-mak+lı*, *titiremekli*, *unutmaklık*; *düşün-mek+siz*, *gülümsemeksiz*; *düşün-mek+siz+lik*; *düşünmesiz*.

-mAksIz/-mEksİz ve *-mEsİz* ekli sözcüklerde yokluk ve olumsuzluk anlamının sağlanmasında söz konusu ekin yapısındaki *+sIz* yapım ekinin işlevi etkili olmaktadır. Ayrıca *-mAklI* yapısı Türkiye Türkçesinde *ağlamaklı*

⁴¹ Nadir İlhan, “Türkçede Olumsuzluk”, *Karaman Dil Kültür ve Sanat Dergisi*, 2005, s. 274.

⁴² İlhan ve Kabadayı, *a.g.e.*, s. 148.

sözcüğünde de görülmektedir. Bu eki almış sözcüklerde ise olumsuzluk sözcük kökünde bulunmaktadır.

2.2. Sözcüklerle Olumsuzluk

Türkçede isim ve fiil cümlelerinin olumsuz hâle getirilmesinde özünde olumsuzluk kavramı taşıyan çeşitli sözcükler görev almaktadır. Olumsuz anlama sahip isim, fiil, bağlaç ve zarf cinsinden sözcüklerle cümle içerisinde olumsuzluk sağlanmaktadır. İsim cümlelerinin olumsuzluğunda daha çok *değil* ve *yok* kelimeleri kullanılmaktadır. Fiil cümlelerin olumsuzluğunda ise birtakım eklerle beraber sözcükler etkili olmaktadır.

2.2.1. Yok Sözcüğüyle

Türkçe Sözlük'te “*Bulunmayan, mevcut olmayan (nesne, kimse vb.), var karşısı*”⁴³ olarak tanımlanan ve cümle içerisinde yüklem görevini üstlenen *yok* sözcüğü, isim cümlelerine olumsuz anlam katar. Leyla Karahan da *yok* sözcüğünün yüklem olduğu cümlelerde anlamın olumsuz olduğunu bildirir.⁴⁴ Sözcüğün, Gagauz Türkçesinde de *yok* şekliyle ve aynı görevle isim cümlelerini olumsuz yapmak için kullanıldığı görülür.

Duygular için **yok** bir da laf. (ÇTLEK. 157)

Bu cansız corbacıylan senin dâ raadın **yok**. (KK. 178)

Kristina da tez **yok oldu** oradan. (KK. 256)

2.2.2. Diil Sözcüğüyle

Cümlelere olumsuzluk kavramı veren sözcüklerden biri de *değil* sözcüğüdür. *Değil* sözcüğü aynı zamanda isim cümlelerinde yüklem olarak olumsuz çekimde kullanılır. Sözcük, Gagauz Türkçesinde fonetik farklılığa uğrayarak *diil* şekliyle kullanılır. Verilen cümlelerde *diil* sözcüğü bağlandığı ismin ifade ettiği durumun öyle olmadığını belirterek olumsuzluğunu anlatmaktadır.

-Maliciim, düşündüün **bu diil**. (KK. 67)

⁴³ <https://sozluk.gov.tr/>, (11.06.2021).

⁴⁴ Leylâ Karahan, *Türkçede Söz Dizimi*, TDK Yayınları, Ankara 2004, s. 106.

Sert bobanın canı **diildi** taştan. (KK. 80) (Sert babanın canı taştan değildi.)

2.2.3. Ne... Ne (da)... Bağlacı

Ne... ne (da)... bağlacı Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Gagauz Türkçesinde de sözcükleri, sözcük gruplarını veya cümleleri olumsuzluk ilişkisiyle birbirine bağlar. Bu bağlacın en önemli özelliği yapıcı olumlu fakat anlamca olumsuz cümleler kurmaktadır. Olumsuzluk kavramı bağlacın yapısında var olduğundan kullanıldığı cümlenin yüklemi olumlu olsa bile cümle olumsuz bir anlam vermektedir. Gagauz Türkçesinde bu bağlacın hem isim hem fiil cümlelerinde kullanımı şu şekildedir:

Ne yer altında büüyer; **ne** yer üstündä büüyer. (KK. 175)

Ne ürääm titredi, **ne** başka bir erim. (GTG. 183) (Hem yüreğim hem başka bir yerim titremedi.)

Yukarıdaki cümlelerde görüldüğü gibi yüklem olumlu olmasına karşın anlam *ne... ne (da)...* bağlacının etkisiyle olumsuzdur.

Gagauz Türkçesinde bazen bunun tersi örneklerle de karşılaşmakta ve söz konusu bağlaç, yüklemi olumsuz cümlelerle de kullanılabilir.

Bän **diilim ne** kayet korkak, **ne da** girgin. (GTG. 183)

– Olmalı, dooruluk **yok ne** Yerdä, **ne** Göktä. (KK. 274)

Ani var bir laf **ne** anası, **ne** Allah, **ne de** tabiat onu gücendirmemişlär. (GTG. 183)

Ne... ne (da)... bağlacından başka cümle başı bağlaçlarından *ama* bağlacı da birbirine bağladığı anlamca zıt iki cümle arasındaki olumsuzluğu aktarmaktadır.

O gidärdi, **ama** kendi da bilmezde nereyi. (GTG. 184)

2.2.4. Hiç

Gagauz Türkçesinde *hiç* zarfı cümledeki olumsuzluğu pekiştiren bir unsur olarak karşımıza çıkar. Bu zarf, olumsuz cümlelerde yüklem anlamını pekiştirerek olumsuzluğun derecesini kuvvetlendirir.

–Maliciim, sän haylak durmaa **hiç** bilmeersin. (KK. 42)

Ama **hiç** çözümeer dilim. (ÇTLEK. 155)

2.2.5. Soru Sözcükleriyle

Kim, ne, neredän, nasıl soru sözcükleri bazı kullanımlarda temel işlevini yitirerek olumsuz bir durum ifade edebilmektedir.

– **Kim** sana sorár dudakların için? (ÇTLEK. 164) (Kimse sormaz)

–Bilmeerim, neylän ban kazandım bu paalı işi, hem **ne** borcum olacak sizä ... (KK. 65)

Onnar yoktu. **Neredän** bilsin, ani kolhoz başı bu seçkin kızın önündä tanrıy kabaatını bölä gösterer. (KK. 243)

– Olmalı, motoşiklidan fırlayan kıvılcından var **nasıl** yangın tutuşsun,
– dargın dedi Kristina. (KK. 64)

Sonuç

Bu çalışmada Gagauz Türkçesinde olumsuzluk bildiren sözcükler ile sözcük ve cümle düzeyinde olumsuzluğu sağlayan ek ve unsurların belirlenmesi amaçlanmıştır. Konu, anlamsal ve yapısal olmak üzere iki ana başlıkta ele alınmıştır. İncelemenin anlamsal kısmında Gagauz Türkçesi sözlüklerinden fiiller dışında tespiti yapılan olumsuz anlama sahip sözcükler ve sözcük grupları birtakım ölçütlere göre çeşitli başlıklar altında sınıflandırılmıştır. Yapısal kısmında bu sözcüklerde olumsuzluğu sağlayan ekler ile bunların cümle içerisindeki kullanımları ele alınmıştır. Ayrıca yapısal olumsuzluk kısmında sadece sözlükteki sözcükler üzerinden değerlendirme yapılmamıştır. İsim ve fiil ayırt edilmeksizin olumsuzluk anlamı veren ek ve sözcüklere dayalı bir inceleme yapılmıştır. Sözlüklerden

yapılan tarama sonucunda olumsuz anlama sahip 756 sözcük tespit edilmiştir. Bu sayıya sözcük grubu (beddua, hakaret, vd.) şeklinde olanlar da dâhil edilmiştir.

Anlamsal olumsuzluk kısmını oluşturan başlıklarla ilgili sayısal verilerin yer aldığı aşağıdaki tabloya bakıldığında; insana ait olumsuzluk bildiren sözcüklerin diğer beş ana başlığa göre sayı ve oran bakımından ağırlıkta olduğu görülmektedir. Bu ana başlık altında oluşturulan ara başlıklar arasında ise başta karakter yer almak üzere dış görünüşle ilgili olumsuzluk anlatan sözcüklerin çokluğu dikkati çekmektedir. Söz konusu başlık altındaki karaktere ve dış görünüşe yönelik olumsuzluklar zıddı düşünülerek yorumlandığında aslında bunlar Gagauz Türklerinin bir kimsede önem verdiği özellikleri ve değerleri göstermektedir. Dolayısıyla bu olumsuzlukları bir kimsenin karakter ve dış görünüş açısından nasıl olmaması gerektiği yönünde yorumlamak olası gözükmemektedir.

Tablo 1: Olumsuz sözcüklerin başlıklara göre dağılımı⁴⁵

| Başlık | Sayı | Oran |
|--|------|---------|
| A. İnsana ait olumsuz çağrışım değerine sahip sözcükler ⁴⁶ | 585 | % 77,38 |
| A.1. Karakter ile ilgili olumsuzluk bildiren sözcükler | 480 | % 82,05 |
| A.2. Dış görünüş ile ilgili olumsuzluk bildiren sözcükler | 91 | % 15,50 |
| A.3. Fiziksel yetersizlik açıdan olumsuzluk bildiren sözcükler | 14 | % 2,38 |
| B. Doğadaki nesne ve kavramlara ait olumsuz çağrışım değerindeki sözcükler | 27 | % 3,57 |
| C. Durumlara ve olaylara ait olumsuz çağrışım değerindeki sözcükler | 83 | % 10,97 |
| D. Din ile ilgili olumsuz çağrışım değerindeki sözcükler | 16 | % 2,11 |
| E. Hakaret ve sövgü bildiren sözler | 20 | % 2,64 |
| F. Beddualar | 14 | % 1,85 |

⁴⁵ Argo şeklinde nitelenen sözcükler, diğer uygun başlıklar içerisinde yer alıp sayıldığından “argo ifadeler” başlığı tabloda gösterilmemiştir.

Ayrıca Tablo 1’in toplam sayısının verilen 756 sayısından yüksek olması, bazı sözcüklerin birden fazla olumsuzluk bildirmesinden ve dolayısıyla anlam bakımından birden fazla başlığa dâhil olmasındandır. Bu sözcükler farklı anlamlarıyla dâhil oldukları başlıklar içerisinde değerlendirilmiştir.

⁴⁶ A.1., A.2. ve A.3.’teki oranlar A. ana başlığındaki sayıya göre hesaplanmıştır.

GAGAUZ TÜRKÇESİNDE OLUMSUZLUK VE YOKLUK

Kişinin karakterine yönelik olumsuz sözcükler konu alanlarına göre ayrılan 45 alt başlıkta toplanmıştır. Bu başlıklar içerisinde sözcük çeşitliliği bakımından öne çıkan başlıklar *ahmaklık, budalalık, akılsızlık, delilik, anlayışsızlık; sinirlilik / asabiyet, geçimsizlik, huysuzluk, inatçılık, kötü olma, dargınlık; hilekârlık, dolandırıcılık, hainlik; küfürbazlık, kabalık, görgüsüzlük; merhametsizlik, gaddarlık, sertlik; serserilik, avarelik, tembellik* olarak belirlenmiştir. Gagauz Türklerinin dilinde özellikle akla ve anlayışa yönelik olumsuzlukların çeşitlilik göstermesi bir bakıma akla verilen önemi ortaya koymaktadır. Bundan başka öne çıkan başlıklar içerisindeki sözcüklerden huysuz, geçimsiz, kavga çıkaran, sinirli, hain, dolandırıcı, kaba, küfürbaz, görgüsüz, acımasız, tembel ve sersem kişilerin diğer Türk toplumlarında olduğu gibi Gagauz Türklerinde de değer ve itibar görmediği hatta küçümsendiği ve sevilmediği anlaşılmaktadır. Sonuç olarak bu ve bunun gibi kişinin karakterine ve dış görünüşüne yönelik olumsuzlukların birbirinden farklı pek çok sözcükle anlatılmak istendiği görülmektedir.

Bu bölümün son iki başlığında ise yalnızca olumsuz anlama sahip sıfat, zarf ve fiillerle cümle düzeyinde olumsuzluğun sağlanabileceği gösterilmiştir. Burada aslında yapıcı olumlu, anlamca olumsuz cümleler kuran bu tarz sözcüklerin söyleme kattığı olumsuzluk vurgulanmıştır.

İnceleme bölümünün yapısal olumsuzluk kısmında olumlu anlama sahip sözcük ve cümlelerde olumsuzluğun hangi ek ve unsurlarla sağlandığı, söz diziminde olumsuzluğu pekiştiren yapıların neler olduğu ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Buna göre; Gagauz Türkçesinde fiillerin olumsuz şekilleri Türkçenin standart olumsuzluk eki *-mA-* ile yapılmaktadır. Zaman kiplerinin olumsuzunda da aynı ek kullanılmakla birlikte *-mA-* eki; geniş zamanın olumsuz çekiminde *-mar / -mer; -maz*, şimdiki zamanın olumsuz çekiminde *-máár/-meer* biçiminde genellikle zaman ekleriyle birleşmiş hâlde kullanılmaktadır. Fakat diğer kiplerden farklı olarak gereklilik kipinde olumsuzluk *düil* sözcüğüyle sağlanmaktadır.

Gagauz Türkçesinde fiillere olumsuzluk anlamı katan diğer bir ek de *-mAdAAAn* zarf-fiilidir. Türkiye Türkçesindeki *-mAdAn* zarf-fiilinin fonetik bakımdan değişikliğe uğramış biçimi olan bu ek, şekil olarak farklılaşsa da fonksiyonu aynıdır. Fiildeki hareketin zaman ve durumunu gösteren *-mAdAAAn* olumsuzluk bildirir. Ekin, Gagauz Türkçesinde de *annamadaan, tutmadaan* örneklerinde olduğu gibi olumlu fiil kök veya gövdelerine eklendiği görülmektedir. *-ArAk* zarf-fiilinin olumsuz şekli olan *-mAyArAk* zarf-fiilinin kullanımına Gagauz Türkçesinde de tesadüf edilir. Bu ekin her

zaman olmasa da bazı örneklerde *-mAdAAn* zarf-fiilinin yerine kullanılabilirdiği görülür. Yani bu ek her bağlam ve fiilde *-mAdAAn* zarf-fiilin ifadeye kattığı anlamı sağlamamaktadır.

Gagauz Türkçesinde olumsuzluk eki *-mA-*'dan türemiş biçimler olan *-mAz* sıfat fiil eki ve *-mAdık* biçimindeki ek ile de olumlu ya da olumsuz anlamdaki fiil kök veya gövdelerinden olumsuzluk bildiren sıfatlar türetilmektedir.

Fiil kök veya gövdelerinden farklı eklerle türetilmiş olumsuz anlama sahip sözcükler de vardır. Ancak bu eklerin temel işlevi olumsuzluk bildirmek olmadığından ayrıca ele alınmamıştır. Örneğin; sözlükten elde edilen örnekler içerisinde *-An* sıfat-fiil ve *-İş* isim-fiil ekinin olumsuz anlama sahip fiiller üzerine gelerek fiildeki olumsuzluğu devam ettiren sıfatlar ve isimler türettikleri görülmüştür (*aldadan, dalayan, sokulan; aalayış, satış, bozuş*). Bunların haricinde *-mA* ve *-mAk* isim fiil eklerine *+sIz* yapım ekinin eklenmesiyle oluşan *-mAksIz/-mEksİz* ve *-mEsİz* biçimindeki yapılarla da yokluk ve olumsuzluk bildiren isimler türetilmiştir (*çakmaksız, gülümsemeksiz, düşün-me+siz*). Ayrıca *-mEksİz* yapısının üzerine *+İlk* yapım ekinin getirildiği bir örnekle karşılaşılmıştır (*düşün-mek+siz+lik*). *-mA* isim-fiilinin *+sIz* ekinden başka isimden isim yapan *+II* ekiyle kullanımına da rastlanmış ve *yolmalı* şeklinde olumsuzluk bildiren bir isim türetilmiştir.

Fiilisimlerin yanı sıra yapısında *-IcI/ycI, -Ak, -(I)k, -gAn, -gIn, -tı* gibi fiilden isim yapım eklerinin yer aldığı olumsuz anlama sahip sözcüklere sözlük içerisinde sıklıkla tesadüf edilmiştir (*aalayıcı, aldadıcı, fitleyci, yaraştırıcı, kusturucu, bunaltıcı; fırlak, kanırık, kısık, yoluk, döneç, çarpık, üşenik; korkuntu, sarkıntı*) vb. Bu eklerin genellikle olumsuz fiiller üzerine eklenmesi dikkati çekmiştir.

Gagauz Türkçesinde isimlerin olumsuzluğu Türkiye Türkçesindeki gibi yokluk bildiren *+sIz* ekiyle sağlanır. Bu ek daha çok olumlu anlamda kullanılan ya da herhangi bir kavramı karşılayan isimlere gelerek yokluk ve olumsuzluk bildiren sözcükler türetir. Bunun dışında Gagauz Türkçesinde asıl işlevi olumsuzluk bildirmek olan başka bir isimden isim yapım eki görülmemektedir. Ancak bir önceki paragrafta bahsedilen durum isimler için de geçerlidir. Çalışma içerisindeki isimlerde *+sIz* haricinde *+II, +IIk, +cI, +sul, +ker* (Farsça), *+sAk* vb. ekler eklendiği sözcük üzerindeki olumsuzluğa işlevine göre bir nitelik kazandırmıştır. Özellikle *+II* eki işlevi gereği sözcüğün anlamında var olan olumsuzluğun kişiye veya nesneye özgü

GAGAUZ TÜRKÇESİNDE OLUMSUZLUK VE YOKLUK

kılınmasını sağlamıştır. *+lIk* ekiyle de bu sınıflardaki olumsuzlukların isimleri yapılmıştır (*dili, güçlü, kalem ayaklı, aazlı, ayıplı, buazlı; yoksul; interesçi, palavracı, günahker, garipsak*) vb.

Sözlüklerden tespit edilen sözcükler arasında *+sIz, sIzIik,+nIksIz* vb. ekli 83, *-mAz, -mAzlık* ekli 4, *-mAdIk* ekli 2, *-mAksız* ekli 3, *-mAsIz* ekli 1 sözcük belirlenmiştir. Sözcük grubu şeklinde olanlar dışında yapısında herhangi bir ek bulunan sözcük sayısı ise 410 olarak saptanmıştır. Bu sayıya göre söz konusu eklerin kullanılma oranları aşağıdaki gibidir:

Tablo 2: Olumsuz sözcüklerin yapısındaki ekler ve oranları

| Ek | Sayı | Oran |
|---|------|----------|
| <i>+sIz, +sIzIik,+nIksIz</i> | 83 | % 20, 24 |
| <i>-mAz, -mAzlık</i> | 4 | % 0, 97 |
| <i>-mAdIk</i> | 2 | % 0, 48 |
| <i>-mAksız</i> | 3 | % 0, 73 |
| <i>-mAsIz</i> | 1 | % 0, 24 |
| <i>Diğer ekler (fülimsi ve yapım ekleri)</i> <i>-An; -Iş, -mAk; -Icl/ycl, -Ak, -(I)k, -gAn, -gIn; +lı,+lık/+nIk, +cı vb.</i> | 317 | % 77, 31 |

Eklerin dışında Gagauz Türkçesinde isim ve fiil cümlelerinin olumsuzluğu, asıl işlevi olumsuzluk bildirmek olan *yok, diil, ne... ne (da)...* gibi unsurlarla sağlanmıştır. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Gagauz Türkçesinde de *kim, ne, nasıl, neredän* soru sözcükleri bağlama bağlı olarak kendi işlevleri dışında olumsuz bir durumun ifadesinde kullanılmıştır.

Sonuç itibarıyla denilebilir ki; Gagauz Türkçesinde olumsuzluğun sağlanmış biçimi ve bu amaçla kullanılan unsurlar Türkiye Türkçesiyle benzerlik göstermektedir.

LEVENT DOĞAN

KAYNAKÇA

AĞCA, Ferruh, *Budist Türk Çevresi Metinlerinde Olumsuzluk ve Yokluk Şekilleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2010.

AKSAN, Doğan, *Anlambilim: Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2016.

BAŞDAŞ, Cahit, “Türkmen Türkçesinde Olumsuzluk ve Yokluk”, *TÜBAR*, Sayı 37, 2015, ss. 61-72.

BÖREKÇİ, Muhsine, “Türkçe Öğretimi Bakımından Dil Bilgisi Terimi ve Kavram Olarak Olumluluk-Olumsuzluk”, *TDAY-Belleten*, Cilt 49, 2001, ss. 44-61.

CİN, Ali, “Tarihi Türk Şiveleri ve Günümüz Oğuz Grubu Şivelerinde Olumsuzluk İfadesi”, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yar. Doç. Dr. Vahit Türk, Çanakkale 1998.

ÇÜRÜK, Selcen, M, “Olumsuzluk ve Kiplik Arasındaki İlişki: Bakış ve Yaklaşımlar”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2, Haziran 2010, ss. 57-72.

_____, “Olumsuzluğun Anlatı Metinlerindeki İşlevleri Üzerine”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 9, Sayı 4, Aralık 2012, ss. 147-175.

_____, “Olumsuzluğun Üstdilsel Kullanımına Dair”, *Türkbilig*, Sayı 26, 2013, ss. 91-106.

DELİÇAY, Tahsin, “Arapça Cümle Kuruluşunda Olumsuzluk İfadeleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 11 Sayı 2, 2001, ss. 119-136.

ERTEN, Münir, “+sIz Eki Olumsuzluk Eki midir?”, *Turkish Studies*, Volume 2, Issue 4, 2007, ss. 1168-1173.

HİRİK, Erkan, “Türkiye Türkçesinde Olumsuzluk Eki”, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Ahmet Karadoğan, Kırıkkale 2010.

GAGAUZ TÜRKÇESİNDE OLUMSUZLUK VE YOKLUK

_____, “Anlam Değişirme Aracı Olarak Olumsuzluk Eki -Ma”, *Karadeniz Araştırmaları Journal Of The Black Sea Studies*, Cilt 11, Sayı 44, 2015, S. 167-185.

HİRİK, Seçil, “Kesinlik ve Olumsuzluk İlişkisine Kipsel Yaklaşım”, *Turkish Studies*, Volume 9-12, 2014, ss. 349-367.

İLHAN, Nadir ve KABADAYI Ceren, *Türk Dilinde Olumsuzluk*, Kesit Yayınları, İstanbul 2017.

İLHAN, Nadir, “Türkçede Olumsuzluk”, *Karaman Dil Kültür ve Sanat Dergisi*, 2005, ss. 271-279.

KARAHAN, Leylâ, *Türkçede Söz Dizimi*, TDK Yayınları, Ankara 2004.

KORKMAZ, Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009.

ÖZKAN, Bülent, “Türkçede Dilbilgisel Terim Olarak Olumlama ve Olumsuzlama”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 15, Sayı 1, 2006, ss. 269-282.

ÖZMEN, Mehmet, “Türkçe’de Değil Kelimesi ve Kullanımları”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Sayı, 29, 2012, ss. 189-244.

SEÇKİN, Pelin, *Türkçede Olumsuzluk Algısı*, Palet Yayınları, Konya 2020.

SOYDAN, Serpil, “Orhon Kitâbelerinde Kök Halinde ve Türemiş Olan Bazı Kelimelerde Olumlu ve Olumsuz Anlam” *International Journal of Languages’ Education and Teaching*, Volume 5, Issue 4, 2017, 2017, ss. 869-885.

ÜSTÜNER, Ahat, “Eski Türkiye Türkçesinde -sUz Eki”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 11, Sayı 2, ss. 177-184.

ÜSTÜNOVA, Kerime, “Dilbilgisel Olumsuzlayıcılar”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Cilt 5, Sayı 4, 2016, ss. 1703-1715.

Taranan Eserler

ÇEBOTAR, Petri ve DRON, Ion, *Gagauzça-Rusça-Romınca Sözlük*, Pontos, Chişinau 2002.

HÜNERLİ, Bülent, *Mihail Çakir'in Gagauzca (Türkçe)-Rumence Sözlüğü (İnceleme- Metin)*, Paradigma Akademi, Çanakkale 2019. (MÇGRS)

KAYNAK, İsmail ve DOĞRU, A. Mecit, *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991. (GTS)

Örneklerin Alındığı Kaynaklar

Çağdaş Türk Lehçeleri El Kitabı (4. Baskı), (ed.) Levent Doğan, Paradigma Akademi, Çanakkale 2016. (ÇTLEK)

MERCANKA, Mariya, *Kadem Kaynaa*, Pontos, Chişinau 2017. (KK)

ÖZKAN, Nevzat, *Gagavuz Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1996. (GTG)

**HAMDULLAH SUPHİ TANRIÖVER’İN RAPORLARI
DOĞRULTUSUNDA ROMANYA’DAKİ SİYASİ GELİŞMELER VE
TÜRKİYE-ROMANYA İLİŞKİLERİ (1931-1944)**

Melih DUMAN*

ÖZ

Bu çalışma 1931-1944 yılları arasında Türkiye’nin Romanya Elçisi ve Büyükelçisi olarak görev yapan Hamdullah Suphi Tanrıöver’in raporları doğrultusunda, Romanya’daki siyasi gelişmeleri ve Türkiye-Romanya ilişkilerini ele almaktadır. Diplomatik misyonu boyunca Türkiye ile Romanya arasında sorun teşkil eden konuları çözmek üzere hareket eden Tanrıöver, siyasi, kültürel ve ekonomik konularda kaleme aldığı raporlarla Türkiye-Romanya ilişkilerine II. Dünya Savaşı öncesinde projeksiyon tutmuştur. İtalya’nın Akdeniz ve Balkanlarda meydana getirdiği tehdit karşısında gelişen Türkiye-Romanya ilişkileri, 1934 yılında imzalanan Balkan Antantı çerçevesinde iki ülke arasında ittifak sağlamıştır. Balkan Antantı sonrasında daha da gelişen iki ülke arasındaki ilişkiler, Tanrıöver’in Türkiye-Romanya ilişkilerini, siyasi, kültürel alanlarda tahlil etmesini gerektirmiştir. Tanrıöver’in raporları, Türkiye-Romanya siyasi ilişkilerinin dışında Türk muhacirleri ve Gagavuzlar meselesini de kapsamıştır. Çalışma bu çerçevede Hamdullah Suphi Tanrıöver’in Elçilik ve Büyükelçilik yıllarında kaleme aldığı raporlar doğrultusunda, Türkiye-Romanya ilişkilerini -1931-1944 yılları arasında- siyasi ve kültürel boyutları ile ele almakta, konjonktürel gelişmelerin iki ülke arasındaki ilişkileri nasıl etkilediğini ortaya koymaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hamdullah Suphi Tanrıöver, Türkiye, Romanya

* Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Aksaray, ORCID: orcid.org/0000-0001-6861-615X, E-posta: melihduman@aksaray.edu.tr



MELİH DUMAN

**POLITICAL DEVELOPMENTS IN ROMANIA AND
TURKEY-ROMANIA RELATIONS ACCORDING TO
THE REPORTS OF HAMDULLAH SUPHI
TANRIÖVER (1931-1944)**

ABSTRACT

In the present study, political developments in Romania and Turkey-Romania relations are considered according to the reports of Hamdullah Suphi Tanriöver, who served as the Romania Ambassador of Turkey between 1931 and 1944. Throughout his diplomatic mission, Tanriöver acted to solve the problems between Romania and Turkey and projected Turkey-Romania relations in the period before the Second World War with his reports written in political, cultural, economic matters. Turkey-Romania relations developed against the threat caused by Italy in the Mediterranean and the Balkans have provided the alliance between two countries within the framework of Balkan Entente in 1934. Further developing relations of both countries after the Balkan Entente have required Tanriöver to analyze the Turkey-Romania relations in political and cultural areas. Reports of Tanriöver have consisted of Turkish immigrants and Gagauz question besides Turkey-Romania political relations. According to the reports written by Hamdullah Suphi Tanriöver during his Ambassador years, the current study handles the political and cultural matters of Turkey-Romania relations between 1931 and 1944 and reveals how the cyclical developments affected the relations between two countries.

Keywords: Hamdullah Suphi Tanriöver, Turkey, Romania

EXTENDED ABSTRACT

This study deals with the reports written by Hamdullah Suphi Tanriöver – who was a very important figure in our history who served in both the last Ottoman Parliamentary Assembly and the first Grand National Assembly, as well as was a chairman of the Turkish Hearths. They were written during his duty as Ambassador in Romania. It attempts to assess the political developments in Turkey and the bilateral relations between Turkey and Romania between 1931 and 1944.

The so-called Wallachia and Moldavia relations started in the Ottoman Empire and continued following the establishment of the Republic of Modern Turkey. Relations between Romania and Turkey, likewise, began immediately after the [Turkish] National Struggle. Romania had shown the importance it attached to bilateral relations by supporting the abolition of the capitulations during the Lausanne negotiations. After the proclamation of the

HAMDULLAH SUPHİ TANRİÖVER'İN RAPORLARI DOĞRULTUSUNDA ROMANYA'DAKİ SİYASİ GELİŞMELER VE TÜRKİYE-ROMANYA İLİŞKİLERİ (1931-1944)

Republic of Turkey, diplomatic relations began 1924 by both countries mutually opening embassies in the other country. Upon this, relations between Turkey and Romania flourished under the influence of the conditions of the period. Despite that, bilateral relations nevertheless progressed sluggishly until the 1930s. At that point, Turkey had begun following a new Balkan-oriented foreign policy in the 1930s. That, in turn, brought a new dimension to [the two nation's] bilateral relations. The rapprochement between them accelerated after the Great Economic Depression of 1929. During that, period, Turkey and Romania developed their autonomous policies. Romania wanted to preserve what it had gained from World War One, and thus cooperated closely with Turkey – whose foreign policy had adopted an anti-revisionist stance against revisionist nations. Romania supported Turkey's initiatives to form regional pacts against the danger posed by Italy in the Balkans and the Mediterranean. Consequently, it became one of the founding states of the Balkan Entente together with Turkey.

The study deals with the political developments that took place in Romania, and the relations between Turkey and Romania. We have accomplished this by using reports written by Hamdullah Suphi Tanriöver, who served as Turkey's envoy and then ambassador to Romania between 1931 and 1944. During his diplomatic mission, Tanriöver tried to solve the issues that posed problems between Turkey and Romania. The reports dealt with political, cultural, and economic topics, and made predictions about Romano-Turkish relations before the onset of World War Two. These relations developed in the face of the threat posed by Italy in the Mediterranean and the Balkans and ensured an alliance between the two countries within the framework of the Balkan Entente (signed in 1934). They flourished even further following Balkan Entente and required Tanriöver to analyze Romano-Turkish relations both from a political and cultural angle. Tanriöver's reports also dealt with the issue of Turkish immigrants and the Gagauz problem. Within this framework, this study deals with the political and cultural dimensions of Romano-Turkish relations between 1931 and 1944. Moreover, it attempts to reveal how cyclical developments affected the relations between the two nations. This study relies on archival documents and periodicals. It contains four sections: an introduction, a look at Tanriöver's life, Romano-Turkish Relations (1923-1939), and a conclusion.

Hamdullah Suphi Tanriöver was appointed as the Ambassador to Romania in line with Turkey placing ever-increasing importance on Balkan countries. During his long career, he managed to keep Romano-Turkish relations positive between 1931 and 1944 as well as protected Turkey's interests in Romania. He also monitored the evolution of Romania's domestic

and foreign policy—within the framework of Turkey’s policies. A man of the state, of ideas, and a great orator, Tanrıöver helped Turkey develop its policy in the Balkans by writing dozens of reports on Romano-Turkish relations during his time in Romania. One can observe that his reports overwhelmingly deal with three main issues. The first issue that Tanrıöver was interested in during his time as ambassador was following the political developments in Romania within the scope of Turkey’s regional policy. Romania’s attitude towards the revisionist countries – especially Bulgaria (which posed a threat to Turkey) and Italian expansionism (given Italy’s important role in Balkan security) – has been a very important issue for Turkey when it comes to securing its Western borders. Romania’s warm attitude towards relations with Turkey and its anti-revisionist attitude necessitated an alliance between the two nations for the sake of common interest. Despite this alliance leading to the emergence of the Balkan Entente, Tanrıöver observably wrote more reports on Romano-Turkish relations after the Entente. Turkey closely monitored whether Romania would reflect its domestic political developments would in its foreign policy decisions. The reports were particularly concerned with the issue of whether Romania’s unstable political structure would harm the Balkan Entente. Romanian domestic policy – which Tanrıöver described as “precarious” – had worried Turkish foreign policy. A growing nationalist youth movement in Romania, the rise of Communism, cabinet crises, and political murders caused Turkey to question Romania’s state. The positive atmosphere that Romano-Turkish relations had created allowed Tanrıöver to comfortably mingle with Romania’s King, Prime Minister, and Ministers to convey Turkey’s concerns to the Romanian authorities in a diplomatic idiom. Turkey primarily expected Romania to remain within the borders of the Balkan Entente in the face of Italy and Bulgaria’s threats. Turkey – aiming to build an alliance wall along its Western border – also wanted to prevent any developments from occurring that might harm the alliance. Therefore, Tanrıöver made an effort to bring Romano-Soviet relations to a desirable point, or else they would not turn out well otherwise.

After the Balkan Entente was signed, Romano-Turkish relations progressed in a positive direction under the influence of the new agreement. Tanrıöver also dealt with the issue of Romania’s Turkish minority (a very important issue for both countries), thus bringing bilateral relations up to an expected/desired level. The issue was handled in parallel with political developments and caused Tanrıöver to try that went beyond his ambassadorship. Thus, the privileged position was given to Turkey and therefore to Tanrıöver had enabled him to step before the King. This also offered him the opportunity to solve the problems faced by Romania’s Turks.

HAMDULLAH SUPHİ TANRIÖVER'İN RAPORLARI DOĞRULTUSUNDA ROMANYA'DAKİ SİYASİ GELİŞMELER VE TÜRKİYE-ROMANYA İLİŞKİLERİ (1931-1944)

Tanrıöver tried to resolve such issues surrounding drudgery that Romanians had subjected Turks there too. These included taking food and fuel from them without any financial compensation, settling foreigners/strangers into their homes (within the scope of Romania's immigration policy), the scarcity of Turkish teachers and religious clerics, and they are being paid poor salaries. The issues that Turks faced caused them to emigrate from Romania to Turkey in waves. This caused Tanrıöver to view migration as an important issue between the two states. Turkey's acceptance of immigrants (as a requirement of its state policy) caused Romania's Turks to flee to Turkey in the face of the difficulties they had endured back home. A contract drafted in 1936 allowed Romania's Turks to protect their goods whilst they immigrated, and in turn, systematically resolved the immigration issue. The third topic that Tanrıöver dealt with in Romano-Turkish relations was the long-debated Gagauz issue. Turkey had already included the Gagauz issue in its agenda via personal efforts. It was already a well-recognized problem. Tanrıöver had made it even more visible to the Turkish public and political circles.

Turkey saw Romania as an important ally in the Balkans before World War Two. Tanrıöver's years as envoy and ambassador turned Romania into a country with which Turkey now had a relationship with. This arose out of the common interests between the two countries. Turkey – upon signing of the Balkan Entente, Turkey, thanks to Tanrıöver – made an effort not to alienate Romania from the Entente, nor to alienate the ideas it had adopted from out of its internal and external developments. One can clearly see that Romania acted side-by-side with Turkey for all reasons until it eventually fell under German influence. The political momentum gained between the two countries had allowed Turkey to cooperate with Romania to improve the living conditions of its Turkish minority (which Turkey saw a problem), as well as to protect the rights of immigrants. Many people at different periods have assessed Hamdullah Suphi Tanrıöver's work and initiatives as "diligence." He – by closely monitoring the developments that took place within Romania before World War Two – endeavoured to keep Romano-Turkish relations at the desired level for Ankara's sake and to protect Turkey's interests.

Giriş

Resmi adı Memleketeyn/Eflak ve Boğdan olup Osmanlı Devleti'ne vergi veren ve Osmanlı hâkimiyetini tanıyan idari bir yapı olarak tanımlanan

Romanya,¹ XIX. yüzyıla gelinceye kadar mevcut yapısını büyük oranda korumuştur. Eflak-Boğdan olarak ifade edilen coğrafi bölge, bugün Romanya'yı kapsıyorsa da bu bölge yalnızca Romanya ile sınırlı olmamıştır. Eflak, Tuna ile Karpatlar arasında bulunan Osmanlı hâkimiyeti döneminde özel bir idari statüde tanınan coğrafya iken² Boğdan ise Moldova nehrinin iki kenarındaki arazide yer alan bölgeye verilen isim olmuştur. Türkler ilk defa Çelebi Mehmet zamanında (1413-1421) Eflak'ı vergiye bağladıktan sonra Boğdan topraklarına girmişler, ancak İstanbul'un fethinden sonra Boğdan Osmanlı Devleti'ne tabi olmuştur.³ XVI. Yüzyılda tam olarak Osmanlı hâkimiyetine giren Eflak-Boğdan ve Erdel hukuki açıdan "sâir memalik-i mahrûse" olarak sayılmaya başlamıştır. Erdel 1699 Karlofça Muahedesi'nin ardından Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na dâhil olurken Eflak-Boğdan ise Berlin Kongresi'ne kadar (1878) Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmıştır.⁴

Tarihsel süreç içerisinde Osmanlı Devleti döneminde başlayan ilişkiler, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile birlikte sürmüştür. Romanya-Türkiye ilişkileri⁵, Milli Mücadele'nin hemen sonrasında başlamıştır. Romanya, Lozan görüşmeleri sırasında kapitülasyonların kaldırılması konusunda Ankara Hükümetine destek olarak ikili ilişkilere verdiği önemi göstermiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması sonrasında ise iki ülke arasındaki ilk diplomatik adımlar atılmıştır.⁶ Bu dönemde Mustafa Kemal Paşa ile Romanya Kralı I. Ferdinand arasında gerçekleşen yazışmalar sonrasında iki ülke arasında doğrudan diplomatik ilişkiler başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa tarafından Romanya Kralı'na 19 Mart 1924 tarihinde gönderilen mektupta Cevad Bey'in orta elçi olarak Bükreş'e atandığı bildirilmiştir. Böylelikle Romanya'da temsilci olarak bulunan Cevad Bey'in

¹ Midhat Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi Resimli-Haritalı*, VI. Cilt Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011, s. 3303.

² Kemal Karpat, "Eflak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt 10, İstanbul 1994, s. 466.

³ Abdülkadir Özcan, "Boğdan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt 6, İstanbul 1992, s. 269.

⁴ Mihai Maxim, "Romanya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt 35, İstanbul 2008, s. 169.

⁵ 1878 yılında kurulan Bükreş Büyükelçiliği, Ağustos 1916'dan Haziran 1924 dönemi arasında siyasi ilişkilerin kesilmesi ile akamete uğramıştır. 1923 yılında "Mümessil" seviyesinde diplomatik ilişki yürütülse de 1924 yılında Maslahatgüzarlık seviyesinde ikili diplomatik süreç yeniden tesis edilmiştir; *Dışişleri Bakanlığı 1983 Tarihçesi*, Dışişleri Bakanlığı İcra Sekreterliği, 1984; *Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1964-1965*, Dışişleri Bakanlığı, s. 306-307.

⁶ Türel Yılmaz, "Balkanlarla İlişkiler", *Türk Dış Politikası 1919-2008*, (ed.) Haydar Çakmak, Ankara 2008, s. 202.

HAMDULLAH SUPHİ TANRIÖVER'İN RAPORLARI DOĞRULTUSUNDA ROMANYA'DAKİ SİYASİ GELİŞMELER VE TÜRKİYE-ROMANYA İLİŞKİLERİ (1931-1944)

yeniden görevlendirilmesiyle Türkiye, resmi olarak ilk elçisini atamıştır. Cevad Bey'in atanmasından birkaç gün sonra ise bu kez Romanya Kralı I. Ferdinand, Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektupla Georges Filality'i Romanya Büyükelçisi olarak atadığını bildirmiş, Filality'nin aynı gün güven mektubunu sunması sonrasında ise Büyükelçi göreve başlamıştır.⁷ Gazi Mustafa Kemal Paşa ile Kral I. Ferdinand arasında mektuplaşma ile başlayan diplomatik ilişkiler, bu dönemden itibaren iki ülke ilişkilerinin kahir ekseriyetiyle dostane bir biçimde gelişmesini sağlamıştır.⁸

Resmi ilişkilerin başlaması sonrasında Türkiye-Romanya ilişkileri şartların etkisiyle gelişmiştir. İkili ilişkiler tüm gelişmelere karşın 1930'lu yıllara kadar yavaş bir ilerleme kaydetmiştir. Türkiye'nin 1930'lu yıllar itibariyle dış politikasında Balkan eksenli yeni bir dış politika izlemeye başlaması, ikili ilişkilere yeni bir boyut kazandırmıştır.⁹ İki ülke arasındaki yaklaşma Ekonomik Buhran sonrası daha da hızlanmıştır. Bu dönemde Türkiye ve Romanya özerk politikalar geliştirmiştir.¹⁰ I. Dünya Savaşı kazanımlarını muhafaza etmek isteyen Romanya revizyonist devletler karşısında, dış politikasında anti revizyonist tutum benimseyen Türkiye ile yakın bir işbirliği gerçekleştirmiştir. İtalya'nın Balkanlar ve Akdeniz'de oluşturduğu tehlikeye karşı bölgesel pakt oluşumlarını öne çıkartan Türkiye'nin girişimlerini destekleyen Romanya, Türkiye ile birlikte Balkan Antantı'nın kurucu devletlerinden olmuştur. Çalışma bu doğrultuda yakın tarihimizde oldukça önemli bir figür olan, Son Osmanlı Mebusan Meclisi ile ilk Büyük Millet Meclisi'nde görev yapan ve düşünsel yaşamımızda oldukça önemli bir yeri olan Türk Ocakları'nın başkanlığını yürüten Hamdullah Suphi

⁷ Turgay Bülent Göktürk, "Atatürk Dönemi Türkiye-Romanya İlişkilerinin Kıbrıs, Türkiye ve Romanya Basınındaki Yansımaları", *Türkiye-Romanya İlişkileri: Geçmiş ve Günümüz Uluslararası Sempozyumu / International Symposium on Turkey-Romania Relations: Past and Present*, Cilt I, (Yay. Haz.) Duygu Türker Çelik, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2019, s. 746.

⁸ Barış Metin, "Türk Basınına Göre; Çavuşesku Dönemi Romanya-Türkiye Siyasi, Ekonomik ve Kültürel İlişkileri", *Türkiye-Romanya İlişkileri: Geçmiş ve Günümüz Uluslararası Sempozyumu / International Symposium on Turkey-Romania Relations: Past and Present*, Cilt I, (Yay. Haz.) Duygu Türker Çelik, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2019, s. 876.

⁹ Ömer Metin, *Atatürk Dönemi Türkiye-Romanya İlişkileri (1923-1938)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mehmet Akif Tural, Ankara 2011, s. 242.

¹⁰ Dilek Barlas, "İki Savaş Arası Dönemde Türk-Romen İlişkileri", *Türkiye-Romanya İlişkileri: Geçmiş ve Günümüz Uluslararası Sempozyumu / International Symposium on Turkey-Romania Relations: Past and Present*, Cilt I, (Yay. Haz.) Duygu Türker Çelik, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2019, s. 523.

Tanrıöver'in Elçilik görevi boyunca kaleme aldığı raporları ele almakta ve bu doğrultuda 1931-1944 döneminde Romanya'daki siyasi gelişmeleri ve Türkiye-Romanya ikili ilişkilerini değerlendirmektedir. Çalışma metodolojik olarak belgesel kaynak taraması sonucunda elde edilen arşiv kaynakları ile süreli yayınlar ve telif eserler doğrultusunda ele alınarak analiz edilmiştir. Arşiv belgeleri, süreli yayınlar kapsamında değerlendirilen çalışma, giriş, Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Hayatı, Türkiye-Romanya İlişkileri (1923-1939) ve sonuç şeklinde ele alınmıştır.

1. Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Hayatı

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in 20 Mayıs 1931 tarihinde onaylaması ile birlikte, Romanya/Bükreş'e birinci sınıf elçi olarak atanan İstanbul eski milletvekili Hamdullah Suphi [Tanrıöver]¹¹, Fethi Tevetoğlu'nun ifadeleriyle "Hayatının büyük bir bölümünü Ocak [Türk Ocakları] çalışmalarına adayan ve Allah vergisi üstün hatiplik yeteneğiyle birçok gençleri Türkçülük sihiriyle büyüleyen bu hizmeti unutulmaz san'atçı"dır.¹²

Beyanda bulunduğu özgeçmişinde 1301/1886 yılında doğduğunu ifade eden Hamdullah Suphi, Abdüllatif Suphi Paşa'nın oğludur. Eğitim hayatına İstanbul'da Numune-i Terakki Mektebi'nde başlayan Hamdullah Suphi, eğitimini Galatasaray Lisesi'nde sürdürmüştür. 1323/1905 yılında Reji İdaresi'nin tercüme kaleminde görev almış, 1324'te Ayasofya Rüşdiyesi'nde 1325 yılında ise Darülmualimin ve Darülfünun "muallim ve müderrisliği" görevlerinde bulunmuş; Fransızca, ma'lumât-ı medeniyye, fenn-i terbiye, lisan-i Osmânî, edebiyat-ı Türkiyye ve Türk-İslam sanatları derslerini okutmuştur. II. Meşrutiyet'in ardından kurulan Türk Ocağı ve Türk Bilgi Derneği gibi kuruluşların faaliyetlerine katılmıştır. İzmir'in işgali sonrasında İstanbul'da düzenlenen mitinglerde yaptığı konuşmalarla dikkat çekmiş, Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Saruhan mebusu olarak bulunmuştur. 1920 yılında Antalya Mebusluğuna seçilen Hamdullah Suphi, 28 Mart 1920'de Ankara'da Milli Mücadele'ye katılmıştır. Kurulan ilk kabinede Maarif Vekâletine seçilen Hamdullah Suphi, 1925 yılında yeniden aynı göreve seçilmiştir. Büyük Millet Meclisi'nin ilk senelerinde Konya bölgesinde halkı irşada ve camilerde hutbe iradına memur edildiğini kaydeden Hamdullah

¹¹ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-18-1-2 / 19-30-8 (Kararlar Daire Başkanlığı, 20.05.1931).

¹² Hamdullah Subhî Tanrıöver, *Dağ Yolu I*, (Haz.) Fethi Tevetoğlu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s. v.

HAMDULLAH SUPHİ TANRIÖVER'İN RAPORLARI DOĞRULTUSUNDA ROMANYA'DAKİ SİYASİ GELİŞMELER VE TÜRKİYE-ROMANYA İLİŞKİLERİ (1931-1944)

Suphi, özgeçmişinde kuruluşundan itibaren Türk Ocakları'nda yer aldığını ve 1927 yılına kadar da 16 yıl boyunca Ocakların riyasetinde bulunduğunu belirtmiştir. 1927 yılında İstanbul milletvekili olarak TBMM'ye yeniden dâhil olan Hamdullah Suphi, mesleğini ise milletvekili ve müderris olarak kaydettirmiştir.¹³

Hamdullah Suphi, 1931 yılında tayin edildiği Bükreş Elçiliği/Büyükelçiliği görevini 1944 yılına kadar sürdürmüştür.¹⁴ VII. dönemde İçel, VIII. dönemde İstanbul, IX. dönemde ise Demokrat Parti'den Manisa milletvekili olarak TBMM'de görev almıştır. 1957 yılında Hürriyet Partisi adayı olarak seçimlere giren Tanrıöver, seçimi kaybetmesini müteakiben siyasi yaşamdan çekilmiş, 10 Haziran 1966 tarihinde ise vefat etmiştir.¹⁵ *Şûrâ-yı Ümmet, Yeni Gazete, Servet-i Fünûn, Resimli Kitap, Musavver Muhît, Türk Yurdu, Genç Kalemler, Hak, İkdam, Akşam, Rübâb, Hâkimiyet-i Milliye ve Muallim* gibi gazete ve dergilerde şiir, hikâye, makale ve edebî eleştirileri yayımlanan Tanrıöver'in geride bıraktığı pek çok yazısı ve eseri bulunmaktadır.¹⁶

2. Türkiye-Romanya İlişkileri (1923-1939)

1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte, tüm kurumlar gibi dışişleri bakanlığı ve diplomasi konusu da ele alınmıştır. Yeni kurulan bir devlet olarak Türkiye, bu dönemde yakın komşuları olan Balkan ülkeleri ile ikili ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Aralık 1923'te Arnavutluk'la, Ekim 1925'te ise Bulgaristan ve Yugoslavya ile dostluk antlaşmaları imzalanmıştır. Türkiye'nin erken dönemde dostluk antlaşması imzaladığı ülkeler arasında ise Yunanistan ve Romanya yer almamıştır. Romanya ve Türkiye arasında bu dönemde Boğazlar konusunda var olan

¹³ Taha Toros Arşivi Dosya No: 42 Hamdullah Suphi, 001637099019; Taha Toros Arşivi Dosya No: 42-001514600006; Abdullah Uçman, "Hamdullah Suphi Tanrıöver", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt 39, İstanbul 2010, s. 575.

¹⁴ 20 Mayıs 1931 tarihinde Romanya'ya 1. Sınıf Orta Elçi olarak tayin edilen Hamdullah Suphi [Tanrıöver], 28 Mayıs'ta görevine başlamış, 1939 yılında ise Büyükelçi görevine yükseltilmiştir. Hamdullah Suphi Tanrıöver, 7 Aralık 1944 tarihinde ise Dışişleri Bakanlığı tarafından Ankara'ya geri çağrılarak kadrosu merkeze nakledilmiştir; BCA, 30-18-1-2 / 19-30-8 (Kararlar Daire Başkanlığı, 20.05.1931); BCA, 30-18-1-2 / 87-62-7 Dosya Ek: 107-103 (Kararlar Daire Başkanlığı, 28.06.1939); BCA, 30-11-1-0 / 171-35-17 (Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı, 08.12.1944).

¹⁵ Tanrıöver, *a.g.e.*, s. v; Taha Toros Arşivi Dosya No: 42 Hamdullah Suphi, 001514616006; Uçman, *a.g.m.*, s. 575.

¹⁶ Uçman, *a.g.m.*, s. 575.

ihtilaf, ikili ilişkilerin gelişmesine engel teşkil etmiştir. Buna karşın yine de Türkiye'nin Balkanlardaki temel problemi Romanya'dan daha çok Yunanistan olmuştur.¹⁷

Romanya'nın Lozan'da Boğazlarla ilgili olarak ortaya koyduğu görüş, Boğazların açıklığı prensibine dayanmıştır. Boğazların kapatılması halinde Romanya'nın ekonomik yaşamının baltalanacağını savunan Rumen yetkililer, hiçbir kayıt olmaksızın Boğazların harp ve ticaret gemilerine açık olmasını istemiştir.¹⁸ Ticaretinin % 80'ini suyuyla gerçekleştiren Romanya için Boğazlardan serbest geçiş hayati öneme sahipti.¹⁹ Tüm görüşmelere karşın 24 Temmuz 1923 günü Lozan'da Romanya'nın dâhil olduğu; Barış Antlaşması kapsamında, Boğazların Usulüne Dair Sözleşme, Trakya Sınırlarına Dair Sözleşme, Yerleşme ve Yargı Yetkisi Hakkında Sözleşme, Ticaret Sözleşmesi, Genel Af İle İlgili Beyanname ve Protokol, Osmanlı İmparatorluğunca Verilmiş Olan Bazı İmtiyazlara Dair Protokol ve Türk Beyannamesi, Lozan Konferansı'nın Bitimine Ait Belge gibi pek çok antlaşma imzalanmıştır.²⁰ Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanından sonra Türkiye-Romanya resmi ilişkileri, 6 Haziran 1924 tarihinde iki ülke arasında karşılıklı olarak elçiliklerin açılmasıyla birlikte diplomatik seviyede başlamıştır.²¹

Türkiye'nin Romanya'nın da içerisine dâhil olduğu Balkan politikası, Yunanistan'la anlaşmazlıkların 1930'lu yıllar itibariyle nispeten sona ermesi gibi gelişmelerle birlikte, farklı bir evreye girmiştir. Bu sürecin yaşanmasına etki eden diğer bir faktör ise, Almanya ve İtalya'nın turmandırdığı revizyonist gelişmelerin Balkanlarda kendisini yoğun bir biçimde hissettirmesi olmuştur.²² Bu dönemde anti revizyonist politika takip eden Türkiye ile

¹⁷ Dilek Barlas, "Türkiye'nin 1930'lardaki Balkan Politikası", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç (Ankara, 15-17 Ekim 1997 Sempozyuma Sunulan Tebliğler)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s. 361.

¹⁸ *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Lozan (1922-1923)*, Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, s. 51-52.

¹⁹ Mevlüt Çelebi, "Türk-Romen İlişkilerinde Balkan Antantı'na Gidişi Sürecinde Üçüncü Göz: İtalya", *Türkiye-Romanya İlişkileri: Geçmiş ve Günümüz Uluslararası Sempozyumu / International Symposium on Turkey-Romania Relations: Past and Present, Cilt I, (Yay. Haz.) Duygu Türker Çelik, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2019, s. 722.*

²⁰ *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Lozan (1922-1923)*, Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü s. 124-125.

²¹ Yılmaz, *a.g.m.*, s. 202.

²² Hikmet Öksüz, "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Balkan Politikası", *Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi 2*, (ed.) Mustafa Bıyıklı, Gökkuşbu, İstanbul 2008, s. 14-15.

HAMDULLAH SUPHİ TANRIÖVER'İN RAPORLARI DOĞRULTUSUNDA ROMANYA'DAKİ SİYASİ GELİŞMELER VE TÜRKİYE-ROMANYA İLİŞKİLERİ (1931-1944)

Romanya ilişkileri ise gelişmeye başlamıştır. I. Dünya Savaşı'ndan sınırlarını genişleterek çıkan Romanya, anti revizyonist grup içerisinde kalarak kazanımlarını korumak istemiştir.²³ İki ülke arasında başlayan yakınlaşma, 17 Ekim 1933 tarihinde Ankara'da imzalanan "Dostluk, Ademi Tecavüz, Hakem ve Uzlaşma Muahedesi" ile oldukça önemli bir konum kazanmıştır. Antlaşma ile iki memleket arasında çıkabilecek ihtilafların barışçıl bir biçimde çözülmesi istenmiştir.²⁴

Türkiye'nin Balkanlarda işbirliği geliştirmek üzere ortaya koyduğu irade, Romanya ile 1933 yılında dostluk antlaşması imzalanmasını sağlarken; iki ülke ilişkileri Balkan Paktı sırasında ve sonrasında daha da öne çıkmıştır. Türkiye, ilk kez 1926 yılında Balkan işbirliği konusunda önerilerini dile getirmiştir. Türkiye'nin Romanya Elçisi Hüseyin Ragıp tarafından Romanya Dışişleri Bakanı I. G. Duca'ya altı Balkan ülkesini içeren bir Balkan Paktı önerilmiştir.²⁵ Hüseyin Ragıp'ın teklifi, Balkan ülkeleri arasında bir ittifak vücuda getirme konusunda somut gelişmeler ortaya koymadığı halde İtalyan yetkililer ve İtalyan gazeteleri tarafından süreç, Balkanlarda ittifak olarak görülmüş ve bu girişimin aynı zamanda Türkiye-Yugoslavya ittifakının da başlangıcı olacağı iddia edilmiştir.²⁶ 1927 yılında ise Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü [Aras] Bey, Balkan Paktı fikrini savunmuştur. Ancak işbirliği 1929 Ekonomik Buhranı neticesinde mümkün olmuştur.²⁷ Benzer ekonomik yapılar sahip olan her iki ülke de krizden aynı şekilde etkilenmiştir. 1930'larda hem Türkiye hem de Romanya liberalizmin çöküşü ile korumacı politikalar izleyerek kendi ekonomilerini dış bağımlılıktan kurtarmaya çalışmışlardır. 1929 Krizi'nin ortaya çıkardığı derin boşluk Balkan ülkelerinin yeni stratejiler geliştirmelerini gerektirmiştir.²⁸ Bu doğrultuda ekonomik krizin tetiklediği politik istikrarsızlık, Türkiye'nin önerdiği Balkan Paktı fikrini daha da önemli hale getirmiştir. Balkanlarda bölgesel işbirliğini sağlamak kolaylıkla mümkün olmamış, ancak 1934 yılının Şubat ayında Türkiye, Yunanistan, Romanya, Yugoslavya arasında Balkan Antantı imzalanabilmiştir.²⁹

²³ Yılmaz, *a.g.m.*, s. 202.

²⁴ Resmi Gazete, 13 Mart 1934, Sayı: 2652, s. 3531-3533.

²⁵ Barlas, *a.g.m.*, s. 362-364.

²⁶ Çelebi, *a.g.m.*, s. 724.

²⁷ Barlas, *a.g.m.*, s. 362-364.

²⁸ Barlas, "İki Savaş Arası Dönemde Türk-Romen İlişkileri", s. 515-517.

²⁹ Barlas, *a.g.m.*, s. 362-364.

Türkiye-Romanya ikili ilişkileri Balkan işbirliği içerisinde gelişmeyi sürdürmüştür. İki ülke arasında pek çok konuda ittifak bulunurken bu durumun tek istisnası, Boğazların statüsünü değiştiren Montreux Boğazlar Sözleşmesi olmuştur. Türkiye'nin duyduğu endişe karşısında Boğazlar rejiminin değiştirilmesi için konferans toplanması teklifi, Romanya tarafından eleştirilmiştir. Romanya, Türkiye'nin girişiminin Pakt'a ve Türkiye-Romanya (1933) antlaşmasına aykırı düştüğünü belirtmiştir.³⁰ Montreux'e karşı muhalif bir tutum takınan Romanya, Türkiye'nin tezini ikili görüşmeler sonucunda destekleme kararı almıştır. Türkiye ile Romanya arasında güvenlik eksenli olarak sürdürülen ilişkiler, Romanya'nın Türk tezine Montreux'ta destek vermesini sağlarken mevcut dayanışma, 1937 yılında Romanya ve Türkiye dışişleri bakanlarının karşılıklı ziyaretleri³¹ ile sürmüştür. Akdeniz'de ortaya çıkan tehlike karşısında politik olarak daha da yoğunlaşan ikili ilişkiler, aynı zamanda ekonomik olarak da sürmüştür.³² 1938 yılına geldiğimizde ise dışişleri bakanları nezdinde sürdürülen gelişmeler bir üst noktaya evrilerek, Romanya Kralı Karol'un Türkiye'yi ziyaret etmesine yol açmıştır. 18 Haziran'da deniz yoluyla İstanbul'a gelen Romanya Kralı, Atatürk tarafından ağırlandı.³³ Gazeteler her ne kadar görüşmeye ilişkin resmi bir açıklamanın yapılacağını ifade etseler de Türkiye'nin yoğun Hatay gündeminde, Romanya meselesinin nispeten gazeteler için tali bir konu olarak kaldığı görülmüştür.³⁴

Türkiye dış politikasında İtalya'nın Akdeniz'de meydana getirdiği tehdit karşısında, İngiltere ile işbirliği içerisine giren bir politika takip etmiştir. Almanya'nın Anschluss'u gerçekleştirmesi ile Alman sınırları

³⁰ Göktürk, *a.g.m.*, s. 759.

³¹ Cumhuriyet döneminde Romanya'dan Türkiye gerçekleşen ilk üst düzey Dışişleri Bakanı Nicolea Titulescu'nun 1933 yılındaki ziyareti olmuştur. Titulescu'nun ziyareti sonrasında ikinci ziyaret Romanya Dışişleri Bakanı Antonescu'nun ve Başbakanı Tataresku'nun 1937 yılındaki ziyaretleri sırasında gerçekleşmiştir; Temuçin Faik Ertan, "Balkan Antantı'nın Kuruluş ve Gelişim Sürecinde Romanya'dan Türkiye'ye Diplomatik Ziyaretler", *Türkiye-Romanya İlişkileri: Geçmiş ve Günümüz Uluslararası Sempozyumu / International Symposium on Turkey-Romania Relations: Past and Present, Cilt I*, (Yay. Haz.) Duygu Türker Çelik, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2019, s. 641-642 ve 649, 652.

³² Ömer Metin, "Atatürk Dönemi Türk Dış Ticaretinde Romanya'nın Yeri", *Tarih Okulu*, XIII, 2012, s. 60-64; Selman Yaşar, "Türkiye-Romanya İlişkileri (1930-1938)", *Turkish Studies*, 7/4, 2012, s. 3204-3206.

³³ *Cumhuriyet*, 21 Haziran 1938; *Ulus*, 21 Haziran 1938.

³⁴ Romanya Kralı Karol 18-21 Haziran ziyaretleri sonrasında aynı yılın Ağustos ayında ikinci kez Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Fakat bu ziyaret turistik amaçla ve gayri resmi olarak gerçekleşmiştir. Romanya Kralı Karol II. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Ağustos 1939 tarihinde son Türkiye ziyaretini gerçekleştirmiştir; Ertan, *a.g.m.*, s. 655-656.

HAMDULLAH SUPHİ TANRIÖVER'İN RAPORLARI DOĞRULTUSUNDA ROMANYA'DAKİ SİYASİ GELİŞMELER VE TÜRKİYE-ROMANYA İLİŞKİLERİ (1931-1944)

Balkan Antantı'nın batı sınırları olan Yugoslavya ile hemhudut olmuştur. Bu şartlar altında Şubat 1939'da Bükreş'te toplanan Balkan Antantı üyeleri, Antant'ın süresinin 7 yıl uzatılması kararını almıştır. Toplantı sırasında Balkanların büyük bir tehlike altında olduğunu düşünen üyeler, gittikçe etkisi artan ve Almanya ile işbirliği gerçekleştiren İtalyan tehdidini yakından hissetmişlerdir. İtalya'nın Arnavutluk'a saldırması, Balkan Antantı üyelerinin kaygılarını daha da arttırmıştır. Türkiye ve Romanya kendilerine yönelecek herhangi bir saldırı karşısında direneceklerini bildirmiştir. Fakat bildirinin Türkiye ve Romanya dışında diğer Balkan ülkeleri tarafından desteklenmemesi, Türkiye'nin alternatif destek arayışlarını hızlandırmıştır. Kısa bir süre içerisinde de Türkiye ile İngiltere arasında karşılıklı garanti anlaşmasına varılmıştır. Sonraki süreçte ise Türkiye-İngiltere-Fransa arasında Üçlü İttifak imzalanmıştır.³⁵

2.1 Balkan Meselesi Kapsamındaki Siyasi Gelişmeler

1923'ten 1930'lu yılların başına kadar Lozan Antlaşması'nın etkisi altında kalan Türk dış politikası, 1930'dan II. Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar olan sürede ise yakın komşuları başta olmak üzere tüm devletlerle iyi ilişkiler geliştirmeyi hedeflemiştir. Bölgesel barış çalışmaları kapsamında Türkiye'nin Balkanlara, II. Dünya Savaşı öncesinde çok daha önem verdiği görülmüştür.³⁶ Almanya ile İtalya'nın Avrupa ve Balkanlarda meydana getirdiği revizyonist dalga, Türkiye'nin Balkanlar başta olmak üzere dış politikasına tesir edecek her gelişmeyi yakından takip etmesini gerektirmiştir. Bu doğrultuda Hamdullah Suphi Tanrıöver'in ilk dikkat çekici siyasi raporu, kendi ifadesiyle "Romanya'ya doğrudan doğruya taalluku olmamakla beraber" önemli gördüğü için Polonya ile Çekoslovakya genelkurmaylıkları arasında yapılan gizli ittifakı bildiren 18 Eylül 1931 tarihli tahriratıdır. Tanrıöver'e göre, Almanya, Fransa ve Polonya arasında savaş çıktığı anda ittifak gereği Çekoslovakya, Almanya sınırı vasıtasıyla Alman saldırı kuvvetini zayıflatmaya çalışacaktır. Anlaşmanın "ahdname" olmadığını sadece teknik mahiyette olduğunu ifade eden Tanrıöver, ittifakın Fransa'nın baskısı neticesinde gerçekleştiğini bildirmiştir.³⁷

³⁵ Barlas, *a.g.m.*, s. 366-367.

³⁶ Hikmet Öksüz, *Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Atatürk Dönemindeki Balkan Politikası (1923-1938)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Meral Alpay, İstanbul 1996, s. 88-90.

³⁷ BCA, 30-10-0-0 / 245-657-19 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 13.10.1931).

Görev süresinin ilk yılında gelişmeleri takip eden Tanrıöver, Romanya hakkında daha önce yazdığı ekonomik ve siyasi raporlar dışında, Mart ayında kaleme aldığı raporla, Romanya'nın siyasi yapısını değerlendirmiştir. Genel bir ifade ile Romanya siyasi yapısının istikrarsız olduğunu vurgulayan Tanrıöver, kral-hükümet-partiler arasındaki yapıyı iç politik gelişmeler açısından ele alarak Romanya'yı, "durgunluk" içerisinde nitelendirmiştir.³⁸

I. Dünya Savaşı antlaşmalarının tebdili konusunda özellikle de Macaristan'da ortaya çıkan revizyonist görüşler, Romanya'nın derin tesir altında kalmasına yol açmıştır. Gelişmeler üzerine Romanya gazetelerinde, "hudutların tashihinin harbi göze almakla ciddi surette mevzubahis" olabileceği türünde açıklamalara yer verilmiştir. Keza Romanya'da gerilen sınırlar, işlenen bir cinayet karşısında Romanya ve Yunanistan basınının karşı karşıya gelmesine ve Yunanistan'ın Bükreş Elçiliği önünde gösteri yapılmasına yol açmıştır. Yapılan gösteride Elçilik saldırı altında kalırken, rapora göre Rumen polis yetkilileri haberdar olmalarına rağmen geç müdahale etmiştir. Hamdullah Suphi Tanrıöver, Elçilik saldırısı sonrası Elçiliğe giderek Türk-Yunan ilişkilerinin paralelinde diplomatik bir ziyaret gerçekleştirerek Elçilik personeline destek vermiştir.³⁹

Tanrıöver'in 31 Aralık 1932 tarihli diğer bir raporunda ise Küçük Antant üyesi devletler arasında geçen olaylar, Romanya açısından ele alınmıştır. Macaristan ve Bulgaristan'ın revizyonist görüşleri karşısında; Romanya, Çekoslovakya ve Yugoslavya arasındaki ilişkileri değerlendiren raporda, "tadil" görüşlerine karşı her üç devletin de ortak bir düşünceye sahip olduğu kaydedilmiştir. Rapor, Macaristan-İtalya yakınlaşmasının Romanya'da olumlu karşılanmadığını kaydederken Çekoslovakya ve Yugoslavya'da ise Romanya kamuoyu nezdinde olduğu türde bir tepki meydana getirmediği ifade edilmiştir. Belgrad ve Bükreş arasında iktisadi bir anlaşmazlık olduğunu kaydeden Tanrıöver'e göre, "mali buhranın en korkunç derekelerine kadar düşmüş olan bu memleketler gündelik hayat kaygısı ile bunalmış bir vaziyette oldukları için yegâne yapabilecekleri şey birbirine dayanarak başkalarının zaferleri neticesinde elde ettikleri bugünkü hudutları tutmağa çalışmaktadır."⁴⁰ Hamdullah Suphi tarafından henüz 1932 yılında ortaya konan tespitler, Balkan Antantı öncesinde Romanya, Yugoslavya gibi

³⁸ BCA, 30-10-0-0 / 246-666-31 Dosya Ek: 430 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 11.04.1932).

³⁹ BCA, 30-10-0-0 / 220-485-2 Dosya Ek: 400-3 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 04.01.1933).

⁴⁰ BCA, 30-10-0-0 / 220-485-10 Dosya Ek: 400-3 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 19.01.1933).

HAMDULLAH SUPHİ TANRIÖVER'İN RAPORLARI DOĞRULTUSUNDA ROMANYA'DAKİ SİYASİ GELİŞMELER VE TÜRKİYE-ROMANYA İLİŞKİLERİ (1931-1944)

devletlerin endişe ve mevcut durumlarını ortaya koyan oldukça önemli analizler içermiştir.

1933 yılının Ocak ayında gönderilen raporda ise Tanrıöver'in Romanya Başbakanı Vaida ile görüşmesi ve iki ülke arasındaki ilişkiler ele alınmıştır. Başbakan, konuşmasında Romanya'daki mevcut siyasi yapıyı değerlendirdikten sonra Bükreş'in komşuları ile anlaşarak SSCB, Macaristan, Bulgaristan ve Türkiye ile samimi bir işbirliği siyaseti takip ederek Romanya'nın dış politikasını "garptan şarka doğru nakletmeğe mecbur ve muhtaç" olduğunu ifade etmiştir. Başbakan Türkiye'nin de iyi ilişkilere sahip olduğu SSCB ile anlaşmak konusunda kararlı olduğunu vurgulamıştır. Türkiye ile ilişkilere ayrı bir önem atfettiği görülen Başbakan, talep üzerine Türk muhacirlerin durumu ile Osmanlı Devleti'nin Romanya bankasına - Banki Generala a Tarii Romanesti- yatırdığı (1916-1918) paranın bakiyesi konusunda devreye girmiştir.⁴¹

Romanya ile ilgili siyasi gelişmeleri, kabine istifaları, muhalefet hareketleri gibi gelişmeleri yakından takip etmeyi sürdüren Tanrıöver⁴², İtalya-Macaristan yakınlaşmasının ortaya çıkardığı Yugoslavya-Romanya ilişkilerini analiz etmiştir. Edindiği bilgiler doğrultusunda İtalya ile Macaristan arasında Yugoslavya aleyhinde bir ittifak olduğunu ifade eden Tanrıöver, Yugoslavya kralının Romanya kralını ziyaret ettiğini bildirmiştir.⁴³ Bu süreçte İtalya endişesi karşısında yalnız kaldığı vehmine kapılan Romanya, Türkiye ile ilişkilerini geliştirmek yönünde gayret göstermiştir. Romanya Kralı Karol tarafından 20 Mart 1933 tarihinde Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Ataşemiliter Binbaşı Naci Bey, öğlen yemeğine davet edilmişler ve Tanrıöver'in ifadesiyle Kral, veliaht dışında iki kişinin yer aldığı yemek oldukça samimi bir hava içerisinde geçmiştir. Yemek esnasında Türkçenin Rumence üzerindeki tesiri, müzik ve tarih ağırlıklı gerçekleşen konuşma,⁴⁴ Romanya'nın İtalya endişesi karşısında Türkiye ile yakın ilişkiler kurmak istediğini ortaya koyan bir emare olmuştur. Zira Tanrıöver daha önce 24 Şubat'ta da Krallık tarafından yemeğe davet edilmiş fakat ilk davet, Mart'ta gerçekleşen davetten daha resmi olmuştur.⁴⁵

⁴¹ BCA, 30-10-0-0 / 246-667-12 Dosya Ek: 430 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 20.02.1933).

⁴² BCA, 30-10-0-0 / 246-667-13 Dosya Ek: 430 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 20.02.1933).

⁴³ BCA, 30-10-0-0 / 251-695-12 Dosya Ek: 432 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 20.02.1933).

⁴⁴ BCA, 30-10-0-0 / 246-667-14 Dosya Ek: 430 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 13.03.1933).

⁴⁵ BCA, 30-10-0-0 / 246-667-15 Dosya Ek: 430 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 30.03.1933).

Tanrıöver, 20 Mart'taki yemek davetinin beklenilen aksine diğer devletleri kapsamadığını ifade etmiştir.⁴⁶

Yugoslav ve Rumen kralları arasında gerçekleşen görüşmeye rağmen Romanya ve Yugoslavya iç politik yapısının endişe verici bir hal alacağını yeniden ifade eden Tanrıöver, siyasi gelişmeler üzerine Romanya'daki komünizm hareketi ile ilgili kapsamlı bir rapor kaleme alarak "Romanya'da komünist hareketinin ne kadar etraflı bir program ve ne kadar iyi tanzim edilmiş bir teşkilâta malik olduğunu" ortaya koynuştur.⁴⁷ Nisan ayında, gerçekleşen Balkan toplantısı sonrasında Romanya Dışişleri Bakanı M. Titulescu, Balkan Birliği ile ilgili fikirlerini paylaşmış ve Türkiye ile Yunanistan'ın bir irade ortaya koymasıyla birliğin ortaya çıkacağını ifade etmiştir. Titulescu'nun fikirlerini dikkate alan Türkiye Dışişleri Bakanlığı yetkilileri, Balkan birliği meselesinde Türkiye ve Yunanistan'ın "ön ayak olma fikrinin lüzumlu olduğu" vurgusunu değerlendirmek için konuyu Başbakanlıkla paylaşmışlardır.⁴⁸ 1933 yılı sona ermeden Tanrıöver bu kez Yugoslavya'nın Romanya Büyükelçisi Bosko Antiç tarafından ziyaret edilmiştir. Krala oldukça yakın birisi olarak zikredilen Antiç, Tanrıöver'e Yugoslavya Kralı Aleksandır'ın Mustafa Kemal Atatürk'ten sitayişle söz ettiği ifade ederek Kralın ayrıca Balkan birliği için Atatürk'ün öneminden ve İtalya tehlikesinden bahsettiğini anlatmıştır.⁴⁹

Romanya merkezli olmak üzere Balkanlar ve Avrupa'da meydana gelen siyasi gelişmeleri yakından takip eden Tanrıöver'in takip ettiği temel konular arasında Küçük İtilaf devletleri arasındaki yardımlaşma da yer almıştır. Tanrıöver, bir davet sırasında Romanya Dışişleri Bakanı Titulescu ile görüşerek ona iki temel soru sormuştur. Tanrıöver, Titulescu'ya "İtalya ve Yugoslavya arasında bir harp tehdidü ettiği vakit Romanya askeri Yugoslavya'nın yardımına gidecek midir?" ve "Sovyetlerle Romanya arasında bir harp zuhur ettiği takdirde Çekoslovakya'nın ve Yugoslavya'nın Romanya ile beraber Rusya aleyhine hareket edeceğini tasavvur eder misiniz?" sorularını yöneltmiştir. Türkiye'nin Küçük İtilaf Meselesi, Romanya açısından iki temel konudur; İtalya meselesi karşısında ne yapılacağı ve Romanya SSCB'ye karşı savaştığında müttefiklerinin yardıma gelip gelmeyeceği. Türkiye, Balkan ittifakının gündemde olduğu bir zamanda Tanrıöver vasıtasıyla Romanya'nın İtalya ve SSCB karşısındaki tutumunu

⁴⁶ BCA, 30-10-0-0 / 246-667-14 Dosya Ek: 430 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 13.03.1933).

⁴⁷ BCA, 30-10-0-0 / 246-667-17 Dosya Ek: 430 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 24.04.1933).

⁴⁸ BCA, 30-10-0-0 / 226-524-3 Dosya Ek: 403 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 24.04.1933).

⁴⁹ BCA, 30-10-0-0 / 251-696-22 Dosya Ek: 432 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 25.11.1933).

HAMDULLAH SUPHİ TANRIÖVER'İN RAPORLARI DOĞRULTUSUNDA ROMANYA'DAKİ SİYASİ GELİŞMELER VE TÜRKİYE-ROMANYA İLİŞKİLERİ (1931-1944)

öğrenmek istemiştir. Tanrıöver'e göre, "üç devletin endişe merkezleri, hususî maksatları, tehlike cepheleri bu kadar başka başka olunca bu ittifakın bir harp tehlikesi halinde kıymetinden şüphe etmeğe mahal vardır." Kişisel gözlemleri neticesinde ve sorduğu sorular ekseninde, ittifak üyelerinin birbirine yardım etmeyeceğini düşünen Tanrıöver, ancak Polonya'nın ittifaka girmesi ile ittifakın hüviyetinin değişeceğini düşünmüştür.⁵⁰

Türkiye Dışişleri Bakanlığı, Küçük İtilaf devletlerinin toplantılarını ve aldıkları kararları, Avrupa siyasetinin emniyeti noktasında değerlendirmiştir. Tanrıöver, 1933 yılında Prag'da gerçekleşen toplantı sonrasında Fransa'nın Milletler Cemiyeti'nin 10., 16. ve 19. maddelerine dayanarak taahhütte bulunması karşısında Küçük İtilaf'ın dikkate layık bir konum aldığından bahsetmiştir. Fransa, kurduğu ittifak sistemiyle Çekoslovakya'nın Almanya'ya; Yugoslavya'nın ise İtalya'ya karşı yalnız olmadığını ortaya koymuştur. Tanrıöver'e göre Romanya ise mevcut durumda güney sınırları açısından emniyettedir, fakat aynı durum kuzey sınırları -SSCB- için geçerli değildir. Buna rağmen Romanya, SSCB ile ilişkilerin gelişeceğini Küçük İtilaf'ın SSCB ile anlaşacağını ummuştur. Ayrıca Titulescu'nun gerçekleştirdiği Ankara ziyareti Bükreş'te, 'Romanya'nın SSCB ile yaşadığı problemi Türkiye ile yakın ilişkiler kurmak sayesinde aşacağı' şeklinde yorumlanmıştır.⁵¹

Romanya ile ilişkilerini ikili münasebetler temelinde ve Balkan gelişmeleri ekseninde değerlendiren Türkiye'nin ortaya çıkan tehlikelere karşı, Romanya ve SSCB arasındaki münasebetlerin yeniden düzelmesini istediği görülmüştür. Türkiye, Romanya'nın SSCB ile ilişkilerini düzeltmesi dışında ayrıca Bulgaristan'ın Pakta dahil olması için devreye girmesini arzu etmiştir. Tanrıöver'in Romanya Dışişleri Bakanı ile paylaştığı görüşler neticesinde Bakan, antant vücuda geldikten sonra Bulgaristan'ın antanta girmek için koşuracağını ifade etmiştir. Balkan ittifakı için Romanya Dışişleri Bakanı, "bir dost sıfatı ile Ankara'ya gelip imza atmaya âmade" olduğunu ifade etmiştir.⁵² Romanya'nın iç siyasi belirsizliğinin Türkiye-Romanya ilişkilerini çok fazla etkilemediği görülmüştür. Romanya'da yaşanan son kabine buhranına rağmen -Duca sonrası- hükümet kuran Tataresku, Tanrıöver'e cinayete kurban giden başbakan Duca'nın siyasetini devam ettireceğini ve ilk fırsatta Türkiye'ye giderek Atatürk'ü ziyaret

⁵⁰ BCA, 30-10-0-0 / 246-667-16 Dosya Ek: 430 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 24.04.1933).

⁵¹ BCA, 30-10-0-0 / 226-525-14 Dosya Ek: 403 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 15.12.1933).

⁵² BCA, 30-10-0-0 / 247-668-3 Dosya Ek: 430 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 31.01.1934).

edeceğini ifade etmiştir. Tanrıöver’le görüşmesi sırasında sıklıkla Türkiye’den dost olarak bahseden Tataresku, mevcut yapı içerisinde Balkan ittifakı konusunda Türkiye ile işbirliğine devam edeceğinin işaretini vermiştir.⁵³

Türk dış politikası açısından ufukta görülen pek de parlak sayılmayacak gelişmeler karşısında, bölgesel ittifak girişimleri çok önemli bir hal almıştır. Türkiye, Balkanlarda Balkan Antantı’nın imzası sonrası işbirliği içerisine girdiği devletlerin iç politik gelişmelerinin mevcut ittifaka zarar verip vermeyeceğini oldukça önemsemıştır. Bu doğrultuda Tataresku’nun yaşanan yeni bir kabine buhranı sonrasında Rumen dış politikasında değişiklik olup olmayacağı hakkındaki beyanati, Türkiye için devreye girilmesi gereken bir konu olmuştur. Tataresku’nun beyanatında Fransa ve Küçük İtilaf dostluğundan bahsetmesi, buna karşın Balkan Antantı’ndan bahsetmemesi, Ankara’nın Tanrıöver aracılığıyla konuyu diplomatik bir dille irdelemesine neden olmuştur. Ankara’nın endişelerini hissettirmek istemeyen Tanrıöver’e, Tataresku’nun verdiği cevap; Romanya için Balkan Antantı’na verilen önemin her gün arttığı yönünde olmuştur. Başbakan Tataresku, gerek Türkiye gerekse Atatürk için hisleri ve kanaatlerinin “yeni bir izaha muhtaç olmayacak kadar derin” olduğunu söylemiştir. Romanya için Türkiye’nin önemini takviye eden Başbakan Tataresku, münasebetleri Türk-Romen arşivlerinde saklı kalacak siyasi ve resmi vesika halinden çıkartıp Türk ve Rumen milletlerinin kalbine sindirmekten bahsetmiştir.⁵⁴

Balkan Antantı’nın imzalanması sonrasında Türkiye-Romanya siyasi ilişkileri mevcut antlaşma doğrultusunda sorunsuz bir biçimde ilerlemiştir. Fakat Türkiye mevcut siyasi yapıyı bozabilecek kabine buhranı ve -Demir Muhafızlar gibi- gençlik hareketleri meselesinde, Elçilik nezdinde devreye girerek gelişmelerin Türk-Rumen ve Balkan Antantı konularına olumsuz bir biçimde etki edip etmeyeceğini sorgulamıştır. 1936 yılında Dışişleri Bakanı Titulescu’nun istifası keza ‘müfrit gençlik hareketleri’ bu çerçevede dikkatle takip edilen konuların başında gelmiştir.⁵⁵ Türkiye’nin oldukça önem verdiği Balkan Antantı meselesi, 1936 yılı sona ererken ilgili devletler arasında askeri mukavelename ile takviye edilmiştir.⁵⁶ Romanya-Türkiye ilişkileri 1937

⁵³ BCA, 30-10-0-0 / 247-668-2 Dosya Ek: 430 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 31.01.1934).

⁵⁴ BCA, 30-10-0-0 / 247-668-9 Dosya Ek: 430 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 10.10.1934).

⁵⁵ BCA, 30-10-0-0 / 247-669-6 Dosya Ek: 430 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 12.09.1936).

⁵⁶ Türkiye, Romanya, Yugoslavya arasında akdedilen Üçlü Askeri Mukavelename 11.02.1937 tarihinde onanmıştır. Türkiye, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan arasında akdedilen Dörtlü Askeri Mukavelename 11.04.1937 tarihinde onanmıştır; BCA, 30-18-1-2 / 69-83-18 (Kararlar

HAMDULLAH SUPHİ TANRIÖVER'İN RAPORLARI DOĞRULTUSUNDA ROMANYA'DAKİ SİYASİ GELİŞMELER VE TÜRKİYE-ROMANYA İLİŞKİLERİ (1931-1944)

yılına gelindiğinde Romanya Dışişleri Bakanı Viktor Antonesko ve Başbakan G. Tatresku'nu ayrı ayrı Türkiye ziyaretleri ile taçlandırılmıştır.⁵⁷ II. Dünya Savaşı başlamadan önce Türkiye'ye son ziyaret Romanya Dışişleri Bakanı Gafenko tarafından gerçekleştirilmiştir.⁵⁸

Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Türkiye-Romanya siyasi ilişkilerine dair raporlarının 1937 yılından sonra kahir ekseriyetiyle Romanya iç politikası ile ilgili konulara hasredildiği görülmüştür.⁵⁹ Romanya'nın II. Dünya Savaşı başladıktan sonra 23 Kasım 1940'ta Almanya tarafından zorla Üçlü Pakt'a alınmasıyla⁶⁰, Türkiye-Romanya ilişkilerinde değişim gözlenmiştir. Tanrıöver'in son yazısı, Romanya'nın Almanya tarafından Üçlü Pakta dâhil edilip, işgal edilmesine göz yumulmasından önce hazırlanmıştır. 8 Ekim 1940 tarihinde gönderilen telgrafta, Balkan Antantı hakkında Romanya'nın görüşü değerlendirilmiştir. Dışişleri Bakanlığı özellikle Romanya'da artan Alman nüfuzu karşısında Romanya'nın Balkan Antantı'na karşı bakışını öğrenmek istemiştir. Tanrıöver'in Romanya Dışişleri Bakanına sorduğu soruya Bakan, Antantın Balkan ülkelerine "hizmet ettiğine kani olduğunu" ifade etmiştir. Bakan aynı zamanda Romanya'nın realist ve "küçük devlet politikası" takip ettiğini de belirtmiştir.⁶¹

Almanların petrol bölgeleri başta olmak üzere Romanya üzerinde kurdukları tahakküm, Türkiye-Romanya ilişkilerini önceki döneme göre oldukça etkilemiştir. II. Dünya Savaşı öncesinde Balkan Antantı, İtalya yayılcılığı gibi ortak endişeler karşısında yoğun bir siyasi çalışma tablosu ortaya koyan Romanya Büyükelçiliği, 1940 yılından sonra yaşanan gelişmelerle bağlantılı olarak daha ziyade iki ülke arasında resmi diplomatik ilişkileri sürdüren bir mevkide olmuştur.

Daire Başkanlığı, 22.10.1936); BCA, 30-18-1-2 / 72-11-6 (Kararlar Daire Başkanlığı, 11.02.1937); BCA, 30-18-1-2 / 73-21-16 (Kararlar Daire Başkanlığı, 10.04.1937).

⁵⁷ BCA, 30-10-0-0 / 200-367-15 Dosya Ek: 239 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 13.03.1937); BCA, 30-10-0-0 / 200-368-6 Dosya Ek: 239 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 25.10.1937).

⁵⁸ BCA, 30-10-0-0 / 247-669-8 Dosya Ek: 430 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 22.02.1938); BCA, 30-18-1-2 / 87-68-12 Dosya Ek: 109-114 (Kararlar Daire Başkanlığı, 15.07.1939).

⁵⁹ BCA, 30-10-0-0 / 247-669-9 Dosya Ek: 430 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 24.03.1938).

⁶⁰ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000, s. 603.

⁶¹ BCA, 30-1-0-0 / 60-367-16 Dosya Ek: E4 (Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü 08.10.1940).

2.2 Romanya Türkleri ve Göç Meselesi

Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Bükreş Elçiliği yıllarında, raporlarında Türkiye-Romanya münasebetlerinde yer açtığı konuların başında Romanya'daki Türk azınlık meselesi yer almıştır. Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra iki ülke arasında görüşülen konulardan olan Türkler meselesi, Tanrıöver'in Elçilik dönemini de içerisine alarak uzun bir dönem boyunca Türkiye-Romanya ilişkilerini belirleyen önemli bir etken olmuştur. İki ülkenin siyasi görüşleri ve aldıkları kararlar, azınlık meselesi ve göç sürecini etkilemiştir. Süreç ilerledikçe artmaya devam eden göç hareketleri iki ülke arasında, ancak 1936 yılında göçleri düzenleyen Göç Mukavelenesi'nin imzalanması ile giderilebilmiştir.⁶²

Uzun yıllar Türk Ocakları'nın başkanlığını yapan Hamdullah Suphi Tanrıöver, Elçiliği sırasında Romanya'daki Türklerle yakından ilgilenmiştir. Vefatı sonrasında İbrahim Kafesoğlu tarafından kaleme alınan yazıda, Tanrıöver'in Romanya'da Türklerle ilgili nasıl bir politika takip ettiği şu şekilde ifade edilmiştir;

*Türk Ocağı'nın ana görüş olarak benimsediği dünya Türklüğünü bütün hâlinde mütalâa etmek fikrini ömrünün sonuna kadar muhafaza etmişti. 1932'de Türk Ocaklarının Halkevlerine çevrilmesinden sonra dahi bu fikirden dönmemiş, bir diplomat olarak vazife aldığı komşu ülkelerdeki Türk azınlığı ile yakından meşgul olmuş, Balkan memleketlerinde yaşayan Türklerin, Cumhuriyet Hükümeti adına, gerçek koruyuculuğunu yapmıştı. Hamdullah Suphi'nin şahsında kendilerini daima Türk Devletinin himayesinde hisseden bu Türklerden başka, Türkiye'ye gelen dış Türk grupları da onu, başları sıkıldığı her an teklifsizce müracaat edebilecekleri bir hâmi saymışlardır.*⁶³

Romanya'daki Türklerin koruyuculuğunu üstlenen Tanrıöver'in dikkat çeken ilk faaliyeti, Türk Şehitliğini tamir ettirmesi olmuştur. I. Dünya Savaşı'ndan kalan Bükreş'teki Türk Şehitliği, 1931 yılı bütçesinden tamir ettirilmiş, fakat tamirat için verilen 2.000 lira yeterli olmayınca ek olarak bir 2.000 lira daha gerekmiştir. Tanrıöver, Türk Şehitliğinin muadili olan

⁶² Ömer Metin, "Romanya-Türkiye İlişkilerinde Göç Perspektifi (1923-1936)", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 15/30, 2019, s. 310-311.

⁶³ İbrahim Kafesoğlu, "Kaybettiğimiz Değer ve Hazin Bir Gerçek", *Türk Kültürü*, 45, 1966, s. 745-746.

HAMDULLAH SUPHİ TANRIÖVER'İN RAPORLARI DOĞRULTUSUNDA ROMANYA'DAKİ SİYASİ GELİŞMELER VE TÜRKİYE-ROMANYA İLİŞKİLERİ (1931-1944)

mezarlıklar gibi olması, hak ettiği saygıyı görmesi için 2.000 liralık tahsisatın sağlanması için devreye girmiştir.⁶⁴

1932 yılından itibaren Tanrıöver'in göç konusu ile ilgilendiği görülmüştür. Henüz Ankara'da olduğu dönemde Tanrıöver'e, Romanya Türklerinin Türkiye'ye göçü konusunda mümkün mertebe muhaceretin önüne geçilmesi yönünde direktif verilmiştir. 26 Mayıs 1932 tarihli raporunda Tanrıöver aldığı direktife karşı, gördükleri ve duydukları karşısında Türklerin ne pahasına olursa olsun göçmek istediklerini bildirmiştir. Tanrıöver, 200 bine yakın Türkün muhacereti karşısında Romanya'nın Türklerin yerine kendi muhacirlerini getireceğini kaydetmiştir. Romanya'da Türklerin durumu bir devlet politikası olarak azınlık-çoğunluk meselesi halinde sistemli bir politika olarak ele alınmıştır. Tanrıöver, henüz göç olaylarının istenmeyen bir durum ortaya çıkarmadan Ankara'ya, Romanya hükümet yetkilileri ile Türklerin emlak ve mallarının karşılığının alınması yönünde müzakereye girilmesini teklif etmiştir. Türklerin mallarının karşılığında, nakit para veya petrol, doğalgaz, kereste gibi malzemelerin alınabileceğini ifade eden Tanrıöver, zaman geçtikçe Türklerin mukavemetinin azalmakta olduğunu vurgulamıştır. Türklerin sonbahardan sonra (1932) Türkiye'ye göç etmek üzere harekete geçtiklerinde tüm mallarını kaçar gibi terk edeceklerini ya da pasaport almak üzere rüşvet şeklinde tüm mallarını kaybedecekleri tespitinde bulunmuştur. Tanrıöver, Türkiye'nin resmi olarak Romanya ile anlaşmak üzere harekete geçmesini tavsiye etmiştir. Tanrıöver'in tahriratını değerlendiren İçişleri Bakanlığı, Romanyalı Türklerin Türkiye'ye gelmelerinin Türkiye siyasetinin başlıca amaçlarından olmakla birlikte, 1929 Buhranı sebebiyle bütçenin yetersizliği sevk, mesken inşası, yaş masraflarının teminine imkân vermediğini ifade etmiştir. İçişleri Bakanlığı Tanrıöver'in kaydettiği Romanya ile göç meselesinde müzakere edilmesi fikrini ise uygun bulmuştur.⁶⁵

Türkiye'ye ne pahasına olursa olsun göçmek üzere her şeylerini ellerinden çıkarıp yola dökülmelerinin ortaya çıkardığı tehlikeleri bertaraf etmek üzere Dışişleri Bakanlığı, Romanya Elçisi Tanrıöver'e Romanya hükümeti nezdinde dostane teşebbüslerde bulunması için talimat vermiştir. Tanrıöver, gönderdiği 12 Aralık 1932 tarihli tahriratta Romanya Başbakanı İliu Maniu'yu ve ondan sonra da İçişleri Bakanı Michaleche'i ziyaret ettiğini kaydetmiştir. Türklerin durumunu Başbakana anlatan Tanrıöver'e Başbakan

⁶⁴ BCA, 30-10-0-0 / 193-325-5 Dosya Ek: 231 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 18.12.1933).

⁶⁵ BCA, 30-10-0-0 / 116-809-3 Dosya Ek: 97 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 11.07.1932).

Naniu, Türk muhaceretine engel olmak için ne kadar tedbir varsa hepsini kullanacağını ifade etmiştir. Tanrıöver'i, Romanya İçişleri Bakanına yönlendiren Başbakan Maniu konuyla ilgili gerekli bilgileri de iletmıştır. Bakan Michalache ise Tanrıöver'le gerçekleştirdiği görüşme sırasında Türklerin meskûn olduğu üç bölgenin valileri ile görüşerek Türk evlerine yerleştirilen Rumen göçmenlerin çıkartılması direktifini vermiştir. Bakan Michalache Tanrıöver'e, "Türk ahaliyi mutlak tutmak fikrinde" olduğunu ifade etmiş ve Türkiye-Romanya arasında "ufak bir ihtilaf mevzuu peyda olmamasını", "samimi emeli" olarak nitelendirmiştir. Tanrıöver'e göre Romanya, Türk muhacereti konusunda Türkiye'yi memnun etmek istemektedir.⁶⁶ Fakat istenilen gelişmeler, Romanya'nın istikrarsız siyasi yapısından dolayı pek mümkün olmamıştır. Tanrıöver, Romanya Hükümeti yetkilileri nezdinde gerçekleştirdiği görüşmelerden kısa bir süre sonra değişen Hükümetle yeni bir görüşme daha gerçekleştirmiştir. Tanrıöver, Romanya Başbakanı Vaida ile gerçekleştirdiği görüşmede "Türk ekalliyetinin maruz kaldığı ağır müşkilat karşısında" Başbakan'dan yardım istemiştir. Başbakan siyasi ilişkilerin de tesiriyle Türklerin göç etmesine sebep olan nedenlerin ortadan kaldırılmasına çalışacağını ifade etmiştir.⁶⁷ Fakat 1933 yılı boyunca Türkiye; Romanya, Yugoslavya ve Bulgaristan'dan sürekli bir biçimde akın halinde gelen Türklere vatandaşlık vermiştir.

Sistemsiz göç meselesinin tüm Balkanları kapsayan ciddi bir mesele haline gelmesi karşısında 1934 yılında Türkiye'nin Balkan ülkeleri Büyükelçileri, Başbakan İsmet İnönü'nün riyasetinde toplanarak Türklerin durumuyla ilgili görüşme gerçekleştirmişlerdir. Yapılan görüşmeler neticesinde ortaya muhaceret lehine bir karar çıkmıştır.⁶⁸ Her ne kadar göç kararı alınmış olsa da mevcut arazilerinde kalmak üzere karar verenlerin, haklarının korunması için çalışmalar aralıksız bir biçimde sürdürülmüştür. Mart 1934'te Tanrıöver, Romanya'nın Silistre Valisi Dr. Taşku Poçura ile Türklerin durumlarının ıslahı hususunda iki kez görüşmüştür. İkinci görüşmede "Türklerin ızdırabına sebep" olan bazı hususların ıslah edilmeye başlandığı bildirilmiştir. Tanrıöver'in Türklerle ilgili dikkat çektiği ve düzeltilen hususlardan bazıları şu şekildedir; Türklerin angarya olarak Romanya askerleri için temin ettiği su ihtiyacı, askerler tarafından sağlanacaktır; karakollarda zorunlu taşıma için arabalarıyla hazır tutulan Türklerin nöbet beklemesi yerine liste yapılarak ancak iki ayda bir sıranın

⁶⁶ BCA, 30-10-0-0 / 246-667-10 Dosya Ek: 430 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 24.01.1933).

⁶⁷ BCA, 30-10-0-0 / 246-667-12 Dosya Ek: 430 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 20.02.1933).

⁶⁸ BCA, 30-10-0-0 / 116-810-13 Dosya Ek: 97 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 31.01.1936).

HAMDULLAH SUPHİ TANRIÖVER'İN RAPORLARI DOĞRULTUSUNDA ROMANYA'DAKİ SİYASİ GELİŞMELER VE TÜRKİYE-ROMANYA İLİŞKİLERİ (1931-1944)

gelmesi temin edilmiştir; askerin bedelsiz aldığı yiyeceklerin bedelinin alınması kararı alınmıştır; Silistre'de bulunan ve sayıları yetersiz olan 42 Türkçe öğretmene ek olarak 30 kadro daha temin edilmiştir; cami hatiplerinin maaşlarına zam yapılması görüşülmüştür; cami ihtiyaçları için ayrılan ödenekle ilgili düzenleme yapılması istenmiştir; göç edecek Türklerin evlerinin satışını yapıp yapmadıklarının yerinde tetkik edilmesi kararına varılmıştır.⁶⁹

Türklerin ihtiyacı ile yakından alakadar olan Tanrıöver, Romanyalı Türklerin dışında Bulgaristan'dan Romanya'ya kaçmak durumunda kalan Türklerle de ilgilenmiştir.⁷⁰ Göçmenlerin Türkiye'ye sevklerini sağlayan Tanrıöver, yetersiz kalan ödenek için ek ödenek istemiştir.⁷¹ Yalnızca bir ayda Romanya'dan gelip Türkiye'deki bir tek şehre -Elazığ'a- yerleştirilen göçmenlerin sayısı 2458 olarak tespit edilmiştir.⁷² Artan Türk göçü sebebiyle Tanrıöver, Aralık 1934'te devreye girerek Romanya Kralı ile görüşerek Türklerin maruz kaldıkları durumdan bahsetmiştir. Tanrıöver'in dikkat çektiği ilk problem istimlak kanununa aykırı olarak Türklerin arazilerinin suiistimal edilmesi olmuştur. Rumenlerin lehine olarak gerçekleştirilen iskân faaliyeti dolayısıyla Türk ailelerin evlerine Rumen ailelerin yerleştirildiği kaydedilmiştir. Türklerin karakollara yönelik yaptıkları angaryalardan bahsetmeyi ihmal etmeyen Tanrıöver, tetkik ettiği ve dikkatini çeken tüm hususları Kralla paylaşarak Türklerin yaşadıkları sıkıntılara çözüm bulmak istemiştir. Kralın Tanrıöver'e ve konuya yaklaşımının Türkiye-Romanya siyasi ilişkileri ile oldukça alakalı olduğu görülmüştür.⁷³ Türklerin Romanya'da yaşadığı zorluklar dışında Tanrıöver, eğitim konusuna da ayrı bir bahis açmıştır. Tanrıöver, Romanya Milli Eğitim Bakanı ile görüşme sağlayarak, Romanya'daki Türklerin kitap, öğretmen ihtiyacı ile kültür sahasında lüzumu görülen ıslahatlardan bahsetmiştir.⁷⁴

Zaman içerisinde Tanrıöver'in Elçilik çalışmaları büyük oranda yaşanan göç dalgası sebebiyle, muhacir Türkler meselesine kaymıştır. Özellikle 1934 yılında göç sırasında yaşanan aksaklıklardan memnun kalmayan Tanrıöver, göç meselesinin bir esasa bağlanması için bir layiha kaleme alarak Türkiye'ye kaç muhacirin kabul edileceği, Türkiye'de nereye

⁶⁹ BCA, 30-10-0-0 / 247-668-6 Dosya Ek: 430 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 09.04.1934).

⁷⁰ BCA, 30-10-0-0 / 242-634-22 Dosya Ek: 426 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 19.08.1934).

⁷¹ BCA, 30-10-0-0 / 242-635-16 Dosya Ek: 426 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 13.09.1934).

⁷² BCA, 30-10-0-0 / 116-810-7 Dosya Ek: 97 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 09.01.1935).

⁷³ BCA, 30-10-0-0 / 247-668-13 Dosya Ek: 430 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 22.01.1935).

⁷⁴ BCA, 30-10-0-0 / 247-668-14 Dosya Ek: 430 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 22.01.1935).

yerleşecekleri, nakil vasıtası olarak kullanılan vapurların ve sefer zamanlarının iyileştirilmesi, muhacir Türklerin sahip oldukları paraların liraya tebdili konularını esasa bağlamak üzere ilgili bakanlıkların hangi sahalarda devreye gireceğini ortaya koymuştur.⁷⁵

Göç işini bir düzene bağlamaya çalışan Tanrıöver, esasen mevcut göçü ortaya çıkartan sebeplerin izalesi için Romanya hükümeti nezdinde devreye girmiştir. Romanya Başbakanı, Ziraat Bakanı, İçişleri Bakanı ile bir toplantıya katılan Tanrıöver, toplantı sırasında Türklerin göçüne sebep olan nedenleri ve suiistimalleri anlatmıştır. Rumen yetkilileri büsbütün gücendirmek istemeyen Tanrıöver, Romanya dışındaki ülkelerde yaşayan Türklere yapılan müşkülâtlar karşısında Türkiye'nin resmi kanallar ve basın aracılığıyla da kamuoyu vasıtasıyla devreye girerek tepki gösterdiğini ifade etmiştir. Tanrıöver, Romanya'nın Türkiye için öneminden, tutumundan bahsetmiş ve Romanyalı Türkler için ıslahat yapılmaya gayret gösterilmesi sebebiyle, aynı tepkinin Romanya'ya yöneltilmediğini diplomatik bir dille izah etmiştir. Toplantı sırasında hatiplik yönünü öne çıkartan Tanrıöver, Türklerin Romanya'da –Dobruca ve Deliorman- takriben bin senedir yaşadıklarını ve göç işlerinin kolaylaştırılması halinde Romanya'dan şükran hissi ile ayrılacaklarını ifade etmiştir. Alman, Bulgar, Macar, Yahudilerin aksine milli bir gaye ile hareket etmeyen Türklerin sakin ve Romanya'ya sadık olduğundan bahsetmiş ve Türklerin etnik-siyasi bir teşkilata sahip olmaması sebebiyle Romanya nezdinde makbul olduklarını kaydetmiştir. Tanrıöver, Türkleri “soyulan, istismar edilen, sessiz, müdafaasız bir müstemleke ahali” olarak -ve Türklere yaptırılan angarya sebebiyle- Afrika zencileri gibi betimlemiştir. Türklerin diğer azınlıkların aksine Romanya devleti ile uyduğuna ama bunun aksine bölgeye Bulgar azınlığın yerleşmesi karşısında, Romanya'nın Bulgar tehlikesi ile karşılaşacağı değerlendirmesinde bulunmuştur. Türklerin göçü esnasında maruz kaldıkları sıkıntıları bertaraf etmek ve daha az ziyanla Romanya'dan ayrılmaları için birtakım öneriler getirmiştir. Önerilere olumlu bakan Romanya hükümetine rağmen Tanrıöver, Romanya'da kararla icra arasındaki mesafenin çok geniş olduğu tespitinden hareketle beklentisini düşük tutmuş, fakat yine de çalışmaya devam edeceğini ifade etmiştir.⁷⁶

⁷⁵ BCA, 30-10-0-0 / 81-531-4 Dosya Ek: 81 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 17.02.1935).

⁷⁶ BCA, 30-10-0-0 / 247-668-16 Dosya Ek: 430 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 28.02.1935); BCA, 30-10-0-0 / 247-668-17 Dosya Ek: 430 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 21.04.1935).

HAMDULLAH SUPHİ TANRIÖVER'İN RAPORLARI DOĞRULTUSUNDA ROMANYA'DAKİ SİYASİ GELİŞMELER VE TÜRKİYE-ROMANYA İLİŞKİLERİ (1931-1944)

Göçlerle ilgili olarak, Hamdullah Suphi Tanrıöver'in girişimleri dışında bizzat Başbakan İsmet İnönü de devreye girmiştir. Yapılan girişimler neticesinde 1935 yılında Tanrıöver tarafından kaleme alınan başka bir raporda Türk muhacereti konusunda somut bir düzelme olduğu bildirilmiştir. Tanrıöver, Romanya hükümetinin girişimi; mevsimin kışa dönmekte oluşu; kolluk kuvvetlerinin aldığı tedbirler karşısında Türkiye'nin beklediği rakamdan daha fazla göçmenin gelmeyeceğini düşünmesine yol açmıştır. Keza Bükreş'teki Türk Şehitliği de Türkiye'yi temsil eder bir hale getirilmiştir. Bunun dışında eğitim konusunda yapılan girişimlerde olumlu bir netice ortaya çıkartmıştır.⁷⁷

1935 yılında yaşanan gelişmelere karşı Türklerin karşı karşıya kaldığı güç durum 1936 yılında da sürmüştür. Gelişmelerin istenilen çözümü üretmemesi, Türkiye'nin hükümet düzeyinde Romanya ile iletişime geçmesini gerektirmiştir. Sürecin özellikle basında yer alması meselenin kamuoyu ve devlet yetkilileri nezdinde farklı bir surette yorumlanmasına yol açmıştır. Tanrıöver'e, Romanya Dışişleri Bakanı Titulesco'ya takdim edilmek üzere gönderilen mektup, Tanrıöver tarafından ele alınarak bir rapor şeklinde Ankara'ya gönderilmiştir. Tanrıöver'e göre, mektup dört temel mesele üzerinde durmaktadır: Bunlar göç meselesinin hükümetler düzeyinde yapılacak müzakere neticesinde başlaması; Türkiye'nin habersiz ve hazırlıksız bir göçmen dalgası karşısında kalmış olması; göç dalgasının gayretkeşlik sebebiyle başladığı; Romanya'nın göç sürecini durdurmak için etkili tedbirler alması. Dört görüşe karşı, cevap veren Tanrıöver'e göre iki devlet arasında göçün müzakerelerden sonra başlayacağı kesin değildir. Zira Yugoslavya, Bulgaristan, Yunanistan göçleri anlaşma beklemeden gerçekleşmiştir. Tanrıöver'e göre yürütülen müzakerelerin neticesi, göçü engelleyecek bir güce sahip değildir. İkinci olarak ise Türkiye'nin habersiz ve hazırlıksız olduğu konusunu, gönderdiği belge ile ele alan Tanrıöver, yetkililerin habersiz olmadıklarını ortaya koymuştur. Üçüncü olarak "Fazla gayretkeşlik" kelimeleri üzerinde duran Tanrıöver, Trakya Umumi Müfettişliğinin 50 bin muhacir istemesine rağmen mevcut hazırlığın bu göç dalgasını karşılayamayacağını düşünerek rakamın 15-20 bin kişi olmasını sağladığını ifade etmiştir. Dördüncü noktaya da açıklık getiren Tanrıöver, Romanya hükümetinin son iki yılda aldığı önlemlerin tamamen Büyükelçiliğin talebi neticesinde alındığını ve sorumluluğu açısından süreçle ilgili olarak hiçbir ihmale yer vermediğini kaydetmiştir. Tanrıöver'in Romanyalı Türklerin karşı karşıya kaldığı istenmeyen durum karşısında,

⁷⁷ BCA, 30-10-0-0 / 116-810-11 Dosya Ek: 97 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 21.11.1935).

Başbakanı bilgilendirmek üzere hazırladığı raporda verdiği cevaplar ve raporun sonunda yazdığı, “İztırabı tahmin buyuracağınızdan çok daha fazla olan bir vazife” tanımlaması, süreçle ilgili olarak yaşanan olumsuz durumla ilgili olarak kendisini mesul tuttuğunu göstermektedir.⁷⁸

21 Nisan 1936 tarihinde Bakanlar Kurulu kararı ile Türkiye’nin Romanya Elçisi Tanrıöver’e, Romanya Hükümeti ile Türkiye arasında muhacirlerin göçüyle ilgili olarak tetkik ve tadil edilen projenin teklif ve imzası için yetki verilmiştir.⁷⁹ İki ülke yetkilileri arasında yapılan yapıcı müzakereler sonucunda 4 Eylül 1936’da Türkiye ile Romanya Arasında “Münakid Dobruca’daki Türk Ahalinin Muhaceretini Tanzim Eden Mukavelename” imzalanmıştır. Sözleşme ile Silistre, Kaliakra, Köstence ve Tulça eyaletlerinde oturan Müslüman Türklerin antlaşmadan istifade etmesi kararlaştırılmıştır. Beş sene içerisinde tamamlanması planlanan göçün, Tanrıöver’in sıklıkla şikâyet ettiği Türklerin mağdur olduğu mal ve mülklerini de kapsadığı görülmüştür.⁸⁰

Tanrıöver’in Elçilik görevi süresince Türkiye-Romanya arasında önemli bir mesele olan muhaceret meselesi, büyük bir oranda 1936 mukavelenamesiyle sona ermiştir. 1936 yılından sonraki gelişmelere baktığımızda ise Ankara’nın Türkiye’den mukavelenameye nezaret etmek üzere avukat, milletvekili gönderdiği görülmüştür.⁸¹ Romanyalı Türklerin hicreti sonrasında, yapılan mukavele gereği Romanya Hükümeti emlak bedellerini ödemiştir. Yalnızca 1938 yılında, Türkiye’ye 1937 yılında gelen göçmenlere sözleşme gereğince 16.805.892 ley ödenmiştir.⁸² 1942 yılında ise meblağın 25 milyon leye ulaştığı görülmüştür.⁸³

II. Dünya Savaşı başlayana kadar Türkiye’nin ve Romanya Elçiliğinin temel olarak ilgilendiği konu, Türklerin mağdur olmasına engel teşkil edecek şekilde göçlere -mukavelename öncesinde olduğu gibi- nezaret etmek olmuştur. II. Dünya Savaşı başladıktan sonra ise muhacir meselesine iki noktada temas edilmiştir. İlk temas edilen konu Türklerin Romanya’dan

⁷⁸ BCA, 30-10-0-0 / 116-810-13 Dosya Ek: 97 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 31.01.1936).

⁷⁹ BCA, 30-18-1-2 / 64-31-8 Dosya Ek: 97-124 (Kararlar Daire Başkanlığı, 21.04.1936).

⁸⁰ Ömer, *a.g.m.*, s. 327.

⁸¹ BCA, 30-18-1-2 / 77-68-6 Dosya Ek: 238-350 (Kararlar Daire Başkanlığı, 23.07.1937); BCA, 30-18-1-2 / 79-82-2 Dosya Ek: 238-365 (Kararlar Daire Başkanlığı, 28.09.1937); BCA, 30-18-1-2 / 83-55-20 Dosya Ek: 97-143 (Kararlar Daire Başkanlığı, 23.06.1938).

⁸² BCA, 30-10-0-0 / 123-880-2 Dosya Ek: 102 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 30.09.1938).

⁸³ BCA, 30-10-0-0 / 124-881-10 Dosya Ek: 102 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 11.04.1942).

HAMDULLAH SUPHİ TANRIÖVER'İN RAPORLARI DOĞRULTUSUNDA ROMANYA'DAKİ SİYASİ GELİŞMELER VE TÜRKİYE-ROMANYA İLİŞKİLERİ (1931-1944)

ayrılırken mukavelename gereği sahip oldukları gayrimenkullerin bedeli ile ilgili olmuştur.⁸⁴ İkinci konu ise İslam cemaatine ve vakıflara ait olan mallar hakkında olmuştur. 1936 yılında mukavelename imzalanırken dördüncü maddede İslam cemaatine ve evkafa ait olan gayrimenkullerin tasfiyesi için ayrı bir anlaşmanın yapılması öngörülmüş, Dışişleri Bakanlığı bu doğrultuda daha önce Romanya'da muhaceret işiyle ilgilenen Tokat Milletvekili Nazım Poray'ın Bükreş'e gönderilmesini teklif etmiştir. Başbakanlık ise dönemin - savaş- şartları gereği Poray'ın gönderilmesine müsaade etmemiştir.⁸⁵ Göçmen meselesi Tanrıöver'in Elçilik ve Büyükelçilik yıllarında büyük bir oranda Romanya-Türkiye ilişkilerine etki eden bir husus olmaktan çıkmıştır. Onun Türklerin yaşadığı mağduriyetlerin giderilmesi yönünde ortaya koyduğu dikkat çekici gelişme, Türkiye-Romanya ikili ilişkilerinin müspet olmasıyla birlikte, Türkiye'nin istediği tarzda muhaceret meselesinin çözülmesini sağlamıştır.

II. Dünya Savaşı yıllarında da Türkiye'ye gitmek isteyen Türklerin olduğu görülmüştür. Fakat Türkiye, savaş şartlarını göz önünde tutarak göçe müsaade etmemiştir. Bu doğrultuda 1941 yılında yaşanan örnek olay II. Dünya Savaşı döneminde Türkiye'nin göç politikasının değiştiğini göstermektedir. Romanya'nın Ankara Elçiliğinden 15 Ocak 1941 tarihinde alınan bir notada 1936 Mukavelenamesi gereğince 235 Türkün Türkiye'ye göç etmek üzere müracaat ettikleri bildirilmiş, Dışişleri Bakanlığı ise ilgili kararın alınması için Başbakanlığa müracaat etmiştir. Göçmen alınması için gerekli iskân tahsisatı gerekmesi sebebiyle, Başbakanlık Müsteşarlığı "Bu günkü vaziyet dolayısıyla" Romanya'dan herhangi bir surette Türkiye'ye göçmen nakli ve kabulünün "şimdilik muvafık görülmediği"ni bildirmiştir.⁸⁶

2.3 Türkiye-Romanya İlişkilerinde Gagavuzlar Meselesi

Hristiyanlık dinin Ortodoksluk mezhebine bağlı olan Gagavuzların menşei hakkında oldukça farklı görüşler bulunmaktadır. Adil Dağıstan'a göre bu farklı görüşlere rağmen tarih boyunca Peçenek, Kıpçak ve Anadolu Selçuklu Türkleri ile karışan, hatta birleşen Gagavuzların etnik çekirdeğini Oğuzlar oluşturmaktadır. Karadeniz'in kuzeyinden batıya göç eden Gagavuzlar, 1065 yılında Tuna'yı geçerek buraya yerleşmişler ve sonra gelen

⁸⁴ BCA, 30-18-1-2 / 94-34-8 (Kararlar Daire Başkanlığı, 21.04.1941); BCA, 30-10-0-0 / 124-881-10 Dosya Ek: 102 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 11.04.1942).

⁸⁵ BCA, 30-10-0-0 / 191-308-16 Dosya Ek: 226 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 31.05.1940).

⁸⁶ BCA, 30-10-0-0 / 117-812-1 Dosya Ek: 97 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 04.02.1941).

Kıpçak ve Peçeneklerle kısmen karışmışlar ve daha sonra ise Bizans'ın etkisiyle Hristiyanlaşmışlardır.⁸⁷

Gagavuzları, tarihi Türk kavimleri olarak nitelendiren Hamdullah Suphi Tanrıöver'in,⁸⁸ Elçilik ve Büyükelçilik yıllarında Türkiye-Romanya ilişkilerinde diğer bir önemli konu olarak Gagavuzlar meselesini ele aldığı ve konu ile yakından ilgilendiği görülmüştür.⁸⁹ 18 Ocak 1932 tarihinde Gagavuz Türkleri hakkında Tanrıöver tarafından hazırlanan rapor oldukça önemli olmakla birlikte ilk rapor değildir.⁹⁰ Daha önce 1930 yılında Köstence Konsolosluğu tarafından 14 Ekim 1930 tarihinde Gagavuz Türkleri hakkında hazırlanmış etnografik bir rapor bulunmaktadır. Hazırlanan raporda ilk olarak Gagavuzların yaşadıkları coğrafya tespit edilmiştir. Romanya'da Besarabya ve Dobruca bölgeleri ile Bulgaristan'da Varna'da yer aldıkları kaydedilen Gagavuzların Türkçe konuştukları ve Ortodoks Hristiyan oldukları kaydedilmiştir. Rapor, ikinci olarak ise Gagavuzların tarihsel sürecini ele alarak Gagavuz isminin menşeyini, yapılan akademik çalışmalar doğrultusunda irdelemiştir. Gagavuz kelimesinin kökü kabul edilen "gaga"nın Got ve Sanskrit dillerinde soy bildiren bir ifade olduğu ifade edilmiştir. Gagavuzların Türkleşen Rumlar olduğu iddiasını reddeden raporda Türk oldukları –Oğuz veya Kuman Türklerinden oldukları- vurgulanmıştır. Raporda ayrıca Gagavuz nüfusu ile iktisadi ve eğitim durumlarına yer verilmiştir. Tanrıöver, ilk rapordan farklı olarak Gagavuz nüfusunun tümünün 200-250 bin arasında olduğunu ifade etmiştir. Tetkikleri neticesinde Müslüman Türklerin, Gagavuzların ahlak ve adet itibarıyla kendilerine benzediği ifadesini kullanırken Mankalya Camii imamının "bunlar bizim köylü amcalarıdır. Vaktile dinlerini vermişler, dillerini vermemişler" ifadesini kullanmıştır. Tanrıöver'in şahsi temasları ile elde ettiği kanaati ise şu şekilde olmuştur; "...eğer Türkler tarafından bunlara bir alâka gösterilir, mazileri kendilerine biraz izah olunur, onlara haklarında tetkikat yapmış olan müsteşriklerin Türk menşelerini gösterir malûmat biraz öğretilir ise, kendi ırkımızdan oldukları muhakkak görülen bu temiz, çalışkan, sağlam ve güzel halk Türklük camiasına her suretle bağlanacaktır." Tanrıöver, görüştüğü insanlardan ve Köstence Konsolosluğuna müracaatlarından Gagavuzların Anadolu'ya gitmek istediklerini ve Türkiye'ye ilgi duyduklarını ifade

⁸⁷ Adil Dağıstan, "Hamdullah Suphi'nin Romanya Büyükelçiliği ve Gagavuz Türkleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XVIII, 2002, s. 820-821.

⁸⁸ Taha Toros Arşivi Dosya No: 42 Hamdullah Suphi, 001514644006.

⁸⁹ M. Şakir Ülkü taşır, "Hamdullah Suphi Tanrıöver'e Ait Birkaç Hâtrâ", *Türk Kültürü*, 45, 1966, s. 804.

⁹⁰ BCA, 30-10-0-0 / 246-666-30 Dosya Ek: 430 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 11.04.1932).

HAMDULLAH SUPHİ TANRIÖVER'İN RAPORLARI DOĞRULTUSUNDA ROMANYA'DAKİ SİYASİ GELİŞMELER VE TÜRKİYE-ROMANYA İLİŞKİLERİ (1931-1944)

etmiştir. Raporun kalan kısmında Gagavuzların tarihinden, adetlerinden, dil yapısından bahsetmiş, din farklılıklarına rağmen ortak mücadele eden milletleri örnek verdikten sonra, Dışişleri Bakanlığının Müslüman Türkler hakkında olduğu gibi Hristiyan Türkler hakkındaki kararını beklediğini ifade etmiştir.⁹¹

Üçüncü bir rapor ise Varna Konsolosluğu tarafından 12 Mart 1932 tarihinde hazırlanmıştır. Raporunda, Varna'da yaşayan Gagavuzların menşeleri, adetleri, ibadetleri, eğitim yapıları ile milliyet açısından meyilleri incelenmiştir. Son raporda daha sarih bir biçimde Gagavuzların "Bizanslara karşı koyan Oğuz sülâlesinden" oldukları vurgulanmıştır. Varna raporu genel olarak ilk raporla büyük bir oranda uzlaşmakla birlikte, raporun diğerlerinden ayrılan tarafı ise Varna Konsolosunun tetkiklerine yer vermesi olmuştur. Raporunda Gagavuzların ahlakı, adetleri, dini taassupları gibi konular ele alınmıştır.⁹²

Hamdullah Suphi Tanrıöver, Balkan Antantı'nın imzalanmasından sonra Gagavuzlarla yoğun bir şekilde ilgilenmeye başlamıştır. Balkan Antantı'nı oluşturan şartların Türkiye ve Romanya arasında meydana getirdiği yakınlaşma, Tanrıöver'in oldukça önem verdiği Gagavuzlarla ilgili girişimlerde bulunmasına zemin teşkil etmiştir. Tanrıöver, Romanya'ya gittiği ilk andan itibaren Romanya hükümet temsilcileri ile olan temaslarında Hristiyan Türklerin azınlık olarak tanınması ve bunların oturduğu köy ve kasabalarda Türkçe eğitim yapılması ile ilgili taleplere bulunmuştur. 28 Kasım 1934 tarihinde kaleme aldığı tahriratta girişimlerinin kabul göreceğini bildirmiştir. Romanya'nın Türkçe eğitime müsaade edilmesi halinde hazır olabilmek üzere ilkokullar için ne kadar kitabın Türkiye tarafından temin edilebileceği, eğitim verecek öğretmenlerin seçilmesinin ve maaşlarının ödenmesinin mümkün olup olmayacağı Ankara'ya sorulmuştur.⁹³ Dışişleri Bakanlığı yetkilileri ise Gagavuz meselesini bir devlet politikası addederek Başbakanlığa bir yazı ile başvurmuş ve bu konu hakkında alınacak kararın bildirilmesini istemiştir.⁹⁴

Tanrıöver, Kasım raporundan sonra 24 Aralık'ta ikinci bir rapor daha hazırlamıştır. 17 Aralık'ta Romanya Eğitim Bakanı Doktor M. Anjelesko'yu ziyaret eden Tanrıöver, Müslüman Türklerle ilgili görüştüğünden sonra, ikinci

⁹¹ BCA, 30-10-0-0 / 246-666-30 Dosya Ek: 430 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 11.04.1932).

⁹² BCA, 30-10-0-0 / 246-666-30 Dosya Ek: 430 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 11.04.1932).

⁹³ BCA, 30-10-0-0 / 247-668-22 Dosya Ek: 430 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 22.10.1935).

⁹⁴ BCA, 30-10-0-0 / 247-668-22 Dosya Ek: 430 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 22.10.1935).

bir başlık olarak Gagavuz meselesini açmıştır. Hristiyan Türk olarak bahsettiği Gagavuzların ikamet ettiği Besarabya'ya gerçekleştirdiği son seyahatini anlatan Tanrıöver, bölge halkının tek ızdırabının ana dillerinin okullarında okutulmaması olduğunu kaydetmiştir. Bakan Anjelesko, Romanya'nın Hristiyan Türklerin ana dilde eğitim almalarında hiçbir sakınca görmediğini bildirdikten sonra tek sorunun kitap ve öğretmen olduğunu kaydetmiştir. Tanrıöver, öğretmen konusunu Müslüman Türklerden kolaylıkla halledebileceğini, kitapları ise Türkiye'den getirebileceğini söylemiştir. Görüşmenin ertesi gününde ise Romanya Eğitim Bakanlığından gönderilen bir telgrafla Gagavuzların ikamet ettiği bölgede yeni bir eğitim programı hazırlanması direktifinin verildiği bildirilmiştir. Tanrıöver, Ankara'ya Kasım ayındaki tahriratını yeniden hatırlatarak kitap gönderilmesi ve hocalara para yardımı yapılması talebini tekrarlamıştır.⁹⁵

Türkiye-Romanya ilişkilerinin paralelinde seyreden Tanrıöver'in girişimleri, bir sonraki eğitim döneminde istenilen neticenin alınmasına imkân vermiştir. Komrat, Çadır-Lunga ve Kavarna gimnazyumları ile Fraşeri-Suneci ve Rahmanaşıklar-Aşağı Mahalle ilkokullarında Türkçe eğitimin verileceği Romanya Kültür Bakanlığı tarafından Elçiliğe bildirilmiştir.⁹⁶ 11 Kasım 1935 tarihli başka bir raporda ise Tanrıöver, Hristiyan Türklerin mezkûr yerlerdeki okullarında Türk öğretmenlerin Türkçe eğitime başladığını kaydetmiştir. Kitap ihtiyacı ise Kültür Bakanlığı tarafından gönderilen iki bin kûsur kitabın Müslüman ve Hristiyan Türk okullarına gönderilmesi ile giderilmiştir. Bunların dışında raporda, yaşanan kıtlık nedeniyle sıkıntı çeken Gagavuzlara yapılacak küçük bir yardım neticesinde "Üç yüz bin kişilik bir kütleyi Anavatana bağlamanın" mümkün olduğu kaydedilmiştir.⁹⁷

Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Gagavuzlarla ilgili çalışması, Türkiye'de karşılık bulmuştur. 1935 yılının yaz aylarında Balkanlarda bir araştırma gezisi gerçekleştiren Yaşar Nabi'nin Besarabya'da gördüğü ve tanıdığı Gagavuzlarla ilgili tespitleri, yazı dizisi halinde *Ulus* gazetesinde yayımlanmıştır. Gagavuzları Türk kamuoyuna tanıtmayı arzulayan yazı dizisinde, Türkiye'nin göç politikasının içerisine "Gök Oğuzlar" olarak ifade edilen Gagavuzların da yer alması telkin edilmiştir. Gagavuzların tanıtıldığı, etnik kökeninden ve adetlerinden bahsedilen yazı dizisi birkaç gün boyunca

⁹⁵ BCA, 30-10-0-0 / 247-668-14 Dosya Ek: 430 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 22.01.1935).

⁹⁶ BCA, 30-10-0-0 / 247-668-22 Dosya Ek: 430 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 22.10.1935).

⁹⁷ BCA, 30-10-0-0 / 116-810-11 Dosya Ek: 97 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 21.11.1935).

HAMDULLAH SUPHİ TANRIÖVER'İN RAPORLARI DOĞRULTUSUNDA ROMANYA'DAKİ SİYASİ GELİŞMELER VE TÜRKİYE-ROMANYA İLİŞKİLERİ (1931-1944)

sürmüştür.⁹⁸ Yayınlanmasından sonra yazılardan haberdar olan Madrid Elçisi Tevfik Kâmil [Koperler],⁹⁹ konuyla ilgili olarak görüşlerini kaleme alarak Başbakanlığa göndermiştir. *Ulus*'taki yazılardan ve radyoda Gagavuz müsamerelerinin yayınlandığını duyduktan sonra Türkiye'de Gagavuz meselesinde kapsamlı bir propagandaya girişilmiş olmasından dolayı, raporu kaleme aldığını kaydeden Koperler, Gagavuz meselesi konusunda “hatalı ve hatarlı” davranıldığı konusunda emin olduğunu vurgulamıştır. Koperler, Tanrıöver'in aksine Gagavuz meselesinin büyütülmesinden rahatsız olmuştur. İlmî araştırmalara dayanmayan söylemleri eleştiren Koperler, Türkiye'nin “Gagavuz Kolonisi” yapılmamasını istemiştir. Göçlerle birlikte milli birliği teessüs etmeye başlayan Türkiye'nin yeniden bir Ortodoks cemaati getirmekle “fitne suriş unsurları” biriktireceğini iddia etmiştir. Koperler, Hükümetten “dünün acı misallerinin” unutturulmasına engel olmasını istemiştir.¹⁰⁰

Tevfik Kâmil Koperler'in Gagavuz meselesinde ele aldığı, etnik yapının Türkiye'ye eklenmesi için yeterli olup olmadığı tartışması, Gagavuzlarla ilgili bir karar alınması için oldukça önemli bir soru olmuştur. Mehmet Pınar'a göre Hamdullah Suphi, Mustafa Kemal Atatürk ve Cumhuriyet'in diğer kurucularından farklı düşünerek Gagavuzların Türkiye'nin milli kimliğine uygun olduğunu düşünmüştür. Fakat Mustafa Kemal Atatürk, Hamdullah Suphi'nin aksine Gagavuzların buldukları bölgeden ayrılmayarak Türklük bilincini bu bölgelerde sürdürmelerini istemiştir.¹⁰¹

Benzer bir biçimde Nuri Yavuz da Tanrıöver'in Milli Mücadele sonrasında Anadolu'dan Hristiyan Türklerin gönderilmesiyle yapılan hatayı, Gagavuzları Türkiye'ye getirmekle telafi etmek istediğini düşünmüştür.¹⁰² Her ne kadar yekpare olarak Gagavuzların Türkiye'ye girişine müsaade edilmemiş olsa da Gagavuzların Türkiye'ye gelmesine tamamen karşı da çıkılmamıştır. Gagavuzların Türkiye'ye gelmelerine, eğitim almalarına hatta

⁹⁸ *Ulus*, 22 İkkânun 1935, s. 4; *Ulus*, 23 İkkânun 1935, s. 4; *Ulus*, 25 İkkânun 1935, s. 4; *Ulus*, 26 İkkânun 1935, s. 4; *Ulus*, 27 İkkânun 1935, s. 4; *Ulus*, 31 İkkânun 1935, s. 4.

⁹⁹ Tevfik Kâmil Koperler, 1934-1939 yılları arasında Türkiye'nin Madrid Elçiliğini yürütmüştür; *Dışişleri Bakanlığı 1967 Yıllığı*, (Haz.) Hamid Aral, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara 1968, s. 871.

¹⁰⁰ BCA, 30-10-0-0 / 116-810-12 Dosya Ek: 97 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 31.01.1936).

¹⁰¹ Mehmet Pınar, “Tek Parti Döneminde Hamdullah Suphi'nin Gözüyle Gagavuzlar (Gökoğuzlar)”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, IV/XII, 2017, s. 111-112.

¹⁰² Nuri Yavuz, “Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Gagavuzlar”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 4/7, s. 183.

Türkiye tabiiyetine geçmelerine engel olunmamıştır, fakat bu girişim kitlesel olmamıştır. II. Dünya Savaşı sürerken Türkiye'ye gelip yerleşen ve vatandaş olan Gagavuzların kimliklerinde "Türk Ortodoks" yazması konusunda bir girişimde dahi bulunulmuş¹⁰³ ve bu girişim kabul edilmiştir.¹⁰⁴

Hamdullah Suphi Tanrıöver, Gagavuzlarla olan bağı ve faaliyetlerini Elçilik görevinin sona erdiği 1944 yılı sonrasında da devam ettirmiştir. Özellikle Gagavuzların Türkiye'de eğitim almasını sağlamıştır.¹⁰⁵ Tanrıöver'in 1935 yılına ait raporunda Türkiye'de devlet okullarında ücretsiz olarak on altı Hristiyan Türkün eğitim aldığı ve bunun dışında Tanrıöver'in de hususi olarak elde ettiği bir para ile altı öğrenciyi Boğaziçi Lisesi'nde (İstanbul) okutmakta olduğu kaydedilmiştir. Ayrıca tüm bunların yanı sıra Türkiye'nin Romanya Elçiliği de Hristiyan ve Müslüman toplam on üç öğrenciyeye yardım etmiştir.¹⁰⁶ 1935 yılı sonrasında Türkiye'de lise ve üniversite eğitimi alan Gagavuz sayısı artmıştır. Hatta II. Dünya Savaşı sırasında dahi Gagavuzların Türkiye'de eğitim almaya devam ettikleri görülmüştür.¹⁰⁷ 1947-1948 yıllarında Türkiye'de eğitim alan Gagavuzlar, Başbakanlık tarafından Cumhuriyet Halk Partisi vasıtasıyla himaye edilmiştir. Tanrıöver, bu dönemde aktif diplomatik görevde olmamasına rağmen, sürecin içerisinde yer alarak Gagavuzlar ilgili gelişmeleri takip etmiştir.¹⁰⁸

Sonuç

Lozan Antlaşması'nın imzalanması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması sonrasında elçilik düzeyinde başlayan Türkiye-Romanya diplomatik ilişkileri, 1920'lerin ikinci yarısından itibaren Avrupa'da ve Balkanlarda meydana gelen olayların neticesinde gelişerek 1934 yılında bölgesel güvenlik paktı olan Balkan Antantı'na dönüşmüştür. İtalya'nın Balkanlarda ve Akdeniz'de meydana getirdiği gerilim, Türkiye'nin bölgesel

¹⁰³ BCA, 30-10-0-0 / 125-888-3 Dosya Ek: 104 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 25.09.1943).

¹⁰⁴ Metin, *a.g.e.*, s. 240-241.

¹⁰⁵ BCA, 30-18-1-2 / 49-79-16 Dosya Ek: 142-58 (Kararlar Dairesi Başkanlığı, 22.11.1934); BCA, 30-18-1-2 / 49-80-19 Dosya Ek: 142-59 (Kararlar Dairesi Başkanlığı, 27.11.1934); BCA, 30-18-1-2 / 58-71-7 Dosya Ek: 142-64 (Kararlar Dairesi Başkanlığı, 09.09.1935); BCA, 30-18-1-2 / 69-84-15 Dosya Ek: 221-45 (Kararlar Dairesi Başkanlığı, 22.10.1936).

¹⁰⁶ BCA, 30-10-0-0 / 116-810-11 Dosya Ek: 97 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 21.11.1935).

¹⁰⁷ BCA, 30-18-1-2 / 85-101-3 Dosya Ek: 142-92 (Kararlar Dairesi Başkanlığı, 03.12.1938);

BCA, 30-18-1-2 / 89-119-5 Dosya Ek: 142-98 (Kararlar Dairesi Başkanlığı, 23.12.1939).

¹⁰⁸ BCA, 490-10-0 / 1197-198-1 (Cumhuriyet Halk Partisi, 12.03.1948).

HAMDULLAH SUPHİ TANRIÖVER'İN RAPORLARI DOĞRULTUSUNDA ROMANYA'DAKİ SİYASİ GELİŞMELER VE TÜRKİYE-ROMANYA İLİŞKİLERİ (1931-1944)

paktları öne çıkartmasını gündeme getirmiş, bu durum ise 1930'lı yılların hemen başında Balkan ülkelerini, Türkiye'nin güvenliği ve Türk dış politikası açısından oldukça önemli bir noktaya taşımıştır.

Balkan ülkelerinin artan önemi doğrultusunda Romanya'ya 1931 yılında Elçi olarak tayin edilen Hamdullah Suphi Tanrıöver, 1931 yılından 1944 yılına kadar Türkiye-Romanya ilişkilerini olumlu bir seviyede tutmak, Türkiye'nin Romanya nezdinde çıkarlarını korumak, Türkiye'nin politikaları çerçevesinde Romanya'nın iç ve dış politik gelişmelerini takip etmek şeklinde sürdürdüğü uzun sayılabilecek bir diplomatik kariyere sahip olmuştur. Devlet, fikir adamlığı, hatipliği ile öne çıkan Tanrıöver, Romanya'da geçirdiği süre boyunca Türkiye-Romanya ilişkileri hakkında pek çok rapor kaleme alarak Türkiye'nin Balkanlardaki politikasını geliştirmesine yardımcı olmuştur. Hamdullah Suphi'nin raporlarının kahir ekseriyetiyle üç temel konuda öne çıktığı görülmüştür. Tanrıöver'in Elçiliği boyunca ilgilendiği ilk konu Türkiye'nin bölge politikası kapsamında Romanya'daki siyasi gelişmeleri takip etmek olmuştur. Balkan güvenliği için oldukça önemli bir konumda gördüğü Romanya'nın başta -Türkiye için tehlike skalasında yer alan- Bulgaristan olmak üzere revizyonist devletlere ve İtalyan yayılcılığına yönelik tutumu, Türkiye'nin Batı sınırlarının güvenliği için oldukça önemli bir konu olmuştur. Romanya'nın gerek Türkiye ile ilişkilere sıcak bakması gerekse anti revizyonist bir tutum belirlemesi, iki ülke arasındaki ilişkilerin ortak çıkar gereği ittifak etmesini gerektirmiştir. Bu ittifak Balkan Antantı'nı ortaya çıkarmışsa da Tanrıöver'in Antant sonrasında Türkiye-Romanya ilişkileri için daha çok rapor kaleme aldığı görülmüştür. Türkiye, Romanya'da meydana gelen iç politik gelişmelerin dış politika kararlarına yansıyor yansımayacağını yakından takip etmiştir. Raporlar, özellikle durağan olmayan Romanya siyasi yapısının Balkan Antantı'na zarar verip vermeyeceği meselesi ile ilgilenmiştir. Tanrıöver'in "istikrarsız" olarak nitelendirdiği, Romanya iç politikası, Türk dış politikası için endişe verici olmuştur. Romanya'da artan nasyonalist gençlik akımı, irtifa kaydeden Komünizm, yaşanan kabine buhranları, siyasi cinayetler Türkiye için Romanya'nın durumunun sorgulanmasına neden olmuştur. Türkiye-Romanya ilişkilerinin sağladığı olumlu hava Tanrıöver'in Kral, Başbakan ve Bakanlarla çok rahat bir şekilde görüşerek Türkiye'nin endişelerini diplomatik bir dille Rumen yetkililere aktarmasına imkân tanımıştır. Türkiye'nin Romanya'dan temel beklentisi, İtalya ve Bulgaristan tehditleri karşısında Romanya'nın Balkan Antantı'nın sınırları içerisinde kalması olmuştur. Batı sınırında bir ittifak duvarı örmeyi gaye edinen Türkiye, aynı zamanda ittifaka zarar verecek gelişmeleri engellemeye de gayret

göstermiştir. Bu doğrultuda Tanrıöver, iyi sayılmayacak Romanya-SSCB ilişkilerini istenilen noktaya çekmek üzere çaba harcamıştır.

Balkan Antantı'nın imzalanması sonrasında Türkiye-Romanya ilişkileri, mevcut antlaşmanın etkisiyle olumlu bir seyirde ilerlemiştir. Tanrıöver, ikili ilişkilerin beklenen bir seviyeye gelmesi karşısında, Türkiye-Romanya ilişkilerinde oldukça önemli bir konu olan Romanyalı Türkler meselesi ile ilgilenmiştir. Siyasi gelişmelere paralel bir şekilde ele alınan konu Tanrıöver'in Elçilik makamının üstünde bir çaba göstermesine neden olmuştur. Türkiye-Romanya ilişkilerinin gelişmesi karşısında, Türkiye'ye dolayısıyla Tanrıöver'e tanınan ayrıcalıklı konum, Tanrıöver'in Kralın nezdinde devreye girmesini sağlamıştır. Bu durum ise Tanrıöver'e Romanyalı Türklerin yaşadığı sorunları çözmesine fırsat vermiştir. Tanrıöver, Türklerin Romanya'da maruz kaldıkları angaryalar, Türklerden ücretsiz olarak alınan yiyecek ve yakıt malzemeleri, Romanya'nın göç politikası kapsamında Türklerin evlerine yerleştirilen yabancılar, Türk öğretmen ve din görevlilerin azlığı, aldıkları maaşların yetersizliği gibi konularda çözüm sağlamaya çalışmıştır. Türklerin karşı karşıya kaldıkları meseleler Romanya'dan Türkiye'ye yoğun bir muhaceretin yaşanmasına sebep olmuş bu durum ise Tanrıöver'in göç meselesini de iki devlet arasındaki önemli bir husus olarak ele almasını gerektirmiştir. Türkiye'nin devlet politikası gereği muhacirleri kabul etmesi, yaşadıkları sıkıntılar karşısında Türklerin apar topar Türkiye'ye gitmelerine yol açmıştır. 1936 yılında yapılan Mukavelename ile Türklerin göç ederken mallarının korunması, göç işinin bir sistem içerisinde çözülmesini sağlamıştır.

Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Türkiye-Romanya ilişkilerinde ele aldığı üçüncü başlık ise uzun yıllar tartışılan Gagavuz meselesi olmuştur. Kişisel çabalarıyla Türkiye'nin gündemine dâhil ettiği Gagavuz meselesi, önceden bilinen bir konu olmakla birlikte Tanrıöver'le birlikte Türk kamuoyu ve siyasi çevreleri tarafından da bilinir hale gelmiştir. Tanrıöver, Türkiye-Romanya ilişkilerinde Gagavuz meselesini iki açıdan ele almıştır. İlk olarak Rumen yetkililer nezdinde yaptığı girişimlerde, Hristiyan Türk olarak tanımladığı Gagavuzlarla ilgili ıslah talebinde bulunmuştur. Tanrıöver'in Elçilik döneminde -Romanya'da azınlık olarak kabul edilmesine çalışılan-Gagavuzların yaşam şartlarının düzeldiği görülmüştür. İkinci olarak ise Türkiye nezdinde girişimde bulunarak Gagavuzların tıpkı Müslüman Türkler gibi kitleler halinde Türkiye'ye göç ettirilmesini istemiştir. Gagavuzların kitleler halinde göç etmesine müsaade edilmemekle birlikte, Tanrıöver'in

HAMDULLAH SUPHİ TANRIÖVER'İN RAPORLARI DOĞRULTUSUNDA ROMANYA'DAKİ SİYASİ GELİŞMELER VE TÜRKİYE-ROMANYA İLİŞKİLERİ (1931-1944)

girişimleri neticesinde münferit olarak Türkiye'ye gelmeleri, eğitim almaları hatta vatandaş olmaları mümkün olmuştur.

Türkiye'nin II. Dünya Savaşı öncesinde Balkanlarda önemli bir müttefiki olarak gördüğü Romanya, Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Elçilik ve Büyükelçilik yıllarında ilişkilerin geliştiği bir devlet olmuştur. Bu durum iki devlet arasındaki ortak çıkarlar neticesinde ortaya çıkmıştır. Özellikle Balkan Antantı'nın imzalanmasından sonra Türkiye, Tanrıöver vasıtasıyla iç ve dış gelişmeler neticesinde Romanya'nın Antant'tan ve benimsediği fikirlerden uzaklaşmamasına gayret göstermiştir. Tüm sebeplerle Alman nüfuzuna girene kadar Romanya'nın Türkiye ile birlikte hareket ettiği görülmüştür. İki ülke arasında yakalanan siyasi ivme, Türkiye'nin Romanya konusunda problemler alan olarak gördüğü Romanya Türklerinin yaşam şartlarının ıslah edilmesi ve göç edenlerin haklarının korunması noktasında işbirliği yapmaya imkân vermiştir. Bazı dönemlerde çalışma ve girişimleri "gayretkeşlik" olarak değerlendirilen Hamdullah Suphi Tanrıöver, II. Dünya Savaşı öncesinde Romanya'daki gelişmeleri yakından takip ederek Türkiye-Romanya ilişkilerinin Ankara açısından istenilen seviyede tutulmasına ve Türkiye'nin çıkarlarının korunmasına gayret göstermiştir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı,
Cumhuriyet Arşivi (BCA)**

Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı Fonları

Cumhuriyet Halk Partisi Fonları

Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü Fonları

Kararlar Daire Başkanlığı Fonları

Muamelat Genel Müdürlüğü Fonları

Taha Toros Arşivi

Dosya No: 42 Hamdullah Suphi-001637099019.

Dosya No: 42 Hamdullah Suphi-001514600006.

Dosya No: 42 Hamdullah Suphi-001514644006.

II. Kaynak Eser ve İncelemeler

BARLAS, Dilek, “Türkiye’nin 1930’lardaki Balkan Politikası”, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç (Ankara, 15-17 Ekim 1997 Sempozyuma Sunulan Tebliğler)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, ss. 361-371.

_____, “İki Savaş Arası Dönemde Türk-Romen İlişkileri”, *Türkiye-Romanya İlişkileri: Geçmiş ve Günümüz Uluslararası Sempozyumu / International Symposium on Turkey-Romania Relations: Past and Present*, Cilt I, (Yay. Haz.) Duygu Türker Çelik, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2019, ss. 513-524.

ÇELEBİ, Mevlüt, “Türk-Romen İlişkilerinde Balkan Antantı’na Gidiş Sürecinde Üçüncü Göz: İtalya”, *Türkiye-Romanya İlişkileri: Geçmiş ve Günümüz Uluslararası Sempozyumu / International Symposium on Turkey-Romania Relations: Past and Present*, Cilt I, (Yay. Haz.) Duygu Türker Çelik, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2019, ss. 715-741.

DAĞISTAN, Adil, “Hamdullah Suphi’nin Romanya Büyükelçiliği ve Gagauz Türkleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XVIII, 2002, ss. 815-828.

Dışişleri Bakanlığı 1983 Tarihçesi, Dışişleri Bakanlığı İcra Sekreterliği, Ankara 1984.

Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1964-1965, Dışişleri Bakanlığı.

ERTAN, Temuçin Faik, “Balkan Antantı’nın Kuruluş ve Gelişim Sürecinde Romanya’dan Türkiye’ye Diplomatik Ziyaretler”, *Türkiye-Romanya İlişkileri: Geçmiş ve Günümüz Uluslararası Sempozyumu / International Symposium on Turkey-Romania Relations: Past and Present*, Cilt I, (Yay. Haz.) Duygu Türker Çelik, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2019, ss. 639-663.

GÖKTÜRK, Turgay Bülent, “Atatürk Dönemi Türkiye-Romanya İlişkilerinin Kıbrıs, Türkiye ve Romanya Basınındaki Yansımaları”, *Türkiye-Romanya İlişkileri: Geçmiş ve Günümüz Uluslararası Sempozyumu / International Symposium on Turkey-Romania Relations: Past and Present*, Cilt I, (Yay. Haz.) Duygu Türker Çelik, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2019, ss. 743-772.

HAMDULLAH SUPHİ TANRIÖVER'İN RAPORLARI DOĞRULTUSUNDA
ROMANYA'DAKİ SİYASİ GELİŞMELER VE TÜRKİYE-ROMANYA İLİŞKİLERİ (1931-1944)

KAFESOĞLU, İbrahim, “Kaybettiğimiz Değer ve Hazin Bir Gerçek”, *Türk Kültürü*, 45, 1966, ss. 744-746.

KARPAT, Kemal, “Eflak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 10, İstanbul, 1994, ss. 466-469.

MAXİM, Mihai, “Romanya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 35, İstanbul 2008, ss. 168-172.

METİN, Barış “Türk Basınına Göre; Çavuşesku Dönemi Romanya-Türkiye Siyasi, Ekonomik ve Kültürel İlişkileri”, *Türkiye-Romanya İlişkileri: Geçmiş ve Günümüz Uluslararası Sempozyumu / International Symposium on Turkey-Romania Relations: Past and Present*, Cilt I, (Yay. Haz.) Duygu Türker Çelik, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2019, ss. 873-907.

METİN, Ömer, Atatürk Dönemi Türkiye-Romanya İlişkileri (1923-1938), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mehmet Akif Tural, Ankara 2011.

_____, “Atatürk Dönemi Türk Dış Ticaretinde Romanya'nın Yeri”, *Tarih Okulu*, XIII, 2012, ss. 53-68.

_____, “Romanya-Türkiye İlişkilerinde Göç Perspektifi (1923-1936)”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 15/30 (2019), ss. 309-332.

ÖKSÜZ, Hikmet, *Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Atatürk Dönemindeki Balkan Politikası (1923-1938)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Meral Alpay, İstanbul 1996.

_____, “Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Balkan Politikası”, *Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi 2*, (ed.) Mustafa Bıyıklı, Gökkubbe, İstanbul 2008, ss.11-50.

ÖZCAN, Abdülkadir, “Boğdan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 6, İstanbul 1992, ss. 269-217.

MELİH DUMAN

PINAR, Mehmet, “Tek Parti Döneminde Hamdullah Suphi’nin Gözüyle Gagavuzlar (Gökoğuzlar)”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, IV/XII, 2017, ss. 96-116.

SERTOĞLU, Midhat, *Mufassal Osmanlı Tarihi Resimli-Haritalı*, VI. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011.

TAŞIR, M. Şakir Ülkü, “Hamdullah Suphi Tanrıöver’e Ait Birkaç Hâtıra”, *Türk Kültürü*, 45, 1966, ss. 802-804.

TANRIÖVER, Hamdullah Subhî, *Dağ Yolu I*, (Haz.) Fethi Tevetoğlu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.

Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Lozan (1922-1923), Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü.

UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000.

UÇMAN, Abdullah, “Hamdullah Suphi Tanrıöver”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt 39, İstanbul 2010, ss. 574-575.

YAŞAR, Selman, “Türkiye-Romanya İlişkileri (1930-1938)”, *Turkish Studies*, 7/4, 2012, ss. 3199-3213.

YAVUZ, Nuri, “Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Gagavuzlar”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 4/7, ss. 177-184.

YILMAZ, Türel, “Balkanlarla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası 1919-2008*, (ed.) Haydar Çakmak, Ankara 2008, ss.199-206.

III. Süreli Yayınlar

Cumhuriyet

Resmi Gazete

Ulus

II. ABDÜLHAMİD DEVRİ'NDE İŞKODRA VİLAYETİNDE RÜŞDİYELER

İlkay ERKEN*

ÖZ

Osmanlı Devleti eğitimde temelden değişiklik teşebbüslerine Tanzimat Devri'nde başlamıştır. Bu dönemde ülke genelinde eğitimde ıslah gereği yaygın bir şekilde kabul edilmiştir. Islahın hangi kademedен başlayacağı tartışmalarında diğer alanlardaki yeniliklerin tatbiki için gerekli eğitimli kitlenin de temini amacıyla rüşdiyeler öne çıkmıştır. Rüşdiyelerin açılması ve yaygınlaştırılması eğitimin geneli için alınan kararların uygulanması sürecine benzerdi. Özellikle 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde eğitime dair alınan etraflı kararların tatbiki ve yaygınlaşması II. Abdülhamid Devri'nde olmuştur. İşkodra'da diğer okullar gibi rüşdiyelerin sayısı bu dönemde artmıştır. Rüşdiye programlarındaki değişikliklerle eğitimin niteliği de yükseltilmeye çalışılmıştır. Ancak rüşdiyeler İşkodra'da istenilen düzeye gelememiştir. Bunda mali açıdan vilayetin yaşadığı zorluklar etkiliydi. Ayrıca öğretmen teminindeki zorluklar da önemliydi. Geleneksel eğitim metotlarını tatbik eden öğretmenlerle yeni tarzda eğitim veren okulların istenilen seviyede mezun vermesi zordu. Bu okullardaki öğrenci varlığının ve müfredatın düzenli bir şekilde tatbik edildiğinin denetimi de yeterince yapılmamıştır. Nitekim denetimlerde görülen usulsüzlüklere karşı gerekli yaptırımlar tatbik edilmemiştir. Görevini gerektiği gibi yapmayan öğretmenlerin işlerine devamı bunun en açık göstergesiydi.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat, Balkanlar, Arnavutluk, Eğitim, İşkodra

* Dr. Öğr. Üyesi, 19 Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Samsun, ORCID: orcid.org/0000-0002-7049-1058, E-posta: ilkay.erken@omu.edu.tr



İLKAY ERKEN

**OTTOMAN JUNIOR HIGH SCHOOLS IN PROVINCE OF
SHKODRA DURING THE REIGN OF ABDULHAMID THE
SECOND**

ABSTRACT

The Ottoman State started its attempts to change fundamentally in education during the Tanzimat Reform Era. During this period, the requirement for improvement in education was widely accepted throughout the country. In the discussions at which stage the improvement would begin, the Ottoman Junior High School-rushdiyes came to the fore in order to provide the educated masses required for the implementation of innovations in other fields. The opening and dissemination of these schools were similar to the process of implementing decisions for the overall education. It was in the reign of Abdulhamid the Second especially in the 1869 Maarifi Umumiye Ordinance, the application and dissemination of the comprehensive decisions regarding education. Like other schools in Shkodra, the number of rushdiyes increased during this period. The quality of education was tried to be improved with the changes in the Ottoman Junior High Schools' programs. However, rushdiyes could not reach the desired level in Shkodra. The financial difficulties experienced by the province were caused this. In addition, difficulties in obtaining teachers were also important. It was difficult to produce graduates at the desired level in schools that provided new style education with teachers who applied traditional education methods. The supervision of the student presence in these schools and the regular implementation of the curriculum had not been made sufficiently either. As a matter of fact, the necessary sanctions were not applied against the irregularities that observed during the inspections. The clearest indication of this was that teachers who did not fulfill their duties properly continued to work.

Keywords: Tanzimat, Balkans, Albania, Education, Shkodra

EXTENDED ABSTRACT

The Ottoman Empire made innovations in the field of education in the 19th century. The main reason for this was the need for educated people in bureaucracy and reforms to be made. Thanks to these educated people, the Ottoman Empire would put into effect the innovations it wanted to implement in the Tanzimat Era. However, the desired innovations drew the reaction of some groups. For this reason, no innovations were made in primary schools. Instead, different schools were opened alongside the existing ones. This approach revealed two different applications in education. During this period, some of the schools were under the control of madrasah and

II. ABDÜLHAMİD DEVRİ'NDE İŞKODRA VİLAYETİNDE RÜŞDİYELER

foundations. The newly opened schools were managed by the state. This situation also hindered the expected benefit from primary schools. Thus, the innovations that were thought to be made in primary schools were left aside. For this reason, it was primarily concerned with secondary schools. In this respect, the innovations of the Tanzimat Era were first applied in secondary and higher schools. Thus, rushdiyes-Ottoman junior high schools, of which we had seen various examples since 1838, were sought to be popularized. For this purpose, a school was established in 1848 to educate teachers for rushdiyes. Then, the number of rushdiyes in the borders of the Ottoman Empire increased to 100 in 1869.

One of the rushdiyes, whose numbers were increased by the Ottoman Empire, was opened in Shkodra in a period that can be considered early. In 1853, it was thought that Ottoman junior high schools would be opened in some parts of Rumelia. One of these, the Shkodra junior high school, was ready for education in 1856. Teachers and other needs were met at the school, and education began quickly. After this rushdiye in the town of Shkodra, another one was opened in Tirana in 1867. In the following years, the number of rushdiyes in the province was increased. The number of rushdiyes, which was two until 1872, increased to five in 1878/1879 with the addition of rushdiyes in the towns of Durres, Kruja, and Ulqin. In the same year, when a rushdiye was opened in Kavaje, this number increased to five again. In 1887, there were 300 students in the rushdiyes in the towns of Shkodra, Tirana, Durres, Kruja and Kavaje. Over time, the numbers of both teachers and students in these schools had changed. The number of students in 1895/1896 was close to 500.

In this period, the deficiencies of the schools were tried to be eliminated. The maps and books that were used in the lessons were requested from the central administration. These demands were met almost every time with the resources available. Repetitive needs over the years had been able to diversify. One reason for this was that the books requested by the school were different in the relevant year. In addition to their needs such as books and maps, the junior high schools in Shkodra province also had deficiencies in their buildings. However, there were difficulties in obtaining the necessary budget for the maintenance and repair of the buildings and the construction of new ones.

While these deficiencies were tried to be eliminated, on the other hand, attempts were made regarding the quality of education. We can say this from the idea of enriching the curriculum and giving foreign language education in these schools. In particular, Italian and French languages were required to be taught in the rushdiye of Shkodra. It was because the people

wanted to learn Italian due to their commercial relations and French in order to continue their higher education. Due to these languages were not taught in the official schools, the people of Shkodra were sending their children to non-Muslim schools. To prevent this, these languages should be added to the curriculum. However, this idea was not successful due to the problems to be experienced in teaching two different languages at the same time. For this reason, it was requested to generate a different solution for the teaching of the languages mentioned in Shkodra province.

In the work of increasing the number of the *rushdiyes* and improving the education processes in Shkodra province, the budget was one of the main problems that needed to be overcome. As a matter of fact, although the provincial administration identified the deficiencies regarding the schools, it had difficulty in finding financial resources for the necessary arrangements. When they asked this from the central administration, they generally did not receive a positive response. Because, according to the current regulations, most of the expenses of the *rushdiyes* would be covered by the local administration. Students would also be charged an annual fee. However, the provincial administration could not meet the education expenses as desired. However, there were schools in the province that were directly or indirectly supported by states such as Italy and Austria. The Shkodra provincial administration had difficulties in meeting the needs of official schools, could not construct new school buildings, and could not find teachers as desired. There were no financial problems in non-Muslim schools. Moreover, the people greatly preferred these schools. For this reason, positive responses were given to the requests for financial aid, which the central administration generally refused. The importance of Shkodra province in terms of its location and the activities of foreign states in education were wanted to be prevented. For this, efforts were made to eliminate the deficiencies of the official schools in the province of Shkodra. Most of the revenues of the province were left to Shkodra. The provincial administration also tried to cover the education expenses from the rents of the shops that were owned and the revenues of the lands it sold. However, it should be said that all these efforts were not sufficient.

In addition to the economic problems, it was very difficult to find teachers for the *rushdiyes*. Because the teachers to be assigned to the *rushdiyes* had to be graduates of the *Darülmualimin*. Since the *rushdiyes* were schools providing education in the new method, their teachers should have mastered this education technique. However, the schools where they were educated and the number of graduates were insufficient. On the other hand, as the efforts to increase the number of Ottoman junior high schools

II. ABDÜLHAMİD DEVRİ'NDE İŞKODRA VİLAYETİNDE RÜŞDİYELER

continued, the need for teachers increased. In order to meet the emerging need, those who did not graduate from this school also worked as teachers in rushdiyes. A small part of the teachers in Shkodra rushdiyes were graduates of Darülmualimin. The teachers other than these were chosen from among those who were successful in the exams held by the determined committee. It should also be noted that these are students who have graduated from rushdiyes. This shows us that the junior high schools in Shkodra province had deficiencies in terms of teacher needs as well as financially.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde askeri alandaki yenileşme hareketleri¹ zamanla sivil hayata tesir etmiştir. Bu, II. Mahmud dönemi girişimlerden iddia edilebilir.² Bu dönemde Osmanlı aydınları içtimai ilerlemenin eğitimle olacağını düşünmekteydi. Eğitimle ilgili bu tasavvurun temelinde II. Mahmud ile başlayan hareketlerin ve Tanzimat Dönemi³ uygulamalarının tatbikinde

¹ Tanzimat Dönemi'ne kadar eğitim alanındaki yenileşme hareketlerine askeri okullarla başlanmıştır. Bu yenileşme hareketleri I. Mahmud (1730-1754) döneminde başlamış, II. Mahmud (1808-1839) döneminin sonuna kadar devam etmiştir. 1775'te *Mühendishâne-i Bahri-i Hümayun*, 1795'te *Mühendishâne-i Berr-i Hümayun*, 1827'de *Mekteb-i Tibbiye*, 1834'te *Mekteb-i Harbiye* açılan okullara örnektir. Bunların tesisi yenilik teşebbüslerine karşı duran ve askeri alandaki tesirleri az olan medrese ve ulemanın tepkisine maruz kalmadan gerçekleştirilmiştir. Bu okulların açılması Osmanlı Devleti'nin, Batı'nın teknik üstünlüğünü kabul ettiği anlamına gelir. Bkz. Sezai Öztaş and Ahmet Sait Candan, "Renovation Efforts in the Ottoman Education System until Tanzimat", *World Applied Sciences Journal*, Volume 19, Number 8, 2012, pp. 1225-1228; Kemal Beydilli, "Mühendishâne-i Bahri-i Hümayun", *DİA*, C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 514-516; Kemal Beydilli, "Mühendishâne-i Berr-i Hümayun", *DİA*, C.31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 516-518; Nil Sarı, "Mekteb-i Tibbiyye", *DİA*, C. 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2004, s. 2-5; Abdülkadir Özcan, "Harbiye", *DİA*, C. 16, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 115-119; Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s. IX, 2; Mustafa Gündüz, *Osmanlı Eğitim Mirası*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2015, s. 63.

² II. Mahmud medrese ve ulemanın tepkisine rağmen yenilik girişimlerinde bulundu. Ancak ulema ile karşı karşıya gelmemek için de dikkatliydi. Bunlardan en dikkat çeken 1824'te sıbyanlara getirilen devam zorunluluğuydu. Fermana çocuklara *zâruriyat-ı diniyye* denilen temel İslami bilgilerin öğretilmesi amaçlanıyordu. Bkz. Kodaman, *a.g.e.*, s. 3; Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2014, s. 89.

³ Tanzimat Fermanı'nda mektep ve maarife dair ifade yoktur. Islahat Fermanı'nda ise bir maddede zikredilir. Bkz. Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. 1-2, Eser Matbaası, İstanbul 1977, s. 418-419; İlhan Tekeli, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişmeler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 467.

gerekli eğitimli kadrolara duyulan ihtiyaç yatmaktaydı. Bunun da yolu genel eğitimin yaygınlaştırılmasıydı. Bu gerekçelerin etkisiyle Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda eğitimde ıslahat ve yenilik teşebbüsleri görülmüştür.⁴

Yeniliklerin tatbiki için çoğu zaman hazırlık sürecine ihtiyaç duyulmuştur. Zira yeniliklere karşı kimi çevrelerin direnciyle karşılaşmıştır. Bu nedenle özellikle ilk kademe okullarla ilgili yeniliklerde farklı yollar izlenmiştir.⁵ Mevcut sıbyanların yanında, bunların ıslahına karşı olan çevrelerin tepkisinden sebeple, yine ilk kademede ibtidailer açılmıştır. Maarif Nezareti'nin himayesindeki bu okullarda merkezi bir program tatbik edilirken vakıf ve medreselerin himayesindeki sıbyanlarda böyle bir durum yoktu.⁶ Merkezi denetim ve eğitim programı dışında, istenilen düzeyin altında eğitim veren bu okullar varlıklarını uzunca bir süre korumuşlardır. Bu nedenle Tanzimat ile daha yoğun ıslah teşebbüslerinin görüldüğü ilk kademe okullarında istenilen mesafenin katedilmesi uzun ve zorlu uğraşları beraberinde getirmiştir.

Tanzimat Devri'nde muhtemel bir dirençle uğraşmamak ilk kademe okullarındansa ortaöğretime önem verildi. Böylece sistematik açıdan uygun görülmesi de yeniliklere orta ve yüksek eğitimde başladı. Osmanlı Devleti'nde rüşdiyelerin⁷ açılması 1838'e kadar götürülebilir.⁸ Bu okullara duyulan ihtiyaç o güne değin açılan meslek okullarından istenilen yeterlilikte mezun olmamasındandı. Nitekim *Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayun*, *Mühendishane-i Berrî-i Hümayun*, *Mekteb-i Tıbbiye* ve *Mekteb-i Harbîye*'ye giren öğrencilere yeniden okuma yazma öğretilmekteydi. Çare ise sıbyanlar üzerinde kurulacak okuldu. II. Mahmud bu okula rüşdiye demiştir. Buna dair

⁴ Bu dönemde düzenlemelerle önce yüksek ve ardından orta/ilköğretim düzeyinde eğitim kitleselleşir. Bkz. İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s. 194.

⁵ Bu yaklaşım daha II. Mahmud döneminde başlamıştır. Geleneksel eğitim kurumlarının ıslahında muhtemelen tepkiler doğacaktı. Böylece rüşdiye diyeceğimiz okullar açıldı. Benzer şekilde eğitimde yenilik ihtiyacını kabul eden Abdülmecid döneminde de geleneksel eğitim kurumlarında düzenleme öngörülmemiştir. Bkz. Ahmet Cihan, *Osmanlı'da Eğitim*, Akademik Kitaplar, İstanbul 2014, s. 164, 167.

⁶ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011, s. 376.

⁷ 1838'de açılması netleşen rüşdiyelerin 1781'de açılan I. Abdülhamid dönemindeki *Hamidiye* mektebinin bir devamı olduğu söylenebilir. Programlarındaki benzerlik, Bâbüâli civarında bulunması ve memur ihtiyacının karşılanması amacıyla açılmaları bunu destekler. Bkz. Ergin, *a.g.e.*, s. 86-87.

⁸ Cemil Öztürk, "Rüşdiye", *DİA*, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s. 301.

II. ABDÜLHAMİD DEVRİ'NDE İŞKODRA VİLAYETİNDE RÜŞDİYELER

karar *Meclis-i Valâ*'da alınmıştır.⁹ Kararda *Mekâtib-i Rüşdiyye Nezareti* bu okullarla ilgilenmek üzere kuruldu. 1838'de *Mekteb-i Maârif-i Adli*¹⁰ ve *Mekteb-i Ulûm-u Edebiye*¹¹ okulları açıldı.¹² Bu okulların açılma gerekçesi memur yetiştirmek¹³ ve mevcutları eğitmektir.¹⁴ Bu nedenle aslında meslek okulu olmalarına rağmen sonraki rüşdiyelere örnektiler.¹⁵

İlk derece okulların üzerindeki rüşdiyeler zamanla ortaöğretimde anıldılar.¹⁶ Rüşdiyelerin derecesi¹⁷ 1845'te *Muvakkat Maarif Meclisi*'nde açıklandı. Nitekim rüşdiyeler, sıbyanların üzerinde, darülfünuna öğrenci hazırlayan orta dereceli okullardır.¹⁸ Böylece 1846'da *Mekâtib-i Rüşdiyye Nezareti* yerine kurulan *Mekâtib-i Umûmiye Nezareti*¹⁹ rüşdiyeler açmaya başladı.²⁰ 1847'de Kemal Efendi nezaretindeki okuldan iyi netice alınınca

⁹ Ergin, *a.g.e.*, s. 383-384.

¹⁰ *Adli* olarak isimlendirilmesi hükümdarın mahlasının *Adli* olmasındandır. Bkz. Ergin, *a.g.e.*, s. 395. Okul *Mekteb-i İrfan* olarak da anılmıştır. Bkz. Cihan, *a.g.e.*, s. 165.

¹¹ Sivil halka okuma yazma öğretmek amacıyla bulunan sıbyanların üstündeki ilk mektep budur. İlk mezunlarını 1842 civarında vermiştir. Bkz. Ergin, *a.g.e.*, s. 387.

¹² Öztürk, *a.g.m.*, s. 300-301.

¹³ Tanzimat ile Osmanlı idaresi her açıdan merkezleşmek istedi. Bu çabalar memur ihtiyacını doğurdu. Böylece Osmanlılık ilkesinin yaygınlaştırılması amacına hizmet edilecekti. Bkz. Tekeli, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim ...", s. 466.

¹⁴ Müfredatlarında dini derslerin yanında Fransızca, coğrafya, matematik vb. dersleri barındırdığından ilk rüşdiyelerin örnekleridir. Bkz. Cihan, *a.g.m.*, s. 165-166.

¹⁵ Tekeli ve İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim...*, s. 63; Cihan, *a.g.e.*, s. 164.

¹⁶ Kodaman, *a.g.e.*, s. 91.

¹⁷ Bazı araştırmacılar haklı olarak rüşdiyeleri ilk derecede değerlendirmiştir. Bkz. Karal, *a.g.e.*, s. 378.

¹⁸ İlk 1874'te açılan mülkî idadilerin birinci kademesindeki rüşdiyelerle durum 1880'li yıllarda değişti. Vilayet merkezlerinde rüşdiyelerle birlikte yedi; sancaklarda ise beş yıllık idadiler kuruldu. Neticede rüşdiyeler açıldıkları dönemin aksine ilköğretim derecesine geriledi. II. Meşrutiyet Devri'nde rüşdiyelerin ilköğretim derecesine indirilmesi çabaları arttı. 1913 tarihli geçici kanunla rüşdiyeler altı yıllık ibtidailere katıldı. Böylece numune rüşdiyeleri dışındakiler maarif tarihine karıştı. Bkz. Öztürk, *a.g.m.*, s. 302.

¹⁹ Bu değişiklikle Evkâf Nezareti'ne bağlı ve iş göremeyen bir teşkilat yerine Meclis-i Maarif'e bağlı yeni bir merkezi kurum teşkil edildi. Bkz. Tekeli ve İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim...*, s. 64.

²⁰ Ergin, *a.g.e.*, s. 441.

dört rüşdiye daha açıldı.²¹ Rüşdiyelere öğretmen yetiştirmek için 1848'de²² dârülmualimîn açıldı.²³

Rüşdiyelerin sayısı²⁴ 1869 Maarif Nizamnamesine değin 100'e ulaştı.²⁵ Ayrıca nizamnamede²⁶ rüşdiyeler²⁷ tanımlanarak 500 haneyi geçen kasabalarda açılacakları belirtildi. Okul inşası, öğretmen ve diğer masraflarla²⁸ giderler vilayet maarif idaresi sandığından karşılanacaktı. Rüşdiye mezunları idâdilere kabul edileceklerdi.²⁹ Müslim ve gayrimüslim çocuklarının birlikte eğitim alacağı rüşdiyelerde öğretim dili Türkçeydi.³⁰

Rüşdiyelerde önce dört yıllık program uygulandı. Sonradan altı yıla çıkarılsa da 1863'te beş³¹ ve 1869 Nizamnamesi ile yeniden dört yıl oldu.³² Nizamnamedeki haftalık dersler *mebâdî-i ulûm-ı diniye, lisan-ı Osmânî kavâ'idî, imlâ ve inşâ, Arabiye ve Fârisiye, tersîm-i hutut, ilm-i hesap defter tutma usulü, mebâdî-i hendese, tarih ve coğrafya ile jimnastik*'ti. Bunların

²¹ Numune rüşdiye mektebi Davutpaşa'daydı. *Usûl-i cedîd* ile eğitim alan öğrenciler kısa zamanda mesafe katetmişlerdi. Altı aylık eğitimle Bâbüâlî'de 11 Temmuz 1848'de padişahın nezaretinde imtihan edilmişlerdi. Bkz. Bkz. Öztürk, *a.g.m.*, s. 301; Cihan, *a.g.e.*, s. 169; Muammer Demirel, "Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri", *Türkler*, C. 15, s. 51.

²² Ancak 1848'den 1874'e kadar dârülmualimîn-i sıbyan açılmadı. Bkz. Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, (çev.) Osman Yener, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 168, 170.

²³ Ahmed Cevdet Paşa 1851'de müdür olarak atandı. Bkz. Gündüz, *a.g.e.*, s. 67-68.

²⁴ 1850'de İstanbul'daki beş okul 1852'de ona; 1863-1864'te 60'a ulaştı. Özellikle 1870 sonrasında rüşdiyelerin sayısı hızla arttı. 1876'da İstanbul'da 30, taşrada 359, toplam 389 rüşdiye vardı. Bu sayı 1895-1896'da 403 oldu. Bkz. Mustafa Şanal, "II. Abdülhamid Döneminde İlköğretim, Ortaöğretim ve Yükseköğretim Uygulamaları", *Devr-i Hamid Sultan II. Abdulhamid*, C. 3, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2011, s. 387; Cihan, *a.g.e.*, s. 170, 172, 176, 178.

²⁵ Kodaman, *a.g.e.*, s. 92

²⁶ Avrupa'daki modern eğitim kurumlarının örnek alınarak buralardaki eğitim anlayışının Osmanlı ülkesinde tatbiki düşüncesi vardı. Bkz. Karal, *a.g.e.*, s. 375-376.

²⁷ Rüşdiye artık idadilere öğrenci hazırlayan ilk derece okuldu. Bkz. Somel, *a.g.e.*, s. 202-203; Cihan, *a.g.e.*, s. 179.

²⁸ Zengin ahali geliri nispetinde yıllık ücret vermekteydi. Fakir çocuklar için ücretsizdi. Bkz. Somel, *a.g.e.*, s. 76.

²⁹ *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, (haz.) Muzaffer Albayrak ve Kevser Şeker, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul 2014, s. 105-106.

³⁰ Sıbyanlarda eğitim dili mensup olunan cemaatin diliydi. Bkz. Somel, *a.g.e.*, s. 68-69.

³¹ İsa Halis, *Tanzimat Dönemi Eğitim Sistemi*, Serhat Kitabevi, Konya 2005, s. 66; Tekeli, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim ...", s. 468.

³² Kodaman, *a.g.e.*, s. 92-93.

II. ABDÜLHAMİD DEVRİNDE İŞKODRA VİLAYETİNDE RÜŞDİYELER

yanında okulun bulunduğu mahallin yerel lisanı programa eklenecekti.³³ Ticaret merkezi yerlerde başarılı öğrencilere istekleri halinde dördüncü sınıfta Fransızca öğretilenecekti.³⁴ Ayrıca ders programı sonradan güncellenmiştir.³⁵

Bu çalışmada İşkodra vilayetinde rüşdiyelerin teşkili, binalarının inşası, tamiri ve eğitim giderlerinin karşılanması, öğretmen temini ve denetimi gibi hususlara değinilecektir. Bunların mevcut uygulamalarla uyumu tartışılacaktır. Bu yapılırken istatistiki bilgiler içeren devlet, vilayet ve maarif salnameleri ile maarif istatistik cetvelleri kullanılacaktır. Bu şekilde elde edilen ve başkaca çalışmalarda³⁶ rakamların zikredilmesiyle yetinilen hususlar arşiv vesikalarıyla birlikte değerlendirilecektir.

1. İşkodra'da Rüşdiyelerin Açılması

1847'de Davutpaşa'da açılan rüşdiyenin başarısıyla 1853'te ülke genelindeki rüşdiyelerin sayısı arttırıldı.³⁷ Bu yıl 15'i Rumeli'de olmak üzere taşrada 25 rüşdiye açılması kararlaştırıldı.³⁸ Bunların içerisinde İşkodra da

³³ *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitimi...*, s. 106.

³⁴ Öztürk, *a.g.m.*, s. 302; Kodaman, *a.g.e.*, s. 93-94.

³⁵ 1882'de din derslerine daha fazla saat ayrılırken Fransızca dersi yerini korudu. 1892'de eğitim süresi üç yıldır. 1892'den sonra Fransızca resmi rüşdiyelerden kaldırıldı. Programa dâhil edilen yeni derslerle ahlak ve din derslerinin yoğunluğu arttı. Türkçe'nin programdaki ağırlığı Arapçanın önüne geçti. Ancak program değişiklikleri taşrada hızlı bir şekilde karşılık bulamadı. Nitekim 1896'da Sivas rüşdiyesindeki dersler programa göre oldukça sınırlıydı. 1879'da maarif merkez teşkilatındaki düzenlemeyle *Mekâtib-i Rüşdiye Dairesi* teşkil edildi. Müdürlüğe Selim Sabit Efendi getirildi. Bu dairenin çalışmaları rüşdiyelerin yaygınlaştırılmasında etkiliydi. 1888'de Maarif Komisyonu rüşdiyelerde değişiklik gereğine dair rapor düzenledi. Eğitim iki yıla incek, idadilerin bulunduğu yerlerde rüşdiyeler idadilerle birleşecek, öğrencisi az olan kaza ve kasaba rüşdiyeleri kapatılacak ve binalarında ibtidailer açılacaktı. Raporunda rüşdiyelerin derecesi ilk kademeydi. Böylelikle rüşdiyeler tasfiye olunacaktı. Raporun ardından 1892'de eğitim süresi üç yıla indi. Rüşdiyelerin merkezden idaresine devam edilen bu süreçte İstanbul dışındaki rüşdiyelerin idadilerle birleştirilmesi amaçlanmış, müstakil rüşdiyelerin idareleri ise muallim-i evvellere bırakılmıştı. 1901 ve 1902'de rüşdiye programlarında yine değişiklik yapıldı. Bkz. Somel, *a.g.e.*, s. 225; Kodaman, *a.g.e.*, s. 96, 106-108, 111, 113; Şanal, *a.g.m.*, s. 388-389.

³⁶ Said Olgun, *Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişiminde Mektepler*, Gece Kitaplığı, Ankara 2016, s. 96-98.

³⁷ Tekeli ve İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim...*, s. 64.

³⁸ Karara rağmen 1856'da çoğunun tesis edilmediği beyan edilse de 24 Mayıs 1855 tarihli belgede o güne değin taşrada 25 rüşdiye açılmıştı. Bkz. Cihan, *a.g.e.*, s. 171; BOA, *İ.MVL. 333-14308*, 7 Ramazan 1271/ 24 Mayıs 1855.

bulunmaktaydı. 2 Haziran 1853'te *Meclis-i Maarif-i Umumiye* kararı³⁹ ile İşkodra'da açılması düşünülen okulda 24 Ocak 1856'da eğitime başlandı.⁴⁰

İşkodra'da, 1853'te tesisi kararlaştırılan rüşdiye açılana kadar çeşitli işlemler yapıldı. Rüşdiyenin tesisi Mayıs 1855'te Meclis-i Valâ'da görüşüldü. Buna göre Rumeli'de mevki önemli yerlerde rüşdiyeler açılacaktı. Bunlar öncelikle Tırhala, İşkodra, Yanya, Delvine ve Manastır'da bulunacak, masrafları hazineden karşılanacaktı. İşkodra'daki rüşdiyenin inşa masrafı belirlenerek İşkodra emval sandığından verilecekti. Yani öğretmen maaşı ve diğer giderler hazineden ödenecekti.⁴¹ Haziran 1855'te bu işe memur edilen *Meclis-i Maarif-i Umumiye Muavini*⁴² ile Hacı Efendi taşradaki okulları tedrisat açısından İstanbul'dakilerle mukayese edeceklerdi. Ayrıca okullara dağıtılmak üzere elifba cüzleriyle gerekli risaleleri beraberinde götüreceklerdi. İnşası düşünülen okulların öğretmenlerinin değerlendirilmesi ve temini de böylece tamamlanacaktı.⁴³ Böylelikle 1853'te açılması kararlaştırılan rüşdiyenin işlemleri Haziran 1855'te sonlandırıldı. Okul ise Ocak 1856'da tamamlandı.⁴⁴

İşkodra rüşdiyesi hızlıca istatistiklerde gösterilmiştir. 1856/1857 verilerini içeren H. 1274 devlet salnamesinden bu takip edilebilir.⁴⁵ İşkodra ile benzer zamanlarda, özellikle Rumeli'de, birçok rüşdiyenin açıldığı buradan anlaşılır. Zira 1857/1858'de imparatorluk genelinde 33 rüşdiye vardır. İşkodra Gölü kıyısında ve kale altındaki Eski Pazar civarındaki⁴⁶

³⁹ Demirel, *a.g.m.*, s. 52.

⁴⁰ Ali Bardhi, *Müfettiş Davut Borici'nin Günlüğünde (1870-1877) İşkodra Vilayeti'nde Eğitim*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Ziya Yılmaz, İstanbul 2009, s. 106.

⁴¹ Buna rağmen 21.712 kuruş hesaplanan inşa bedeli 49.712'ye ulaşmıştır. Bkz. BOA, *İ.MVL.* 333-14308, 5 Ramazan 1271/ 22 Mayıs 1855; BOA, *İ.MVL.* 372-16330, 4 Şevval 1273/28 Mayıs 1857.

⁴² Vehbi Efendi Rumeli'de Tırhala, İşkodra, Yanya, Delvine, Manastır rüşdiyelerinin açılışında ve diğer okulların tesisinde görevliydi. Bkz. BOA, *A.MKT.MVL.* 73-19, 4 Şevval 1271/20 Haziran 1855.

⁴³ BOA, *İ.MVL.* 333-14308, 22 Ramazan 1271/8 Haziran 1855.

⁴⁴ Tesis kararı kimi kaynaklarda açılış tarihi olarak verilir. Bkz. *Maarif-i Umumiye-i Celilesi İstatistiği*, 1310-1311 Sene-i Dersiyeh-i Maliyesine Mahsustur, Matbaa-yı Osmanîye, Dersaadet ty., s. 31.

⁴⁵ Öğretmen bilgisi yer almaz. Bkz. *D.S.*, H. 1274/M. 1857-1858, s. 131.

⁴⁶ Muallim-i evvelî Hüseyin Efendi'nin getirildiği söylense de ilk diploma örneklerinde Davut Efendi kaydı vardır. Okul daha sonra *Fush Çela*'ya taşındı. Davut Efendi rüşdiyedeki hocaların Türkçe bilmemeleri üzerine Türkçe bilen yardımcı ve ardından hoca oldu. Bkz. Bardhi, *a.g.e.*, s. 106-107; BOA, *A.MKT.MHM.* 98-22, 18 Muharrem 1273/18 Eylül 1856.

II. ABDÜLHAMİD DEVRİNDE İŞKODRA VİLAYETİNDE RÜŞDİYELER

İşkodra rüşdiyesinin 1858-1871 yıllarında muallim-i evveli Davut Efendi'dir.⁴⁷ Onun ardından 1876'ya kadar bu görevde Müderrîsandan Arif Efendi bulunmuştur.⁴⁸

İşkodra rüşdiyesinin ardından açılan diğer rüşdiye Tiran'daydı. İstatistiklerde Tiran rüşdiyesinin ve muallim-i evvelinin tespit edildiği yıl 1867'dir. Bu tarihten 1871'e değin muallim-i evveli Said Efendi'dir.⁴⁹ Onun ardından Ömer Efendi görevlendirilmiştir. Ömer Efendi'nin uzun sürmeyen vazifesi neticesinde buraya Veli Efendi tayin edilmiştir. Veli Efendi'nin 1873'te istatistiklere yansıyan görevi kimi yıllar bir açıklama olmamasına rağmen 1881'e kadar sürmüştür.⁵⁰

Devlet salnamelerinden hareketle Tablo 1 oluşturulabilir. 1856'da açılan İşkodra rüşdiyesi ile ancak 1867'de istatistiklerde görülen Tiran rüşdiyesi 1872'ye kadar vilayetin yegâne rüşdiyeleri idi. 1877'de okul/öğrenci⁵¹ sayılarına dair veri yoktur. 1877/1878'de İşkodra, Tiran, Akçahisar ve Ülgün'deki rüşdiyelerde toplam 341 öğrenci vardır. 1878'de bunlara Draç rüşdiyesi eklenmiştir. Bu yıl ve sonraki yıl bilgileri bununla sınırlıdır. Yani 1878/1879'da vilayette İşkodra, Tiran, Akçahisar, Draç ve Ülgün'de rüşdiyeler mevcuttur. Bilgilerdeki kısıtlılık 93 Harbi'yle ilgili olabilir. 1880 verilerinde Karadağ'a terk edilen Ülgün rüşdiyesi yokken vilayetteki rüşdiyelere Kavaye eklenmiştir.⁵² 1887'de rüşdiyelerdeki öğrenci

⁴⁷ D.S., H. 1275/M. 1858-1859, s. 94-96; D.S., H. 1276/M. 1859-1860, s. 110; D.S., H. 1277/M. 1860-1861, s. 115; D.S., H. 1278/M. 1861-1862, s. 115; D.S., H. 1279/M. 1862-1863, s. 119; D.S., H. 1280/M. 1863-1864, s. 125; D.S., H. 1281/M. 1864-1865, s. 127; D.S., H. 1282/M. 1865-1866, s. 116; D.S., H. 1283/M. 1866-1867, s. 121; D.S., H. 1284/M. 1867-1868, s. 83; D.S., H. 1285/M. 1868-1869, s. 93; D.S., H. 1286/M. 1869-1870, s. 114; D.S., H. 1287/M. 1870-1871, s. 123.

⁴⁸ D.S., H. 1288/M. 1871-1872, s. 140; D.S., H. 1289/M. 1872-1873, s. 235; D.S., H. 1290/M. 1873-1874, s. 208; D.S., H. 1291/M. 1874-1875, s. 212; D.S., H. 1292/M. 1875-1876, s. 151; D.S., H. 1293/M. 1876-1877, s. 154.

⁴⁹ D.S., H. 1284/M. 1867-1868, s. 84; D.S., H. 1285/M. 1868-1869, s. 94; D.S., H. 1286/M. 1869-1870, s. 115; D.S., H. 1287/M. 1870-1871, s. 124; D.S., H. 1288/M. 1871-1872, s. 140.

⁵⁰ D.S., H. 1288/M. 1871-1872, s. 140; D.S., H. 1289/M. 1872-1873, s. 235; D.S., H. 1290/M. 1873-1874, s. 208; D.S., H. 1291/M. 1874-1875, s. 212; D.S., H. 1292/M. 1875-1876, s. 151; D.S., H. 1293/M. 1876-1877, s. 154; D.S., H. 1295/M. 1878, s. 347; D.S., H. 1296/M. 1878-1879, s. 156; D.S., H. 1297/M. 1879-1880, s. 205; D.S., H. 1298/M. 1880-1881, s. 279; D.S., H. 1299/M. 1881-1882, s. 268.

⁵¹ Ülgün rüşdiyesinde 51 öğrenci vardı. Bkz. BOA, *MF.MKT. 51-57*, 22 Şaban 1294/1 Eylül 1877.

⁵² 1909'da Tuz kazasında rüşdiye tesisine başlanmıştır. Mayıs 1910'da inşası biten okulda eğitime başlanmamıştır. Buraya muallim-i evvel tayin edilmek isteyen Naslıç rüşdiyesinden İsmail Efendi'nin başvurusunda görülmektedir. Tuz rüşdiyesine öğretmen ihtiyacı 1911'de

İLKAY ERKEN

sayısı 300'dür.⁵³ 1880 yılı ve sonrasındaysa öğrenci sayısı artmış,⁵⁴ 1890'lı yıllarda 300'ü aşmıştır.⁵⁵

Devlet salnamelerindeki bilgiler hazırlanma süreçleri itibariyle çoğu zaman gecikmelidir. İškodra rüşdiyesi için bu durum geçerli olmamıştır. Ancak 1872'ye ait verileri yansıtması muhtemel salnamedeki Akçahisar ve Ülgün gecikmeye misaldir. Burada Akçahisar'daki öğrenci sayısı belirtilmezken Ülgün'de 30 öğrenci bulunmaktadır. Her iki okulda 1872-1876 yıllarında eğitim muallim-i sânilerle yürütülmekteydi.⁵⁶ Bu rüşdiyelerle alakalı 1877 tarihli işlemdeki veriler salnamelerdeki bilgilerle uyumludur. Öğrenci sayısı arttığından birer muallim-i evvel tayini talebi bunu gösterir. Ayrıca burada Ülgün ve Akçahisar rüşdiyelerinin açıldıkları yıllar da gösterilir ki Akçahisar rüşdiyesi 1871; Ülgün rüşdiyesi 1870'de açılmıştır.⁵⁷

yılında ilan edilmiştir. Bkz. BOA, *MF.İBT.* 272-96, 10 Mayıs 1326/23 Mayıs 1910; BOA, *MF.İBT.* 349-91, 23 Recep 1328/31 Temmuz 1910.; BOA, *MF.İBT.* 320-15, 16 Nisan 1327/29 Nisan 1911.

⁵³Tabloda () işareti o yılki rüşdiye sayısını, - işareti rüşdiye bulunan ama veri bulunmayan kazayı, X ise açılmamış ya da vilayet sınırlarından çıkan rüşdiyeyi belirtir. 1873 ile 1874, 1875 ile 1876, 1882 ile 1883 yıllarına ait veriler birbirinin tekrarıdır. Bkz. *D.S.* , H. 1288/M. 1871-1872, s. 140; *D.S.* , H. 1289/M. 1872-1873, s. 235; *D.S.* , H. 1290/M. 1873-1874, s. 208; *D.S.* , H. 1291/M. 1874-1875, s. 212; *D.S.* , H. 1292/M. 1875-1876, s. 151-152; *D.S.* , H. 1293/M. 1876-1877, s. 154; *D.S.* , H. 1295/M. 1878, s. 347; *D.S.* , H. 1296/M. 1878-1879, s. 156; *D.S.* , H. 1297/M. 1879-1880, s. 205; *D.S.* , H. 1298/M. 1880-1881, s. 279; *D.S.* , H. 1299/M. 1881-1882, s. 268; *D.S.* , H. 1300/M. 1882-1883, s. 203; *D.S.* , H. 1301/M. 1883-1884, s. 385; *D.S.* , H. 1302/M. 1884-1885, s. 407; *D.S.* , H. 1303/M. 1885-1886, s. 332; *D.S.* , H. 1304/M. 1886-1887, s. 318; *D.S.* , H. 1305/M. 1887-1888, s. 252.

⁵⁴ Bkz. Tablo 1.

⁵⁵ Bkz. Tablo 2.

⁵⁶ *D.S.*, H. 1289/M. 1872-1873, s. 235; *D.S.*, H. 1290/M. 1873-1874, s. 208; *D.S.*, H. 1291/M. 1874-1875, s. 212; *D.S.*, H. 1292/M. 1875-1876, s. 152; *D.S.*, H. 1293/M. 1876-1877, s. 154.

⁵⁷ Ülgün'e Debreli Abbas Efendi 600 kuruş maaşla muallim-i evvel tayin edilir. Draç için ise münasip birinin bulunması istenir. Bkz. BOA, *MF.MKT.* 51-57, 22 Şaban 1294/1 Eylül 1877.

II. ABDÜLHAMİD DEVRİNDE İŞKODRA VİLAYETİNDE RÜŞDİYELER

Tablo 1: Rüşdiyeler ve Öğrenci Sayıları (1871-1887).

| Rüşdiye | 1871 (2) | 1872 (4) | 1873 (4) | 1875 (4) ⁵⁸ | 1880 (5) | 1881 (5) ⁵⁹ | 1882 (5) | 1884 (5) | 1885 (5) | 1887 (5) |
|-----------|-------------|-------------|-------------|---------------------------|-------------|---------------------------|-------------|-------------|-------------|-------------|
| İşkodra | 80 | 71 | 56 | 40 | 46 | 47 | 57 | 118 | 95 | 97 |
| Tiran | 18 | 50 | 58 | 102 | 65 | 37 | 37 | 80 | 87 | 84 |
| Akçahisar | X | - | - | 30 | 46 | 47 | 47 | 51 | 54 | 56 |
| Ülgün | X | 30 | 44 | 54 | X | X | X | X | X | X |
| Draç | X | X | X | X | 30 | 30 | 30 | 20 | 35 | 41 |
| Kavaye | X | X | X | X | 51 | 35 | 38 | 42 | 49 | 52 |
| Toplam | 98 | 151 | 158 | 226 | 238 | 196 | 209 | 311 | 320 | 330 |

Ülgün ve Akçahisar'a benzer şekilde devlet salnameleri Draç rüşdiyesini 1878'de gösterir. Draç rüşdiyesi öğretmenine dair ilk veri ise 1880 ve 1881'dedir. Bu yıl Mehmed Emin Efendi muallim-i evveldir.⁶⁰ Ancak yine 1877 tarihli belgede Draç'a bir muallim-i evvel tayini istenmiştir. Böylece Draç rüşdiyesinin 1876-1877'de açıldığı⁶¹ söylenebilir.⁶² Nitekim yıl sonunda istenen kitaplardan maarif kütüphanesinden temin edilen 302'si postaya verilmiştir. Yani Draç rüşdiyesinde eğitim öğretim 1877'de başlamıştır.⁶³

Devlet salnamelerinin dikkatlice kullanılması ihtiyacını ortaya koyan diğer bir örnek Kavaye'dir. Tablo 1'de Kavaye rüşdiyesi 1880'de gösterilir. Aslında Mustafa Efendi'nin muallim-i evvel olduğu bu yıl öncesinde, 1877'de işlemler yapılmıştır. Eylül 1877'de Kavaye rüşdiyesinin inşası tamamlanmıştır. Açılması için gerekli öğretmen ve kapıcının tayinine nezaretten müsaade istenmiştir. Tiranlı Mustafa Efendi maaşı vilayet maarif tahsisatından ödenmek üzere işe uygun bulunmuştur. Lakin muallim-i evvel

⁵⁸ Bazı kaynaklarda İşkodra'da rüşdiye yoktur. Manastır vilayetinde ise rüşdiye sayısı 13'tür. Bkz. Demirel, *a.g.m.*, s. 54. Bu yıl İşkodra, Manastır vilayeti dâhilindedir. Vilayetteki 13 rüşdiye ve 866 öğrenciye İşkodra'daki rüşdiyeler dâhildir.

⁵⁹ İşkodra'da muallim-i evvel Süleyman Efendi, muallim-i sâni Kazım Efendi, Tiran'da muallim-i evvel Mustafa Efendi, muallim-i sâni İbrahim Efendi, rika' hocası Hafız Ahmed Efendi, Akçahisar'da muallim-i sâni Derviş Efendi, Draç'ta muallim-i sâni Mehmed Emin Efendi, Kavaye'de muallim-i evvel Mustafa Efendi, muallimi sâni Mehmed Said Efendi olarak tespit edilmektedir. Bkz. *İ.V.S.*, H. 1299/M. 1881-1882, s. 55, Draç Kısmı, s. 7.

⁶⁰ 1880'de Emin Efendi; 1881'de Mehmed Emin Efendi olarak belirtilir. Bkz. *D.S.*, H. 1298/M. 1880-1881, s. 279; *İ.V.S.*, H. 1299/M. 1881-1882, Draç Kısmı, s. 7.

⁶¹ Okulun inşası 1876'dan evvel kararlaştırılmış ve bu yıl inşaatın tamamlanması ardından öğretmen tayin edileceği vilayete bildirilmiştir. Bkz. BOA, *MF.MKT.* 33-70, 23 Zilhicce 1292/20 Ocak 1876.

⁶² BOA, *MF.MKT.* 51-57, 22 Şaban 1294/1 Eylül 1877.

⁶³ Draç henüz sancak merkezi değil, Kavaye'nin nahiyesidir. Bkz. BOA, *MF.MKT.* 51-192, H. 2 Zilhicce 1294/M. 8 Aralık 1877.

İLKAY ERKEN

olarak tayin edildiği halde öğrenci sayısı artana kadar kendisine muallim-i sâni maaşı verilmiştir.⁶⁴ Maarif Nezareti'nin 1880'deki bilgiden hareketle bu talebi olumlu karşılandığı söylenebilir. 1880'de Mustafa Efendi'nin öğretmenliğindeki okulda 51 öğrenci vardır. Neticede Kavaye rüşdiyesi 1877'de tamamlanmış, eğitim öğretime 1880'den önce başlanmıştır.

Anlaşıldığı kadarıyla İşkodra vilayetindeki rüşdiyeler 1877'ye kadar tamamlanmıştır. 93 Harbi sonrası gelişmelerle vilayetin mülki sınırları değişmiş, Ülgün gibi Podgoriçe ve Bar kazaları Karadağ'a bırakılmıştır.⁶⁵ 1880'de Ülgün'ün terkiyle 1877-1880 yıllarındaki rüşdiye sayısı altıdan beşe inmiştir. Böylece İşkodra sancağının Tuz, Leş, Mirdita, Puka ve Akçahisar kazalarından; Draç sancağının Tiran, Kavaye, Şiyak kazalarından oluştuğu vilayette 1880 sonrasında İşkodra, Akçahisar, Tiran, Kavaye ve Draç'ta rüşdiye mevcuttu.

Tablo 2: Rüşdiyeler ve Öğrenci Sayıları (1893-1896).

| Okul | 1893/1894 Yılından Devreden | 1894/1895 Ders Yılında Kayıtlanan | 1894/1895 Ders Yılında Terk Eden | 1894/1895 Ders Yılında Şehadetname Verilen | 1894/1895 Yılından 1895/1896'a Geçen | Memur ve Muallim Sayısı |
|---------------|-----------------------------|-----------------------------------|----------------------------------|--|--------------------------------------|-------------------------|
| İşkodra | 136 | 54 | 9 | 13 | 168 | 6 |
| Akçahisar | 43 | 15 | 7 | 6 | 45 | 1 |
| Drač | 44 | 11 | - | 7 | 48 | 2 |
| Tiran | 78 | 34 | 24 | 6 | 82 | 4 |
| Kavaye | 59 | 18 | 14 | 9 | 54 | 4 |
| Toplam | 360 | 132 | 54 | 41 | 397 | 17 |

Maarif-i Umumiye-i Celilesi İstatistiği, s. 31.

Vilayette diğer eğitim kurumları gibi rüşdiyelerin de çoğaltılması istenmekteydi. Kaza ahalisinin bu yönde talepleri mevcuttu. Şiyak kazası ahalisince nezarete iletilen dilekçesi dikkat çeker. Draç sancağında Şiyak dışındaki kazalarında rüşdiye varken Şiyak ahali eğitimden mahrumdu. Dilekçeye Maarif Nezareti'nin verdiği cevap dönemin özetidir. Öncelikle dârülmualimîn mezunlarının yetersizliğinden okul açılrsa dahi öğretmen atanamayacaktı. Ayrıca maarif bütçesi buna müsait değildi. Maarif

⁶⁴ 1293 maarif bütçesinin 5. faslının 3. maddesine göre 400 kuruş maaşla işe başlamıştır. Maarif Nezareti istatistik cetvelinde Kavaye rüşdiyesi 1293'te açılmıştır. Bkz. BOA, *MF.MKT. 51-79*, H. 25 Şaban 1294/M. 4 Eylül 1877; *Maarif-i Umumiye-i Celilesi İstatistiği*, s. 31.

⁶⁵ İlkay Erken, *İşkodra Vilayetinin İdari ve Sosyal Yapısı (1876-1912)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Nedim İpek, Samsun 2014, s. 33-39.

II. ABDÜLHAMİD DEVRİ'NDE İŞKODRA VİLAYETİNDE RÜŞDİYELER

Nezaretî Rüşdiye Dairesi'nin ifadeleriyle Maarif Nezaretî, Şiyak'ta her yıl ibtidailerden kaç öğrencinin mezun olduğunu vilayete sormuştur. Cevaba göre durum ileride yeniden değerlendirilecekti.⁶⁶ Nezaretin, reddettiği Şiyak rüşdiyesine rağmen vilayetin okul sayılarını arttırmasını vurgulamıştır. Vilayet idaresi ise kaynak buldukça yeni okulların açıldığını belirtmiştir.⁶⁷ Ancak Şiyak'ta 1913'te dahi rüşdiye açılmamıştır.

19. yüzyılın sonunda İşkodra'daki rüşdiye sayısı beştir.⁶⁸ Ancak yıllar içerisinde öğrenci ve öğretmen sayısı değişmiştir. Tablo 2'de 1893/1894-1894/1895 ders yıllarında İşkodra vilayetindeki rüşdiyelerin öğrenci, mezun ve öğretmen sayıları gösterilmektedir. 1893/1894 ders yılı başında 360 öğrencinin bulunduğu rüşdiyelere 132 yeni öğrenci eklenmiştir. Aynı ders yılında 54 öğrenci okulu terk etmiştir. Ayrıca okulu terk eden öğrencilerden daha azı mezun olmuştur. Ancak yine de 1894/1895 ders yılı sonunda ve 1895/1896 ders yılı başında yeni kayıtlanacak öğrenciler hesap edilmeden bile mevcut 397'ye çıkmıştır. Bu bilgilerden 1895/1896 ders yılında yeni kayıtlanacak öğrencilerle birlikte toplam öğrenci sayısının 500'e ulaştığı düşünülebilir. Ancak Tablo 3'ten hareketle İşkodra'da askeri rüşdiye dâhil edildiğinde dahi öğrenci sayısı buraya ulaşmamıştır. Bunun bir nedeni her yıl benzer sayıda öğrencinin rüşdiyelere kayıtlanmamasıydı. Ağustos 1899 imtihanları ardından merkezden 22, Draç'tan 8, Tiran'dan 14, Kavaye'den 4, Akçahisar'dan 12 öğrenciye şadethâmeleri verilmişti.⁶⁹ Yani 1899 ders yılında 343 öğrenciden 60'ı mezundu. Bu da Tablo 3'teki verilerden hareketle 1900'de rüşdiyelere 70 yeni öğrencinin kayıtlandığını gösterir. 1894/1895 ders yılında 132 öğrencinin kayıtlandığı rüşdiyelere sonraki yıllarda daha az öğrencinin kayıtlandığı söylenebilir. Bunun diğer nedeni gayrimüslim ve ecnebi okullarıydı. Müslüman ahali dahi çocuklarını buralara göndermekteydi. Osmanlı idaresi de buna karşın resmi okulların sayı ve niteliklerini arttırmaya çalışmaktaydı. Fakat 1909'da İşkodra rüşdiyesinin mevcudu 60'ın altındaydı.⁷⁰

⁶⁶ BOA, *MF.MKT.* 432-20, R. 26 Teşrinisani 1314/M. 8 Aralık 1898.

⁶⁷ BOA, *MF.MKT.* 454-20, H. 18 Safer 1317/M. 28 Haziran 1899.

⁶⁸ BOA, *MF.İBT.* 29-123, 29 Zilhicce 1309/25 Temmuz 1892.

⁶⁹ BOA, *MF.MKT.* 470-61, H. 21 Rabiulahir 1317/M. 29 Ağustos 1899.

⁷⁰ BOA, *MF.MKT.* 1133-20, H. 28 Cemaziyelevvel 1327/M. 17 Haziran 1909.

İLKAY ERKEN

Tablo 3: Rüşdiyeler ve Öğrenci Sayıları (1898-1903).

| Rüşdiye/Kaza | Hoca Sayısı | Öğrenci Mevcudu | | | | |
|-------------------------|--------------|--------------------|------------|------------|------------|------------|
| | | 1898 ⁷¹ | 1899 | 1900 | 1901 | 1903 |
| İşkodra | 5 | 135 | 106 | 128 | 120 | 112 |
| İşkodra Askerî | 17 | - | - | - | - | 137 |
| Akçahisar ⁷² | 2 | 55 | 73 | 72 | 62 | 51 |
| Draç | 2-3 | 47 | 48 | 55 | 60 | 61 |
| Tiran | 3 | 81 | 94 | 65 | 78 | 57 |
| Kavaye | 2 | 26 | 22 | 33 | 28 | 28 |
| Toplam | 32-33 | 344 | 343 | 353 | 348 | 446 |

Uğur Ünal, II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüşdiyeleri (1897-1907), Gazi Kitapevi, Ankara 2008, s. 111-112.

Tablo 3'te sadece 1903'teki teferruatı verilen askeri rüşdiye vardır. Bu rüşdiye aynı yıl taşradaki 20 askeri rüşdiyeden birisiydi.⁷³ Okulun üç yıllık ibtidai sınıfı ilk, üç yıllık rüşdiye sınıfı da ikinci kısmıydı. İbtidai kısmının ilk iki sınıfında ve rüşdiyenin bütün sınıflarındaki öğrencilerden hareketle 1900/1901'de açıldığı düşünülebilir.⁷⁴ Ayrıca vilayet salnamelerinde İşkodra rüşdiyesinin 1892'de 120, 1894'te 128 ve 1897'de 220 öğrencisi bulunmaktadır.⁷⁵ İşkodra rüşdiyesinin 1898-1903 yıllarındaki öğrenci ortalaması 106-135'tir. Bu nedenle 1897'deki 220 sayısının mülki ve askerî rüşdiyelerdeki öğrenci toplamı olduğu düşünülebilir. Ancak askeri rüşdiyenin açıldığı yıl vilayetin talebinde görüldüğü üzere 1902'dir. 1903 yılı içinde eğitime başlanmıştır. İşkodra'daki askerlerin çocuklarının devamına müsait ve iyi derecede eğitim veren okul olmadığı, böyle bir okulla çocukların babalarının izinden giderek vatana hizmet edebileceği düşüncesiyle askeri rüşdiyenin teşkili vali tarafından istenmiştir.⁷⁶ 1903'te İşkodra rüşdiyesi öğrencilerinden 39'u askeri rüşdiyeye kaydedilmiştir. Bu veri askeri

⁷¹ Beş rüşdiyede 344 öğrenci bulunmaktaydı. Bkz. Tekeli, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim ...", s. 474.

⁷² 1897'de 60 öğrenci vardır. Bkz. *İ.V.S.*, H. 1315/M. 1897-1898, s. 118.

⁷³ Ünal, *a.g.e.*, s. 99-100.

⁷⁴ Rüşdiye kısmında 3. sınıftaki öğrenci sayısı beştir. Bkz. *M.S.*, H. 1321/M. 1903-1904, s. 318.

⁷⁵ *İ.V.S.*, H. 1310/M. 1892-1893, s. 36; *İ.V.S.*, H. 1312/M. 1894-1895, s. 26; *İ.V.S.*, H. 1315/M. 1897-1898, s. 57.

⁷⁶ BOA, *Y.MTV.* 230-26, H 6 Safer 1320/M. 15 Mayıs 1902.

II. ABDÜLHAMİD DEVRİ'NDE İŞKODRA VİLAYETİNDE RÜŞDİYELER

rüşdiyenin açılışını 1903 olarak kabul etmemize nedenken İşkodra rüşdiyesindeki öğrenci mevcudunun azalmasını da açıklar.⁷⁷

Öğrenci kabul edilmenin şartlara⁷⁸ bağlandığı rüşdiyelerde her yıl imtihanlar yapılmaktaydı. İmtihanlar, 1869 Nizamnamesinde usul ve esasları belirtildiği şekliyle gerçekleşmekteydi. Müslim-gayrimüslim bütün okulların tatili ağustosun başından üçüncü haftasına kadardı. Bunun için rüşdiyelerde temmuzun başında dersler bırakılır, 15 gün süren müzakerelerin ardından ayın son 15 gününde imtihanlar yapılırdı. Sınavlarda başarılı olanlar başka imtihana girmeden idâdilere kaydolabilirdi.⁷⁹ İmtihanalardan birinci sınıfta üç, diğer sınıflarda ikişer defa başarısız olanların okulla ilişkisi kesilmekteydi.⁸⁰

İmtihanalarda başarılı öğrenciler şevk ve gayretlerinin artırılması amacıyla mükâfatlandırılmaktaydı. Her sınıfın onda birine hediyeler verilmekteydi. Hediyeler Maarif Nezareti'nin denetiminde ve onların belirlediği kitaplardı. Bu amaçla nezaret, vilayete ders kitapları dışında ayrıca kitaplar göndermekteydi.⁸¹ Sınıflardaki öğrencilerin onda birine hediye verilmesinden sonradan vazgeçilmiş, ilk üçe giren öğrenciler mükâfatlandırılmıştır. Hediyelerin takdimi bando ve mızıka eşliğinde öğrencilerin hep bir ağızdan yaptıkları *Padişahım çok yaşa!* dualarıyla icra edilmekteydi.⁸²

İmtihanların ardından nezarete ilgili yıla dair bilgilendirmeler yapılmaktaydı. İmtihanların sorunsuz bir şekilde yapıldığı, mezuniyete hak kazanan öğrencilerin sayıları merkeze bildirilmekteydi. Bu şekilde Ağustos 1899'da İşkodra maarif müdüriyetinden nezarete iletilen bilgilendirmede sorunsuz bir şekilde tamamlanan imtihanlarda mezun öğrenci sayıları belirtilmiştir. Buna göre 1898/1899 ders yılı sonunda merkezden 22, Draç'tan 8, Tiran'dan 14, Kavaye'den 4, Akçahisar'dan 12, toplamda 60 öğrenciye

⁷⁷ 1902 Aralık-Ocak aylarındaki öğrenci sayısı 107-102'dir. 1903 aralığındaki 111 öğrenci şubatta askeri rüşdiyeye kaydedilen öğrencilerle 73'tür. Bkz. BOA, *MF.İBT.* 114-56, 3 Zilhicce 1319/13 Mart 1902; BOA, *MF.İBT.* 131-55, 15 Zilhicce 1320/15 Mart 1903.

⁷⁸ Bulaşıcı hastalığının olmadığına dair doktordan aşı raporu ve Osmanlı tezkiresi sunmak, 15 yaşından büyük olmamak ve eğitim öğretim döneminden evvel başvurmaktır. Bkz. Ünal, *a.g.e.*, s. 9-10.

⁷⁹ Başarısız olanlar bir yıl daha okulda kalabilirdi. Bkz. Demirel, *a.g.m.*, s. 53.

⁸⁰ Ünal, *a.g.e.*, s. 15.

⁸¹ BOA, *MF.MKT.* 11-128, 11 Cemaziyelevvel 1290/19 Haziran 1289

⁸² 31 Temmuz 1899'da merasim düzenlendi. Bkz. BOA, *MF.MKT.* 182-112, H. 20 Muharrem 1311/M. 3 Ağustos 1893.

şehadetnâme verilmiştir.⁸³ Bu sayı 1894/1895 ders yılı nihayetinde 41'dir. Buradan mezun sayısının zamanla arttığı söylenebilir.

Her yıl imtihanların yapıldığına ve neticesine dair malumatın Maarif Nezareti'ne bildirilmesinin nedeni nezaretin vilayet ve dolayısıyla ülke genelindeki eğitilmiş insan gücünü öğrenerek eğitim kurumlarını buna göre düzenlemek ihtiyacı olabilir. Muhakkak bunda idarenin merkezileşmek amacıyla yaptığı uygulamalar etkiliydi. Ancak vilayetlerde bazı hallerde sınavlar zamanında yapılamamaktaydı. Bu nedenle meselenin bilgilendirmeden ibaret olduğu düşünülebilir. Öyle ki hava sıcaklıkları nedeniyle kimi imtihanlar nizamnamedeki sürelerin dışında yapılmaktaydı. İmtihan zamanlarının değiştirilmesi talepleri salgınlar nedeniyle de görülmekteydi. 1904'te Tiran'daki dizanteri salgınıyla vilayetteki sıcaklar talebin gerekçesiydi. Vilayet maarif idaresi sınavların bir hafta evvel yapılmasına müsaade istemiştir. 38-40 derecelere ulaşan sıcaklardan sebeple öğrencilerin istirahat ihtiyacı duydukları belirtilerek istenen değişiklik talebini nezaret olumlu karşılamıştır. Böylece 1904 imtihanları vaktinden evvel yapılmıştır.⁸⁴ Bu durum sonraki yıl da tekrarlanmıştır.⁸⁵

2. Rüşdiyelerin İhtiyaçlarının Karşlanması

İşkodra'da rüşdiyelerin teşkili yanında eksikliklerinin giderilerek eğitim öğretime hazır hale getirilmesine çalışılmıştır. Bunlar özellikle eğitim öğretim araç gereçlerinin ve öğretmenlerin teminiydi. Bu okullarda *usûl-i cedîd* üzere eğitim verildiğinden tahta, sıra, atlas ve dünya küresi gibi gereçlere ihtiyaç duyulmaktaydı. Tarih ve coğrafya derslerinin müfredatta yer alması bunu zorunlu kılıyordu. İhtiyaçlarla uyumlu olarak 1863'te İşkodra ve Tiran rüşdiyelerine kitaplar ve risaleler hocaların talebiyle nezareten istenmiştir.⁸⁶ Ardından 1870'te vilayetteki rüşdiyelere dağıtılmak üzere küre ve haritalar vapurla Maarif Nezareti'nce gönderilmiştir.⁸⁷ Küre ve haritalardan kaç adet ve hangi rüşdiyeye gönderildiği belirtilmemiştir. Ancak bu yıl vilayette İşkodra, Ülgün ve Tiran'da rüşdiye bulunduğundan buna kısmen yanıt vermek mümkündür.

⁸³ BOA, *MF.MKT.* 470-61, H. 21 Rabiulahir 1317/M. 29 Ağustos 1899.

⁸⁴ BOA, *MF.MKT.* 790-72, R. 29 Haziran 1320/M. 12 Temmuz 1904.

⁸⁵ 15-20 gün geriye çekilmesinde bir mahsur olmayacağı bildirildi. Bkz. BOA, *MF.MKT.* 872-30, R. 13 Temmuz 1321/M. 25 Temmuz 1905.

⁸⁶ BOA, *A.MKT.MHM.* 282-61, H. 22 Cemaziyelevvel 1280/M. 4 Kasım 1863.

⁸⁷ BOA, *MF.MKT.* 13-110, H. 17 Şaban 1290/M. 11 Ekim 1870.

II. ABDÜLHAMİD DEVRİNDE İŞKODRA VİLAYETİNDE RÜŞDİYELER

Eğitim öğretimde gerekli araç gereçlerin talebi vilayetteki okul sayısı ile orantılıydı. Bu nedenle istenilen malzemelerin sayıları zamanla artmıştır. 1873'te İşkodra rüşdiyesine kitaplar/risâleler istenmiştir. Bunlardan Maarif Nezareti elinde olanların gönderildiği ve teferruatı vilayete bildirilmiştir.⁸⁸ Tablo 4'te İşkodra rüşdiyesine gönderilen kitaplara/risalelere ayrıca Afrika Haritası eklenmiştir. Buradaki bilgilerden hareketle İşkodra rüşdiyesi dört yıllık ve Maarif Nizamnamesindeki ders programı tatbik edilmektedir. Tabloda ders programındaki her derse mahsus kitap/risale yoktur. Nitekim bunlar ihtiyaçlar doğrultusunda talep edilmişlerdir. Özellikle ikinci ve üçüncü sınıf dersleriyle ilgili kitaplarda görüldüğü üzere her ders için farklı sayıda kitap talep edilmiştir. Tablo 1'de 1873 yılında İşkodra rüşdiyesindeki öğrenci sayısı 56'ydı. Tablo 4'e göre her bir sınıfta 20 öğrenci bulunduğu kabul edilse bile 20'den fazla sayıdaki kitapların neden talep edildiği akla gelmektedir. Ancak derslerden bazılarının diğer sınıflarda okutulduğu bilinmektedir. Nitekim rüşdiyelerin üç yıla indirilmesiyle hazırlanan ders programında bu açıktır.⁸⁹

Tablo 4: İşkodra Rüşdiyesine Gönderilen Risâleler (1873).

| Sınıf | Risale/Kitap | Adet |
|----------|---|------|
| Birinci | Kavâ'idi Osmanî | 20 |
| İkinci | Muhtasar Hüsn-i Hat | 40 |
| Üçüncü | Gülîstan | 10 |
| | Mukaddim-ul Hesab | 40 |
| | Tarih-i Osmanî | 20 |
| | İzhâr ⁹⁰ | 20 |
| Dördüncü | Risâle-i Hesab ve Muhtasar Usul Defteri | 40 |
| | Nişancı Tarihi | 40 |
| | Risâle-i Salisna ⁹¹ | 20 |

BOA, *MF.MKT. 10-101*, H. 3 Rabiulahir 1290/M. 31 Mayıs 1273.

⁸⁸ BOA, *MF.MKT. 10-101*, H. 3 Rabiulahir 1290/M. 31 Mayıs 1273.

⁸⁹ Dini ilimler, Türkçe, Arapça, hesap, coğrafya, malumat-ı nafia ve hıfzısıhha, hüsn-i hat, resim dersleri farklı ders saatlerinde üç sınıfta da okutulmaktaydı. Bkz. Ünal, *a.g.e.*, s. 17.

⁹⁰ Birgivi'nin medreselerde okutulmuş Arapça öğretimine mahsus *İzhârü'l-esrâr* adlı eseri. Bkz. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarihi Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 357.

⁹¹ *Kınalızâde Ali Efendi*'nin *Ahlâk'ı Alâî* adlı eseri olması muhtemeldir. *Mebadî-i ulûm-u dinîyye* dersinde okutulmuş olmalıdır. Bkz. Hasan Aksoy, "Kınalızâde Ali Efendi" *DİA*, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 416-417.

Vilayet merkezindeki rüşdiye için gerekli araç gereçlerin temini yanında vilayetin diğer rüşdiyelerinin de eksiklikleri giderilmiştir. Bu açıdan Tiran rüşdiyesine istenilen kitapların Maarif Nezareti Kütüphanesi'nde bulunanlarının gönderilmesi zikredilebilir.⁹² Tiran'ın ardından 1877'de Draç rüşdiyesine istenen kitaplardan 302'si postalanmıştır.⁹³ Draç rüşdiyesine Maarif Nezareti'nce gönderilen kitaplarla hemen aynı ay içerisinde Kavaye rüşdiyesinin ihtiyaçları da gönderilmiştir.⁹⁴

Vilayette rüşdiye idarecileri ihtiyaçlar dahilinde Maarif Nezareti ile irtibat kurarak taleplerini iletmışlerdir. Bu talepler rüşdiyelerin kuruldukları ve yaygınlaştıkları dönemle sınırlı kalmamıştır. 1908 yılı içinde vilayet maarif müdüriyeti vasıtasıyla nezarete iletilen eksikler giderilmiştir. Üstelik nezaretten talep edilen Avrupa, Asya, Afrika, Kuzey ve Güney Amerika ile Okyanusya haritalarından üçer adedinin postaya teslimi üç aydan kısa sürmüştür.⁹⁵

Rüşdiyelerde kitaplar gibi fiziki ihtiyaçlar açısından binalar önemliydi. 1869 Nizamnamesi gereğince rüşdiye binalarının inşası vilayet maarif idaresi sandığından karşılanmaktaydı. Bu sebeple binaların bakımı, gerektiğinde ilave sınıf inşası gibi işler vilayet maarif idaresince yapılacaktı. Neticede okulun bulunduğu yer ahalisi bu işleri halledecekti. Ancak bazı durumlarda emek ve harcanan paraya rağmen binalar amaçları dışında kullanılmıştır. Tiran rüşdiyesine 1878'de yetersizliğinden sebeple iki oda eklenmiştir. Bunlardan birisi kapıcı diğeri teneffüs odasıydı. Tablo 1 incelendiğinde Tiran rüşdiyesindeki öğrenci sayısı 1872'de 50 iken 1875-1876'da 102'ye çıkmıştır. Bu sayı 1880-1881'de 37 ise de 1884'te yeniden 80'e ulaşmıştır. Yani okula oda eklenmesi bir ihtiyaçtı. Ancak eklenen odalar sonradan mahalli hükümet tarafından ambara dönüştürülmüştür. Ambar olarak kullanılan bu iki odaya rüşdiye imtihanlarının tamamlanması ardından ayrıca diğeri odanın ekleneceği öğretmenlere bildirilmiştir. Bu durumdan rahatsız olan öğretmenler zahirelerden sebeple odaya/okula dolan farelerden eşyaların kullanılmaz hale geldiğinden yakılarak verilen emeklerin zayii edilmemesini nezaretten istemişlerdir.⁹⁶

⁹² BOA, *MF.MKT.* 20-22, H. 20 Recep 1291/M. 2 Eylül 1874.

⁹³ Bu tarihte Kavaye kazasının nahiyesiydi. Bkz. BOA, *MF.MKT.* 51-192, H. 2 Zilhicce 1294/M. 8 Aralık 1877.

⁹⁴ BOA, *MF.MKT.* 52-92, H. 23 Zilhicce 1294/M. 29 Aralık 1877.

⁹⁵ Vilayet talebini 4 Şubat'ta yapmıştır. Bkz. BOA, *MF.MKT.* 1051-74, R. 8 Nisan 1324/M. 21 Nisan 1908.

⁹⁶ BOA, *MF.MKT.* 69-38, M. 19 Şevval 1298/M. 14 Eylül 1881.

II. ABDÜLHAMİD DEVRİ'NDE İŞKODRA VİLAYETİNDE RÜŞDİYELER

Rüşdiyelerdeki maddi eksikliklerin giderilmesi yanında müfredatının düzenlenmesine ayrıca çalışılmıştır. Buna göre vilayetteki rüşdiyelerde yabancı lisan öğretilmesi düşünülmüştür. Özellikle İtalyanca ve Fransızca öğretimine dair öneriler gündeme gelmiştir. Bu lisanların rüşdiye programına konulması belirli gerekçelere dayandırılmıştır. Buna göre İşkodra, İtalya'ya yakındı ve ticari ilişkileri de İtalya ve Fransa ile yapılmaktaydı. İşkodra ahali bu lisanlara *lisan-ı mahalliye nispetinde* ihtiyaç duymaktaydı. Bu nedenle bahsedilen lisanlara vakıf bir öğretmenin görevlendirmesi Maarif Nezareti'nden istenmiştir. Nezaretin cevabı rüşdiyelerde dördüncü sınıfta yabancı dil eğitiminin mümkün olduğu şeklindeydi.⁹⁷ Ancak bir yıl içinde hem Fransızca hem de İtalyanca aynı anda öğretilmeyecekti. Bu lisanların tedrisi ile amaçlanan gayenin başka bir şekilde halli vilayetten istenmiştir.⁹⁸

Vilayetin Maarif Nezareti'ne ilettiği yabancı lisan öğretimine dair müsaade talebinin farklı bir gerekçeyle reddi üzerine vilayet daha teferruatlı açıklama yapmıştır. Maarif Nezareti'ne gönderilen ikinci açıklamada Müslim ve gayrimüslim ahalinin çocuklarının ecnebi ve gayrimüslim okullarına devam ettiği anlatılmıştır. Bunun nedeni İşkodra rüşdiyesinde yabancı lisan eğitiminin olmamasıydı. Ahalinin çocuklarını bu okullara göndermemeleri yönündeki tembihlere uymama nedeni de yabancı lisana atfettikleri değerdı. Yine rüşdiyeden şهادetnâme alanlar ya mekteb-i âliye girmek üzere Dersaadet'e gitmekte ya da ticaretle ilgilenmek amacıyla İşkodra'da kalmaktaydı. İşkodra'da kalacaklar İtalyanca, mekteb-i âliye gidecekler Fransızca öğrenmek istemekteydi. İşkodra rüşdiyesinde bu lisanların öğretilmesiyle ecnebi ve gayrimüslim okullarına talep azalacaktı. Ayrıca bu lisanlarda öğretmenlik yapacak kişinin öncelikle vilayete gelen İtalyanca ve Fransızca kitapların denetimine memur edilmesi istenmiştir.⁹⁹ Vilayet idare meclisi tarafından ifade edilen bu hususlar Maarif Nezareti Mekâtib-i Ecnebiyye ve Gayrimüslime Müfettişliğine iletilmiştir. Burada vilayet rüşumat idaresine İtalyanca ve Fransızca neşriyatın denetimi için bir memur tayiniyle bu kişinin bahsedilen derslerde öğretmenlik yapması değerlendirilmiştir. Öncelikle rüşdiyelerde İtalyanca öğretimi mevzuata uymamaktaydı. Fransızca ise çoğu rüşdiye programında bulunduğundan öğretilebilecekti. Bu beyanların ardından İşkodra'da Avusturya ve İtalya'nın nüfuzlarını okullarıyla genişlettiklerine dikkatle bunlarla mücadelenin

⁹⁷ BOA, *MF.MKT. 142-16*, R. 23 Şubat 1307/M. 6 Mart 1892; BOA, *MF.MKT. 142-16*, H. 19 Şevval 1309/M. 17 Mayıs 1892.

⁹⁸ BOA, *MF.MKT. 142-45*, H. 5 Zilkade 1309/M. 1 Haziran 1892.

⁹⁹ BOA, *MF.MKT. 186-85*, H. 27 Muharrem 1311/M. 12 Ağustos 1893.

zorluğu vurgulanmıştır. Bu nedenle İtalya, Karadağ, Avusturya ve Sırbistan gibi devletlerle civar olan İşkodra'da leylî bir idâdî¹⁰⁰ teşkiliyle sorunun hali önerilmiştir. Böylece Müslim ve gayrimüslim çocuklarının bu okullara devamının önlenmesinde rüşdiyelerdeki yabancı lisan öğretiminin yetersizliği öngörülmüştür.¹⁰¹

2.1. Rüşdiyelerin Malî Durumu

Maarif Nizamnamesinde rüşdiyelerin giderlerinin vilayet maarif idaresi sandığından temin edileceği belirtilmiştir. Bunun teferruatındaysa rüşdiyelerle vilayet maarif idare memurlarının masraflarının dörtte biri hazineye karşılanacaktı.¹⁰² Rüşdiye masraflarının büyük kısmının yerelden sağlandığı düzenlemede ders kitapları nezaretten gönderilecekti. Ayrıca öğrenciler yıllık bir ücret karşılığında rüşdiyelerde eğitim alacaktı.¹⁰³

Nizamnamede vilayetlerin maarif bütçesinin nerelerden karşılanacağı sıralanmıştır. Bunlar devlet bütçesinden ayrılanlar, halkın yardımları, vakıf gelirleri ve diğer yardımlardır. Ayrıca lise ve yüksekokul öğrencilerinden ücret ve cezalar alınacaktı. Fakat sıralanan kaynaklar maarif giderlerine yetmemekteydi. Nitekim 1877'de münderis vakıf gelirlerinin bir kısmı maarife ayrıldı. Ancak 1882/1883'te vilayetlerde rüşdiye ve idâdîlerin çoğalmasıyla maarif müdürlüğünün teşkili harcamaları arttırınca farklı yollar denendi. Maarif hisse-i ianesi denilen kaynakla sorunlar halledilmek istendi.¹⁰⁴ Fakat yine de taşrada rüşdiyeler istenilen ölçüde yaygınlaşmadı.¹⁰⁵

Merkezi bütçe, diğer vilayetler gibi İşkodra'daki maarif giderlerini karşılamakta yetersizdi. Üstelik İşkodra'nın vergi ve dolayısıyla maarif hisse-

¹⁰⁰ İşkodra'da idadi eğitimi hakkında bkz. İlkay Erken, "İşkodra Vilayetinde İdâdîler (1889-1912)", *History Studies*, 12/4, Ağustos 2020, s. 1783-1807.

¹⁰¹ BOA, *MF.MKT. 186-85*, H. 25 Safer 1311/M. 6 Eylül 1893.

¹⁰² Madde 19. Bkz. *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitimi...*, s. 101, 105.

¹⁰³ Kodaman, *a.g.e.*, s. 113.

¹⁰⁴ 1884'te aşarın 1/7'si ve 1/4'ü alındı. Bunun 2/3'ü menafi sandıklarına, kalanı maarife verildi. Ayrıca öşre tabi olmayanların verdiği musakkafat vergisinden maarif için *hisse-i iane* alındı. Bunların tahsiliyle önceden alınan öşrün öşrü gibi vergiler kaldırıldı. 1886'de yeni bir hesaplama yapıldı. 1887'de mahsulün %11,5 kilesi alınarak bunun %10'u aşar olarak hazineye, %1'i menafi sandıklarına, %0,5'i ise maarif sandıklarına verildi. Aşar, bina ve emlak vergilerinden hisse-i iane adıyla toplananların 1/4'ü İstanbul'a, kalanı da ilgili bölgede harcanacaktı. Bu oran 1887'de 1/2'ye çıkartıldı ve taşra maarif giderlerinin payı azaldı. Vilayetlere kalan kısmın da çok azı rüşdiyelere harcandı. Bkz. Kodaman, *a.g.e.*, s. 158-159.

¹⁰⁵ Öztürk, *a.g.m.*, s. 303.

II. ABDÜLHAMİD DEVRİNDE İŞKODRA VİLAYETİNDE RÜŞDİYELER

i iane gelirleri de düşüktü. Ancak bulunduğu bölgenin nezaketinden ve öneminden sebeple merkez idarece İşkodra sancağına malî kolaylıklar sağlanmıştı. Yani İşkodra'nın maarif açığını büyük oranda nezaret karşılamaktaydı.¹⁰⁶ Bunda vilayetin vergi gelirlerinin düşüklüğü ve bulunduğu konum etkiliydi. İtalya ve Avusturya gibi devletlerin eğitim faaliyetleri Osmanlı Devleti'nin yaklaşımlarını değiştirmekteydi. Bu nedenle vilayete uygulamanın üzerinde kaynak ayrılmıştı. Ancak vilayete aktarılan kaynaklar da yetersizdi.¹⁰⁷ Bunun için merkez idare vilayete gelirlerini arttıracak düzenlemeler tavsiye etmekteydi. Vilayetin taleplerine karşın nezaret bütçesinin de yetersiz geldiği dönemlerde farklı çözümler üretilmiştir. Zebhiyye resmi bu açıdan vilayet maarif açığının giderilmesinde kullanılmak istenilen bir çözümdü. 2 Aralık 1903 itibarıyla Selanik, Manastır, Edirne ve Kosova gibi İşkodra vilayetinde de zebhiyye gelirleri mahallinde kalacaktı.¹⁰⁸ Ancak uygulama İşkodra sancağında tatbik edilmemekte, Kosova gibi muafiyet kapsamında kalmaktaydı. Bununla alakalı vilayet idare meclisindeki tartışmalarda dahi olumsuz görüşler ortaya konulmuştur.¹⁰⁹ İlerleyen yıllarda zebhiyye resmi sadece Draç sancağında toplanabilmiştir. Burada İşkodra sancağının muafiyetine tekrar işaret edilmiştir.¹¹⁰

Zebhiyye gelirlerinin tamamen vilayete terkine rağmen maarif gelirleri giderlerine yetmiyordu. Vilayetteki okul sayısını artırma girişimleri bu şekilde mali yetersizlik nedeniyle gerçekleşemedi. 1902'de Draç'ta kız çocukları için inşası kararlaştırılan okulun yanına yine kız rüşdiyesi yapılmak istemiştir. Vilayetin talebi nezaretçe olumlu karşılanmamıştır. Muhasebe, vilayet bütçesinin mevcut öğretmenlerle diğer maarif çalışanlarının maaşlarını dahi ödemekten aciz olduğunu vurgulamıştır. Zira yıllık 205.000 kuruş nezaretten ilave edilmekteydi.¹¹¹

Vilayet mali sıkıntıları aşmak üzere bazı yöntemlere başvurmuştur. Bunlardan birincisi arsa, dükkân ve değirmen gibi yerlerden gelen kiralardı. İnşası ya da tamiri düşünülen okullarda bunlar kullanılmıştır. 1899'da Draç

¹⁰⁶ İlköğretim giderlerinin temininde benzer sorunlar vardı. Bkz. İlkey Erken, "İşkodra Vilayetinde İlköğretim Okullarının Giderlerinin Temini", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 13, Kasım 2018, s. 72-79.

¹⁰⁷ Akçahisar rüşdiyesinin muallim-i sâni ihtiyacı nezaretçe kabul edilmiştir. Nezaret, bütçesinin yetersizliğinden vilayetin buna çözüm bulmasını belirtmiştir. Bkz. BOA, *MF.MKT.* 125-105, H. 3 Cemaziyelahir 1308/M. 14 Ocak 1891.

¹⁰⁸ BOA, *İ.ML.* 57-5, H. 4 Şevval 1321/M. 24 Aralık 1903.

¹⁰⁹ Erken, "İşkodra Vilayetinde İlköğretim Okullarının Giderlerinin Temini", s. 76.

¹¹⁰ BOA, *MF.MKT.* 995-45, H. 9 Rabiulahir 1325/M. 22 Mayıs 1907.

¹¹¹ BOA, *MF.MKT.* 659-53, 5 Eylül 1318/18 Eylül 1902.

rüşdiyesinin yeniden¹¹² inşasına gerekli para eldeki arsaların kiralardan karşılanacaktı. Ancak 791 ve 44 kuruşa taliplilerine kiralanacak iki arsada belediye hak iddiasında bulunmuştur. İşkodra vilayeti, Dâhiliye Nezareti'nden belediyenin müdahalesine son verilmesini istemiştir.¹¹³ Ardından Maarif Nezareti bahsedilen kiralardan rüşdiye masraflarında kullanılmasını onaylamıştır.¹¹⁴ Hisse-i maarif gelirlerinin İşkodra'da bırakıldığı halde nezaretten 170.000 kuruş ilave yapıldığı belirtilerek okul inşası için gereken kaynağın kiralardan karşılanması sağlanmıştır.¹¹⁵ 1899'da verilen müsaadeye rağmen okul inşası düşünülen arazide sonradan Defter-i Hakanî ile Redif İdaresi hak iddiasında bulunmuştur. Bunun üzerine burada okul inşasının mümkün olup olmadığı yeniden nezaretten sorulmuştur.¹¹⁶ Verilen müsaade ve kiralardan da kullanılmasının önünde engel olmadığı halde geçen üç yılda okulun tamamlanamaması vilayetin malî durumunu özetlemektedir.

Arsalar gibi dükkân kiralaları da maarif giderleri için kullanılmaktaydı. İşkodra rüşdiyesinin bahçesinde rüşdiye binasından ayrılarak önceden inşa edilmiş *bakkal dükkânı* Temmuz 1894 hasılat defterine göre maarife harcanabilecekti.¹¹⁷ Bu dükkân aslında İşkodra rüşdiyesinin altındaki iki dükkândan birisiydi. Bu dükkânlarla rüşdiyenin yanındaki arazi kiralaları maarif giderlerine harcanacaktı. Nitekim kiralardan *İşkodra'nın en şerefli yerindeki* rüşdiye tamir edilebilecekti. Ayrıca mevkileri sebebiyle bu arsa ve dükkânlar ileride daha da talep edilen yerler olacağından bunlardan gereğince istifadesi vurgulanmıştır. Böylece hem rüşdiyenin tamiri gerçekleştirilecek hem de ileride daha da değerlendirilecek dükkân ve arsadan gereğince istifade edilecekti.¹¹⁸ Ancak bu dükkânlar zamanla bedelsiz şekilde karakolhane yapılmıştır. Sonradan yaşanan depremde kullanılmaz hale gelmişlerdir. Tamirleri için 444 kuruşa ihtiyaç duyulmuştur. Maarif Nezareti tamiratın yapılmasına müsaade etmiştir. Fakat dükkânlardan maarife katkı sağlayacak şekilde istifade edilememiştir.¹¹⁹

¹¹² Draç'ta zaten rüşdiye vardır. Burada okulun farklı bir yerde inşasından bahsedilmektedir.

¹¹³ BOA, *DH.TMIK.S. 27-16*, R. 14 Temmuz 1315/M. 26 Temmuz 1899.

¹¹⁴ BOA, *MF.MKT. 467-1*, H. 8 Cemaziyelevvel 1317/M. 14 Eylül 1899.

¹¹⁵ BOA, *DH.TMIK.S. 27-16*, R. 9 Eylül 1315/M. 21 Eylül 1899.

¹¹⁶ BOA, *MF.MKT. 672-47*, R. 19 Teşrinievvel 1318/M. 31 Ekim 1902.

¹¹⁷ BOA, *MF.MKT. 450-44*, R. 5 Teşrinievvel 1315/M. 17 Ekim 1899.

¹¹⁸ BOA, *MF.MKT. 688-63*, R. 6 Şubat 1318/M. 19 Şubat 1903.

¹¹⁹ BOA, *MF.MKT. 896-24*, H. 30 Ramazan 1323/M. 28 Kasım 1905.

II. ABDÜLHAMİD DEVRİ'NDE İŞKODRA VİLAYETİNDE RÜŞDİYELER

İşkodra'da rüşdiye altındaki dükkânların zarar gördüğü deprem maarife ait değirmene de zarar vermiştir. Depremden hasar gören binanın tamiriyle müşterilerin hayvanlarını koyabilecekleri bir barakanın yokluğundan bahsedilmiştir. Değirmene olan rağbete de tesir edeceğinden hayvanlar için baraka inşasıyla değirmenin tamirinin yapılmasına dair izinle vilayet idaresi maarif gelirlerinden mahrum kalmamak istemiştir.¹²⁰

İşkodra'da maarif giderlerine karşılık arsa, dükkân ve değirmen gibi yerlerden elde edilen gelirlerin yanında başvuru diğer yöntem imkânların etkili şekilde kullanılmasıydı. Bunun için mevcut bina ve öğretmenlerin mümkün olduğunca fazladan masraf yapılmadan istifadesine çalışılmıştır. Bu açıdan Draç'taki rüşdiyenin idâdîye tahvili ardından yapılan işlemler önemlidir. İdadi için aylık 500 kuruşa bir bina kiralanmıştır. Zamanla önceki rüşdiyenin altındaki ibtidainin başka yere nakliyle binanın idâdî yapılması düşünülmüştür. Böylece sadece üç dört bin kuruş masrafla eski bina idâdîye dönüştürülecek, diğerine verilen aylık 500 kuruş bütçede kalacaktı.¹²¹

Tablo 5: Vilayet Maarif Gelir/Gideri (1902).¹²²

| Kaza/ Sancak | Rüşdiye | Masraf (Rüşdiye/Yıllık) | | Vilayet Maarif Bütçesi | | |
|--------------------|----------|-------------------------|-------------|------------------------|----------------|-----------------|
| | | Maaş | Diğer | Gelir | Gider | Açık/Fazla |
| İşkodra | 1 | 13.920 | 1200 | 20.936 | 143.580 | -122.644 |
| Akçahisar | 1 | 7.800 | 400 | 7.555 | 22.960 | -15.405 |
| Draç | 1 | 9.960 | 400 | 5.717 | 21.880 | -16.163 |
| Tiran | 1 | 9.960 | 400 | 22.110 | 30.280 | -8.170 |
| Kavaye | 1 | 7.800 | 400 | 17.018 | 17.680 | -662 |
| Tuz | X | X | X | 584 | 8.880 | -8296 |
| Puka | | | | 225 | 15.660 | -15.435 |
| Leş | | | | 10.956 | 5.640 | +5.316 |
| Şiyak | | | | 15.804 | 14.880 | + 924 |
| İşkodra Sancağı | 2 | 21.720 | 1600 | 40.258 | 196.720 | -156.462 |
| Draç Sancağı | 3 | 27.720 | 1200 | 60.650 | 84.720 | -24.070 |
| Toplam | 5 | 49.440 | 2800 | 100.908 | 281.440 | -180.532 |

BOA, *TFR.I.U.M. 1-12*, R. 5 Kanunuevvel 1318/M. 18 Aralık 1902.

¹²⁰ BOA, *MF.MKT.940-67*, H. 6 Zilkade 1324/22 Aralık 1906.

¹²¹ BOA, *MF.MKT. 757-27*, R. 1 Kanunusani 1319/M. 14 Ocak 1904.

¹²² Tabloda sadece rüşdiyelerin masrafları vardır. Gelir, gider ve açık ise vilayetin genelidir. Bkz. BOA, *TFR.I.U.M. 1-12*, R. 5 Kanunuevvel 1318/M. 18 Aralık 1902.

İLKAY ERKEN

Vilayetin mali sıkıntıları aşmak amacıyla başvurduğu bu yöntemler de yetersizdi. Nitekim nezaretten yardım talepleri sürekli tekrarlanmıştır. Bu taleplerde vilayetin maarif gelir ve giderleri kaza ve sancak temelinde değerlendirilmiştir. Buna göre 1902 sonunda İşkodra, Tuz, Puka, Leş, Akçahisar, Draç, Tiran, Kavaye, Şiyak kazalarının toplam maarif gideri 281.440; geliri 100.908 kuruştur. Yani vilayetin maarif bütçe açığı 180.532 kuruştur. Bu açık vilayetteki toplam 109 ibtidai, beş rüşdiye ve maarif idaresinin masraflarıyla ilgiliydi. İşkodra sancağında 80 ibtidai ve iki rüşdiye ile maarif idaresinin yıllık gideri/geliri 196.720/40.258 kuruştur. Draç sancağında 29 ibtidai ve üç rüşdiye için bu miktar 84.720/60.650'dir. İşkodra'nın bütçe dengesizliğinin Draç'tan fazla olması iki sancak arasındaki mali/idari/hukuki/askeri farklılıklardan dolayıdır. İşkodra sancağında vergi muafiyetleri Akçahisar kazası dışında yaygındır. İşkodra sancağında Draç'a göre daha çok ibtidai giderinin karşılanması farkın diğer nedeniydi. Ayrıca vilayet maarif idaresi giderleri dikkate alındığında İşkodra sancağının maarif açığı biraz daha düşecektir. Zira Draç'ta böyle bir gider yoktu.

Draç'ın, İşkodra'ya göre maarif bütçe dengesinin daha iyi olması zamanla farklı talepleri doğurmuştur. Draç sancağı idarecileri maarif gelirlerinin sancaklarında bırakılmasını talep etmişlerdir. Gerekçeleri ise daha fazla maarif geliri topladıkları halde bunu İşkodra ile paylaştıklarından sancaklarındaki öğretmenlerin maaşlarını ödemekte güçlük çekmeleriydi. Kendi topladıkları maarif gelirleri kendilerinde kaldığında böyle bir sıkıntı yaşamayacaklardı. Bunun üzerine Maarif Nezareti değerlendirmesiyle bu talebi cevaplamıştır. Cevapta ve Tablo 5'te görüldüğü üzere Draç'ın maarif gelirlerinin tamamı kendilerine bırakılsa bile giderlerine yetmemekteydi. Nitekim 1906'da vilayete nezaretten 215.000 kuruş gönderilmişti. Açığın kapatılması amacıyla vilayetin her yerinde hisse-i iane tahsili için gereken ıslahatın tatbiki istenmiştir. Böylece öğretmen maaşları aksatılmadan ödenecek, yeni okullar açılabilirdi. Ayrıca 1906'da vilayetin maarif geliri 113.359'dur. Bunun 23.566'sı İşkodra, 109.793'ü Draç sancağında toplanmıştı. İşkodra'nın maarif giderleri 210.680, Draç'ın 164.810'dur. Yani Draç sancağının gelirleri kendisine terk edildiğinde dahi açık verdiğinden yapılan talep yersizdir.¹²³

Vilayetin maarif bütçesi yıllara bağlı olmaksızın sürekli açık vermiştir. Hatta sayıları artan okullar ve öğretmenler ile maarif memurları

¹²³ Verilerde açık 150.000 kuruştur. 215.000 kuruş diğer maarif giderleriyle birlikte hesaplanmış olmalı. Bkz. BOA, *MF.MKT.* 877-23, H. 28 Zilhicce 1323/M. 23 Şubat 1906.

II. ABDÜLHAMİD DEVRİNDE İŞKODRA VİLAYETİNDE RÜŞDİYELER

nedeniyle bütçe daha da kötüleşmiştir. Bu durum öyle bir hal almıştı ki binası biten okullar öğretmen maaşı temin edilemediğinden açılmamıştır. Ayrıca bu durum vilayetin kazalarıyla sınırlı değildi. Vilayet merkezinde *Osmanlı Devleti'nin en yüksek kademedeki tek okulu* olduğu halde İşkodra rüşdiyesinin tamiriyle alınacak eşyalara bir karşılık bulunamaması dikkat çekmektedir.¹²⁴

2.2. Öğretmen Temini

Maarif Nizamnamesinde rüşdiyelere öğretmen temini için İstanbul'da dârümuallimîn açılacağı belirtilmiştir. Buradaki birinci şube rüşdiyelere öğretmen yetiştirecekti. Bu şube birisinde Müslüman diğerinde gayrimüslim rüşdiyelerine öğretmen yetiştirecek dairelere ayrılacaktı. Üç yıllık dârümuallimîn-i rüşdiye şubesini tamamlayanlar isterlerse rüşdiyelerde görevlendirilecekti. İsteyenler bir imtihanla idâdî şubesine devam edebileceklerdi.¹²⁵ Böylece rüşdiyelerin artmasıyla oluşacak öğretmen ihtiyacı giderilecekti. Ancak dârümuallimîn-i rüşdiye mezunlarının yetersizliğinden farklı kaynaklardan öğretmen temin edilmiştir.¹²⁶ Öğretmen eksikliğinden kaynaklanan¹²⁷ ihtiyaç idadi ve rüşdiyelerden karşılanmıştır. Bunlar yetmediğinde memurlar/askerler içerisinden münasipleriyle medrese çıkışlılar kullanılmıştır. 1910'a gelindiğinde ülke genelindeki rüşdiye öğretmenlerinin ancak %32'si dârümuallimîn-i rüşdiye mezunuydu.¹²⁸ Bu nedenle yeterliliklerini imtihanla gösteren ehliyetnâmeliler kullanılmıştır. Yani şهادetnâmesi olmayıp diğer şartları karşılayan kişiler öğretmen atanmıştır. Böylece İşkodra'daki rüşdiyelerde dârümuallimîn şهادetnâmesi olmayanlar sıklıkla görevlendirilmişlerdir.

İşkodra'da rüşdiye öğretmenleri belirtilen usullerle temin edilmiştir.¹²⁹ Öğretmen atanacaklarda öncelikle dârümuallimîn-i rüşdiye

¹²⁴ Nezaletten 1000 kuruş, yani iki aylık muallim-i evvel maaşı istenir. Ayrıca rüşdiyeye tahsis edilmiş yıllık 325 kuruş vardır. Vilayet olumsuz yanıt alınca hiç olmazsa 325'in 500'e çıkarılmasını ister. Bkz. BOA, *MF.MKT. 1104-30*, H. 25 Zilkade 1326/M. 19 Aralık 1908.

¹²⁵ Madde 52, 53 ve 61. Bkz. *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitimi...*, s. 110, 111.

¹²⁶ Subaylar, memurlar, gayrimüslimler, idâdî mezunları ve din görevlileri öğretmen kaynaklarıydı. Bkz. Kodoman, *a.g.e.*, s. 154-155.

¹²⁷ İbtidailerde de işlemler benzerdir. Burada da nizamnameye uyulamamıştır. Bkz. İlkay Erken, "İşkodra Vilayetinde İlköğretim Okullarında Öğretmen Temini ve Denetimi", *Studies of the Ottoman Domain*, C. 8, S. 15, Ağustos 2018, s. 146-147.

¹²⁸ Öztürk, *a.g.m.*, s. 302.

¹²⁹ Ülgün rüşdiyesine dârümuallimîn mezunu Debreli Abbas Efendi'nin; Kavaye rüşdiyesine Tiranlı Mustafa Efendi'nin tayinleri gibi. Bkz. BOA, *MF.MKT. 51-57*, 22 Şaban 1294/1 Eylül 1877; BOA, *MF.MKT. 51-79*, H. 25 Şaban 1294/M. 4 Eylül 1877.

şehadetnâmesi aranmaktaydı. Ayrıca memuriyete dair işlemlerde¹³⁰ nüfus tezkiresi¹³¹ ile Osmanlı vatandaşlığı, kişinin hakkındaki tahkikat ile düzenlenen mazbatada işe uygunluğu, tercüme-i hal varakasıyla daha önceki memuriyet bilgileri incelenmekteydi. Öğretmen atama süreçlerine İškodra'da Kavaye Rum okuluna lisan-ı Osmanî öğretmeni tayini misaldir. Edhem Efendi, Kavaye ibtidaisi mezunudur. Kavaye rüşdiyesindeki iki yıllık eğitimine İškodra'da Medrese-yi Bâlâ'da devam etmiştir. Edhem Efendi'nin tayini ve işe uygunluğu vilayet idare meclisince hazırlanan mazbatada belirtilmiştir. Osmanlı tabiiyetinde olduğunu gösteren nüfus tezkiresi buna eklenmiştir. Bunlarla birlikte tercüme-i hal varakası da sunulmuştur. Buradan 20 Aralık 1885 doğumlu olduğu, 30 Eylül 1907'de Kavaye Rum okulunda lisan-ı Osmanî öğretmenliğine başlatıldığı ve daha önceden memuriyetinin bulunmadığı anlaşılmıştır. Tercüme-i halindeki medrese eğitimi ifadesi ilgili müderristen sorulmuştur. Alınan cevapla beyan teyit edilmiştir. Herhangi bir mezuniyet belgesi olmayan Edhem Bey'in yeterliliğinin değerlendirildiği imtihan yapılmıştır. İškodra merkez mülkiye rüşdiyesi muallim-i evveli tarafından Elifba-yı Osmanî, Kavaid-i Osmanî, imlâ ve hat derslerini içeren imtihanla yeterliliği ve öğretmenliğe uygunluğu değerlendirilmiş, ehliyetnamesi düzenlenmiştir. Böylelikle vilayetteki işlemleri bitmiştir. Memuriyetinin tasdikine değin maaşının yarısını alacağı İškodra maarif müdürünce nezarete iletilmiştir.¹³²

Edhem Efendi ile benzer zamanda yine Kavaye'ye öğretmen nakli yapılmıştır. Podgoriçe muhacirlerinden Rüstem Efendi Kavaye'de Edhem Efendi'nin tayin edildiği Rum okulunun eski lisan-ı Osmanî öğretmeni idi. Bundan önce Kavaye rüşdiyesinde beş yıl riyazi öğretmenliği yapmıştı. Lisan-ı Osmanî öğretmenliğine Edhem Efendi, kendisi ise Kavaye rüşdiyesi riyazi öğretmenliğine yeniden-naklen tayin edilecekti. Bunun için naklen ataması Maarif Nezareti'ne bildirilmiştir. Vilayet idare meclisi mazbatasında Rüstem Efendi'nin işini layıkıyla yaptığı ve oturduğu mahalle imam, muhtar ve ihtiyarları ifadeleriyle iyi ahlaklı olduğu tasdik edilmiştir. Yine kendisine

¹³⁰ Sabıka kaydı olmayacak, hal ve davranışları iyi olacaktı. Bkz. Somel, *a.g.e.*, s. 163.

¹³¹ Sicil-i Nüfus Nizamnamesinin Ağustos 1887'de düzenlenen 4. maddesinde memur olacaklardan, polis işlemlerinde, mürur tezkiresi ve pasaport taleplerinde ibrazı zorunluydu. Sicil-i Nüfus Dairesi'nce düzenlenecekti. Bkz. BOA, *MF.MKT. 1029-34*, H. 4 Zilhicce 13104/M. 24 Ağustos 1887.

¹³² BOA, *MF.MKT. 1029-34*, R. 2 Eylül 1323/M. 15 Eylül 1907; BOA, *MF.MKT. 1029-34*, R. 4 Eylül 1323/M. 17 Eylül 1907; BOA, *MF.MKT. 1029-34*, R. 10 Eylül 1323/M. 23 Eylül 1907; BOA, *MF.MKT. 1029-34*, R. 17 Eylül 1323/M. 30 Eylül 1907; BOA, *MF.MKT. 1029-34*, R. 3 Kanunuevvel 1323/M. 16 Aralık 1907.

II. ABDÜLHAMİD DEVRİNDE İŞKODRA VİLAYETİNDE RÜŞDİYELER

ait, öğretmenler ve vali imzasıyla onaylı rüşdiye şahadetnamesi gösterilmiştir.¹³³ Rüstem Efendi'nin *yeniden ve naklen* görevlendirilmesindeki beyanlar Maarif Nezareti Rüşdiye Dairesi'nde incelenmiştir. Ancak önceden riyazi öğretmeni bulunduğu dair kayda tesadüf edilmemiştir. Bunun için tercüme-i hal varakası ile diğer evrakları istenmiştir.¹³⁴ Tercüme-i hal varakasıyla rüşdiye mezunu olduğu görülmüştür. Ancak riyazi öğretmenliğine *usulen* idadi mezunları atanabilmekteydi. Bu yüzden naklen tayini kabul görmemiş, yerine idadi mezunu başka öğretmenin temini vilayetten istenmiştir.¹³⁵ Görüldüğü üzere öğretmen ihtiyacına rağmen mevzuata uyulmuştur. Kişilerin beyanları merkez idarece incelenmiş, mevcut eksiklikler tamamlanmıştır.

Vilayetteki rüşdiyelere öğretmen tayiniyle birlikte kadroları genişletilmeye çalışılmıştır. Bunun fiziki gerekçeler kadar eğitim kalitesiyle alakalı olduğu söylenebilir. Nizamnamede rüşdiyelere öğrenci sayısına göre birer veya ikişer muallim-i evvel ve sâni atanabilecekti.¹³⁶ Bunun dışında öğretmen sayısının artması programlardaki derslerin çeşitliliğindedir. Bunu netleştirmek gerekirse 1892'de İşkodra ve Tiran rüşdiyelerinin öğretmen sayısı Draç, Kavaye ve Akçahisar ile mukayese edildiğinde dikkat çekmektedir. Bu yıllarda İşkodra rüşdiyesinde muallim-i evvel, muallim-i sâni, muallim-i salîs, riyazî, rika' ve coğrafya olmak üzere altı öğretmen mevcuttu. Tiran'da ise muallim-i evvel, muallim-i sâni, riyazi ve rika' öğretmenleri bulunmaktaydı. 1894 ve 1897'de bu bilgilerin tekrarıyla birlikte Kavaye rüşdiyesinin öğretmen kadrosu genişlemiştir. Tiran'daki gibi muallim-i evvel, muallim-i sâni, riyazi¹³⁷ ve rika' öğretmenleri mevcuttur. 1898'de durum Kavaye rüşdiyesi aleyhine gelişmiş, sadece muallim-i evvel ve sâni bulunmuştur. Ancak bu dağılım Draç ve Akçahisar için böyle değildir. 1892'de Draç'ta muallim-i evvel ve sâni; Akçahisar'da muallim-i evvel ve riyazi öğretmenleri vardı. 1894'te Draç'ta sadece muallim-i evvel var iken Akçahisar'a ayrıca rika' öğretmeni eklenmiştir. 1897'de Draç'ta yalnız muallim-i sâni mevcutken 1898'de muallim-i evvel ve sâni ile hüsn-i hat

¹³³ İlk olarak 13 Haziran 1897'de düzenlenmiştir. Bu defa aslı gibidir işlemleriyle kullanılmıştır. Bkz. BOA, *MF.MKT. 1029-34*, R. 8 Kanunuevvel 1321/M. 21 Aralık 1905.

¹³⁴ BOA, *MF.MKT. 1029-34*, R. 23 Teşrinisani 1323/M. 6 Aralık 1907.

¹³⁵ BOA, *MF.MKT. 1029-34*, R. 19 Mayıs 1324/M. 1 Haziran 1908.

¹³⁶ Her okulda birer mubassır ve bevâb bulunacaktı. Madde 21. Bkz. *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitimi...*, s. 105.

¹³⁷ Aslında Kavaye rüşdiyesinde 1892'de riyazi öğretmeni vardır. 1897'ye kadar görev yapan Rüstem Efendi sonradan Kavaye Rum okulu lisan-ı Osmanî öğretmenliğine atanır. Açıklandığı üzere 1907'ye kadar bu görevdedir. Bkz. BOA, *MF.MKT. 1029-34*, R. 1 Haziran 1313/M. 13 Haziran 1897.

İLKAY ERKEN

öğretmenleri bulunmaktaydı.¹³⁸ 1898-1903 arasında İşkodra rüşdiyesinde muallim-i evvel, muallim-i sâni, hüsn-i hat, riyazî, tarih ve coğrafya; Draç ve Tiran rüşdiyelerinde muallim-i evvel, muallim-i sâni, hüsn-i hat; Akçahisar ve Kavaye rüşdiyelerinde ise muallim-i evvel ile hüsn-i hat öğretmenleri mevcuttu. Öğretmen kadrosu öğrenci sayıları ile karşılaştırıldığında rüşdiye programlarının çok da uzağında olmayan bir eğitimden bahsedilebilir. Ancak İşkodra askeri rüşdiyesi bu açıdan daha iyi durumdaydı. 1903'te İşkodra askeri rüşdiyesinde 14 öğretmen, 16 farklı dersle eğitim sürdürülmekteydi.¹³⁹ Görüldüğü üzere 1892-1903 istatistiklerinde öğretmen sayıları değişmiştir. Bunda öğrenci sayıları, öğretmenlerin azil ve istifaları ile idari tasarruflar etkiliydi.¹⁴⁰

Rüşdiyelerde farklı dersler bazı hallerde aynı öğretmen tarafından okutulmaktaydı. Ancak ayrı bir memuriyeti olanların öğretmenliği durumunda zaman zaman sorunlar olmuştur. Buna hüsn-i hat öğretmeni bulunmayan Draç rüşdiyesi misaldir. Bu işi *maaşı karşılığında* rüşdiye muallim-i evveli Mehmed Eşref yapmak istemiştir. Draç mutasarrıflığı da konuyu vilayete iletmiştir. İncelemelerde hüsn-i hat öğretmenliğine ayrıca maaş tahsis edilmediği anlaşılmıştır. Ancak vilayet, dersi Mehmed Eşref'in verip veremeyeceğini sormuş, *üç satır yazı* yazarak göndermesini istemiştir. Durumdan haberdar olan Mehmed Efendi ayrıca ücret almadan derse talip olmamış, istenilen yazıyı da yazmamıştır. Öğretmenlerin gelişi güzel seçilmediğinin örneği olan bu yaklaşım birçok açıdan eleştirilebilir. İhtiyacın mevcut öğretmenlerle giderilmesi ilgili rüşdiyeden istenilebilirdi. Lakin vilayet maarif idaresi konuyu titizlikle ele almış, ayrıca bir öğretmen temini amacıyla nizamı dâhilinde hareket etmiştir.¹⁴¹

¹³⁸ *İ.V.S.*, H. 1310/M. 1892-1893, s. 36, 105, 116; *İ.V.S.*, H. 1312/M. 1894-1895, s. 26, 93, 110, 121, 128; *İ.V.S.*, H. 1315/M. 1897-1898, s. 57, 118, 133, 148, 157; *İ.V.S.*, H. 1316/M. 1898-1899, s. 62, 94, 102.

¹³⁹ *M.S.*, H. 1316/M. 1898-1899, s. 824-825; *M.S.*, H. 1317/M. 1899-1900, s. 920-921; *M.S.*, H. 1318/M. 1900-1901, s. 1020-1021; *M.S.*, H. 1319/M. 1901-1902, s. 350-351; *M.S.*, H. 1321/M. 1903-1904, s. 317-318.

¹⁴⁰ Akçahisar rüşdiyesi mevcudunun 50'yi aşmasıyla yeterliliğinde sorun olmayan Muallim-i Evvel Hakkı Efendi'ye ilaveten bir muallim-i sâni istenmiştir. Lakin nezaret para talebini kabul etmemiştir. Bkz. BOA, *MF.MKT.* 125-105, H. 3 Cemaziyelahir 1308/M. 14 Ocak 1891.

¹⁴¹ BOA, *MF.MKT.* 117-59, H. 20 Şaban 1307/M. 11 Nisan 1890.

II. ABDÜLHAMİD DEVRİNDE İŞKODRA VİLAYETİNDE RÜŞDİYELER

Vilayette hem memur hem de öğretmenlik yapanlar da mevcuttu.¹⁴² Bu açıdan rüşdiyelerde *seyyar muallimlik* sıfatıyla görev yapanlarla buralarda görevli memurlar ayrıca incelenebilir. Memurlar ile idadide müdür ve öğretmenlik veya rüşdiyelerde öğretmenlik yaparken ayrıca başka bir idadi ya da rüşdiyede *seyyar muallimlik* yapanlar bulunmaktaydı. Eldeki imkanların etkili şekilde kullanılması amacıyla vilayetteki memurlardan istifade etmek makul bir çözümdü. Ancak Draç rüşdiyesi örneğindeki gibi asıl memuriyeti dışındaki vazifeleri ifada gönüllü bulmak zordu. Ayrıca bir gelir ilave edilmediğinde durum güçleşmekteydi. Nitekim *seyyar muallimlere* asıl memuriyetleri dışında ödeme yapılmamaktaydı.¹⁴³

Rüşdiye öğretmenlerinin maaşları Maarif Nizamnamesinde açıklanmıştır. Buna göre muallim-i evvel 800, muallim-i sâni 500, mubassır 250 ve bevvab 150 kuruş maaşla görevlendirilecekti.¹⁴⁴ Ancak maaşlar 1890'lı yıllarda düzenlenmiştir. Muallim-i evvel maaşı 500 kuruşa gerilemiştir. Maaş miktarı dışında 1880-1881'de maaşlar ya gecikiyor ya da ödenemiyordu.¹⁴⁵ Diğer yandan İşkodra'daki rüşdiye öğretmenlerinin maaşları nizamnamedekin de altındaydı. 1877'de Ülgün rüşdiyesi muallim-i evveli 600 kuruş almaktaydı.¹⁴⁶ Benzer şekilde Kavaye rüşdiyesindeki muallim-i evvele öğrenci sayısı artana kadar muallim-i sâni maaşı verilmekteydi. Maarif idaresi bütçeyi olabildiğince etkin yönetmeye çalışmaktaydı. Ancak öğretmen temini de zorlaşmaktaydı.¹⁴⁷

Öğretmen maaşlarının düşürülmesinden daha zorlayıcı olanı kesintiler ve düzensiz ödemelerdi. Öğretmenler, durumlarını görevli oldukları yer idaresi vasıtasıyla vilayet maarif idaresine iletmekteydi.¹⁴⁸ Maaş kesintisi, yeni atanan öğretmenlerin memuriyetlerinin tasdikine kadar maaşlarının

¹⁴² Asıl memuriyetlerine ek bir de öğretmen maaşı almalarına zamanla müsaade edilmeyerek durumun malî tasarruf boyutu vurgulanmıştır. Bkz. Erken, "İşkodra Vilayetinde İlköğretim Okullarında Öğretmen...", s. 149.

¹⁴³ Asıl memuriyetleri dışındaki görevleri nedeniyle tekaüd sandığına kesinti yapıp yapılmayacağına dair mevzuda kesinti olmayacağı bildirilmiştir. Bkz. BOA, *MF.MKT.* 172-42, R. 6 Mayıs 1309/M. 21 Mayıs 1893.

¹⁴⁴ Madde 22. Bkz. *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitimi...*, s. 105-106.

¹⁴⁵ Ülke genelinde bu nedenle 1880 ardından birçok öğretmen istifa etmiştir. Bkz. Somel, *a.g.e.*, s. 184-185, 206-207.

¹⁴⁶ Debreli Abbas Efendi Ülgün'e tayin edilir. 890 kuruş harcırah verilir. Bkz. BOA, *MF.MKT.* 51-57, 22 Şaban 1294/1 Eylül 1877.

¹⁴⁷ BOA, *MF.MKT.* 51-79, H. 25 Şaban 1294/M. 4 Eylül 1877.

¹⁴⁸ Draç ve Kavaye rüşdiye öğretmenleri buna son verilerek vaktinde maaş ödenmesini istemişlerdir. Bkz. BOA, *MF.MKT.* 65-41, H. 25 Recep 1297/M. 3 Temmuz 1880.

yarısını almalarında görülmekteydi.¹⁴⁹ Bu durum İşkodra'daki rüşdiyelere mahsus değildi. İlköğretim öğretmenleri için de geçerliydi.¹⁵⁰ Ancak bu süreç kimi zaman birkaç aydan uzun sürmekteydi. Daha garibi yeni atamaların dışında çeşitli gerekçelerle buldukları okuldan başka bir okula görevlendirilen öğretmenlerin de bunu yaşanmasıydı. Bu ise vilayet içinde başka bir kazada vekâleten çalışanların maaşlarının yarısını ve bazen tamamını uzunca bir süre alamamaları demekti. 13 Kasım 1896'da Draç rüşdiyesi muallim-i evveliyken vekâleten Akçahisar'a nakledilen öğretmen işine vaktinde başladığı halde 10 aydan uzun bir süre maaş almamıştı.¹⁵¹ Yine vekâleten Akçahisar'da görevlendirilen ve 16 aydır maaşını alamayan İşkodra rüşdiyesi öğretmeni bunu gösterir.¹⁵²

3. Rüşdiyelerde Denetim ve Şikâyet

Rüşdiye öğretmenleri hakkında idari denetimlerle¹⁵³, öğrenci, veli ve ahali vasıtasıyla şikâyetler yapılabilmekteydi. İdari şikâyetler genellikle kaymakam ile maarif müdürü vasıtasıyla gerçekleşmekteydi. İşkodra maarif müdürünün vilayet merkezinde en yüksek derecedeki okulun rüşdiye olduğunu belirttiği yazısında muallim-i evvelden şikâyetçiydi. Buna göre Dârümuallimîn-i İbtidaiye Nizamnamesinin 24. maddesince ehliyetnâme alacakların imtihanları vilayet ve livalarda idadi heyetince yapılacaktı. Vilayet merkezinde idadi olmadığından vazife rüşdiye muallim-i evvelinindi. Maarif müdürünün taleplerine rağmen vilayetteki öğretmen açığını kapatmak üzere ehliyetname verilecek imtihanlar yapılamıyordu. Böylece köy okulları öğretmensiz kalıyordu. Sonuçta muallim-i evvel Hamid Efendi'nin azliyle *usûl-i cedîdeye* vakıf bir başkasının tayini nezaretten istenmiştir. Nezaretin cevabında Hamid Efendi'nin azline gerek kalmadan Debre'ye tayin edildiği bildirilmiştir.¹⁵⁴ Ancak Hamid Efendi, işine İşkodra'da devam etmiştir.

İşkodra maarif müdürü İşkodra rüşdiyesindeki diğer öğretmenlerden de şikâyetçiydi. Bunlardan *iktidar ve dirayetten mahrum* olan muallim-i sâni ile riyazi öğretmenleri yerine başkalarının arandığını bildirmiştir. Ayrıca

¹⁴⁹ BOA, *MF.MKT.* 1029-34, R. 23 Teşrinisani 1323/M. 6 Aralık 1907.

¹⁵⁰ Erken, "İşkodra Vilayetinde İlköğretim Okullarında Öğretmen...", s. 146.

¹⁵¹ BOA, *MF.MKT.* 373-52, R. 25 Temmuz 1313/M. 6 Ağustos 1897.

¹⁵² BOA, *MF.MKT.* 422-45, 17 Recep 1316/1 Aralık 1898.

¹⁵³ Üçer aylık cetvellerle rüşdiye öğrenci ve muallimlerinin devam ve mevcutlarını merkeze iletmeleri denetimin parçasıdır. 1903'e İşkodra rüşdiyesinin dört muallimiyle öğrenci sayılarını gösterir cetvel için bkz. BOA, *MF.İBT.* 131-55, 15 Zilhicce 1320/23 Mart 1903.

¹⁵⁴ BOA, *MF.MKT.* 1133-20, R. 4 Mayıs 1325/M. 17 Mayıs 1909.

II. ABDÜLHAMİD DEVRİ'NDE İŞKODRA VİLAYETİNDE RÜŞDİYELER

Hamid Efendi'nin ahlak ve kabiliyetsizliğinden öğrenciler devamsızlık yapmaktaydı. Bu nedenlerle *koca vilayet merkezindeki rüşdiye öğrenci sayısı iyice azalmış, 60'ın altına inmişti*. Bunda her ne kadar askeri rüşdiyeye gidenler etkili ise de neticede öğrenci sayısı azalmıştı. Bu sebeple muallim-i evvelin yerine dârümuallimîn-i rüşdiye mezunu muktedir birinin tayini istenmiştir. Hamid Efendi'nin tayin edileceği bir yer bulunamazsa Draç idadisindeki ahlak ve kitabet ile birinci ve beşinci sınıf Türkçe öğretmenliklerine ya da başka öğretmenliklere gönderilebileceği teklifi nezarete iletilmiştir. Nezaretin buna yanıtı öğretmenin *azledilmeden* tembihi şeklindeydi.¹⁵⁵

Genellikle maaşlarını alamadıklarından şikâyet eden öğretmenler görev yerlerindeki değişikliklerden de hoşnutsuzdu. Draç rüşdiyesi muallim-i evveli iken 13 Ocak 1897'de Akçahisar rüşdiyesine vekâleten görevlendirilen Salih Hulusi Efendi maaşını alamadığını nezarete bildirerek asıl görev yeri olan Draç'a dönmek istemiştir. Dilekçede Akçahisar rüşdiyesi muallim-i evveli İbrahim Efendi hakkındaki şikâyetlerden sebeple eğitimin aksamaması için üç aylığına becayişlerinin yapıldığı anlaşılmıştır. Nezaretin ifadesinde Salih Hulusi Efendi'nin asıl memuriyetine, Draç'a iadesi istenmiştir. Akçahisar rüşdiyesi muallim-i evveli İbrahim Efendi'nin orada kalması zararlı olacaksa başka bir yere nakli bildirilmiştir.¹⁵⁶ İbrahim Efendi hakkındaki şikâyetlerden sebeple geçici bir çözümle Draç rüşdiyesinde görevlendirilmiştir. Ancak Draç rüşdiye öğretmeni mağdur edildiğinden buna son verilmiştir.

Akçahisar rüşdiyesinden başka bir yerde görevlendirilmesi istenilen İbrahim Efendi vilayet merkezine gönderilmiştir. Lakin İşkodra rüşdiyesi muallim-i evveli bulunduğu bir yıldan sonra benzer şikâyetlerin odağındadır. İbrahim Efendi'den ahali ve daha özelde veliler memnun değildi. Akçahisar'da iken ahaliyle anlaşamamış, *ahlak ve hiddeti* yüzünden İşkodra'ya nakledilmişti. Ancak burada öğrencilerinden birisine hakaret etmiş, yakasından tutarak hırpalamış hatta öğrencinin feryatları dışarıdan işitilmiştir. Öğrencinin tartaklanması üzerine velisi şikâyetçi olmuştur. İlgili tahkikatta ikinci sınıf öğrencisi Mustafa Nazmi'nin diğer öğretmenlerin ifadesiyle herhangi bir terbiyesizliğine tesadüf edilmediği, okuldan tardını gerektirecek bir hareketinin olmadığı anlaşılmıştır. Çalışkanlığı ile öne çıkan

¹⁵⁵ BOA, *MF.MKT.* 1133-20, H. 28 Cemaziyelevvel 1327/M. 17 Haziran 1909.

¹⁵⁶ BOA, *MF.MKT.* 373-52, R. 25 Temmuz 1313/M. 6 Ağustos 1897; BOA, *MF.MKT.* 373-52, R. 2 Teşrinievvel 1313/M. 14 Ekim 1897.

öğrencinin velisinin şikâyeti maarif müdürlüğünce işleme alınmıştır. İddialara cevap veren İbrahim Efendi sadece kendisinin değil diğer öğretmenlerin de maaşlarını aylardır alamadığını, mağduriyetlerini ifadeyle hakkındaki iddiaların yersizliğini belirtmiştir. İşkodra valisi, İbrahim Efendi'nin yerine uygun birisi bulunana kadar muallim-i sâni Kazım Efendi'nin 1 Ekim 1898'de vekâleten görevlendirildiğini Maarif Nezareti'ne bildirmiştir. Böylece düzenden çıkan öğrenciler yola koyulacaktı. İbrahim Efendi bu defa *hiddet ve şiddet ile amirine itaatsizliği* nedeniyle Draç rüşdiyesinde görevlendirilmiştir. İbrahim Efendi'nin işine yakışmayan tavırları *hissedilse bile* aslında maarif müdürü ile aralarındaki kişisel husumet nedeniyle işin bu noktaya geldiği anlatılmıştır. 16 aydır maaş alamamasının bunda etkili olduğundan azledilmeden, açıkta kalmasındansa Draç rüşdiyesine tayininin faydalı olacağı nezarete iletilerek buna müsaade istenmiştir.¹⁵⁷

İbrahim Efendi örneğinde görüldüğü üzere öğretmenler hakkındaki şikâyetlerde sonuç değişmemiştir. Öğretmenler meslekten atılmak bir yana çoğu zaman daha merkezi yerlerde görevlendirilmişlerdir. Bunun nedeni öğretmen ihtiyacıydı. Nitekim kusur ve eksiklikleri kabul edilen, öğretmenlik yapmalarının sakıncalı olduğu belirtilenler dahi azledilmeyerek başka okullara tayin edilmişlerdir. Sıklıkla tesadüf edilen bu sorunların hallinde geçici çözümlerden öteye gidilememiştir.

Okullarda nizama uygun eğitim verilip verilmediği, öğretmenlerin iş devamları ile öğrencilerin mevcudiyeti eğitim müfettişlerince denetlenmekteydi. İşkodra rüşdiyesinin ilk öğretmeni Davut Efendi 14 yılı aşkın hizmet verdiği görevi ardından 1870'de¹⁵⁸ vilayet eğitim müfettişliğine atanmıştır. Bu görevi 23 Kasım 1880'e kadar sürmüştür.¹⁵⁹ Davut Efendi'nin, okulların denetimiyle ilgili vazifesinde kendisiyle ilgili iddialar da mevcuttu. 1873'te İşkodra rüşdiyesi muallim-i evveli Mehmed Arif Efendi'nin nezarete ilettiği dilekçesinde Davut Efendi'nin İşkodra rüşdiyesi muallim-i sâni olan kardeşi için kendisini *küçümsediği ve baskı yaptığı* ileri sürülmüştür. Nezaret,

¹⁵⁷ BOA, *MF.MKT.* 422-45, H. 27 Şevval 1315/M. 21 Mart 1898; BOA, *MF.MKT.* 422-45, R. 12 Mart 1314/M. 24 Mart 1898; BOA, *MF.MKT.* 422-45, H. 9 Zilkade 1315/M. 1 Nisan 1898; BOA, *MF.MKT.* 422-45, H. 1 Rabiulevvel 1316/M. 20 Temmuz 1898; BOA, *MF.MKT.* 422-45, H. 14 Recep 1316/M. 28 Kasım 1898; BOA, *MF.MKT.* 422-45, 17 Recep 1316/1 Aralık 1898.

¹⁵⁸ Devlet salnameleri bunu gecikmeli olarak 1875-1876'da gösterir. Bkz. *D.S.*, H. 1292/M. 1875-1876, s. 151; *D.S.*, H. 1293/M. 1876-1877, s. 154.

¹⁵⁹ Bardhi, *a.g.e.*, s. 49-51.

II. ABDÜLHAMİD DEVRİNDE İŞKODRA VİLAYETİNDE RÜŞDİYELER

vilayetten konunun tahkikini istemiştir.¹⁶⁰ Ancak vilayetin incelemede bulunmadığı 1876'da Maarif Nezareti'nin Davut Efendi hakkındaki iddiaların araştırılmasını yeniden hatırlatmasından anlaşılmaktadır.¹⁶¹

Müfettiş Davut Efendi hakkındaki iddialar göreve geldiği ilk günlerden itibaren devam etmiştir. Ancak hakkındaki incelemeler neticelendirilmemiştir. Hatta Davut Efendi'yi şikâyet eden İşkodra muallim-i evveli Mehmed Arif Efendi hakkında işlemler yapılmıştır. Arif Efendi'nin *yetersizliği ve işini ihmali* nedeniyle başka bir yerde görevlendirilmesi İşkodra kaymakamının ifadesiyle vilayetin aldığı karar nezaret tarafından uygun bulunmuştur. Arif Efendi'nin yerine tayin edilecek öğretmen arandığı ve bulunduğu gönderileceği vilayete bildirilmiştir.¹⁶²

Arif Efendi'nin, vilayet idaresinin talebiyle başka yerde görevlendirildiği 1880-1881 verilerinde görülmektedir. Bu tarihlerde İşkodra rüşdiyesi muallim-i evveli Süleyman Efendi'dir.¹⁶³ Arif Efendi'nin İşkodra rüşdiyesinden uzaklaştırılması 1892'ye kadar sürmüştür. Bu yıl İşkodra rüşdiyesi muallim-i evveli yeniden Arif Efendi'dir.¹⁶⁴ Nitekim 1897'de haç vazifesini ifa için maarif idaresi vasıtasıyla nezarete iletilen izin talebinde de İşkodra rüşdiyesinin muallim-i evvelidir.¹⁶⁵

Denetimler neticesinden İşkodra rüşdiyesinden uzaklaştırılan Arif Efendi eski görevine dönmüştür. Bunun maarif müdürlüğündeki değişikliklerle ilgili olduğu düşünülebilir. Ancak bu dönemde maarif müdürü 1890-1896'da Davut Şükrü; 1896'de Abdullah Efendi ve 1897-1900'de Mehmed Efendi'dir.¹⁶⁶ Bu nedenle değişiklikte vilayetteki öğretmen ihtiyacının etkisi daha muhtemeldir. Haç vazifesinden vilayete dönen Arif

¹⁶⁰ BOA, *MF.MKT.* 9-104, H. 11 Muharrem 1290/M. 11 Mart 1873.

¹⁶¹ BOA, *MF.MKT.* 38-127, H. 7 Cemaziyelahir 1293/M. 30 Haziran 1276.

¹⁶² BOA, *MF.MKT.* 57-117, H. 28 Cemaziyelahir 1295/M. 29 Haziran 1878

¹⁶³ *D.S.*, H. 1298/M. 1880-1881, s. 279; *D.S.*, H. 1299/M. 1881-1882, s. 268; *İ.V.S.*, H. 1299/M. 1881-1882, s. 55.

¹⁶⁴ *İ.V.S.*, H. 1310/M. 1892-1893, s. 36; *İ.V.S.*, H. 1312/M. 1894-1895, s. 26; *İ.V.S.*, H. 1315/M. 1897-1898, s. 57; *M.S.*, H. 1316/M. 1898-1899, s. 824.

¹⁶⁵ Nezaretin cevabında, kendi maaşından ödeyerek yerine vekâleten birisini bırakabilecekti. Bkz. BOA, *MF.MKT.* 372-48, H. 3 Eylül 1313/M. 15 Eylül 1897.

¹⁶⁶ *D.S.*, H. 1308/M. 1890-1891, s. 764; *D.S.*, H. 1309/M. 1891-1892, s. 796; *D.S.*, H. 1310/M. 1892-1893, s. 804; *D.S.*, H. 1311/M. 1893-1894, s. 834; *D.S.*, H. 1312/M. 1894-1895, s. 852; *D.S.*, H. 1313/M. 1895-1896, s. 952; *D.S.*, H. 1314/M. 1896-1897, s. 896; *D.S.*, H. 1315/M. 1897-1898, s. 852; *D.S.*, H. 1316/M. 1898-1899, s. 672; *D.S.*, H. 1317/M. 1899-1900, s. 632; *D.S.*, H. 1318/M. 1900-1901, s. 672.

Efendi İşkodra rüşdiyesinde değil 1899-1901'de Akçahisar rüşdiyesinde muallim-i evveldir.¹⁶⁷ Ayrıca Arif Efendi hakkındaki şikâyetler Akçahisar'da sürmüştür. 1900'de vilayet maarif müdürlüğünden nezarete Arif Efendi'nin maarif müdürlüğünden habersizce vilayet merkezine gittiği iletilmiştir. Okulunu izinsiz terkinden dolayı azli istenmiştir. Nezaret bu talebe rağmen öğretmenin neden vilayet merkezine gittiğinin öğrenilmeden azlinin gerekmediğini belirtmiştir. Arif Efendi azledilmeden ve eğitimde aksaklığa meydan vermeden işin soruşturulması vilayetten istenmiştir.¹⁶⁸

Vilayette öğretmenlerin uygunsuzluklarının tespitinde çözüm görev yeri değişikliği idi. Bundan vilayetin sorunlara sistematik yaklaşmadığı düşünülebilir. Konunun daha teferruatlı değerlendirilmesi 1900 sonrasındadır. Artık birkaç öğretmenle sınırlı denetimlerin ötesinde tespitler yapılmıştır. Maarif Nezareti'nin 31 Ekim 1901'de İşkodra vilayeti maarif muhasebe memurluğuna gönderdiği emirnameyle Draç sancağındaki okullar denetlenmiştir. Nitekim 26 Ocak 1902'de Draç'a varılmıştır. Draç rüşdiyesiyle altında 160 öğrencinin bulunduğu ibtidaide takdir edilecek derecede iyi eğitim verilmekteydi. Buralardaki eğitim nizam ve usullere uygundu. Buradan Tiran'a geçilerek rüşdiye muallim-i evveli Abdülrahman Efendi'nin program dâhilindeki eğitimine rağmen kasabadaki ilk kademe okulların yetersiz ve yeni usulde eğitimden mahrumiyetleri belirtilmiştir. Tiran'dan Şiyak'a geçilerek burada rüşdiye bulunmadığı, mevcut ibtidailerde program dâhilinde eğitim verilmediğinden öğretmenlerin ihtar edildiği anlatılmıştır. Draç sancağının son kazası Kavaye'deki rüşdiyenin teftişi diğerlerinden daha teferruatlıdır. Buradaki okul açıldığından beri muallim-i evveli Mustafa Efendi'dir. Ancak okulu terk ederek kayınpederi Osman Ağa ile ticaretle meşguldür. Yine Kavaye'den merkeze iletilen cetveldeki 20 öğrenci aslında beş altıdan ibaretti. Bunun ötesinde 1901'de nizama aykırı şekilde öğrencilere şهادetnâme vermişti. Rüşdiyedeki düzensizlik ve beyanlardaki sahtecilikten Mustafa Efendi'nin *başka bir yere tayini* önerilmiştir. Aslında bundan evvel İşkodra'daki okulların ıslahı ve teftişi için Yanya vilayeti maarif müdürü Celal Efendi görevlendirilmişti. Celal Efendi Yanya'dan Kavaye'ye varmış, burada Mehmed Paşa'nın hanesine yerleşerek öğretmenlerle görüşmüştür. Öğretmenlere tembihatlarda bulunarak okullara uğramadan Tiran'a geçmiş ve yine rüşdiyeye uğramamıştır. Buradan Şiyak'a ve öğretmenleri görmeden Draç'a gitmiştir. Draç rüşdiyesinde bazı

¹⁶⁷ M.S., H. 1317/M. 1899-1900, s. 920; M.S., H. 1318/M. 1900-1901, s. 1020; İ.V.S., H. 1319/M. 1901-1902, s. 350.

¹⁶⁸ BOA, MF.MKT. 507-23, R. 11 Mayıs 1316/M. 4 Mayıs 1900; BOA, MF.MKT. 507-23, 6 Mayıs 1316/19 Mayıs 1900.

II. ABDÜLHAMİD DEVRİ'NDE İŞKODRA VİLAYETİNDE RÜŞDİYELER

öğretmenlerle görüşerek vapurla İşkodra'ya geçmiştir. İşkodra maarif muhasebe memuru yaptığı denetimde kendisinden evvel bu işle görevlendirilen müfettişi değerlendirmiştir.¹⁶⁹ Böylece denetimlerin aslında yüzeysel olduğu ortaya konulmuştur.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin Tanzimat sonrasında açtığı ve 1860 öncesinde yaygınlaştırmaya çalıştığı rüşdiyelerden birisi, 1856'da İşkodra'da açılmıştır. İmparatorluğun her yerinde tesisi kararının alındığı rüşdiyelerin İşkodra'da açılmasıyla burada eğitime verilen önem ortaya konulmuştur. İşkodra'nın ardından Tiran'da rüşdiye açılarak buna hız verilmiştir. Nitekim zamanla vilayetin birçok kaza merkezinde rüşdiye inşa edilmiştir. Bu rüşdiyelerin giderleri nizamnameye rağmen İşkodra'nın öneminden sebeple çoğunlukla merkezi bütçeden karşılanmıştır. Böylelikle okulların ihtiyaçları giderilerek eğitim ile bölgedeki ecnebi propagandaları önlenmek istenmiştir. Halkın Osmanlı Devleti'nin resmi okullarına rağbet göstermesi amacıyla yapılan fedakârlıklarla sayıları artırıldığı halde nitelik ve öğrenci sayısı bakımından İşkodra'daki rüşdiyeler istenilen derecede iyileştirilememiştir. Giderlerin teminindeki sıkıntıların aşılabilmesi bunda etkiliydi. Ancak nitelikli öğretmen teminindeki sorunlar daha önemliydi. Nitekim vilayet maarif idaresi rüşdiyelerde görevlendirmek üzere yeni usulde eğitime vakıf, darülmualimin-i rüşdiye mezunu öğretmen bulmakta başarısızdı. Ancak bunda tek başında vilayet idarecilerinin yapabileceği bir şey yoktu. Bu, ülkenin genel bir sorunuymdu. Yeterli sayıda olmayan mezunların teminiyle ödenecek maaşlar için kaynak yaratılamaması birleştiğinde İşkodra açısından durum daha kötü bir hal almaktaydı.

Vilayetin eğitimle alakalı yenilik ve ıslahatlar ile atılması gereken adımların farkında olmasına rağmen her defasında mali imkansızlıklarla karşılaşması Tanzimat ve II. Abdülhamid Devirleri boyunca sürmüştür. Her ne kadar II. Abdülhamid Devri'nde imparatorluk genelinde eğitimdeki ivme inkâr edilemese de sayılan kısıtlılıklar İşkodra için varlığını korumuştur. Bu açıdan rüşdiye programlarındaki değişikliklerin İşkodra'da tatbik edildiğinin anlaşıldığı süreçte eldeki öğretmen ihtiyacının giderilemeyişi yine karşımıza çıkmaktadır. Bu durum Tanzimat Devri ve ardından eğitimde ıslahat girişimlerindeki genel bir çıkmaz olarak karşımızdadır. Eğitimde

¹⁶⁹ BOA, *MF.MKT.* 667-38, H. 23 Zilkade 1319/M. 3 Mart 1902.

İLKAY ERKEN

gerekliliklerin tespiti bir aşama iken bunun tatbiki için gereken eğitimli kadroların yetiştirilmesi daha önemli bir aşamayıdır. Eğitimde ıslah ve yenilik kararları neticesinde bunun hangi kademedeyen itibaren tatbik edileceği üzerine etraflıca düşünülmemesi çıkan karışıklıkların nedeniydü. Modern eğitim kurumları olarak tasarlandığı halde rüşdiyelerin imparatorluk genelindeki gibi İşkodra’da da istenilen düzeyde başarı sağlayamaması bunun sadece bir örneğiydi.

Okulların teftişinde yerelden ve merkez idarece memur edilenler görevlerini usulen yapmışlardır. Ayrıca 1902’deki denetimden hareketle maarif istatistiklerindeki bilgiler Kavaye rüşdiyesindeki öğrenci sayısındaki gibi sorgulanmalıdır. Bu ihtiyaç diğer kaynaklar için de geçerli olsa da maarif gibi sayısal verilerin kullanıldığı kamu hizmetlerinde bunun iltiması daha mümkündür. Atamalarda, maaşlarda ve fazladan öğretmen tayininde öğrenci sayısının dikkate alındığı kabul edilirse denetimlerin layıkıyla yapılmadığı sistemde bu gibi durumlar mümkündür. Üstelik okullardaki çocukların genellikle kaybedilen işgücü olarak görüldüğü toplumlarda ahalinin şikâyetleri nadirdir. Bu sebeple maarif idaresindeki memurların/öğretmenlerin mevcut konumlarını muhafaza temelindeki ilişkilerle kalitenin sorgulanmasına imkân vermeyen, denetlenmeyen bir sistemin ortaya çıktığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Vesikaları

1.1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Sadâret Mektubî Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM.): 98-22, 282-61.

Sadâret Meclis-i Vâlâ Evrakı (A.MKT.MVL.): 73-19.

Dahiliye Nezâreti Tesrî-i Muamelât (DH.TMIK.S.): 27-16.

İrâde Meclis-i Vükelâ (İ.ML.): 57-5.

İrâde Meclis-i Vâlâ (İ.MVL.): 333-14308, 372-16330.

Maarif Mektubi Kalemi (MF.MKT.): 10-101,1029-34, 1051-74, 1104-30, 11-128, 1133-20, 117-59, 125-105, 13-110,142-16, 142-45, 172-42, 182-112, 186-85, 372-48, 373-52, 33-70, 38-127, 422-45, 432-20, 450-44, 454-20,467-1, 470-61,507-23, 51-192, 51-57, 51-79, 52-92, 57-117, 65-41, 659-53, 667-

II. ABDÜLHAMİD DEVRİ'NDE İŞKODRA VİLAYETİNDE RÜŞDİYELER

38, 672-47, 688-63, 69-38, 757-27, 790-72, 872-30, 877-23, 896-24, 9-104, 995-45, 20-22, 940-67.

Maarif Nezâreti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi (MF.İBT.): 131-55, 114-56, 272-96, 29-123, 320-15, 349-91.

Teftişat-ı Rumeli Umum Evrakı (TFR.I.UM.) 1-12.

Yıldız Mütenevvi Maruzât Evrakı (Y.MTV.) 230-26.

2. Salnameler

2.1. Devlet Salnamesi (D.S.)

D.S., H. 1274- D.S., H. 1293

D.S., H. 1295- D.S., H. 1305

D.S., H. 1308- D.S., H. 1318

2.2. İşkodra Vilayet Salnamesi (İ.V.S.)

İ.V.S., H. 1299/M. 1881-1882.

İ.V.S., H. 1310/M. 1892-1893.

İ.V.S., H. 1312/M. 1894-1895.

İ.V.S., H. 1315/M. 1897-1898.

İ.V.S., H. 1316/M. 1898-1899.

2.3. Maarif Salnamesi (M.S.)

M.S., H. 1316/M. 1898-1899.

M.S., H. 1317/M. 1899-1900.

M.S., H. 1318/M. 1900-1901.

M.S., H. 1319/M. 1901-1902.

M.S., H. 1321/M. 1903-1904.

3. Tetkik Eserler

AKSOY, Hasan; “Kınalızâde Ali Efendi” *DİA*, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, ss. 416-417.

Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme, (haz.) Muzaffer Albayrak ve Kevser Şeker, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul 2014.

BARDHİ, Ali, *Müfettiş Davut Boriçi'nin Günlüğünde (1870-1877) İşkodra Vilayeti'nde Eğitim*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Ziya Yılmaz, İstanbul 2009.

İLKAY ERKEN

BEYDİLLİ, Kemal, “Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyun”, *DİA*, C.31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, ss. 514-516.

_____, “Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyun”, *DİA*, C.31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, ss. 516-518.

CİHAN, Ahmet, *Osmanlı 'da Eğitim*, Akademik Kitaplar, İstanbul 2014.

DEMİREL, Muammer, “Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri”, *Türkler*, C. 15, ss. 44-60.

ERGİN, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, C. 1-2, Eser Matbaası, İstanbul 1977.

ERKEN, İlkay, “İşkodra Vilayetinde İdâdîler (1889-1912)”, *History Studies*, 12/4, Ağustos 2020, ss. 1783-1807.

_____, “İşkodra Vilayetinde İlköğretim Okullarında Öğretmen Temini ve Denetimi”, *Studies of the Ottoman Domain*, C. 8, S. 15, Ağustos 2018, ss. 141-157.

_____, “İşkodra Vilayetinde İlköğretim Okullarının Giderlerinin Temini”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 13, Kasım 2018, ss. 69-81.

_____, *İşkodra Vilayetinin İdari ve Sosyal Yapısı (1876-1912)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Nedim İpek, Samsun 2014.

GÜNDÜZ, Mustafa, *Osmanlı Eğitim Mirası*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2015.

HALİS, İsa, *Tanzimat Dönemi Eğitim Sistemi*, Serhat Kitabevi, Konya 2005.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011.

KAZICI, Ziya, *Osmanlı 'da Eğitim Öğretim*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2014.

KODAMAN, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.

II. ABDÜLHAMİD DEVRİ'NDE İŞKODRA VİLAYETİNDE RÜŞDİYELER

Maarif-i Umumiye-i Celilesi İstatistiği, 1310-1311 Sene-i Dersiyeye-i Maliyesine Mahsustur, Matbaa-yı Osmanîye, Dersaadet ty.

OLGUN, Said, *Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişiminde Mektepler*, Gece Kitaplığı, Ankara 2016.

ÖZCAN, Abdülkadir, “Harbiye”, *DİA*, C. 16, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, ss. 115-119.

ÖZTAŞ, Sezai and Candan, Ahmet Sait, “Renovation Efforts in the Ottoman Education System until Tanzimat”, *World Applied Sciences Journal*, Volume 19 Number 8, 2012, pp. 1225-1228.

ÖZTÜRK, Cemil, “Rüşdiye”, *DİA*, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, ss. 300-303.

SARI, Nil, “Mekteb-i Tıbbiyye”, *DİA*, C. 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2004, ss. 2-5.

SOMEL, Selçuk Akşin, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, (çev.) Osman Yener, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

ŞANAL, Mustafa, “II. Abdülhamid Döneminde İlköğretim, Ortaöğretim ve Yükseköğretim Uygulamaları”, *Devr-i Hamid Sultan II. Abdulhamid*, C. 3, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2011, ss. 375-403.

TEKELİ, İlhan ve İlkin, Selim, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.

TEKELİ, İlhan, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişmeler”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss. 466-475.

ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Tarihi Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2011.

ÜNAL, Uğur, *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüşdiyeleri (1897-1907)*, Gazi Kitabevi, Ankara 2008.

İLKAY ERKEN

EKLER

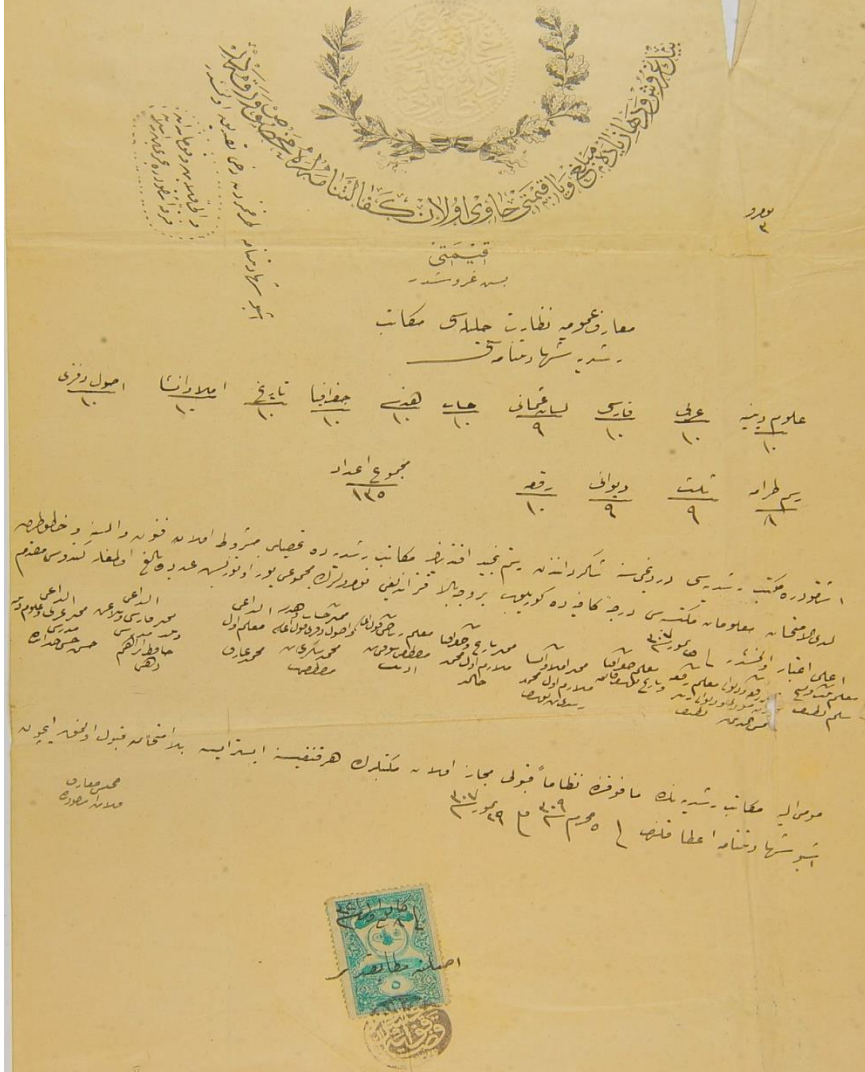
Ek 1: Rüşdiye Muallimliği için Kullanılan Ehliyetnâme Örneği.



BOA, *MF.MKT.* 1029-34, R. 2 Eylül 1323/M. 15 Eylül 1907.

II. ABDÜLHAMİD DEVRİNDE İŞKODRA VİLAYETİNDE RÜŞDİYELER

Ek 2: Bir Rüşdiye Şahadetnâmesi.



BOA, *MF.MKT.* 1029-34, H. 5 Muharrem 1309/H. 11 Ağustos 1891.

İLKAY ERKEN

Ek 3: Sicil-i Osmanî Tezkiresi Örneği.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

دَوْلَتِ عَلِیّهٔ عُثمَانِیّهٔ تَزْکِیْرَتِ کَرِیْمَتِیْنِ

| اسم و شهرتی | پدرینک اسمیله | سی | صنعت و صفت و معیشتی | تاریخ و محل ولادت | مذهبی | انتخاب صلاحیتی |
|-------------------|---------------|----|---------------------|------------------------|-------|----------------|
| موفق چوبی زاده | بورجوچی 2 | ۲۰ | نیم | صفت بورجوچی ۱۷۸۹ | سلم | |

| اشکالی | | | سجل اقامتی | | | | | | |
|--------|-----|------|------------|-------|-------|-------|------|-----|------|
| بوی | کوز | سقی | علامت | مملکت | دايره | محل | زقاق | مکن | نوع |
| ارر | ماه | تخله | نیم | قره | درجو | صفتان | | | مسکن |

بالاده اسم و شهرت و حال و صفتی محرر اولان رستم مقید بیدیم ایا دولت علیه نیک تابعیتی حائز اولوب اول صورتله جریده نفوسده مقید بولدیغنی مشمر اشبو تذکره اعطا قلدی

میرزا
بورجوچی

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

دَوْلَتِ عَلِیّهٔ عُثمَانِیّهٔ تَزْکِیْرَتِ کَرِیْمَتِیْنِ

BOA, MF.MKT. 1029-34, R. 5 Kanunuevvel 1321/M. 18 Aralık 1905.

AVUSTURYA-MACARİSTAN İMPARATORLUĞU'NUN BOSNA VE HERSEK'İ İLHAKI (5 EKİM 1908) VE MÜTEAKİP GELİŞMELER*

Senem GÖNENÇ**

ÖZ

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından Bosna ve Hersek eyaletlerinin geçici olarak işgal edildiği ve bu eyaletlerde Sultan'ın hükümrancılığının teyit edildiği Berlin Antlaşması'nda (1878) ve 21 Nisan 1879 tarihli Dersaadet Mukavelenamesi'nde kesin olarak belirtilmişti. Buna rağmen Avusturya-Macaristan İmparatorluğu 5 Ekim 1908 tarihinde Bosna ve Hersek eyaletlerini ilhak ettiğini ilan etmiştir. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun bu hamlesi, Balkanlar'da statükonun korunmasına yönelik 1897 yılında Rusya'yla birlikte aldıkları karar ile Münzsteg (1903) kararlarına da aykırı bir hamleydi. Dolayısıyla bu hamle Osmanlı Devleti ile yapılmış bir antlaşmayı bozması kadar Avrupa statükosunu da bozarak Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun başta Rusya olmak üzere Berlin Antlaşması'na imza atan devletleri karşısına alması anlamına gelmekteydi. Bu makalede Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna ve Hersek eyaletlerini neden ilhak ettiği, ilhak kararının başta Babıali olmak üzere diğer hükümetlerce nasıl karşılandığı ve sonuçlarının neler olduğu sorularına yanıtlar aranmıştır. Çalışma daha ziyade düvel-i muazzama arasındaki ilişkiler bağlamında ele alınan bu meseleyi Osmanlı arşiv evrakı üzerinden bilhassa Osmanlı hükümetine olan yansımaları bakımından ele almasıyla özgünlük ve önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Avusturya-Macaristan, Osmanlı, Bosna, İlhak, Aehrenthal

* Bu makale saygıdeğer Hocam Prof. Dr. Mustafa AYDIN'ın danışmanlığında gerçekleştirilen *Osmanlı-Avusturya Macaristan İmparatorluğu İlişkileri (1908-1914) ve Ders Kitaplarına Yansımaları* başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr., Araştırma Görevlisi, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Hasan Âli Yücel Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, İstanbul, ORCID: orcid.org/0000-0002-3267-7580, E-posta: senem.gonenc@iuc.edu.tr



SENEM GÖNENÇ

**THE AUSTRO-HUNGARIAN EMPIRE'S ANNEXATION OF
BOSNIA-HERZEGOVINA (OCTOBER 5, 1908) AND FOLLOWING
DEVELOPMENTS**

ABSTRACT

It was definitely stated in the Treaty of Berlin (1878) and in the Convention of Istanbul dated April 21, 1879 that the provinces of Bosnia and Herzegovina were temporarily occupied by the Austro-Hungarian Empire and the rights of sovereignty of the Sultan over the provinces of Bosnia and Herzegovina weren't effected by the occupation. Despite this, the Austro-Hungarian Empire declared on October 5, 1908 that it annexed the provinces of Bosnia and Herzegovina. The annexation of Bosnia and Herzegovina was an act contrary to the decision taken by the Austro-Hungarian Empire with Russia in 1897 to protect the status quo in the Balkans and the decisions of Müritzsteg (1903). Therefore, with this act, the Austro-Hungarian Empire disrupted the treaty with the Ottoman Empire as well as the European status quo and opposed the states that signed the Treaty of Berlin, particularly Russia. In this article, answers were sought to the questions of why the Austro-Hungarian Empire annexed Bosnia and Herzegovina, how the annexation was reacted by other governments, especially the Sublime Porte, what the consequences of the annexation were. The study is original and important because it deals with this issue which is addressed mostly in point of relations between the great powers, in terms of its reflections on the Ottoman government through Ottoman archive documents.

Keywords: Austria-Hungary, Ottoman, Bosnia, Annexation, Aehrenthal

EXTENDED ABSTRACT

On April 24, 1877, Russia declared a war on the Ottoman Empire and ended this war with the Treaty of San Stefano (Yeşilköy) signed on March 3, 1878. The European states, especially Austria and England, were opposed to Russia's desire to settle the Eastern issue only in line with its interests, without considering the balance between them. In the end, a congress was held in Berlin on June 13, 1878, to make some changes by reconsidering the Treaty of San Stefano, and after a month-long congress, the Treaty of Berlin was signed (July 13, 1878). With the 25th article of the treaty, the Austro-Hungarian Empire was given the right to occupy and administer Bosnia and Herzegovina and to maintain military forces, and build commercial and military roads in the New Pazar Sanjak. Negotiations for the construction of these roads were left to Austria-Hungary and the Ottoman Empire. With the occupation launched on 29 July, the relations between Austria-Hungary and

AVUSTURYA-MACARİSTAN İMPARATORLUĞU'NUN BOSNA VE HERSEK'İ İLHAKI
(5 EKİM 1908) VE MÜTEAKİP GELİŞMELER

the Ottoman Empire were severely damaged. However, relations normalized with the Istanbul Convention signed on April 21, 1879. On the other hand, the expansion of the Austro-Hungarian Empire, which held the authority to administer Bosnia-Herzegovina, could not be digested by Serbia, which had ambitions on the region, and this played a role in the increase of hostility between the two countries. However, on April 29, 1897, it was declared that the two states decided to preserve the status quo in the note sent to the Balkan governments by the states of Russia and Austria. The collapse of the Ottoman Empire, unable to withstand a heavy blow such as the loss of Macedonia, would have precipitated war between the Balkan states and possibly a European war. The efforts of Austria-Hungary and Russia to revive the Ottoman Empire were first and foremost a precaution against this danger. Likewise, the Mürzsteg Program (1903) was the result of the pacifist policy of the Austro-Hungarian Foreign Minister Goluchowski (1895-1906), who was aware of the necessity of maintaining the status quo in the Balkans for the existence of the Dual Monarchy. However, the defeat of Russia in the Russo-Japanese War of 1904-1905 caused Russia to turn its attention back to the Straits and the Balkans and to want to play a more active role in the spheres of influence in the Balkans. On January 27, 1908, the Minister of Foreign Affairs of the Austro-Hungarian Empire, Aehrenthal (1906-1912), made a move on the interests of Austria-Hungary by mentioning the Sandzak railway project in the Hungarian Delegation Assembly while the goodwill of the Russians was continuing. He based this railway project between the Bosnian terminal in Uvac and the Turkish terminal near Mitrovica on article 25 of the Berlin Treaty. According to Russia, which saw its position in the Balkans under threat, obtaining a railway concession from the Ottoman countries would disrupt the status quo in favor of Austria, and this attempt was not in line with the 1897 agreement and the Mürzsteg decisions (1903). This attempt caused a panic among the states and especially in Russia. Articles were published in the newspapers that the unity between the states was broken and there was a danger of war. This project did not materialize. However, towards the end of the same year, on October 5, 1908, the Austro-Hungarian Empire announced that it annexed Bosnia-Herzegovina this time, and made another attempt that would upset the balances. This annexation was an attempt contrary to international law and treaties. Because it had been clearly stated in the Berlin Treaty (1878) and the Istanbul Convention (1879) that the occupation of Bosnia and Herzegovina was temporary and the Sultan's sovereignty had been confirmed in these provinces. Naturally, the Ottoman government declared that it did not participate in the opinion of the Austro-Hungarian Empire unless an agreement was reached with the other

signatory states and protested the violation of the said agreements. In the face of the developments, the Ottoman government appealed to Britain, which it thought helped them the most, for advice. As Britain thought that the annexation of Bosnia and Herzegovina was with the encouragement of the German government, it followed an anti-Austro-Hungarian policy in order to weaken the central powers. Therefore, Britain did its best to complicate the negotiations between the Porte and the Austrian government and advised the Porte to follow an anti-Austro-Hungarian policy. Likewise, Russia, which did not want to show its weakness to the Slavs in the current situation, tried to do its best to make this attempt of Austria fruitless. It demanded that the issue be handled at a conference, and that the Black Sea coast be subject to a special situation in response to the annexation, that the straits were closed to the states that were not directly related to the Black Sea. However, after the outbreak of the Bosnian crisis, events did not go as the Minister of Foreign Affairs of Russia, Izvolski (1906-1910) expected. Russia's relations with the Austro-Hungarian Empire had become worse than ever. After the annexation, Germany declared that it would continue to preserve its alliance with Austria. Like Germany, which was a member of the alliance, Italy was informed about the planned annexation and approved it in principle. However, this harsh policy of Austria had been a factor in Italy's further distance from the Triple Alliance, alarming Italy that it may take action to take back Venice by force when necessary. The annexation caused the governments of Serbia and Montenegro, who thought that the deterioration of the status quo in the Balkans would endanger their future rights, to begin preparations for war against the Austria-Hungary Empire. However, even though the great powers revealed that what the Austro-Hungarian Empire did was against the Berlin Treaty, they were in favor of solving the problem with financial compensation, without causing war, in return for the violated rights of the Ottoman Empire. The Austro-Hungarian Empire considered it sufficient to renounce some of its rights in the New Pazar Sanjak as compensation for the annexation. It refused to give any other compensation for a while. But it was in the Austrian government's interest to reach an agreement with the Ottoman government as soon as possible. Because it was necessary to put an end to the Ottoman boycott, which seriously damaged its trade in the East, and to prevent some incidents that could be caused by the Balkan governments. The agreement to pay financial compensation to the Ottoman Empire was signed on February 26, 1909. Then, it was announced to all provinces that there was no need to continue the boycott of Austro-Hungarian goods. It had been reported that necessary measures were allowed to be taken if there were those who try to prevent the export and transportation of Austrian goods coming after that.

AVUSTURYA-MACARİSTAN İMPARATORLUĞU'NUN BOSNA VE HERSEK'İ İLHAKI
(5 EKİM 1908) VE MÜTEAKİP GELİŞMELER

According to the 5th article of the protocol, the Austro-Hungarian government paid 2.5 million Ottoman liras as compensation for the annexation. However, after the annexation of Bosnia and Herzegovina, another problem between the Ottoman and Austro-Hungarian governments was the conflict about the Ottoman-Austrian border. The problems that were seen to had been experienced before the annexation continued in the years after the annexation event, due to the border encroachments of the Austrians in order to have more land in their favor. As a result, although the annexation crisis did not result in a war at that time, it took its place in history as a direct or indirect cause of future wars and, other territorial losses of the Ottoman Empire.

Giriş

1859'da Avusturya'nın Fransa karşısındaki yenilgileri İtalyan birliğinin gerçekleşmesine yol açarken Avusturya, İtalya'daki topraklarının büyük bir bölümünü kaybetmiştir (Lombardia ve Sardinia). 1866'da Avusturya'nın Prusya'ya karşı giriştiği savaşı sonuçlandıran Sadowa/Königgrätz hezimetini ise Avusturya'nın Alman ülkeleri üzerindeki etkisini ortadan kaldırmıştır.¹ 1867'de imparatorluk; "Avusturya-Macaristan" şeklinde, Macaristan'ın eşit haklara sahip ve iç idaresinde tamamen serbest bir krallık olarak devletin yarısını teşkil ettiği, Avusturya İmparatoru'nun aynı zamanda Macaristan Kralı olduğu dualizm esası üzerine yeniden düzenlenmiştir.² Neticede Alman, Çek, Slovak, İtalyan, Rumen, Sırp, Hırvat, Sloven, Macar, Polonyalı ve Ukraynalıların (Rutenlerin) aralarında olduğu çeşitli ulusları kapsayan bir Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ortaya çıkmıştır.³

Avusturya'nın; İtalya Krallığı'nın (1861) ve Alman İmparatorluğu'nun (1871) kuruluşundan sonra Avrupa'nın güney ve batısına

¹ Kemal Beydilli, "Avusturya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt IV, 1991, s. 176.

² *Avusturya Macaristan Hükûmeti ve Ordusu*, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet 1914, s. 3; Fahri Çeliker, *Avusturya'nın ve Türk-Avusturya İlişkilerinin Tarihçesi. Askerî Tarih Bülteni Eki [İkinci Viyana Kuşatmasınının 300. Yılı Dolayısıyla]*, Gnkur, Ankara 1983, s. 14; Beydilli, *a.g.m.*, s. 176; Edhem Eldem, "Birlikte Yükselen ve Çöken İmparatorluklar: Habsburglar ve Osmanlıların Ortak Kaderi", *Türkiye-Avusturya İlişkilerinde Zamana Yolculuk*, (ed.) B. Öztuncay, Mas, İstanbul 2006, s. 119.

³ Çeliker, *a.g.e.*, s. 14-15.

doğru uzanması neredeyse imkânsız hâle geldiğinden İkili Monarşi sadece güneydoğuya, yani 1870’li yıllardan itibaren önde gelen devlet adamlarının işaret ettikleri gibi coğrafi şartların gösterdiği yöne (Drang nach Osten) doğru topraklarını ve gücünü genişletebilirdi. Bu durum ise İkili Monarşi’nin Güneydoğu Avrupa’daki büyük rakibi olan Rusya’nın muhalefetine hesaba katmak zorunda olduğu anlamına gelmekteydi.⁴

Bosna ve Hersek, İkili Monarşi’nin güney sınırının güvende tutulması için oldukça önemliydi. Mamafih Bosna ve Hersek’e yönelik bir Avusturya müdahalesi hem Bosna ve Hersek’teki hem Avusturya’daki hem de Osmanlı Devleti’ndeki Sırp’ların hareketlenmelerine ve Rus etkisinin yayılmasına, hatta daha önce Grek projesinde öngörüldüğü gibi Avusturya’nın güneyinde Rus uydusu küçük devletçikler oluşmasına yol açabilirdi. Bu nedenle Avusturya açısından Balkanlar’da Osmanlı hâkimiyetinin devamı en iyi seçenek olduğu gibi Bosna ve Hersek’te de Avusturya ya da Osmanlı egemenliğinden başka bir seçenek uygun görülmemiştir.⁵

Avusturya açısından bakıldığında Rusya’nın desteğine sahip olsunlar ya da olmasınlar Yunan, Slav veya Rumen ulusal hareketlerine karşı koymak için güç kullanmak hiçbir zaman doğru bir tercih olamazdı. Her şeyden önce İkili Monarşi’nin askerî zayıflığı ile Slav ve Rumen nüfusun büyüklüğü böyle bir teşebbüsü oldukça tehlikeli hâle getirebilirdi. Keza böyle bir teşebbüs Balkanlar’ın gayrimüslim halklarını, Rusya’nın kollarına iterek Avusturya’nın en çok korktuğu birlikteliğin ortaya çıkmasına yol açabilirdi.⁶ Nitekim Avusturya; Hırvatistan ve Dalmaçya’da sahip olduğu dar kıyı şeridini emniyete almak için topraklarını genişletmeyi düşünürken Sırbistan’ın ve arkasındaki güç olarak Rusya’nın bu bölgedeki emellerinden çekinmekteydi.⁷

⁴ Alfred Francis Pribram, *Austrian Foreign Policy, 1908-18*, Georg Allen & Unwin, London 1923, s. 22; Mahmud Muhtar, *Maziye Bir Nazar Berlin Andlaşmasından Harb-i Umûmiye Kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya Münasebetleri*, (ed.) Erol Kılınc, Ötüken, İstanbul 1999, s. 106.

⁵ F. R. Bridge, *From Sadowa to Sarajevo: The Foreign Policy of Austria-Hungary 1866-1914*, Routledge & Kegan Paul, London and Boston 1972, s. 2; Öner Buçukçu, *1908-1913 Osmanlı Dış Politikası: Buhran-ı Meşrutiyet*, Tezkire, İstanbul 2014, s. 22-23.

⁶ F. R. Bridge, “Habsburg Monarşisi ve Osmanlı İmparatorluğu, 1900-1918”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu ve Büyük Güçler*, (ed.) Marian Kent, (çev.) Ahmet Fethi, Alfa, İstanbul 2013, s. 57.

⁷ Eldem, *a.g.m.*, s. 120.

AVUSTURYA-MACARİSTAN İMPARATORLUĞU'NUN BOSNA VE HERSEK'İ İLHAKI
(5 EKİM 1908) VE MÜTEAKİP GELİŞMELER

Balkanlar'daki Osmanlı hâkimiyeti 1875'teki Hersek İsyanı, 1876'daki Bulgar ayaklanması ve Osmanlı-Sırp, Karadağ savaşlarıyla sarsılırken Paris Antlaşması'na (30 Mart 1856) imza atan devletler Balkan krizini çözmek üzere İstanbul (Tersane) Konferansı'nda (Aralık 1876-Ocak 1877) bir araya gelmişlerdir.⁸ Konferansta ele alınan ve Osmanlı Devleti açısından ağır hükümler içeren ortak programda Bosna ve Hersek ile ilgili olarak da burada teşkil edilecek idari, askerî, adli ve mali yapı ile devletler arası kontrol sistemi konuları ele alınmıştır. Neticede devletler arasında uzlaşma sağlayamadan dağılan ve Osmanlı-Rus savaşının kapısını aralayan bu konferansın⁹ akabinde, 15 Ocak 1877'de Budapeşte'de Rusya ve Avusturya-Macaristan devletleri Budapeşte Konvansiyonu olarak anılan gizli bir antlaşma yapmışlardır. Buna göre Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Bosna ve Hersek'in kendisine verilmesi koşuluyla Rusya'nın Osmanlı Devleti ile yapacağı bir savaşa seyirci kalacak, Rusya Balkanlar istikametinde serbestçe ilerleyecek, fakat Balkanlar'da tek ve büyük bir Slav devleti kesinlikle kurulmayacaktı. Bu antlaşmadan sonra Rusya, 24 Nisan 1877'de Osmanlı Devleti'ne bir savaş açmış ve bu savaşı 3 Mart 1878'de imzalanan Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması ile sonlandırmıştır. Ancak büyük bir Bulgaristan kurulması ve Bosna ve Hersek için özerk bir statünün düşünülmüş olması nedeniyle Budapeşte Antlaşması ölü bir belge hâline gelmiştir.¹⁰

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nı değiştirmek üzere bir kongre yapılması için Avusturya çok çaba harcamıştır. Başta Avusturya ve İngiltere olmak üzere Avrupa devletleri Rusya'nın Şark meselesini aralarındaki dengiyi gözetmeden yalnızca kendi çıkarları doğrultusunda halletmek istemesine muhalif olmuşlardır.¹¹ Nihayetinde Balkanlar'da kurulan yeni devletleri dahi memnun etmeyen Ayastefanos Antlaşması'nı tekrar gözden geçirerek, bazı değişiklikler yapmak üzere 13 Haziran 1878'de Berlin'de bir kongre toplanmış ve bir ay süren kongre sonunda 13 Temmuz 1878'de Berlin Antlaşması imzalanmıştır.¹² Antlaşmanın 25. maddesi¹³ ile Avusturya Devleti'ne Bosna

⁸ Beydilli, *a.g.m.*, s. 176.

⁹ Mithat Aydın, "İstanbul Konferansı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt EK-I, 2016, s. 673.

¹⁰ Beydilli, *a.g.m.*, s. 176.

¹¹ Ali İhsan Gencer, "Berlin Antlaşması", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt V, 1992, s. 516; Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, Der, İstanbul 2008, s. 392.

¹² Gencer, *a.g.m.*, s. 516.

¹³ "Bosna ve Hersek eyâletleri Avusturya Devleti tarafından asker ikame ve idâre olunacaktır. Avusturya Devleti Sırbistan ile Karadağ arasında cenûb-i şarkî istikametince (Mitroviçe)nin öte tarafına kadar mümtedd olan (Yeni Pazar) Sancağı'nın idâresini deruhte etmek ârzûsunda

ve Hersek'i işgal ve idare hakkı ile Mitroviçe'nin ilerisine kadar güneydoğu istikametinde olarak Sırbistan ve Karadağ arasındaki Yeni Pazar Sancağı'nda askerî kuvvet bulundurmak, ticari ve askerî yollar inşa etmek hakkı verilmiştir. Söz konusu yolların inşasına ait müzakereler de Avusturya ile Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştır.¹⁴ 29 Temmuz'da başlatılan işgalle Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkiler oldukça zedelenmiştir. Bununla birlikte 21 Nisan 1879 tarihinde yapılan ve pek de Avusturya-Macaristan lehine olmadığı anlaşılan Dersaadet Mukavelenamesi (İstanbul Sözleşmesi) ile ilişkiler tekrar normale döndürülmüştür.¹⁵

Öte yandan Bosna ve Hersek'i idare yetkisini elinde tutan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun bu suretle genişlemesi, bölge üzerinde emelleri olan Sırbistanca hazmedilememiş ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile arasındaki husumeti artırıcı bir rol oynamıştır.¹⁶ Aslında Berlin Konferansı her ne kadar Balkan halkları ile ilgili konuları barış yoluyla düzenlemek amacıyla toplanmış olsa da benzer olaylara kıyasla daha fazla savaş tohumu ekmiştir. Zira konferans büyük bir başarı sağlamış görünmekle birlikte katılımcı hükümetler meselelerin özüne inme konusunda yeterli cesareti gösteremediklerinden gelecek için büyük boşluklar bırakmış ve yeni ihtilafların kaynağını teşkil etmiştir.¹⁷ Nitekim Berlin Antlaşması ile Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın bağımsızlıkları tanınırken toprakları üç bölgeye ayrılan Bulgaristan artık Ayastefanos Antlaşması'nda kendisine bırakılıp, Berlin Antlaşması ile geri alınan Makedonya ve Şarki Rumeli topraklarını ele geçirmek amacıyla hareket etmeye başlamıştır. Diğer Balkan devletleri ile birlikte bu husustaki ihtiraslar ise Balkan Savaşları'na (1912-1913) dek sürecektir kanlı bir mücadelenin vuku bulmasına neden olmuştur.¹⁸

bulunmadığından orada idâre-i Osmâniyye bâkî kalacaktır. Ma'âmâfih usûl-i cedide-i politika ile turuk-ı muhâberâtın serbestî ve emniyyetini temîn için Avusturya Devleti (Yeni Pazar)ın her tarafında asker bulundurmak ve askerî ve ticâret yolları yapmak salâhiyyetini muhâfaza eder. Avusturya Devleti ile hükümet-i seniyye için tefferruâtını ileride bilittifâk kararlaştırılacaktır". Berlin Kongresi Protokollerinin Tercümesidir, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1298, s. 261; Nihat Erim, Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, Cilt I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1953, s. 413-414.

¹⁴ Erim, *a.g.e.*, s. 413-414.

¹⁵ Beydilli, *a.g.m.*, s. 176; Eldem, *a.g.m.*, s. 120.

¹⁶ Beydilli, *a.g.m.*, s. 176.

¹⁷ George Abel Schreiner, *Entente Diplomacy and the World*, The Knickerbocker, New York and London 1921, s. 213.

¹⁸ Gencer, *a.g.m.*, s. 517.

AVUSTURYA-MACARİSTAN İMPARATORLUĞU'NUN BOSNA VE HERSEK'İ İLHAKI
(5 EKİM 1908) VE MÜTEAKİP GELİŞMELER

Hâl böyle iken takip eden yıllarda Avrupa'da ve özellikle Balkanlar'da her an genel bir savaşa dönüşebilecek huzursuz bir denge durumu oluşmuştur. Bu huzursuz bekleyiş sırasında başlıca büyük devletler de giderek netleşen ittifaklar oluşturmaya başlamışlardır. İngiltere, Fransa ve Rusya arasında oluşan bağlar cepheleşme sürecinde belirgin şekilde ortaya çıkarken, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu giderek artan yalnızlık hislerini yenmek ve tedirginliklerinin en önemli kaynağı olan Rusya'nın gücünü dengelemek için dönemin en hızlı gelişen gücü olan Almanya'yla yakınlaşmışlardır. Almanya ve Avusturya-Macaristan imparatorlukları arasında 7 Ekim 1879 tarihinde Viyana'da imzalanarak gerçekleştirilen ittifak Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar sürmüştür. Bu ittifaka 20 Mayıs 1882 tarihinde yine Viyana'da imzalanan bir anlaşma ile Fransa'ya karşı Tunus'taki sömürge yarısını kaybeden İtalya'nın da katılmasıyla Avusturya-Macaristan için üçlü bir ittifaka dönüşen bu süreç, o sırada Osmanlı Devleti açısından belirsizdi. Zira imparatorluğu yeniden toparlamak için özellikle İslam vurgusunu ön plana çıkaran II. Abdülhamid (1876-1909) herhangi bir ittifaka girmektense elinden geldiğince büyük devletleri birbirine karşı kullanmaya çalışmaktaydı.¹⁹ Bununla birlikte Almanya; Avusturya'nın Balkanlar'da daha fazla güç kazanmasını desteklemekteydi. Bu sayede bir tehdit olarak algılanan Rusya, Balkanlar'daki dengeyi kendi lehine genişletemeyecekti. Almanya'nın kurucu Şansölyesi Bismarck (1871-1890) Fransa'yı izole etmeye ve Rusya ile ittifaka girmesini engellemeye çalışarak Almanya'nın iki cepheden tehdit altında kalmasını önlemek için uğraşmıştır. Mamafih Bismarck tarafından ustalıkla yürütülen bu statüko siyaseti 1890'da Bismarck'ın istifasından sonra terk edilip, İmparator II. Wilhelm'in (1888-1918) insiyatifiyle daha saldırgan bir silahlanma ve sömürge siyasetine doğru evrilmiştir. 1894'te Rusya'nın Fransa ile ittifaka girmesi Almanya tarafından bir tehdit olarak algılanmış ve 1904'te akdedilen İngiliz-Fransız ittifakı (Entente Cordiale) ile durum daha da hassas bir şekil almıştır.²⁰

Öte yandan 29 Nisan 1897 tarihinde, Rusya ve Avusturya devletleri tarafından Balkan hükûmetlerine tebliğ edilen notada iki devletin "sulh-i umûmiyi, esâs-ı intizâmı, ahval-i hazırayı (statüko) muhafazaya karar verdiği" beyan edilmişti.²¹ Osmanlı İmparatorluğu'nun, Makedonya'nın

¹⁹ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997, s. 347, 359; Eldem, *a.g.m.*, s. 121.

²⁰ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 383; Uçarol, *a.g.e.*, s. 333; Mehmet Yılmazata, *Savaşta Giden Yol: 1908 Bosna-Hersek'in İlhaki*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2013, s. 111.

²¹ BOA, *Y.PRK.TKM*, 51/20; BOA, *Y.E.E.*, 83/10.

kaybı gibi ağır bir darbeye dayanamayarak çökmesi Balkan devletleri arasında savaşı ve muhtemelen bir Avrupa savaşını hızlandırabilirdi. Avusturya-Macaristan ile Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na yeniden hayat vermeye çalışmaları her şeyden önce bu tehlikeye karşı alınmış bir tedbirdi.²² Keza Mürssteg Programı (1903) da İkili Monarşi'nin varlığı için Balkanlar'daki statükonun sürdürülmesi gerekliliğinin farkında olan Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Goluchowski'nin (1895-1906) pasifist politikasının sonucu kararlaştırılmıştı.²³

1880'li yılların başından itibaren Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Dışişleri Bakanı Andrassy'nin (1871-1879) ardılları gerçekten de Rusya ile birlikte bir 'modus vivendi'ye (geçici anlaşmaya) ulaşmayı denemişler ve bu çabada iki müttefiki arasındaki dengeyi korumak isteyen Bismarck tarafından gayretle görevlendirilmişlerdir. Balkanlar'daki nüfuz alanları konusunda Viyana kabinesi aralıksız olarak Petrograd (St. Petersburg) ile bir anlaşma imzalamaya çağırılmıştır. Çok sayıda krizin üstesinden de gelinmiştir; ancak çıkar çatışması Rus-Japon Savaşı'ndan (1904-1905) sonra yoğunlaşmıştır. Uzak Doğu'daki sıcak denizlere ulaşma politikasını terk eden Rus devlet adamları, Çar I. Petro (1682-1725) ile Çariçe II. Katerina'dan (1762-1796) beri hiçbir zaman tamamen vazgeçemedikleri amaçlarına -ki bu da İstanbul'un ele geçirilmesi ve Çanakkale'nin komutasıydı- geri dönmüşlerdir.²⁴

²² Bridge, *a.g.m.*, s. 65.

²³ Rubina Möhring, *Die Beziehungen Zwischen Österreich-Ungarn und dem Osmanischen Reich 1908-1912*, Universität Wien Geisteswissenschaftliche Fakultät, Ph.D. dissertation, Wien 1978, s. 3.

²⁴ Pribram, *a.g.e.*, s. 23.

AVUSTURYA-MACARİSTAN İMPARATORLUĞU'NUN BOSNA VE HERSEK'İ İLHAKI
(5 EKİM 1908) VE MÜTEAKİP GELİŞMELER

1906'da Aehrenthal²⁵ Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun dışişleri bakanı olarak Goluchowski'nin yerini almıştır.²⁶ Aynı tarihte dış politikada Aehrenthal ile aynı derecede muhteris bir dış politika heveslisi ve Bosna ve Hersek krizinin önemli aktörlerinden bir diğeri olan İzvolski (1906-1910) de Rusya'da dışişleri bakanlığı görevine getirilmiştir.²⁷ Üç İmparatorlar Birliği'ni ya da Kutsal İttifak'ı restore edebileceğine inanan Aehrenthal, Metternich'e göre Avusturya-Rusya ilişkileri bakımından daha emin ve hırslı görünmüştür. Metternich, dostluk ilişkileri bağlamında Yakın Doğu'da daha pasif bir Rus politikası izlerken; Aehrenthal, Rusya'nın Uzak Doğu'daki başarısızlığından sonra Rusya ve Osmanlı devletlerinin daha aktif bir Balkan politikasına ihtiyacı olduğunu düşünmüş ve Rusya'yı karşısına almak yerine beraber yürümeyi önermiştir. Bununla birlikte aynı yıl Macaristan ile yenilenen uzlaşma kaçınılmaz olarak Sırp-Hırvat koalisyonu şeklinde bir Sırp sorunu meydana getirmiştir. Bu olayda da daha önce Metternich'in devrimleri suçlandığı gibi Sırlar suçlanmış, dahası Sırbistan ile bir ekonomik çatışma vuku bulmuş, Sırp tarım ürünlerine karşı yüksek tarifeler konulmuştur. Sırbistan, Obrenoviç hanedanlığı döneminde olduğu gibi Avusturya uydusu olmayı reddetmiş ve ekonomik bağımsızlığını savunmuştur.²⁸

²⁵ Alois Leopold Johann Baptist Lexa von Aehrenthal (1854-1912), (1909'dan sonra kont). 27 Eylül 1854'te Prag'ın yaklaşık 50 kilometre kuzeydoğusundaki Gross Skal (günümüzde Çek Cumhuriyeti'nde yer alan Hrubá Skála) kalesinde Baron Johann Friedrich Lexa von Aehrenthal (1817-1898) ve Maria Felicitas, née Countess Thun-Hohenstein'in (1830-1911) altı çocuğundan biri ve ikinci oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Paris ve St. Petersburg'da diplomatik görevlerde bulunan Aehrenthal, 1906-1912 yılları arasında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun dışişleri bakanı olmuştur. Ailesi ve arkadaşları tarafından Louis olarak çağrılan Alois'in güçlü Habsburg sevgisi annesi ile ilişkilendirilmektedir. Ekim 1908'de Bosna ve Hersek'in ilhakından sonra Alois'in annesine şunları yazdığı ifade edilmektedir: "*Düşünce ve duanda şu an ciddi zamanlar geçiren yaşlı oğlunla birlikte olduğuna eminim. Senden, iyi anne, Avusturya'nın bekası ve vazgeçilmezliğine dair sarsılmaz inancı miras aldım ve bu miras son zamanlarda aldığım kararlarda bana rehberlik etti.*" Annesi ise bu sözlere karşı mutlak bir destek ve onay içeren şu cümlelerle cevap vermiştir: "*Kesinlikle düşüncelerim ve dualarım geçen günlerde özellikle seninle. Sen doğru yolu seçtin ve bir kez daha vatanımı ayakları üzerine koydun ve ben bununla gurur duyuyorum, senin de söylediğin gibi, bu büyük kararı vermene yol açan Avusturya'nın muhafazasına olan sarsılmaz inancını benden miras aldın. Sen doğru yerdeki doğru insansın*", Solomon Wank, *In the Twilight of Empire: Count Alois Lexa von Aehrenthal (1854-1912)*, Böhlau, Wien-Köln-Weimar 2009, s. 27, 39.

²⁶ Pribram, a.g.e., s. 24; A. J. P. Taylor, *The Habsburg Monarchy 1809-1918: A History of the Austrian Empire and Austria-Hungary*, Western Printing Services, London 1948, s. 214.

²⁷ Armaoğlu, a.g.e., s. 612.

²⁸ Taylor, a.g.e., s. 214-215.

27 Ocak 1908 tarihinde Aehrenthal Rusların iyi niyeti henüz devam ederken Macaristan Delegasyon Meclisi'nde²⁹ Sancak* demiryolu projesini gündeme getirerek Avusturya-Macaristan'ın çıkarları konusunda bir hamle yapmıştır.³⁰ Uvaç'taki Bosna terminali ve Mitroviçe yakınlarındaki Türk terminali arasındaki bu demir yolu projesini³¹ de Berlin Antlaşması'nın 25. maddesine dayandırmıştır. Ancak Balkanlar'daki konumunu tehdit altında gören Rusya'ya göre Osmanlı memleketlerinden bir demiryolu imtiyazı alınması statükoyu Avusturya lehine bozacağından bu teşebbüs 1897 tarihli anlaşma ile Mürzsteg kararlarına (1903) uygun görülmemiştir. Nitekim Mitroviçe ile Bosna hududu arasında Avusturya tarafından bir demiryolu inşa edilmesi sadece Yeni Pazar'da değil bütün Kosova vilayeti dâhilinde Avusturya nüfuzunun genişlemesine sebep olacak ve Selanik şehri kısa süre içinde Avusturya elinde bir ticaret ya da bir harp limanı şehri hâlini alacaktı.³² Bu teşebbüs devletler arasında ve bilhassa Rusya'da dilden dile dolaşan bir heyecana sebep olup,³³ büyük bir infial uyandırmış; gazetelerde "ittihad-ı düveliyenin imha olduğunu" ve savaş tehlikesinin bulunduğunu belirten bentler neşredilmiştir.³⁴ Osmanlı devlet yetkilileri ise Vilâyât-ı Selâse meselesinde ortak tavır takındıkları görünen Rusya ve Avusturya devletleri arasındaki bu fikir ayrılığının, Osmanlı Devleti için menfaat sağlayan bir durum meydana getirebileceğini umut etmişlerdir.³⁵ Neticede 1908 yılının hemen başında dillendirilen bu proje gerçekleştirilememiştir. Ne var ki aynı yılın sonuna doğru Avusturya-Macaristan İmparatorluğu bu kez Bosna ve Hersek'i ilhak ettiğini ilan ederek dengeleri yerinden oynatacak başka bir hamle yapmıştır.

1. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna ve Hersek'i İlhak Edeceğine Yönelik Şayialar

Bosna ve Hersek eyaletlerinin Avusturya tarafından ilhak edileceği işgalden sonra diplomatik çevrelerde ve basında sıklıkla dile getirilen bir konu

²⁹ J. Arthur May, "The Novibazar Railway Project", *The Journal of Modern History*, Cilt X, Sayı 4, 1938, s. 508.

* Sırbistan ve Karadağ'ı birbirinden ayıran ve Kuzeybatı ucundan da Mitroviçe yakınlarındaki Türk topraklarına uzanan bölge.

³⁰ Bridge, *a.g.m.*, s. 66.

³¹ "Austro-Hungarian Policy in the Balkans", *The Morning Post*, 28 Ocak 1908, s. 8.

³² BOA, *Y.PRK.TKM*, 51/20; BOA, *Y.E.E.*, 83/10.

³³ BOA, *HR.SYS*, 168/72; BOA, *Y.A.HUS*, 518/63.

³⁴ BOA, *Y.A.HUS*, 518/53; "Another War Scare", *South Wales Daily News*, 18 Şubat 1908, s. 4.

³⁵ BOA, *Y.PRK.DH*, 14/43.

AVUSTURYA-MACARİSTAN İMPARATORLUĞU'NUN BOSNA VE HERSEK'İ İLHAKI
(5 EKİM 1908) VE MÜTEAKİP GELİŞMELER

olmuştur. Nitekim Osmanlı Devleti de hükümlerlik hukukunun hâlâ devam ettiği bu eyaletlerin istikbali ile ilgili gelişmeleri sefaretleri ve şehbenderlikleri aracılığıyla takip etmeye çalışmıştır. Bu husustaki örneklerden biri olarak 1882 yılında Londra sefaretinden gönderilen bir telgrafta; Avusturya'nın Petersburg sefirine bir görev verildiği ve sefirin görev yerine gitmeden önce Bosna ve Hersek'in ilhakını konuşmak amacıyla Berlin, Paris ve Londra'ya gideceği havadisinin duyulduğu bildirilmiştir. Bununla birlikte Londra sefiri; Avusturya gazetelerinin bu havadisi daha sonra tektip ettiklerini ifade ederek, Avusturya tarafından bu konuda Londra kabinesi nezdinde hiçbir teşebbüste bulunulmadığının muhakkak olduğunu düşündüğünü belirtmiştir. Her ne kadar Bosna ve Hersek'i kati surette ilhak için fırsat kollasa da Avusturya'nın o sıralar Slav hareketlerine karşı bu meseleyi devletlere açmak ve içlerinden bazılarının kendisine sorun çıkaracakları bir konuyu meydana çıkarmak istemeyeceğine dikkat çekmiştir.

Aslında aynı yıl Avusturya Mebusan Meclisi Reisi Schmerling'in meclisin açılışı dolayısıyla yaptığı konuşmada Bosna ve Hersek'in Avusturya'ya ilhakının gerektiğini söylemesi Avusturya'nın bu topraklara yönelik müstakbel emellerinin en açık tezahürlerinden biri olarak yorumlanabilirdi. Ancak bu olayın ardından Osmanlı Devleti'nin Viyana sefiri Avusturyalı yetkililerce, Schmerling'in 80 yaşını geçkin bir adam olduğundan kullandığı lisanı yaşına vermek veya hususi bir mütalaa olarak görmek gerektiği, Avusturya hükümetinin bu fikirde olmadığı, mevcut anlaşmaya pek ziyade riayet edileceğine dair Padişah'a kesin bir teminat vermesi için Baron Calice'ye emir verildiği ve hariciye nezaretinin de bu teminatı Babıali'ye tekrar edebileceği söylenerek temin edilmiştir. Bosna ve Hersek eyaletlerinin ilhakını ilan edeceğine dair Avusturya Devleti'ne isnad edilen tasavvur hakkındaki görüşünü belirten Viyana sefirine göre de böyle bir teşebbüs Avrupa'da büyük bir karışıklığa meydan verecek ve Slav milletlerinde büyük bir heyecana yol açacaktı. Oysa Avusturya ve Almanya ittifakıyla amaçlanan barışı sağlamaktı. Dahası bu teşebbüs Viyana kabinesinin kendi politikasınca aldığı Berlin Antlaşması hükümlerine de büyük zarar vermiş olacaktı. Viyana sefiri, Avusturya'nın bu zarara karşılık göze alabilecek bir menfaati olmadığından o sıralar böyle bir ihtimalin gerçekleşmeyeceğini düşünmekteydi. 1892 yılında Roma sefaretinden gönderilen bir telgrafta ise İtali gazetesinin o günkü nüshasında yer alan havadise göre Bosna ve Hersek vilayetlerinin ilhakı düşüncesinin Avusturya

hükûmetince tetkik edildiği ifade edilmektedir.³⁶ Keza 1898 yılında Berlin sefaretinden gönderilen bir tahriratta; Avusturya İmparatoru Franz Joseph'in (1848-1916) tahta çıkışının 50. yılı münasebetiyle Bosna ve Hersek'in Avusturya'ya ilhak edilmesi hakkında Alman imparatoru tarafından Rus imparatoruna bir teklif yapıldığına ve söz konusu teklifin Rus imparatorunca kabul edilmediğine dair Belgrad'dan bir muhbirden haber alınıp, birkaç gün önce Gazette de Francfurt adlı bir Fransız gazetesinde yer bulan havadisten bahsedilmiştir. Bu havadisın derhâl yalanlandığı ve hiç kimsenin buna önem vermediği, mamafih Almanya hariciye nezaretinin bu havadisi daha kuvvetli bir şekilde reddederek, yalanlamayı uygun gördüğü bildirilmiştir.³⁷

Avusturya hükûmetinin Bosna ve Hersek eyaletlerini ilhak düşüncesinde olduğuna yönelik haberler yabancı basında yer almaya ve bu tür haberleri tekzip eden bentler yayımlanmaya daha sonraki yıllarda da devam etmiştir.³⁸ Keza Osmanlı Devleti'nin yurt dışındaki temsilcileri de söz konusu haberleri ve bu konuda çeşitli kaynaklardan edindikleri havadisleri kendi görüşleri ile birlikte Babıali'ye bildirmeye devam etmişlerdir.

Bu şayialar ise Bosna ve Hersek'in işgalinden 30 yıl sonra, Osmanlı Devleti'nde meşrutiyetin ikinci kez ilanının üzerinden henüz birkaç ay geçmişken ve Bulgaristan Prensi ve Şarki Rumeli Eyaleti Valisi Prens Ferdinand'ın Bulgaristan'ın istiklâlini ilanını müteakip Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna ve Hersek'i ilhakını Babıali'ye ve diğer devlet kabinelerine beyan etmesiyle gerçeğe dönüşmüştür.³⁹

2. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna ve Hersek'i İlhakı İlanı

Bosna ve Hersek'in ilhakı 5 Ekim 1908 tarihinde Avusturya İmparatoru ve Macaristan Kralı Franz Joseph'in kendi el yazısı ile ilan edilmiştir.⁴⁰ Avusturya Sefiri Marki Pallavicini⁴¹ hükûmeti adına 6 Ekim 1908

³⁶ BOA, *HR.SYS*, 260/2.

³⁷ BOA, *Y.A.HUS*, 389/74.

³⁸ BOA, *HR.SYS*, 260/2; BOA, *Y.A.HUS*, 389/74.

³⁹ *MMZC*, D. I, İS. I, C. I, s. 3; Möhring, *a.g.e.*, s. 12.

⁴⁰ Möhring, *a.g.e.*, s. 4.

⁴¹ János Marquis de Pallavicini (1848-1941), Avusturya-Macaristan diplomatı. İtalyan-Macar aristokrat bir ailenin çocuğu olarak 18 Mart 1848 tarihinde Padua'da dünyaya gelmiştir. Viyana Üniversitesi'nde hukuk okuduktan sonra diplomatik hizmete 1874 yılında girmiş; Berlin, Paris ve Londra'da bulunmuştur. 1906-1918 yılları arasında yetenekleri ve geniş bağlantıları ile saygı duyulan biri hâline geldiği İstanbul'da Avusturya-Macaristan büyükelçisi olarak görev

AVUSTURYA-MACARİSTAN İMPARATORLUĞU'NUN BOSNA VE HERSEK'İ İLHAKI
(5 EKİM 1908) VE MÜTEAKİP GELİŞMELER

tarihiyle Babıali'ye verdiği notada 21 Nisan 1879 tarihli Dersaadet Mukavelenamesi gereğince Yeni Pazar Sancağı'nda sahip olunan haklardan feragat edildiği, Avusturya-Macaristan askerlerine buldukları mahalleri tahliye etmeleri hakkında emir verildiği ve Avusturya-Macaristan hükûmetinin Bosna ve Hersek hakkında hareket serbestliğini tamamen kazanmak mecburiyetinde olduğu beyan edilmiştir.⁴² Avusturya-Macaristan hükûmetine göre kendi askerleri ile Osmanlı askerlerinin Yeni Pazar Sancağı'nda birlikte bulunmalarında gözetilen maksat tamamen sağlanmış; Avusturya-Macaristan hükûmeti Osmanlı Devleti'nin bir muharebe nedeniyle zayıf düştüğü sırada bu civarda ortaya çıkacak bir karışıklıkla tehlikeye düşecek Avrupa barışını sağlamaya ve asayişini temin etmeye muvaffak olmuştu. Avusturya-Macaristan hükûmeti Berlin Antlaşması ile Bosna ve Hersek'te uhdesine aldığı vazifeyi bu eyaletler ahalisinin saadeti, hatta Osmanlı Devleti'nin menfaati bakımından yaptığını öne sürmüş ve Bosna ve Hersek'in maddi ve manevi olarak ilerlediğini, Osmanlı Devleti'nin dahi toprak bütünlüğünün muhafazası için kuvvetini toplayabildiğini, bu nedenle Bosna ve Hersek'e, halkının oldukça istediği bir "idare-i mümtazede meşrutayı" vermek zamanı geldiğini belirtmiştir. Ayrıca kendini 1878

yapmıştır. 1908 Ekim'inde Bosna ve Hersek'in ilhakına karşı olan Pallavicini bunu büyük bir hata olarak görmekteydi. 1911 yılında Aehrenthal'in hastalığı süresince, halefi Berchtold'e (1912-1915) rağmen, dışişleri bakanlığı görevinde bulunmuştur. Macar asker ve siyasetçi Miklós Horthy de Nagybánya'ya (1868-1957) göre eğer 1914 yılında Pallavicini dışişleri bakanı olsaydı yaz krizi bir savaşla sonlanmayacaktı. Zira Pallavicini Avusturya-Macaristan'ın Balkanlar'daki bir askerî müdahalesinin Rusya ile savaşla sonuçlanacağını bilmekte, bu nedenle İkili Monarşi'yi Balkanlar'daki iddialarından vazgeçmeye çağırıyordu. Haziran 1914'te Arşidük Franz Ferdinand'ın Saraybosna'da suikaste uğramasıyla başlayan Birinci Dünya Savaşı'nda ise daha savaşçı bir yaklaşım benimsemiş ve bütün gücüyle Osmanlı Devleti'ni merkezî güçler safında savaşa çekmeye çalışmıştır. 1917 yılında Avusturya-Macaristan'ın yeni İmparatoru Karl kendisine dışişleri bakanlığı önermişse de bunu reddetmiş, müttefik kuvvetlerin İstanbul'a ilerlemeleri üzerine Ekim 1918'de elçilik dokümanlarını yakmıştır. Savaşın sona diplomatik görevinden istifa etmiş; ancak 1927 yılından 1941 yılında Macaristan'da hayatını kaybedene kadar Macar parlamentosu üyeliğinde bulunmuştur. Joó András, "Pallavicini, János Marquis de (1848-1941)", *The Encyclopedia of World War I*, (ed.) Spencer C. Tucker, Cilt I, Abc-Clio, California 2005, s. 893.

⁴² Avusturya kamuoyuna ilhak resmî olarak 7 Ekim tarihli Wiener Zeitung gazetesinde Avusturya İmparatoru, Bohemya ve Macaristan Kralı Franz Joseph tarafından Bosna ve Hersek halkına hitaben 5 Ekim 1908 tarihiyle yazıldığı görülen bir bildiri ile duyurulmuştur. Söz konusu bildiride Avusturya-Macaristan gerek asayişini gerekse kalkınmayı sağlayacak güçlü ve şefkatli bir garantör olarak tanıtılıp, şiddet ve baskı yerine ülkeye anayasa, düzen, güven, gönenc ve eğitim getirileceğine, bütün dinî grupların dillerinin ve kültürlerinin eşit derecede korunacağına vurgu yapılmış ve karşılığında imparatora ve hanedana sadık birer tebaa olunması talep edilmiştir. "Proklamation", *Wiener Zeitung*, 7 Ekim 1908, s. 1; Yılmazata, *a.g.e.*, s. 141.

senesinde kurulan idari düzenin devamını tehdit edebilecek durumları ortadan kaldırmak mecburiyetinde gördüğünü ifade etmiş, bu nedenle Bosna ve Hersek ile Yeni Pazar Sancağı ahvalindeki kararsızlıktan kurtulmaya çalışıldığına ve arzu edilen durumun yararına atıfta bulunmuştur.

Buna mukabil Osmanlı hariciye nezareti tarafından 8 Ekim 1908 tarihiyle Avusturya sefirine gönderilen cevapta; Bosna ve Hersek eyaletlerinin hâlihazırdaki durumunun Berlin Antlaşması ile Dersaadet Mukavelenamesi'ne dayandığından ve buna göre Osmanlı Devleti'nin bu eyaletler üzerindeki hükümler hakları açıkça tayin edildiğinden Bosna ve Hersek topraklarının hâkimi olan Osmanlı Devleti ile diğer imzacı devletler arasında umumi itilaf olmadıkça Osmanlı hükümetinin Avusturya-Macaristan Devleti'nin mütalaasına iştirak edemediği ve söz konusu anlaşmaların ihlalinin protesto edildiği ifade edilmiştir.

Aynı günde Osmanlı sefirlerinden, Avusturya sefiri ile teati olunan notaların içeriklerini nezdlerinde buldukları hariciye nazırlarına bildirmeleri istenmiştir. Londra, Petersburg, Paris, Roma ve Berlin sefirlerinden alınan telgraflarda beyan edildiğine göre İngiltere, Rusya, Fransa ve İtalya hariciye nazırları Berlin Antlaşması'nı gözden geçirmek ve bu antlaşmaya imza atan devletler arasında muvafakat sağlamak maksadıyla bir konferans akdine lüzum hissedildiği yönünde görüş bildirmişlerdir. Almanya Hariciye Nazırı von Bülow (1897-1909) ise Aehrenthal'in Bosna ve Hersek'in siyasi konumunu sağlamlaştırmak lüzumundan kendisine mühim bir surette bahsettiğini ve bu sözlerden işin geleceğe ait bir düşünceden ibaret olduğunu sandığını beyan etmiştir.

Öte yandan Avusturya sefiri, Osmanlı hariciye nazırını ziyaretinde Bosna ve Hersek meselesinde Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında doğrudan doğruya bir anlaşmaya varılmadıkça Avusturya'nın konferansa katılmayacağını söylemiştir. Bu hususta da 16 Ekim 1908 tarihinde Osmanlı sefirlerine malumat verilmiştir. Buna mukabil Londra sefiri 21 Ekim'de çektiği telgrafta; Londra hükümetinin Osmanlı Devleti ile Avusturya'nın aralarındaki itilafı halletmek için doğrudan doğruya müzakereye başlamalarına kötü bir nazarla bakmadığını, ancak Viyana kabinesinin Osmanlı Devleti ile müzakereye girişmekten maksadının en müsait şartları elde etmekten ibaret olduğu ve itilafın konferansça tasdik edilmesinin Osmanlı hükümetinin menfaatine daha uygun olacağı mütalaasında bulunduğunu bildirmiştir. Buna cevaben Babıali'nin Avusturya-Macaristan ile hiçbir müzakereye başlamadığı ve Avusturya sefiri Babıali'ye gelip, bazı

AVUSTURYA-MACARİSTAN İMPARATORLUĞU'NUN BOSNA VE HERSEK'İ İLHAKI
(5 EKİM 1908) VE MÜTEAKİP GELİŞMELER

faidalar göstererek Bosna ve Hersek'in ilhakına dair kararın onaylanmasını teklif etse de protestolarını devam ettirdikleri ifade edilmiştir.⁴³

3. Bosna ve Hersek'in İlhakına Tepkiler

3.1. Osmanlı Hükûmetinin İlhaka Tepkisi

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu; uluslararası hukuka ve antlaşmalara aykırı bir şekilde, yaptığı Berlin Antlaşması'nın ortadan kaldırılması anlamına geldiğinin farkında olarak, saldırgan bir tutumla⁴⁴ gerçekleştirdiği ilhaka tazminat olarak Yeni Pazar Sancağı'ndaki bazı haklarından feragat etmeyi yeterli görmüş,⁴⁵ başka bir tazminat vermeye bir süre yanaşmamıştır.⁴⁶

⁴³ BOA, *HR.HMŞ.İŞO*, 42/13.

⁴⁴ Möhring, *a.g.e.*, s. 1, 4. Antlaşma metninde yer aldığı gibi Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Andrassy de Sultan'ın Bosna ve Hersek üzerindeki egemenlik haklarının hiçbir şekilde işgal olgusundan etkilenmemesi ve işgalin geçici olarak görülmesi hususunda Berlin Kongresi bittikten sonra iki hükümet arasında işgalin ayrıntıları üzerinde anlaşma yapılacağını ifade etmiştir, Möhring, *a.g.e.*, s. 2. Nitekim 21 Nisan 1879 tarihli Dersaadet Mukavelenamesi'nin giriş metninde de "...Devlet-i âliyye ile Avusturya ve Macaristan Devleti, Berlin Mu'âhedesi'nin yirmi beşinci bendinde meşrû olan ikâme-i asker maddesinin teferru'âtını kendi beynlerinde kararlaştırmak hakkını muhâfaza etmiş olduklarından Bosna ve Hersek'de asker ikâmesi keyfiyeti bu memleketler üzerindeki hukûk-ı hükûmrânî-i pâdişâhiye aslâ hâlel getürmediğinden..." ifadesi yer almaktadır. *Bosna-Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919)*, T.C. Başbakanlık, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1992, s. 104.

⁴⁵ Bridge, *a.g.e.*, s. 312.

⁴⁶ *MMZC*, D. I, İS. I, C. I, s. 168. Burada belirtilmesi gereken bir husus da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Yeni Pazar Sancağı'na ilişkin haklarının ne olduğudur. Bu konuya Canik Mebusu Mehmet Ali Bey, Üsküp Mebusu Necip Draga Bey ve Taşlıca Mebusu Vasfi Bey dikkat çekmişlerdir. Bu mebusların ifadelerine göre Avusturya hükûmetinin, Yeni Pazar Sancağı'nı tahliye ve Osmanlı Devleti'ne iade ve terk ettiği yolunda gerek Avrupa matbuatında gerek Osmanlı matbuatında görülen neşriyat hatalıdır. Zira Berlin Antlaşması gereğince Bosna kıtası Avusturya'nın askerî işgaline ve geçici idaresine bırakılmıştır. Yeni Pazar Sancağı'nda ise Avusturya'ya asker ve karakol bulundurma hakkı verilmiş; ancak bir idare ve işgal hakkı verilmemiştir. Avusturya hükûmeti Yeni Pazar Sancağı'nda antlaşma ile elde ettiği karakol bulundurma hakkını bile kullanmamış; yalnızca Yeni Pazar Sancağı'nın Taşlıca ve Prepol kazalarının birer kısmında bir miktar asker bulundurmıştır. İlhaktan sonra da bu iki kaza dâhilinde bulundurduğu cüzi askerini Bosna içerisine çekmiştir. Bu nedenle 30 seneden beri Avusturya hükûmetinin Yeni Pazar Sancağı'nı askerî işgali altında bulundurduğu ve bu defa askerini geriye alarak sancağı tahliye ve Osmanlı Devleti'ne terk ettiği şeklinde hasıl olan düşünce yanlıştır. Avusturya'nın gerek Avrupa nazarında gerek ne yaptığını bilmeyen devlet ricali nazarında "size Yeni Pazar Sancağı'nı boşalttım" dediğini, bunun bir yalan ve siyaseten bir hile olduğunu belirtmişlerdir (*MMZC*, D. I, İS. I, C. I, s. 270). Nitekim

Vuku bulan gelişmeler karşısında Osmanlı hükûmeti kendilerine en fazla yardımda bulunduğunu düşündükleri İngiltere'ye istişare için müracaat etmiştir. Bu hususta İngiltere hükûmetince Yeni Pazar'ı askerinden tahliye ile Osmanlı Devleti'ne terk ettiğini beyan eden Avusturya'nın bu kararının bir konferansta kayıt altına alınmasının Osmanlı Devleti'nin menfaatine olacağı, aksi takdirde ileride Yeni Pazar'ı tekrar askerî işgal altına almasının muhtemel olduğu belirtilmiş ve meselenin bir konferansta ele alınması lüzumuna dikkat çekilmiştir.⁴⁷ Ayrıca Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilanı ile Bosna ve Hersek'in ilhaki geri çevrilemez olarak görüldüğünden Babıali'nin karşılık olarak maddi bir tazminat talep etmesi gerektiği üzerinde durulmuştur.⁴⁸ Buna mukabil meselenin bir konferansta ele alınmasını sağlamak ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu ciddi bir maddi tazminat ödemeye zorlamak, hatta ilhaknameyi tamamen iptal ettirmek umuduyla bir yandan Babıali diplomatik teşebbüslerde bulunurken⁴⁹ bir yandan da Osmanlı topraklarında Avusturya malları boykot edilmeye başlanmıştır. Ayrıca Avusturya'nın Osmanlı hukukuna yaptığı tecavüzün yarattığı histen dolayı, devletin mukaddes hukukunu korumak amacıyla yek vücud olarak Müslim, gayrimüslim Osmanlı halkı ittifaken Avusturya aleyhinde gösteriler yapıp, nutuklar atarak tepkilerini göstermişlerdir.⁵⁰

Kudüs, Beyrut, Yanya, Adana, Edirne, İstanbul, Trabzon, İşkodra, Gelibolu, Trablusgarp ve Selanik gibi vilayetlerde Avusturya mallarına karşı özellikle gümrük ve zabıta memurlarının vazifelerini suistimal etmekte olduklarına, kayıkçıların ve mavnacıların Avusturya gemilerinden eşya çıkarmayı kabul etmediklerine⁵¹ ve bölge halkının boykot ile ilgili müdahil oldukları olaylara⁵² ilişkin Avusturya hükûmeti tarafından çok sayıda şikâyet

bu çalışmada aslına sadık kalmarak yer verilen bazı belgelerde de (örn. BOA, *Y.A.HUS*, 525/121) bu yanlış anlayıştan kaynaklanan benzer ifadeleri görmek mümkündür.

⁴⁷ BOA, *Y.A.HUS*, 525/121.

⁴⁸ Möhring, *a.g.e.*, s. 29.

⁴⁹ *MMZC*, D. I, İS. I, C. I, s. 168.

⁵⁰ BOA, *A.MTZ. (04)*, 171/47; BOA, *DH.MKT*, 2629/86; BOA, *DH.MKT*, 2635/57; BOA, *DH.MKT*, 2662/8. Öte yandan Boşnak yazarlar da Bosna ve Hersek'in kaybedilemeyecek kadar önemli olduğunu vurgulayan çeşitli layiha ve risalelerle konuyu gündemde tutmaya ve kamuoyunu bilgilendirmeye çalışmışlardır. Zafer Gölen, "II. Meşrutiyet Döneminde Bosna Hersek'in İlhakına Tepkiler", *Toplumsal Tarih*, Sayı 60, 1998, s. 11.

⁵¹ BOA, *DH.MKT*, 2637/18; BOA, *DH.MKT*, 2683/81.

⁵² BOA, *DH.ŞFR*, 405/89.

AVUSTURYA-MACARİSTAN İMPARATORLUĞU'NUN BOSNA VE HERSEK'İ İLHAKI
(5 EKİM 1908) VE MÜTEAKİP GELİŞMELER

vuku bulmuş ve bu husustaki yazışmalar Osmanlı hükûmetini oldukça meşgul etmiştir.⁵³

Avusturya hariciye nezaretince bu hususta Osmanlı Devleti'nin Viyana maslahatgüzarı ile yapılan bir görüşmede; ahalinin Avusturya eşyası satın almaya mecbur edilmesini istemedikleri, istedikleri şeyin sadece devlet memurlarının vazifelerini yapmaları olduğu, gümrük memurlarının Avusturya mallarının gümrüklerden çıkarılmasını engelledikleri ve bazı kişilerin ahalinin Avusturya mağazalarına girmesinin zorla önüne geçtikleri hâlde buna karşı zabıta memurlarının ilgisiz durdukları söylenmiş ve memurların bu hâllerinin vazifelerini suistimal etmek demek olup olmadığı sorulmuş, Osmanlı hükûmetinin hasmane değilse bile pek de dostane olmayan bu tavrına karşı müzakerelere devam etmenin kendileri açısından kabul edilebilir olmadığı ifade edilmiştir. Bunun üzerine Viyana maslahatgüzarı istihbaratına göre Osmanlı memurlarının vazifelerini kanun dairesinde yapmakta olduklarını belirtmiş, vazifelerinin pek nazik olduğuna dikkat çekerek, ahaliyi boykota nihayet vermeye zorlayamayacakları cevabını vermiştir.⁵⁴ Avusturya ve Bulgaristan malları kullanmamak ve Avusturya vapurlarından yük alıp vermemek üzere Trabzon ahalsinin aldığı kararı duyan Avusturya-Macaristan Devleti'nin Trabzon General Konsolosu Dimoris ise bu hususla ilgili tercüman göndererek izahat talebinde bulunmuştur. Buna mukabil ticaret serbestliği bakımından tüccar ahalsinin millî bir histen dolayı bu kararı aldıkları, bu kararın hükûmetin resmî müdahalesine tabi olamayacağı ve bu durumun medeni memleketlerde de görüldüğü Osmanlı hariciye nezareti vasıtasıyla cevaben bildirilmiştir.⁵⁵ Bununla birlikte Osmanlı hükûmeti boykotun iktisadi şekilden fiilî tecavüze dönüşmesine engel olmak için gerekli tedbirlerin alınmasını, yabancı müesseselerine ve müstahdeminine hiçbir saldırıda bulunulmamasını, postaya ve konsolosa ait eşyaya müdahale vuku bulmasına kesinlikle meydan verilmemesini ve icap edenlere gerekli tembihlerin yapılmasını, buna aykırı bir harekette bulunmaya cüret eden olursa derhâl yakalanarak adliyeye teslim ile asayiş ve inzibatın sağlanmasını vilayetlere tembih etmekten geri durmamıştır.⁵⁶

⁵³ Mehmet Emin Elmacı, "Karikatürlerle Avusturya Boykotajı", *Toplumsal Tarih*, Sayı 63, 1999, s. 52; Y. Doğan Çetinkaya, *1908 Osmanlı Boykotu: Bir Toplumsal Hareketin Analizi*, İletişim, İstanbul 2004, s. 112.

⁵⁴ BOA, *BEO*, 3445/258352.

⁵⁵ BOA, *DH.MKT*, 2653/69.

⁵⁶ BOA, *DH.MKT*, 2687/1; BOA, *DH.MKT*, 2693/6.

3.2. Rusya Hükûmetinin İlhaka Tepkisi

Osmanlı Devleti'nin Petersburg sefiri, ilhak olayı vuku bulmazdan birkaç gün evvel Avusturya-Macaristan'ın Bosna ve Hersek'i ilhak niyetinde olduğuna dair Rus basınında neşredilen havadisın aslı olup olmadığını öğrenmek amacıyla Rus hariciye nazırı vekili ile bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede Rus temsilci; Bosna meselesinin delegasyon meclisinde konu edildiğini, bununla birlikte bu mesele hakkında devletler arasında resmî bir anlaşma olduğunu ve bu anlaşmaya imza atan devletlerin muvafakati alınmadıkça hükümlerinden birinin tadilinin mümkün olamayacağını belirtmiş ve meselenin ciddi olduğuna dikkat çekerek, kendilerini endişelendirdiğini ifade etmiştir.

Petersburg sefiri ayrıca, Rusların Slavlara hoş görünmek maksadıyla Avusturya'nın bu teşebbüsünü sonuçsuz bırakmak için elinden geleni yapacağı beklenmekte ise de bu husustaki gayretleri başarısız olduğu takdirde basit bir protesto ile yetinip yetinmeyeceğinin bilinmediğinden ve bu konuda henüz hiçbir malumat sızmadığından söz etmiştir.⁵⁷ Petersburg sefirine göre Rusya, bu hâlde Slav akvamına karşı zafiyetini göstermiş olacağı gibi mevcut hükûmetten memnun olmayan ve ekseriyeti teşkil eden tebaasının gönlünü kıracaktı. Hiç değilse kendi tebaasını teskin için Rusya'nın, Avusturya'nın Bosna ve Hersek vilayetlerini ilhak etmesine mukabil tazmin makamında bir şey kazanmak yolunu tutması muhtemeldi. Petersburg sefiri, ne gibi bir tazmin ile bu zararın telafi edilebileceği ile ilgili olarak da Moskova'nın en mühim gazetesine Petersburg'dan telgrafla tebliğ edilen ve kendisinin de hariciye nezaretine gönderdiği manidar bir fıkra üzerinden görüş bildirmiştir. Bu fıkrada Avusturya'nın ilhak meselesini meydana çıkarması hâlinde Rusya'nın da Karadeniz'den Akdeniz'e savaş gemilerinin geçmesi için boğazların açılması hususunda ısrar etmesi gerektiğinden bahsedilmekteydi. Petersburg sefiri; Korfu'daki görüşmesinde Alman imparatorunun gayet mahremane olarak "Er geç Rusya ve İngiltere beyninde boğazların kapalılığının kaldırılması zımında bir itilaf husulü fikrimce bade'l-ihimal değildir" mealinde bir ifade kullandığını, imparatorun bu sözlerini o zaman Serandoz'dan telgraf ile de bildirdiğini, Moskova gazetesinin neşrettiği fıkra imparatorun bu ifadesini adeta teyit eder gibi görüldüğünden dikkatini çektiğini söylemiştir. Rusya'nın, Viyana kabinesi ve diğer düvel-i muazzama nezdinde bulunacağı teşebbüsler olumlu neticelenmezse bütün Slav akvamına karşı müşkül bir mevkide bulunacağından ve Slav tarafına mensup akvam ile

⁵⁷ BOA, *Y.A.HUS*, 525/56.

AVUSTURYA-MACARİSTAN İMPARATORLUĞU'NUN BOSNA VE HERSEK'İ İLHAKI
(5 EKİM 1908) VE MÜTEAKİP GELİŞMELER

dolu büyük bir vilayetin Avusturya'ya ilhak edilmesinden dolayı Rusya ahalisinin hükûmeti eleştirmeye başlayacaklarından bu gibi tehlikelere karşı bir telafi bulabileceğini veya meselenin halledilmesi için bir konferans teklifi gibi teşebbüslere kalkışabileceğini bildirmiştir.⁵⁸

Öte yandan Bosna ve Hersek krizinin aktörlerinden Avusturya Hariciye Nazırı Aehrenthal'in iddiasına göre Eylül 1908'de Rus Hariciye Nazırı İzvolski ile Buchlau kasabasında gerçekleştirilen gizli görüşmede İzvolski, Rus Çarının prestijini kurtarmak için boğazların Rus savaş gemilerine açılmasının desteklenmesi şartıyla ilhak önerisine razı olmuştu.⁵⁹ İzvolski'nin iddiasına göre bu konuda kesin bir onay alınmamıştı ve Almanya'yı arkasına alarak tek başına harekete geçen Avusturya, bu hamlesiyle Avrupa devletleri arasındaki hassas dengeyi sarsılma tehlikesiyle karşı karşıya bırakmıştı. Aehrenthal kendisine sadece dolaylı olarak ilhak teşebbüsünde bulunabileceğinden bahsetmişti. Buna mukabil kendisi şiddetle karşı çıkarak bunun yanlış olacağını söylemişti. Mamafih Avusturya hükûmeti, İzvolski'nin aslında durumdan çoktan haberdar olduğu, buna karşı çıkmadığı, ancak mevcut durumda fikrini birdenbire değiştirdiği hususunda ısrar edip, bunun İtalya'ya verilen bilgilerle de doğrulanabileceğini bildirerek, Avusturya'nın haksız iftiralara maruz kaldığını öne sürmüştür.⁶⁰

Bu arada Rusya, Berlin Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesi için bir konferans toplanması konusunda umutsuzca ısrarcı olmuştur. Rusların teklifi söz konusu antlaşmanın 25. ve 29. maddelerinin değişikliğini içermekteydi. İzvolski, Ekim başında Paris'teki seyahati esnasında Balkan Yarımadası'nda hiçbir biçimde dengeleme amaçlı toprak talebi olmadığını, tek talebinin boğazlar meselesi antlaşmasının hukuki değişimi olduğunu ve bunu da Osmanlı Devleti ile yapmak istediğini ifade etmiştir. Rusya; Karadeniz kıyısının özel bir duruma tabi tutulmasını, Karadeniz ile doğrudan ilgisi olmayan devletlere boğazların kapatılmasını ve böylece boğazlardan daha rahat geçebilmeyi talep etmiştir.⁶¹ Bu amaçla 19 Aralık 1908'de 1871 yılındaki Londra Konferansı'na atıfta bulunarak güçlerin konferansa gitmeleri gerektiği ile ilgili bir genelge yayımlamıştır.⁶² Ne var ki Bosna

⁵⁸ BOA, *Y.EE.KP*, 33/3258.

⁵⁹ Taylor, *a.g.e.*, s. 216.

⁶⁰ Yılmazata, *a.g.e.*, s. 130-131.

⁶¹ Möhring, *a.g.e.*, s. 18-21.

⁶² Bridge, *a.g.e.*, s. 311. Nitekim Rusya da uluslararası hukuk normları dışına çıkarak Paris Antlaşması'nın (1856) kendi hükümlerini sınırladığını, onur ve haysiyetini yaraladığını düşündüğü Karadeniz'in tarafsızlığı ile ilgili hükümlerini tek tarafı olarak ilga

krizinin patlamasının ardından olaylar İzvolski'nin beklediği şekilde gitmemiş; İngiltere ve Fransa boğazların açılmasını kabul etmemişlerdir.⁶³ Bununla birlikte Aehrenthal yaz aylarında Avusturya ve Rusya arasında yapılan gizli görüşmeleri ifşa etmiştir. Bununla yüzleşen İzvolski adeta çökmüş ve Bosna ve Hersek'i hiçbir bedel ödemedi ilhak eden Aehrenthal'in bu zaferinin bedeli olarak Avusturya-Rusya ilişkileri artık her zamankinden daha kötü bir hâle gelmiştir.⁶⁴ İleride vuku bulacak gelişmelerin de göstereceği gibi Rusya, Bosna ve Hersek işini bir türlü unutamamış; Rusya'nın bu konudaki küskünlüğü, kırgınlığı ve kızgınlığı geçmek bilmemiştir.⁶⁵

3.3. İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya Hükûmetlerinin İlhaka Tepkisi

İlhakın ilanını müteakip İngiltere Hariciye Nazırı Sir Edward Grey (1862-1933), Osmanlı Devleti'nin Londra sefirini görüşmek üzere davet etmiştir. Bu görüşmede İngiltere Hariciye Nazırı, Bulgaristan'ın bağımsızlığı ile Bosna ve Hersek'in ilhaki Osmanlı Devleti için her ne kadar maddi bir kayıp değilse de bunun manevi tesirlerinin meşruti hükûmetin ağırlığına ve haysiyetine zarar vereceğini ve bundan dolayı diğer birtakım karışıklıkların ortaya çıkabileceğini belirtmiştir. Bu iki meselenin Osmanlı Devleti'ni ıslahatları gerçekleştirmekten menetmek niyetiyle ortaya çıkarıldığını ve Osmanlı Devleti'ne karşı pek ziyade hürmetsizce hareket edildiği inancında olduklarını, Berlin Antlaşması'na imza atan bütün devletlerin ve özellikle Osmanlı Devleti'nin fikirleri malum olmadıkça ve muvafakatlari alınmadıkça antlaşma hükümlerinden birini ihlal etmek hakkını hiçbir devlete tanımayacaklarını, bu nedenle İngiltere hükûmetinin Bulgaristan'ın istiklali ile Bosna ve Hersek'in ilhakını tasdikten imtina ettiğini ifade etmiştir. Babıali'nin mümkün olduğunca bir savaşa meydan vermemesinin uygun

ettiğini 31 Ekim 1870 tarihli bir nota ile ilan etmiş ve bu mesele Londra Konferansı'nda (1871) ele alınmıştır. Karadeniz'in tarafsızlığının sağlanmasında önemli rol oynayan Viyana hükûmeti ise o sıralar söz konusu hükümlerin bir Rus notası ile tek tarafı olarak kaldırılmak üzere olması nedeniyle şaşkınlık yaşarken, dönemin Avusturya basını Rusların bu yaptığının daha önce duyulmadığına ve büyük güçlerce yapılmış bir antlaşmanın tek tarafı olarak ilgasının şimdiye kadar vuku bulmadığına dikkat çeken bentler neşretmişlerdir. Mustafa Aydın, "Karadeniz'in Tarafsızlığının Kaldırılmasına Dair Gelişmeler ve 13 Mart 1871 Londra Antlaşması", *Yakın Dönem Türkiye Tarihi Araştırmaları*, Der Yayınları, İstanbul 2019, s. 161, 170.

⁶³ Mahmud Muhtar, *a.g.e.*, s. 106; Taylor, *a.g.e.*, s. 217.

⁶⁴ Bridge, *a.g.e.*, s. 311.

⁶⁵ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt II [Kısım 1], Türk Tarih Kurumu, Ankara 1943, s. 16.

AVUSTURYA-MACARİSTAN İMPARATORLUĞU'NUN BOSNA VE HERSEK'İ İLHAKI
(5 EKİM 1908) VE MÜTEAKİP GELİŞMELER

olduğunu, fakat her iki olayı şimdiden protesto ile tazminat talep etmesi gerektiğini söylemiştir. Londra sefiri, şimdiden karşılık talebinin birtakım mahzurları olabileceğini, böyle bir talebin ilhakın zımnen tasdiki makamında yorumlanabileceğini ifade ettiğinde Hariciye Nazırı Grey, sefirin bu fikir ve mütalaasına katılmış ve öncelikle protesto ve düvel-i muazzamaya müracaat edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Talep edebilecekleri karşılıkların ise Avusturya askerinin Yeni Pazar'dan geri çektilmesi ve nakdî tazminat verilmesi olduğunu söylemiştir. Bunlar sağlandığı takdirde Osmanlı Devleti açısından olumlu bir netice elde edilebileceğini belirtmiştir. Londra sefiri; Hariciye Nazırı Grey'in Osmanlı hükûmetinin gerek bu hususta ve gerek genel olarak takip etmek niyetinde olduğu politika hakkında fikrini anlamayı arzu ettiğini, ancak bu hususta kendisine hariciye nezaretinden hiçbir yazı gönderilmediğinden sorularına cevap veremediğini belirtmiş, Hariciye Nazırı Grey'in bir konferans akdini lüzumlu görebileceğini ve Rusya, İtalya ve Almanya'nın Bulgaristan'ın istiklali ile Bosna ve Hersek'in ilhakını tasvip ettikleri hakkında şayi olan rivayeti teyit etmediğini, İngiltere hükûmetinin bütün yardımlarına nail olacaklarını ilave ettiğini, kendisinin de bu sözlere karşılık Hariciye Nazırı Grey'e teşekkür ettiğini bildirmiştir.⁶⁶

İngiltere, Rusya'ya da siyasi yardım vadederken Fransa, Avusturya'nın ve Bulgaristan'ın hareketlerindeki cebir ve şiddeti kınamış ve Rusya'nın konferans teklifine taraftar bulunmuştur.⁶⁷ Fransa sefaretî baştercümanı tarafından hariciye nezaretine tebliğ edildiğine göre gerek Bulgaristan'ın bağımsızlığı gerekse Bosna ve Hersek'in ilhakı meseleleri hakkında Fransa hükûmeti de İngiltere'nin görüş ve fikrine tamamen müşterekti. Bu iki devletin desteğiyle iki meselenin de Osmanlı Devleti açısından uygun bir şekilde sonuçlandırılması umulmaktaydı.⁶⁸ Nitekim Entente Cordiale Antlaşması ile aralarındaki meseleleri çözen ve dış politikalarında karşılıklı olarak birbirlerini kollayan Fransa ve İngiltere bu olayda da birlikte hareket etmişlerdi.⁶⁹

Öte yandan ilhaktan sonra İngiltere, Fransa ve Rusya ilhakın geçerliliğinin tanınması, Sırbistan ve Karadağ'a ödenecek tazminat türünün belirlenmesi gibi konuları görüşmeyi ve bu konuların 15 Ekim 1908 tarihli konferans kararına bırakılmasını talep edip, dayanışma gösterdiklerinde Aehrenthal'e tam destek sözü vermek üzere Almanya'yı da Avusturya'nın

⁶⁶ BOA, *Y.A.HUS*, 525/66.

⁶⁷ Mahmud Muhtar, *a.g.e.*, s. 105, 107.

⁶⁸ BOA, *Y.A.HUS*, 525/66.

⁶⁹ Yılmazata, *a.g.e.*, s. 135.

yanına çekmişlerdir.⁷⁰ İlhakın ardından Almanya, Avusturya ile olan ittifakını muhafazaya devam edeceğini beyan etmiştir.⁷¹ Almanlar, Balkanlar'daki nüfuz ve gücü kendileri için oldukça önemli olan Avusturyalılarla birlik olduklarında Alman iktisat âlimi Friedrich List'in (1789-1846) Şark'a doğru ileri (Drang nach Osten) teorisi artık Almanya hariciye nezaretinde örnek alınmış ve Bismarck'ın Rusları Doğu'da serbest bırakmak prensibi de ortadan kalkmıştır.⁷² İngiltere ise Bosna ve Hersek'in ilhakının Alman hükûmetinin teşvikiyle olduğunu düşündüğünden doğal olarak merkezî güçleri zayıflatmak amacıyla Avusturya karşıtı bir politika takip etmiştir. Dolayısıyla İngiltere, Babiali ile Ballhausplatz'ın müzakerelerini zorlaştırmak için elinden geleni yapmış ve Babiali'ye Avusturya-Macaristan karşıtı bir politika takip etmesini telkin etmiştir.⁷³ Mamafih bu husustaki infial uzun sürmemiş ve Fransızlar kısa zaman sonra ilhakı büyük bir mesele yapmak istemediklerini açıkça ortaya koyarlarken, İngilizler dahi Aehrenthal ile Aralık ayı başlarında ilke olarak bir uzlaşmaya varmışlardır.⁷⁴

İlhakın ilanını müteakip Avusturya imparatoru diğer hükûmet başkanlarına olduğu gibi kendi el yazısı ile yazılı bir beyannameyle İtalya kralına da Bosna ve Hersek'e bir anayasa verileceğini, söz konusu eyaletlerin bu suretle Avusturya hükûmetinin bir parçası olacağını ve Yeni Pazar'daki askerinin geri çekileceğini bildirmiştir. Bu beyanname ile ilgili İtalya Hariciye Nazırı Tittoni, bu konuda İtalya'nın hareket serbestliği hakkını koruyacağını belirtirken, gazeteler İtalya için bundan bir menfaat çıkarımında bulunacağına ve böylece Trablusgarp'a serbestçe el koyacağına yönelik bentler neşretmişlerdir.⁷⁵ İttifak üyeleri olan Almanya gibi İtalya da planlanan ilhak ile ilgili bilgilendirilmiş ve prensipte ilhaka onay vermiştir.⁷⁶ Bununla birlikte Avusturya'nın bu sert politikası yeri geldiğinde Venedik'i de güç kullanarak geri almak üzere harekete geçebileceği konusunda İtalya'yı telaşlandırarak, İtalya'nın Üçlü İttifak'tan daha da uzaklaşmasında bir etken olmuştur.⁷⁷

⁷⁰ Bridge, *a.g.e.*, s. 310.

⁷¹ BOA, *HR.SYS*, 263/1.

⁷² Mahmud Muhtar, *a.g.e.*, s. 105, 107.

⁷³ Möhring, *a.g.e.*, s. 26.

⁷⁴ Bridge, *a.g.e.*, s. 311.

⁷⁵ BOA, *Y.A.HUS*, 525/70.

⁷⁶ Möhring, *a.g.e.*, s. 9-10.

⁷⁷ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 624.

3.4. Sırbistan Hükûmetinin İlhaka Tepkisi

Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilanı ile Bosna ve Hersek'in Avusturya tarafından ilhakı haberinin alınması üzerine Sırp hükûmeti, Berlin Antlaşması'na imza atan devletlere sefirleri vasıtasıyla protestonamelerini takdim etmiştir. Söz konusu protestoname Osmanlı hükûmetine iletilmek üzere Dersaadet Sırp sefirine gönderildiği gibi bir sureti de Osmanlı Devleti'nin Belgrad sefirine iletilmiştir. Bunun üzerine Belgrad sefiri, Sırp Hariciye Nazırı Milovanoviç ile görüşmüş ve bu görüşmede hariciye nazırı; Sırpların Berlin Antlaşması müzakerelerinde yer almamakla birlikte antlaşma hükümlerini kabul ve bu hükümlere riayet ettiklerini belirterek, Sırp kraliyetinin kendini bütün Sırp kavminin timsali addettiğinden bahsetmiştir. Hariciye nazırı ayrıca, Sırp hükûmetinin Bosna ve Hersek'in ilhakından dolayı Osmanlı hükûmeti zararına olarak arazi ya da diğer hususlarda hiçbir taviz talebinde bulunmayacağına Osmanlı hükûmetinin inanması arzusunda olduğunu ifade etmiş⁷⁸ ve bir karışıklık vuku bulduğunda Sırbistan'ın Osmanlı Devleti tarafında bulunacağını Osmanlı Belgrad sefirine teminen beyan etmiştir.⁷⁹

Öte yandan Rus hükûmeti de Belgrad kabinesine itidalli olmasını dostane, fakat pek kati surette nasihat etmiş; keza Osmanlı Devleti'nin Petersburg sefiri de Rus hariciye nazırı vekilince Sırp hükûmetinin Avusturya'nın ultimatoma verdiği cevaptan makul olmayan bir hareket vuku bulması hakkında endişeye yer olmadığı konusunda temin edilmiştir.⁸⁰

⁷⁸ BOA, *HR.SYS*, 263/1.

⁷⁹ BOA, *Y.A.HUS*, 525/68. Babıali ile Sırp hükûmeti arasında olası bir ittifakın gerçekleşmesinin ise İngiltere hükûmeti nezdinde hoş karşılanmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Osmanlı Devleti'nin Londra sefiri, İngiltere hariciye müsteşarı ile yaptığı görüşmeden Belgrad'dan gelen ve Babıali ile Sırbistan arasında bir ittifak için müzakereler yapılmakta olduğu zannına sebebiyet veren haberlere iyi bir nazarla bakılmadığını anladığını, zira bu müzakerelerin Sırbistan'ın talepleriyle Babıali'yi bağlamasından ve Avusturya hükûmeti ile Babıali arasında Babıali açısından kazançlı bir anlaşma yapılmasına engel teşkil etmesinden korkulduğunu dile getirmiştir. Londra sefiri de Babıali açısından çok da faydalı olmayacak bir hükûmetin hoşnutluğunu kazanmak için Avusturya ile bozuşmanın kârlı olmayacağını düşünmüştür. Londra sefirine göre Sırbistan, Avrupa devletleri içinde pek de itibar sahibi değildi ve Sırbistan ile ittifak etmek Osmanlı Devleti'nin ne şanına ne haysiyetine ne de menfaatine uygun düşmekteydi (BOA, *HR.SYS*, 263/1).

⁸⁰ Avusturya hükûmeti Sırp hükûmetine akilane ve itidalkârane hareket etmesi lüzumunu vesayada bulunmuş olmalarından dolayı devletlere teşekkür etmekle beraber Viyana kabinesinin fikrince Sırbistan'ın Avusturya'ya karşı düşmanlığında ısrar ettiği bazı emarelerden anlaşılmalıydı ki Viyana hükûmeti söz konusu vesayayı tekid etmelerini devletlerden rica etmiştir (BOA, *HR.SYS*, 263/1).

Bununla birlikte Sırp Hariciye Nazırı Milovanoviç, Pravda adlı Sırp gazetesinde savaş ya da barış meselelerinin öncelikle Avusturya'nın tavır ve hareketine ve Balkan hükûmetlerinin hukuk ve menfaatlerine bağlı olduğunu ve konferans toplanmadıkça Bosna ve Hersek'in ilhakının Avrupa devletleri tarafından hiçbir surette tanınmayacağını ifade ederken⁸¹ Sırp hükûmeti adeta harp ilanına varan askerî hazırlıklar yapmıştır.⁸²

Osmanlı hükûmeti ise Sırbistan ve Karadağ sefaretlerine henüz ataşemiliter tayin edilmemiş olduğundan askeriye ile ilgili yeni gelişmelerden malumat alamamış; mevcut durum nedeniyle seferberliğin derecesinden, silah, cephane ve diğer harp gereçlerine ilişkin bilgilerden (miktar, cins) haberdar olmak için askerî memurlar görevlerine başlayıncaya kadar Belgrad ve Çetine sefaretlerinin edinecekleri bilgiyi peyderpey ve süratle bildirmelerini istemiştir.⁸³ Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa bu hususta Kosova vilayetinden alınan telgrafı ek olarak takdim ile gönderdiği bir telgrafında; Sırp hükûmetinin o günlerde sınır civarında askerî yollar açtığına ve askerî önemi olan noktaları tahkim işleriyle uğraşmakta olduğuna değinmiş, hatta bu faaliyetlerin Arnavutları endişelendirdiğinin Priştine mutasarrıflığından haber verildiğini belirtmiştir. Ayrıca gerekirse Sırp hükûmeti bu teşebbüsünden vazgeçmediği takdirde askerî mühimmatının Selanik yoluyla geçişine engel olunabileceğini bildirmiştir. Rumeli vilayeti müfettişliğine cevaben Sırp hükûmetinin teşebbüslerinin Bosna ve Hersek meselesinden dolayı Avusturya aleyhinde olduğu ve kendileri ile itilaf üzere bulunduğundan endişe edilecek bir durum olmadığı Arnavutlara anlatılması istenmiştir.⁸⁴

Öte yandan Osmanlı Devleti, Sırbistan ve Karadağ arasında bir ittifakın gerçekleşme ihtimali ve Avusturya-Macaristan ile Rusya müzakerelerinin memnuniyet verici bir surette ilerlemediği hakkında vaki olan şüphe Viyana borsasını da olumsuz yönde etkilemiş ve hisse fiyatı oldukça düşmüştür. Bu nedenle Viyana borsa komiseri bir beyanatta bulunmak zorunda kalmıştır. Borsa komiseri beyanatında Sırp çetelerinin saldırdıkları, sınırda önemli hadiselerin vuku bulduğu ve Dersaadet'teki Avusturya Elçisi Pallavici'nin Dersaadet'ten hareket ettiği hakkındaki sayıaların tamamen asılsız olduğunu hariciye nezaretinden aldığı malumata

⁸¹ BOA, *HR.SYS*, 263/1.

⁸² *MMZC*, D. I, İS. I, C. I, s. 169.

⁸³ BOA, *HR.SYS*, 263/1.

⁸⁴ BOA, *BEO*, 3426/256940.

AVUSTURYA-MACARİSTAN İMPARATORLUĞU'NUN BOSNA VE HERSEK'İ İLHAKI
(5 EKİM 1908) VE MÜTEAKİP GELİŞMELER

binaen yalanlamıştır. Ayrıca İmparator Franz Joseph'in sulhun devam etmesi için büyük nüfuzunu kullanacağını şüphesiz olduğunu, Hariciye Nazırı Baron Aehrenthal'in de Sırbistan ve Karadağ ile maatteessüf bir muharebe zuhur eder ise bu muharebenin ikisiyle sınırlı kalacağı inancında olduğunu söylediğini, bununla birlikte devletler bir anlaşmazlığın önünü almayı arzu ediyorlar ise bu hususta fevkalade mesai sarf etmeleri gerektiğini, zira durumun bunu gerektirecek derecede vahim olduğuna inanmak için birçok sebebin mevcut olduğunu ifade etmiştir. Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında bir savaş çıkabileceği yolunda Times gazetesinde çıkan haber üzerine Sadrazam Kâmil Paşa ise iki devlet arasındaki meselelerin barış yoluyla çözülebileceğini, Avusturya hükûmeti ile müşkülâtın giderilmesine çalışıldığını ve şimdiki hâlde harbin vuku bulması endişesine mahal olmadığını beyan etmiştir.⁸⁵

3.5. Karadağ Hükûmetinin İlhaka Tepkisi

Osmanlı Devleti'nin Çetine sefiri, ilhaktan birkaç gün sonra gönderdiği telgrafta; Karadağ prensinin kendisini çağırdığını ve prensin Karadağ'ın dostluğuna her zamankinden fazla güvenilebileceğini, Osmanlı Devleti'ne ait olan Bosna ve Hersek eyaletlerinin Avusturya tarafından ilhakına Berlin Antlaşması'nın ihlali nazarıyla bakıldığını, bu duruma Karadağ'ın da hükûmranlık haklarını sınırlayan 29. maddeden kurtulmuş nazarıyla bakacağını beyan ettiğini bildirmiştir. Keza Karadağ prensinin Belgrad'da Karadağ murahhasının şerefine düzenlenen ziyafette sefir heyetinden yalnız Osmanlı sefirinin hazır bulunmuş olduğunu öğrenmekten memnuniyet duyduğunu, bunun hâlihazırda Osmanlı Devleti ile iki Sırp hükûmeti arasında mevcut olan ittifak ve itilafa bir delil olduğunu, hükûmetinin Sırbistan'la ittifak olarak toplanacak konferansta Osmanlı Devleti'nin zararına olarak hiçbir talepte bulunmayacağını en kati surette temin ve tebliğ ettiğini ve Karadağ'ın Osmanlı Devleti'nin zararına kazanımlar elde etmek istediği yolunda özellikle de yabancı gazetelerde çıkan havadislerin asılsız olduğunu ifade ettiğini belirtmiştir.

Çetine sefiri Almanya ve Rusya hükûmetlerinin de Karadağ'a sakin olmasını ve itidalli davranmasını oradaki sefirleri aracılığıyla tavsiye ettiklerini ve Karadağ hariciye nezareti müdürü ile olan görüşmesinde kendisinin Karadağ hükûmetinin Osmanlı Devleti zararına taviz elde etmek üzere bir ittifak hazırlamakta olduğuna dair bazı Avusturya gazeteleri

⁸⁵ BOA, *Y.EE.KP*, 33/3273.

tarafından neşredilen havadisi yalanladığını ve Emetin bir savaş çıkması hâlinde tamamen tarafsız kalacağını beyan ettiğini bildirmiştir. Bununla birlikte Çetine sefiri her türlü ihtimale karşı hazır bulunmak gerektiğine de dikkat çekmiştir. Ayrıca Karadağ hariciye nazırının da sefarete gelip, Karadağ Emeti'nin Bosna ve Hersek meselesi hakkında Osmanlı hükûmeti ile ortak hareket etmeyi kararlaştırarak, bir anlaşma sağlamak üzere Karadağlı bir generalin refakatinde, Dersaadet'e gitmek üzere hareket edeceğini söylediğini ve Karadağ Emeti'nin maksadının Bosna ve Hersek'te muhtariyet idaresine sahip bir hükûmet teşkili olduğunu, bu maksadın İngiltere ve Rusya sefirlerine de beyan edildiğini haber vermiştir.⁸⁶

Öte yandan kumandanlıktan gönderilen bir telgrafta ise dağlıların Andriyeviç ve Kolaşın taraflarına silah ve mühimmat getirip, ahaliye dağıttıkları bilgisi verilmiştir. Buna cevaben Karadağ'ın hazırlıklarının da Sırbistan'ın hazırlığı gibi Bosna ve Hersek meselesinden dolayı Avusturya aleyhinde olduğu, Karadağ Osmanlı Devleti ile ittifak hâlinde olduğundan kendileri açısından endişe edilecek bir durum olmadığı ifade edilmiştir.⁸⁷ Ancak yine de Karadağ'ın bu faaliyetlerinden tedirgin olduğundan İşkodra Valisi Saffeddin Paşa gönderdiği şifrede Karadağ hükûmetinin Podgoriça civarındaki ahaliye silah dağıtmaktaki maksadının Avusturya'ya karşı olduğunun ve Müslüman ahaliyi bu yolda temin ettiklerinin ağızdan ağıza dolaştığını, zaten Müslümanların Osmanlı hükûmetine silah kullanmayacaklarını Karadağ hükûmetinin de çok iyi bildiğini belirtmiş; fakat değişen şartlara ve politikaya göre Karadağ hükûmetinin bu durumu kendine menfaat sağlayabilecek bir duruma da dönüştürebileceğine dikkat çekmiştir.⁸⁸ Nitekim her ne kadar Karadağ Emeti'nin Müslüman halkı silahlandırmaktan maksadı Avusturya aleyhinde olsa ve Müslümanları zahiren bu noktada temin etmek için uğraşsa da Avusturya tarafından bir şey elde edeceğinden ümidini kestiği ve bazı devletlerden cesaret bulduğu anda amaçlarını Osmanlı Devleti'ne çevirmesi ihtimal dâhilinde görülmüştür.⁸⁹

⁸⁶ BOA, *HR.SYS*, 263/1.

⁸⁷ BOA, *BEO*, 3427/257001.

⁸⁸ BOA, *DH.MKT*, 2662/97.

⁸⁹ BOA, *DH.MKT*, 2681/22. Bu arada Çetine sefaretinden gönderilen bir tahriratta; Çetine'deki İngiltere maslahatgüzarının ifadelerinden ve daha önceki temayüllerinden arazi terkiyle küçük hükûmetlerin susturulmasına fena gözle bakmadığından bahsedilmiştir. Her ne kadar bu maslahatgüzarın kendi şahsi düşüncelerinden ibaret olup, İngiltere Devleti'nin bu hususta bir kararı olmasa da siyaset icabı olarak o sırada Karadağ'a yakınlık gösterdiği maslahatgüzarın tavır ve davranışlarından anlaşılıyordu. Hatta oradaki Avusturya sefiri İngiltere maslahatgüzarının Karadağlılara lüzumundan fazla önem verdiğini teessürle Osmanlı Çetine sefirine beyan etmiş ve Avusturya'nın Osmanlı Devleti ile uzlaştıktan sonra "Karadağ gibi

4. İlhak Krizinin Çözümü

Osmanlı Devleti açısından bakıldığında Bosna ve Hersek hakkında talep edilen tavizler Avusturya Devleti tarafından kabul edilmedikçe bu vilayetlerin Avusturya'ya ilhaki kararı Osmanlı hükûmeti tarafından kabul ve tasdik edilmeyeceği gibi diğer devletlerin dahi bunu kabul ve tasdik etmeyecekleri düşünülmekteydi. Zira Avusturya, Bosna ve Hersek hakkındaki kararına meşru bir şekil vermedikçe Avusturya emtiasına boykot icrasından geri durmayan ahalinin sakinleştirilmesi mümkün olmayacağı gibi Sırbistan ve Karadağ da Balkan Yarımadası'nda statükonun değişmesinden müteessirlerdi.⁹⁰ Avusturya hükûmeti açısından bakıldığında ise Osmanlı hükûmeti ile münferiden ve dostane bir itilafa varmak düvel-i muazzama ve bilhassa Rusya hükûmeti tarafından muvafık görülen bir konferansa zemin hazırlamak için önemliydi. Ayrıca Avusturya'nın Şark'taki ticaretine büyük zararı olan boykota nihayet verebilmek, Sırbistan ve Karadağ ile Bosna ve Hersek meselesinin halledilmesinde hareket serbestliğini muhafaza edebilmek ve Balkan hükûmetlerince sonuçları şimdiden kestirilemeyecek birtakım hadiselerin önünü alabilmek için Osmanlı Devleti ile bir an evvel itilafa varması kendi menfaati gereğindendi.⁹¹

Neticede 11 Ocak 1909 tarihinde Osmanlı ve Avusturya hükûmetlerinin 2.5 milyon Osmanlı lirasının tazminat olarak ödenmesi hususunda anlaşmalarının ve 12 Ocak tarihli toplantıda bu miktarı kesinleştirmelerinin ardından 16 Ocak 1909 tarihli gazetelerde iki hükûmetin Bosna ve Hersek meselesi ile ilgili olarak anlaşmaya vardıklarından bahsedilmiştir.⁹² Henüz sözlü olarak kararlaştırılmışsa da düzenlenen protokolün birer sureti de yanlış anlaşılmalara meydan vermemek üzere bütün sefaretlere gönderilmiştir.

ehemmiyetsiz bir hükûmetçiğe" artık müsamahakâr davranmayacağını söylemiştir. Ayrıca Çetine sefiri, Karadağ prensinin de İngiltere'nin temayüllerinden bir şey kapabilmek emeliyle İngiltere maslahatgüzarına diğer sefirlerden farklı muamele gösterdiğine şahit olduklarını arz etmiştir (BOA, *BEO*, 3504/262763).

⁹⁰ BOA, *BEO*, 3504/262765.

⁹¹ BOA, *BEO*, 3504/262763.

⁹² Mehmet Emin Elmacı, "1908 Avusturya Boykotunda Liman İşçileri", *Kebikeç*, Sayı 5, 1997, s. 161; Çetinkaya, *a.g.e.*, s. 116. Bu hususta Rusya Hariciye Nazırı İzvolski de imzalandığı telgraf ajansları tarafından ilan edilen itilafname metninin kendisine tebliğini Osmanlı hükûmetinin Petersburg sefirinden rica etmiş ve işin teferruatı hakkında sefirle görüşmüştür.

Sırbistan ve Karadağ hükûmetleri Osmanlı hükûmetinin Avusturya hükûmeti ile anlaşmaya varmasını hoş karşılamamışlardır. Bu hükûmetlerin tepkileri, ilgili sefaretler aracılığıyla Osmanlı hükûmetine bildirilmiştir. Belgrad sefiri gönderdiği telgrafta Bosna ve Hersek meselesi ile ilgili itilaf hakkında Sırp hükûmetinin derhâl devletlere tebliğ edilmek üzere bir muhtıra hazırlamakta olduğunu ifade ederken Çetine sefaretinden gönderilen telgrafta Karadağ Mebusan Meclisi'nde hükûmet adına okunan beyannamede Avusturya'nın Bosna ve Hersek hakkındaki politikası ile Bosna ve Hersek meselesine dair akdedilen itilafın tenkit edildiği, Karadağ hükûmetinin konferansın toplanmasını bekleyeceğinin ve şayet konferans Karadağ hükûmetinin menfaatlerini desteklemezse kendi menfaatlerini bizzat elde edeceğinin ifade edildiği belirtilmiştir.⁹³

Ocak ayında yapılan Osmanlı Devleti'ne mali tazminat ödeme anlaşması Osmanlıların ayrıntılar üzerinde pazarlıklarını devam ettirmeleri nedeniyle Şubat ayına kadar sürmüştür.⁹⁴ İki hükûmet aralarındaki bir sonuca bağlanmamış bazı meseleleri halletmek arzusunda olduklarından Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, Hariciye Nezareti Vekili Gabriel Noradunkyan ve Avusturya Büyükelçisi Pallavicini hükûmetleri adına 26 Şubat 1909 tarihinde Dersaadet'te iki nüsha olarak tanzim edilen protokolü imzalamışlardır. Ardından Hariciye Nazırı Rıfat Paşa Viyana'dan gönderdiği telgrafta Aehrenthal ile görüşüğünü ve protokolün imzalanmasından dolayı memnuniyetini beyan ettiğini, boykota da bir an evvel nihayet verileceğine inandığını ilave ettiğini, kendisinin de gereken tedbirlerin alınacağını ifade ettiğini, daha sonra umumi siyasetten ve özellikle Avusturya ile Sırbistan ilişkilerinden bahsettiklerini, yarın imparator tarafından kabul edileceğini oradan Petersburg'a, oradan da Berlin'e gitmek niyetinde olduğunu, eğer gerekirse Roma'ya dahi gideceğini bildirmiştir.

Avusturya sefiri tarafından Bosna ve Hersek hakkındaki bu protokolü tebliğ olarak Rusya hariciye nezaretine de bir nota verilmiştir. İzvolski tarafından bu notaya verilen cevapta Osmanlı Devleti ile Avusturya arasındaki itilafın, Bosna ve Hersek meselesinin Berlin Antlaşması'nı

⁹³ BOA, *BEO*, 3504/262763. Sırbistan bu husustaki iddialarını törpülediğinde (30 Mart 1909), Karadağ ile olan meseleyi de halletmek zor olmamıştı (6 Nisan 1909). Böylece Aehrenthal'in Ekim başında yaptığı hamle 1909 Nisanı'nda başarı ile sonuçlanmıştı. Nitekim kendisi de 18 Ağustos 1909 tarihinde İmparator tarafından verilen kont unvanıyla ödüllendirilmişti. H. W. Steed, W. A. Phillips ve D. Hannay, *A Short History of Austria-Hungary and Poland*, The Encyclopaedia Britannica, London 1914, s. 39.

⁹⁴ Bridge, *a.g.m.*, s. 70.

AVUSTURYA-MACARİSTAN İMPARATORLUĞU'NUN BOSNA VE HERSEK'İ İLHAKI
(5 EKİM 1908) VE MÜTEAKİP GELİŞMELER

imzalayan devletlerden akdolunacak konferansa havale edilmesi lüzumunu bertaraf ettiği beyan edilmiştir.⁹⁵

Öte yandan bütün vilayetlere ivedilikle Osmanlı ve Avusturya-Macaristan devletleri arasında gerek Osmanlı hükûmeti gerekse Bosna ve Hersek Müslümanlarının hukuk ve menfaatlerinin muhafazası esası üzerine akdedilip, 26 Şubat 1909 tarihinde tarafların murahasalarınca imzalanan protokol ile anlaşma sağlandığı ve vatani müdafaa gayesiyle ahali tarafından Avusturya-Macaristan emtiası aleyhine yapılan boykotun artık devam ettirilmesi ülkenin menfaatine asla uygun olamayacağından hükûmetler arasında itilafın hasıl olduğunun derhâl ilanı ve bundan sonra gelecek Avusturya emtiasının ihraç ve naklinin engellenmesine teşebbüs edenler olursa hükûmetçe gereken tedbirlerin alınmasına müsaade edildiği bildirilmiştir. Nitekim Avusturya-Macaristan emtiasına karşı devam eden boykotun kaldırıldığı hakkındaki iradenin mülhakata ve merkez vilayette lazım gelenlere tebliğ edilmesi üzerine Selanik limanına gelen Avusturya Lloyd Kumpanyası'nın Bukovina adlı vapurunun Osmanlı ve Avusturya bayraklarıyla donatılıp, limana girerek yüklerini çıkarttığı Selanik vilayetinden bildirilmiştir.⁹⁶

Tasdiknameleri 26 Nisan 1909 tarihinde iki hükûmet arasında teati edilmiş olan protokolün beşinci maddesine göre Avusturya-Macaristan hükûmeti protokolün imzalanmasından itibaren 15 gün müddet zarfında Dersaadet'te Osmanlı hükûmetine altın akçe olarak 2.5 milyon Osmanlı lirasını ödemeyi taahhüt etmiştir.⁹⁷ Osmanlı hükûmeti ise o sıralar bütçesini

⁹⁵ BOA, *HR.SYS*, 265/1.

⁹⁶ BOA, *BEO*, 3500/262482.

⁹⁷ BOA, *BEO*, 3549/266164. Söz konusu meblağın Mayıs'ın onuncu günü ödenmesi gerektiği belirtilmiştir. Ödeme şekliyle ilgili olarak da Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, ödeme için belirlenen günde Osmanlı Bankası'nın söz konusu meblağı Osmanlı hükûmetinin emrine hazır bulundurması lazım geldiğini vaktiyle beyan ettiğinden Viyana'daki imtiyazlı Allgemeine Österreichische Boden Credit Anstalt Bankası'nın Mayıs'ın sekizinci günü Osmanlı Bankası'nın Londra şubesine 2.5 milyon Osmanlı lirasını teslim edeceği ve bu meblağı Mayıs'ın onuncu günü Dersaadet'te Osmanlı hükûmetinin emrine hazır bulundurması ile durumu Osmanlı Bankası'nın Dersaadet merkezi maarifetiyle Osmanlı hükûmetine vakit kaybetmeden bildirmesinin adı geçen şubeye emir ve ihtar edileceği ve Mayıs'ın onuncu gününde 2.5 milyon Osmanlı lirasının altın olarak Osmanlı hükûmeti emrine hazır bulundurulacağı bildirilmiştir. Ayrıca söz konusu yazının senet kabul edildiği ve 26 Şubat 1909 tarihinde Avusturya ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan protokolün beşinci maddesi gereğince Avusturya-Macaristan tarafından vaki olan taahhüdün söz konusu meblağın ödenmesi suretiyle yerine getirildiğinin de beyan buyurulmasının rica edildiği ifade edilmiştir (BOA, *BEO*, 3549/266164).

denkleştirmeye, borçlarını ödemeye çalıştığından alınan bu tazminat da borçlar için kullanılmıştır.⁹⁸ İpek Mebusu İbrahim Efendi'nin ifadesine göre Avusturya'dan alınan tazminat Bosna ve Hersek muhacirlerine yardım etmek üzere dahi kullanılmamıştır.⁹⁹ Bununla birlikte Bosna ve Hersek'in ilhakından sonra Osmanlı ve Avusturya-Macaristan hükümetleri arasındaki bir diğer sorunu Osmanlı-Avusturya hududu hakkındaki ihtilaf oluşturmuştur. İlhaktan önce de yaşandığı görülen sorunlar¹⁰⁰ ilhak olayının vuku bulmasından sonraki yıllarda da Avusturyalıların kendi lehlerine ellerinde daha çok arazi bulundurmak amacıyla sınır tecavüzlerinde bulunmaları nedeniyle devam etmiştir.¹⁰¹

5. İlhakın Muhtemel Nedenlerinin ve Yol Açtığı Sonuçların Değerlendirilmesi

İşgalinin ardından dile getirilip, bir şaya olarak kalan ve zaten 30 yıldır fiilen idare edilen Bosna ve Hersek'in ilhakı neden 5 Ekim 1908 tarihinde gerçekleştirilmişti? Zira Avusturya-Macaristan İmparatorluğu "Bu lokmayı çoktan yutmuş gitmişti? Şimdi yeniden kurcalamaya sebep ne idi?"¹⁰²

Berlin Antlaşması'nın hükümlerinden birini bir oldubitti ile değiştiren Avusturya-Macaristan'a bu cesareti veren şey muhtemelen bu olayın önemli bir komplikasyona yol açmayacağına olan inancıydı. Zira Bosna ve Hersek topraklarında hükümlerlik hakkı olan Osmanlı

⁹⁸ BOA, *BEO*, 3543/265704; BOA, *BEO*, 3566/267380; *MMZC*, D. I, İS. I, C. III, s. 645; *MMZC*, D. I, İS. I, C. IV, s. 16, 293. Nitekim 1324 (1908-1909) senesine ait bazı mühim ve acil masraflar ile Şubat ayı maaşlarının verilmesi için meclis-i umumiye tarafından 10 Mart 1325 (23 Mart 1909) tarihinde teati edilen mukavelename gereğince karşılık gösterilmeksizin 500.000 Osmanlı lirası Osmanlı Bankası'ndan ve 500.000 Osmanlı lirası da Deutche Orient Bank'tan % 6 faizle borç alınmıştı. Osmanlı Bankası'ndan alınan 500.000 liranın mukavele tarihinden itibaren üç ay ve Deutche Orient Bank'tan alınan 500.000 liranın ise o sene zarfında ödenmesi gerekmekteydi. Mamefih geçen seneye ait fevkalade masrafları karşılamak üzere alınan bu 1 milyon liranın bir hayli açığı bulunan 1325 (1909-1910) senesine ait gelirlerden verilmesine imkân olamayacağı gibi o sene ödenmesi de yapılan mukavelelerin şartları gereğindendi. Bu meblağın ödenmesi için Avusturya hükümetinden alınacak 2.5 milyon Osmanlı lirasından başka bir karşılık mevcut değildi. Ayrıca Mart maaşına harcanmak üzere çeşitli bankalardan yapılacak borç talebi için de Avusturya hükümetinden alınacak 2.5 milyon Osmanlı lirasından başka bir karşılık bulunmamaktaydı (BOA, *BEO*, 3547/266001).

⁹⁹ *MMZC*, D. I, İS. III, C. I, s. 163.

¹⁰⁰ BOA, *BEO*, 3357/251772.

¹⁰¹ BOA, *HR.SYS*, 178/15.

¹⁰² "Konferans", *Tanin*, 24 Eylül 1324, s. 3.

AVUSTURYA-MACARİSTAN İMPARATORLUĞU'NUN BOSNA VE HERSEK'İ İLHAKI
(5 EKİM 1908) VE MÜTEAKİP GELİŞMELER

İmparatorluğu'nun bir savaşı göze alamayacağı gibi Balkanlar'da statükoyu korumak üzere anlaştığı Rusya'nın da bir savaş çıkaramayacağı düşünülmektedir.¹⁰³ Çünkü Rusya büyük bir muharebeden (1904-1905) mağluben çıkmış ve henüz askerî düzenlemelerini tamamlamamıştı. Dâhilî işlerinde de karışık bir hâlde bulunduğundan düvel-i muazzamadan hiçbiriyle muharebeye kalkışamayacağı ve şayet kalkışacak bile olsa müttefiklerinin onu böyle bir teşebbüsten vazgeçirmeye çalışacakları beklenmekteydi.¹⁰⁴

23 Temmuz 1908 tarihinde meşrutiyetin ikinci kez ilanı ve yeni Mebusan Meclisi'ne Bosna ve Hersek'ten de temsilciler seçilerek Bosna ve Hersek'in Osmanlı Devleti'ne bağlı özerk bir yer hâline gelmesi niyetleri ilhaka yol açan önemli bir etken olmuştur.¹⁰⁵ Nitekim Osmanlı Devleti'nde meşruti idarenin tesisi Bosnalılara Avusturya-Macaristan yönetimi altında sahip olduklarından daha demokratik bir anayasa sunarak, Osmanlı Devleti'nin Bosna ve Hersek üzerindeki haklarının iadesini istemesine makul bir sebep teşkil edebilirdi. Meşruti idarenin Bosna ve Hersek'te ortaya çıkaracağı etkilerden dolayı Avusturya hükûmetinin birtakım meselelerle uğraşacağı Aehrenthal tarafından Ischl'de vuku bulan bir mülakatta da dile getirilmiştir.¹⁰⁶

Ağustos 1908'de Said Paşa hükûmeti istifa edip, yerine 5 Ağustos 1908'de Kâmil Paşa sadrazam olmuştu. Hükûmetin yeni ve gelişmiş bir idare sistemi kurma arzusuyla maliye, ordu ve eğitim sisteminin ıslahı ile meşgul olduğu bir sırada iç çekişmeler de aralıksız olarak devam etmekteydi. Bu durum da büyük ve küçük devletlere planlı bir şekilde milletlerarası anlaşmaları hiçe sayıp, Osmanlı İmparatorluğu'nun özellikle siyasi çekişmelerden dolayı zayıflamış olan ordusunun durumundan da yararlanarak, kendi emellerini bir oldubittiye getirmelerine fırsat vermişti.¹⁰⁷

Gittikçe artan Sırp ve Hırvat milliyetçi faaliyetlerine karşı Aehrenthal'in Bosna ve Hersek'i ilhaki, Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesi üzerine Sırpların bu iki vilayeti ele geçirme umutlarını sona erdirebilirdi. Ayrıca Avusturya yönetiminin 30 yılda iki vilayetin sakinlerine yarar sağlayamamasındaki başarısızlıklar işgaldeki anomaliye atfedildiğinden Avusturya'nın bu vilayetlerdeki misyonunu yerine getirmesinin önünü

¹⁰³ Möhring, *a.g.e.*, s. 5.

¹⁰⁴ BOA, *Y.EE.KP*, 33/3258.

¹⁰⁵ Beydilli, *a.g.m.*, s. 176.

¹⁰⁶ BOA, *HR. SYS*, 260/2.

¹⁰⁷ *MMZC*, D. I, İS. I, C. I, s. 3; Yılmazata, *a.g.e.*, s. 132.

açabilirdi. Ne var ki bir bakıma her şeyi göze alarak ilhak olayını gerçekleştiren Aehrenthal'ın bu büyük darbesi Güney Slav sorununu çözmediği gibi yenilgiye uğramasına rağmen Sırbistan'ı da küçük düşürmemiştir; mamafih Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu bir bakıma Sırp hükûmeti seviyesine indirmiştir. Keza Avusturya-Macaristan'ı Almanya'ya bağımlı olmaktan da kurtaramamıştır. Nitekim Avusturya devlet adamları hâlâ dünyanın gözünde Alman koruması altında durmaya devam etmişlerdir.¹⁰⁸

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna ve Hersek'i ilhakında Aehrenthal'e cesaret veren bir hususunda Bosna sınırından Yeni Pazar Sancağı'na doğru yapılması tasarlanan Uvaç-Mitroviçe demir yolu projesi imtiyazını elde etme başarısı olduğu iddia edilmektedir.¹⁰⁹ Bununla birlikte ilhak hadisesi ileride sebep olabilecekleri öngörülemez acemice bir diplomatik hata olarak da değerlendirilmektedir. Zira Avusturya mevhum bir menfaat için Osmanlı Devleti'ni gücendirmiş, Bulgaristan'ı böyle bir harekete sevk ederek Balkan hükûmetleri arasındaki dengeyi bozmuş, Sırbistan'ı sıkıntılı bir duruma sokmuş, kuvvetini henüz toplayamamış Rusya'yı kuşkulandırmış, İtalya'yı gelecek için bir talepte bulunma yoluna sevk etmiş¹¹⁰ ve Almanya'yı bir taraftan kendi müttefikine diğer taraftan Almanya için gerekli olan Osmanlı Devleti'ne karşı müşkül bir duruma düşürmüştür.¹¹¹ Keza benzer görüşler Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun İstanbul Büyükelçisi Pallavicini tarafından da paylaşılmaktadır. Pallavicini, Bosna ve Hersek'in ilhakını tamamen gereksiz ve bütün kötülüklerin başlangıcı olan bir hadise olarak yorumlamaktadır. Nitekim Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne yöneltilen bu saldırı, İtalyanların 1911 yılında Trablusgarp'ı işgal etmelerinin ve böylece Trablusgarp Savaşı ile 1912 yılında Balkan Savaşları'nın vuku bulmasının da temel nedeni olmuştur. Pallavicini'nin değerlendirmesine katıldığı anlaşılan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun İstanbul Askerî Ataşesi Pomiankowski (1909-1918) Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun İtalya'nın Trablusgarp'ı işgaline göz yummasını ve Balkan devletlerinin

¹⁰⁸ Taylor, *a.g.e.*, s. 214-216.

¹⁰⁹ May, *a.g.m.*, s. 527; Mustafa Sarı, "Mitroviçe-Ovaç Demiryolu Projesi Örneğinde Avusturya'nın Balkanlara Yayılma Politikası (1908)", *II. Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Sempozyumu Bildiri Kitabı*, (ed.) Abidin Temizer ve Sevilay Özer, Gece Kitaplığı, Ankara 2017. Theodor von Sosnosky'nin ifadesine göre "Sancak demir yolu aldatmacası sadece bir başlangıçtı; ilhak, dramının kendisiydi", May, *a.g.m.*, s. 527.

¹¹⁰ "Konferans", *Tanin*, 24 Eylül 1324, s. 3.

¹¹¹ BOA, *HR.HMŞ.İŞO*, 42/13.

AVUSTURYA-MACARİSTAN İMPARATORLUĞU'NUN BOSNA VE HERSEK'İ İLHAKI
(5 EKİM 1908) VE MÜTEAKİP GELİŞMELER

Osmanlı Devleti'ne karşı verdikleri mücadelede pasif kalmasını Avusturya-Macaristan diplomasinin büyük ve affedilemeyen bir hatası olarak değerlendirmekte ve dışişleri diplomatlarının Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun bekasının Osmanlı İmparatorluğu'nun bekasından geçtiğini idrak edememiş olmalarını eleştirmektedir.¹¹²

Öte yandan ilhak olayının bir sonucu da Rusya ve İtalya'nın birbirlerine daha da yaklaşmasına ve Balkanlar'da statükonun korunması mümkün olmazsa Avusturya-Macaristan yayılmasına karşı bir önlem olarak oldukça gizli tutulan Racconigi Antlaşması'nın (24 Ekim 1909) imzalanmasına sebep olmasıdır.¹¹³

Avusturyalı diplomat Graf Lützow'a göre ise Aehrenthal'in ilhak kararında Bosna'yı Habsburg İmparatorluğu'na tamamen bağlayarak, şanlı Habsburg tahtına bir eyalet kazandırmak suretiyle adını tarihin altın sayfalarına yazdırma arzusu etkili olmuştur.¹¹⁴ Bu hususla ilgili olarak Aehrenthal ve Berchtold'ün İzvolski ile Buchlau'da yaptıkları görüşmede Bosna ve Hersek'i ilhak ile İmparator Franz Joseph'in son günlerini olduğundan biraz daha parlak hâle getirmek istediklerini söyledikleri ve İzvolski'nin de boğazlara karşılık bu teklifi kabul ettiği ifade edilmektedir.¹¹⁵ Ayrıca ilhak olayının vuku bulmasına ilişkin öne sürülen bir görüş olarak; Avusturya'nın 400 seneden beri gizli düşmanlığı olduğunun, Gazi Sultan Süleyman Han'ın muzafferane Viyana surları altına kadar geldiğini unutmadıklarının ortada olduğunun, özellikle o muharebelerin sırf dinî taassubdan ileri geldiği hatırlanırsa Avusturya Devleti'nin iç yüzünü keşfetmekte zahmet çekilmeyeceğinin ve Avusturya Devleti'nin Bosna ve Hersek'i ilhak etmesinin buna delalet ettiğinin söz konusu edildiği de görülmektedir.¹¹⁶

Bu meselede dikkat çeken bir diğer husus da Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilanı ile Avusturya-Macaristan'ın Bosna ve Hersek'i ilhakının planlanmış bir hamle mi yoksa tesadüfi mi olduğudur. Avusturya hükûmeti Bulgaristan ile bir anlaşma yapmasa bile her iki taraf da atacakları adımdan

¹¹² Joseph Pomiankowski, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü "1914-1918 I. Dünya Savaşı"*, (çev.) K. Turan, Kayıhan, İstanbul 1990, s. 42-43.

¹¹³ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 631-632; Buçukçu, *a.g.e.*, s. 191.

¹¹⁴ Yılmazata, *a.g.e.*, s. 128.

¹¹⁵ Schreiner, *a.g.e.*, s. 214.

¹¹⁶ BOA, *DH.MKT*, 2897/99.

birbirlerini haberdar etmişlerdir.¹¹⁷ Ekim ayı başında Bulgar Prens Ferdinand'ın Avusturya-Macaristan ziyareti sırasında, Aehrenthal, Bulgar Prense ilhakın yakında yapılabileceğini bildirmiş ve Prensün güney vilayetlerinde de aynısını yapmasının doğal olacağını düşündüğünü eklemiştir.¹¹⁸ Avusturya'nın Bulgaristan'ın tam bağımsızlık fikrine destek vermesi oradaki Rus nüfuzunu önemli ölçüde engellemesi, buna mukabil Avusturya nüfuzunu artırması, Bulgaristan'ın panslavist hareketlerin içinde yer almasına engel olması ve Bosna ve Hersek'in ilhakına Slav akvamının tepkisini hafifletmesi amaçlarına yönelik olmuştur. Böylece Avusturya'nın toprak bütünlüğünü tehdit eden Slav milliyetçiliği daha kolay kontrol altına alınabilirdi. Ayrıca bu şekilde Osmanlı Devleti ile diğer devletlerin tepkisi iki

¹¹⁷ Yılmazata, *a.g.e.*, s. 129. 12 Eylül 1908 tarihinde Dolmabahçe'de diplomatlar arasında verilen yemeğe Osmanlı Devleti'ne bağlı vasal bir devlet olarak görülmesi nedeniyle Bulgar temsilci davet edilmemiştir. Daha sonra büyük güçlerin tavsiyesi üzerine son dakikada davet edilmişse de Bulgar temsilci hükümeti tarafından Sofya'ya geri çağırılmıştır. 26 Eylül 1908 tarihli Neue Freie Presse gazetesinin bildirdiğine göre Londra'daki Bulgar temsilci 25 Eylül 1908 tarihinde Reutter'da verdiği bir demeçte artık bağımsızlık zamanının geldiğini açıklamış ve “*Bulgarlar epey zamandır kendilerini Osmanlı Devleti'nin vasalı olarak görmemektedirler. Biz adına kadar öteden beri bağımsız*” ifadesini kullanmıştır, Möhring, 1978, s. 13-14. Öte yandan Avusturya hükümeti ile görüşmeler henüz nihai olarak sonuçlandırılmamışken Mebusan Meclisi'nin 13 Ocak 1909 tarihli birleşiminde söz alan Manastır Mebusu Osmanlı Bulgarı Paçedoref Efendi de Bulgarların istiklallerini ilan etmeleri ile Bosna ve Hersek'in Avusturya hükümeti tarafından hâkimiyet altına alınmasının meşrutiyete iki elim darbe teşkil ettiğini ve izzetinefislerine pek ağır geldiğini ifade ederek sözlerine başlamıştır. Konuşmasına “bu iki devlet” ifadesini kullanarak devam etmesi üzerine diğer mebuslardan “Bulgaristan devlet değil” sedaları yükselmesine rağmen Paçedoref Efendi, Bulgaristan için devlet ifadesini kullanmaya devam ederek, bu iki devlet lehinde, fakat hissiyattan ziyade akıl ve mantıkça düşünülmesini istemiş, izzetinefislerinin hassas olmasını gerektiren tarafın istibdat devrinin memleketlerinin ayıplarını örtme konusundaki mahareti olduğunu, 20-30 seneden beri mekteplerde okutulan kitaplarda bu iki kıtanın Osmanlı memleketleri arasında gösterildiğini belirtmiştir. Bu sözlerin üzerine mecliste gürültüler yükselmişse de meclis reisinin araya girmesiyle sözlerine devam etmiş ve gazetelerin de aynı çaresiz durumda bulduklarını, sansür usûlünün bu iki vilayetin durumunu hakikatten çok aldatma olarak gösterdiklerini, kendilerini aldatmamaları gerektiğini, zira bu iki meselenin aldıkları hâllerin vücuda gelmeyeceğini ve aksini düşünmenin büyük “safderunluk” olduğunu söylemiştir. Meclisten yükselen tepkilerle birlikte sözlerine devam eden Paçedoref Efendi, düvel-i muazzama bu vilâyetlerin Avusturya'nın olmayacağına karar verse bile yine Osmanlılara verileceğini zannetmediğini, ya Sırbistan'a verileceğini ya da Karadağ ile Sırbistan arasında taksim edileceğini düşündüğünü ifade etmiş ve yine mecliste gürültülerle tepki görmüştür. Osmanlılara verilmesine karar verilse bile bu iki devletle muharebe etmeden meselenin sonuçlanmayacağını düşünen Paçedoref Efendi'nin bu sözlerine karşılık bir mebus kendisinin konferansta Avusturya azası sıfatıyla söz etmemesini söylemiştir. Paçedoref Efendi bu iki meseleden dolayı mücavir iki devletle uzun süre husumette kalmadan meselenin bir an evvel tesviye edilmesi gerektiğini belirtmiştir (*MMZC*, D. I, İS. I, C. I, s. 172).

¹¹⁸ Möhring, *a.g.e.*, s. 13.

AVUSTURYA-MACARİSTAN İMPARATORLUĞU'NUN BOSNA VE HERSEK'İ İLHAKI
(5 EKİM 1908) VE MÜTEAKİP GELİŞMELER

tarafa çevrilmiş ve Berlin Antlaşması'nı çiğneyen tek taraf Avusturya-Macaristan olmamıştır. Bulgaristan ise bağımsızlığını ilan ederken olası bir savaş ihtimaline karşı Avusturya'nın gerek diplomatik gerekse askerî desteğine güvenmiştir.¹¹⁹

Sonuç

“Bosna mâcerası muslihâne bir düzeltilme yoluna yaklaştırılıp bizim için büyük bir siyasî muvaffakiyet temin etmekle beraber yine öyle bir vaziyet ortaya çıkacaktı ki, istikbal için asla iyi şeylere mucib olamayacağından hiç şüphe edilemezdi.” Mahmud Muhtar¹²⁰

Bosna ve Hersek'in ilhakına yönelik söylentilerin işgalin ardından dillendirilmeye başladığı görülmektedir. Her ne kadar bu söylentiler o sıralar ne Berlin Antlaşması'na ne de Avusturya'nın cari olan politikasına uygun görülmüş olsa da gazetelerde bu haberlerin yer alması tecrübe makamında basın vasıtasıyla ilhak olayına ilişkin reaksiyonları belirli bir düzeyde ölçmeye katkı sağlamış olmalıdır. Aslında bu açıdan bakıldığında dahi ilhakın gerçekleşmesinden çok gerçekleşme tarihi bakımından sürpriz bir gelişme olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. Zira müstakbel ilhakla ilgili olarak devletler arasında çeşitli pazarlıkların dahi yapıldığı görülmektedir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin Bosna ve Hersek ile ilgili gelişmeleri sefaretleri ve şebenderlikleri aracılığıyla takip etmesi ve bu hususa önem vermesi Bosna ve Hersek'i kati surette kaybetmiş olarak algılamadığına delalet etmektedir. Nitekim Bosna ve Hersek'in işgalinin geçici olduğu Berlin Antlaşması'nda (1878) ve İstanbul Sözleşmesi'nde de (1879) kesin olarak belirtilmişti.

Söz konusu anlaşmaların hilafında, Osmanlı Devleti'ne karşı “pek ziyade hürmetsizce” hareket edilerek gerçekleştirilen Bosna ve Hersek'in ilhakının, meşrutiyetin ikinci kez ilanından birkaç ay sonra vuku bulması ise meşruti hükûmetin hukukuna ve haysiyetine zarar vermiştir. Bosna ve Hersek halkı diğer memleketlerdeki Osmanlı halkı ile birlikte meşruti hükûmetin kazanımlarından yararlanabilecekken Avusturya-Macaristan İmparatorluğu geçici işgali altında bulunan bu vilayetleri Osmanlı Devleti'ne terk etmek yerine ilhak etmeyi tercih etmiştir. Bu durum ise bir bakıma Vilâyet-ı Selâse

¹¹⁹ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 626.

¹²⁰ Mahmud Muhtar, *a.g.e.*, s. 106.

meselesi ile ilgili olarak Babiali'ye ıslahat konusunu öne süren Avusturya'nın Osmanlı Devleti'nde gerçekleştirilen bir ıslahattan çekinmiş olması anlamına gelmiştir.

Osmanlı hükûmetinin ihlal edilen hukukunu ve haysiyetini koruyabilmek için yapabildiklerininse devletler arasındaki ilişkilerden istifade etmekle sınırlı kaldığı görülmektedir. Bu durum Sadrazam Kâmil Paşa'nın da devrin Kanuni devri olmadığını belirttiği üzere devletin içinde bulunduğu aciziyeti de gözler önüne sermiştir. Öte yandan bu olaya Osmanlı halkının çeşitli şekillerde, hatta kimi zaman kendi menfaatlerinden fedakârlık etmek suretiyle gösterdikleri tepki ise takdire şayan bir dayanışma ruhuna örnek olmuştur. Ayrıca kamuoyunun tesiri ve Avusturya mallarına yapılan boykotun Babiali'nin Avusturya Devleti'nden talep ettiği tavizleri elde etmesinde oldukça önemli bir rol oynadığı da belirtilmelidir.

Öte yandan uluslararası antlaşmalara ve hukuka aykırı bir şekilde gerçekleştirilen ilhakın devletler arasındaki ilişkileri ve dengeleri de bozduğu görülmektedir. İlhak, Balkanlar'daki statükonun bozulmasının gelecekte kendi haklarını da tehlikeye düşüreceğini düşünen Sırbistan ve Karadağ hükûmetlerinin de heyecana kapılmalarına, savaş hazırlıklarına başlamalarına ve işi adeta Avusturya'ya harp ilan etmek derecesine kadar vardırımlarına neden olmuştur. Ancak devletler Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yaptığının Berlin Antlaşması'na aykırı olduğunu ortaya koymakla birlikte, Osmanlı Devleti'nin ilhak edilen hukukuna karşı meselenin bir savaşa meydan vermeden, maddi bir tazminat ile halledilmesinden yana olmuşlardır. Keza Bosna krizinin müsebbibi Avusturya hükûmetinin de bu hamleyi yaparken pek de savaştan yana olmadığını söylemek mümkün gözükmemektedir. Zira Sırp hükûmetine "akilane ve itidalkârane" hareket etmesi lüzumunu tavsiye etmiş olmalarından dolayı devletlere teşekkür etmesi buna delalet etmektedir. Nitekim o zaman için en büyük tehlikelerden biri bu hükûmetlerin karşı karşıya gelmesi olarak görülmekteydi. Halbuki mevcut durumda bizzat Avusturya hükûmetinin devletlerden böyle bir talepte bulunduğu anlaşılmaktadır. Mamafih Sırp'lar artık Avusturya saldırısının sadece ertelendiğinden emin olarak ciddi bir Avusturya karşıtı politikaya çoktan başlamışlardır. Öte yandan Sırp hükûmetlerinin askerî hazırlıklar yapmalarının ve kendilerine müttefikler aramalarının Avusturya Devleti'nin Babiali ile anlaşma yapmasında bir diğer önemli etken olduğu ifade edilmelidir. Ne var ki ilhak krizi, o an için bir savaşla sonuçlanmasa da gelecekte vuku bulacak savaşların ve Osmanlı Devleti'nin diğer toprak

AVUSTURYA-MACARİSTAN İMPARATORLUĞU'NUN BOSNA VE HERSEK'İ İLHAKI
(5 EKİM 1908) VE MÜTEAKİP GELİŞMELER

kayıplarının doğrudan ya da dolaylı sebeplerinden birini teşkil ederek tarihteki yerini almıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Evrakı

A.MTZ.(04)

171/47.

BEO

3357/251772, 3412/255839, 3426/256940, 3427/257001, 3445/258352,
3500/262482, 3504/262763, 3504/262765, 3543/265704, 3547/266001,
3549/266164, 3566/267380.

DH.MKT

2629/86, 2635/57, 2637/18, 2653/69, 2662/8, 2662/97, 2681/22, 2683/81,
2687/1, 2693/6, 2897/99.

DH.ŞFR

405/89.

HR.HMŞ.İŞO

42/13.

HR.SYS

168/72, 178/15, 260/2, 263/1, 265/1.

Y.A.HUS

389/74, 513/99; 518/53, 518/63, 525/56, 525/66, 525/68, 525/70, 525/121.

Y.E.E

83/10.

Y.EE.KP

33/3258, 33/3273.

Y.PRK.DH

14/43.

Y.PRK.TKM

51/20.

Diğer Yayınlar

ANDRÁS, Joó, “Pallavicini, János Marquis de (1848-1941)”, *The Encyclopedia of World War I*, (ed.) Spencer C. Tuncker, Cilt I, Abc-Clio, California 2005, ss. 893.

“Another War Scare”, *South Wales Daily News*, 18 Şubat 1908.

ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997.

“Austro-Hungarian Policy in the Balkans”, *The Morning Post*, 28 Ocak 1908. *Avusturya Macaristan Hükümeti ve Ordusu*, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet 1914.

AYDIN, Mithat, “İstanbul Konferansı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt EK-I, 2016, ss. 673-674.

AYDIN, Mustafa, “Karadeniz’in Tarafsızlığının Kaldırılmasına Dair Gelişmeler ve 13 Mart 1871 Londra Antlaşması”, *Yakın Dönem Türkiye Tarihi Araştırmaları*, Der Yayınları, İstanbul 2019, ss. 160-186.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt II [Kısım 1], Türk Tarih Kurumu, Ankara 1943.

BEYDİLLİ, Kemal, “Avusturya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt IV, 1991, ss. 174-177.

Bosna-Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919), T.C. Başbakanlık, Devlet Arşivleri GenelMüdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1992.

“Bosna-Hersek Protokolü”, *Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Yakın Tarihimizin Belgesi 1908-1925, Sırâtümostakim Mecmuası*, (ed.) İskender Türe, Cilt V, Bağcılar Belediyesi, İstanbul 2015.

BRIDGE, F. R., *From Sadowa to Sarajevo: The Foreign Policy of Austria-Hungary 1866-1914*, Routledge & Kegan Paul, London and Boston 1972.

_____, “Habsburg Monarşisi ve Osmanlı İmparatorluğu, 1900-1918”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu ve Büyük Güçler*, (ed.) Marian Kent, (çev.) Ahmet Fethi, Alfa, İstanbul 2013, ss. 57-88.

BUÇUKÇU, Öner, *1908-1913 Osmanlı Dış Politikası: Buhran-ı Meşrutiyet*, Tezkire, İstanbul 2014.

AVUSTURYA-MACARİSTAN İMPARATORLUĞU'NUN BOSNA VE HERSEK'İ İLHAKI
(5 EKİM 1908) VE MÜTEAKİP GELİŞMELER

ÇELİKER, Fahri, *Avusturya'nın ve Türk-Avusturya İlişkilerinin Tarihçesi. Askerî Tarih Bülteni Eki [İkinci Viyana Kuşatmasının 300. Yılı Dolayısıyla]*, Gnkur, Ankara 1983.

ÇETİNKAYA, Y. Doğan, *1908 Osmanlı Boykotu: Bir Toplumsal Hareketin Analizi*, İletişim, İstanbul 2004.

ELDEM, Edhem, “Birlikte Yükselen ve Çöken İmparatorluklar: Habsburglar ve Osmanlıların Ortak Kaderi”, *Türkiye-Avusturya İlişkilerinde Zamana Yolculuk*, (ed.) B. Öztuncay, Mas, İstanbul 2006, ss. 108-125.

ELMACI, Mehmet Emin, “1908 Avusturya Boykotunda Liman İşçileri”, *Kebikeç*, Sayı 5, 1997, ss. 155-162.

_____, “Karikatürlerle Avusturya Boykotajı”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 63, 1999, ss. 48-53.

ERİM, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Cilt I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1953.

GENCER, Ali İhsan, “Berlin Antlaşması”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt V, 1992, ss. 516-517.

GÖLEN, Zafer, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Bosna Hersek'in İlhakına Tepkiler”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 60, 1998, ss. 9-16.

“Konferans”, *Tanin*, 24 Eylül 1324.

Mahmud Muhtar, *Maziye Bir Nazar Berlin Andlaşmasından Harb-i Umûmîye Kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya Münasebetleri*, (ed.) Erol Kılınç, Ötüken, İstanbul 1999.

MAY, J. Arthur, “The Novibazar Railway Project”, *The Journal of Modern History*, Cilt X, Sayı 4, 1938, ss. 496-527.

MMZC (D. I, İS. I), Cilt I, TBMM Basımevi, Ankara 1982.

MMZC (D. I, İS. I), Cilt III, TBMM Basımevi, Ankara 1982.

MMZC (D. I, İS. I), Cilt IV, TBMM Basımevi, Ankara ty.

MMZC (D. I, İS. III), Cilt I, TBMM Basımevi, Ankara 1986.

MÖHRING, Rubina, *Die Beziehungen Zwischen Österreich-Ungarn und dem Osmanischen Reich 1908 - 1912*, Universität Wien Geisteswissenschaftliche Fakultät, PhD dissertation, Wien 1978.

POMIANKOWISKI, Joseph, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü "1914-1918 I. Dünya Savaşı"*, (çev.) K. Turan, Kayıhan, İstanbul 1990.

PRIBRAM, Alfred Francis, *Austrian Foreign Policy, 1908-18*, Georg Allen & Unwin, London 1923.

"Proklamation", *Wiener Zeitung*, 7 Ekim 1908.

SARI, Mustafa, "Mitroviçe-Ovaç Demiryolu Projesi Örneğinde Avusturya'nın Balkanlara Yayılma Politikası (1908)", *II. Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Sempozyumu Bildiri Kitabı*, (ed.) Abidin Temizer ve Sevılay Özer, Gece Kitaplığı, Ankara 2017, ss. 643-673.

SCHREINER, George Abel, *Entente Diplomacy and the World*, The Knickerbocker, New York and London 1921.

STEED, H. W., PHILLIPS, W. A. ve HANNAY, D., *A Short History of Austria-Hungary and Poland*, The Encyclopaedia Britannica, London 1914.

TAYLOR, A. J. P., *The Habsburg Monarchy 1809-1918: A History of the Austrian Empire and Austria-Hungary*, Western Printing Services, London [1948].

UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih*, Der, İstanbul 2008.

WANK, Solomon, *In the Twilight of Empire: Count Alois Lexa von Aehrenthal (1854-1912)*, Böhlau, Wien-Köln-Weimar 2009.

YILMAZATA, Mehmet, *Savaşa Giden Yol: 1908 Bosna-Hersek'in İlhakı*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2013.

EKLER

EK-1: DEVLET-İ ÂLIYYE İLE AVUSTURYA VE MACARİSTAN DEVLETİ ARASINDA YENİPAZAR SANCAĞI HAKKINDA AKDEDİLEN 21 NİSAN 1879 TARİHLİ MUKÂVELENÂME

Devlet-i âliyye ile Avusturya ve Macaristan Devleti, Berlin Mu'âhedesi'nin yirmi beşinci bendinde meşrû olan ikâme-i asker mâddesinin teferru'âtını kendi beynlerinde kararlaştırmak hakkını muhâfaza eylemiş olduklarından Bosna ve Hersek'de asker ikâmesi keyfiyeti bu memleketler üzerindeki hukûk-ı hükümrânî-i pâdişâhiye aslâ hâlel götürmediğinden bu iş için taraf-ı Devlet-i âliyye'den Hâriciye Nâzırı devletlü Aleksandr Kara Teodori Paşa ve Ma'ârif-i Umûmiyye Nâzırı atûfetlü Münîf Efendi hazerâti ve Avusturya Devleti cânibinden Der-sa'âdet sefiri Kont Fransuva[François] Ziçi hazretleri murahhas ta'yîn olunmuşdur. Müşârün-ileyhim yolunda ve muntazam görünen ruhsatnâmelerini ba'de't-te'âtî mevâdd-ı âtiyye bi'l-ittifak karâr vermişlerdir.

Birinci Madde

Bosna ve Hersek eyâletleri Berlin Mu'âhedesi'nin yirmi beşinci mâddesi mücebince Avusturya tarafından idâre olunacaktır. Ma'a-hâzâ Avusturya Devleti şimdiki me'mûrlardan hüsn-i îfâ-yı me'mûriyyetce lâzım olan ehliyet ve kabiliyetine mâlik zâtların ibkâ olunmasına i'tirâz etmez. Me'mûrların tebdîli hâlinde Avusturya Devleti haleflerini alâ-tarîki't-tercîh an-asl Bosna ve Hersekli olanlardan intihâb eyleyecektir.

İkinci Madde

El-yevm Bosna ve Hersek'de mevcûd olan bi'l-cümle dîn ü mezhebin hürriyeti ve icrâ-yı alenîsi bu eyâletlerde temekkün veyâ ikâmet eden bi'l-cümle eşhâs için te'mîn olunacak ve ale'l-husûs İslâmlar ulemâlarıyla olan münâsebetlerinde tamâmiyle serbest olacaklardır. Avusturya kumandanlarıyla me'mûrîn-i mülkiyyesi ırz ve nâmûs ve ahlâk ve âdâta ve serbestî-i âyîne ve İslâmların cânen ve mâlen emniyyetine bir gûne hâlel îrâs edilmemesine fevka'l-gâye dikkat ve i'tinâ edecekler ve İslâmların cân ü mâl ve dînine ta'arruz eden kimse şedîden te'dîb edilecektir. Nâm-ı nâmî-i hazret-i pâdişâhî kemâ-fi's-sâbık hutbelerde zikrolunacaktır ve sancak-ı Osmânînin minârelere çekilmesi âdet olduğu takdîrde bu âdete ri'âyet edilecektir.

Üçüncü Madde

Bosna ve Hersek'in vâridâtı münhasıran onların ihtiyâc ve idârelerine ve lüzûm görünen ıslâhâtlarına sarf olunacaktır.

Dördüncü Madde

SENEM GÖNENÇ

Meskûkât-ı nakdiyye-i Osmâniyye Bosna ve Hersek'de kemâ-kân tedâvül edecektir.

Beşinci Madde

Bâb-ı Âlî devlete â'id olup istihkâmlarda ve kışlalarda kalan esliha ve mühimmât-ı harbiyye ve eşya-yı sâ'ireyi istediği gibi isti'mâl edecek ve bunların defteri devleteyn komiserleri ma'rifetiyle tanzîm olunacaktır.

Altıncı Madde

Bosna ve Hersek ahâlîsinden olup bu eyâletler hâricinde ikâmet veya seyâhat edenler hakkında olunacak mu'âmele ilerüde bir mukâvele-i mahsûsa ile tanzîm edilecektir.

Yedinci Madde

Berlin Mu'âhedesi'nin Yeni Pazar Sancağı'na müte'allik yirmi beşinci mâddesinden cihet-i politika ve askeriyyece matlûb olan maksadı, menfa'at-ı müşterekeye mebnî istihsâl için ne yolda hareket olunacağını şimdiden ta'yîne karar verilmiş olmağla Avusturya Devleti sancak-ı mezkûre Avusturya askerinin ne vakitte duhûl edeceğini evvelce Bâb-ı Âlî'ye haber vermekliği ta'ahhüd eder. Devleteyn, beyhûde ızâ'a-ı vakitden ihtirâzen Avusturya askerinin levâzımâtına ve iskânlarına müte'allik mesâ'ili ve teferru'ât-ı sâ'ireyi beynlerinde doğrudan doğruya kararlaşdırmak üzere inde'l-icâb kendi kumandanlarına ve me'mûrlarına bilâte'hîr lâzım gelen me'zûniyeti i'tâ eylemekliğini şimdiden ta'ahhüd ederler. Bundan dolayı vuku' bulacak bi'l-cümle masârifin Avusturya Devleti tarafından tesviye edilmesi mukarrerdir.

Sekizinci Madde

Avusturya askerinin Yeni Pazar'da bulunması keyfiyeti her sınıf Osmanlı me'mûrîn-i mülkiyye ve adliyye ve mâlîyyesinin icrâ-yı me'mûriyetlerine aslâ ma'nî olmayup mûmâ-ileyhim yine evvelki gibi münhasıran ve bi'z-zât Bâb-ı Âlî'nin evâmiri tahtında işlerine devâm edeceklerdir.

Dokuzuncu Madde

Bâb-ı Âlî Yeni Pazar Sancağı'nda Avusturya askerinin ikâmet eylediği noktalarda kendi asâkir-i muntazamasını dahi ikâme etmek ister ise bu bâbda aslâ ikâ'-ı mevânî olunmayacak ve devleteyn askeri adedce müsâ'adât-ı askeriyyece ve serbestî-i harekâtca müsâvât-ı kâmile tahtında bulundurulacaktır. Bâbı Âlî Yeni Pazar Sancağı'nın hiçbir tarafında asâkir-i gayr-ı muntazama ikâme etmemekliği ta'ahhüd eder.

Onuncu Madde

Şurası mukarrerdir ki Avusturya Devleti'nin yedinci mâdde mücebince Yeni Pazar Sancağı'nda icâb-ı ahvâle göre mikdâr-ı kâfi asker ikâme etmek hakkında olan salâhiyyeti işbu tedâbîr vâsıtasıyla kasr ve tahdîd

AVUSTURYA-MACARİSTAN İMPARATORLUĞU'NUN BOSNA VE HERSEK'İ İLHAKI
(5 EKİM 1908) VE MÜTEAKİP GELİŞMELER

edilmemek lâzım gelecektir. Tasdîkan li'l-makâl murahhasân-ı muşârünileyhim işbu mukâvelenâmeyi imzâ ve temhîr etmişlerdir. Bin sekiz yüz yetmiş dokuz senesi Nisân'ının yirmi birinde Der-sa'âdet'de tanzîm olunmuşdur.

Zeyl

Şurası mukarrerdir ki Avusturya Devleti ahvâl-i hâzırada Berlin Mu'âhedesî'nin yirmi beşinci bendinden münba'îs bi'l-cümle hukûkunu muhâfaza ile berâber yalnız "Lim" nehri üzerinde ve Sırbistan ve Karadağ hudûdu arasında vâki' üç noktada, yani "Piriboy", "Piripe-Pulya" ve "Biyelo-Polye" nâm mahâllerde asker ikâme etmek niyetindedir. Bu iş için el-yevm tertîb ve tahsîs edilen askerın mikdârı dört-beş bin kişiyi tecâvüz etmeyecektir. Eğer hasbe'l-vukû'ât diğer mahallerde dahi asker ikâmesine lüzûm görünür ise her iki taraf dahi yedinci mâddenin ahkâmına tevfiikan hareket eyleyecektir. Fakat Avusturya Devleti "Raguzna" balkanının her kangı noktasında olur ise olsun ba'zı asker ikâme etmek niyetinde bulunur ise ol bâbda Bâbı Âlî ile doğrudan doğruya uyuşacaktır. Fî 9/21 Nisan sene [12]79.¹²¹

¹²¹ *Bosna-Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919)*, s. 104-106.

**EK-2: HÜKÛMET-İ SENİYYE İLE AVUSTURYA-MACARİSTAN
HÜKÛMETİ BEYNİNDE TANZİM VE İMZA OLUNAN
PROTOKOLÜN TERCÜMESİ SURETİDİR**

Hükûmet-i Seniyye ile Avusturya ve Macaristan hükûmet-i müşterekesi beynlerinde muallakta bulunan bazı mesâili bil-ittifâk fasl u tesviye etmek arzusunda buldukları cihetle muharrirîn-i imzâ Sadrazam fehâmetlü devletlü Hüseyin Hilmî Paşa hazretleriyle Hâriciye Nezâreti Vekili atûfetlü Gabriel Noradunkyan Efendi hazretleri ve Avusturya ve Macaristan fevkalâde ve murahhas Büyükelçisi asâletlü Johann Marquis Pallavicini hükûmet-i metbû'aları tarafından usûl ve nizâmı vechile me'zûniyet-i lâzimeyi hâiz oldukları halde mevâdd-ı âtiyyeyi kararlaştırmışlardır.

Birinci Madde

Avusturya ve Macaristan hükûmeti kadîm Yeni Pazar Sancağı hakkında Berlin Muâhedenâmesi ve Dersâadet'te mün'akid 21 Nisan sene 1879 tarihli mukavelenâme ile kendisine tevdi' olunan bi'l-cümle hukuktan sûret-i sarîhada ferâgat ettiğini beyân eder.

İkinci Madde

21 Nisan sene 1879 tarihli muâhede ile Avusturya ve Macaristan hükûmet-i müşterekesinin Bosna ve Hersek hakkındaki kararı aleyhine cânib-i Bâbîâlî'den icrâ olunan protesto ve işbu karara mugayir olarak hükûmât-ı müte'âkıde beyninde mevcûd sâir bi'l-cümle ahkâm veya mukarrerât fesh ve ilga edilerek yerlerine eyâleteyn-i mezkûreteyn hakkında mevcûd her gûne ihtilâfin beynlerinde faysalpezîr olduğunu ve karâr-ı mezkûrla Bosna ve Hersek'te tahaddüs eden hâl-i cedîdin hükûmet-i seniyyece sûret-i kat'iyede tanınmış bulunduğunu mübeyyin ve müeyyid bulunan işbu protokol kaim edilmiştir.

Üçüncü Madde

An-asl Bosna ve Hersek ahâlisinden olup elyevm memâlik-i Osmâniyye'de bulunan işbu protokolün hîn-i tasdîkinde tarafeyn-i âkıdeyn beyninde teâtî olunacak notalarda zikrolunan eşhâs müstesnâdır ve bir de anasl memâlik-i Osmâniyye'nin aksâm-ı muhtelifesi ahâlisinden olup Bosna ve Hersek'te seyâhat tarîkiyle veya muayyen sûrette ikamet eden tebaa-ı Osmâniyye kemâkân tâbi'iyet-i Osmâniyyelerini muhâfazaya devam eyleyeceklerdir.

Bosna ve Hersek ahâlisinden olup eyâleteyn-i mezkûreteynde sâkin bulunan sükkân kemâfi's-sâbık Bosna ve Hersek kavânînine tevfiik hareket ederek memâlik-i Osmâniyye'ye hicrette serbest olacaklar ve memâlik-i Osmâniyye'ye geldiklerinde tebaa-ı Osmâniyye sıfatıyla kabul edileceklerdir.

AVUSTURYA-MACARİSTAN İMPARATORLUĞU'NUN BOSNA VE HERSEK'İ İLHAKI
(5 EKİM 1908) VE MÜTEAKİP GELİŞMELER

Gerek bunlar ve gerek Bosna ve Hersek ahâlisinden olup elyevm memâlik-i Osmâniyye'de bulunanlar Bosna ve Hersek'te kâin emlâklarını keyfe mâ yeşâ tasarruf ve isti'mâl etmek ve iltizâma vermek veya doğrudan doğruya bizzat veya şahs-i sâlisler ma'rifetiyle idare eylemek hakkını hâiz olacaklardır. Şurası mukarrerdir ki an-asıl Bosna ve Hersek ahâlisinden olup hicret etmemek fikriyle bademâ memâlik-i Osmâniyye'ye azîmet edecek olan kesân hakkında memâlik-i Osmâniyye'de Avusturya veya Macaristan tebaası misillü muamele olunacaktır.

Dördüncü Madde

Bosna ve Hersek'te sâkin olan veya muvakkaten ikamet eden ahâlî-i İslâmiyye'ye kemâkân serbestî-i mezheb ve serbestî-i âyîn-i ibâdet te'mîn edilecektir. Bi'l-cümle nüfûs-ı İslâmiyye mezâhib-i sâireye mensûb bi'l-cümle Bosna ve Hersek ahâlisinin hâiz oldukları aynı hukuk-ı mülkiyye ve siyâsiyyeden istifadede devam edeceklerdir. Cevâmi'-i şerîfede halife-i Müslimîn sıfatıyla nâm-ı nâmî-i hazret-i Pâdişâhiye hutbe kırâatine devam edilecektir. Hukuk-ı evkafa kemâkân riâyet olunacak ve ahâlî-i İslâmiyye'nin rüesâ-yı dîniyyeleriyle olan münâsebâtına asla îka'-ı mevânî' edilmeyecektir. Rü'esâ-yı mûmâileyhim kemâfissâbık makam-ı meşîhat-ı İslâmiyye'ye tâbi olacaklar. Reîs-i ulemânın menşûru cânib-i meşîhatten itâ kılınacaktır.

Beşinci Madde

Devlet-i âliyye Arâzî Kanûnnâmesi ahkâmı mücebince hükûmet-i seniyyenin Bosna ve Hersek'te emlâk-ı muhtelifeye mutasarrıf bulunduğu bir hükûm-i karâr ile dahi mertebe-i sübûta vâsıl olmuş olmağla Avusturya ve Macaristan hükûmet-i müşterekesi işbu protokolün tasdîki tarihinden itibaren 15 gün zarfında emlâk-ı mezkûrenin bedeli olmak üzere Dersââdet'te hükûmet-i seniyyeye altın olarak 2.5 milyon lirayı Osmânî tediye etmeyi taahhüd eyler.

Altıncı Madde

Avusturya ve Macaristan hükûmeti işbu protokolün tasdîki tarihinden itibaren iki sene zarfında Devlet-i âliyye ile Avrupa hukuk-ı düvelî esası üzerine bir ticâret muâhedenâmesi akdetmeyi taahhüd eyler. İşbu muâhedenâme Bâbîâlî'nin sâir ticâret muâhedâtı aynı esas üzerine akd ve mevki'-i tatbîkine vaz' olundukta meriyyü'l-icrâ olacaktır. Buna intizâren Avusturya ve Macaristan hükûmeti işbu protokolün tasdîkinden itibaren 15 gün zarfında memâlik-i şâhânedede râyic üzere alınan resm-i gümrüğün yüzde 11'den 15'e iblâğına ve âtiyyü'z-zikr beş maddeye yeniden inhisârlar vazına (petrol, sigara kâğıdı, kibrit, küül ve oyun kâğıdı) veyahut bunlardan istihlâk rûsûm-ı munzaması istifâsına muvâfakat eder. Şu kadar ki aynı muâmelenin aynı zamanda ve bilâfark ve istisnâ memâlik-i sâire idhâlâtı hakkında tatbîk olunması meşrûttur. İnhisâra tâbi mevâdın idhâli husûsunda işbu inhisârlar

idaresi aynı mevâdın idhâlât-ı seneviyesi esası üzerine müesses yüzdesi nisbetinde Avusturya veya Macaristan mevâridâtından olan eşya tedârikine mecbûrdur. Şu kadar ki inhisâra tâbi mevâdın teslîmi için teklîf olunacak fiyatların hîn-i iştirâda piyasanın hâl ve mevki'ine tevâfuk etmesi ve itâ olunacak eşyanın cins ve nevlere ve işbu cins ve nevlere eşya için son üç sene zarfında kayd ve işâret edilmiş olan fiyatların hadd-i vasatîsi dahi nazâr-ı itibâra alınmak lazım gelir. Şurası mukarrerdir ki şâyet Devlet-i âliyye sâlifü'z-zikr beş madde üzerine yeni inhisârlar vaz edecek yerde bunlara istihlâk rûsûm-ı munzaması tarhına karar verecek olur ise işbu rûsûm-ı munzama memâlik-i Osmâniyye ile diğeri bi'l-cümle memâlikin mahsûlât-ı mûmâsilesine dahi aynı derecede tarh kılınacaktır.

Yedinci Madde

Devlet-i âliyye'nin posta hizmetinde hâiz olduğu hakk-ı hükûmânîyi tasdîken Avusturya ve Macaristan hükûmet-i müşterekesi elyevm ecnebî postahâneleri mevcûd olmayan mahallerdeki Avusturya ve Macaristan postahânelerini işbu protokolün tasdîkini müteâkib lağvetmeyi taahhüd ettiği gibi memâlik-i şâhânede postahâneleri mevcûd olan düvel-i sâire bunları lağvettikçe kendisi dahi memâlik-i Osmâniyye'deki sâir postahânelerini lağvetmeyi taahhüd eyler.

Sekizinci Madde

Bâbiâlî memâlik-i Osmâniyye'de uhûd-ı atîka usûlüne hitâm vermek ve yerine hukuk-ı düvel usûlünü vaz eylemek maksadıyla alakadar olan düvel-i muazzama ile bir Avrupa konferansında veya sûret-i âharla müzakereler icrâsı fikr ve niyetinde bulunduğu cihetle Avusturya ve Macaristan hükûmeti Bâbiâlî'nin işbu niyâtının hak ve savâba mukarretini bi't-tasdîk bu husûsta kendisine muâvenet-i kâmile ve samîmiyyede bulunacağını şimdiden beyân eyler.

Dokuzuncu Madde

İşbu protokol tasdîk olunacak ve tasdîknâmelerin teâtîsini müteâkib meriyyü'l-icrâ olacaktır. Tasdîknâmeler sûrat-i mümkün ile nihâyet işbu protokolün tarihinden itibâren iki ay zarfında Dersâadet'te teâtî olunacaktır.¹²²

¹²² HR.SYS, 265/1; "Bosna-Hersek Protokolü", *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Yakın Tarihimizin Belgesi 1908-1925, Sırâtumüstakim Mecmuası*, (ed.) İskender Türe, Cilt V, Bağcılar Belediyesi, İstanbul 2015, s. 354-355.

ATATÜRK DÖNEMİ BALKAN POLİTİKASI BAĞLAMINDA TÜRKİYE-YUNANİSTAN EK ANTLAŞMASI

Sezai ÖZTAŞ* - Gürhan KINALI**

ÖZ

İkinci Dünya Savaşı öncesi Balkanlarda revizyonist devletlere karşı alınan önlemler yetersizdi. Eksikliği gidermek isteyen Türkiye ve Yunanistan, 1930 Dostluk Antlaşması ve 1933 Samimi Anlaşma Pakti'ndan doğan iş birliğinin genişletilmesine ek olmak üzere 1938 yılında yeni bir antlaşma imzalamışlardır. Antlaşma siyasi ve askeri boyutları bulunan emniyet sistemi olarak Atatürk dönemi Türk-Yunan ilişkilerinin doruk noktasıydı. Mevcut düzenlemelere eklenen hükümlere göre bağıtılı iki devletten birine saldırı devletin askerlerini diğer devlet kendi topraklarından geçirmeyecek, icabında silahla karşı konularak tarafsız kalınacaktı. Böylece iki devlet Balkan ortalarından gelecek bir saldırıya karşı topraklarının güvenliğini sağlamışlardır. Ayrıca kendi toprakları üzerinde birbirlerinin emniyetini bozacak veya hükümetini değiştirecek girişimleri de engelleyeceklerdi. Kurulan ittifak rejimi Balkan Antantı'nın ruhuna uygun olmanın yanında bu ruhun geliştirilmesini de amaçlamıştır. Samimi Anlaşma Pakti ve Balkan Antantı Türkiye'nin barışseverliği ve Atatürk'ün uzağı gören siyasetinin bir sonucuydu. 1938 Ek Antlaşması ise bu siyasetin bir uzantısı ve en ileri aşaması olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türk Dış Politikası, Türk-Yunan Antlaşmaları, Mustafa Kemal Atatürk, Elefterios Venizelos, İoannis Metaksas

* Doç. Dr., Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Tekirdağ, ORCID: orcid.org/0000-0002-1742-4200, E-posta: soztas@nku.edu.tr

** Öğr. Gör. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, Kırklareli, ORCID: orcid.org/0000-0002-1645-3480, E-posta: gurhan.kinali@klu.edu.tr



SEZAI ÖZTAŞ - GÜRHAN KINALI

**TURKEY-GREECE SUPPLEMENTARY AGREEMENT
IN THE CONTEXT OF BALKAN POLICY OF
ATATURK PERIOD**

ABSTRACT

Before the Second World War, the measures taken against revisionist states in the Balkans were insufficient. Greece and Turkey who wanted to address this issue, signed a new treaty in 1938, in addition to cooperation arising from the expansion of the Pact in the 1930 Treaty of Friendship and the 1933 Sincere Agreement. As a security system with political and military dimensions, the treaty was the culmination of Turkish-Greek relations in the Ataturk period. According to the provisions added to the existing regulations, the soldiers of the state attacking the other state under the conditions would not pass through the other state's territory. If necessary, it would be countered with a gun and remain neutral. Thus, the two states strengthened the security of their lands against an attack from the middle of the Balkans. They would also prevent attempts to disturb each other's security or change their government on their land. The alliance regime that was established aimed not only to be suitable for the spirit of the Balkan Pact but also to develop this spirit. Sincere Agreement Pact and Balkan Pact were the results of Turkey's pacifism and Ataturk's far-sighted policy. The 1938 Additional Treaty, has been an extension and also the furthest point of his policy.

Keywords: Turkish Foreign Policy, Turkish-Greek Treaties, Mustafa Kemal Ataturk, Elefterios Venizelos, Ioannis Metaksas

EXTENDED ABSTARCT

After gaining its independence, Greece made expanding its lands in line with the Megali Idea policy, its main foreign policy principle. Within this policy, it made important gains in the First Balkan War. The Greek occupation that started in Western Anatolia following the First World War allowed new gains. However, the successful completion of the War of Independence under the leadership of Mustafa Kemal Pasha left these attempts inconclusive.

Difficulties encountered during the implementation of the exchange agreement signed in Lausanne determined the course of Turkish and Greek relations afterward. Although the countries signed an agreement in 1926 in Athens to solve several problems arising from the exchange, a solution could not be achieved.

ATATÜRK DÖNEMİ BALKAN POLİTİKASI BAĞLAMINDA TÜRKİYE-YUNANİSTAN
EK ANTLAŞMASI

The atmosphere of tension damaged not only the friendship of two neighbours, but also Turkey's policy of stabilizing the Balkans. Within the scope of this foreign policy objective, Turkey wanted to enter a period of friendship and cooperation with its neighbour Greece. The prerequisite for this was Greece's abandonment of the Megali Idea policy, which symbolized its historical ambitions.

Greece moved away from the environment of political uncertainty with the election of Venizelos as its Prime Minister in 1928. Attaching special importance to the development of relations with Turkey, Venizelos stated in the letter he sent to Prime Minister İnönü that, Greece had no ambitions in Turkish territory. Although this approach did not resolve conflicting opinions, it at least created a dialogue environment. Doubts created by Bulgaria's shifting attitudes were also effective for parties to follow a more moderate policy towards each other. Although the rapprochement in relations was mainly fed by environmental developments, the prudent approaches of Atatürk and Venizelos were decisive.

The Ankara Convention was signed in 1930 as a result of the efforts of the two leaders to abandon the historical conflict-based foreign policy. Thus, the problem of etabli, which gave direction to the post-Lausanne period with its political and economic dimensions, was overcome and a new era for relations was opened.

Purpose of the Study

The 1930s was a period when Turkey and Greece put their past hostilities aside and strengthened their bond of friendship. Thus, the idea of peace in the Balkans under the guidance of two countries could be developed. The aim of this study is to investigate under which conditions and how the 1938 Supplementary Agreement, the pinnacle of Turkish-Greek affinity whose traces can be found in the 1930 Friendship Treaty, the 1933 Sincere Agreement and the 1934 Balkan Entente, was born.

The reflections of the Supplementary Agreement, which was examined as a security system with political and military dimensions in the context of Turkish-Greek relations and Balkan countries in the study, were tracked. In this context, environmental factors that encourage cooperation between two countries, security concerns arising from inside and outside the region, the attitudes of Turkish and Greek statesmen, and the effects of political drifts in Greece on this process were discussed.

Method and Literature Review

The qualitative research method was used in the study. Document analysis was used as a data collection tool and the relevant information was evaluated by searching first-degree sources as much as possible. Periodicals

of the period were used to collect data on the subject. In this context Akşam, Cumhuriyet, and Kurun newspapers were examined. The reflections of the process on the Grand National Assembly of Turkey were followed through the Journal of Records. The memoirs of the Turkish foreign policy actors of the period who lived and witnessed the events and facts were examined. Thesis and works on Turkish-Greek relations and basic Turkish foreign policy works were used as secondary sources.

Results and Conclusions

Atatürk thought that the first step of the new Balkan policy should be taken with Greece. Following the resolution of the Etabli dispute, the 1930 Friendship Treaty signed during the historic visit of Greek Prime Minister Venizelos to Ankara, shaped the new policy. In the event of an attack on one of the two states, the other state was assured to follow a policy of neutrality.

The Turkish-Greek friendship, the foundations of which were laid under the leadership of Atatürk and Venizelos, could be sustained independently, without intervention by anyone in the 1930s. Although Venizelos moved away from the administration in 1932, there was no deviation in Greece's foreign policy towards Turkey. Two states, which remained close, ensured the mutual protection of their common borders from attack with the 1933 Sincere Agreement. The agreement inspired the Balkan Entente, and Turkey, Greece, Yugoslavia, and Romania, which signed the agreement, mutually guaranteed the security of their borders. The reservations about the view that the entente would not be valid for attacks that may come from outside the region, limited the security dimension of the entente. The attitude of Bulgaria, which did not participate in the Entente, damaged the ideal of unity and peace in the Balkans.

Turkey wanted to further develop friendship and cooperation with the Balkan States, as it saw the measures taken against attacks from inside and outside the region insufficient. Turkey and Greece turned to military pacts in order to expand the area of common border security in an environment where uncertainty and aggression increased and where the alliance system sought to be established with the entente weakened. Prime Minister Bayar on behalf of Turkey, and Prime Minister Metaxas on behalf of Greece signed the Turkey-Greece Supplementary Treaty on April 27, 1938. Yugoslavia and Romania did not participate in this treaty, which would develop the spirit of the entente because they were afraid of obligations.

According to the Supplementary Treaty, which was the complement and extension of the 1930 Friendship Treaty and the 1933 Sincere Agreement, if one of the parties was attacked, the other party would maintain its neutrality by not allowing the attacking state's soldiers to pass through its territory. As

ATATÜRK DÖNEMİ BALKAN POLİTİKASI BAĞLAMINDA TÜRKİYE-YUNANİSTAN
EK ANTLAŞMASI

a provision emphasizing the military pact feature of the treaty, neutrality was to be protected by armed opposition when necessary.

The treaty also had diplomatic and political aspects. Accordingly, the countries had agreed to find solutions against threats from other states. In addition, these two countries would not allow activities aiming to disrupt the security of the other or to change the government, on their territory. This provision was very valuable for Greece, where political turmoil prevailed.

The treaty would be valid for ten years, automatically extending unless terminated a year earlier. Unless the countries do not terminate it, the Supplementary Agreement, combining the validity periods of the 1930 Friendship Treaty and 1933 Sincere Agreement it was complementary of, seems to have been erased from memory with the effect of World War II.

As a result, the foreign policy of the Atatürk period played an important role in overcoming the historical hostilities with Greece. Turkey's idea of ensuring the peace and unity of the Balkans was built on the friendship of the two countries. In this context, the Additional Agreement constituted the final stage of Turkey's pacifism and Atatürk's far-sighted policy.

Giriş

Yunan bağımsızlık hareketi 19.yüzyıl başlarında olgunlaşmaya başlamış, Rumlar 1821'de Mora'da ayaklanmıştı. Osmanlı Devleti, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan aldığı yardım sayesinde ayaklanmayı bastırca da Avrupalı devletlerin devreye girmesiyle Yunanistan'ın bağımsızlığına giden yol yeniden aralanmıştır. Osmanlı-Rus Savaşı sonunda imzalanan 1829 Edirne Antlaşması ile bağımsız Yunanistan'ın kurulması kabul edilmiştir. 1830'da imzalanan Londra Protokolü ise Yunanistan'ın bağımsızlığını ilan etmiştir.

Yunanistan kurulduktan sonra Megali İdea siyaseti doğrultusunda sınırlarını genişletmeyi temel dış politika ilkesi olarak belirlemiştir. Osmanlı Devleti'nin güç kaybediyor olması ve Avrupalı devletlerin destekleri Yunan politikacıları yayılmacı emelleri açısından umutlandırmıştır. Yine de Yunanistan'ın sınırlı kaynaklarıyla bu hedefi hayata geçirmesi oldukça güçtü. 1911'de Osmanlı Devleti'nin İtalya ile savaşa girmesi Yunanistan adına beklenen fırsatı sağlamıştır. Balkan Devletleri'yle ittifak kuran Başbakan Venizelos yönetimindeki Yunanistan, Birinci Balkan Savaşı'nda elde ettiği topraklarla sınırlarını iki misline çıkarabilmiştir.

Balkan Savaşları'nı takiben başlayan Birinci Dünya Savaşı Yunanistan'a yeni fırsatlar sunmuştur. Ancak Osmanlı Devleti ile müttefik olan Almanya'ya karşı savaşmak istemeyen Yunan Kralı I. Konstantin ile savaşta İngiltere ve Fransa'yı destekleyen Başbakan Venizelos arasındaki görüş ayrılıkları bu konuda somut bir adım atılmasını güçleştirmiştir.

Almanya liderliğindeki İttifak Grubu'nun savaşı kaybetmesiyle yeniden umutlanan Yunanistan pazarlıkların yapılacağı Paris Barış Konferansı'nda muzaffer devletlerin yanında yerini almıştır. Konferans sonrası İzmir'den başlayan Yunan işgali zamanla Osmanlı Trakya'sı ve İç Anadolu'ya kadar uzanmıştır. İşgal altında kalan bu topraklar Sevr Barış Antlaşması ile Yunan egemenliğine terk edilmiştir. Böylece Megali İdea düşüncesi kapsamında hayati bir adım daha atılmıştır. Bu gelişmelere karşın Mustafa Kemal Paşa başkanlığındaki BMM Hükümeti Yunan Ordusu'nu bozguna uğratarak antlaşmayı geçersiz kılmıştır.

Taraflar arasındaki silahlı mücadelenin sona erdiği Mudanya Mütarekesi'ni takiben Türk ve Yunan temsilcileri Lozan Konferansı'nda bir araya gelmişlerdir. Burada Yunan baş delegeesi eski Başbakan Venizelos ile Türk baş delegeesi Dışişleri Bakanı İsmet Paşa ihtilafı konuların çözümü konusunda uzlaşmacı bir görüntü sergilemişlerdir. Böyle olduğu halde 30 Ocak 1923'te Lozan'da imzalanan Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol'ün uygulanması safhasında öngörülmeven sorunlar çıkmıştır.

Sözleşmeye göre 1912 Yasası ile tanımlanan İstanbul Belediye sınırları içerisinde Mondros Mütarekesi'nden önce yerleşen Rumlar İstanbul'da oturan yerleşik Rumlar kabul edilecekler ve mübadele kapsamı dışında kalacaklardı. Hâlbuki Yunanistan İstanbul'da yerleşmiş Rum vatandaşlarını yerleşme tarihlerine bakılmaksızın mübadele kapsamı dışında tutmak istemiştir. Yunanistan, sözleşme hükümlerini bu şekilde yorumlayarak üstesinden gelemeyeceği göç hareketliliğini önlemeyi amaçlamıştır.

Sözleşme hazırlanırken gündeme getirilmeyen bu husus Türkiye ve Yunanistan arasında Lozan sonrası dönemin temel ihtilaf konusu haline gelmiştir. Öyle ki Yunanistan Batı Trakya Türklerinin, Türkiye ise İstanbul Rumlarının mallarına el koymaya başlamıştır. Türkiye'nin Rum Ortodoks Patriğini mübadele sözleşmesini gerekçe göstererek sınır dışı etmesi ise gerginliği tırmandırmıştır. Yunanistan etabli sorununu Milletler Cemiyeti'ne

ATATÜRK DÖNEMİ BALKAN POLİTİKASI BAĞLAMINDA TÜRKİYE-YUNANİSTAN
EK ANTLAŞMASI

taşıymış, oradan Uluslararası Sürekli Adalet Divanı'na gönderilen anlaşmazlık konusu çözümsüzlüğünü sürdürmüştür. Türkiye ve Yunanistan arasında mübadele kaynaklı bazı sorunları gidermeyi amaçlayan 1926 Atina Antlaşması da çözüm getirmemiş, ilişkiler yeniden gerginleşmiştir.

Balkanlar'ı istikrarlı bir bölgeye dönüştürmek isteyen Türkiye, bu hedefi kapsamında komşusu Yunanistan'la yumuşama ve iş birliği dönemine geçmek istemiştir. Fakat bunun için Yunanistan'ın Megali İdea politikasından vazgeçmesi gerekmektedir. Ayrıca başta mübadele ve mübadil malları olmak üzere anlaşmazlıklar da giderilmeliydi. Bu konular halledilemediği için 1930'a değin Türkiye ve Yunanistan arasında dostane ilişkiler kurulamamıştır.

1. Türk-Yunan Ek Antlaşması'nın Temeli

Yunanistan, Venizelos'un 1928'de Başbakan seçilmesiyle siyasal belirsizlikler ortamından uzaklaşmaya başlamıştır. Yeni hükümet programında Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesi temel dış politika hedefi olarak açıklanmıştır. Venizelos bu hedef doğrultusunda 30 Ağustos 1928'de Başbakan İsmet İnönü'ye özel bir mektup göndermiştir. Mektubunda Türkiye'nin kendi topraklarında gözü olmadığını iyi bildiğini belirten Venizelos, aynı şekilde Yunanistan'ın da Türk topraklarında gözü olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca yeni bir dostluk antlaşmasıyla var olan anlaşmazlıkların giderilmesini istemiştir.¹ İkili ilişkilerin geliştirilmesine yönelik bu adım Türkiye'de olumlu karşılanmıştır. Böylece etabli sorununun çözümü için girişimler yeniden başlamıştır.

Bu süreçte Türkiye ile Yunanistan'ın yakınlaşmalarına katkı sunan bazı gelişmeler meydana gelmiştir. Balkanlarda ve Doğu Akdeniz'de etkinliğini arttırmak isteyen İtalya Türkiye ve Yunanistan'ı içine alan üçlü bir ittifak sistemi geliştirmek istemiştir.² Bu politikanın ürünü olarak 30 Mayıs 1928'de Türk İtalyan Tarafsızlık ve Uzlaştırma Antlaşması imzalanmıştır. İtalya, Yunanistan ile de aynı içerikte bir antlaşma yapmıştır. Türkiye ve Yunanistan arasındaki görüş ayrılıkları giderilemese de diyalog ortamı sağlanmıştır. Türkiye ve Yunanistan'ı birbirlerine karşı sağduyulu bir dış politika anlayışına götüren diğer etken Bulgaristan'ın tutumu olmuştur.

¹ Damla Demiröz, *Savaşın Barışa Giden Yol Atatürk-Venizelos Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 153-154.

² Mehmet Gönülbol ve Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, 3. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013, s. 91.

Gürel, bu etkeni şu sözlerle ortaya koymuştur: “*Türk yöneticilerinin Bulgaristan’ın izlemeye başladığı revizyonist politikadan kuşku duymaya başlamaları ve bunu Yunanistan’ın tutumundan daha tehlikeli görmeleri; Yunanistan’ın da Bulgaristan karşısında Türk dostluğuna gerek duyması, iki devleti yakınlaştıran başlıca unsur olmuştur.*”³

Türk-Yunan ilişkilerinde başlayan yakınlaşmanın çevresel gelişmelerden beslendiği açıktı. Ayrıca her iki ülke de sosyal ve iktisadi sorunlarının aşılması için silahlanma masraflarının kısılması gereğinin farkındaydı. 1929 ekonomik bunalımının etkileri hafifletilmeliydi. Bunlarla birlikte dostluk dönemine geçilebilmesi iki ülke liderinin tutumlarıyla da ilintili olmuştur.

1.1. 1930 Antlaşmaları

Atatürk ve Venizelos 1920’lerin sonlarında iki devlet arasında çatışmaya dayanan geçmiş politikaların terk edilerek, barışın hüküm sürmesini arzulamışlardı. İki liderin bu arzularının ve gayretlerinin sonucu olarak 10 Haziran 1930’da Ankara Sözleşmesi imzalanmıştır. Böylece Lozan Konferansı’ndan beri siyasal ve mübadil mallarından kaynaklanan iktisadi yönleriyle ilişkileri geren etabli sorunu aşılabilmıştır. Sözleşmeyle yerleşme tarihine bakılmaksızın İstanbul bölgesinde bulunan Rumlar yerleşik kabul edilmiştir. Daha önce bu konuda katı bir tutum sergileyen Türkiye’nin yeni yaklaşımı Balkan politikasında meydana gelen değişikliğin bir göstergesi olmuştur.⁴

Sözleşme günü Venizelos’a mektup gönderen Başbakan İsmet İnönü, dostane ilişkilerden duyduğu memnuniyeti dile getirerek mevkidaşını Ankara’ya davet etmiştir. Daveti olumlu karşılayan Yunan Başbakanı 27-31 Ekim 1930 tarihlerinde Türkiye’ye ziyarette bulunmuştur. Tarihi ziyarette yapılan görüşmeler sonucunda 30 Ekim 1930 Antlaşmaları olarak adlandırılan üç antlaşma imzalanmıştır. Bunlar Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakemlik Antlaşması, Deniz Kuvvetlerinin Sınırlandırılmasına İlişkin Protokol ve İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Antlaşmaları’ydı.⁵

³ Şükrü Sina Gürel, *Tarihsel Boyutları İçinde Türk-Yunan İlişkileri 1821-1993*, İmge Kitabevi, Ankara 2018, s. 64.

⁴ Hüner Tuncer, *Atatürkçü Dış Politika*, 2. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 2011, s. 99.

⁵ Gönlübol ve Sar, *a.g.e.*, s. 73.

ATATÜRK DÖNEMİ BALKAN POLİTİKASI BAĞLAMINDA TÜRKİYE-YUNANİSTAN
EK ANTLAŞMASI

İki devlet içlerinden birine saldırıda bulunulması halinde diğer devletin tarafsızlık siyaseti gütmemesini yükümlenmişlerdi. Yunanistan'la yapılan antlaşmalar yeni devrin habercisi olmuştur. Atatürk, yeni bir Balkan politikası başlatmak istemiş ve bu politikanın ilk adımının da Yunanistan'la atılması gerektiğini düşünmüştür.⁶ Atatürk'ün 1 Kasım 1930'da, TBMM'nin dördüncü yasama dönemi açılışı esnasında yaptığı konuşmasında bu düşüncenin izleri açıkça görülebilmektedir. Burada yeni bir devirden söz eden Atatürk şöyle demiştir:

*“Komşumuz ve dostumuz Yunanistan Başvekilinin ve Hariciye nazırının Ankara'yı resmen ziyaretlerini hususî bir memnuniyetle zikrederim. Türkiye ile Yunanistan'ın yüksek menfaatleri birbirine zıt olmaktan tamamen çıkmıştır. Bu iki memleketin samimî bir dostlukla kendileri için emniyet ve kuvvet görmelerinde isabet vardır. İki cumhuriyet arasında açılan yeni devrin yeni esaslarını, ahde rapteden vesikalar, yüksek tasvibinize arz olunmuştur.”*⁷

Türkiye'nin yakın komşularıyla ilişkilerindeki samimiyeti arttırmaya yönelik dış siyaseti kapsamında Başbakan İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, 5 Ekim 1931'de Atina'ya iade ziyaretinde bulunmuşlardır. O sırada Yunanistan'da cumhuriyet ve krallık tartışılmaktaydı ve yeniden krallık idaresine geçilebileceği düşünülmekteydi. Başbakan Venizelos ziyaret sırasında mevkidaşını Atina Belediyesine de götürmüş, Başbakan İsmet İnönü burada iyi kabul görmüştür. Akabinde Venizelos'un Atina Belediyesinin kralcılarının elinde olduğunu söylemesi Başbakan İsmet İnönü'yü şaşırtmıştır. Venizelos bu durumu *“Bizde oluyor işte. Seni belediyeye götürürken, kralcılarını, kralcı olan politikacıları yakından tanıyıp dinleyesin ve iki memleket arasındaki dostluk münasebetlerinin bütün siyasi çevrelere mal olmuş bulunduğuna inanmasını istedin.”*⁸ sözleriyle açıklamaya çalışmıştır.

Atatürk, bu temasların oluşturduğu samimi atmosferin etkisiyle 1 Kasım 1931'de, TBMM'nin ikinci yasama dönemi açılışı sırasında komşu Yunanistan ve Balkanlar hakkında şu açıklamalarda bulunmuştur:

“Birbirleriyle davası kalmadığını; birbiriyle iyi geçinmek kararında bulunduğunu ilan eden iki memleketin

⁶ Gürel, a.g.e., s. 64.

⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt 22, 1 Kasım 1930, s. 3.

⁸ İsmet İnönü, *Hatıralar*, 4. Baskı, (Haz.) Sabahattin Selekt, Bilgi Yayınevi, Ankara 2014, s. 501-503.

münasebetlerinde hayırlı inkişafı memnuniyetle teshil ve teşvik etmek emelimizdir... Türkiye, coğrafi vaziyeti itibariyle Balkanlarda sulhun muhafaza ve takviyesine bilhassa alakadardır. Komşularıyla hemen hiçbir davası ve ihtilaflı bulunmamak vaziyeti Türkiye'nin temenniyatına hususi bir samimiyet izafe etmek tabiidir.”⁹

Türk-Yunan dostluğunun mimarlarından Venizelos 1932 seçimlerinde hükümeti tek başına kuracak çoğunluğu sağlayamamıştır. Yeni hükümeti krala yakınlığı ile bilinen Panayis Çaldaris kurmuştur. Buna rağmen iki ülke arasındaki yakınlık Venizelos'un öngördüğü üzere kaldığı yerden devam etme eğiliminde olmuştur. Hükümet değişikliği sonrası Yunan elçisi Polihronyadis Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ı ziyaret ederek Türk-Yunan ilişkilerinde önceki hükümetin takip ettiği dostluk politikasının sürdürüleceğini, bu politikanın bir partiye özgü olmayıp Yunan milletine ait olduğunu belirtmiştir.¹⁰ Bu durum tarafların yeni dış politika anlayışının kişilerden bağımsız olarak yürütülebileceğine işaret etmiştir.

1.2. 1933 Samimi Anlaşma Pakti

Türkiye Cumhuriyeti İktisat Bakanı Celal Bayar ve Dışişleri Müsteşarı Numan Rıfat, 27 Nisan-10 Mayıs 1933 tarihlerinde Atina'da çeşitli temaslarda bulunmuşlardır. Bu ziyaret sırasında iki ülkenin ticari ve iktisadi konuları haricinde ortak menfaatlerini içeren siyasal ve uluslararası konularda yapılacak iş birliği de müzakere edilmiştir. Bunun neticesi olarak yeni bir dostluk misakının Çaldaris'in Ankara ziyaretinde sonuçlandırılacağı haberi basına yansımıştır.¹¹ Celal Bayar'ın Atina ziyaretini değerlendiren Yunus Nadi, “iki memleketin zaten kâfi derecede samimi ve yüksek olan dostluğuna bir miktar daha ilave”¹² edildiğini belirtmiştir.

Yeni Yunanistan Başbakanı Çaldaris'in, Celal Bayar'ın ziyaretini iade maksadıyla 1933 Eylül'ünde gerçekleşen Ankara ziyareti ilişkileri geliştirmiştir. Bu ziyaret esnasında Bulgaristan'ın revizyonist emellerine karşı planlandığı anlaşılan bir pakt imzalanmıştır. Celal Bayar, 24 Nisan

⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt 24, 1 Kasım 1931, s. 3-4.

¹⁰ Sabahattin Özel, “Atatürk Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri”, *Türkler*, Cilt 16, (ed.) Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 651-652.

¹¹ “Celâl, Numan B.ler Dün İstanbula Hareket ettiler”, *Cumhuriyet*, 11 Mayıs 1933, s. 1-2.

¹² Yunus Nadi, “Türk-Yunan İtilâfi”, *Cumhuriyet*, 11 Mayıs 1933, s. 1.

ATATÜRK DÖNEMİ BALKAN POLİTİKASI BAĞLAMINDA TÜRKİYE-YUNANİSTAN
EK ANTLAŞMASI

1938’de bu defa Başbakan olarak Atina’ya yapacağı ziyaret öncesi 1933’teki ziyaretine atfen “*müşterek hudutlarımızın garantisi formülünü Yunan Hükümetine Türkiye Hükümeti namına teklif eden ben olmuştum*” diyerek, 1933 Türk-Yunan Samimi Anlaşma Paketi fikrinin Türk dış politikasından doğduğunu açıklamıştır.¹³

14 Eylül 1933 tarihli Samimi Anlaşma Paketi’na göre Türkiye ve Yunanistan ortak sınırlarının karşılıklı olarak saldırıdan korunmasını güvence altına almışlardır. İki devlet uluslararası meselelerde birbirleriyle diyalog halinde bulunacak ve konferanslarda birbirlerinin çıkarlarını koruyacaklardır.¹⁴

Bulgaristan, iki devlet arasındaki sınırları güvence altına alan paketi çıkarlarına uygun görmediğinden tepkiyle karşılaşmıştır. Kurulma safhasındaki Balkan Antantı’nda Bulgaristan’ın da yer alması için çaba gösteren Türkiye bu tepkiyi gidermek adına girişimlerde bulunmuştur. Bu amaç doğrultusunda Başbakan İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras Sofya’ya gitmişlerdir. Ziyaret sırasında Türkiye ve Yunanistan arasında yapılan sınırların korunmasına dair pakta Bulgaristan’ın da katılması istenmiş, teklif kabul edilmemiştir.¹⁵ Bulgaristan’ın bu tavrı Balkan Antantı’na ilişkin yaklaşımını da ortaya sermiştir.

10 Haziran 1930’da Ankara Sözleşmesi’ni imzalayarak mübadele koşullarında uzlaşan Türkiye ve Yunanistan aralarındaki dostluk bağına daha da geliştirmek arzusunda olmuşlardır. Atatürk ve Venizelos, bu bağı iki ülkeyle sınırlı kalmayıp bölgesel düzeyde de geliştirilmesi gerektiği düşüncesindeydi. Onlara göre Balkan Devletleri arasında ortak güvenlik ve iş birliği teşkilatı kurulmalıydı. Bu itici faktörle Türkiye ve Yunanistan öncülüğünde düzenlenen Balkan Konferanslarının ilki 5 Ekim 1930’da Atina’da toplanmıştır. Aralarında Bulgaristan’ın da bulunduğu altı Balkan devleti uyumsuzlukların barışçıl yollarla çözülmesini sağlayacak bir Balkan Paketi oluşturulmasını kararlaştırmışlardır. Bu maksatla her yıl Dışişleri Bakanları düzeyinde toplanılacaktı. İkinci Konferans Ekim 1931’de İstanbul’da toplanmıştır. Üçüncüsü Ekim 1932’de Bükreş’te gerçekleşmiştir. Azınlık meselelerinden doğan sorunları gerekçe gösteren Bulgaristan’ın toplantıdan ayrılması üzerine kalan beş devlet çalışmalarını sürdürmüşlerdir.

¹³ “Başvekilin Beyanatı”, *Cumhuriyet*, 25 Nisan 1938, s. 1,7.

¹⁴ İsmail Soysal, *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları*, Cilt 1, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 443-444.

¹⁵ Tevfik Rüştü Aras, *Görüşlerim*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul 1945, s. 48.

Yugoslavya Kralı Aleksandr Ekim 1933'te İstanbul'a gelerek Atatürk ile görüşmüştü. Bu görüşme Balkan devletleri arasındaki birlik fikrini olgunlaştırmakla beraber birliğin kuruluş sürecini de hızlandırmıştır. Asım Us, bu süreçte Türkiye'nin öncü bir rol üstlendiğine bahisle,

*“Atatürk, tarihin o büyük şahsiyetidir ki Balkan devletleri arasında birlik idealini ilk düşünen ve bu düşünceyi Kral Aleksandr'ın İstanbul'u ziyareti esnasında siyasî bir mesele halinde ortaya koyan devlet reisi olmuştur. Atatürk'ün Balkanlı milletler için ortaya koyduğu bu tasavvur Kral Aleksandr tarafından olduğu gibi o zamanki Yunan ve Romen devlet adamları tarafından da iyi bir kalple karşılandığı için az bir zaman içinde hakikat olmuştur.”*¹⁶ açıklamasında bulunmuştur.

Dördüncü Konferans Kasım 1933'te Atina'da toplanmıştır. Konferans öncesi Türkiye, Yunanistan ile Samimi Anlaşma Paktı, Romanya ile Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması imzalamıştır. Konferansa katılan devletler, Bulgaristan yer almasa da Balkan Antantı düşüncesi üzerinde görüş birliği sağlamışlardır. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras konferans sonrası Belgrad'a gitmiş ve Yugoslavya ile de Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması imzalanmıştır. Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya ile ikili dostluk antlaşmaları yapan Türkiye böylece bölgesel teşkilatın altyapısını oluşturmuştur. Neticede ikili antlaşmalarla birbirine bağlanan dört devlet 9 Şubat 1934'te Balkan Antantı'nı kurmuşlardır. Konferanslara katılan Arnavutluk, İtalya'nın tutumundan çekindiğinden kuruluşta yer almamıştır. Bulgaristan ise tüm çağrılara karşın ittifaka katılmayı reddetmiştir.

Balkan Antantı ile imzacı dört devlet kendilerine ait Balkan sınırlarını karşılıklı güvence altına almışlardır. Balkanlardaki revizyonist devletlere karşı işleyecek pakt bölge dışından gelecek saldırılarda geçerli olmayacaktı. Bu durumda da sadece bölge ülkesi olan Bulgaristan'ın olası saldırılarına karşı tedbir alınmış oluyordu. Yunanistan pakta bir çekince koymuştur. Buna göre paktın amacı Balkan devletlerinden gelebilecek saldırıları önlemektir. Büyük devletlere karşı savaşılmayacaktır. Yunanistan, İtalya'nın tepkisinden

¹⁶ Asım Us, “Balkan Antantının Ankara Toplantısı”, *Kurum*, 1 Mart 1938, s. 1.

ATATÜRK DÖNEMİ BALKAN POLİTİKASI BAĞLAMINDA TÜRKİYE-YUNANİSTAN
EK ANTLAŞMASI

çekinmiş,¹⁷ Türkiye de Sovyetler Birliği ile karşı karşıya kalacağı bir olaya meydan vermeyeceğini açıklamıştır.¹⁸

2. Türk-Yunan Ek Antlaşmasına Uzanan Yol

Türkiye, bölgesel barış ve iş birliğine önem veren, komşularının toprak bütünlüğüne saygılı, Musul örneğinde görüldüğü üzere anlaşmazlıkların çözümünde uluslararası hukuk yollarını izleyen bir ülke olarak bölge ülkelerinin güvenini kazanmıştır. Yunanistan, bu dönemde gerçekçi bir dış politika anlayışına yönelerek tarihsel ihtiraslarını simgeleyen Megali İdea düşüncesini törpülemeye başlamış, deneyimli siyasetçi Venizelos önderliğinde statükocu bir anlayışa yönelmiştir.

Yunanistan, Atatürk Türkiye'sinin Balkanların huzur ve güvenliğini teminat altına alma çabasının farkındaydı. Venizelos'un eski Yunanistan Başbakanı olarak 12 Ocak 1934'te Nobel jürisine yazdığı mektup bunun bir göstergesi olmuştur. Venizelos mektubunda yaklaşık yedi asır boyunca Yakın Doğu ve Orta Avrupa'nın büyük kanlı savaflara sahne olmasının temel sebebinin Osmanlı İmparatorluğu ve onun mutlak yönetim sistemi olduğuna bahisle Mustafa Kemal Paşa'nın milli hareketinin galip gelmesiyle kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin bu belirsizlik ve hoşgörüsüzlük devletine son verdiğini açıklamıştır. Türkiye ile kanlı savaflara sürüklenmiş Yunanlılar olarak Türkiye'deki derin değişikliği ilk hissedenler olduklarını belirten Venizelos mektubunu, "*Mustafa Kemal Paşa'nın Nobel Barış Ödülü'ne adaylığını taktim etmekten şeref duymaktayım*" ifadesiyle tamamlamıştır.¹⁹

Samimi Anlaşma Paketi ile kendi sınırlarını emniyet altına alan Türkiye ve Yunanistan, Balkan Antantı vasıtasıyla bu teminatın kapsamını genişletmişlerdi. Balkanlarda barışı sağlamlaştırmayı hedefleyen Türkiye ve Yunanistan bu tedbirlerle yetinmeyerek ilave güvenlik tedbirleri konusunda görüşmelerini sürdürmüşlerdir. 1935 yılı başında Atina'da çıkan Proia gazetesindeki bir makale bu konuya değinerek iki devlet arasında yalnızca kara sınırlarına dair imzalanacak askeri bir antlaşma hazırlığına yer vermiştir. Yunanistan Savunma Bakanı General Kondilis kısa bir süre önce

¹⁷ Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası*, Cilt 1, 12. Baskı, (ed.) Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 352.

¹⁸ Sovyet Rusya Balkan Antantı fikrine kuşkuyla yaklaşmıştır. Nisan 1932'de Sovyet Rusya seyahatine giden Başbakan İsmet İnönü Rusya lideri Stalin ile görüşerek bu kuşkuları büyük ölçüde gidermiştir. Bkz. İnönü, *a.g.e.*, s. 504-510.

¹⁹ Güneri Cıvaoglu, "Atatürk ve Nobel Ödülü", *Milliyet*, 11 Kasım 1997, s. 1.

gerçekleştirdiği Ankara ziyaretinde Türk mevkidaşı Zekai Apaydın ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile görüşmüştür. Bu ziyaret sırasında hazırlayıcı görüşmelerin yapıldığına temasla gerektiğinde iki devletin birbirlerine askeri yardımda bulunmaları konusunun aylardır müzakere edildiği ve yakında sonuç alınabileceği açıklanmıştır. Habere göre bu antlaşmanın içeriği şöyle olacaktır:

“Fakat barış yalnızca imzalarla ve mühürlerle sağlanmaz. Barışı temin etmek için, aynı zamanda barışın sağlanması için, gerekli maddi vasıtaları ve Balkanların harp sonrası arazi vaziyetine karşı yapılacak her hangi bir müdahaleyi önleyecek vasıtaları bir sistem halinde tanzim etmek lazımdır. Askeri iş birliği hakkındaki Türk-Elen hususi anlaşmasının akdi, işte barış emniyetinin bu suretle kurulması amacını gütmektedir. Bu Türk-Elen askeri mukavelesinin iki memleket arasındaki bağları büyük mikyasta inkişaf ettireceği tabiidir. Bu tarda bir iş birliği bittabi karşılıklı bir emniyetin evvelce de mevcudiyetini nazarı dikkate aldığından, iki memleket büyüklerinin müteaddit defa söyledikleri gibi, Balkanlardaki Türk-Elen sınırları bundan sonra artık yalnız idarî bir kıymeti haiz olacaktır. Şunu da tebarüz ettirmek lâzımdır ki, yakında imzalanacak olan bu Türk-Elen mukavelesi iki memleketin yalnız kara sınırlarına taalluk edecektir.”²⁰

Sınır güvenliğini sağlamlaştırmayı amaçlayan askeri iş birliğine dair bu mukavele Türkiye-Yunanistan sınırının bütün olarak değerlendirilmesine olanak tanıyacaktı. Bu durumda da sınırlar yalnızca idari bir önem taşıyacaktı. Bununla birlikte yakında imzalanabileceği açıklanan Türkiye ve Yunanistan arasındaki askeri mukavele imzalanmamıştır. Bir süreliğine ara verildiği anlaşılan müzakerelerden o günlerde sonuç alınamaması muhtemeldi. Zira siyasal istikrardan yoksun Yunanistan 1935 Mart’ında Venizelos’un da içinde olduğu yeni bir darbe girişimiyle sarsılmıştır.

Siyasal istikrarını koruyan Türkiye’nin aksine Yunanistan Venizelos’un görevden ayrılmasının ardından yeniden darbeler ve siyasal gerginliklerle boğuşmaya başlamıştır. Kralcıların beklentilerini karşılayamayan Kralcı politikacılardan Çaldaris 1935’te istifa etmiş, yeni hükümeti kuran Kondilis cumhuriyete son verildiğini ilan etmiştir. Kondilis’ten sonra ise Demertzis başbakan olmuştur. Yunanistan’a dönen Kral Yorgo, Başbakan Demertzis’in 1936’da ölümü üzerine Savaş Bakanı İoannis Metaksas’ı başbakanlığa getirmiştir. O günlerde Yunan siyasetine

²⁰ “Yunanlılarla Yaptığımız Askerî Konuşmalar”, *Cumhuriyet*, 3 Şubat 1935, s. 1-2.

ATATÜRK DÖNEMİ BALKAN POLİTİKASI BAĞLAMINDA TÜRKİYE-YUNANİSTAN
EK ANTLAŞMASI

yön veren Venizelos da vefat etmiş, parlamentonun Eylül 1936 sonuna kadar kapatıldığı açıklanmıştır. Kral, parlamentodaki iki büyük grup olan Venizelosçu Liberaller ve Kralcı Popülistler arasındaki koalisyona hükümetini onaylamamıştır. Ayrıca Ağustos 1936'da parlamento resmen kapatılmış ve ancak 1946'da açılabilmiştir.²¹

Rejim değişikliği yaşanan Yunanistan'da yönetsel istikrarsızlık kalıcı bir hal almaya başlamıştır. Meydana gelen siyasal çekişmeler Türk-Yunan ilişkileri açısından yeni bir devre başlatılmasına yol açabilirdi. Bununla beraber yönetimi ele geçiren Metaksas dış politikada statükoyu koruma arzusunda olmuştur. Böylece Venizelos'un 1930'ların başında Türk-Yunan dostluğunun partilere bağlı olmadığına dair öngörüsü geçerliliğini sürdürmüştür.

Bu dönemde dört imzacı devlet arasında Balkan Antantı ile oluşturulması amaçlanan birlik ruhu yara almaya başlamıştır. Antanta katılmayı reddeden Bulgaristan antant üyesi Yugoslavya ile yakınlaşma çabası içine girmiştir. Bunun neticesi olarak 24 Ocak 1937'de Yugoslavya ile Bulgaristan arasında Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. 15-17 Şubat 1937 tarihlerinde gerçekleştirilen Balkan Antantı Daimi Meclisi toplantısı sonunda yayınlanan tebliğde antant üyesi dört ülke idarecilerinin tam görüş birliği ve aralarındaki tesanüte vurgu yapılmış, Bulgaristan-Yugoslavya Dostluk Antlaşması'nın Balkan Antantı'nın amacına uygun olduğu tespitine yer verilmiştir.²² Yugoslavya öncesinde antant ülkelerinin onayını almıştır. Fakat Balkan Antantı'nın öncelikli hedefi Bulgaristan olduğundan bu antlaşmanın antant ruhuyla özdeşleştiği söylenemezdi.

1936 Temmuz'unda İspanya'da başlayan iç savaş diğer ülkelerin de müdahil olmasıyla karmaşık bir hal almıştır. Habeşistan'da görüldüğü üzere değişimci emellerini uygulamaya koyan İtalya 25 Mart 1937'de Yugoslavya ile Dostluk Antlaşması yapmıştır. Antlaşmanın ikinci maddesine göre taraflar birbirlerini ilgilendiren konularda danışma taahhüdünde bulunmuşlardır.²³

Bu gelişmeler antantla oluşturulmak istenen ittifak sisteminin zayıflamakta olduğunu göstermiştir. Avrupa'da cereyan edecek bir savaşta Balkanların savaş dışı kalması mümkün değildir. Üstelik Balkan Antantı'nın

²¹ Gürel, *a.g.e.*, s. 76-79.

²² "Konseyin Resmi Tebliği", *Cumhuriyet*, 19 Şubat 1937, s. 7.

²³ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasal Tarihi*, 17. Baskı, Alkım Yayınları, İstanbul 2010, s. 419.

askeri iş birliğine dair hükümleri de oldukça zayıftı. Bu durumda ülkesinin saldırıya uğrayacağı endişesini derinden hissederek Metaksas yeni güvenlik önlemleri arayışına girmiştir. Türkiye ile Yunanistan'ın askeri boyutlu bir iş birliği geliştirmesi her iki ülke açısından da verimli sonuçlar doğurabilirdi. 1938 Türkiye-Yunanistan Ek Antlaşmasına uzanan yol bu endişelerle yoğunlaşmıştır.

2.1. Balkan Antantı Genelkurmay Başkanları Toplantıları

Türkiye ve Yunanistan kuruluşundan itibaren Balkan Antantı'na işlerlik kazandırmak adına aktif iş birliği halinde olmuşlardır. Birlik idealinin sağlanabilmesi açısından iktisadi ve kültürel esaslar önemli bir yer teşkil etmiştir. Daimi meclis toplantıları dışında ticari ve iktisadi konuları incelemek üzere Ekonomik Meclisleri toplanıyor, Devlet Bankaları Toplantıları gerçekleştiriliyor, basın ve tıp kongreleri düzenleniyordu. Antant kapsamında pek çok alanda iş birliğine gidilmesi öngörülmesine rağmen çevresel gelişmelerin etkisiyle güvenlik öncelikli hedefler giderek daha fazla yer etmeye başlamıştır. Bu sebeple genelkurmay başkanları toplantıları düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Toplantılarda bölgesel meseleler masaya yatırılacak, ortak hareket etme imkân ve yolları araştırılacaktı.

Bu toplantıların ilki 1936 Kasım'ında Bükreş'te gerçekleştirilmiştir. Dış basında yer verilen bir habere göre bu toplantıda savaş durumunda antant ordularının tek kumanda altında bulunması, üyelerin gerektiğinde birbirlerine destek olabilmek adına aynı çap ve modelde silah ve cephane kullanması ve ortak eğitimler için karşılıklı olarak askeri personel gönderilmesi konuları görüşülmüştü.²⁴

Genelkurmay başkanları toplantısının ikincisi 1937 Ekim'inde Ankara'da yapılmıştır. Üzerinde durulan konulardan biri de antant devletleri silahlı kuvvetlerinin gerektiğinde birlik halinde hareket etme imkânlarının teminiydi. Daver, bu birlikteliğin önemini şu sözlerle açıklamıştır:

“Bu içtimalar, Balkan ittifakının sözden ibaret olmadığını ve bu bloka mensup devletlerin, lüzum hâsıl olunca, mütesanit bir askeri cephe teşkil edeceklerini gösteren bir delildir ve bu bakımdan Balkan, hatta şarki Akdeniz sulhuyla sıkı sıkıya alakadar bir hadisedir... Balkan ittifakına dâhil devletler, müşterek ve mütesanit hareket ettikleri takdirde, hem sulhu hem kendi harici emniyetlerini tekbaşlarına

²⁴ “Balkan Erkânıharbiye Toplantısı”, *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1936, s. 1.

ATATÜRK DÖNEMİ BALKAN POLİTİKASI BAĞLAMINDA TÜRKİYE-YUNANİSTAN
EK ANTLAŞMASI

olduklarından daha iyi muhafaza edeceklerini anlamış ve sulha hizmet maksadıyla elbirliği etmişlerdir.”²⁵

Balkan orduları gerek bu toplantılar gerekse düzenledikleri manevralar sayesinde birbirlerini yakından tanıma fırsatı bulmuştu. Bu ordular arasındaki yakınlığın geliştirilmesi, icabında birlikte hareket etmek bakımından önemliydi ve birlikten kuvvet çıkartılabildi. Bununla birlikte antant içerisindeki orduların tek kütle halinde hareket ettirilmesi konusu gerçeklikten uzak bir düşünceydi. Bu durumun ayırıcılığı olan Türkiye ve Yunanistan aralarında yapacakları yeni bir askeri paktın hazırlığına başlamışlardı.

2.2. Türk ve Yunan Başbakanları ve Genelkurmay Başkanlarının Karşılıklı Ziyaretleri

1937 Mayıs’ında Londra’da çeşitli temaslarda bulunan Başbakan İsmet İnönü, yurda dönüşü öncesinde Yunanistan’a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. 24 Mayıs 1937’de Selanik’e ulaşan Başbakan İsmet İnönü, burada Selanik Belediyesi’nin satın alarak Atatürk’e armağan ettiği Atatürk Evi’ni dolaşmış, Türk-Yunan ilişkilerinde dostluk duygularını kuvvetlendiren bu anlamlı armağan vesilesiyle Yunan halkı ve belediyeye teşekkürlerini sunmuştur.²⁶

Selanik’ten Atina’ya geçen Başbakan İsmet İnönü burada Başbakan Metaksas ve devlet erkânının sıcak davranışlarıyla karşılanmıştır. İkili görüşmelerin ardından açıklamalarda bulunan Metaksas, Balkan Antantı’nın faydaları konusunda hemfikir olduklarını vurgulamış, bu eserin payidar kalacağını savunmuştur.²⁷ Başbakan İsmet İnönü, Yunan Kralı II. Yorgo ile de görüşmüştür. Ordu Genel Müfettişi Orgeneral Kazım Orbay ve Türk Donanması Kumandanı Amiral Şükrü Okan bu ziyaretler sırasında hazır bulunmuşlardır.²⁸ Başbakan İsmet İnönü’nün temaslarını Balkanlar ve Akdeniz’in güvenliği açısından değerli gören Yunus Nadi, “*Balkan Antantı*

²⁵ Abidin Daver, “Balkan Bloku Akdeniz Şarkında Mühim Bir Sulh Amilidir”, *Cumhuriyet*, 31 Ekim 1937, s. 1.

²⁶ “Başvekilimiz Dün Gece Yarısı Atina’ya Vardı”, *Akşam*, 25 Mayıs 1937, s. 1-2.

²⁷ “Başvekilimiz Atina’dan Ayrıldı”, *Cumhuriyet*, 26 Mayıs 1937, s. 8.

²⁸ “Yunan Kralı Dün Başvekilimizi Kabul Ederek Bir Müddet Görüştü”, *Akşam*, 26 Mayıs 1937, s. 1.

devletlerinin umumî heyetini dünya siyasetinde bir büyük devlet payesiyle ölçmek lâzımdır” diyerek, bölgesel birlikteliğin önemine işaret etmiştir.²⁹

Atina’da 25 Mayıs 1937 akşamı Başbakan İsmet İnönü şerefine verilen ziyafet sırasında telefonla Başbakan İsmet İnönü’yü arayan Atatürk tarihi bir mesaj iletmıştır. Atatürk mesajında şöyle demiştir: “*Balkan müttefik devletlerinin Balkanlar’daki hudutları bir tek huduttur. Bu hududa göz dikenler güneşin yakıcı şuaile ile karşılaşır. Bundan sakınılmasını tavsiye ederim. Bu noktaya itina olundukça Balkanlarda dostluk şamil mânasını kazanır. Balkan ittifakının insanî ve medenî hedefi de budur.*”³⁰

Atatürk’ün Balkan sınırları ve pakt hakkındaki düşüncelerinden sevinç duyan Metaksas, Atatürk’e çektiği telgrafta şöyle demiştir:

“Balkan devletleri sınırlarının bir tek hudut teşkil ettiği hakkındaki beyanatınızla, Balkan Antantını kurmak için iş birliği yaptığımız seneler içindeki bütün gayretlerimizin temelini teşkil eden bir hakikate vücut vermiş oluyorsunuz. Bu, o derece mesut, o derece hakikat dolu bir ifadedir ki, memleketlerimizde bunu ta kalbinde hissetmeyen hiç kimse yoktur.”

Metaksas’ın telgrafına karşılık veren Atatürk, “*Bahtiyarım, hudutlarımız böyledir ve onları müdafaa edecek kuvvetlerin bir tek ve birbirinden ayrılmaz olduğunu söylemekle insani ve askeri büyük bir sevinç duyduğumu size bildiririm.*” demiştir. Bu telgrafın ardından Metaksas telefonla Atatürk’e, Türkiye ile Yunanistan’ın ebedi müttefik olduklarını ifade etmiştir.³¹

Aynı akşam yemekte konuşan Metaksas, İsmet İnönü’nün ziyaretinin Türk-Yunan dostluğunun göstergesi olduğunu, bu dostluğun hükümetlerin bir eseri olmakla kalmayıp milletlerin hissiyatına da yansıdığını belirtmiştir. Sözlerine devamla Türk-Yunan ittifakının önceden bulanık olan bölgeyi yatıştırmak suretiyle Balkan Antantı’nın imzalanmasını kolaylaştırdığını vurgulamıştır. Metaksas’ın konuşmasına yanıt veren Başbakan İsmet İnönü, Türk ve Yunan milletleri arasında asırlarca süren mücadelelerin kati bir

²⁹ Yunus Nadi, “Atina Temaslarında Balkanlar ve Akdeniz”, *Cumhuriyet*, 26 Mayıs 1937, s. 1.

³⁰ “Atatürk’ün Kıymetli Bir Hitabesi”, *Akşam*, 27 Mayıs 1937, s. 1.

³¹ “Atatürk’ün Balkan İtilâfına Verdiği Ehemmiyet”, *Cumhuriyet*, 27 Mayıs 1937, s. 1.

ATATÜRK DÖNEMİ BALKAN POLİTİKASI BAĞLAMINDA TÜRKİYE-YUNANİSTAN
EK ANTLAŞMASI

dostluk ve sağlam bir iş birliğine dönüştüğünü belirtmiş, bu dönüşümün savaş sonunun en dikkate değer hadiselerinden biri olduğunu öne sürmüştür.³²

Atina ziyaretini tamamlayan Başbakan İsmet İnönü, 27 Mayıs 1937’de yurda dönmüştür. Başbakan İsmet İnönü’nün 1931’deki ilk Atina ziyaretinde görüldüğü üzere ikinci ziyaret de oldukça faydalı geçmiş, Yunanistan’da yaşanan rejim değişikliğine karşın iki ülkenin iş birliği arzusu korunmuştur.

Bu ziyaretten kısa bir süre sonra Yunanistan Genelkurmay Başkanı General Papagos Türk ordusunun Trakya manevralarını izlemek üzere Türkiye’ye davet edilmiştir. Bu kapsamda 13 Ağustos 1937’de İstanbul’a gelen Papagos oldukça samimi bir şekilde karşılanmıştır. Bu yakınlıktan etkilenen Papagos gazetecilere şu beyanatta bulunmuştur:

“Türk hükûmetinin bize karşı gösterdiği iyi kabulden ve misafirperverlikten dolayı teşekkür ederim. Türkiye’ye çözümler dostlukla bağlıyız ve biz Türkiye’yi ikinci vatanımız sayarız. Hükûmet reisinden başlayarak en son Yunanlıya kadar Cumhurreisinin eserine ve Türk Hükûmetine karşı hayranlık ve takdir hisleri besliyoruz. Kendimizi aynı aileden sayarız. Çünkü kardeşiz.”³³

Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak ve Yunanistan Genelkurmay Başkanı Papagos Trakya manevralarından sonra Yugoslav ordusunun manevralarını da birlikte takip etmişlerdir. Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, Yugoslavya dönüşü 2 Ekim 1937’de Atina’yı ziyaret etmiştir. Bu ziyaretler askeri iş birliğinin geliştirilmesi arzusunun kanıtı olmuştur. Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak ziyaretinde Başbakan Metaksas ve Yunan Kralı II. Yorgo ile de görüşmüştür.

Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak şerefine verilen davette konuşan Metaksas, iki ülkenin kırılmaz bağlarla birleştiklerini söylemiştir. Barışın devamlılığı konusunda ortak istek gösterdiklerine temasla bu siyaset için güçlü bir orduya ihtiyaç duyulduğunu savunmuştur. Balkan Antantı üyelerinin askerlik yolundaki çabalarını takdir ettiğini ifade eden Metaksas, bu yolla esasen barışsever bir ideale hizmet ettiklerini vurgulamıştır.

³² “Başvekilimiz Bugün Geliyor”, *Cumhuriyet*, 27 Mayıs 1937, s. 1,6.

³³ “Trakya Manevraları”, *Akşam*, 14 Ağustos 1937, s. 1, 4.

Metaksas'ın ardından konuşan Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, General Papagos ile Yugoslav ordularının manevrasını izlediklerine bahisle buradan dönüşte Atina'yı ziyaret etme fırsatı bulmasından duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Çakmak, iki ülkenin iş birliği siyasetlerine ve bunun bölge açısından önemine dair şu açıklamalarda bulunmuştur:

“Bu sıkı temaslardan nasıl memnun olmayalım ki, bunlar, en iyi ifadesini Balkan Antantı paktında bulan ve en iyi surette kendisini komşularımız ve dostlarımızla münasebetlerimizde gösteren müşterek sulh idealimizin zemini bulunan müttefik ordularımızın mesut ve sıkı iş birliğini göstermektedir. Ufukların bazı defa ağır bulutlarla kararmakta olduğu bir devirde, memleketlerimizin, samimiyetini herkese misal olarak gösterebileceğimiz iş birliği siyasetimiz sayesinde, dünyaya karşı irade ettiği güpte verici sükûnet manzarasıyla iftihar edebiliriz.”³⁴

Ziyaretini tamamlayan Genelkurmay Başkanı 3 Ekim 1937'de yurda dönmüştür. Onun ziyaretinin ardından Yunanistan Başbakanı Metaksas Türkiye'ye gelerek çeşitli temaslarda bulunmuştur. 18-22 Ekim 1937 tarihlerindeki bu ziyarette Dışişleri ve Savunma Bakanlığı yetkilileri ile Donanma Komutanı da Yunan heyetinde yer almıştır. İstanbul turu sonrası açıklamalarda bulunan Metaksas, “Aramızda görüşülecek, halledilecek herhangi bir mesele yoktur ve olamaz... Benim gizli kapaklı bir işim yoktur. Ankara'da kalbimi tamamiyle açabileceğim” diyerek, Türk-Yunan ilişkilerinin samimiyetini vurgulamıştır. Bulgaristan'ın antanta katılması konusuna da değinen Metaksas, “Bunu hepimiz çok temenni ederiz.” demiştir.

Heyette yer alan Donanma Komutanı Ekonomu da bu sırada bir konuşma yapmıştır. Ekonomu, iki ülke arasındaki yakınlığın deniz kuvvetlerinin sınırlandırılmasına dair sözleşmeyle başladığını açıklamış, Türk ve Yunan milletlerinin aynı menfaatler etrafında birleştiğini belirterek, Türk ve Yunan denizcileri olarak barış idealine bağlı olduklarını, gerektiğinde ortak menfaatlerini savunmasını bileceklerini dile getirmiştir.³⁵

19 Ekim 1937'de Ankara'ya gelen Metaksas ve beraberindekiler Başbakan Vekili Celal Bayar ve Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras tarafından büyük bir merasimle karşılanmışlardır. Aynı günün akşamı Yunan

³⁴ “Erkânıharbiye Reisimiz Atina'da”, *Cumhuriyet*, 3 Ekim 1937, s.1, 6., “Mareşal Çakmak Atina'dan Ayrıldı”, *Cumhuriyet*, 4 Ekim 1937, s. 1, 7.

³⁵ “Dost Memleket Başvekili Aramızda”, *Cumhuriyet*, 19 Ekim 1937, s. 7.

ATATÜRK DÖNEMİ BALKAN POLİTİKASI BAĞLAMINDA TÜRKİYE-YUNANİSTAN
EK ANTLAŞMASI

Başbakanı şerefine verilen davette konuşan Başbakan Vekili Celal Bayar, iki ülke arasındaki fikir birliği ve karşılıklı menfaatlerin sarsılmaz bir dostluk oluşturduğunu ifade etmiştir. Başbakan Vekili Celal Bayar, bu dostluğun değerini şu sözlerle ortaya koymuştur: “İnsaniyet üzerine vahim endişelerin çökmüş olduğu ve daha iyi bir istikbal için yapılan teşebbüslerin neticesiz gayretler halinde dağıldığı bir zamanda milletlerimiz arasında sarsılmaz bir dostluğun vücut bulmuş olmasından dolayı hakkıyla iftihar edebiliriz.”

Başbakan Vekili Celal Bayar’ın konuşmasına yanıt veren Metaksas Türk-Yunan dostluğuna işaretle bunun savaş sonrası dönemin en dikkate değer olaylarından biri olduğunu söylemiştir. Dostluğun Balkanlar açısından kıymetine de işaret eden Metaksas konuşmasını şu sözlerle sürdürmüştür: “Menfaat birliği ve aynı sulh emelleriyle birleşmiş olan ve birliklerinin manevi kuvveti de işte bunda bulunan Balkan Antantının dört milleti, eskiden daima karışıklık ocağı addedilen Balkan yarım adasını Avrupa’nın en sulhçu ve emniyetli mıntıklarından biri haline getirmiş olduklarından dolayı iftihar edebilirler.” Resmikabul sırasında Yunanlı gazetecilere beyanatta bulunan Başbakan Vekili Celal Bayar, Türk Yunan dostluğunda gelinen noktanın uzağı görmesini ve zorluk içinde başarmasını bilen Atatürk’ün işaret ettiği yoldan yürümeleriyle olanaklı olduğunu ifade etmiştir.³⁶

Çankaya Köşkü’nde Atatürk ile görüşen Metaksas burada Balkan Antantı’nın Türk-Yunan anlaşmasına dayandığını vurgulamıştır. Atatürk te kendisine Türklerin ve Yunanlıların iş birliği içinde olmalarının kendi çıkarlarına olacağını belirtmiştir. Ayrıca Balkan Antantı’nın her sorunun çözümüne çare olamayacağını, sınır güvenliğinin dostlukla sağlanması gerektiğini ifade etmiştir.

Metaksas, bu görüşmede bazı endişelerinden de bahsetmiştir. Buna göre Bulgaristan’ın Balkan Antantı karşısındaki tavrı Yunanistan’ı etkilemekteydi. Yugoslavya ise antanta üye olmakla birlikte güvenmiyordu. Bu esnada Atatürk 1933 Türkiye-Yunanistan Samimi Anlaşma Paktı’nın geçerlilik süresinin on yıl uzatılması gereğini vurgulamıştır. Atatürk’e güven duyduğunu göstermek isteyen Metaksas, “Bütün Yunanlılar bir Atatürk tanır, programı o çizer, veçheleri o tayin eder.” diyerek, ayrıca Yunan Kralı’nın da kendisine güvendiğini belirtmiştir. Metaksas görüşmenin son kısmında

³⁶ “M. Metaksas Ankara’da Büyük Merasimle Karşılandı”, *Cumhuriyet*, 20 Ekim 1937, s. 1, 7.

Türkiye'ye bir saldırı gerçekleştirilmesi halinde Yunan ordusunun silahla karşı koyarak tarafsızlığını korumaya hazır olduğunu ifade etmiştir.³⁷

Türkiye ve Yunanistan'ın aralarında yeni bir askeri pakt oluşturma ihtiyacı Çankaya Köşkü'nde yapılan bu görüşmede gün yüzüne çıkmıştır. Atatürk, Balkan Antantı'nın askeri iş birliği konusundaki eksik yönlerinden hareketle Yunanistan ile geliştirilecek ikili ilişkilerin bölgenin esenliğine katkı sağlayacağını düşünmüştür. İkilinin görüşmesinde varılan nokta önceki antlaşma ve paktların yetersizliğini ortaya koymuş, bunlara ek olmak üzere tarafsızlığı silahla koruma konusunu gündeme getirmiştir. Böylece 1938 Türk-Yunan Ek Antlaşması anlam kazanmıştır.

Metaksas Ankara ziyaretinde o dönem izinli sayılan Başbakan İsmet İnönü ile de bir araya gelmiştir. 20 Ekim 1937'de Türk ve Yunan heyetleri arasında yapılan görüşmelerde iki ülkeyi ilgilendiren konular ve uluslararası meseleler geniş bir şekilde değerlendirilme imkânı bulmuştur. Görüşmelere dair yayınlanan tebliğde şu hususlara yer verilmiştir:

“İki dost ve müttefik memleket devlet adamları, inkişafın umumi sulh eserine esaslı bir surette faydalı olduğunu göstermiş bulunan Balkan Antantı paktına bağlılıklarını bir kere daha müşahede eyleyerek, iki memleket tarafından takip edilen ideale ve iki memleketin müşterek menfaatlerine her noktadan mutabık bulunan bu siyasete devamı kararlaştırmışlardır.

İki dost ve müttefik memleket devlet adamları, Yunanistan ve Türkiye tarafından takip edilen beynelmilel siyaset arasında mevcut tam mutabakatı çok büyük bir memnunlukla görüşmüşler ve iki memleketi birbirine bağlayan Entente Cordiale (Samimi Anlaşma) paktının, aralarındaki samimi ve dostane münasebetlerin icaplarına tamamıyla tevafuk eylediğini bir kere daha müşahede etmişlerdir.”³⁸

Metaksas, Celal Bayar ile görüşmesi esnasında onu Atina'ya davet etmiştir. Celal Bayar, cevaben gelecek Balkan Antantı toplantısı sonrası geleceğini bildirmiştir. Ankara'daki temaslarının ardından İstanbul'a dönen Metaksas burada bazı ziyaretlerde bulunmuştur. Türkiye'de bulunan Yunan tebaasının durumundan memnuniyetle bahseden Metaksas, “*Türk ve Yunan vatandaşları şimdi aralarında hiçbir ihtilaf olmayan iki kardeşler*”

³⁷ Mehmet Uysal, *1930-1938 Dönemi Türkiye Yunanistan İlişkileri*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Sabahattin Özel, İstanbul 2007, s. 330-331.

³⁸ “Resmi Tebliğ”, *Cumhuriyet*, 22 Ekim 1937, s. 5.

ATATÜRK DÖNEMİ BALKAN POLİTİKASI BAĞLAMINDA TÜRKİYE-YUNANİSTAN EK ANTLAŞMASI

demıştır. 22 Ekim 1937 gecesı ülkesine hareket etmeden önce gazetecilere verdiği beyanatta ziyaret izlenimlerini aktaran Metaksas, Türk-Yunan ittifakının her zamankinden daha kuvvetli bulunduğuna kani olarak Türkiye’den ayrılacağını ifade etmiştir. Metaksas konuşmasını şu sözlerle tamamlamıştır: “*Buradan şu derin kanaatle ayrılıyorum ki birleşmiş Türk ve Yunan ordularıyla kendi muhitimizde ve Balkan antantının diğer azalarının ordularıyla müştereken bütün Balkan yarımadasında sulhu tamamen emniyet altına alabiliriz.*”³⁹

Dışışleri Bakanı Tevfik Rüşü Aras daha 1929’da “*Yunan hudutlarını Türk hudutları olarak telakki ediyorum*” demıştır. Atatürk, 1937’de İsmet İnönü’nün Atina ziyareti sırasında gönderdiği mesajda Balkanlar’daki sınırların tek bir sınır olduğunu vurgulamıştır. Metaksas, Türkiye ziyareti münasebetiyle “*Yunanistanla Türkiye arasında artık hudut mevcut olmayacağı gün pek yakındır.*” diyerek, bu düşüncüyü onaylamıştır. Ziyareti öncesi Türkiye ile Yunanistan’ın bir tek orduya sahip olduklarını açıklayan Metaksas bu düşüncüyü daha da geliştirmiştir.⁴⁰

Türk ve Yunan devlet adamları İkinci Dünya Savaşı’nın patlak vermesine kısa bir süre kala yaptıkları bu açıklamalarda Türkiye ile Yunanistan arasındaki askeri yakınlığın bölgede kilit rol oynayacağına işaret etmişlerdir. Bekleneceği üzere Balkanların huzur ve güvenliği iki ülkenin atacağı adımların kararlılığıyla orantılı olacaktı. Bu açıdan bakıldığında Türkiye ve Yunanistan arasında yapılacak yeni bir askeri pakt önem kazanmıştır.

2.3. Balkan Antantı Daimi Meclisi 6. Dönem Toplantısı

1936 Kasım’ında kurulan Berlin-Roma Mihverinin dünyada yarattığı huzursuzluk İspanya’daki iç savaşın meydana getirdiği gerginlikle birleşmiştir. Gerginliğin denizaltı korsanlığı faaliyetleriyle Akdeniz’e sıçraması üzerine 1937 Eylül’ünde Nyon’da konferans toplanması kararlaştırılmıştır. İngiltere ve Fransa’nın girişimleriyle toplanan bu konferansa Almanya ve İtalya’nın katılmaması tarafların şekillendiğini kanıtlamıştır. Konferansa katılan Balkan Antantı ülkeleri İtalya’nın

³⁹ “Aziz Misafirimiz Avdet Etti”, *Cumhuriyet*, 23 Ekim 1937, s. 7.

⁴⁰ Metaksas, Averof kruvazörüyle gerçekleştirdiği bu ziyaretinde Türkiye’nin Atina büyükelçisi Ruşen Eşref ile yaptığı konuşmada “*İki ordu artık bir tek ordu ve iki filo da bir tek filodur*” ifadesini kullanmıştır. Bkz., “Türk Yunan Dostluğu”, *Ulus*, 18 Ekim 1937, s. 4., “Yunan Matbuatının Neşriyatı”, *Cumhuriyet*, 29 Ekim 1937, s. 1.

tepkisinden çekinmekle birlikte ortaklaşa hareket etmeye özen göstermişlerdir.

1938 yılı başında Avusturya'yı ilhak girişimlerine hız veren Almanya, Çekoslovakya üzerindeki emellerini de açıkça dile getirmekte sakınca görmemiştir. Balkan Antantı Daimi Meclisi 6. Dönem Toplantısı böyle bir konjonktürde 25-27 Şubat 1938 tarihlerinde Ankara'da gerçekleştirilmiştir. Bu toplantı, dünyadaki gelişmelere karşı alınabilecek bölgesel tedbirler açısından önem arz etmiştir. Toplantıyı takip etmek üzere İstanbul'dan Ankara'ya gelen Atatürk, 25 Şubat 1938'de Balkan Antantı temsilcileri Yunanistan Başbakanı Metaksas, Yugoslavya Başbakanı Stoyadinoviç ve Romanya Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Komnen ile temaslarda bulunmuştur. Aynı günün akşamı meclis üyelerine verilen davette konuşan Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, yaptıkları ittifakla karışık dünyada bir huzur örneği oluşturduklarını belirtmiş, milletler arasında dostluk vasıtası olmak istediklerini açıklamıştır. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras sözlerine devamla siyasi ve iktisadi bağımsızlığın korunmasının önemi hakkında şöyle demiştir: *“Dört memleket için dış politikada hâkim olan prensip politik ve ekonomik istiklalimizi korumaktır ve bu prensibin en iyi barış zamanı teşkil ettiği kanaatiyledir ki dâhili mukavemet kuvvetimizi ve harici müdafaa vasıtalarımızı imkân nispetinde takviye etmek suretiyle bu ülkeye hizmet ettiğimizi müdrük bulunuyoruz.”*

Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın sözlerine karşılık veren Metaksas, Balkan Antantı devletlerinin aralarındaki birlik kuvvetiyle daha büyük bir bağımsızlık sağlamak azminde olduklarını ifade etmiş, antantın genel barış ortamına hizmet açısından da değerli olduğu kanaatinde olarak şöyle demiştir:

*“Dost ve müttefik dört Balkan devleti arasında kurulan ve bu devletlerin karşılıklı münasebetlerinde hâkim olan itimattan kuvvet bulan anlaşma, beynelmilel sahada aradaki birlik ve ahenk sayesinde her gün daha büyük bir ehemmiyet almaktadır. Öyle ki, Balkanların istikrarı için tasarlanan Balkan paktı, umumi sulh davası hizmetinde de kıymetli bir amil olmuştur.”*⁴¹

Yunanistan Başbakanı başkanlığında gerçekleştirilen Balkan Antantı Daimi Meclisi'nin 6. Dönem Toplantısı 27 Şubat 1938'de sona ermiştir.

⁴¹ “Balkan Konseyi Toplandı”, *Cumhuriyet*, 26 Şubat 1938, s. 1,7.

ATATÜRK DÖNEMİ BALKAN POLİTİKASI BAĞLAMINDA TÜRKİYE-YUNANİSTAN
EK ANTLAŞMASI

Toplantı kararları aynı gün tebliğ halinde yayınlanmıştır. Buna göre antant ülkeleri Milletler Cemiyeti'nin aldığı kararlara bağlı kalacak ve antant üyeleri diğer devletlerin iç politika meselelerine karışmayacaktır. Ayrıca kendi iç işlerine “*her ne mahiyette olursa olsun hiçbir müdahaleye karşı müsamaha göstermemeye*” karar vermişlerdir. Yugoslavya ve İtalya arasında yapılan Dostluk Anlaşması neticesinde Yugoslavya yeni İtalyan anayasasına uygun olarak Roma'ya İtalya Kralı ve Habeşistan İmparatoru nezdine yeni bir elçi göndermiştir. Romanya da aynı yönde bir karar almıştır. Tebliğde antant üyelerinin Akdeniz politikasına istinaden “*Akdeniz havzasında enternasyonal iş birliğini kolaylaştırmak için Yunanistan ve Türkiye'nin Habeşistan meselesindeki hattihareketlerini İtalya ile idame eyledikleri dostane münasebetlere tevfik etmek üzere icabını yapmaları lazım geldiği*” kanaati aktarılmıştır.

Ankara'da Türk ve Yunan temsilcilerinin ikili görüşmeleri neticesinde Türkiye ve Yunanistan arasında askeri ve siyasi yükümlülükler içeren yeni bir pakt taslağı hazırlanarak parafe edilmiştir. Bu durum tebliğde şöyle ifade edilmiştir: “*Başkan Metaksas ve Dr. Aras Türk-Elen antant kordiyal (samimi anlaşma) paktından olan iş birliğinin mevcut taahhütler çerçevesi dâhilinde genişletilmesini içine alan bir Türk-Elen munzam (tamamlayıcı) muahede projesi tevdi etmişlerdir.*”⁴²

Konseyde tebliğ edilen antlaşma metni ortak sınır emniyetine dayanan ittifakın çerçevesini genişletmiştir. Toplantı sonrasında Balkan Antantı Daimi Meclisi temsilcileri ile Çankaya Köşkü'nde verilen davette bir araya gelen Atatürk, Balkanlar hakkındaki ideallerini şu sözlerle ortaya koymuştur:

“Balkan ittifakı, bizim öteden beri samimiyetle üzerinde durduğumuz bir idealdir. Bu idealin her gün geniş bir saha üzerinde daha ziyade genişlemesini ve mesaha almasını görmekle bahtiyarım. Bu hususta müttefik Balkan devletlerini sevk ve idare eden zevatın büyük himmetleri ve muvaffakiyetleri ve ittifaka bağlılıkları şayanı takdirdir... Dünyada, şimdiye kadar, başka başka milletlerin ittifak yaptıkları ve asırlarca beraber yaşadıkları tarihte görülmiştir. Bizim kurmak istediğimiz ittifakın tarihte geçmiş olan ittifakların çok fevkinde olmasını isteriz. Tarihi bu kadar yüksek bir idealin esas temel taşı yalnız geçici politika esaslarında kalamaz. Bunun esas temel taşları

⁴² “Konseyin Resmi Tebliği”, *Kurun*, 28 Şubat 1938, s. 1, 4, “Konseyin Tebliği, *Cumhuriyet*, 28 Şubat 1938, s. 1, 7.

lazımdır ki kültür ve ekonomi cevheriyle dolu olsun. Çünkü kültür ve ekonomi her türlü siyasete istikamet veren temeldir.”⁴³

Antant üyesi ülke temsilcileri Balkan Antantı Daimi Meclisi toplantısında her zamanki gibi dayanışma içerisinde bulduklarını vurgulamaya çalışmışlardır. Bununla birlikte antant içerisinde bazı zaafırlar olduğu söylenebilir. Açıkça ifade edilmese de Yugoslavya'nın 1937'de Bulgaristan'la dostluk antlaşması imzalaması hoşnutsuzluk yaratmıştır. Almanya, Balkanlarda etkisini arttırıyordu. İtalya, Balkan devletleri arasındaki bağları zayıflatmak çabası içindeydi. İtalya ile antlaşma yapan Yugoslavya'nın Roma'ya Habeşistan İmparatoru adına da elçi yollaması gitgide İtalyan etkisi altına girmeye başladığını göstermişti. İtalya'ya karşı daha kararlı bir duruş sergileyen Türkiye ve Yunanistan'dan farklı olarak Romanya'nın da bu yönde karar alması antant içinde bölünmüşlük izlenimi doğurmuştur. Dolayısıyla antant üyeleri arasındaki emniyet bağlarının vurgulanmak istenenin aksine gevşemekte olduğu sonucuna varılabildi. Bu açıdan bakıldığında Türkiye ve Yunanistan'ın mevcut önlemleri yeterli görmeyerek hazırladıkları askeri pakt taslağı, diğler antant üyelerinden ayrı olarak bağlarını güçlendirme arzularının göstergesi olmuştur.

3. Türkiye ile Yunanistan Arasındaki 1930 Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Hakemlik Antlaşması ve 1933 Samimi Anlaşma Paktına Ek Antlaşma

Türkiye ve Yunanistan arasında Balkan Antantı Daimi Meclisi'nde tebliğ edilen tamamlayıcı antlaşmanın imzalanması için 18 Mart 1938 tarihinde Bakanlar Kurulu Kararı alınmıştır. 8278 Sayılı bu kararın gereğini yerine getirmek üzere Başbakan Celal Bayar ve Dışışleri Bakanı Tefvik Rüştü Aras 27-30 Nisan 1938 tarihlerinde Atina'ya bir ziyaret gerçekleştirmişlerdir.⁴⁴ Yunan Başbakanı Metaksas, 18-22 Ekim 1937 tarihlerindeki Türkiye ziyareti sırasında o zaman Başbakan Vekili olan Celal Bayar'ı Yunanistan'a davet etmişti. Celal Bayar, antlaşmanın imzalanması vesilesiyle bu daveti de yerine getirmiştir.⁴⁵

⁴³ “Atatürk'ün Mühim Beyanati”, *Cumhuriyet*, 28 Şubat 1938, s. 1.

⁴⁴ *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Cilt 26, S Sayısı: 210, 1 Haziran 1938, s. 1.

⁴⁵ İsmet İnönü'nün başbakanlıktan ayrılması 18 Eylül 1937 akşamı kararlaştırılmasına rağmen ilk aşamada istirahatte olduğu duyurulmuştur. İsmet İnönü, 25 Ekim 1937'de başbakanlıktan ayrıldığını ilan etmiş, yeni hükümeti o sırada başbakanlığa vekâlet eden Celal Bayar kurmuştur. Bkz., İnönü, *a.g.e.*, s. 548.

ATATÜRK DÖNEMİ BALKAN POLİTİKASI BAĞLAMINDA TÜRKİYE-YUNANİSTAN
EK ANTLAŞMASI

Türk heyetinin Atina'ya hareketi öncesinde gazeteciler ziyafet vermişlerdir. Asım Us bu ziyafette yanında oturduğu Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'a, bu antlaşmanın imzalanması iradesinin hangi ülkeden geldiğini sormuştur. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, cevaben “*her iki taraftan*” demiştir. Cevabı duyan Başbakan Celal Bayar müdahale ederek, “*Teşebbüs bizim taraftan gelmiştir. Balkanlarda olan her işteki teşebbüs bizimidir*” karşılığını vermiştir.⁴⁶

Gazetecilere açıklamalarda bulunan Başbakan Celal Bayar imzalayacakları yeni antlaşmaya dair görüşlerini şu sözlerle aktarmıştır:

*“Bugün Türkiye ile Yunanistan arasında bir kat daha kuvvetli bir bağ teşkil edecek olan yeni muahedemiz Balkanlarda artık bütün dünya için görünür ve arzuya değer bir hakikat olan sıkı dostluğu ikmal etmekte ve sulh politikamızın çok sıcak bir eseri olarak tebarüz etmektedir. Bu muahede mevcut Antant Kordialin tatbiki şekillerini tasrih eden yeni ve kıymetli bir vesika olacaktır.”*⁴⁷

Başbakan Celal Bayar ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın ziyaretleri öncesi dünya genelindeki gelişmeler kaygı vermeye devam etmiştir. Alman zırhlı kuvvetleri 12 Mart 1938'de Viyana'ya girmiş, Avusturya ilhak edilmiştir. Avrupa'nın merkezinde gerçekleşen bu olaya Fransa ve İngiltere tepki koyamamıştır. 23 Nisan 1938'de Çekoslovakya'nın Südetler Bölgesi'nde yaşayan Almanlar bu bölge için otonomi talep ederek Almanya ile yakınlaşma arzularını dile getirmişlerdir.⁴⁸ Dolayısıyla ziyaret bu gergin atmosferin etkisinde gerçekleşecektir.

İmzalanacak antlaşmayı değerlendiren Yunus Nadi, Türkiye ve Yunanistan arasındaki bağların hükümetleri aşarak karşılıklı olarak milletlere mal olduğunu belirtmiştir. İki milletin uzun süre hakiki görüşlerle birbirlerini anlayamadıklarını açıklayan Nadi, anlaşma düzeyine gelinmiş olması bağlamında Venizelos ile arasındaki bir konuşmayı şu sözlerle aktarmıştır: “*Tarihin cereyanındaki yanlışlığı nihayet coğrafya göstermiş ve tashih etmiştir. Bizzat Venizelos bizzat bu satırların muharririne: Osmanlı İmparatorluğu camiasında hukukunu müdafaya kadir bir Türk milleti bulunduğunu ihmal etmek hatamız sabit olunca Yunanistan'ın bu Türk*

⁴⁶ Asım Us, *Hatıra Notları*, Kitabevi, İstanbul 2012, s. 224.

⁴⁷ “Başvekil ve Hariciye Vekili Bu Akşam Atina'ya Gidiyorlar”, *Akşam*, 25 Nisan 1938, s. 4.

⁴⁸ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 346-349.

milletiyle dost olması lazım geldiğini ilk olarak kendim derhal takdir etmekte gecikmedim.”

Bu gerçeği Türk ve Yunan devlet adamlarıyla birlikte daha kıymetli olmak üzere iki milletin de çok iyi anladığına işaret eden Nadi, iki devletin dostluğuna dayalı dış politika esasının tarihin ve coğrafyanın icaplarından doğduğunu belirtmiştir. Bu kapsamda Türk-Yunan dostluğunun hükümet adamlarından fazla etkilenmeden sürdürülebileceği kanaatinde olarak şöyle demiştir: *“Türk-Yunan anlaşmasını tesis ve idame eden Yunan devlet adamlarından birçoğu gelip geçti. Şimdi Başbakan Ekselans Metaksas’ı hepsinden fazla bu anlaşmaya bağlı buluyoruz. İsmet İnönü’den sonra işte Celal Bayar da oldum olasıya aynı dostluğa ne kadar büyük kıymet ve ehemmiyet vermekte olduğunu bize anlatıyor.”*⁴⁹

*Kurun*⁵⁰ gazetesinde Asım Us imzasıyla yayınlanan bir makalede yeni antlaşmanın sınır emniyetine ilave olarak rejim emniyetini de içerdiğine vurgu yapılmıştır. Antlaşmanın Balkan Antantı açısından değeri ise şu sözlerle ortaya konulmuştur:

*“Balkan milletlerinin müşterek ideali Balkan birliğine doğru ilk adım olmak üzere kurulmuş olan Balkan Antantı Türk-Yunan anlaşmasıyla başlamıştır. Yani bu antant içinde Türk-Yunan ittifakı tarihi bir mevki almıştır. Türk-Yunan ittifakı ne kadar kuvvetlenirse bu temel üzerine dayanan Balkan Antantının da o kadar kuvvetleneceğine şüphe yoktur. Bu defa Atina’da imzalanacak olan muahede ile Türk-Yunan ittifakının bir kat daha kuvvetlendirilmesi Orta Avrupa’ya kadar sulh ve emniyet havası neşreden gürbüz Balkan Antantı ağacına yeni inkişaf kuvveti vermek için köklerini gübrelemekten başka bir şey değildir. Bu itibarla Atina’da imzalanacak olan yeni Türk-Yunan ittifak muahedesini aynı zamanda Belgrad ve Bükreş payitahtlarında da alkışlarla karşılanacak ve kutlanacaktır.”*⁵¹

Yolculuğu esnasında Atina ajansı muhabirine açıklamada bulunan Başbakan Celal Bayar, Türk-Yunan dostluğu binasına büyük bir taş götürmeye gittiğini ifade etmiş, *“bu dostluğun zamanın yardımıyla iki Balkan*

⁴⁹ Yunus Nadi, “Türk Başbakanının Atina Ziyareti”, *Cumhuriyet*, 25 Nisan 1938, s. 1, 4.

⁵⁰ Atatürk özellikle Hatay’ın Anavatana katılması sürecinde Asım Us takma adıyla *Kurun* gazetesinde başyazılar kaleme almıştır.

⁵¹ Asım Us, “Celâl Bayar Atina Yolunda”, *Kurun*, 25 Nisan 1938, s. 1, 4.

ATATÜRK DÖNEMİ BALKAN POLİTİKASI BAĞLAMINDA TÜRKİYE-YUNANİSTAN
EK ANTLAŞMASI

ve Akdeniz memleketinin moral birliğine doğru biçim değiştirmesi mukadderdir” demiştir.⁵²

Türkiye ve Yunanistan arasında 1933 Samimi Anlaşma Paktı imzalanmadan önce Bulgaristan paktı imzalamaya davet edilmiş, Bulgaristan’ın daveti reddetmesiyle üçlü bir anlaşma yapma girişimi sonuçsuz kalmıştı. Bulgaristan’ın Balkan ittifakı ruhunun dışında kalması ittifakın zayıf görünmesine sebep oluyordu. Türkiye komşusuna karşı anlayışlı bir tutum sergilemekle beraber komşusunun bir an önce Balkan siyasetinde yeni adımlar atmasını bekliyordu. Asım Us, “Bir Hatıranın Getirdiği Düşünce” başlıklı makalesinde bu konuya değinerek şöyle demiştir:

“Senelerden beri parti çekişmeleri arasında yıpranan Bulgaristan’da Köseivanof Hükümeti işbaşına geçinceye kadar memleketin umumi vaziyetine hâkim bir hükümet kurulamadığı için Türkiye gibi Balkan Antantına dâhil diğer dost ve müttefik memleketlerde de bu noktadan Bulgarlar bir dereceye kadar mazur görülmüşlerdir... Bakalım Bulgaristan komşumuz, Balkan çerçevesi içinde başlamış olan iş birliği planlarından uzak durmaktan dolayı hiç olmazsa kendi gördüğü zararları ne vakit takdir edecektir?”⁵³

Türk Heyeti 27 Nisan 1938’de Atina’ya ulaşmıştır. Yeni antlaşma aynı gün 1930 Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakem Antlaşması ile 1933 Samimi Anlaşma Paktı’nın tamamlayıcısı olmak üzere imzalanmıştır. Antlaşmayı Türkiye adına Başbakan Celal Bayar, Yunanistan adına ise Başbakan Metaksas imzalamıştır. Bu vesileyle Yunanlı gazetecilere beyanat veren Başbakan Celal Bayar, iki ülkenin de menfaatlerine dayandığı için Türk-Yunan dostluğunun ebedi olacağına vurgu yapmıştır. Antlaşmanın Balkanlarda sağlanan barış ve ittifak ruhunun yeni bir yansıması olmakla birlikte genel barış ortamına da hizmet edeceğini açıklamıştır.

Antlaşmanın imzalandığı 27 Nisan 1938 akşamı Türk heyeti şerefine verilen davette konuşma yapan Metaksas, sekiz yıllık Türk-Yunan dostluğu temellerinin 1930 ve 1933 antlaşmalarıyla atıldığını dile getirmiştir. Dostluk yolunda bir adım daha atıldığını belirten Metaksas, antlaşmanın önemine dair şunları ifade etmiştir:

⁵² “Başvekilin Hareketi”, *Cumhuriyet*, 26 Nisan 1938, s. 1, 7.

⁵³ Asım Us, “Bir Hatıranın Getirdiği Düşünce”, *Kurun*, 27 Nisan 1938, s. 1, 4.

“Bu metnin tehdit edici hiçbir hedefi yoktur, hiçbir kimse aleyhine yönelik değildir. Bu metin, Balkanların nâzımı olan barışsever anlaşmalar serisinde diğer bir vesikadan ibarettir. Ancak bu muahedenin sulhun muhafazası hususundaki ehemmiyeti yanında yüksek manevi bir şümulü de vardır. Bu muahede, Yunanistan’la Türkiye arasındaki bağların ne kadar derin ve sıkı ve iki memleketin, birliklerini her zaman daha ziyade sıkılaştırmak arzularının ne kadar büyük olduğunu bir kere daha ispat eder. Bu muahede, müttefiklerimiz Romanya ve Yugoslavya ile tam bir mutabakat içinde tahakkuk ettirilmiş olduğundan, antantımızın dört devleti arasında bütün noktalarda mevcut geniş ve samimi teşriki mesaiyi de belirtir.”⁵⁴

Metaksas’ın ardından konuşan Başbakan Celal Bayar samimi anlaşmanın ruhunu tamamlayan ve genişleten bu antlaşmanın Balkanlar açısından değerini öne çıkarmıştır. Antlaşmayı Balkan Antantı’na atıfta bulunarak yorumlayan Başbakan Celal Bayar ise şunları ifade etmiştir:

“Balkan Antantı zihniyetiyle tasarlanan bu yeni muahede iki memleketimizin kendilerini birbirine bağlayan rabitaları daima daha ziyade sıkılaştırmış azimlerinin bir ifadesidir. Bu, bizzat kendi menfaatlerimiz olduğu kadar beynelmilel sulhun menfaati bakımından da tahakkuk ettirilmiş kati bir sulh vesikasıdır ve bugün, bu muhabbet eserini, Türk-Yunan birliğinin remzini bütün dünyaya, Balkan azaları arasında hüküm süren tam tesanüt ve geniş ve halisane teşriki mesainin bir misali olarak iftiharla gösterebilir.”⁵⁵

Yunan gazeteleri antlaşmaya geniş yer ayırmışlardır. *Elefteron Vima* gazetesi yeni paktın halkın ruhunda hissedildiğini vurgulamış, paktın askeri boyutuna temasla *“Yunanistan ve Türkiye, yalnız barışmış ve bir daha çarpışmamağı taahhüt etmiş iki millet değil, fakat lüzumu takdirinde mülki tamamîyetlerini ve istiklâllerini müşterek surette müdafaa için kuvvetlerini birlikte hareket ettirecek iki müttefik devlettir”* demiştir. İki devletin uluslararası alanda birbirlerine yaptıkları yardımları hatırlatan *Katimerini* gazetesi ise Başbakan Celal Bayar’ın kullandığı birlik kelimesinin gelişigüzel kullanılmadığını ifade ederek, *“Yunanistan ve Türkiye, bir tek devlet gibi kati bir surette sulh idealine kendisini vermiş iki azmin birleşmesinden hâsıl olan bir kuvvet gibi kendilerini göstermişlerdir”* demiştir. *Proia* gazetesi iki devletin yakınlaşmasında Doğu Akdeniz havzasındaki menfaatlerin rolüne

⁵⁴ “Munzam Pakt Dün Saat 18 de İmzalandı”, *Akşam*, 28 Nisan 1938, s. 13.

⁵⁵ “Dost Yunan Kralı Dün Başvekilimizi Kabul Etti”, *Cumhuriyet*, 29 Nisan 1938, s. 1, 7.

ATATÜRK DÖNEMİ BALKAN POLİTİKASI BAĞLAMINDA TÜRKİYE-YUNANİSTAN
EK ANTLAŞMASI

işaret etmiştir. Bu kapsamda ek paktın ilerici bir hareketin başlangıç noktası olacağı savunulmuştur.⁵⁶

3.1. Türk-Yunan Ek Antlaşması Hükümleri

27 Nisan 1938’de imzalanan antlaşma metnine göre gaye Türkiye ve Yunanistan’ın kendilerine mutluluk getiren bağlarını güçlendirmek ve ikili ve çok yanlı anlaşma ve düzenlemeleri zedelemekten bütünleyici bir anlaşma yapma isteklerini hayata geçirmektir. Antlaşma beş maddeden oluşmuştur. Bu maddeler şunlardır:

Madde 1. Bağıtlı iki Yüksek Taraftan biri, kendisinin neden olmadığı bir ya da birkaç Devletin bir saldırısına uğrarsa, öteki Bağıtlı Yüksek Taraf, o Devlet ya da Devletlerin askerlerini, silâhlarını, savaş gereçlerini geçirmek ya da yiyecek, hayvan vb. sağlamak ve geri çekilen ordularını geçirmek ya da askersel keşiflerde bulunmak üzere, kendi topraklarından yararlanmasına, gerektiğinde silâhla karşı koyarak, tarafsızlığını korumağı yükümlenir.

Madde 2. Bağıtlı iki Yüksek Taraftan biri, üçüncü bir ya da birkaç Devletin düşmanca bir davranışıyla karşılaşır, öteki Bağıtlı Taraf duruma çare bulmak üzere, tüm çabayı gösterecektir. Bu çabalara karşın, savaş bir oldubitti olursa, her iki Bağıtlı Taraf, kendi yüksek çıkarlarına uygun bir çözüm biçimi bulmak amacı ile, durumu anlayışlı bir yaklaşım ve özenle yeniden incelemeyi yükümlenir.

Madde 3. Bağıtlı iki Yüksek Taraf, kendi toprakları üzerinde öteki ülkenin esenlik ve güvenliğini bozmak ya da Hükümetini değiştirmek amacını güden örgüt ve kümelerin oluşmasına ve yerleşmesine; bundan başka, öteki ülkeye karşı propaganda ya da başkaca her hangi bir araçla savaşım amacını güden kişiler ve kümelerin oturmasına hiçbir zaman olanak vermemeğı yükümlenirler.

Madde 4. Bağıtlı Yüksek Taraflar, ikili ya da çok yanlı olmak üzere yapmış oldukları, bugün yürürlükte bulunan bağıtların, işbu Antlaşma hükümlerinden ayrı olarak etkilerini bütünüyle sürdürmesinde anlaşmıştır.

Madde 5. Onay belgelerinin verişimi gününden başlayarak yürürlüğe girecek olan işbu Antlaşma 10 yıllık bir süre için yapılmıştır. Bu sürenin sona

⁵⁶ Aynı yerde, s. 7.

ermesinden bir yıl önce, Antlaşmaya, Bağlı Yüksek Taraflardan hiç birisince son verilmezse, gene özdeş bir süre için yürürlükte kalacak ve bu böylece sürecektir.

Bağlı Yüksek Taraflar, 30 Ekim 1930 günlü Türk-Yunan Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Hakemlik Antlaşması ile 14 Eylül 1933 günlü İçtenlikli Anlaşma Paktının, yürürlük sürelerine ilişkin hükümlerine bakılmaksızın, işbu Antlaşma gibi özdeş süre için geçerli olmasında anlaşmıştır.⁵⁷

Tablo 1: Türkiye ve Yunanistan arasında 1930'larda yapılan antlaşmalarda güvenlik tutumu

| Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Hakemlik Antlaşması (30 Ekim 1930) | Samimi Anlaşma Paktı (14 Eylül 1933) | Ek Antlaşma (27 Nisan 1938) |
|--|--|--|
| Bağlı Yüksek Taraflardan biri, barışçı tutumuna karşın, bir ya da birkaç Devlet tarafından bir saldırıya uğrarsa, öteki Taraf, uyuşmazlığın tüm süresi boyunca, tarafsızlık gütmeği yükümlenirler. (Madde 2) | Türkiye ve Yunanistan, ortak sınırlarının dokunulmazlığını karşılıklı olarak güvence altına alırlar. (Madde 1) | Bağlı iki Yüksek Taraftan biri, kendisinin neden olmadığı bir ya da birkaç Devletin bir saldırısına uğrarsa, öteki Bağlı Yüksek Taraf, o Devlet ya da Devletlerin askerlerini, silâhlarını, savaş gereçlerini geçirmek ya da yiyecek, hayvan vb. sağlamak ve geri çekilen ordularını geçirmek ya da askersel keşiflerde bulunmak üzere, kendi topraklarından yararlanmasına, gerektiğinde silâhla karşı koyarak, tarafsızlığını korumağı yükümlenir. (Madde 1) |

Kaynak: Soysal, *a.g.e.*, s. 401, 443, 597.

⁵⁷ Soysal, *a.g.e.*, s. 597-598.

ATATÜRK DÖNEMİ BALKAN POLİTİKASI BAĞLAMINDA TÜRKİYE-YUNANİSTAN
EK ANTLAŞMASI

Tabloda aktarıldığı üzere Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan 1930 Dostluk Antlaşması'na göre aralarından birinin saldırıya uğraması durumunda öteki devlet tarafsız kalacaktı. 1933 Samimi Anlaşma Paketi bu yakınlığı bir adım ileri taşımış, iki devlet ortak sınırlarını güvence altına almışlardı. Bulgaristan'ın Batı Trakya üzerindeki emellerinden duyulan çekincenin de bir ifadesi olan yükümlülük bu açıdan bakıldığında Türkiye'den ziyade Yunanistan'a güvence sağlamıştır. Ortak sınırların değişmezliğine vurgu yapan bu antlaşma Balkan Antantı'na esin kaynağı olmuş, antantı imzalayan dört devlet Balkan sınırlarının güvenliğini karşılıklı olarak güvence altına almışlardır.

Türkiye ve Yunanistan arasında yapılan 1938 Ek Antlaşması ise sınır güvenliğine farklı bir boyut eklemiştir. Atatürkçü dış politika batıda Balkan devletleriyle İtalyan emellerine set vurmak isteğinde olmuştur. Yeni antlaşmanın ilk maddesine göre taraflardan birinin saldırıya uğraması durumunda öteki taraf saldıran devletin askerlerini, silah ve malzemelerini kendi topraklarından geçirmesine izin vermeyecek ve tarafsızlığını koruyacaktı. Ayrıca antlaşmanın askeri pakt niteliğini kuvvetlendiren bir hüküm olarak tarafsızlığın gerektiğinde silahla karşı koyarak korunması kararlaştırılmıştır. Böylece olası bir savaş sırasında tarafsızlığa yapılan vurgu güçlendirilmiştir. Yunanistan doğudan Türkiye ise batıdan gelebilecek saldırılara karşı güvence sağlayacaktır. Bununla birlikte Yunanistan'a Türkiye sınırından gelebilecek saldırı oldukça düşük bir ihtimal olmuştur.

Taraflar, Ek Antlaşma'nın ikinci maddesi ile üçüncü devletlerden gelebilecek düşmanca davranışlar karşısında çözüm üretmek için çaba göstermeyi yükümlenmişlerdir. Üçüncü madde Türkiye ve Yunanistan'ın kendi toprakları üzerinde diğer ülkenin güvenliğini bozmaya veya hükümetini değiştirmeye yönelik faaliyetlere olanak vermemelerini kararlaştırmıştır. Tarafların birbirlerinin içişlerine karışmamasını hedefleyen bu yükümlülük siyasal çalkantıların hüküm sürdüğü Yunanistan açısından oldukça değerliydi. Dördüncü madde önceki antlaşmalarda da yer verildiği üzere tarafların yapmış olduğu ikili veya çok yanlı antlaşmaların bu antlaşma hükümlerinden ayrı olarak varlığını koruyacağını hükme bağlamıştır.

Ek Antlaşmanın son maddesine göre bu antlaşma on yıllık bir süre için geçerli olacaktır. Süre bitiminden bir yıl önce taraflardan birince sona erdirilmezse yeniden özdeş bir süreliğine yürürlüğe girecek ve böyle sürecektir. Ayrıca 1930 Dostluk Antlaşması ve 1933 Samimi Anlaşma

Paktı'nın yürürlük sürelerine bakılmaksızın yeni yapılan antlaşma gibi özdeş bir süre için geçerli olmaları kararlaştırılmıştır.⁵⁸ Böylece Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan birbirlerini bütünleyen bu üç antlaşmanın geçerlilik süreleri özdeşleştirilmiştir.

3.2. Ek Antlaşmanın Onaylanması

Yunanistan'daki temaslarının ardından 2 Mayıs 1938'de yurda dönen Başbakan Celal Bayar, antlaşmanın onaylanmasına dair kanun tasarısını 7 Mayıs 1938'de TBMM Başkanlığına sunmuştur. Antlaşma tasarıda şöyle gerekçelendirilmiştir: “*İşbu munzam muahedename ile esasen çok samimi olan iki taraf münasebatının daha ziyade inkişaf takviyesi ve Türk-Yunan hudutlarının daha esaslı bir emniyet altına alınması ve iki memleketin umumî sulh ve sükûn ülküsüne ve memleketlerinin dâhili inkişafı için istedikleri huzura olan bağlılıklarının bir defa daha teyidi istihdaf edilmiştir.*”⁵⁹

Antlaşmaya dair kanun tasarısı 1 Haziran 1938'de TBMM'de görüşülmüştür. Antlaşmayı değerlendiren Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras öncekileri tamamlayan bu ek antlaşmanın iki komşu arasında şuurla ve istekle geliştiğini belirttiği beraberlik eğiliminin tescili ve doğal bir sonucu olduğunu açıklamıştır. Türkiye'nin Balkan Devletleri ile dostluk ilişkilerini geliştirme çabasından bahseden Aras bu noktada zımnen Bulgaristan'dan yeterli yakınlık görülmediğini ifade etmiştir. Buna rağmen umudunu koruduğu anlaşılan Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras sözlerini şöyle sürdürmüştür: “*Artık Balkanlarda hava değişmiş ve asırlarca devam eden bin bir türlü tecrübelerin ve çekilen ıstırapların husule getirdiği bir anlayışla Balkan menfaat birliği ve kardeşlik duyguları belirmeğe başlamıştır.*”⁶⁰

Ek Antlaşma hakkında söz alan Tokat milletvekili Nazım Poroy, Türk-Yunan bağlılığının Cumhurbaşkanı Atatürk'ün çalışma arkadaşlarına verdiği isabetli tedbirler üzerine hayata geçtiğini belirtmiş, yeni antlaşmanın bu bağlılığın en güçlü eseri olduğunu vurgulamıştır. Poroy, bu antlaşmanın 1930 ve 1933 antlaşmalarına kıyasla daha yüksek bir anlam içerdiğini, bu

⁵⁸ 1930 Dostluk Antlaşması 5 yıllık bir süre için yapılmıştır. Süre bitiminden 6 ay önce son verilmezse süresi 5 yıl uzayacak ve böyle sürüp gidecekti. 1933 Samimi Anlaşma Paktı ise 10 yıllık bir süre için yapılmıştır. Bir yıl öncesinde ortadan kaldırılacağı bildirilmedikçe yeni bir 10 yıllık dönem için geçerli olacaktır. Bkz., Soysal, *a.g.e.*, s. 404, 444.

⁵⁹ *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Cilt 26, S. Sayısı: 210, 1 Haziran 1938, s. 1.

⁶⁰ *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Cilt 26, 1 Haziran 1938, s. 5; “Meclis Dün Türk-Yunan Paktını Tasdik Etti”, *Cumhuriyet*, 2 Haziran 1938, s. 1, 7.

ATATÜRK DÖNEMİ BALKAN POLİTİKASI BAĞLAMINDA TÜRKİYE-YUNANİSTAN
EK ANTLAŞMASI

yönüyle de sıradan bir tarafsızlıktan öte olduğunu ifade etmiştir. Dünyadaki tecavüzkâr hareketlerin kaygı verdiği günlerde iki ülkenin birbirlerinin emniyet ve rejimlerine karşı faaliyetlere izin vermemeyi yükümlenmelerini değerli bulduğunu belirten Poroy, bu bakımdan dünyaya rehberlik ettiklerini savunmuştur.

Antlaşmalar hükümetler tarafından yapılmakla birlikte esasen hükümetlerin aldığı bu kararlar milletin ruh haline de uygun olmalıydı. Söz alanlardan Konya milletvekili Ali Muzaffer Köker bu noktaya dikkat çekerek Türk ve Yunan milletlerinin antlaşmaya yönelik bakış açılarını değerlendirmiştir. Türk ve Yunan Başbakanlarının karşılıklı ziyaretleri sırasında halk dostluk ve ittifak bağları lehine tezahüratta bulunmuştur. Bu gelişmeye bahisle iki devlet arasındaki dostluk siyasetinin kabul gördüğünü vurgulayan Köker, yeni antlaşmanın bu tutumun bir eseri olduğunu açıklamıştır.

Milli Savunma Encümeni Başkanı Diyarbakır milletvekili Kazım Sevüktekin, tasarının görüşüldüğü encümenin bir üyesi olarak açıklamalarda bulunmak istemiştir. Atatürk dönemi dış politikasının, tarihsel sebepler dolayısıyla Yunanistan’la yaşanan sorunların aşılmasında önemli bir rol üstlendiği kanaatinde olan Sevüktekin şu ifadelerde bulunmuştur:

“Senelerce komşuluk etmekte bulunduğumuz Yunan hükümeti ile Osmanlı İmparatorluğunun lüzumsuz olduğuna kani olduğum anlaşamamazlığı, Yüksek huzurunuzda itaat ve derin saygı ve büyük sevgi ile eğilerek andığım En Büyüğümüz Atatürk’ün Türk Milletinin menfaatini mucip olan her işte olduğu gibi büyük isabetle irşat ve telkinine mazhar olan Türkiye Cumhuriyet Hükümeti, bu anlaşamamazlığı kökünden bertaraf ederek anın yerine bütün dünya milletlerine numune olacak surette Elen ile Türk arasında hudutsuz dostluk ve kardeşlik meydana getirmiştir.”⁶¹

Kütahya milletvekili Mehmet Somer ise konuşmasında Yunan halkının, antlaşmayı imzalamak için Yunanistan’a giden Başbakan Celal Bayar’a gösterdiği sevgi bağına temas etmiştir. Bu vesileyle Yunan devlet adamlarının önemine vurgu yapan Somer şöyle demiştir: *“Elen milletinin başında bulunan durbın ve durenmiş büyük Devlet adamı General Metaksas hiç şüphe yoktur ki, bu bağlılığın yegâne amili addedilmek lazımdır. Başta Elen Kralı Majeste İkinci Jorjun (Yorgo) yüksek müzaheretini de iftiharla*

⁶¹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt 26, 1 Haziran 1938, s. 6-7.

zikretmek bir vecibedir.” Türkiye’nin bölgede attığı adımlardan Bulgar komşusunu haberdar ederek samimiyetini gösterdiğini dile getiren Somer, Bulgaristan’ın uzatılan ele karşılık verme fırsatını kaçırmaması gerektiğini söylemiştir.

Söz alanlardan Niğde milletvekili Cavit Oral, Türk-Yunan Ek Antlaşması’nın önemini dünya politikası ve barışı açısından yorumlamıştır. Ona göre antlaşma iki memleketin siyasi ve milli menfaatlerini karşılamakla beraber antlaşmaya yalnızca bu perspektiften bakılmamalıydı. Oral, bu düşüncesini şu sözlerle açıklamıştır:

“Dünya politikasının krizli ve zaman zaman endişe verici bir devresinde iki dünyanın birleştiği bir noktada iki komşu Devletin bütün siyasi formalitelerin üstünde milli bir inanış ve milli anlayışla birbirine ellerini vermelerinin, anlaşmalarının dünya politikasında ve tarihinde büyük rolü ve ehemmiyeti olsa gerektir. İşte biz bu gün bu muahedeyi tasvip ederken Türk-Yunan dostluğu için yeni bir çığır açmış oluyor ve böylelikle dünya sulhuna müspet yardımlarda bulunmuş oluyoruz.”⁶²

Antlaşmanın görüşüldüğü oturumda son sözü Elazığ milletvekili Fazıl Ahmet Aykaç almıştır. Aykaç, Türk-Yunan dostluğunun seyri ve antlaşma hakkında şu değerlendirmede bulunmuştur:

“Birbirini birçok alanda birçok kere denemiş olan bu iki millet, birbirinin elini dostça sıktıktan sonra şunu anladı: gördü ki şimdiden sonra emniyet, istiklal ve medeniyet yolunda sağlam adımlarla ilerlemek için en kuvvetli amil her ikisinin de her vakit kol kola ve kardeşçe yürümesidir. İşte bu gün önümüze sunulan eser bu şuurun iki millet arasında birçok tecrübeden, görgüden sonra tam bir iman haline geldiğini bütün âleme ilan edici bir sulh ve selamet beratıdır denilebilir.”

Fazıl Ahmet Aykaç sözlerine devamla Türk dış siyasetinin başka milletlere ve haklarına saygı esasına dayandığını vurgulamış, artan dostlukların bu prensiplere samimi bağlılıkla sağlandığını açıklamıştır. Antlaşma iki devletin tarafsızlıklarını korumalarının ötesinde bir anlam taşıyordu. Bunun sağlanması için gerektiğinde silahla karşı konulacaktı. Fazıl Ahmet Aykaç konuşmasını, *“Bütün âlem bilsin ki Türkün şeref ve şiarı verdiği sözü tutmak, koyduğu imzayı bir namus damgası addetmektir. O*

⁶² Aynı yerde, s. 7-8.

ATATÜRK DÖNEMİ BALKAN POLİTİKASI BAĞLAMINDA TÜRKİYE-YUNANİSTAN
EK ANTLAŞMASI

imzayı bulunduğu yerden silecek hiçbir el yoktur” sözüyle tamamlamıştır.⁶³ Bu ifadesiyle Türkiye’nin antlaşmalardan kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getireceğinden kuşku duyulmaması gerektiğine işaret etmiştir.

Görüşmelerin tamamlanmasını takiben oya sunulan 1930 Dostluk Antlaşması ve 1933 Samimi Anlaşma Paketi’na ek 1938 Türkiye-Yunanistan Yeni Antlaşması oy birliğiyle kabul edilerek, 14 Haziran 1938 tarihli Resmi Gazete’de yayınlanmıştır. Antlaşma, tarafların 15 Temmuz 1938’de birbirlerine onay belgelerini vermelerinin ardından yürürlüğe girmiştir.⁶⁴

Antlaşmanın onaylanmasını değerlendiren Nadir Nadi, uluslararası ilişkilerde antlaşmaların hazırlık ve onay süreçlerine bahisle bunların şekilden ibaret bulduklarını belirtmiştir. Bununla beraber Türk-Yunan ilişkilerinde 1930’dan itibaren görülen gelişime yalnızca şekilsel olarak bakıldığında dahi iki milletin ruhundaki karşılıklı sempatinin nasıl arttığının görüleceğini savunmuştur. Tarafların iş birliğini bölgesel etkileri bakımından da değerlendiren Nadi şöyle demiştir: “Artık iki değil dördüz. Artık yirmi dört değil, altmış milyonuz, Balkan Antantı denilen bu büyük eser, asrımızın en varlıklarından biri olmaya namzettir. Üzerinde bütün Balkanlıların emeği ve hissesi bulunan bu abidenin temel taşı Türk-Yunan dostluğudur.”⁶⁵

Ek Antlaşma’nın yürürlüğe girmesini takiben 31 Temmuz 1938’de Bulgaristan ile Balkan Antantı arasında anlaşma yapılmıştır. Buna göre aralarındaki bir sorunun çözümünde şiddetten kaçınacaklardı. Bulgaristan, İkinci Dünya Savaşı öncesinde Balkanlı komşularıyla iyi geçinme siyasetine yönelmişti. Ne var ki Türkiye özellikle İtalya’nın yayılmacı dış politikasından kuşkuluydu. Balkan halkları arasındaki ittifak sistemi Atatürk’ün kurmayı arzuladığı birliğin uzağında kalmıştı. Savaş öncesi Yunanistan’la yapılan Ek Antlaşma bu gelişmenin sonucu olmuştur. Yunanistan bu antlaşmayla doğu sınırını iyice emniyete almıştır.

Savaşın başlamasıyla Balkan Antantı işlevini kaybetmiştir. Bloklar arasında sıkışan Balkan Devletleri savrulmuşlardır. Yunanistan bekleneceği üzere İtalya’nın saldırısına uğramıştır. Türkiye ile yaptığı antlaşmalar zincirinin sağladığı güvence sayesinde kuvvetlerini batıya yönlendiren

⁶³ Aynı yerde, s. 9-10; “Türk Yunan Dostluğu”, *Akşam*, 2 Haziran 1938, s. 1, 13.

⁶⁴ *Resmi Gazete*, 14.06.1938, Sayı 3933, s. 10031; Soysal, *a.g.e.*, s. 596.

⁶⁵ Nadir Nadi, “Türk-Yunan Munzam Paketi Tasdik Edildikten Sonra”, *Cumhuriyet*, 4 Haziran 1938, s. 1.

Yunanistan bu saldırıya direnmesine karşın Almanya'nın da saldırıya katılmasıyla işgale uğramıştır.

Sonuç

Lozan Barışı ertesinde Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin önündeki en önemli engel etabli anlaşmazlığı olmuştur. Anlaşmazlığın 1930 yılında giderilmesiyle ilişkilerde yeni bir devre açılmış, bu dönüşümde Atatürk ve Venizelos arasında oluşan güven bağının payı çok büyük olmuştur. Türkiye yeni Balkan politikası dâhilinde geçmişten gelen düşmanlıkları terk ederek komşusuyla iş birliğini geliştirmeye yönelmiştir. Aynı dönemde Yunan yayılcılığının simgesi hâline gelen Megali İdea düşüncesinin savunucularından Başbakan Venizelos, dış politikada statükocu bir anlayışa yönelmiştir. Üstelik rejim değişikliğine rağmen Yunanistan'ın Türkiye'ye bakışı ve dış politika çizgisinde sapma yaşanmamıştır. Bölgede barışın temini mevcut durumun sürdürülmesine bağlı olduğundan Bulgaristan'ın toprak talepleri iki devletin yakınlaşmasını kolaylaştırmıştır. Yakınlığın etkisiyle 1933 yılında sınırların dokunulmazlığı karşılıklı olarak güvenceye alınmıştır. Bu güvence iki devletin dostluğuyla kurulan Balkan Antantı vasıtasıyla genişletilmiştir.

Türkiye ve Yunanistan'ın 1930'larda Balkan politikalarında yakınlaşmaya gitmesinde birçok sebep etkili olmuştur. Bu süreçte dünyada belirsizlikler artmış, statükonun değiştirilmesine dönük planlar uygulama aşamasına geçmiştir. Üstelik Milletler Cemiyeti ve uluslararası hukuk giderek yara almış, etkisizleşmiştir. İtalyan saldırganlığının Akdeniz'de yarattığı güvensizlik ve Bulgaristan'ın değişimci emelleri Balkanlarda iş birliğini gerekli kılmıştır.

Bölgede barış ve istikrarı sağlamak için tüm devletlerle iş birliğine hazır olan Türkiye hem bölge içinden hem de bölge dışından gelecek saldırılara karşı Balkan Devletleri'ni birleştirmek istemiştir. Bu çaba çerçevesinde antanta üye devletler, genelkurmay başkanları düzeyinde toplantılar yapmış, manevralar düzenlemişlerdir. Ancak üyeler arasında etkin askeri iş birliği geliştirilememiştir. Antant içindeki zayıflık Türkiye-Yunanistan iş birliğine duyulan ihtiyacı arttırmıştır. Taraflar Samimi Anlaşma Paktında yer alan taahhütlerin geliştirilmesi konusunda temaslarını sıklaştırmışlardır.

ATATÜRK DÖNEMİ BALKAN POLİTİKASI BAĞLAMINDA TÜRKİYE-YUNANİSTAN
EK ANTLAŞMASI

Türkiye ve Yunanistan arasındaki çalışmalar 1938 yılında Balkan Konseyi Daimi Meclisi'nin Ankara'da gerçekleştirilen 6. toplantısında somut hâle gelmiştir. Konseye sunulan antlaşma metni iki devlet arasında önceden yapılan ortak sınır emniyetinin kapsamını geliştirmeyi amaçlamıştır. En önemli maddesine göre iki devletten biri başka devletler tarafından saldırıya uğrarsa diğer taraf icabında silah kullanarak kendi topraklarının müttefiki aleyhine kullanılmasına karşı koyacaktır. Ayrıca bağıtlı taraflar kendi toprakları üzerinde diğerinin güvenliğini bozmak veya yönetimini değiştirmek gayesi güden faaliyetlere engel olacak, iç meselelerine karışmayacaklardır.

Türk-Yunan Samimi Anlaşma Paktı, Balkan Antantı ile yaptırım gücünü genişletmiştir. Pakt hükümleri Balkan Antantı'na ilham vermiş, burada yer alan sınır güvenliğinin karşılıklı olarak teminat altına alınması hükmü diğer antant üyelerince de kabul edilmişti. Sınırların icabında silahla karşı konularak korunmasını içeren yeni antlaşma hükümlerinin kabulü de beklenebilirdi. Ancak antant içerisindeki bağları güçlendirebilecek böylesi bir antlaşmaya Yugoslavya ve Romanya katılmamışlar, yükümlülüğün getireceği ağırlıktan çekinmişlerdir. İtalya ve Almanya'nın değişimci emellerine dünyada yarattıkları güvensizlik açısından bakıldığında Yugoslavya ve Romanya'nın nispeten zayıf ve coğrafi olarak bu devletlere yakın hedefler olmaları sebebiyle imkânlarını aşabilecek bir yükümlülük altına girmek istememeleri anlaşılabilir. Bu ülkelerde görülen çekimserliğin diğer nedeni ise dış politikalarında bağımsız hareket etme kabiliyetlerinin zayıflamış olmasıydı. Dolayısıyla antantın ruhuna uygun olan Türk-Yunan Ek Antlaşması hükümleri onların politik gerçekleriyle bağdaşmamıştır.

İki komşu arasındaki güvenlik tutumu ve bunun Balkan Antantı'na yansımaları Bulgaristan'a karşı caydırıcı bir etki oluşturabilmiştir. Fakat İtalya başta olmak üzere bölge dışından gelebilecek tehlikelere karşı ciddi önlemler alınmamış olması ittifak zeminini zayıflatmıştır. Türkiye, Avrupa'da oluşan bloklara karşı Balkanlarda askeri ittifak ve taahhütleri sağlamlaştırmaya çalışırken beklediği iş birliğini görememiştir. Mevcut manzara Balkan Antantı'na atfedilmek istenen birlik ruhunun arzulanan düzeyde olmadığına işaret ettiği gibi bu ruhun olası bir savaşta kolayca dağılabileceğinin de sinyallerini vermiştir. Bu kapsamda antant üyesi Balkan devlet adamlarının birlik ruhu hakkındaki övücü söylemleri ve üye devletlerin basımlarında yer alan antantı yüceltici ifadeler kendi kamuoylarını rahatlatmanın ötesine geçememiştir. Netice itibarıyla Türkiye savaş dışında kalırken Balkan Devletleri birer birer bağımsızlıklarını yitirmişlerdir. Yine de

Türkiye ikili ve çok yanlı antlaşma ve düzenlemelerde yer alan yükümlülüklerinin gereğini yerine getirmek konusunda gayret göstermiştir.

Türkiye'nin Balkan politikası 1930'ların başından itibaren bölge ülkelerinin tek kütle olarak hareket etmelerinin gereğini uygulamıştır. Bu doğrultuda kararlı adımlar atan Türkiye komşusu Yunanistan'la barışseverlik prensibini hayata geçirebilmiştir. Atatürk döneminde imzalanan Ek Antlaşma önceki antlaşmaları bir kademe daha yukarı taşıması bakımından bu prensibin son ve en güçlü eserlerinden biri olmuştur.

Antlaşma on yıl boyunca geçerli olacaktı. Fakat bir yıl öncesinde taraflarca feshedilmediği takdirde süresi kendiliğinden uzayacak, antlaşma böylece sürüp gidecekti. Ek Antlaşma, bütünüleyicisi olduğu 1930 Dostluk Antlaşması ve 1933 Samimi Anlaşma Paktı'nın yürürlük süreleriyle birleştirilmişti. Bu durum Türk-Yunan yakınlaşmasının ve aralarındaki antlaşmalar zincirinin son halkası olan antlaşmanın uzun vadeli olarak planlandığını göstermiştir. İki devlet onar yıllık periyotlar halinde uzaması öngörülen Ek Antlaşma'ya son vermediklerinden antlaşmanın hâlâ yürürlükte olduğu söylenebilir. Ne var ki bu antlaşma ve bütünülediği antlaşmalar İkinci Dünya Savaşı'nda Yunanistan'ın işgal edilmesiyle etkisini yitirdiğinden iki devletin belleğinden silinmiş görünmektedir. Taraflar savaş sonrasında bu antlaşmaların varlığından söz etmemekle beraber farklı ittifaklar vasıtasıyla birbirlerine bağlanarak iş birliği ihtiyaçlarını gidermeye çalışmışlardır.

KAYNAKÇA

ARAS, Tevfik Rüştü, *Görüşlerim*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul 1945.

AKŞAM, "Atatürk'ün Kıymetli Bir Hitabesi", 27 Mayıs 1937.

_____, "Başvekilimiz Dün Gece Yarısı Atina'ya Vardı", 25 Mayıs 1937.

_____, "Başvekil ve Hariciye Vekili Bu Akşam Atina'ya Gidiyorlar", 25 Nisan 1938.

_____, "Dost Yunan Kralı Dün Başvekilimizi Kabul Etti", 29 Nisan 1938.

ATATÜRK DÖNEMİ BALKAN POLİTİKASI BAĞLAMINDA TÜRKİYE-YUNANİSTAN
EK ANTLAŞMASI

_____, “Munzam Pakt Dün Saat 18 de İmzalandı”, 28 Nisan 1938.

_____, “Trakya Manevraları”, 14 Ağustos 1937.

_____, “Türk Yunan Dostluğu”, 2 Haziran 1938.

_____, “Yunan Kralı Dün Başvekilimizi Kabul Ederek Bir Müddet Görüştü”, 26 Mayıs 1937.

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, Alkım Yayınları, İstanbul 2010.

CUMHURİYET, “Atatürk’ün Mühim Beyanâtı”, 28 Şubat 1938.

_____, “Atatürk’ün Balkan İtilâfına Verdiği Ehemmiyet”, 27 Mayıs 1937.

_____, “Aziz Misafirimiz Avdet Etti”, 23 Ekim 1937.

_____, “Balkan Erkânıharbiye Toplantısı”, 12 Kasım 1936.

_____, “Balkan Konseyi Toplandı”, 26 Şubat 1938.

_____, “Başvekilimiz Atina’dan Ayrıldı”, 26 Mayıs 1937.

_____, “Başvekilimiz Bugün Geliyor”, 27 Mayıs 1937.

_____, “Başvekilin Beyanâtı”, 25 Nisan 1938.

_____, “Başvekilin Hareketi”, 26 Nisan 1938.

_____, “Celâl, Numan B.ler Dün İstanbula Hareket ettiler”, 11 Mayıs 1933.

_____, “Dost Memleket Başvekili Aramızda”, 19 Ekim 1937.

_____, “Erkânıharbiye Reisimiz Atina’da”, 3 Ekim 1937.

_____, “M. Metaksas Ankara’da Büyük Merasimle Karşılandı”, 20 Ekim 1937.

_____, “Mareşal Çakmak Atina’dan Ayrıldı”, 4 Ekim 1937.

_____, “Meclis Dün Türk-Yunan Paktını Tasdik Etti”, 2 Haziran 1938.

_____, “Konseyin Resmi Tebliği”, 19 Şubat 1937.

_____, “Konseyin Tebliği, 28 Şubat 1938.

_____, “Resmi Tebliğ”, 22 Ekim 1937.

_____, “Yunan Matbuatının Neşriyatı”, 29 Ekim 1937.

_____, “Yunanlılarla Yaptığımız Askerî Konuşmalar”, 3 Şubat 1935.

CİVAOĞLU, Güneri, “Atatürk ve Nobel Ödülü”, *Milliyet*, 11 Kasım 1997.

DAVER, Abidin, “Balkan Bloku Akdeniz Şarkında Mühim Bir Sulh Amilidir”, *Cumhuriyet*, 31 Ekim 1937.

DEMİRÖZÜ, Damla, *Savaştan Barışa Giden Yol Atatürk-Venizelos Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.

FIRAT, Melek, “Yunanistan’la İlişkiler”, *Türk Dış Politikası*, Cilt 1, (ed.) Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, ss. 325-356.

GÖNLÜBOL, Mehmet ve SAR Cem, *Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası (1919-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013.

GÜREL, Şükrü Sina, *Tarihsel Boyutları İçinde Türk-Yunan İlişkileri 1821-1993*, İmge Kitabevi, Ankara 2018.

İNÖNÜ, İsmet, *Hatıralar*, (Haz.) Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara 2014.

KURUN, “Konseyin Resmi Tebliği”, 28 Şubat 1938.

NADİ, Nadir, “Türk-Yunan Munzam Paktı Tasdik Edildikten Sonra”, *Cumhuriyet*, 4 Haziran 1938.

NADİ, Yunus, “Atina Temaslarında Balkanlar ve Akdeniz”, *Cumhuriyet*, 26 Mayıs 1937.

ATATÜRK DÖNEMİ BALKAN POLİTİKASI BAĞLAMINDA TÜRKİYE-YUNANİSTAN
EK ANTLAŞMASI

_____, “Türk Başbakanının Atina Ziyareti”, *Cumhuriyet*, 25 Nisan 1938.

_____, “Türk-Yunan İtilâfı”, *Cumhuriyet*, 11 Mayıs 1933.

ÖZEL, Sabahattin, “Atatürk Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri”, *Türkler*, Cilt 16, (ed.) Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 643-653.

RESMÎ GAZETE, Sayı: 3933.

SOYSAL, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt 22, 24, 26.

TUNCER, Hüner, *Atatürkçü Dış Politika*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2011.

ULUS, “Türk Yunan Dostluğu”, 18 Ekim 1937.

US, Asım, *Hatıra Notları*, Kitabevi, İstanbul 2012.

_____, “Balkan Antantının Ankara Toplantısı”, *Kurun*, 1 Mart 1938.

_____, “Bir Hatıranın Getirdiği Düşünce”, *Kurun*, 27 Nisan 1938.

_____, “Celâl Bayar Atina Yolunda”, *Kurun*, 25 Nisan 1938.

UYSAL, Mehmet, *1930-1938 Dönemi Türkiye Yunanistan İlişkileri*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Sabahattin Özel, İstanbul 2007.

OSMANLI ŞEHİRLERİNDE VAKIFLAR VE KÜLTÜREL HAYAT: SELANİK VE SOFYA*

Mehmet TUĞRUL** - Mehmet BULUT***

ÖZ

Balkanlar, Osmanlıların Şehir ve medeniyet tasavvurunu uygulamaya koyduğu bölge olmuştur. Osmanlıları bu bölgede kalıcı kılan en önemli saik ise vakıf kurumu olmuştur. Kökeni çok eskilere dayanan vakıf, İslâm medeniyetinin ve Osmanlı Devleti'nin en önemli kurumlarından biri haline gelmiştir. Bu minvalde, Osmanlı Devleti'nin sosyal ve ekonomik yapısını anlamak için vakıf sistemini analiz etmek gerekir. Bu amaçla, Balkanlardan seçilen iki Şehrin mukayeseli bir Şekilde analizi çalışmanın temelini teşkil edecektir. Bu çalışmada, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Yunanistan Makedonya Tarih Arşivi ve Sofya Milli Kütüphane arşivlerinden tespit edilen vakıf belgeleri işığında Selanik ve Sofya Şehirlerinde inşa edilen kültürel alanlara ait vakıf eserlerin ve icra edilen hizmetlerin mukayeseli incelemesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Şehir, Vakıflar, Selanik, Sofya

WAQFS AND CULTURAL LIFE IN OTTOMAN CITIES: THESSALONIKI AND SOFIA

ABSTRACT

The Balkans was the region where the Ottomans put their imagination of city and civilization into practice. The most crucial motive that made the Ottomans permanent in this region was the waqf institution. The waqf, which dates back to

* Bu makale *Balkanlarda Şehir-Vakıf İlişkisine Dair Mukayeseli Bir Örnek: Selanik ve Sofya* başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Tarih Bölümü, Ankara, ORCID: orcid.org/0000-0001-5200-0596, E-posta: mtugrul@ybu.edu.tr

*** Prof. Dr., İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İktisat Bölümü, İstanbul, ORCID: orcid.org/0000-0001-5903-4721, E-posta: mehmet.bulut@izu.edu.tr



ancient times, has become one of the most important institutions of the Islamic civilization and the Ottoman Empire. In this respect, it is necessary to analyze the waqf system in order to understand the social and economic structure of the Ottoman Empire. For this purpose, the comparative analysis of two cities selected from the Balkans will form the basis of the study. In this study, in the light of the waqf documents determined from the General Directorate of Foundations, the Greek Macedonian History Archive and the Sofia National Library archives, a comparative analysis of the foundation works and services performed in the cities of Thessaloniki and Sofia will be analyzed.

Keywords: Ottoman, City, Waqfs, Thessaloniki, Sofia

EXTENDED ABSTRACT

In this study, it is the result of a careful selection that the cities of Rumelia, which were almost rebuilt after being conquered by the Ottomans, are the subject of the research, instead of the Anatolian cities that were rebuilt by the Seljuks but were relatively destroyed by the Mongols and revived by the Ottomans. The idea that the cities of Rumelia were shaped by the Ottomans for the first time by following the traces of Islamic civilization and that the typical examples of the Ottoman city originated from that region, has been influential in the selection of the cities of Thessaloniki and Sofia as the subject of the study. Naturally, the cities built by the Ottomans in Rumelia had been not free from the influence of the previous states. Whatever the prominence of Seljuk works had been in Anatolia, perhaps it was the same for the Ottomans in Rumelia. In other words, just as the Seljukian influence was seen in many historical cities of Anatolia, the Ottomans had a significant influence on the reconstruction of the Balkan cities. The fact that the rule of the Ottoman Empire in this geography for approximately 500 years is a characteristic makes sense of that region, which is also called Ottoman Rumelia, obvious for the “Devlet-i Âliyye”. Based on this idea, a detailed examination of the Rumelia cities has great importance for a comprehensive understanding of the Ottoman city and its architecture. In addition to the reasons mentioned above, the demographic diversity of the two cities, their multicultural structures, and their strategic location on commercial and military routes became effective in the preference of Thessaloniki and Sofia cities. The central positions of these two cities in the geography of Rumelia both in the pre-Ottoman period and the Ottoman period were also effective in being determined as the subject of the study. In addition, this study focuses on

identifying the similarities rather than revealing the differences between the two cities, and in this way, it aims to make the basic features of an Ottoman city visible.

Method

In this study, the quantitative and qualitative information found in the archive resources consisting of waqf documents, Şer'iyte registers, land registry books were analyzed, and these analyzes were supported by statistical data and tables, and it was aimed to understand the development of the Ottoman city. The determination of the evolution of these cities made it necessary to investigate the processes related to the historical, economic, and social structure of the cities.

Thessaloniki and Sofia Waqfs in Ottoman Era and Cultural Life

In this section, the qualitative and quantitative data obtained as a result of the study will be subjected to a comparative analysis. In the documents examined on Thessaloniki and Sofia, the wage payments made to the workers and all the amounts allocated to bear the costs of the constructed structures were classified, calculated in terms of coins, and the gram silver equivalents in the relevant period were determined. The gram silver equivalents of the allocation were specified as in Table 6 and their current equivalents were tried to be explained. However, it should be noted that the scarcity of documents, which is among the important limitations of this study, was an important reason for the inadequacy of the data related to the field of education.

According to Figure 1, more than half of the wage payments in Thessaloniki were made in the field of religious services. Considering the waqfs as charitable institutions legitimized by religion, this is an expected outcome. The payments for the administrative-municipal services and the education services came after those of religious services. Employees such as trustees, ministers, clerks, câbi, bevvâb serving in the waqfs have been evaluated in the field of administrative services. Salary payments to family members, on the other hand, remained at very low levels. This situation refutes the view that property or money as one of the biggest criticisms about waqfs, is transferred to family members in order to protect them.

As can be seen, waqfs finance and maintain many social and public goods services and these services increase the social benefit. In addition, waqfs also contribute to the economic life of households in terms of, as can be seen in Table 1.

According to Table 1, employment opportunities were provided to 470 people in total in Thessaloniki. The majority of this employment (316 people) is in the field of religious services. The administrative-municipal

services (145 people) and the education services (59 people) respectively follow. As a family member, only 10 people were paid by waqfs. This is an indication that waqfs transfer funds to family members and relatives represent a very limited area. The annual total amount allocated to wages by waqfs in Thessaloniki corresponds to 1,658,100 coins (370,605.5 g silver = 24,248.3 g gold).

It is seen that wage payments in Thessaloniki were spent on qualified personnel such as professors, imams, and muezzins. It should be also noted that there is no doubt that an employee's salary was beyond what was determined in the study because officials such as imams and mudarris were generally not paid by a single waqf, but by many waqfs. This indicates that the imece procedure was followed in the salary payment of waqf officials.

According to Figure 2, wage/salary payments made in the field of religious services in Sofia came first. This field was followed by the education services and the administrative-municipal services. Wage payments made to family members, on the other hand, constituted an exceptional situation and could not be evaluated. The situation that emerges in this table is that the investment in education services in Sofia is realized at a higher level than in Thessaloniki. In addition, as mentioned above, in the Sofia example, the resources allocated to family members remained at an exceptional rate. In Table 2, wage/salary payments made by waqfs in Sofia are analyzed under five headings.

According to Table 2, employment opportunities were provided to 274 people in total in Sofia. The majority of this employment (115 people) is in the field of religious services. This rate is 109 people in the administrative-municipal services and 41 people in education services. As a family member, only 9 people were paid by waqfs. This indicates the fact that waqfs transfer funds to family members and relatives were restricted with a narrow area. The annual total amount allocated to wage/salary by waqfs in Sofia corresponds to 529,800 akçe (248,275.4gr silver=19,168.7g gold).

It is seen that social and economic life, and thus cultural life, gained vitality in Ottoman cities thanks to the effective organizational ability and flexible structure of waqfs in periods when cash flow was slow and employment opportunities were limited. The construction and maintenance of educational buildings such as schools and madrasas, as well as the establishment of libraries in a period when printing facilities were very limited and expensive, revealed the effectiveness of waqfs in cultural life.

In order to meet the economic, social, and cultural needs of the society, it is seen that the Ottomans effectively used the waqf institution as a third sector besides the public and private sectors in the development and

construction activities of the cities in the Balkans. Considering that the cultural and educational activities in the Ottoman Empire were carried out under the umbrella of mosques, schools, madrasas, lodges-zawiyas, and libraries, the fact that Thessaloniki and Sofia had these institutions is similar in this area as in many other areas. Mosques were not only places of worship, but also served as primary schools, and imams also served as teachers. Mosques, masjids, and lodges are not included in this study. However, considering the fact that there are 94 mosques, 44 masjids, 63 lodges in Thessaloniki and 83 mosques, 44 masjids, and 27 lodges in Sofia give a clue how widespread and effective cultural services were. In addition to mosques, schools and madrasas, which were the main places of educational activities, operated effectively in Thessaloniki and Sofia. Within the scope of this study, 25 schools, 19 madrasahs, and 5 libraries were identified in Thessaloniki, and 25 schools, 14 madrasahs and 2 libraries in Sofia. The number of schools and madrasas was close to each other. This indicates that a large number of people were recruited to the ilmiye class in both cities. One of the most important indicators of the cultural level of a society is its libraries. From this point of view, the libraries found in Thessaloniki and Sofia and the contents of the books on their shelves provide important clues about these two cities. In a period when book prices were very expensive and printing opportunities were very limited, the presence of many books in people's libraries was an indicator of both curiosity and respect for science and wealth. In addition, the similarities of the books in the libraries in Thessaloniki and Sofia show that there was an intense cultural exchange among different cities within the Ottoman State.

As a result, as the third sector, waqfs, by using their sources of income effectively, supported cultural service in Thessaloniki and Sofia and played a significant role in the construction and maintenance of structures such as schools, madrasahs, libraries, mosques, masjids, and lodges, and those who received education there. In fact, it has been effective in meeting many needs of students.

Giriş

Bu çalışmada, Selçukluların imar ettiği ancak Moğollar tarafından nispeten tahrip edildikten sonra Osmanlılar tarafından ihya edilen Anadolu şehirleri yerine, Osmanlılar tarafından fethedildikten sonra adeta yeniden inşa edilen Rumeli şehirlerinin araştırmaya konu edilmesi özenli bir seçimin sonucudur. İslam medeniyetinin izlerini sürerek Rumeli şehirlerinin ile ilk kez

Osmanlılar tarafından şekillendirildiği ve Osmanlı şehrinin tipik örneklerinin bu bölgeden neşet ettiği düşüncesi, çalışmaya konu edilen Selanik ve Sofya şehirlerinin seçiminde etkili olmuştur. Tabiatıyla Osmanlılar tarafından Rumeli’de inşa edilen şehirler kendisinden önceki devletlerin etkisinden azade değildir. Anadolu’da Selçuklu eserlerinin belirginliği ne düzeydeyse belki de Rumeli’de aynı şey Osmanlılar için söylenebilir. Diğer bir ifadeyle Anadolu’nun birçok kadim şehrinde Selçuklu etkisi görüldüğü gibi Balkan şehirlerinin imar ve inşasında Osmanlıların belirgin etkisi olmuştur. Osmanlı Devleti’nin bu coğrafyada yaklaşık 500 yıl boyunca hüküm sürmesi, Osmanlı Rumeli’si olarak da isimlendirilen bu bölgenin Devlet-i Âliyye için ifade ettiği anlamı aşikâr kılan bir hususiyettir. Bu düşünceden hareketle Rumeli şehirlerinin ayrıntılı bir şekilde incelenmesi, Osmanlı şehir ve mimarisinin kapsamlı bir şekilde anlaşılması için kilit bir önem arz etmektedir. Selanik ve Sofya şehirlerinin tercih edilmesinde yukarıda bahsedilen nedenlerin yanında iki şehrin demografik açıdan çeşitlilik arz etmeleri ve çok kültürlü yapıları, ticarî ve askerî yollar üzerindeki stratejik konumları da etkili olmuştur. Bu iki şehrin Rumeli coğrafyasındaki merkezi konumlarının Osmanlı öncesi dönemden başlayıp Osmanlı döneminde de devam etmesi, çalışmaya konu edilmelerinde etkili olmuştur. Ayrıca bu çalışma iki şehir arasındaki farklılıkları ortaya çıkarmaktan ziyade benzerlikleri tespit etmeye odaklanmakta ve bu yolla da Osmanlı şehrinin temel özelliklerini görünür kılmayı hedeflemektedir.

Şehir tarihi çalışmalarının büyük çoğunluğu tek şehir üzerinden yürütülmektedir. Bununla birlikte özellikle Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri’nde yapılan şehir tarihi çalışmalarında uzun süredir devam eden mukayeseli incelemeler daha kapsamlı sonuçlara ulaşılmasına yol açmıştır. Karşılaştırmalı tarih sayesinde tarihi olaylar ve kurumlar, o devrin şartları tespit edilebilir. Ayrıca karşılaştırmalı tarih yöntemi geliştikçe tarihe perspektif kazandırmış ve yapılan analizlerin gücü artmıştır. Bu yöntem ile farklı şehirler, uygarlıklar, kurumlar, toplumsal hareketler, devrimler, ideolojiler, üretim tarzları gibi birçok konu tarihin konusu olabilir.¹ Bu doğrultuda, iki şehrin mukayeseli çalışılmasına karar verilmiştir. Bu çalışma, adı geçen şehirlerde kurulan vakıfların bu şehirlere etkisini ve vakıflar ile

¹ Kayhan Atik, “Tarih Araştırmalarında Yeni Bir Yöntem: Karşılaştırmalı Tarih”, *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 16, 2014, s. 272; Gülsüm Tütüncü ve Neslihan Ünal, “Karşılaştırmalı Tarih: Doğuşu, Gelişimi, Metodolojisi ve Türkiye’deki Durumu”, *Al-Farabi International Journal on Social Sciences*, Cilt 3, Sayı 4, 2019, s. 79; Nedim Yalansız, “Karşılaştırmalı Tarih: Tarih Öğretiminde Yeni Bir Yaklaşım”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 2, Sayı 9, 2009, s. 493.

Osmanlı ŐehirleŐmesi arasındaki ilişkiyi belirginleŐtirecektir. Söz konusu iki Şehir üzerine yapılmış çalışmalar arasında vakıf araŐtırmalarının oldukça sınırlı sayıda olduğu görölmektedir. Yani Osmanlı Rumeli'sinin başat Şehirleri arasında yer alan Selanik ve Sofya'nın vakıf perspektifinden analizi henüz tam anlamıyla yapılmamıştır. Vakıf medeniyeti² gibi nitelermeleri haiz bir devletin idaresinde yüzyıllar geçiren bu Şehirlerin vakıf kurumunun esas alınarak incelenmesi literatürdeki önemli bir boşluğu dolduracaktır. Ayrıca Şehirlerin fethinden sonra kurulan vakıfların sayısı ve çeşitliliği bu Şehirlerin vakıf kültürü ile yoğrulduğunu ortaya koymaktadır. Bu Şehirlerde yaşanan değişim sürecinin yakından izlenmesi, vakıfların Şehirleşme ve kültürel hayat üzerindeki rolünün tespit edilmesi açaŐından da gereklidir.

1. Yöntem

Bu çalışmada, vakıf belgeleri, Şer'iyye sicilleri, tapu tahrir defterlerinden oluşan arşiv kaynaklarında bulunan nicel ve nitel bilgiler analiz edilmiş, bu analizler istatistikî veriler ve tablolarla desteklenerek Osmanlı Şehrinin gelişiminin anlaşılması amaçlanmıştır. Bu Şehirlerin tekâmülünün tespiti, Şehirlerin tarihi, ekonomik ve sosyal yapısı ile ilgili süreçlerin de araştırılmasını gerekli kılmıştır. İncelenen arşiv kaynaklarından Osmanlı Şehirlerinin inşasında vakıfların ne denli etkin olduğu, alt ve üst yapı yatırımlarının ne Şekilde gerçekteŐtirildiđi ortaya konulmuştur. Kabul etmek gerekir ki bir Şehri oluşturan birçok unsur vardır. Bu unsurların bir arada var oluŐları meselesi analize muhtaç bir konudur. Bu var oluş sorunu, birçok bilinmezi de beraberinde getirmektedir. Ayrıca bu unsurların tarih boyunca birbirleriyle olan ilişkilerinin kayda değer olanlarının arşiv belgelerine yansımıŐ olduğu varsayılsa dahi belgelerde yer almayan örneklerin de olabileceği ihtimali ile günümüze ulaŐamayan arşiv belgeleri bu çalışmanın önemli sınırlılıklarından bir tanesidir. Her Şeyden önce bahsi geçen ilişkilerin karmaŐıklıđı ve konjonktürel seyri, analizlerin önündeki en önemli zorluklardandır. Zikredilen sınırlılıkları aşmak için bu çalışmada nitel ve nicel analiz yöntemlerine birlikte yer verilmiştir. Ayrıca Şehirlerin oluŐumunu açaıklamak üzere ortaya konulan teorileri de birbirinin ikamesi olarak görmemek gerekir. Bu teorilerin bir kısmı birbirini tamamlayıcı niteliktedir. Bu araştırma vakıfların Şehirlerin tekâmülündeki ve kültürel hayatındaki rolünü anlamaya yöneliktir.

² Halil İnalıcık, "Vakıf Medeniyeti", *Vakıflar Dergisi Özel Sayısı*, 2019, s. 6-7.

Tarih araştırmalarında istatistiksel yöntemlere son zamanlarda daha fazla yer verilmeye başlanmıştır. İstatistiksel yöntemlerin tarih çalışmalarında kazandığı ivmenin en önemli sebebi istatistik biliminin sosyal bilimler alanına yapmış olduğu katkılardır. Özellikle büyük oranda nitel bilgiden oluşan tarih bilimine nicel bilginin de dâhil edilmesi istatistik ile mümkün olmuştur. Bu nedenle, bu çalışmada istatistikî veriler sadece nicel bilgilerin çalışmanın bütününe değer kattığı yerlerde kullanılmıştır. Bu çalışmanın temel hedefi sadece sayısal veriler vermek değil aynı zamanda bu verilerin sağlıklı bir zeminde yorumlamak olduğu için arşiv kaynaklarından elde edilen sayısal verilerin yorumlanması yapılacak mukayeseler ve çıkarımlar için önem arz etmektedir.

Osmanlı Devleti'nin ömrünün uzun soluklu olması ve geniş bir coğrafyada hüküm sürmesi, hâkimiyeti altında bulunan şehirlerde derin izler bırakmasını sağlamıştır. Modern dönemde meydana gelen yıkıcı şehirleşme ve nüfusun hızla yükselmesi gibi sebepler eski şehir merkezlerini tehdit etse de varlığını korumaya devam eden kadim eserler manzumesi araştırmacıların ilgisini beklemektedir. Şehir tarihi, sosyal tarih, iktisat tarihi ve müessese tarihi çalışmalarının disiplinler arası bir yaklaşımla ele alınmasında Annales Ekolü'nün cesaretlendirici ve kurucu rolü vardır.³ Fernand Braudel'in ekole dâhil olması ile birlikte Annales Ekolü'nün tarihe yaklaşım tarzında meydana gelen değişikliklerden bahsetmek yerinde olacaktır. Braudel, Akdeniz ve Maddi Uygarlık ve Kapitalizm başlıklı eserlerinde usulü belirlemiştir. Buna göre, tarih katmanlardan meydana gelen bir yapı olarak tasvir edilmiştir. İlk katta yavaş değişen coğrafi olgular, ikinci katta nispeten daha hızlı değişen sosyal ve ekonomik yapılar ve son katta ise hızlı değişen siyasi, askeri olaylar şeklinde formüle edilmiştir. Bu yaklaşım 'bütüncül tarih' olarak adlandırılmıştır. Braudel'in kavramlarından 'longue durée/long term' ilk katta gerçekleşen çok ağır değişim sürecini tarif etmek için kullanılmıştır.⁴ Bu çalışmada, siyasi, askeri olaylar yerine şehri kuran ana müessese olarak vakıf ve şehrin temellerini oluşturan ikinci katmana ait sosyal ve ekonomik yapılar incelenmiştir.

³ Marc Bloch, *Tarih Savunusu: Veya Tariřçilik Mesleği*, (ev.) A. Bertkay, İletişim Yayınları, İstanbul 2013; Peter Burke, *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu*, (ev.), M. Küçük, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2002; Lucien Febvre, *A Geographical Introduction to History*, (ed.) E. G. Paxton, Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. Ltd. New York Alfred A. Knopf. London 1925; Fernand Braudel, "History and The Social Sciences: The Longue Durée", (ev.) I. Wallerstein, *Review*, Cilt 32, Sayı 2, 2009, s. 16-165.

⁴ Fernand Braudel, *Tarih Üzerine Yazılar*, (ev.) M. A. Kılıçbay, İmge Yayınları, Ankara 1992; Braudel, "History and The Social Sciences: The Longue Durée", s. 183-186.

Ayrıca bu çalışmada, Annales Ekolü'nün başlattığı ve zamanla gelişen ve çeşitlenen disiplinler arası çalışma usulü tercih edilmiştir. Disiplinler arası yaklaşımın sağlamış olduğu imkânlar ile sayısal verilerin kullanımı bu iki şehrin iktisâdî ve sosyal hayatına dair önemli bulgular sunmuştur. Bu çalışma ile fetihten sonra gayrimüslimlerden Osmanlılara geçen ve Osmanlı zihin yapısı ile yeniden inşa edilmiş iki Osmanlı şehrinin mukayesesi vakıfların şehirlerin gelişimindeki ve kültürel hayatındaki rolü de göz önüne alınarak analiz edilmektedir.

Vakıf çalışmaları metodolojisine dair Yediyıldız'ın formüle ettiği kronolojik ve yatay, coğrafi ve dikey, konu eksenli yaklaşım tarzları vakıf çalışmalarında yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.⁵ Bunlardan kronolojik ve yatay yaklaşım tarzı ile Türkiye Selçuklularından itibaren Türkiye tarihi sekiz bölüme ayrılarak Selçuklu, Beylikler, Osmanlı kuruluş, Klasik Osmanlı, XVII. asır, XVIII. asır, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e ve Cumhuriyet dönemi ana başlıkları altında vakıfların serüveninin izlenmesi; coğrafi ve dikey yaklaşım tarzı ile Osmanlı coğrafyasından seçilmiş şehirlerin vakıf belgeleri tespit edilerek, bu belgeler üzerinden vakıfların buldukları şehirlere etkilerini analiz etmek; son olarak konu eksenli yaklaşım tarzı ile Osmanlı külliyeleri üzerine derinlikli çalışmalar yapmak amaçlanmıştır. Yediyıldız, bu yöntemler üzerinden Osmanlı sosyal ve ekonomik sistemini analiz etmeye çalışmıştır.

Bu çalışmada yukarıda ismi geçen üç usulden coğrafi ve dikey usulü tercih edilmiştir. Bu usul ile Balkan coğrafyasında bulunan Selanik ve Sofya şehirleri tercih edilmiş ve bu şehirlerin Osmanlı dönemi boyunca sahip oldukları vakıflar kronolojik olarak baştan sona değerlendirmeye alınmıştır. Böylece, Selanik ve Sofya şehirlerinin klasik dönemde Osmanlı idaresinde vakıflar tarafından tedricen inşa edilmiş süreci ve birer Osmanlı şehrine dönüşümleri belirginleştirilmiştir. Vakıflar sayesinde cami, imâret, hamam, çeşme, tekke, han, bedesten gibi şehir sakinlerinin temel insani ihtiyaçlarını karşılayan şehir kurumlarının yüzyıllar boyunca faaliyetlerine aralıksız devam edebilmelerinin arkasındaki sebeplerin anlaşılabilmesi mümkün olmuştur. Muhakkak bir hizmeti bir defa yapmak ile bir hizmetin istikrarlı ve sürdürülebilir bir şekilde yerine getirmek arasında nitelik farkı vardır.

⁵ Bahaeddin Yediyıldız, *18. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, TTK Basımevi, Ankara 2003.

Vakfiyelerde belirtilen şartlar çerçevesinde yapılan görevlendirmeler, tamir talimatları ile tahsisatlar, vakıflarca inşa edilen kurumların yüklenmiş oldukları hizmetlerin istikrarına etkileri ortaya konulmuştur.

2. Osmanlı Dönemi Selanik ve Sofya Vakıfları ve Kültürel Hayat

Osmanlı'da eğitimin ilk safhasını teşkil eden mekteplerde Kur'ân-ı Kerîm eğitiminden, hatta, hesaptan tarihe ve coğrafyaya kadar birçok alanda dersler verilirdi. Bu ilk eğitim için genellikle mektep denilen özel mekânlar inşa edilirken bazı yerlerde bu mekânların vazifesini cami, tekkeler de üstlenmiştir. Bu eğitim kurumlarında ders verenlere muallim, hoca, şeyhü'l-kurrâ, imam isimler verilmiştir. Camilerde vazifeli imamların her biri aynı zamanda birer muallimdir. Çalışmanın kapsamını ve hacmini fazlasıyla genişleteceğinden cami, mescit ve tekkeler bu çalışmaya dahil edilmemiştir.⁶ Osmanlı döneminde mekteplerin müfredatlarında zaman içerisinde muhtelif değişiklikler meydana gelmiştir. İlk başlarda Kur'ân-ı Kerîm öğretiminin başlıca amaçlandığı bu kurumlarda zamanla ilmihal, hat, Arapça, Farsça, hesap, tarih ve coğrafya gibi dersler de müfredata girmiştir. Mektebe başlama yaşı 4 ila 7 arasında değişmekteydi. Bu kurumlarda dört yıllık bir eğitimin verildiği bilinmektedir.⁷ Osmanlılarda kuruluşundan işletilmesine mekteplerin bütün masrafları vakıflar tarafından görülmüştür.

Günümüz yüksek öğretimine karşılık gelen medreseler, müderrislerin rahle-i tedrislerinde geçen talebelerin, Osmanlı ulemasına dâhil olma imkânı bulduğu mekânlardır. Bu eğitim kurumları Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan bütün şehirlerde faaliyet göstermiştir. Buralardan mezun olan insanlar, Osmanlı şehirlerinde şeyhülislamlık, kadılık, müderrislik gibi üst düzey vazifeler üstlenmişler ve ülkenin yönetiminde önemli derecede pay sahibi olmuşlardır.

Bir toplumun entelektüel seviyesinin en önemli göstergesi sahip olduğu kütüphaneleri olmuştur. Bu açıdan bakıldığında İslâm toplumlarının tarih boyunca kitaba vermiş olduğu değer ve İslâm şehirlerinde kurulmuş olan kütüphaneler İslâm medeniyetinin bu husustaki hassasiyetini ortaya

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Tuğrul, *Balkanlarda Şehir ve Vakıf İlişkisine Dair Mukayeseli Bir Örnek: Selanik ve Sofya*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2020.

⁷ Cahit Baltacı, *Mektep*. TDVİA, 29, 2004, s. 7.

koymaktadır.⁸ Osmanlı döneminde cami, tekke-zâviye, şahıs, medrese, mektep vb. kurumlarda oluşturulan kütüphaneler Osmanlı şehirlerinin entelektüel hayatının birer yansıması olmuştur. Öyle ki şahısların vakfetmiş olduğu kitapların sayısı ve her birinin isimleri cilt sayıları ile birlikte ayrıntılı olarak vakıf belgelerinde kayda geçirilmiştir. Kişisel kütüphanelerin yanında medrese ve tekkelerde de kütüphanelerin olduğu bilinmektedir.

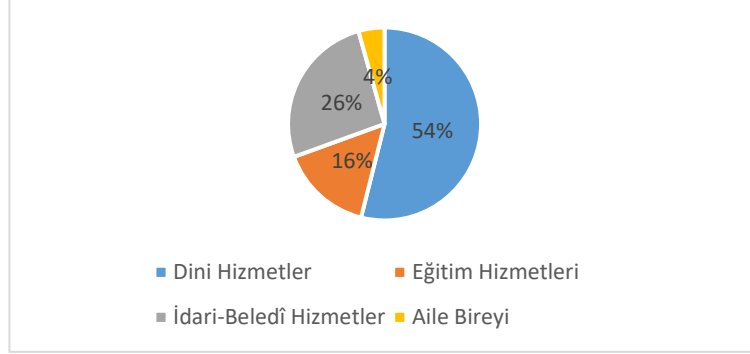
Toplumun her türlü ihtiyacını gidermek üzere tasarlanmış olan ve tamamıyla hayrî amaçlar doğrultusunda tesis edilmiş olan vakıflar, talebe ve hocaların ayrıca sıradan halkın kitap ihtiyacını da karşılamıştır.⁹ Böylece devlet ricâlinin kurmuş olduğu büyük ölçekli kütüphanelerin yanında daha mütevazî kütüphanelerin kurulmasının yolu açılmıştır. Osmanlı dönemi vakfiyeleri incelendiğinde küçük ölçekli kütüphane örneklerinin çokça olduğu görülmektedir.

Bu bölümde, çalışma neticesinde elde edilen nitel ve nicel veriler karşılaştırmalı analize tabi tutulacaktır. Selanik ve Sofya'ya dair incelenen belgelerde müstahdemlere yapılan ücret ödemeleri, inşa edilen yapıların masraflarını gidermeye yönelik tahsis edilen meblağların tümü tasnif edilmiş, akçe cinsinden hesaplanmış ve ilgili dönemdeki gram gümüş karşılıkları tespit edilmiştir. Yapılan tahsisatın gram gümüş karşılıkları Tablo 6'da olduğu gibi tespit edilerek bunların günümüzdeki karşılıkları anlaşılmasına çalışılmıştır. Ancak şunu belirtmek gerekir ki bu çalışmanın önemli kısıtlılıkları arasında bulunan belge kıtlığı özellikle eğitim alanında elde edilen verilerin yetersiz kalmasında etkili olmuştur.

⁸ Mahmut Gündüz, "İslâm'da Kitap Sevgisi ve İlk Kütüphaneler", *Vakıflar Dergisi*, Sayı 11, 1976, s. 185.

⁹ İsmail Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, Timaş Yayınları, İstanbul 2015, s. 15.

Şekil 1: Selanik Vakıflarında Ücretlerin Hizmet Alanlarına Dağılımı



Şekil 1'e göre Selanik'te ücret ödemelerinin yarısından fazlası dini hizmetler alanına yapılmıştır. Vakıfların meşruiyetini dinden alan ve hayır amaçlı bir kurum olduğu düşünüldüğünde bu beklenen bir neticedir. Sonrasında sırasıyla idârî-beledî hizmetler ve eğitim hizmetlerine yapılan ücret ödemeleri gelmiştir. Vakıflar bünyesinde hizmet veren müteveli, nâzır, kâtip, câbi, bevvâb gibi müstahdemler idari hizmetler alanında değerlendirilmiştir. Aile bireylerine yapılan ücret ödemeleri ise çok düşük seviyede kalmıştır. Bu da vakıflar ile ilgili en büyük eleştirilerden¹⁰ birisi olan mal yahut paranın korumak üzere aile bireylerine aktarıldığı görüşünün aksi bir durum olduğunu göstermektedir.

Görüldüğü üzere vakıfların finansmanını sağladığı ve devam etmesini tesis ettiği toplumsal ve kamu malı niteliğindeki birçok hizmet bulunmaktadır.¹¹

¹⁰ Timur Kuran, "Orta Doğu'daki Ekonomik Azgelişmişliğin Kurumsal Kökenleri", MEEA Konuşması, İstanbul, 24 Haziran 2010, [https://www.tepav.org.tr/upload/files/haber/1280311456-2.Timur_Kuran_Konusma_Metni.pdf].

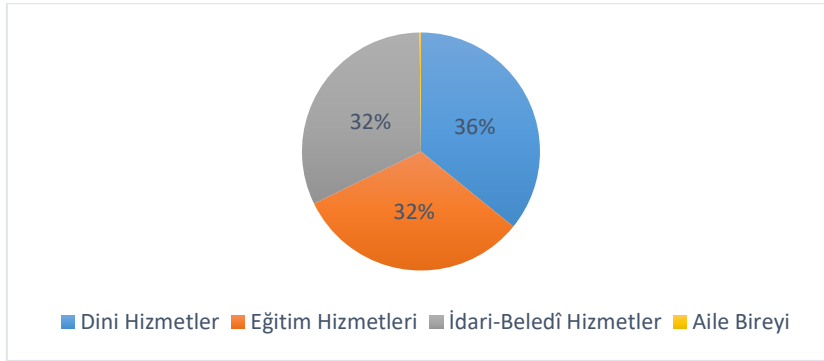
¹¹ Bkz. Cem Korkut ve Mehmet Bulut, "XV. ve XIX. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Para Vakıfları ve Modern Finans Kurumlarının Karşılaştırılması", *ADAM Akademi*, 7/2, 2017, s. 167-194.

Tablo 1: Selanik'te Vakıfların İstihdam ve Ücretlerin Hizmet Alanlarına Göre Dağılımı

| Hizmet Alanı | Dini Hizmetler | Eğitim Hizmetleri | İdari-Beledi Hizmetler | Aile Bireyi |
|-------------------------|----------------|-------------------|------------------------|-------------|
| Kişi | 316 | 59 | 145 | 10 |
| Yıllık Ücret (Akçe) | 934.920 | 269.280 | 453.900 | 75.600 |
| Yıllık Ücret (Gümüş gr) | 160.166 | 15.831 | 181.141 | 15.718 |
| Yıllık Ücret (Altın gr) | 10.318 | 987,9 | 12.010,9 | 1.050 |
| Birim/Hizmet (Altın gr) | 32,6 | 16,7 | 82,8 | 105 |

Selanik'te toplamda 470 kişiye istihdam imkânı sağlanmıştır. Bu istihdamın büyük çoğunluğu (316 kişi) dinî hizmetler alanındadır. Sonrasında sırayla idârî-beledi hizmetler (145 kişi) ve eğitim hizmetleri (59 kişi) gelmektedir. Aile bireyi olarak ise sadece 10 kişiye ücret ödemesi yapılmıştır. Bu durum vakıfların aile bireyelerine ve yakınlarına kaynak aktardığını iddia eden görüşlerin çok kısıtlı bir alanı ifade ettiğinin göstergesidir. Selanik'te vakıflar tarafından ücretlere ayrılan yıllık toplam miktar 1.658.100 akçedir (370.605,5 gr gümüş=24.248,3 gr altın).

Selanik'te ücret ödemelerinin müderris, imam, müezzin gibi nitelikli insan gücüne sarf edildiği görülmektedir. Ayrıca şunu belirtmek gerekir ki bir müstahdemin maaşı çalışmada tespit edilenin ötesinde olduğundan şüph yoktur. Çünkü imam, müderris gibi görevlilere tek bir vakıftan değil genelde birçok vakıftan ücret tahsis edilmiştir. Bu durum vakıf görevlilerinin maaşlarının ödenmesinde imece usulünün takip edildiğine işaret etmektedir.

Şekil 2. Sofya Vakıflarında Ücretlerin Hizmet Alanlarına Dağılımı

Şekil 2'ye göre Sofya'da dinî hizmetler alanında yapılan ücret ödemeleri ilk sırada yer almıştır. Sonrasında ise sırasıyla eğitim hizmetleri ve idârî-beledî hizmetler gelmiştir. Aile bireylerine yapılan ücret ödemeleri ise istisnâî bir durum teşkil etmiş ve değerlendirmeye girememiştir. Bu tabloda ortaya çıkan durum Sofya'da eğitim hizmetlerine yapılan yatırımın Selanik'e göre daha yüksek seviyede gerçekleştiğidir. Ayrıca yukarıda da belirtildiği üzere Sofya örneğinde de aile bireylerine ayrılan kaynak yine istisnai bir oranda kalmıştır. Tablo 2'de Sofya'da vakıflar tarafından yapılan ücret ödemeleri beş başlıkta incelenmiştir.

Tablo 2: Sofya'da Vakıfların İstihdam ve Ücretlerin Hizmet Alanlarına Göre Dağılımı

| Hizmet Alanı | Dini Hizmetler | Eğitim Hizmetleri | İdari-Beledî Hizmetler | Aile Bireyi |
|-------------------------|----------------|-------------------|------------------------|-------------|
| Kişi | 115 | 41 | 109 | 9 |
| Yıllık Ücret (Akçe) | 189.960 | 169.200 | 169.632 | 1.008 |
| Yıllık Ücret (Gümüş gr) | 80.756 | 82.713 | 84.497 | 309,4 |
| Yıllık Ücret (Altın gr) | 7.084 | 4.640 | 7.424 | 20,7 |
| Birim/Hizmet (Altın gr) | 61,6 | 113,1 | 68,1 | 2,3 |

Sofya'da toplamda 274 kişiye istihdam imkânı sağlanmıştır. Bu istihdamın büyük çoğunluğu (115 kişi) dini hizmetler alanında. Sonrasında sırayla idârî-beledî hizmetler (109 kişi) ve eğitim hizmetleri (41 kişi) gelmektedir. Aile bireyi olarak ise sadece 9 kişiye ücret ödemesi yapılmıştır. Bu durum vakıfların aile bireylerine ve yakınlarına kaynak aktardığını iddia eden görüşlerin çok kısıtlı bir alanı ifade ettiğinin göstergesidir. Sofya'da vakıflar tarafından ücretlere ayrılan yıllık toplam miktar 529.800 akçedir (248.275,4gr gümüş=19.168,7 gr altın).

Nakit akışının yavaş, meslek kollarının ve istihdam olanaklarının kısıtlı olduğu dönemlerde vakıfların etkin organizasyon kabiliyeti ve esnek yapısı sayesinde Osmanlı şehirlerinde sosyal ve ekonomik hayatın dolayısıyla kültürel hayatın canlılık kazandığı görülmektedir. Mektep, medrese gibi eğitim binalarının inşası ve idamesi ayrıca basım imkanlarının çok kısıtlılığı ve pahalı olduğu bir dönemde kütüphanelerin oluşturulması vakıfların kültürel hayattaki etkinliğinin göstergesi olmuştur.

2.1. Selanik Mektepleri

Selanik sahip olduğu çok kültürlü yapı, ticarî olanakları ve sahip olduğu yüksek refah seviyesi sayesinde Osmanlı İmparatorluğunda birçok hususta öncü rol oynamıştır. Bu hususlardan en önemlisi eğitim olmuştur. Selanik'te Müslümanlar ve gayrimüslimler tarafından açılan okullar imparatorluk genelinde örnek teşkil etmiş ve bundan hareketle ülkenin birçok yerinde okullar açılmıştır. Osmanlılarda kuruluşundan idamesine mekteplerin bütün masrafları vakıflar tarafından görülmüştür. Vakıf belgeleri, Evliya Çelebi'nin Seyahatname'si ve Ayverdi'nin tespitlerinden hareketle Selanik'te toplamda 25 mektep tespit edilmiştir. Arşivlerden tespit edilen vakıf belgelerin incelenmesi neticesinde 9 mektebe dair bilgi edinilmiştir. Bunlar, İbrahim Paşa Mektebi, Mehmed Ağa bin Hüseyin Çavuş Mektebi, Hüseyin Çavuş Mektebi, Hacı Ahmed Ağa Mektebi, Küçük Ahmed Ağa Mektebi, Numan Paşa Mektebi, Kayserîzâde Hacı Abdurrahman Ağa ve Hacı Mehmed Ağa Mektebi, Hacı Mehmed bin Derviş ve Hacı Süleyman bin Mehmed Mektebi, Selanik Valisi Seyyid Mustafa Zihni Paşa Mektebi'dir.

1530 tarihinde Maktül İbrahim Paşa tarafından Ayasofya Camii yanında bir sıbyân mektebi inşa edilmiştir.¹² Mektebin hasır, ibrik, testi, bardak, kış günleri için odun vb. ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla da günlük bir akçe tahsis edilmiştir. Mektepte öğrenim gören on beş yetimin Ramazan ve Kurban bayramlarında giydirilmesi için yıllık 1.500 akçe tahsis edilmiştir. Mektepte görevli iki muallime günlük 5'er akçe ve bir halifeye 2 akçe tahsis edilmiştir.¹³

1677 tarihinde Tarakçı Mahallesi'nden Mehmed Ağa ibn Hüseyin Çavuş tarafından Yakub Paşa Camii'nin yakınında inşa edilen Mehmed Ağa bin Hüseyin Çavuş Muallimhânesi'nin muallimi olan imama yevmî 8 akçe, halifesi olan kayyıma yevmî 6 akçe, muallimhânedeki ilim gören, tedris eden ve çevresinde sâkin olan ahaliye her sene yaz aylarında mesirede ziyafet verilmek üzere 1.800 akçe, muallimhânenin muhtelif ihtiyaçları ve tamiratına senede 1.800 akçe tahsis edilmiştir.¹⁴ 1677 tarihinde Tarakçı Mahallesi'nden Mehmed Ağa ibn Hüseyin Çavuş'un babası tarafından Kelemerye Nahiyesi'ne bağlı Sedes Köyü'nde inşa edilen caminin imamına sabah

¹² VGMA, Defter: 581, Sayfa: 76, Sıra: 85 (937/1530).

¹³ Meral Bayrak, "Makbul/Maktul İbrahim Paşa Vakfı: Selanik ve Kavala ile Diğer Yerlerde Bulunan Hayratı", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Cilt 35, 2016, s. 25-27.

¹⁴ VGMA, Defter: 623, Sayfa: 159, Sıra: 170 (1088/1677); VGMA, Defter: 623, Sayfa: 159, Sıra: 170 (1088/1677).

namazından sonra bir Yasin-i şerif tilavet edip sevabını vâkıfın babasının ruhuna hibe etmesi mukabilinde yevmî 3 akçe, yine imama cami yakınında inşa edilen Hüseyin Çavuş Muallimhânesi'nde muallimlik vazifesi mukabilinde yevmî 10 akçe tahsis edilmiştir. Ayrıca muallimhânenin tamir masrafları için senelik 720 akçe, tahsis edilmiştir. Muallimhânedeki ders verenleri teftiş etmek üzere nâzır olarak istihdam edilen Kadim Saray çiftliğinin subaşısına yevmî 10 akçe, 20 talebenin her birine 6 ay boyunca yevmî 2'şer akçeden 40 akçe tahsis edilmiştir.¹⁵

1720 tarihinde İshak Paşa Mahallesi'nden Hacı Ahmed Ağa ibn Mehmed Ağa, mahallesinde bulunan ve kendisi tarafından inşa edilen Hacı Ahmed Ağa Muallimhânesi'nin muallimine yevmî 12 akçe tahsis etmiştir.¹⁶ 1724 tarihinde Ahmed Subaşı Mahallesi'nden Küçük Ahmed Ağa ibn Merhum Mahmud Efendi, Abalı Hacı Mustafa Camii'nin yukarı tarafında kendisi tarafından inşa olunan Küçük Ahmed Ağa Muallimhânesi'nde muallim olana, talebeler ile birlikte üç İhlas, birer muavvezeteyn, Sure-i Bakara ve bir Fâtiha-i şerife tilâvet edip sevabını Çavuşzâde Hüseyin ve vâkıfın ruhuna hibe etmesi mukabilinde yevmî 3 akçe tahsis etmiştir.¹⁷ Selanik'te büyük ölçekli bir vakıf kuran Numan Paşa, biri 1 Cemaziyelâhir 1168/15 Mart 1755 ve diğeri 2 Cemaziyelahir 1168/16 Mart 1755 tarihinde olmak üzere iki adet zeyl yapmıştır. Buna göre, kendisi tarafından inşa edilen Numan Paşa Mektebi'nin muallim-i sıbyânına yevmî 10 akçe tahsis edilmiştir.¹⁸ 1763 tarihinde Hayri Kasım Paşa Mahallesi'nden Kayserîzâde Hacı Abdurrahman Ağa ve Hacı Mehmed Ağa ibn Hacı İbrahim, Balı Kapusu hâricinde sahilde iskele yakınında kendilerince inşa edilen caminin bitişiğinde yine kendi yaptırdıkları Mektebin muallim-i sıbyânına yevmî 4 akçe tahsis etmişlerdir.¹⁹ 1766 tarihinde Ferahfeza Mahallesi'nden Hacı Mehmed bin Derviş ve Hacı Süleyman bin Mehmed, kendileri tarafından inşa edilen Muallimhâne'de muallim-i sıbyân olana yevmî 17 akçe ve muallimhânenin tamir ve termimi için yevmî 10 akçe tahsis edilmiştir.

1894 tarihinde Selanik Valisi Seyyid Mustafa Zihni Paşa, Selanik'te Suluca Mahallesi ortasında caminin avlusunda ihya ettiği Mekteb-i

¹⁵ VGMA, Defter: 623, Sayfa: 159, Sıra: 170 (1088/1677); VGMA, Defter: 623, Sayfa: 159, Sıra: 170 (1088/1677).

¹⁶ VGMA, Defter: 623, Sayfa: 225, Sıra: 216 (1132/1720).

¹⁷ VGMA, Defter: 632, Sayfa: 50, Sıra: 34 (1136/1724).

¹⁸ VGMA, Defter: 743, Sayfa: 479, Sıra: 141 (1168/1755); VGMA, Defter: 743, Sayfa: 480, Sıra: 142 (1168/1755).

¹⁹ VGMA, Defter: 990, Sayfa: 82, Sıra: 68 (1176/1763).

İbtidâisi'ni vakfetmiştir. Vâkıf, kendi inşa etmiş olduğu camide imam olan kişiye aynı zamanda hem hatib hem de muallimlik vazifelerini icra etmesi mukabilinde aylık 1 altın (100 guruş) tahsis etmiştir.²⁰

XX. yüzyılın başlarında tüm alanlarda olduğu gibi eğitim alanında da modernleşme hız kazanmıştır. Böylece Osmanlı ülkesinde devlet mekteplerinin yanında özel mekteplerin de açıldığı görülmektedir. Selanik özel mektep noktasında da öncü olmuştur. Osmanlı Devleti içerisinde Selanik, Özel İslam Mektepleri bakımından en zengin ve en kapsamlı eğitim kurumlarına sahip bir şehir olmuştur. Burada açılan özel okulların ilki ibtidâî düzeyde Şemsi Efendi Mektebi'dir. Bu mektep çok uzun ömürlü olmasa da ilk olması açısından önemlidir. Bu vilayette açılan Özel İslam Mektepleri içerisinde en kapsamlı olanları Terakkî ve Feyziyye²¹ mektepleridir. Bunların yanında Ticaret Mektebi, Selimiye Zükûr ve İnâs Mektebi ve Leylî ve Nehârî Ticaret Mektebi de önemli eğitim kurumları arasındaki yerlerini almıştır.²² Bunların yanında Selanik'te Müslüman öğrencilere yönelik mektepler faaliyet gösterdiği gibi Hıristiyan ve Yahudi öğrencilere yönelik de mektepler eğitim hayatında rol almıştır.

Tablo 3: Selanik Mektepleri

| | |
|----|--|
| 1 | Ayasofya Sıbyân Mektebi |
| 2 | Mehmed Ağa bin Hüseyin Çavuş Muallimhânesi |
| 3 | Hacı Ahmed Ağa Mektebi |
| 4 | Küçük Ahmed Ağa Muallimhânesi |
| 5 | Numan Paşa Mektebi |
| 6 | Kayserezâde Mektebi |
| 7 | Hacı Mehmed bin Derviş Muallimhânesi |
| 8 | Mustafa Paşa İbtidâî Erkek Mektebi |
| 9 | Hacı Dursun Mektebi |
| 10 | Mehmed Paşa Mektebi |
| 11 | Osman Efendi Mektebi |
| 12 | Feyz-i Sıbyân Erkek Mektebi |
| 13 | Hamidiye İbtidâî Mektebi |

²⁰ VGMA, Defter: 989, Sayfa: 81, Sıra: 62 (1312/1894).

²¹ Feyz-î Sıbyân Mektebi için Bkz. Habibe Kazancıoğlu, "Selânik Feyz-i Sıbyân Mektebi 1311-1312 (1895- 1896) Eğitim-Öğretim yılına ait Tevzi-i Mükâfât Cedveli", *III. Uluslararası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Sempozyumu*, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi: 25-27 Haziran 2019, s. 939-961.

²² Songül Keçeci Kurt, "Osmanlı Devleti'nde Özel İslâm Okullar, (Selanik)", *EKEV Akademi Dergisi*, Cilt 17, Sayı 54, 2013, s. 191.

| | |
|----|----------------------------------|
| 14 | İdâdî |
| 15 | Kırmızı İbtidâî Mektebi |
| 16 | Erkek Rüşdiye Mektebi |
| 17 | Sanayi Mektebi |
| 18 | Selimiye Mektebi |
| 19 | Terakki Mektebi |
| 20 | Ziraat Mektepleri |
| 21 | Abalı Hacı Mustafa Mektebi |
| 22 | Feyz-i Sıbyân Kız Mektebi |
| 23 | Mustafa Paşa İbtidâî Kız Mektebi |
| 24 | Kız Rüşdiye Mektebi |
| 25 | Alaca İmâret Mektebi |

2.2. Sofya Mektepleri

Ayverdi'nin tespitleri de göz önünde bulundurulduğunda Sofya'da 25 mektebin faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Evliya Çelebi ise Sofya'daki mektep sayısını 40 olarak verir.²³

Vakıf belgelerinden hareketle Sofya'da tespit edilen mekteplerin ilkokul düzeyinde olduğu ve camiler bünyesinde faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Kara Danişmend Mahallesi'nden Saime Hatun 1681 yılında kurmuş olduğu vakıf vesilesi ile Sungurlar Camii Mektebi'nde Kur'ân-ı Kerîm talim eden şeyhü'l-kurrâya 31 gurus tahsis etmiştir.²⁴ 1681 yılında vakıf kuran Hacı Mustafa Efendi, Sungurlar Sûku'nda ayda 11 akçe mukata'a-i zemini olan bakkal dükkânından senede hâsıl olan 1.080 akçeyi Sungurlu Camii'nde Cumartesi, Pazartesi ve Perşembe günleri sabah namazından sonra talebelere Kur'ân-ı Kerîm'i öğreten iden şeyhü'l-kurrâya, eğer şeyhü'l-kurrâ bulunmaz ise yarısı Kara Danişmend Mahallesi tekâlif-i örfiyelerine ve diğer yarısı merhum Rıdvan Hocaâde Ahmed Efendi Mektebi'nde tayin olunan halifeye tahsis etmiştir. Ayrıca Vâkıfın vakfa konu ettiği 4 bab odalar kiraya verilip hâsıl olan icâreleri hayatta oldukça vâkıfın kendisine verilmiş ve mukabelesinde her gün Sûre-i Fâtiha tilavet edip sevabını Hz. Muhammed (as)'ın ruhuna hediye edilmesi istenmiştir. Vefatından sonra ise Merhum Rıdvan Hocaâde Ahmed Efendi'nin

²³ Evliyâ Çelebi *Seyahatnâme*, (der.) S. A. Kahraman, Y. Dağlı & R. Dankoff, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006, s. 518.

²⁴ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 85, v. 76a, (1090/1680).

mektebinde Vâkıfın akrabasından kimse bulunur ise bir halifeye tahsis edilmesi istenmişti.²⁵

1709 senesinde vakıf kurmuş olan İsmail Paşa, vakıf bahçesinin değerince kiraya verilmesini ve hâsıl olan gelirden 5 akçeyi, Siyavuş Paşa Vakfı'na mukâta'a-i zemini olan arsa üzerinde bina eylediği İsmail Paşa Mektebi'nde muallim-i sıbyân olan Osman Efendi'ye ve 2 akçesi mütevelliyeye tahsis etmiştir. 0,5 akçenin ise Siyavuş Paşa Vakfı'na verilmesini istemiştir. Gelirden arta kalan meblağ, mektebin tamir masraflarına tahsis edilmiştir.²⁶ Debbağ Fakih Mahallesi'nden tüccâr taifesinden Sakallızâde Hacı Ahmed 1763'te kurmuş olduğu vakıf ile Sofya'da bulunan Bane Câmii Mektebi'nde öğle namazını müteakip talebeye Kur'ân-ı Kerîm talim eden şeyhü'l-kurrâya günlük 4 akçe tahsis etmiştir.²⁷ Daha sonra vakfına 1777 senesinde zeyl yapan Sakallızâde Hacı Ahmed, nukud ve dükkânların kirasından hâsıl olan nemâ ve galle, Sofya'nın Osmanlı Köyü'nde vâkıfın bakımını üstlendiği caminin bitişiğinde inşa eylediği Osmanlı Köyü (Sakallızâde) Mektebi'nde, cami imamının muallim-i sıbyân olarak vazife görmesi mukabilinde kendisine günlük 4 akçe tahsis etmiştir.

Mektepler Osmanlı'da ilkokul çağındaki çocukların eğitim ve öğretimini üstlenmiştir. Bu kurumlarda görevli muallimler ve onların yardımcıları ile mektebin diğer masrafları ise vakıflar vesilesiyle giderilmiştir. Mekteplerin yanı sıra camilerin de mektep vazifesi gördüğü ve imamların da muallim olarak vazife aldıkları müşahede edilmiştir.

Tablo 4: Sofya Mektepleri

| | |
|---|--|
| 1 | Sungurlar Camii Mektebi |
| 2 | İsmail Paşa Mektebi ²⁸ |
| 3 | Osmanlı Köyü Mektebi (Sakallızâde Mektebi) |
| 4 | Bane Camii Mektebi |
| 5 | Ahmed Efendi Mektebi |
| 6 | Attar Seyyid Ahmed Efendi Mektebi |
| 7 | Babüssaade Ağası Mustafa Ağa Mektebi |
| 8 | Hacı Ali Efendi Mektebi |

²⁵ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 85, v. 74a, (1090/1680).

²⁶ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 4, v. 47a, (1120/1708).

²⁷ VGMA, Defter: 627, Sayfa: 36, Sıra: 13 (1176/1763).

²⁸ Mehmet İpşirli, "Bulgaristan'daki Türk Vakıflarının Durumu (XX. Yüzyıl Başları)", *Belleten*, Cilt LIII: 1989, s. 703.

MEHMET TUĞRUL - MEHMET BULUT

| | |
|----|--|
| 9 | Hacı İsmail Efendi Mektebi ²⁹ |
| 10 | Hacı Musa Mektebi |
| 11 | Hanım Bey Mektebi |
| 12 | Halil Efendi Mektebi ³⁰ |
| 13 | İlyas Bey Mektebi |
| 14 | Kamer Hatun Mektebi ³¹ |
| 15 | Kara Hüseyin Mektebi |
| 16 | Katib Mustafa Mektebi |
| 17 | Menzilhane Camii Mektebi ³² |
| 18 | Mevlana Abdülkadir Mektebi |
| 19 | Mevlana Seyfullah Mektebi |
| 20 | Taş Mekteb ³³ |
| 21 | Gazi Yahya Paşa Mektebi ³⁴ |
| 22 | Dellak Hasan Mektebi ³⁵ |
| 23 | Yazıcızâde Mektebi ³⁶ |
| 24 | Diğer Taş Mekteb ³⁷ |
| 25 | Seyfullah Efendi Mektebi ³⁸ |

2.3. Selanik Medreseleri

Osmanlı ulemâsının yetiştiği kurumlar olan ve günümüz üniversitesine denk gelen medreseler, bütün şehirlerde inşa edilmiştir. Bu minvalde Selanik'te toplamda 19 medresenin muhtelif zaman dilimlerinde ilmî hayatta faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Arşivlerden tespit edilen belgelerden hareketle İshak Paşa Medresesi, İbrahim Paşa Medresesi, Seyfullah Medresesi, Numan Paşa Medresesi, Ayasofya Medresesi, Hacı Numan Bey Medresesi, Çavuşzade Ahmed Reşid Efendi Medresesi, Hacı Musa Ağa Medresesi'ne dair bilgilere ulaşılmıştır.

İshak Paşa (Alaca) Medresesi 1487'de Fatih ile II. Bayezid'in önde gelen vezirlerinden İshak Paşa tarafından inşa edilmiştir. Vâkıf medrese ve

²⁹ Aynı yerde, s. 699.

³⁰ Aynı yerde, s. 704.

³¹ Aynı yerde, s. 703.

³² Aynı yerde, s. 694.

³³ Aynı yerde, s. 703.

³⁴ Aynı yerde, s. 703.

³⁵ Gülberk Bilecik, "Sofya'da Günümüze Ulaşan Osmanlı Mimarî Eserleri", *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı 67, 2015, s. 1918.

³⁶ Aynı yerde, s. 1918.

³⁷ Aynı yerde, s. 1918.

³⁸ İpşirli, a.g.m., s. 698.

diğer hayratı için Kelemeriye’de bulunan sekiz köyü; vâkıfın oğlu ise 1522’de birkaç köy ve 30 evi vakfetmiştir.³⁹

İbrahim Paşa Medresesi, 1530 senesinde İbrahim Paşa tarafından inşa edilmiştir. Vâkıf tarafından, medresede bulunan hücrelere hasır serilmesi ve bunların her yıl yenilenmesi karşılığında aylık 20 akçe, on hücrede eğitim gören on öğrenciye aylık 20’şer akçe tahsis edilmiştir. 1774 tarihli bir belgeye göre medresede görevli müderrise günlük 10 akçe tahsis edilmişken 1834 tarihli belgede günlük ücret 30 kuruş olarak belirtilmiştir.⁴⁰

Numan Paşa Medresesi 1749 tarihinde Seyyid Numan Paşa tarafından inşa edilmiştir. Vakfiyede medrese için vakfedilmiş olan kütüphanede bulunan kitapların ayrıntılı listesi bulunmaktadır. Bu kitapların listesi kütüphaneler bölümünde verilecektir. Vakfiyede medresenin işleyişi ile alakalı bilgi mevcut değildir. Ancak vakfedilen kitaplardan hareketle bu medresede tefsir, hadis, makasid, usûl, tasavvuf, Arapça, Türkçe, Farsça, temel tıp bilgisi, mantık, fıkıh, peygamberler tarihi gibi muhtelif alanlarda dersler okutulduğu anlaşılmaktadır. 1763 tarihinde Hayri Kasım Paşa Mahallesi’nden Kayserîzâde Hacı Abdurrahman Ağa ve Hacı Mehmed Ağa ibn Hacı İbrahim tarafından kurulan vakıf vesilesi ile, Selanik’te Ayasofya Medresesi talebelerine sarf olunmak üzere tahsisatta bulunmuştur. Hacı Numan Bey’in eski tarihli olan ve arşivlerimizde bulunmayan bir vakfiyesinde medrese inşa ettiği ve bu medreseye tahsisatta bulunduğu anlaşılmaktadır. Vâkıfın ayrıca Üsküdar ve Birgi’de medreselerinin bulunduğu belgelerde belirtilmektedir.⁴¹ 1781 tarihinde Ahmed Subaşı Mahallesi’nden Molla Ahmed bin Murad, vakfetmiş olduğu 600 guruşun işletilmesinden hâsıl olan 90 guruşu, Saray-ı Atik Mahallesi’nde Hacı Numan Bey Medresesi’nde hücre-nişin olan Seyyid Ömer Efendi’ye, medrese yakınında bulunan camide haftada iki gün Mesâil-i Halebî isimli fıkıh kitabından talebeye tedaris vermesi mukabilinde tahsis etmiştir. Seyyid Ömer Efendi’den sonra, Kadızâde Seyyid Ahmed Efendi’nin tayin ettiği kimsenin bu vazifeyi yürütmesi istenmiştir.⁴² 1787 tarihinde Hacı İsmail Mahallesi’nden Sofya Kadısı Çavuşzade Ahmed Reşid Efendi, vakıf mülklerinin değerince kiraya verilmesini ve kiranın üç senede bir

³⁹ Vasilis Dimitriadis, “Via Egnatia Üzerindeki Vakıflar”, (der.) E. A. Zachariadou, *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 99.

⁴⁰ VGMA, Defter: 581, Sayfa: 76, Sıra: 85 (937/1530).

⁴¹ VGMA, Defter: 627, Sayfa: 394, Sıra: 194 (1204/1790).

⁴² VGMA, Defter: 628, Sayfa: 503, Sıra: 268 (1195/1781).

arttırılmasını istemiştir. Kira gelirinden, Muid Aliyüddin Mahallesi'nde vâkıf tarafından inşa edilen Çavuşzade Ahmed Reşid Efendi Medresesi müderrisine tedris mukabelesinde yevmî 30 akçe, medresede on bir bab talebe hücurâtının her birine yevmî 3'er akçe, medrese taamiyesine yevmî 120 akçe ve medresede hâfızü'l-kütüb olana yevmî 5 akçe tahsis edilmiştir.

Gazi Evrenos'un neslinden Sırrı Selim Bey ve Yusuf Bey 1818 tarihinde Selanik, Haraççı Kemal Mahallesi'nde Seyfullah Camii avlusunda bulunan ve harap hale gelmiş Seyfullah Medresesi'ni yeniden inşa etmiştir. Buna göre, Seyyid İbrahim Efendi ibn Seyyid Ahmed Efendi müderris olarak atanmış ve kendisinin ücreti için iki adet dükkânın kira geliri, süknâsı için ise bir bab menzil tahsis edilmiştir. Ayrıca müderrisin tasarrufunda ve Ramazan başında olmak üzere senede on beş kile hinta, yüz vukıyye revgân-ı sade, yetmiş beş vukıyye revgân-ı zeyt, on beş kile pirinç, elli çeki hattab, bin beş yüz vukıyye kömür ve 1.000 guruş kıyafet bedeli tahsis edilmiştir. Bu tahsisat mukabilinde müderrisin medresede talebelere tefsir, hadis ve muhtelif ilim dallarında ders vermesi ve kütüphaneyi muhafaza etmesi ve talebelere bu kitapları okutması istenmiştir. Medresede bulunan talebelerin her birine yevmî 8'er akçe tahsis edilmiştir. Cami, medrese ve hücrelerde biriken mezbeleyi⁴³ ve kazuratı⁴⁴ uygun yerlere atmaları mukabilinde temizlikçilere senevi 3 kile hinta ve camide kullanılmak üzere on iki adet süpürge tahsis edilmiştir.⁴⁵ 1842 tarihinde Gazi Evrenos Beyzâde Yusuf Sıddık Bey Efendi ibn Abdurrahman Bey ibn Yusuf, Hacı Musa Camii bitişiğinde Hacı Musa Ağa Medresesi'ni inşa etmişlerdir. Medresede müderris olana aylık 125 guruş tahsis edilmiştir.

Tablo 5: Selanik Medreseleri

| | |
|----|---|
| 1 | İshak Paşa (Alaca) Medresesi |
| 2 | Ayasofya Medresesi |
| 3 | Numan Paşa Medresesi |
| 4 | Çavuşzade Ahmed Reşid Efendi Medresesi |
| 5 | Hacı Alioğlu Seyyid Numan Beyefendi Medresesi |
| 6 | Seyfullah Medresesi |
| 7 | Hacı Musa Ağa Medresesi |
| 8 | Abdurrahim Bey Medresesi |
| 9 | Davud Efendi Dârü'l-hadîsi |
| 10 | Eminzade Hacı Ahmed Ağa Dârü'l-kurrâsı |

⁴³ Çöp.

⁴⁴ Dışkı.

⁴⁵ VGMA, Defter: 987, Sayfa: 115, Sıra: 38 (1233/1818).

| | |
|----|------------------------------|
| 11 | Hızır Bey Medresesi |
| 12 | Mustafa Bey Medresesi |
| 13 | Sultan Murad Medresesi |
| 14 | Őehsuvar Paşa Dârü'l-kurrâsı |
| 15 | Őeyh Yusuf Medresesi |
| 16 | Őifaiye Medresesi |
| 17 | Topal Mehmed AŐa Medresesi |
| 18 | Hacı Musa Baba Medresesi |
| 19 | Hamza Bey Medresesi |

2.4. Sofya Medreseleri

Arşivlerde bulunan belgelerden hareketle, Osmanlı döneminde Sofya'nın eğitim hayatında 14 medresenin faaliyet gösterdiği görülmüştür. XIX. yüzyılın sonlarında doğru bu sayının azaldığı ve 1874 tarihli Tuna Vilayet Salnamesine göre Sofya'da hizmet veren 4 medresenin kaldığı görülmektedir.

Sofya'da büyük ölçekli bir vakıf kuran ve Şehrin gelişiminde pay sahibi olan Sûfi Mehmed Paşa'nın 1548'de kurmuş olduğu vakfın hayratı içerisinde Sûfi Mehmed Paşa Medresesi de bulunmaktaydı. Evliya Çelebi de bu medreseden bahseder ve kubbelerinin tamamen kurşun ile örtülü olduğu ve dersiamı, talebeleri, odalarının et ve aydınlatma bedellerinin ve maaşların her gün verildiği belirtir.⁴⁶ Birçok hayrî hizmeti ihtiva eden bir vakıf kuran vâkıf, bu kez 15 odası talebe ve 1 odası kapıcı için olan ve içerisinde dini ilimler ve aklî ilimlerin bir arada tdris edildiği bir medrese inşa etmiş ve vakfetmiştir. Sofya'da bulunan medresede ilmiyle âmil ve aklî ve naklî ilimlerde mâhir bir müderrise günlük 50 dirhem tahsis edilmiştir. Araştırmaya istekli ve derslerini dikkatle takip eden 15 talebeye ise günlük 2'Şer dirhem verilmiştir. Medresenin kapıcısına ise yevmî 2 dirhem ve temizlikçisine de yevmî 2 dirhem tahsis edilmiştir. Ayrıca imârette piŐen yemekten medrese personeline yemek de ikram edilmiştir. 1720 tarihli bir belgeye göre medrese halen hizmet vermekteydi. Bu tarihte medresenin müderrisi Mevlânâ Őeyh Ali Efendi idi ve günlük ücreti ise 50 akçe idi.⁴⁷

Tüccar taifesinden olan ve Sofya'da birçok hayr faaliyetine imza atan Sakallızâde Hacı Ahmed, 1780 senesinde vakfına yapmış olduğu zeyl ile

⁴⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 518.

⁴⁷ Yunus Mercimek, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya*, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Ahmet Gündüz, Gaziantep 2019, s. 188.

Sofya'da Çelebi Camii Mahallesi'nde saat yakınında günlük 2 akçe kira ile elinde bulunan arsa üzerine inşa etmiş olduğu 10 hücre, dersane ve kurrâhaneyi içeren Sakallızâde Hacı Ahmed Medresesi'nin müderrisi tayin olunan Hacı İbrahim Efendi'ye haftada beş gün ders vermesi mukabilinde günlük 60 akçe, haftada beş gün Kur'ân-ı Kerîm talim etmek üzere istihdam edilen Hâfıza günlük 60 akçe tahsis etmiştir. Medresede bulunan 10 adet hücrenin her birinde ikişer talebenin sâkin olmasını ve bu talebelerin her birine günlük 4 akçe istihkak ayrılması istenmiştir. Ayrıca bu talebelere ücreti mukabilinde muhtelif vazifeler de verilmiştir. Bir talebeye medresenin aydınlatma ve su işlerini görmesi mukabilinde günlük 4 akçe, bir başka talebeye bevvalık vazifesi mukabilinde yevmî 6 akçe istihkak tahsis edilmiştir. Medresenin aydınlatma masrafı için günlük 6 akçe, mukata'a-i zemini için günlük 2 akçe ve tamir ve termim işleri için yevmî 20 akçe tahsis edilmiştir. Vakfın tevliyeti için ise günlük 12 akçe ayrılmıştır.

Osmanlı'da yüksek öğretim seviyesinde eğitim veren yapılar olarak karşımıza çıkan medreseler Selanik ve Sofya'da önemli sayıda inşa edilmiştir. Diğer kurumlarda olduğu gibi bu yapıların inşası, masraflarının giderilmesi vakıflarca yerine getirilmiştir. Osmanlı toplumunda en yüksek maaşlı vazifelilerin müderrisler olduğu ve medreselere dair vakıf tahsisatların diğer alanlardan fazla olması Osmanlı'da eğitime verilen önemin en önemli göstergesi olmuştur. Bu açıdan değerlendirildiğinde çalışmaya konu edilen iki şehirde medrese eğitiminin çok etkin olduğu ortaya çıkmıştır.

Tablo 6: Sofya Medreseleri

| | |
|----|--|
| 1 | Sûfi Mehmed Paşa Medresesi ⁴⁸ |
| 2 | Sakallızade Medresesi ⁴⁹ |
| 3 | Mahmud Paşa Medresesi |
| 4 | Hamam Camii Medresesi |
| 5 | Alaüddin bin Hacı İbrahim Efendi Medresesi |
| 6 | Benli Kadı Medresesi |
| 7 | Kasab Hacı İlyas Medresesi |
| 8 | Ahmed Ağa Medresesi |
| 9 | Bölüceklü Kadı Medresesi |
| 10 | Gül Camii Medresesi ⁵⁰ |

⁴⁸ İpşirli, "Bulgaristan'daki Türk Vakıflarının Durumu (XX. Yüzyıl Başları)", s. 693.

⁴⁹ Aynı yerde, s. 703.

⁵⁰ Bilecik, "Sofya'da Günümüze Ulaşan Osmanlı Mimari Eserleri", s. 1918.

| | |
|----|---|
| 11 | Harmanlı Medrese ⁵¹ |
| 12 | Siyavüş Paşa Medresesi ⁵² |
| 13 | Koca Mustafa Paşa Medresesi ⁵³ |
| 14 | Karatekke Medresesi ⁵⁴ |

2.5. Selanik Kütüphaneleri

Selanik’te toplamda beş vakıf kütüphanenin varlığı tespit edilmiştir. Bu kütüphanelerden, Vezîr-i Azâm Yakub Paşa, Őeyh Ahmed Efendi ibn Şaban ve Numan Paşa’ya ait olanlarının kitap listeleri vakfiyelerinde ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Sofya Kadısı Çavuşzade Ahmed Reşid Efendi ve Gazi Evrenos Bey neslinden Sırrı Selim Bey ve Yusuf Bey’e ait olan ikisinin sadece varlığından bahsedilmiş olup kitap listeleri verilmemiştir. Tablo 5’te Numan Paşa’ya ait olan vakıf kütüphanede bulunan kitapların tam listesi verilmiştir.

1510 tarihinde Vezîr-i Azam Yakub Paşa, vakfiyede isimleri ve cilt sayıları ayrıntılı bir şekilde kayıtlı olan 270 kitaptan müteŝekkil kütüphanesini vakfetmiştir.

1741 tarihinde Saray-ı Atik Mahallesi’nden Ümmî Sinan tarikatından Őeyh Ahmed Efendi ibn Şaban, zâviye içerisinde bulunan kütüphanesini vakfetmiştir. 1749 tarihinde Seyyid Numan Paşa’nın Nakşibendiyye Tekkesi’nde bir kütüphane vakfettiği ve bu kütüphanenin hâfîzü’l-kütübüne yevmî 4 akçe tahsis edildiği anlaşılmaktadır. Kütüphanede bulunan kitapların ayrıntılı listesi vakfiyede bulunmaktadır. 1787 tarihinde Hacı İsmail Mahallesi’nden Sofya Kadısı Çavuşzade Ahmed Reşid Efendi, Muid Aliyüddin Mahallesi’nde bir medrese inşa etmiş ve burada kullanılmak üzere bir kütüphane vakfetmiştir. Bu kütüphanenin hâfîzü’l-kütübüne ise günlük 5 akçe tahsis etmiştir. Hâfîzü’l-kütüb, medresede bulunan kimselerin ihtiyacı olan kitapları istenmesi durumunda onları götürüp ve iş bitiminde tekrar kitapların eksik olup olmadığını kontrol edip ve haftada bir kitapların tozunu almakla mükelleftir.

⁵¹ Selim Hilmi Özkan, “Balkanlar’da Bir Osmanlı Şehri: Sofya (1385-1878)”, *Avrasya Etüdleri*, Sayı 50, 2016, s. 299.

⁵² Aynı yerde, s. 299.

⁵³ Aynı yerde.

⁵⁴ Aynı yerde.

Gazi Evrenos Bey neslinden Sırrı Selim Bey ve Yusuf Bey'in 1818 tarihinde Seyfullah Medresesi'ni yeniden inşa ettiklerinden yukarıda bahsedilmiştir. Vâkıfların bu medresede kullanılmak üzere bir de kütüphane vakfettikleri anlaşılmaktadır. Müderrisin görev tanımı içerisinde medresede bulunan kitapları muhafaza etmesi ve bu kitapları okutması da bulunmaktadır. Ancak vakfiyede kitapların listesi mevcut değildir.

Yukarıda ismi verilen kütüphanelerde bulunan kitapların isimleri vakfiyelerde ayrıntılı bir şekilde -yazar/kitap ismi- kaydedilmiştir. İsmi geçen kitaplar Osmanlı kültür ve eğitim hayatında etkin oldukları gibi bunların birçoğu günümüzde de okutulan kitaplar arasındadır.

2.6. Sofya Kütüphaneleri

Sofya'ya ait vakıf belgelerinde Sûfi Mehmed Paşa ve Seyyid Hacı Ebubekir Efendi'ye kütüphane tespit edilmiştir.⁵⁵ 1548'de kurmuş olduğu vakıf ile Mehmed Paşa, vakıf medresesinde bulunan kitaplar için bir hâfızü'l-kütüb istihdam etmiştir. Mukabelesinde ise 1 dirhem ücret tahsis edilmiştir. Vakfiyede kitap listesi verilmemiştir.⁵⁶ 1671-1678 tarihleri arasındaki mahkeme kayıtlarını ihtiva eden sicile göre şehirde 22 kişinin terekesinde kitapların bulunduğu görülmüştür. Bunlardan 15'i erkek, 7'si ise kadındır. Terekelerde ismi geçen kitapların toplam değeri 19.387 akçedir.⁵⁷

1777 tarihinde Sofya'da Seyyid Hacı Ebubekir Efendi ibn Seyyid Mehmed Ağa tarafından kurulan vakfa ait kütüphanede bulunan kitapların tam listesi Tablo 6'da verilmiştir. Vâkıf hakkında bazı bilgilere Sofya Şer'iyeye Sicilleri vasıtasıyla ulaşılmıştır. Buna göre hem müftü hem de müderris olan Ebubekir Efendi'nin 1778 tarihli tereke kaydından çok varlıklı olduğu anlaşılmaktadır. Vefat ettiğinde geriye, 2 ev, 22 dükkân, 3 kahvehane, 2 su değirmeni, 1 değirmen ve 1 bostan miras bırakmıştır. Vâkıf vakfiyede ayrıntılı bir şekilde isimleri kayıtlı olan toplam 174 cilt kitaplık kütüphanesini vakfetmiştir. Ebubekir Efendi'nin vakfiyesine göre vakfın mütevellisi ve hâfızü'l-kütübü kendisi olmuştur. Vâkıf, sadece okuyup bitirdiği kitapları dışarıya okunmak üzere verileceğini ve vefatından sonra tevliyet ve hâfızü'l-

⁵⁵ 1873 tarihli Tuna Vilayet Salnamesine göre Sofya'da 2 adet kütüphanenin varlığından bahsedilmektedir. Ancak bu kütüphanelerle ilgili ayrıntılı bir bilgi mevcut değildir.

⁵⁶ VGMA, Defter: 988, Sayfa: 51, Sıra: 23 (954/1548).

⁵⁷ Fatma Yıldırım, *S 12 Numaralı Sofya Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: İsmail Kıvrım, Gaziantep 2017, s. 470.

kütüblük vazifesi oğlu Seyyid Abdurrahman ve onun oğullarına tahsis olunmuştur. Bu şartlara göre müftünün kendi kitaplarını topluma yarar sağlamak için vakfettiği halde kurduğu vakıf kütüphanenin mütevellisi ve kütüphanecisi olunca, üstelik henüz sonuna kadar okumadığı kitapların başkası tarafından talep edilemeyince böyle şartlarla kurulan vakıf kütüphanesi yarı özel yarı toplumsal bir statü kazanmış gibi görünmektedir. Bu durum vakıf müessesinde özel ile toplumsal çıkarlar arasında uyum sağlandığına dair ilginç bir örnek teşkil etmektedir.⁵⁸

Kitap ve kütüphane, İslâm dünyasının dolayısıyla Osmanlıların yabancı olmadığı hatta ünsiyetinin ileri düzeyde olduğu kavramlardır. Moğollar tarafından yakılıp yıkılmadan önce Bağdat kütüphanesi dünyadaki tüm kitaplardan birer örnek bulunduruyordu. Hakeza Osmanlı'da Süleymaniye kütüphanesi de önemli miktarda kitaplara ev sahipliği yapıyordu. İmparatorluk dışında yazılan kitaplardan haberdar olma ve içeride de telif çalışmalarını destekleme hususunda da Osmanlılar mahirdi. Nitekim medreselerde hocalık yapan müderrisler ve zaviyelerdeki şeyhler ve niceleri tarafından kaleme alınmış birçok ilmî eser vardır. Selanik ve Sofya kütüphanelerinin incelenmesi neticesinde raflarda bulunan kitapların, muhteva bakımından çeşitlilik arz ettiği ve çağın meselelerine de bigâne kalmadığı görülmektedir. Manevi değeri bir yana bir kitabın maddi olarak çok pahalı olduğu dönemlerde 200-300 kitaplık bir kütüphaneye sahip olmak, ilme olan merakın sonucudur. Ayrıca belgelerde Selanik'te 827 kitap Sofya'da da 176 kitabın ayrıntılı listesine ulaşılması o dönemlerde insanların entelektüel seviyesinin analizi ve medreselerde okutulan kitapların ve eğitimin niteliğinin ortaya konulması açısından çok değerli veriler sunmuştur.

Sonuç

Toplumun ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için Osmanlıların Balkanlardaki şehirlerin imar ve inşaa faaliyetlerinde kamu ve özel sektör yanında üçüncü bir sektör olarak vakıf kurumunu etkin bir şekilde kullandıkları görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde kültür ve eğitim faaliyetlerinin cami, mektep, medrese, tekke-zaviye ve kütüphaneler müesseseleri çatısı altında yürütüldüğü düşünüldüğünde Selanik ve Sofya'nın

⁵⁸ Orlin Sabev, "Bulgaristan'da Osmanlı Vakıf Kütüphanelerinden Bir Örnek: Sofya Müftüsü Ebubekir Efendi Kütüphanesi (1777)", (der.) M. Kutoğlu, *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2012, s. 300.

bu müesseselere sahip olması birçok alanda olduğu gibi bu alanda da benzerlik arz etmektedir. Camiler sadece ibadet mekânları değil aynı zamanda sıbyân mektebi görevi görmüş, imamlar da muallimlik vazifesini yürütmüştür. Çalışmaya cami, mescit, tekkeler dâhil edilmemiştir. Ancak Selanik'te 94 cami, 44 mescit, 63 tekke ve Sofya'da 83 cami, 44 mescit ve 27 tekkenin bulunduğu düşünüldüğünde kültürel hizmetlerin ne denli yaygın ve etkin olduğu anlaşılacaktır. Camilerin yanı sıra eğitim faaliyetlerinin asıl icra yerleri olan mektep ve medreseler Selanik ve Sofya'da etkin olarak faaliyet göstermiştir. Bu çalışma kapsamında Selanik'te 25 mektep, 19 medrese ve 5 kütüphane, Sofya'da ise 25 mektep, 14 medrese ve 2 kütüphane tespit edilmiştir. Mektep ve medrese sayıları birbirine yakın seyretmiştir. Bu durum iki şehirde de ilmiye sınıfına çok sayıda insan kazandırıldığına işaret eder. Bir toplumun kültürel seviyesinin en önemli göstergelerinden biri de kütüphaneleridir. Bu açıdan bakıldığında Selanik ve Sofya'da tespit edilen kütüphaneler ve bunların raflarında bulunan kitapların muhtevası bu iki şehir hakkında önemli ip uçları sunmaktadır. Kitap fiyatlarının çok pahalı olduğu ve basım imkânlarının ise çok kısıtlı olduğu bir dönemde insanların kütüphanelerinde çok sayıda kitabın bulunması hem ilme olan merak ve saygının hem de zenginliğin göstergesi olmuştur. Ayrıca Selanik ve Sofya'daki kütüphanelerde bulunan kitapların benzerlik göstermesi Osmanlı Devleti bünyesinde bulunan farklı şehirler arasında kültürel alışverişin cari olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak üçüncü sektör olarak vakıflar, gelir kaynaklarını etkin bir şekilde kullanarak buralardan hasıl olan gelir ile Selanik ve Sofya'da kültürel hizmet alanlarını desteklemiş, mektep, medrese, kütüphane, cami, mescit ve tekke gibi yapıların inşası ve idamesinde rol üstlenmiş ve buralarda eğitim gören talebelerin birçok ihtiyacının karşılanmasında etkin olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

VGMA, Defter: 740, Sayfa: 305, Sıra: 94 (916/1510).

VGMA, Defter: 743, Sayfa: 392, Sıra: 122 (1154/1741).

VGMA, Kutu: 6, Sayfa: 1902 (1162/1749).

VGMA, Defter: 581, Sayfa: 76, Sıra: 85 (937/1530).

OSMANLI ŞEHİRLERİNDE VAKIFLAR VE KÜLTÜREL HAYAT: SELANİK VE SOFYA

- VGMA, Defter: 623, Sayfa: 159, Sıra: 170 (1088/1677).
VGMA, Defter: 623, Sayfa: 225, Sıra: 216 (1132/1720).
VGMA, Defter: 632, Sayfa: 50, Sıra: 34 (1136/1724).
VGMA, Defter: 743, Sayfa: 479, Sıra: 141 (1168/1755).
VGMA, Defter: 743, Sayfa: 480, Sıra: 142 (1168/1755).
VGMA, Defter: 990, Sayfa: 82, Sıra: 68 (1176/1763).
VGMA, Defter: 989, Sayfa: 81, Sıra: 62 (1312/1894).
VGMA, Defter: 627, Sayfa: 36, Sıra: 13 (1176/1763).
VGMA, Defter: 627, Sayfa: 76, Sıra: 40 (1191/1777).
VGMA, Defter: 581, Sayfa: 76, Sıra: 85 (937/1530).
VGMA, Defter: 990, Sayfa: 82, Sıra: 68 (1176/1763).
VGMA, Defter: 627, Sayfa: 394, Sıra: 194 (1204/1790).
VGMA, Defter: 628, Sayfa: 503, Sıra: 268 (1195/1781).
VGMA, Defter: 987, Sayfa: 115, Sıra: 38 (1233/1818).
VGMA, Defter: 627, Sayfa: 390, Sıra: 190
VGMA, Defter: 627, Sayfa: 154, Sıra: 100 (1195/1780).
VGMA, Defter: 988, Sayfa: 51, Sıra: 23 (954/1548).

Sofya Milli Kütüphane Arşivi

- Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 85, v. 74a, 1090/1680.
Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 4, v. 47a, 1120/1708.
Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 25, v. 39a, 1190/1776.

İSAM Arşivi

1873 Tarihli Tuna Vilayet Salnamesi

Araştırma Eserler

AYVERDİ, Ekrem Hakkı, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 2000.

ATİK, Kayhan, "Tarih Araştırmalarında Yeni Bir Yöntem: Karşılaştırmalı Tarih", *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 16, 2014, ss. 272-291.

BALTACI, Cahit, "Mektep", *TDVİA*, Cilt 29, 2004, ss. 6-7.

BAYRAK, Meral "Makbul/Maktul İbrahim Paşa Vakfı: Selanik ve Kavala ile Diğer Yerlerde Bulunan Hayratı", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı 35, 2016, ss. 1-66.

BİLECİK, Gülberk “Sofya’da Günümüze Ulaşan Osmanlı Mimarî Eserleri”
Yeni Türkiye Dergisi, Cilt 67, 2015, ss. 1916-1926.

BLOCH, Marc, *Tarih Savunusu: Veya Tarihçilik Mesleği*, (çev.) A. Berktaş,
İletişim Yayınları, İstanbul.

BOZKURT, Nebi, “Medrese” *TDVİA*, Cilt 28, 2003, ss. 323-327.

_____, “Mektep”, *TDVİA*, Cilt 29, 2004, ss. 5-6.

BRAUDEL, Fernand, *Tarih Üzerine Yazılar*, (çev.) M. A. Kılıçbay, İmge
Yayınları, Ankara 1992.

_____, “History and The Social Sciences: The Longue Durée”, (çev.) I.
Wallerstein, *Review*, Cilt 32, Sayı 2, 2009, s. 16-165

BULUT, Mehmet, *Osmanlı Dönemi Rumeli Para Vakıfları*, İZÜ Yayınları,
İstanbul, 2019.

DELİLBAŞI, Melek “16. Yüzyılda Via Egetia ve Selanik”, (der) E. A.
Zachariadou, *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egetia (1380-1699)*,
Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, ss. 73-92.

DİMİTRİADİS, Vasilis “Via Egetia Üzerindeki Vakıflar”, (der) E. A.
Zachariadou, *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egetia (1380-1699)*,
Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, ss. 92-104.

ERÜNSAL, İsmail E., “Kütüphane”, *TDVİA*, Cilt 27, 2003, ss. 11-32.

_____, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, Timaş Yayınları,
İstanbul 2015.

Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, (der) S. A. Kahraman, Y. Dağlı ve R. Dankoff,
Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.

_____, *Seyahatnâme*, (der) S. A. Kahraman, Y. Dağlı ve R. Dankoff, Yapı
Kredi Yayınları, İstanbul 2006.

GÖKBİLGİN, M. Tayyip, “Selanik”, *MEBİA*, ss. 337-349.

GÜNDÜZ, Mahmut, “İslâm’da Kitap Sevgisi ve İlk Kütüphaneler”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı 11, 1976, ss. 184-190.

HIZLI, Mefail, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 17 (1), 2008, ss. 25-46.

İPŞİRLİ, Mehmet, “Bulgaristan’daki Türk Vakıflarının Durumu (XX. Yüzyıl Başları)”, *Bellelen*, Sayı LIII, 1986, ss. 677-717.

_____, “Medrese (Osmanlı Dönemi)”, *TDVİA*, Cilt 28, 2003, ss. 327-333.

KAZANCIOĞLU, Habibe, “Selânîk Feyz-i Sıbyân Mektebi 1311-1312 (1895- 1896) Eğitim-Öğretim Yılına Ait Tevzî-i Mükâfât Cedveli”, III. *Uluslararası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Sempozyumu*, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi: 25-27 Haziran 2019, ss.939-961.

KEÇECİ KURT, Songül, “Osmanlı Devleti’nde Özel İslâm Okullar (Selanik)”, *EKEV Akademi Dergisi*, Cilt 17, Sayı 54, 2013, ss. 187-204.

KORKUT, Cem; BULUT, Mehmet, “XV. ve XIX. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Para Vakıfları ve Modern Finans Kurumlarının Karşılaştırılması”, *ADAM Akademi*, 7/2, 2017, ss. 167-194.

KURAN, Timur, “Orta Doğu’daki Ekonomik Azgelişmişliğin Kurumsal Kökenleri”, MEEA Konuşması, İstanbul, 24 Haziran 2010, [https://www.tepav.org.tr/upload/files/haber/1280311456-2.Timur_Kuran_Konusma_Metni.pdf].

MAZOWER, Mark, *Selanik: Hayaletler Şehri Hıristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler, 1430-1950*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2013.

MERCİMEK, Yunus, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya*, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman: Ahmet Gündüz, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gaziantep 2019.

ÖZKAN, Selim Hilmi, “Balkanlar’da Bir Osmanlı Şehri: Sofya (1385-1878)”, *Avrasya Etüdleri*, Sayı 50, 2016, ss. 279-314.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (Cilt II), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983.

PAMUK, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Fiyatlar ve Ücretler, 1469-1914*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, 2000.

SABEV, Orlin, “Bulgaristan’da Osmanlı Vakıf Kütüphanelerinden Bir Örnek: Sofya Müftüsü Ebubekir Efendi Kütüphanesi (1777)”, (der) M. Kurtoglu, *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2012, ss. 297-303.

TÜTÜNCÜ, Gülsüm ve Ünal, Neslihan, “Karşılaştırmalı Tarih: Doğuşu, Gelişimi, Metodolojisi ve Türkiye’deki Durumu”, *Al-Farabi International Journal on Social Sciences*, Cilt 3, Sayı 4, ss. 79-93.

YALANSIZ, Nedim, “Karşılaştırmalı Tarih: Tarih Öğretiminde Yeni Bir Yaklaşım”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 2, Sayı 9, 2009, ss. 493-498.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, *18. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi*, TTK Basımevi, Ankara 2003.

EKLER

Ek-1

Para Değerleri ve Oranlar⁵⁹

| Sene | Değer | Karşılık Değer |
|--------------|------------------|--------------------|
| 1513 | 1 Sikke | 6,5 Akçe |
| 1513-1588 | 1 Sikke | 8 Akçe |
| 1513-1588 | Kise-i Rum | 500 Kuruş |
| 1513-1588 | Divani Kесе | 416 Kuruş |
| 1513-1588 | 1 Dirhem | 2,97 Gram Gümüş |
| 1574 | 100 Dirhem | 800 Adet (80 Ayar) |
| 1623 | 100 Dirhem | 800 Adet (75 Ayar) |
| 1648 | 100 Dirhem | 800 Adet (50 Ayar) |
| 1789 | 100 Dirhem | 800 Adet (46 Ayar) |
| 1690 Öncesi | 1 Riyal Kuruş | 80 Akçe |
| 1690 Öncesi | 1 Esedi Kuruş | 70 Akçe |
| 1690 Sonrası | 1 Kuruş | 120 Akçe |
| 1820 Sonrası | 1 Osmanlı Altın | 100 Kuruş |
| 1844 Sonrası | 1 Mecidiye Altın | 100 Kuruş |
| 1875 Sonrası | 1 Forint | 2 Kron |
| 1875 Sonrası | 1 Forint | 12 Kuruş |
| 1875 Sonrası | 1 Kron | 6 Kuruş |
| 1875 Sonrası | 1 Macar Altını | 61,5 Kuruş |

⁵⁹ Mehmet Bulut, *Osmanlı Dönemi Rumeli Para Vakıfları (Taksim)*, İZÜ Yayınları, İstanbul, 2019, s. 76.

YUNANİSTAN’DA PANHELLENİK SOSYALİST HAREKETİN (PASOK) KURULUŞU VE İKTİDARA YÜKSELİŞİ (1974-1981)*

Bilge USTAOĞLU**

ÖZ

Yunanistan’da 1967’den beri hüküm süren Albaylar Cuntasının 1974 yazında düşmesi ülkede parlamenter demokrasiye geçiş sürecini başlatmıştır. Sürecin hemen başında, 3 Eylül 1974’te de Andreas Papandreu Panhellenik Sosyalist Hareketi (PASOK) kurmuş ve Parti 1981 yılında iktidara gelmiştir. Panhellenik Sosyalist Hareket, demokrasinin yeniden tesis edildiği 1974 sonrası Yunan siyasetinde Yeni Demokrasi ile birlikte en önemli iki siyasi partiden birisi, hatta birincisi olmuştur. Papandreu ve partisinin getirdiği siyasi ve kültürel “değişim”, muhalefette olduğu 1970’lerin ikinci yarısı kadar iktidar yılları olan 1980’ler ve 1990’ların ilk yarısında da Yunanistan’a damgasını vurmuştur. Bu çalışmada, Panhellenik Sosyalist Hareketin kuruluş ve gelişim süreci analiz edilmiştir. Çalışma, Partinin siyaset sahnesine çıktığı 1974 ile iktidara geldiği 1981 yılları arasında kapsamaktadır. Hareketin merkezde olduğu çalışma ile cunta sonrası Yunanistan’ının siyasi sistemi ve partilerinin özelliklerine, incelenen dönem açısından ışık tutmak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yunanistan, PASOK, Andreas Papandreu, Metapolitefsi, Değişim

* Bu makale, yazarın Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsünde (Tarih Bölümü) 2020 yılında kabul edilen doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr., Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, ORCID: orcid.org/0000-0003-1742-3109, E-posta: bilgeustaoglu@yahoo.com.



BİLGE USTAOĞLU

**THE FOUNDATION AND RISE TO POWER OF THE
PANHELLENIC SOCIALIST MOVEMENT (PASOK) IN GREECE
(1974-1981)**

ABSTRACT

The fall of the Junta of Colonels, which had been reigning in Greece since 1967, in the summer of 1974 ushered the transition into parliamentary democracy in the country. On 3 September 1974, at the very beginning of this transition process, Andreas Papandreou announced the founding of the Panhellenic Socialist Movement (PASOK) and the Party came to the power in 1981. Panhellenic Socialist Movement became one of the two most important political parties, or even the first, along with New Democracy in the Greek political scene after 1974, when the democracy was restored. The political and cultural “change” brought into by Papandreou and his party left its mark in Greece both during the second half of the 1970s, when the Party was in opposition, and during the 1980s and first half of the 1990s, when it was in power. In this study, the establishment and development process of the Panhellenic Socialist Movement has been analysed. The study covers the period between 1974, when the party appeared on the political scene, and 1981 when it came to the power. The purpose of the study, which focuses on the Movement, is to shed light on Greece’s post-junta political system and the characteristics of parties in terms of the studied period.

Keywords: Greece, PASOK, Andreas Papandreou, Metapolitefsi, Change

EXTENDED ABSTRACT

The fall of the Junta of Colonels, which had ruled in Greece since 1967, in the summer of 1974 initiated the transition to parliamentary democracy in the country. At the beginning of the process, on September 3, 1974, Andreas Papandreou founded the Panhellenic Socialist Movement (PASOK). The movement had an extremely radical discourse that promised the socialist transformation of society immediately after the period of the military dictatorship and became an important part of the expression of the social and political radicalism of the period.

PASOK advocated a radical change in Greek society based on the goals of “national independence”, “people’s sovereignty”, “social freedom” and “democratic process for an independent, democratic and socialist Greece” and managed to come to power by securing a majority in as little as seven years. The Panhellenic Socialist Movement has been one of the two most important political parties in Greek politics since 1974, when the

YUNANİSTAN'DA PANHELLENİK SOSYALİST HAREKETİN (PASOK) KURULUŞU VE İKTİDARA YÜKSELİŞİ (1974-1981)

democracy was restored, along with New Democracy, and become one of the first after rising to power. The political and cultural “change” led by Papandreou and his party left its mark in Greece in the 1980s and the first half of the 1990s, which were the years of power, as well as the second half of the 1970s when it was in opposition. The party was in power during the premiership of Andreas Papandreou in 1981-1989 and 1993-1995, and continued to dominate the country’s politics for many years even after its founding leader.

Although Greece and Turkish-Greek relations have been the subject of numerous studies in Turkey, it is not the case for PASOK. For this reason, PASOK, which has left its mark in the recent political history of Greece, has been determined as the research area due to the lack of comprehensive studies on the subject. In this study, the establishment and development process of PASOK has been analyzed. The study covers the period between 1974, when the party appeared on the political scene, and 1981 when it came to the power. The main motive of this paper is to present a comprehensive and holistic study on the Party from the point of view of the political life before it, its foundation, development, organizational structure and political program, intra-party conflicts and leadership. The purpose of the study, which focuses on PASOK, is to shed light on the characteristics of the political system and parties of post-junta Greece in terms of the studied period.

What is the place and significance of the Panhellenic Socialist Movement in the development of the Greek political system? Where do the origins of PASOK lay? Is it a new party? Why did the party initially stay away from social democracy? What are the elements of the ideological and organizational identity of PASOK? How did it manage to come to power by winning the elections only seven years after its foundation? Is PASOK a populist party?

While seeking answers to the above-mentioned questions, firstly the post-World War II period and its political features have been examined in detail in order to determine the historical, cultural and political roots from which PASOK came. Primarily, changes that allowed the transition to a parliamentary democracy in the country without a monarchy after seven years of military dictatorship were identified. In the following, the general and specific development of political parties in Greece was revealed. The parties and the party system that took part in the political scene of the country from 1951 until 1981, when PASOK came to power, have been examined and the extensions of all these processes affecting the establishment and development of the Party have been investigated.

The favorable conditions for the establishment and development of PASOK, as well as those that were not, have been taken into account; and the fact that the New Democracy government in 1974 was very strong and acted within the framework of political stability has been particularly underlined. Thereafter, the development of PASOK and such factors as ideas and ideology affecting the members of the Party especially the founding leader, and vision, organizational structure, members' professional and social composition, internal conflicts, disposal, election races for which it campaigned and its formal declaration have been examined. The main dynamics of the opposition period that brought the party to power in a relatively short period of time have been identified, and the decisive role of Andreas Papandreou and the elements of the "change" promised to Greek society in all areas have been analyzed.

A real transition to democracy was initiated in Greece in 1974, after about thirty years of a limited democratic regime and seven years of dictatorship. With the fall of the Junta of Colonels and Metapolitefsi, a gradual but steady departure from the old structures and habits was achieved, taking a new path towards a democratic regime with unprecedented qualities in Greek practice and a new party system. While the political parties directly affected by all these developments have also been the bearers of this process, PASOK has had a modernizing effect on today's Greek party system.

The transition to democracy has been a turning point for the Greek left, as well as for the general politics of the country. On the one hand, the Panhellenic Socialist Movement was established, and on the other hand, parties with communist origin and orientation were legalized. Thus, the left had a chance to develop freely in both the social democratic and the communist forms. Founded by Andreas Papandreou right at the beginning of the process, PASOK has become one of the main actors in post-junta Greek politics in a short period of time.

PASOK, which introduced the term "socialist" into political life, emerged as a center-left party different from the then-social democratic parties of Europe. Opinions about it form a wide spectrum, ranging from the modern center (continuation of the former Central Union) to the fact that it is a prototype of a social democracy or a populist party unique to Greece, while for some it is all of them. PASOK, on the other hand, has described itself as a radical, socialist and populist party, suggesting that it is a completely different party from both the old center and the traditional communist left.

Despite Andreas Papandreou's claims, PASOK, which contained elements of the center-left of the pre-junta period and the struggle for resistance against the military regime, was partly a new party. However, the

YUNANİSTAN'DA PANHELLENİK SOSYALİST HAREKETİN (PASOK) KURULUŞU VE İKTİDARA YÜKSELİŞİ (1974-1981)

Party differentiated itself from other political parties by entering the political scene of Greek democracy, which was in its infancy, with a radical discourse starting with the Declaration of the Foundation, emphasizing and promising to develop mass organization structures as well as its political and ideological principles. PASOK was a new party with a promise to nationalize key industries and sectors of the Greek economy in order to achieve its goals of “national independence” and “people’s sovereignty”, and with its anti-NATO and anti-European rhetoric aimed at getting the country out of the political, military and economic blocs.

The result of 13.6% that the party achieved in the first elections immediately after its foundation, taking advantage of the radicalism of Metapolitefsi, was generally considered a poor performance. However, considering that it was founded only 2.5 months before the elections and did not even have an organization, it was an important achievement that the party became the third in Parliament. It is clear that in such an extraordinary period, the Greek electorate preferred stability and the consolidation of parliamentary democracy above all.

The Party’s rise to the position of the main opposition by doubling popular support (25.3%) in the 1977 elections was a remarkable achievement. During the first two-year period between 1975 and 1977, Papandreou accurately assessed the changing political environment moving away from the radicalism of Metapolitefsi. As a result of intra-party conflicts, he eliminated internal opposition and paved the way for the transformation of the Movement into a mass party. Although PASOK was still experiencing problems in its organizational structure, it gradually consolidated its position on the political ground of the country due to the influence of Papandreou’s charismatic leadership.

The ideological progress of Andreas Papandreou’s party was the result of a long process of organizational and ideological transformation, which began with its creation as a socialist mass party in 1974, taking advantage of the gap in the political representation of the popular strata, which had been intensively experienced since the defeat of the Communist left in the Civil War. In the period 1974-1981, PASOK was an “anti-capitalist” and “anti-imperialist” party that could compete with the communist left on the one hand, and a “democratic”, “modernizing” and “anti-right” party that could claim to be the traditional center on the other. The factor that effectively united the “center” and “left” fronts of PASOK for elections was the “anti-right” rhetoric and ideology.

PASOK, which started out as a socialist party, increasingly avoided referring to Marxist and maximalist goals, especially after 1977, and

significantly abandoned its initial dissertations. With the National People's Unity strategy adopted in 1978, their class references decreased, and the understanding of embracing all segments became apparent with the emphasis on the social alliance of the "non-privileged. This, in turn, paved the way for PASOK to power. The party obtained the result of the strategy it had prepared by promising general "change", which could lead it to power safely but most importantly quickly, in the October 1981 elections, and completed its rather short journey to power.

Giriş

Andreas Papandreu tarafından 1974'te kurulan Panhellenik Sosyalist Hareket [Panellenio Sosialistiko Kinema (PASOK)]* yedi yıl gibi kısa bir süre içinde çoğunluğu sağlayarak iktidara gelmiştir. Bu, oldukça nadir bir siyasi olgudur. Parti, bir askerî diktatörlük döneminin hemen ardından toplumun sosyalist dönüşümünü vadeden son derece radikal bir söyleme sahiptir. PASOK, Andreas Papandreu'nun başbakanlığında 1981-1989 ve 1993-1995 yıllarında iktidarda bulunmuş, kurucu liderinden sonra da uzun yıllar boyunca ülke siyasetine hâkim olmaya devam etmiştir.

Yunanistan ve Türk-Yunan ilişkileri Türkiye'de çok sayıda çalışmaya konu olsa da aynı durum PASOK için söz konusu değildir. Bu nedenle ülkesinin yakın siyasi tarihine damgasını vurmuş olan Panhellenik Sosyalist Hareket, detaylı çalışma konusu olmayan bir araştırma alanı olarak ele alınmıştır. Çalışmanın temel saiki, Parti hakkında inceleme dönemi çerçevesinde kendisinden önceki siyasi yaşam, kuruluşu, gelişimi, örgüt yapısı ve siyasi programı, parti içi çatışmalar ve liderlik açılarından kapsamlı, bütüncül bir çalışmanın ortaya konmasıdır.

Panhellenik Sosyalist Hareketin Yunan siyasi sisteminin gelişimi için önemi nedir? PASOK'un kökenleri nerededir ve yeni bir parti midir? Parti, başlangıçta neden sosyal demokrasiden uzak durmuştur? Neden belirsiz bir siyasi radikalizm söz konusudur? PASOK'un ideolojik ve örgütsel kimliğinin unsurları nelerdir? Kuruluşundan yalnızca yedi yıl sonra seçimleri kazanarak iktidara gelmeyi nasıl başarmıştır? PASOK, popülist bir parti midir?

* Parti isimlerinin ve kavramların Yunancaları, Latin harflerine göre yazılış biçimleriyle Türkçelerinin yanında ve köşeli parantez içinde verilmiştir.

YUNANİSTAN'DA PANHELLENİK SOSYALİST HAREKETİN (PASOK) KURULUŞU VE İKTİDARA YÜKSELİŞİ (1974-1981)

Bu soruların cevapları aranırken PASOK, hem Yunan siyasi sisteminin bir parçası hem de özerk bir sistem olarak ele alınmıştır. Öncelikle PASOK'un geldiği tarihî, kültürel ve siyasi kökleri belirleyebilmek için II. Dünya Savaşı sonrası dönem incelenmiş, bu süreçlerin kuruluş ve gelişimine etki eden uzantıları araştırılmıştır. Partiyi göreceli olarak kısa bir sürede iktidara taşıyan muhalefet döneminin başlıca dinamikleri saptanmış, Andreas Papandreu'nun belirleyici rolü ile Yunan toplumuna her alanda vaat olarak sunulan “değişimin [allage]” unsurları analiz edilmiştir.

1. Metapolitefsi

Kıbrıs'ta 15 Temmuz 1974'te gerçekleştirilen Albaylar Cuntası destekli darbe sonucunda Cumhurbaşkanı Makarios yurt dışına kaçmıştır. Türkiye, diplomatik girişimlerin sonuçsuz kalması üzerine 20 Temmuz 1974 tarihinde Garanti Anlaşmasının 4. maddesini ileri sürerek Ada'ya asker çıkarmış ve kısa sürede yüzde 35,08'ini kontrol altına almıştır.¹ Türkiye'nin Kıbrıs'ta gerçekleştirdiği harekâtın sonuçlarıyla baş edememesi, Albaylar Cuntasının sonunu getirdiği gibi Kıbrıs'taki hükümet darbesinin de sonu olmuştur.

Sürgünden çağrılan sağın eski lideri Konstantinos Karamanlis,* 24 Temmuz'da Yunanistan'a dönerek derhâl bir ulusal birlik hükümeti kurmuştur. Hükümetin ana bileşenleri 1967 öncesinin Ulusal Radikal Birliği [Ethniké Rizospastiké Enosis (ERE)], Merkez Birliği [Enosis Kentrou (EK)] ve cuntaya karşı direnişin önde gelen unsuru olan merkez solun yeni siyasetçileridir.² Karamanlis, ülkede II. Dünya Savaşı'ndan beri süregelen dışlayıcı sistemin yıkılarak çoğulcu bir düzenin kurulmasına liderlik etmiştir.

¹ Süha Bölükbaşı, “Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Birleşmiş Milletler: 1954-1996 Arası Barışçı Çözömsüzlük”, *Türk Dış Politikasının Analizi*, (ed.) Faruk Sönmezeoğlu, Der Yayınları, İstanbul 1998, s. 293.; Resmî Kıbrıs Rum anlatsına göre ise Türkiye, Ada'da tam bir işgal [isvole] gerçekleştirmiştir. “Tourkike stratiotike eisvole kai katohe”, *Ypourgeio Eksoterikon*, <https://mfa.gov.cy/el/turkish-military-invasion-and-occupation.html>, (08.02.2021); Türk ordusu, 22 Temmuz'daki geçici ateşkestten sonra 14 Ağustos'ta tekrar harekete geçmiş, iki gün içinde Magusa-Lefkoşa-Lefke-Kokkina hattına ulaşarak Ada'nın yüzde 38'ini ele geçirmiştir. Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Cilt 1-2, 1914-1995, Alkım, İstanbul 2005, s. 806.

* Yunanca özel isimler metin içinde Türkçe okunuş biçimleriyle yazılmıştır.

² Soteris Rizas, *Konstantinos Karamanlis: E Ellada apo ton Emfulio ste Metapoliteuse*, Metaihmio, Athena 2017.

Metapolitefsi³ terimi ile Yunanistan'da 1974'teki bu yönetim değişikliği ve parlamenter demokrasiye geçiş ifade edilmektedir. Terim, kimileri için sadece Yeni Demokrasi [Nea Demokratia (ND)] hükümetleri dönemini (1974-1981) kimileri için ise Andreas Papandreu'nun güçlü dönemini ifade ederken⁴ pek çokları için 1974'ten günümüze dek uzanan zamanı içermektedir. Yunanistan'ın 1974 yazından 1975'in sonlarına kadar parlamenter demokrasiye geçişi başarıyla sağlayan bir dizi değişiklik yaşadığından ise kuşku yoktur.

Cuntanın düşmesiyle ordunun kışlasına dönmesi, darbenin elebaşlarının yargılanması ve devletin cuntacılar tarafından temizlenmesi en acil konulardır. Monarşinin kaldırılması, yeni bir Anayasa ve kurumların yeniden inşası, böylece diktatörlük rejimiyle ilişkilerin çözülmesi, yeni döneme geçiş süreçlerinin merkezinde yer almıştır. Ülkenin Avrupa Ekonomik Topluluğuna (AET) tam üyeliği ise Karamanlis'in başlıca hedefidir. Yunanistan Komünist Partisinin [Kommounistiko Komma tes Elladas (KKE)] tanınması ve yeni siyasi partilerin kurulmasıyla da siyasi yaşamın canlanarak yeniden inşası başlamıştır. Sürecin hemen başında kurulan iki parti, Konstantinos Karamanlis'in Yeni Demokrasisi ve Andreas Papandreu'nun Panhellenik Sosyalist Hareketi ise ülkenin gelecek on yıllarına damgasını vuracak iki siyasi hareket olarak ortaya çıkmıştır.

Siyasi partilerin siyasi ve sosyal rolünün artması, dönemin önde gelen özelliğidir. Artık Anayasal olarak tanınmakta olan siyasi partiler, toplumun çıkarlarını ve devlet politikasını temsil eden kurumlar olarak yükselmişlerdir. Bu, Yunan partilerinin geliştikleri, örgütsel yapıları ve ideolojik-siyasi oluşumları ile güçlü kitle partileri hâline geldikleri dönemdir. Siyasi partilerin cesareti, benzer kapasitelere sahip başka kurumların yokluğuyla birleştiğinde, onların, demokrasiye geçiş sürecinin kilit aktörleri olarak onaylanmasını sağlamıştır.

2. Siyasi Partiler

Ergun Özbudun'a göre "Siyasi partiler, halkın desteğini kazanmak suretiyle devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye veya sürdürmeye

³ "Metapoliteuse": 1. Bir yönetim biçiminden diğerine geçiş 2. Yunanistan'da 1974'te demokrasiye geçişle birlikte yönetim biçimindeki değişiklik. Georgios D. Mpampiniotes, *Leksiko tes Neas Ellenikes Glossas*, Kentro Leksilogias E.P.E., Athena 1998, s. 1092.

⁴ Thanos Veremes, *Doksa kai adieksoda: Egetes tes Neoellenikes İstorias*, Metaihmio, Athena 2017, s. 131-155.

YUNANİSTAN'DA PANHELLENİK SOSYALİST HAREKETİN (PASOK) KURULUŞU VE İKTİDARA YÜKSELİŞİ (1974-1981)

çalışan sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip siyasal topluluklardır.”⁵ Siyasi partiler tanım gereği, siyasi sistemin (demokratik) sınırlarının genişlemesini amaçlayan siyasi temsil kurumlarıdır.⁶ Sosyal ve siyasi talepleri bir hükümet programına dönüştürme kabiliyetleri ile partiler, aynı zamanda devlet iktidarının yöneticileridir ve bu anlamda ikili bir işleve sahiptirler. Bir yandan çöküş ve çatlakların diğer yandan entegrasyonun taşıyıcılarıdır.⁷ Siyasi partiler nispeten yeni siyasi kurumlardır.

19. yüzyıl başlarında ortaya çıkan siyasi partilerin gelişimi, demokrasinin gelişimi ile iç içedir. Kurum, ilk parlamentoların işlevi ve kurumlaşmalarının yanı sıra hakların genişletilmesine de damgasını vuran siyasi demokratikleşme çabalarına paralel ve benzer şekilde gelişmiştir.⁸ Modern demokrasinin, siyasi partilerin doğuşu ve evrimi ile ayrılmaz bir şekilde bağlantılı olduğu gerçektir.

Modern demokrasi, -özellikle Avrupa’da kurulanların farklı kurumsal düzenlemelere sahip olmalarına rağmen- “parti demokrasisidir”.⁹ Partilerin varlığı ve gelişimi, siyasi özgürlüğün, temsili demokrasi hakkı olarak tanımlanabilecek anayasal hak ile birlikte temsili demokrasinin ilkeleri çerçevesinde gerçekleşmesi için gereklidir.¹⁰ Demokrasi teorilerinin çoğunda ve neredeyse bütün demokratik yönetimlerin mevcut pratiğinde siyasi partiler belirleyici bir rol oynamaktadırlar. Siyasi partiler, çağdaş demokrasinin kaçınılmaz unsurlarıdır ve temsili demokrasinin onlarsız işlemesi mümkün değildir. Her modern demokraside siyaseti, siyasi partiler örgütlemektedirler.¹¹ Parlamento seçimlerinin onlar olmadan gerçekleştirilmesinin imkânsız olduğu gerçeği, günümüzde pek çoklarının

⁵ Ergun Özbudun, *Siyasal Partiler*, AÜHF Yayınları, Ankara 1979, s. 4.

⁶ Kostas Hrisogonos, “Suntagma kai politika kommata: Opseis tou elleimmatos demokratikes antiprosopeuses”, *To Mellon ton Politikon Kommaton*, (ed) Th. Demetres Tsatsos ve Ksenofon I. Kontiades, Papazeses, Athena 2003, s. 85.

⁷ Mihales Spourdalakes, *Politika Kommata kai Kommatika Sistemata*, Ethnikon kai Kapodistriakon Panepistemion Athenon, Platforma Teleekpaideuses, <https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/PSPA178/Spourdalakis%20kommata%20kai%20kommatika%20systimata.pdf>, (05.03.2021).

⁸ Spourdalakes, *Politika Kommata kai Kommatika Sistemata*; Maurice Duverger, *Political Parties*, John Wiley and Sons Inc., New York 1973, s. 426.

⁹ Mihales Spourdalakes, “To Kommatiko Fainomeno: Ekselikse ki Sugkiria”, *To Mellon ton Politikon Kommaton*, Ed: Demetres Th. Tsatsos, Ksenofon İ. Kontiades, Ekdoseis Papazese, Athena 2003, s. 39.

¹⁰ Kostas G. Maurias, *Suntagmatiko Dikaio*, Ekdoseis Ant, N. Sakkoula, Athena- Komotina 2002, s. 159.

¹¹ S. C. Stokes, “Political Parties and Democracy”, *Annu. Rev. Polit. Sci.*, Vol. 2, 1999, s. 243.

modern parti devletinin, doğrudan demokrasinin ortaya çıkışının rasyonel bir biçimi olduğunu iddia etmelerine neden olmuştur.¹²

Partilerin (özellikle soldakilerin) anayasal tanınmaları çok gecikmiş, demokrasinin işleyişi için önemleri Batı Avrupalı anayasa yapıcılarca ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonra kabul edilmiştir.¹³ Yunan Anayasa hukuku da parti olgusunu ele almayı, anayasal monarşi tarafından devletin birliği açısından tehlikeli olarak görülmesi nedeniyle uzun süre reddetmiştir.

Yerel düzeyde de olsa isyanın ilk yıllarına denk düşen parti oluşumlarının kısa sürede üç büyük partiye¹⁴ dönüşmesi ve 1875'ten itibaren Parlatentonun güçlenmesine karşın siyasi çatışmalar ve program temelli tartışmaların başlaması için Trikupis ve Deligiannis'in partilerinin hâkim olduğu iki partili dönemi (1882-1910) beklemek gerekmiştir. 1925 Anayasası (madde 53, 64)¹⁵ ve 1927 Anayasası (madde 55, 56)¹⁶ kesin düzenlemelerden kaçınmakla birlikte ilk kez partiler için dolaylı hükümler içerirken 1952 Anayasası¹⁷ doğrudan veya dolaylı hiçbir hükme yer vermemiştir. Bu durumu Anayasal bir geri gidiş olarak nitelendirmek mümkündür. 1975 Anayasası¹⁸

¹² Theodora D. Antoniou, *Stoiheia ameses demokratias sto anatheoremeno Suntagma tou 1975*, Ekdoseis Ant, N. Sakkoula, Athena-Komotene 1988, s. 30; Demetres Th. Tsatsos, *Suntagmatiko Dikaio (Protos Tomos)*, Ekd. Ant. N. Sakkoula, Athena 1992, s. 94.

¹³ Siyasi partiler ilk olarak 1948'de İtalyan Anayasası tarafından tanınmış, onu bir yıl sonra Alman Anayasası izlemiştir. Beşinci Fransız Cumhuriyeti'nin Anayasası ise bu konuda çok daha geç harekete geçmiştir. Michalis Spourdalakis, *Convergence of Political Parties: The Greek Case*, The University of Manitoba, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Canada 1980.

¹⁴ Bunlar, zamanın Büyük Güçlerinin genç ve zayıf devlet üzerindeki etki ve müdahalelerini, çıkarlarını temsil eden ve onlara referansla adlandırılan Aleksandros Mavrokordatos'un liderliğindeki İngiliz Partisi, İoannis Kolettis'in liderliğindeki Fransız ve Andreas Metaksas ile Theodoros Kolokotronis'in liderliğindeki Rus Partisidir.

¹⁵ *Efemeris tes Kuverneseos*, Ellenike Demokratia, Cilt 1, En Athenais 22 Eylül 1926, <https://www.elsyn.gr/sites/default/files/%CE%A3%CF%8D%CE%BD%CF%84%CE%B1%CE%B3%CE%BC%CE%B1%201925.pdf>, (15.03.2021).

¹⁶ *Suntagma tes Ellenikes Demokratias*, <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dce6a27c8/syn15.pdf>, (15.03.2021).

¹⁷ "Suntagma tes Ellados", *Efemeris tes Kuverneseos tou Vasileiou tes Ellados*, Cilt 1, En Athenais, 1 Ocak 1952, <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dce6a27c8/syn16.pdf>, (14.02.2021).

¹⁸ "Suntagma tes Ellados", *Efemeris tes Kuverneseos tes Ellenikos Demokratias*, Cilt 1, En Athenais 9 Haziran 1975, http://www.et.gr/images/stories/eidika_themata/a_111_1975.pdf, (14.02.2021).

YUNANİSTAN'DA PANHELLENİK SOSYALİST HAREKETİN (PASOK) KURULUŞU VE İKTİDARA YÜKSELİŞİ (1974-1981)

ise partiler için açık hüküm içeren 29. maddenin¹⁹ yanı sıra bir dizi diğer yasayı da -37, 39, 68. m., 3. fıkra, 71, 73. m., 4. fıkra, 76. m., 4. fıkra ve 113. m.- içermektedir. Böylece siyasi partiler, siyasi ve sosyal fenomen düzeyinden, anayasal düzen tarafından kapsanma düzeyine ancak 1975 Anayasası ile geçmiştir.

3. PASOK'tan Önceki Siyasi Yaşam

Yunanistan'ın 20. yüzyılda yaşadığı iki tarihî çatışma, ülkenin en önemli bölünmelerinin kökenlerini barındırmaktadır. İlki, I. Dünya Savaşı esnasında Venizelistler ve anti-Venizelistler arasında savaşa katılıp katılmama konusunda yaşanan “ulusal bölünmedir [ethnikos dihasmos]” ve cumhuriyetçilerle kralcılar arasındaki bir çatışmaya dönüşerek iki savaş arası dönemde de devam etmiştir. İkincisi ise II. Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkarak İç Savaş (1946-1949) ile sonuçlanan, burjuva partileri ile komünistlerin hâkim olduğu sol arasındaki bölünmedir.²⁰ Ardı ardına gelen ve üst üste binen bu bölünmeler, siyaset sahnesine de bölünmeyi getirmiştir. Bu iki tarihsel bölünmenin kalıtı, savaşın sona ermesinden itibaren merkez, sağ ve sol şeklinde üç siyasi kampa/“aileye” ayrılan derin ve kalıcı bir bölünme yaratmıştır.²¹

1946'daki seçimler, on yılı aşkın bir kargaşa sürecinden (Metaksas Diktatörlüğü, Nazi işgali, İç Savaş) sonraki ilk seçimlerdir. 1950 seçimleri ise sol güçlerin kovulduğu kanlı İç Savaş'tan sonra, solun yasaklı olduğu bir ortamda gerçekleştirilmiştir.²² 1946-1950 yıllarında devlet biçimlenirken aynısını parti sistemi için söyleyebilmek mümkün değildir. Bir parti sisteminin gerçek göstergeleri kitle partileridir ancak bu anlamda oluşmuş ve kurumsallaşmış partilerden söz etmek güçtür. Nisan 1946 ile Haziran 1950

¹⁹ 29. Maddenin 1. Fıkrasına göre “Oy kullanma hakkına sahip olan Yunan vatandaşları, örgütleri ve eylemleri ile demokratik sistemin özgür işleyişine hizmet etmesi gereken siyasi partileri serbestçe kurabilir ve bunlara katılabilirler. Seçme hakkını henüz elde etmemiş olan vatandaşlar, partilerin gençlik örgütlerine katılabilirler.”

²⁰ George Th. Mavrogordatos, *Stillborn Republic: Social Coalitions and Party Strategies in Greece, 1922-1936*, University of California Press, Berkeley 1983, s. 282-345.

²¹ George Th. Mavrogordatos, “The Greek Party System: A Case of ‘Limited but Polarised Pluralism’?”, *West European Politics*, Cilt 7, Sayı 4, s. 156.

²² Merkez-liberal Sofules hükümeti, Parlatentonun toplanmadığı bir sırada, 27 Aralık 1947'de, “509 Sayılı Devletin ve Anayasanın ve Sosyal Rejimin Güvenliği ve Vatandaşların Özgürlüklerinin Korunması Hakkında Zorunlu Kanun”u yayımlayarak KKE, EAM ve Ulusal Dayanışmayı yasa dışı ilân etmiştir. Giorgos Petropoulos, “E Ellada siderodesmia kai to KKE ektos nomou: O Anagkastikos Nomos 509”, *Rizospastes*, 31 Aralık 2000.

arasında kurulan kısa ömürlü on hükûmet,²³ siyaset zemininin ne kadar kaygan olduğunu göstermektedir. Ülkede güçlü bir parti sistemi ancak 1951'den itibaren oluşmaya başlayabilmiştir. O yıl iki yeni parti kurulmuştur. Bunlar birleşik sağ ve birleşik (ancak birleşmemiş) solun temsilcileridirler. Sağ, Mareşal Papagos'un, sol ise Birleşik Demokratik Solun [Eniaia Demokratike Aristera (EDA)] liderliği altında birleşmiştir.²⁴ Bununla birlikte merkezin bölünmüşlüğü bir on yıl daha sürmüştür.

Savaş sonrası siyasi yaşam, esasen 1951'de Yunan Dirilişinin [Ellenikos Sunagermos] kurulmasıyla başlamıştır. İç Savaş'ın komünistler karşısındaki kazananı Mareşal Aleksandros Papagos'un Dirilişi, muhafazakâr ve antikomünist bir partidir. 1952 seçimlerini kazanan Papagos,²⁵ 1955'teki ölümüne kadar siyasi istikrarı tesis etmiştir. Onun ardından Konstantinos Karamanlis, ismini Ulusal Radikal Birlik olarak değiştirdiği Partiyle üst üste üç seçimi (1956, 1958, 1961) kazanmıştır.²⁶ Büyük bir sağ partinin varlığı, seçimleri tek başına ve genellikle büyük çoğunluk ile kazanması, dönemin başlıca özelliğidir. Bu dönemde ordunun siyasetteki ağırlığı ise özellikle vurgulanmalıdır.

Komünistlerin İç Savaş'taki yenilgisinden sonra KKE'nin 1947'den itibaren zaten yasa dışı olduğu ağır siyasi ortamda sol, kısa bir süre için resmî olarak temsil edilmemiştir. Sağda Yunan Dirilişinin kurulduğu 1951 yılında, solda da Birleşik Demokratik Sol oluşturulmuştur.²⁷ Dağınık sol oyları toplaması hedeflenen EDA, içindeki baskın Komünist unsur nedeniyle kısa sürede sürgündeki KKE'nin güdümüne girmiştir.²⁸ EDA, 1958'de seçmenin

²³ Seraphim Seferiades, "Polarization and Non-Proportionality; The Greek Party System in the Postwar Era", *Comparative Politics*, Cilt 19, Sayı 1 Ekim 1986, s. 73.

²⁴ Aynı yerde, s.74.

²⁵ "Protofanes o Thriamvos tou 'Ellenikou Sunagermou' kerdizei peri tas 240 Edras!", *Ethnos*, 17 Kasım 1952.

²⁶ Tony Judt, *E Europe meta Ton Polemo*, Tomos 3, Metafrase: Elene Asteriou, Ekdoseis Aleksandria, Athena 2012, s. 83; Takis S. Pappas, "The Transformation of the Greek Party System Since 1951", *West European Politics*, Cilt 26, Sayı 2, Nisan 2003, s. 92-93; Richard Clogg, *Parties and Elections in Greece: The Search for Legitimacy*, C. Hurst & Company, London 1987, s. 150.

²⁷ Giannis Papadimitriou, *E Analampe tes Aristeras: Okto Sugklonistikes Eklogikes Anametreseis 1950-1967*, Ekdoseis Filistor, Athena 2001, s. 23-24.

²⁸ Fanes Parres ve Kostas Skolarikos, "E Politike Summahion Tou KKE Stis Dekaties 1950-1960. E Peira tes EDA", *Kommounistike Epitheorese: Theoretiko kai Politiko Organo tes Kentrikes Epitropes tou K.K.E.*, Cilt 4-5, 2012.

YUNANİSTAN'DA PANHELLENİK SOSYALİST HAREKETİN (PASOK) KURULUŞU VE İKTİDARA YÜKSELİŞİ (1974-1981)

yaklaşık dörtte birinin oyunu alarak ana muhalefet partisi olmayı başarmış²⁹ ancak diktatörlük, solun kırılğan birliğini yok etmiştir. 1968 Şubat'ında yurt dışında toplanan KKE Merkez Komitesinin 12. Genel Kurulunda ortaya, Sovyet yanlısı KKE ve daha ılımlı ve revizyonist, Avro-komünist KKE-İç [To Kommounistiko Komma Elladas Esoterikou] olmak üzere iki ayrı parti çıkmıştır³⁰

Merkez partiler, sağın 1950'lerde siyasi iktidarı adeta tekelleştirmesi nedeniyle 1961 seçimleri öncesinde Merkez Birliğinin kurulmasına kadar dağınık bir görünüm sergilemişlerdir. Bu, merkez sağdan, sola ve liberallere kadar çok geniş bir siyasi yelpazenin yer aldığı gevşek bir ittifaktır. Başat bileşenleri Georgios Papandreu'nun Liberal Demokrat Partisi [Fileleuthero Demokratiko Komma] ile Sofoklis Venizelos'un Liberal Partisidir [Komma ton Fileleutheron]. 29 Ekim 1961 seçimlerinde ana muhalefet olan EK,³¹ Karamanlis'in sonrasında sürgüne gittiği 3 Kasım 1963 seçimlerinde azınlık hükûmeti kurmuştur.

EK, 16 Şubat 1964'te yapılan yeni seçimlerde bu kez mutlak çoğunluk ile iktidarı elde etmiş ancak kişisel ihtiraslar ve ideolojik çelişkiler kısa sürede su yüzüne çıkmıştır.³² Savunma Bakanlığını da üstlenmek isteyen Başbakan Georgios Papandreu, talebinin Kral tarafından reddedilmesi üzerine 15 Temmuz 1965'te istifa etmiştir. Taht ile kopuş, Partinin ilerleme çizgisinde önemli bir dönüm noktasıdır. Bunu, birbirini izleyen üç hükûmeti -Georgios Athanasiades, Novas Eleas Tsirimokos ve Stefanos Stefanopoulos-kuran hükûmet başkanları ve Parti liderlerinin ayrılmasıyla birlikte EK'nin bölünmesi izlemiştir.

Savaş sonrası dönemde Yunan parti sistemini biçimlendiren üç siyasi aile, ideolojik olarak son derece muhafazakâr bir sağ, merkez-sağ ideolojisine göre daha yumuşak bir merkez ve İç Savaş'ta yenilen ve zayıf bir devlette ortaya çıkmış olan Komünist sol olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu siyasi

²⁹ Foivos Oikonomides, "Otan Aristera eginе aksiomatike antipoliteuse", *Eleutherotupia*, 28 Mart 2011; Ioannes K. Filandros, "Oi ekloges tou 1958", *E Kathemerine*, 7 Aralık 2014.

³⁰ Pappas, "The Transformation of the Greek Party System Since 1951", s. 93; Stefanos Kretikos, "E oportounistike omada kai e diaspase tou KKE to 1968", *Rizospastes*, 11 Haziran 2004.

³¹ Hrestos Euaggelos Hrestides, *o anendotos agonas tes Enoses Kentrou: apo tis ekloges tou 1961 sten paraitese tou Konstantinou Karamanle*, Ethniko kai Kapodistriako Panepistemio Athenon (EKPA), Athena 2012, s. 20.

³² Sotiris Rizas, *The Rise of the Left in Southern Europe: Anglo-American Responses*, Routledge, London 2019, s. 29-45.

ailelerin her biri 1967’de cunta öncesinde Merkez Birliği, Ulusal Radikal Birlik ve Birleşik Demokratik Sol olmak üzere tek bir partide toplanmış durumdadır. Bu esnada EK’nin Andreas Papandreu’nun liderliğindeki merkez-sol fraksiyonu, harekete geçen yeni grupları temsil eden sistem ve yerleşik siyasi yapı karştı radikal bir güç olarak ortaya çıkmış ve bir siyasi radikalleşme sürecine yol açmıştır.

Fraksiyonun temsilcisi olduğu bu yeni ve radikal gruplar, çıkarları doğrultusunda destekledikleri partilere olan bağlılık ve sadakatlerinin yönünü değiştirmeye hazır olan orta ve alt sınıflardır. Merkez-sol, Komünist solun iktidar şansına sahip olmadığı bu dönemin koşullarında tutarlı olduğu kadar radikal de olan “demokrasi” söylemi ile sosyal ve siyasi reformlar için tek güç şeklinde ortaya çıkmıştır. Cunta, bu oluşumun önüne geçse ve siyasi değişim umudunu geçici olarak kırsa da³³ bu siyasi gücü yok edememiştir. Gücün pek çok önde geleni, Andreas Papandreu’nun 1968 Şubat’ında kurduğu, büyük direniş örgütlerinden Panhellenik Kurtuluş Hareketine [Panellenio Apeleuteriko Kinema (PAK)] katılmıştır.³⁴ Papandreu, uzak durduğu EK’den PAK’ı da uzak tutmuş, babası Georgios Papandreu’nun 1968’deki ölümünden sonra da Partinin liderliğini üstlenmeyi tercih etmemiştir. Bunun yerine, yeni bir siyasi partinin temelini oluşturabilecek radikal bir değişim programı ile PAK’ın önemli bir siyasi güç hâline gelmesi için çaba göstermiştir.

4. PASOK’un Kuruluşu ve Yunan Siyasetinde Yerini Alması

Metapolitefsi geldiğinde geleneksel siyasi partiler dağınık durumdadır. Dolayısıyla sosyal ve siyasi bir temsil boşluğu söz konusudur. EK ve ERE gibi sol da ciddi bir krizden geçmektedir. Merkez ve soldaki boşluğu dolduracak yeni bir siyasi parti için imkân bulunmaktadır ve Papandreu, PASOK’un gelişimi için bu imkândan yararlanmayı başarmıştır.

Albaylar rejiminin çöküşü, Andreas Papandreu’nun Yunanistan’a ve aktif siyasete dönüş sürecini derhâl başlatmıştır. Rejim tarafından hapsedilmesinin ardından ülkeden ayrılan ve diktatörlük süresince yurt dışında bulunan Papandreu, altı yılı aşkın bir süre sonra 16 Ağustos 1974’te Yunanistan’a dönmüştür. Seçmenlerinin ve pek çok eski milletvekilinin

³³ Christos Lyrintzis, “Political parties in post-junta Greece: A case of ‘bureaucratic clientelism?’”, *West European Politics*, Cilt 7, Sayı 3, 1984, s. 99-118.

³⁴ Damianos Vasileiades, *O mithos tou Andrea: Oi Theoretikes vaseis tes Enoses Kentro, tou PAK kai tou PASOK*, Enallaktikes Ekdoseis, Athena 2007.

YUNANİSTAN'DA PANHELLENİK SOSYALİST HAREKETİN (PASOK) KURULUŞU VE İKTİDARA YÜKSELİŞİ (1974-1981)

beklentisine rağmen yeniden açılmış olan EK'nin liderlik koltuğunu devralmayı reddetmiştir. Hedefi, kendisini hem eski merkezden hem de geleneksel soldan ayıran yeni bir parti kurmaktır.

Atina'daki siyasi çevrelerde yoğun bir biçimde ne yapmak istediği tartışılırken Andreas Papandreu, 3 Eylül 1974'te King's Palace Hotel'de Panhellenik Sosyalist Hareketin kuruluşunu resmen ilân etmiştir.³⁵ Yeni siyasi oluşumun anti-bürokratik niteliğini vurgulamak üzere “parti” yerine “hareket” terimi tercih edilirken benimsenen amblem de küçük bir Troçkist gruptan esinlenen, yükselen bir yeşil güneş olmuştur.³⁶ Ekim başlarında, cunta döneminde rejim karşıtı önemli isimlerin oluşturduğu Demokratik Savunma [Demokratike Amina (DA)] da PASOK'a katılmıştır.

Dönemin önemli bir özelliği, sosyalist veya sosyal demokrat kutbun bulunmamasıdır. Komünist gelenek sola öylesine hâkimdir ki günlük siyasi terminolojideki “sol” terimi doğrudan komünist solu refere etmektedir. PASOK'un kurulması ve siyasete dinamik bir şekilde girmesi, Yunan siyasi arenasının sürekliliğinde önemli bir değişiklik yaratmıştır.³⁷ PASOK, Yunanistan'da sosyal demokrasinin ilk örgütlü ifadesi olmasa da³⁸ sosyalist terimini ülkenin siyasi yaşamına etkin bir biçimde dâhil eden partidir.

Konstantinos Karamanlis tarafından kurulan ve büyük oranda ERE'ye dayanan ND'nin aksine PASOK, tamamen yeni bir siyasi güç olarak ortaya çıkmıştır. Kendisini eski merkezden ve geleneksel komünist soldan farklı bir parti olarak takdim eden Hareket,³⁹ bazıları için tamamen yeni bir siyasi oluşumdur. Bunlar, Partinin tarihî kökenlerinin EK ve özellikle de

³⁵ “İdrutike Diakerukse Vasikon Arhon kai Stohon”, *PASOK*, <http://pasok.gr/diakhyxh/>, (12.03.2018).

³⁶ Roula Kotseta, “3 Septemvriou 1974: E idruse tou PASOK”, *Newsbomb*, 2 Eylül 2015.

³⁷ Gerassimos Moschonas, “The Panhellenic Socialist Movement”, *Social Democratic Parties in the European Union: History, Organization, Policies*, (ed) R. Ladrech ve P. Marlière, Palgrave Macmillan UK, Basingstoke 1999, s. 110.

³⁸ “Yunanistan Sosyalist Partisi/Sosialistiko Komma Elladas (SKE)” ve Elias Tsirimokos liderliğindeki Halk Demokrasisi Birliği [Enose Laikes Demokratias (ELD)] gibi sosyal demokrat partiler PASOK'tan on yıllar önce mevcuttur. Bu iki parti, KKE ve Çiftçi Partisi [Agrotiko Komma] ile birlikte EAM'ı kurmuştur. Aleksandros Papanastasiou ve diğerlerinde olduğu gibi benzer hareket ve partiler, iki savaş arası dönemde de vardır. “Vasikes ekselikseis sto astiko politiko sistema apo to 1974 mehri semera”, *Rizospastes*, 28 Haziran 2013.

³⁹ Simitis, “Amacımız KKE'den ve geleneksel Merkez Birliği'nden farklı, güçlü bir sol parti oluşturmak” demektedir. Kostas Semites, *Dromoi Zoes*, Ekd. Polis, Athena 2015, s. 139; Christos Lyrantzis, “The Rise of Pasok: The Greek Election of 1981”, *West European Politics*, 3 Aralık 2007, s. 308.; Clogg, *Parties and Elections in Greece*, s. 128.

merkez-sol ile alakalı olmakla birlikte sırf onun devamı niteliğinde olmadığını belirtmektedirler.⁴⁰ Bazıları için de Partinin orijinleri, EK'nin temsil ettiği geleneksel merkezde bulunmaktadır.⁴¹ Kendisi de yeni bir siyasi oluşum olduğunda ısrar etmekle birlikte merkezle bağlarını reddetmemiştir. Dolayısıyla PASOK'un kökenleri, içerdiği unsurlar itibarıyla "60'ların" ortalarına ve cunta yıllarına dayanmaktadır. Aynı durum cunta öncesi dönemden önemli unsurlar taşıyan diğer partiler için de geçerlidir. Askerî rejim sonrasında ortaya çıkan parti sisteminde önemli bir "değişimden" bahsetmek çok olanaklı görünmemektedir. Böylece, Temmuz 1974'te parlamenter sisteme geri dönülmesiyle birlikte albayların yedi yıl boyunca dondurduğu ancak ortadan kaldıramadığı parti sisteminin yeniden yapılanarak harekete geçtiği düşünülebilir.

Metapolitefsi'nin ilk seçimleri, simgesel bir tarih olan Politeknik⁴² olaylarının birinci yıl dönümünde, 17 Kasım 1974 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Ulusal Birlik hükûmeti, özgürlüklerin restorasyonu ve

⁴⁰ PASOK ve EK arasındaki süreklilik, yalnızca kısmen doğrudur ve çoğunlukla parlamento düzeyinde geçerlidir. Moschonas, "The Panhellenic Socialist Movement", s. 111.

⁴¹ Mavrogordatos da PASOK'un ideoloji ve yapısındaki yeniliğin inkâr edilemez olduğunu ancak PASOK ile merkez arasındaki bağlantının göz ardı edildiğini belirtmektedir. Yazara göre "Papandreu da dâhil olmak üzere PASOK'un üyeleri ve taraftarları, yeşil gökyüzünden düşmemiştir". PASOK, Yunan parti sistemi içinde merkezin yapısal konumunun mirasını açık bir biçimde taşımaktadır. G.T. Mavrogordatos, *Rise of the Green Sun: The Greek Election of 1981*, Centre of Contemporary Greek Studies King's College, N. Sakkoulas, London 1983, s. 9-10.

⁴² Politeknik ayaklanması, halkın, Albayların cunta rejimine karşı güçlü ve kitlesel eylemi haline gelmiştir. Olaylar 14 Kasım tarihinde Atina'da Politeknik'in öğrenciler tarafından işgal edilmesiyle başlamış ancak cunta karşıtı genel bir ayaklanmaya dönüşmüştür. İşgal, 17 Kasım sabahı tankların Politeknik'e girmesiyle kan dökülerek son bulmuştur. Porisma Tseva gia Polutehneio", <http://www.vrahokipos.net/old/history/gr/polytexneio/Tsevas.htm>, (22.09.2018); Politeknik'in kapısını kırarak askerlerin içeriye girmesini sağlayan tank sürücüsü-askerin anlatısı için bkz; Hayatını kaybedenlerin sayısı resmî olarak 34'e ulaşmıştır. Baskına ilişkin 1975 sonbaharında yapılan araştırmada, 21 ölümcül yaralanma vakası tespit edilmiştir. Ancak mağdurlar çok daha fazla olmalıdır çünkü birçok kişi ağır yaralanmış bununla birlikte tutuklanmaktan kaçınmak için hastanede tedavi edilmeyi reddetmiştir. Vlasses Vlasides, "E poluorkia kai e epemvase", *Makedoniko Praktoreio Eideseon*, 12 Ekim 2007; Selanik ve Atina'da bir kez daha sıkıyönetim ilan edilmiştir. Olimpios Dafermos, *Foitetes kai Diktatoria: To Antidiktatoriko Foitetiko Kinema 1972-1973*, Ekdoseis Gavrielides, Athena 2009, s. 154-182; 17 Kasım tarihi, 1981 yılından itibaren yeni göreve gelen PASOK hükûmeti tarafından ayaklanmanın resmi yıldönümü olarak kurumlaştırılmıştır. "O Kostas Kornetes sunthluvei enan metapoliteutiko mutho gia to Polutehneio", *Lifo*, 2.11.2016; Politeknik olayları, modern Yunan Solu kimliğinin oluşumunda kendiliğinden ayaklanma ve otoriterlik karşıtlığının zirvesi olarak kabul edilen bir aşama olmuştur. Diğer yandan yönetimdeki çatlakları da su yüzüne çıkarmıştır.

YUNANİSTAN'DA PANHELLENİK SOSYALİST HAREKETİN (PASOK) KURULUŞU VE
İKTİDARA YÜKSELİŞİ (1974-1981)

sosyal ve siyasi yaşamın normalleşmesi için önemli çalışmalar yapmış ancak koşullar bir seçimi zorunlu kılmıştır. 19 Eylül'de nispi temsil sistemini kabul eden seçim yasası onaylanmış ve 23'ünde çıkarılan bir kararname ile partilerin yeniden faaliyete geçmesi sağlanmıştır. 17 Kasım seçimleri, siyasette ve toplumda yalnızca birkaç ay içinde yaşanan niteliksel değişimin boyutunu gözler önüne sererek örnek bir düzen içinde gerçekleştirilmiştir. 300 üyeli Parlamentoda dağılım şöyledir: ND %54,3 (220 milletvekili); EK-Yeni Güçler (ND)⁴³ %20,4 (60 milletvekili); PASOK %13,6 (12 milletvekili); Birleşik Sol %9,5 (8 milletvekili).⁴⁴ Ulusal Birlik hükümetinin Başbakanı Konstantinos Karamanlis, 4 Ekim 1974'te kurduğu Yeni Demokrasi⁴⁵ ile Metapolitefsi'nin ilk seçimlerinin galibi olmuş, izleyen yıllarda da ülkenin siyasi yaşamındaki güçlü konumunu korumuştur.

Clogg'a göre "Görünüşe bakılırsa seçmen, 'ya Karamanlis, ya tanklar' sloganından etkilenmiştir. Darbe öncesi dönemden kalan tek parti olan EK çökerken PASOK'un elde ettiği %14, önceden kurulu bir parti örgütünün olmadığı düşünüldüğünde önemli bir başarıdır. Seçmenin milliyetçilikle bezeli sosyalist söylemin cazibesine kapıldığı açıktır.⁴⁶ Siyaset sahnesine dinamik bir biçimde giriş yapan Partinin mitinglerindeki canlılık ve görünüşteki olumlu tepkiler, 1974'teki bu ilk seçimlerde beklendiği kadar oya çevrilmemiştir. Bununla birlikte PASOK, kurulduktan 2,5 ay sonra üçüncü parti olmayı başarmıştır. Sağın yeni partisi ND ise mevcut konjonktür nedeniyle yükselmiştir.

⁴³ Nees Dunameis (ND)-EK, demokrasinin yeniden tesisi ile birlikte diktatörlük sırasında ortaya çıkan siyasetçilerle EK-ND adı altında ittifak kurmuştur.

⁴⁴ "Vouleutikes Ekloges", *İdruma tes Voules ton Elleno gia ton Koinovouleutikon*, <http://foundation.parliament.gr/central.aspx?sId=111145211162I6461457895>, (02.03.2021).

⁴⁵ "E İdruse tes Neas Demokratias", *Nea Demokratia*, <https://nd.gr/istoria>, (13.07.2019).; Judt, Yunanistan'ın demokrasiye yumuşak geçiş yapabilmesinde Karamanlis'in olgunluğu ve süreklilik mesajları vermesinin yanı sıra kendi geçmişinden kopmasının da payının olduğunu, etkisi artık zayıflamış olan ERE'yi canlandırmaya çalışmaktansa yeni bir parti kurmayı tercih ettiğini belirtmektedir. Judt, *a.g.e.*, s. 89.

⁴⁶ Richard Clogg, *A Concise History of Greece*, Cambridge University Press, Cambridge 1992, s. 172-173; Parti görevlilerinin izlenimleri şöyledir: "PASOK, demokratikleşme dönemi için çok radikaldi. İnsanlar oy vermek isteseler de PASOK'un seçimleri kazanması halinde ABD'nin yeni bir darbe yapmasından korkmaktaydılar. Bu nedenle ABD'nin sevdiği Karamanlis'in güvenli yolunu tercih ettiler", *Agonistes*, 03 Aralık 1974.

5. PASOK'un Örgüt Yapısı ve Siyasi Programı

Mihalis Spourdalakis, bir partinin incelenmesi esnasında üzerinde özellikle durulması gereken iki hususun örgüt yapısı ve siyasi programı olduğunu, bunların, partinin mahiyetini anlamak için başvurulacak en makul iki alan olduğunu belirtmektedir. Ona göre "Parti örgütü, bir barometre niteliğindedir. Örgüt, partinin ideolojik ve siyasi yöneliminin ve sonuç olarak toplum ve devlet ile ilişkisinin ifadesidir. Siyasi programı ise partinin mahiyetinin teorik ve stratejik yoğunlaşmasıdır. 'Temsil ve yasallaştırma ilişkilerinin' bileşimidir. Yani, partiyi destekleyen ve stratejik çıkarların devlet politikası haline geldiği temsil ilişkisinin bir sonucudur. Siyasi program bu anlamda 'parti bildirisi' veya yönetim programı ile özdeş değildir. Onları da içermekle beraber kavram çok daha geniştir."⁴⁷ Bu teorik yaklaşım, PASOK'u da belirlemektedir. Bütün modern siyasi partiler gibi PASOK da bu iki bileşen arasındaki belirli bir dengenin ifadesidir.

Andreas Papandreu'nun 3 Eylül 1974'te sunduğu bildirge ile PASOK'un kuruluşu resmîleşmiştir. Bildirgeyi, sosyal sahada ve çalışma alanında öz örgütlenme [autoorganose] çağrısı izlemiştir. Parti, Komünist sol karşısında yetersiz ve örgütsel açıdan zayıf görünmektedir. Sorun olduğu düşünülse de doğasının gereği olan iç çeşitliliği, aslında gücüdür. Bu çeşitlilik, çoğulculuğun ve Yunan toplumunun kaynaşmasının ürünüdür.⁴⁸ PASOK doğarken farklı siyasi kökenlerden gelen akımlar, farklı ideolojiler, farklı sınıfsal aidiyetler ve 1965-1974 döneminde toplumsal mücadelenin farklı anlarında oluşan farklı akımlar birbirine yaklaşmıştır. 3 Eylül Bildirgesi ve öz örgütlenme anlayışı, Hareketin doğuş ve kuruluşu esnasındaki temel gelişim evrelerinin üzerlerinde kaydedildiği aşamalardır.

5.1. Örgüt Yapısı

Yunanistan'daki parti ve parti sistemlerinin evrimini farklı tarihî (siyasi ve sosyal) koşullar belirlemiştir. Farklı bir başlangıç noktasından yola çıkan Yunan sisteminin maruz kaldığı güçlükler, diğer gelişmiş demokrasilerinkinden farklıdır. KKE dışındaki partiler, özünde ülkedeki kümülatif demokratik eksikliklerle (Ulusal Bölünme, Küçük Asya felaketi,

⁴⁷ Mihales Spourdalakes, *PASOK: Komma, Kratos, Koinonia*, Ekd. Patakes, Athena 1998, s. 17.

⁴⁸ Hristoforos Vernardakes, *E idruse, e ekselikse kai e metelikse tou PA.SO.K, sto Trianta Hronia Demokratia: To politiko sustima tes trites ellenikes demokratias 1974-2004*, Panepistemio Kretes, 20-22 Maiou 2004, ekd. Kritike, Kreta 2004, s. 2.

YUNANİSTAN'DA PANHELLENİK SOSYALİST HAREKETİN (PASOK) KURULUŞU VE İKTİDARA YÜKSELİŞİ (1974-1981)

Metaksas Diktatörlüğü, İşgal, İç Savaş, Cunta) eş değer bir kurumsal ve örgütsel gecikme içindedirler.⁴⁹ Dolayısıyla Yunan parti sistemi, Batı Avrupalı partilerin gelişimine ancak Metapolitefsi ile yetişebilmiş, kurumsal kitle partilerinin varlığından ancak bu dönemde bahsedilebilmiştir. PASOK, Yunanistan'da kitle partisi kavramına damgasını vuran bir partidir. Onun örgüt yapısı 1970'lerde diğer bütün partileri etkilemiştir.

Spourdalakis, PASOK ve onun toplum ve devletle olan ilişkisinde dört ayrı aşamadan bahsetmektedir: 1. 3 Eylül 1974 bildirgesi sırasındaki kısa dönemde PASOK, farklı bir kadro partisidir. 2. Metapolitefsi'nin ilk seçimlerinden 1975 ilkbaharına kadar olan süreç, kitle partisinin temellerinin atıldığı öz örgütlenme dönemidir. 3. 1975-1977, PASOK'un iktidar alternatifi bir parti olarak yükseldiği dönemdir ve tam bir kitle partisi gelişimi göstermiştir. 4. 1977-1981, Partinin herkesi kucaklayan örgütsel yapı modellerine dönüşümüyle belirlenen dönemdir.⁵⁰

PASOK, kurulduğunda varoluşsal bir mesele ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Temelinin kitlesel taban örgütleri olduğunu belirtmektedir ancak bir örgütlenmesi yoktur. 17 Kasım seçimleri çok yakın olduğu için bu sorun daha da acil hâle gelmiştir. Genç Hareketin, kitleselliği hedefleyen bir siyasi partinin ihtiyaç duyduğu örgütsel yapıya ulaşmak için ne gerekli deneyimi ne de maddi kaynağı vardır. PASOK liderliği, bu koşullar altında halkın inisiyatif üstlenmesine aracılık eden, örgütsel bir omurga yaratan ve Partinin insanlarla temasına katkıda bulunan “öz örgütlenme” fikrine ulaşmıştır.

Andreas Papandreu, “Halk, partisini kurmaya çağırıyor” sloganı ile öncü bir örgütlenme biçimi için 15 Eylül'de harekete geçmiştir. Buna göre toplumsal hareket mantığına sahip kitleler, İniyatif Komiteleri aracılığı ve öz örgütlenme yöntemiyle Partiyi örgütleyecektir. Yöntem, bilinen verileri altüst etmiş ve yüz binlerce kişinin doğrudan örgütlenmesini sağlamıştır.⁵¹

⁴⁹ Spourdalakes, *Politika Kommata kai Kommatika Sistemata*.

⁵⁰ Spourdalakes, *PASOK: Komma, Kratos, Koinonia*, s. 15-74.; Spourdalakis'e göre siyasi partiler örgüt yapıları temelinde, “a) sınırlı siyasi haklar döneminde kadro partileri, b) hakların genişletilmesi ve işçi sınıfının siyasete girişiyle belirlenen dönemde kitle partileri, c) “Kapitalizmin altın dönemi” olarak nitelenen son Büyük Savaş döneminden hemen sonra “herkesi kucaklayan partiler,” d) son yirmi otuz yılın toplumsal ve siyasi kriz döneminde “devlet partisi” (veya “kartel partileri”)) ortaya çıkmıştır. Spourdalakes, *Politika Kommata kai Kommatika Sistemata*.

⁵¹ Paraskeuas Perakes, “Saranta hronia PASOK, 1974-2014”, *Haniotika Nea*, 03 Eylül 2014; Demetres Katsoridas, “E analepse tes diakuverneses apo to PASOK”, *Diethnistike Ergatike*

Kitlelerin yanıtı bütün beklentileri aşarken İç Savaş sonrasında sağın yaratmış olduğu ve o zamana kadar süren baskı, hatta korku iklimi kısa sürede kırılmıştır.

Öz örgütlenme tercihi, öncelikle dönemi farklılaştıran iki büyük faktöre yaslanmaktadır. Bunlardan ilki büyük siyasallaşma iklimi, ikincisi ise EK'nin eski parti mekanizmasının yanı sıra KKE'nin bürokrasisinden de uzak yeni bir anlayışın benimsenmesidir. Öz örgütlenme 1974 için gerçekten devrimci bir eylemdir. Halk temel bir ittifak için bir parti oluşturmaya; Parti ise demokratik bir kongre ile onaylanacak bir yol izlemeye çağrılmaktadır.⁵² Bu esnada çok sayıda üyesi, parası ve hiçbir örgütsel mekanizması olmayan, çok kısa bir süre içinde bunları tamamlama olanağı da bulunmayan Parti, 1974 seçimleri deneyimini yaşamıştır.

Kısa sürede ülke geneline yayılan ve sayılarının 400-500'e ulaştığı tahmin edilen İnisiyatif Komiteleri büyük bir başarıyla Partinin yerel örgüt üslerine evrilmiştir.⁵³ 16-17 Mart 1975 tarihlerinde gerçekleştirilen ön Kurultayda, 88 üyeli ilk Merkez Kurul (MK) seçilmiş, MK de 13 Nisan'da İcra Bürosunu belirlemiştir. Bu esnada üye sayısı 8 bine ulaşmıştır.⁵⁴ Yerel örgüt ile Parti merkezi arasındaki ilişki son derece yoğun ve düzenlidir. PASOK'un örgütsel biçimlenmesi esasen 1975 sonbaharından itibaren başlamıştır. Örgüt toplumsal doku içinde dallara ayrılmakta ve güçlü bir biçimde kitleselleşmektedir.

Parti içi krizler üye artış hızını yavaşlatmış olsa da 1977'deki Panhellenik Konferansta üye sayısı 27 bindir ve örgüt ağı ülke genelinde

Aristera, <https://rproject.gr/article/i-analipsi-tis-diakyvernisis-apo-pasok/>, 18 Ekim 2016, (05.03.2021).

⁵² Roula Eleutheriou, "Ennea xronia PASOK, Meros B, apo ten autoorganose ste grafeiokratia", *Anti*, Cilt 241, 1983, s. 26.

⁵³ Komiteler kitle örgütlenmesinin ilk hücrelerini oluştururken, onların devamı niteliğindeki yerel ve sektörel organlar, güçlü siyasi tartışmaların yapıldığı düzenli üye toplantıları ile faaliyet göstermektedirler. Seçim öncesi dönemin yoğun faaliyeti, mahallelerdeki parti bürolarından düzenlenmekte, yeni üyelere şubelerde eğitim verilmektedir. Yerel toplantılar, yerel ve başlıca siyasi meselelerin yanı sıra her bir örgüt biriminin kompozisyonuna bağlı olarak teorik tartışmaların yapıldığı zeminlerdir. Her örgüt biriminin sekreteri, finans, örgütsel durumun takibi ve kampanyanın başarılı bir şekilde yürütülmesi gibi bir dizi konudan sorumludur. Demetres Talaiporos, *E ennoia tes kommatikes entakses sta sughrona sosialistika kommata. Ta kommatika mele sto PASOK*, Diplomatike Ergasia, Ethnikon kai Kapodistriakon Panepistemion Athenon, Athena 2010-2011, s. 38.

⁵⁴ "Apologismos Douleias tes Ekteletikes Grammatcias tou PASOK", *Meniaio Enemerotiko Deltio*, Cilt 7-8, 1977, s. 10.

YUNANİSTAN'DA PANHELLENİK SOSYALİST HAREKETİN (PASOK) KURULUŞU VE İKTİDARA YÜKSELİŞİ (1974-1981)

yaygınlaşmıştır.⁵⁵ 8-10 Temmuz'da Atina'da düzenlenen Konferansın en önemli sonucu, PASOK'un 1977 Kasım seçimlerine kadar ilk kez bir örgüt içi süreklilik elde etmiş olmasıdır. Parti, öznel zayıflıklarının bir sonucu olarak hiçbir zaman bir "hareket", bir cephe işlevi görmemiştir. Konferansta örgüt içi çelişkiler çözülmüş ve tipik bir "parti" olma yönünde ilerleme başlamıştır.⁵⁶ Bu arada kişisel zaferini teyit eden Papandreu'nun bundan sonraki hedefi iktidardır.

1978-1980 yılları, örgütlü üye sayısının hızlı bir artış gösterdiği dönemdir. Partinin stratejisi, her türlü çabayı göstererek üye sayısının artırılması ve örgütün genişlemesidir. Örgütsel gelişim, "Hareketin Gelecekteki Organizasyon Yönelimi İçin Öneri [Eisegese gia te Mellontike Organotike Poria tou Kinematos]" başlıklı Parti dokümanına göre seçim desteği ile üyelik arasında belirli bir orantının kurulmasına dayanmaktadır.⁵⁷ Mart 1980'de üye sayısı 65 bindir ve seçim yılı olan 1981'in Mart'ında ise 110 bine ulaşmıştır.⁵⁸ Bu büyüme, toplumsal mücadelelerin Metapolitefsi'nin ilk yıllarındaki hızının azalmaya başladığı bir dönemde gerçekleşmiştir. Bu, aynı zamanda PASOK'un, öncekinden farklı olarak ılımlı bir sosyopolitik iklimi güçlendirdiği ve sosyal sahalarda "barış" uygulamalarını teşvik ettiği dönemdir.

Öz örgütlenmenin neredeyse zorunlu olarak uygulanması ve üyelerin siyasi ve örgütsel inisiyatifi, bir yandan Partinin kitleleşmesinin temelini oluşturmuş; diğer yandan ilk iç farklılıklar ve çelişkileri de kışkırtmıştır. PASOK, kurulduğunda, farklı yerlerden gelen, farklı siyasi deneyimleri ve farklı yaşamları olanların hareketidir. Eski EK milletvekilleri, PAK üyeleri, öğrenciler, diktatörlüğe karşı mücadele veren kişiler ve yeni inşa edilen Partinin çatısı altında ideolojik sığınak bulmuş küçük hiziplerden oluşmuştur.

⁵⁵ Dönemin Yönetici Sekreterliği ve Organizasyon Kurulu raporuna göre 460 yerel örgüt, 500 örgütsel çekirdek ve 68 Vilayet Meclisi, yurt dışında da 120 örgüt birimi bulunmaktadır. Aynı yerde, s. 10-14.

⁵⁶ Hristoforos Vernardakes, *Ta Politika Kommata sten Ellada 1974-1985 Sheseis Ekprosopeses kai Sheseis Nomimopoieses sto Fos tou Politikou kai Koinonikou Antagonismou*, Panepistemio Athenon Tmema Politikon Epistemon kai Demosias Dioikeses, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Elias Nikolakopoulos, Athena 1995, s. 128.

⁵⁷ 7 Aralık 1977 tarihli bu belge nümerik örneklerle doludur ve üye alımını yöneten ilkelerle ilgili açıklamalar bulunmamaktadır. Michalis Spourdalakis, "PASOK: The Telling Story of a Unique Organizational Structure", *The Organization of Political Parties in Southern Europe*, (ed.) Piero Ignazi ve Colette Ysmal, Greenwood Publishing Group, London 1998, s. 211.

⁵⁸ Vernardakes, *Ta Politika Kommata sten Ellada 1974-1985...*, s. 128.

Bütün grup ve hiziplerin mutlak surette hedefleri ve eylem planları vardır. Bu durum ciddi parti içi krizlere yol açmıştır.

PASOK'ta ilk büyük kriz, 1975 başlarında patlak vermiştir. 25 Mayıs'ta Panhellenik Öğrenci Mücadele Hareketi [Panellenia Agonistike Spoudastike Paratakse (PASP)] Genel Kurulu, Gençlik Kurulu üyelerini görevden almıştır. Bunu 9 Haziran'da, Papandreu ile DA kurmayları arasındaki çatışma izlemiştir. Uzun süredir kendi ideolojik ve örgütsel inançlarını ifade etmekte olan DA kurmayları,⁵⁹ hareketin içinde ayrı bir grup olarak durmaktadırlar. Sorunun başlangıcı, orta ve alt seviyedeki organlar için seçim (DA'nın görüşü) veya atama (Papandreu'nun görüşü) konusundaki karşıtlıktır.⁶⁰ Papandreu'nun MK üyelerinin "sağ sapma" ile suçlanması üzerine DA'dan gelen yüzlerce üye ihraç edilirken,⁶¹ 75 MK üyesinin 48'i, "sosyal demokrat ve sabotajcı" oldukları gerekçesiyle ihraç edilmiş veya istifa etmiştir.⁶² Papandreu'nun ezici liderlik gücü şiddetle sorgulanırken "demokratik savunma" krizi olarak da bilinen bu ilk kriz, "demokratik süreçleri" tetiklemiştir. PASOK bu parti içi kriz nedeniyle örgütünü sistematik bir biçimde ancak 1975 sonbaharından itibaren oluşturabilmiş ve genişletebilmiştir.

Hemen devamında bir yandan Papandreu ile eski merkezçiler, diğer yandan PAK, PASOK ve PASP yöneticileri arasında yeni bir cephe açılmış, yeni bir kriz ile karşı karşıya kalınmıştır. 1976 başlarına kadar büyük bir grup daha Partiden uzaklaştırılmıştır.⁶³ 1975 ve 1976 krizleri, parti içi demokrasi bakımından olumsuz taraflarına rağmen PASOK'un gelişimine katkıda bulunan süreçlerdir. Andreas Papandreu, 1976'daki kopuş ile Partisinin tartışmasız lideri olarak yükselmiştir. 1975-1977 dönemi, iç krizlerin ötesinde Papandreu'nun Hareketin bir kitle partisine dönüşmesinin temellerini attığı dönemdir ki bu durum 1977 seçimlerinde ispatlanmıştır.

⁵⁹ Vasiles Asemakopoulos, *Antitheseis kai Esoterikes Sugkrouseis sto PASOK ten Periodo 1974-1990. Ermeneutikes Opseis tes İstorikes Ekselikes tou Ellenikou Koinonikou Shematismou*, Panteio Panepistemiou, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Spuros Sakellariopoulos, Athena 2016, s. 174-183.

⁶⁰ Mihales Spourdalakes, "O ellenikos laikismos stis sunthekeis tou autarhikou kratismou," *Laikismos kai Politike*, (ed.) N. Mouzeles ve Th. Lipoavats ve M. Spourdalakes, ekd. Gnose, Athena 1989, s. 131-159.

⁶¹ Semites, *a.g.e.*, s. 162-163.

⁶² Giorgos Lakopoulos, "To PASOK uparhei (kai) hare stis kriseis tou", *Ta Nea*, 13 Ocak 2012.

⁶³ Paraskeuas Augerinos, *E Allage Teleiose Noris*, Vivliopoleion tes Estias, Athena 2013, s. 48.

YUNANİSTAN'DA PANHELLENİK SOSYALİST HAREKETİN (PASOK) KURULUŞU VE İKTİDARA YÜKSELİŞİ (1974-1981)

PASOK'da üçüncü büyük kriz, 1980'de yaşanmıştır. "Selanik krizi", Partinin resmi çizgisinden şüphe duyanların gerçekleştirdiği büyük yürüyüşten sonra gençlik örgütü üyelerinin de aralarında olduğu 2 bin kişinin Disiplin Kurulu ve İcra Bürosu kararları ile ihraç edilmesiyle sonuçlanmıştır. Gelecek seçimler ve iktidarın artık egemen stratejiler haline geldiği bir sırada o zamana kadar ki en önemli eleştiriler getirilmiş olsa da, bu bölünme sonuç getirmemiştir.⁶⁴ Bu, ideolojik ve teorik açıdan oldukça şiddetli ancak siyasi planda mevcut durumu değiştiremeyen bir bölünmedir. PASOK'un kitlelerle ilişkisi artık daha belirli, programlar daha nettir.

Kitleselleşmenin yönü ve bunun altında yatan siyasi ve sosyal koşullardaki değişiklikler, PASOK'un örgütlenme derecesinin evriminde yani örgütlü üyelerin seçmen toplamına oranında izlenebilmektedir. Partinin örgütlenme derecesi 1977 seçimlerinde yalnızca %2,07'dir (27 bin üye ve 1.300.025 oy) ancak 1981'de %4,03'e ulaşmıştır (110 bin üye ve 2.276.309 oy). PASOK'un örgütlenme derecesi diğer partilere, özellikle de ND ve KKE'ye kıyasla eşit düzeyde hatta daha düşüktür.⁶⁵ Bununla birlikte veriler, PASOK'un yedi yılda kiteselleşme doğrultusunda çok önemli bir mesafe aldığını göstermektedir.

PASOK'un yapısında başından itibaren, iç çatışmaların da gölgesinde daha çok "dikey", "kurumsal" bir bölünme göze çarpmaktadır. Bu, Parti ile örgütsel yapının tamamı ve Parlamento grubu arasındaki ayrımdır.⁶⁶ Parti, kitle partisi örgüt modelini benimserken üyeleri ve Parlamento grubunu kontrol altında tutmayı da hedeflemektedir. Bu modelde Parti ve örgüt, Parlamento grubu karşısında kuşkusuz önemli bir avantaja sahiptir.

Siyasi çizginin belirlendiği, stratejik tercih haritalarının çizildiği, programın oluşturulduğu parti hiyerarşisinin (MK, Yürütme Bürosu, Parti örgütleri), Parlamento grubu karşısında önceliği bulunmaktadır. Parlamento grubu, bütün bunların belirlendiği değil uygulandığı yerdir⁶⁷ ancak geniş halk katmanları ile arabulucuk yaparak önemli bir rol oynamaktadır. Böylece Parti içinde, aralarında doğal olarak rekabet olan iki farklı tarafı şekillendiren

⁶⁴ Leuteris Tziollas, "PASOK Eidikotera stoiheia tes poreias tou", duo mere, *Fulladio*, Cilt 6, 1983, s. 40-44, 53-55.

⁶⁵ Vernardakes, "Ta Politika Kommata sten Ellada 1974-1985...", s. 129-130.

⁶⁶ Aynı yerde, s. 130.

⁶⁷ Aynı yerde; "Politike Eisegese pano sto Katastatiko", *Meniaio Enemertrotiko Deltio*, Cilt 2, 1977, s. 3-14.

kendine özgü bir “dualizm” meydana gelmiştir.⁶⁸ Diğer yandan örgüt politikası, özellikle 1977’den sonra Ulusal Halk Birliği [Ethnike Laike Enotetas (ELE)] genel stratejisi ile ifade edilmiştir.

Buna göre PASOK’un başlıca örgütsel hedefi, toplumsal ittifakın temelini oluşturan işçi ve ücretliler, çiftçiler, gençler, entelektüeller, bilim adamları, sanayiciler ve küçük esnaf gibi geleneksel küçük burjuva katmanlarının örgüt içinde yer almasıdır.⁶⁹ Elefantos’e göre ise “Ulusal Halk Birliği, küçük burjuva katmanlarının siyasi entegrasyonunun sert çekirdeğidir. Ona göre iktidara giden yolda, PASOK’un öncelikli olarak temsil etmeyi tercih ettiği sosyal özne bellidir: 70’lerin artık ‘normalize edilmiş’, Yunan kapitalizminde önemli bir rol oynayan küçük-orta burjuva kesimleri. Sosyal özne ile siyasi özne (PASOK) diyalektik bir ilişki içinde yoldaşlık kurmuş ve PASOK ‘küçük burjuva ideolojisinin sözcüsü’ olmuştur”.⁷⁰

PASOK’un örgütsel gelişimi, işçi ve köylü kesiminde aksarken, bilim adamları, teknisyenler, eğitimciler, kamu kurumu çalışanları, serbest meslek sahipleri, doktorlar ve sağlık çalışanları arasında büyük bir gelişme kaydetmiştir.⁷¹ Ekonomik olarak aktif nüfusun %9,4’ünü oluşturan bilimadamları-serbest meslek mensupları, Parti zirvesinin %70-75’ini oluşturmaktadır. Bu, diğer sol partilerde de Batı Avrupa’nın “daha sınıfsal” işçi partilerinde de görülen bir olgudur. “İşçi sınıfı”, Partinin ne örgütsel ne de siyasi gelişimde önemli bir rol oynamıştır.⁷² Dolayısıyla bu gerçek, PASOK’un yarattığı bir durum değil, derin tarihî kökleri olan bir eğilimdir.

5. 2. Siyasi Program

Partinin ideolojik ve program yönelimi, Bağımlılık Okulunun⁷³ teorik formunun benimsenmesine dayanmaktadır: sosyalizm çağrısı, güçlü anti-

⁶⁸ Vernardakes, *a.g.m.*, s. 131.

⁶⁹ “Apofase gia Mazikopoiese tou PASOK, 25/1/77”, *Meniaio Enemerotiko Deltio*, Cilt 1, 1977, s. 16-26.

⁷⁰ Aggelos Elefantos, *Ston asterismo tou laikismou*, O Polites, Athena 1991, s. 124-131.

⁷¹ Aynı yerde, s. 123.

⁷² Vernardakes, “Ta Politika Kommata sten Ellada 1974-1985...”, s. 139.

⁷³ Bağımlılık okulu, Üçüncü Dünyanın belli bir uyum içinde yükselen sesi olarak adlandırılmaktadır. Okul farklı düşünceleri barındırsa da en temel özelliği, az gelişmiş ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasındaki ilişkiyi, bağımlılık ilişkisi olarak ele almasıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fuat Ercan, *Modernizm, Kapitalizm ve Az gelişmişlik*, Bağlam Y., İstanbul 2001, s. 125.

YUNANİSTAN'DA PANHELLENİK SOSYALİST HAREKETİN (PASOK) KURULUŞU VE İKTİDARA YÜKSELİŞİ (1974-1981)

Amerikancılık ve milliyetçi retorik, Yunanistan'ın AET'ye katılımının iptali, büyük şirketlerin ve yabancı monopollerin kamulaştırılması. Hedefi ideolojik ve örgütsel olarak dönemin yoğun radikal ruhunu ifade etmek⁷⁴ ve diktatörlük öncesinin merkez partilerinden kesin bir biçimde ayrılmaktır. PASOK, Bağımlılık Okuluna teorik referans ve örgütsel zirve ile sosyalist bir kitle partisinin inşası ve toplumun sosyalist dönüşümünü vadetmektedir.

“3 Eylül”, bir ideolojik ilkeler çerçevesidir.⁷⁵ Bildirge, Hareketin örgüt yapısı ve stratejisinin, üyeler tarafından ortak karar verilecek olan açık konular olmaya devam ettiğini vurgulayarak bu durumu açıkça belirtmektedir. Program ve örgüt yapısına, demokratik bir süreç çerçevesinde hızlı bir şekilde toplanacak ilk Kongrenin bütün üyelerinin eşit katılımıyla ortaklaşa karar verilecektir. Papandreu, PASOK'u oluşturan unsurların kökenleri ve “3 Eylül”ün ideolojik kullanımı meselesini şu şekilde ifade etmektedir:

“3 Eylül Bildirgesi elbette (...) büyük bir pay bırakmaktadır. Bir kod değil, genel ilkelerdir ve alternatif programları düzenlemek için mükemmel bir aşama bırakmaktadır. (...) Biz Yunan siyasi alanının birçok kesiminden güç toplayan bir hareketiz ve bence sorun, 3 Eylül Bildirgesinde değil. Belki de herkesin onu kendi anlayışına göre okumak istemesinde. Bu Bildirgede farklılıkların ve farklı eğilimlerin olduğu hususu sadece doğru değil aynı zamanda gereklidir.”⁷⁶

Bir kuruluş haritası olan 3 Eylül 1974 Bildirgesi, zamanla bir stratejik program metni, teorik ilkeler metni olarak kabul edilmiştir. Kıbrıs'ta yaşanan trajediyle başlayan metin, yedi yıllık diktatörlüğün ve ülkenin dışa

⁷⁴ Andrea G. Papandreou, sunenteukse gia ten EOK, *Oikonomikos Tahudromos*, Sayı 1221-1222, 09.1977. Bu, savaştan sonraki yirmi yılda ülkenin kendine özgü ekonomik gelişiminden kaynaklanan sosyal radikalizmin ifadesidir. Altmışların ortalarındaki sosyal huzursuzluğun göstermiş olduğu ve cunta rejimine muhalefetin de kanıtlandığı gibi eski sosyopolitik resmin dışına sıkıştırılmış eski (basit emtia üreticileri ve köylüler) ve son ekonomik kalkınmanın doğurduğu yeni sosyal tabakalar (kentsel çalışma ve orantısız şekilde büyük hizmet sektörünün yeni orta sınıfları) arasındaki siyasi ittifakın radikalizmidir. PASOK'u Yunan radikalizminin öncüsü yapan ve benzeri görülmemiş bir biçimde kısa sürede iktidara yürüyüşüne katkıda bulunan, bu tabakaların radikalizminin hacmi ve dinamiği ve diğer partilerin, özellikle solda olanların zayıflığıdır. Michalis Spourdalakis, “The Greek Experience”, *Socialist Register 1985/86: Social Democracy and After*, Cilt 22, 1985/86, s. 249-250.

⁷⁵ Bildirgenin tam ismi, Pan-Hellenik Sosyalist Hareketin İlke ve Hedefleri Bildirgesidir. “İdrutike Diakerukse Vasikon Arhon kai Stohon.”

⁷⁶ *Apo To PAK sto PASOK: Logoi Arthra, Sunenteukseis, Deloseis tou Andrea Papandreou Ethnike Aneksartesia Laike Kuriarhia*, Ladia, 1976, s. 85.

bağımlılığının nedenlerini sorgulamaktadır. Bildirge, biri konjonktürel diğeri uzun vadeli olmak üzere iki hedef belirlemiştir. Konjonktürel hedef, PASOK'un ilk sloganlarından oluşmaktadır: “cezalandırma-temizlik-rehabilitasyon”. Yani cuntanın ileri gelenleri ve işkencecilerin, Politeknik katliamı ve Kıbrıs trajedisinin sorumlularının cezalandırılması, devlet mekanizmasının temizlenmesi, diktatörlük mevzuatının iptali ve cunta mağdurlarının rehabilitasyonu talep edilmektedir. Bidirgede halkın iktidarı, düşünce ve ifade özgürlüğü, Anayasa çerçevesinde toplantı ve örgütlenme özgürlüğü, cinslerin sosyal ve ekonomik eşitliği, bağımsız sendikacılık, Kilise ve devletin ayrılması ve sosyal kurtuluş, geleceğe yönelik öncelikleri oluşturmaktadır. Bunların gerçekleştirilmesi için oluşturulan uzun vadeli hedefler ise “ulusal bağımsızlık”, “halkın egemenliği”, “toplumsal özgürlük” ve “bağımsız, demokratik ve sosyalist bir Yunanistan için “demokratik süreçtir”. Bu hedeflerin gerçekleştirilmesinin ön koşulu da ülkenin siyasi, askerî ve ekonomik bloklardan çıkmasıdır. Ayrıca Avrupa ve Akdeniz'in bütün halklarıyla daha yakın ekonomik ve kültürel ilişkiler kurulması, Akdeniz'in nötralizasyonu ve Balkanlar'ın nükleer unsurlardan arındırılmış bölge olmasına atıfta bulunmaktadır.

Yunan sosyalistlerin partisi, 1974'te sosyalist bir kitle partisi olarak kurulmasıyla başlayan örgütsel ve ideolojik düzeydeki uzun bir dönüşüm sürecinin sonucunda “PASOK'laşmıştır.” Moshonas'a göre PASOK, kimi zaman sol doğrultusunda taktiksel ve retorik sapmaları (ABD karşıtlığı, Avrupa karşıtlığı, anti-emperyalizm vb)⁷⁷ olsa da, “merkezkaç merkezietçilik” stratejisini izleyerek ve orada kalma kararlılığı ile merkeze yönelmiştir. Parti, Komünistlerin karşısında bu strateji ile sol kanatın temsilcisi olarak kurumlaşmaya çalışmıştır ve bu, Yunan siyasetine başarılı bir giriş yapmasının başlıca unsurudur.⁷⁸

PASOK, 1974-1981 döneminde, bir yandan komünist sol ile rekabet edebilecek konumda “anti-kapitalist” ve “anti-emperyalist”, diğer yandan geleneksel merkez iddiasına sahip olabilecek bir konumda “demokratik”, “modernleştirici” ve “sağ karşıtı” bir partidir.⁷⁹ PASOK'un “merkez” ve “sol”

⁷⁷ 1975-1977 yılları, sosyalist PASOK'un AET ve ABD karşıtlığının en sert olduğu dönemdir. Amerikan üslerine dair anlaşmaları iptal etmek ister ülkenin AE'ye katılımına karşı çıkarken, “AET ve NATO aynı birlik” sloganı tarihe geçmiştir.

⁷⁸ Gerasimos Moshonas; “E diaretike tome deksias-antideksias ste metapoliteuse (1974-1990)”, *E ellenike politike kouloura semera*, (ed.) N. Demertzes, Odusseas, Athena 1994, s. 175-179.

⁷⁹ Aynı yerde, s. 111-112.

YUNANİSTAN'DA PANHELLENİK SOSYALİST HAREKETİN (PASOK) KURULUŞU VE İKTİDARA YÜKSELİŞİ (1974-1981)

cephelerini seçimler için etkili bir biçimde birleştiren faktör ise Andreas Papandreu'nun "sağ karşıtı" söylem ve ideolojisidir.

PASOK başlarda, kendisini o dönemin geleneksel sol, sosyal demokrasi, Avrupa komünizmi ve "mevcut sosyalizmin" bütün akımlarından farklı kılan bir "anti-kapitalist" program doğrultusunda hareket etmiştir.⁸⁰ Yeni toplumsal hareketler ve Metapolitefsi'nin ilk dönem siyasi mücadelesini birleştirdiği bu görünümü ile geleneksel solu kuşatmış,⁸¹ mevcut sağ-sol bölünmesinde sağ karşıtı kampın öncülüğünü üstlenmiştir. "Öz örgütlenme" süreci ile geleneksel solun bürokrasisinden uzaklaşmış ve yeni bir tür "kitle partisi" oluşturmuştur.

Hareket, devamında uyguladığı "merkezkaç merkeziyetçilik" stratejisi⁸² ile merkeze doğru ilerlemiştir. Merkezin tarihsel devamı olduğu iddiasındaki Demokratik Merkez Birliğinin [Enose Demokratikou Kentrou (EDEK)]* 1977 seçimlerindeki yenilgisiyle aynı seçmen kitlesine hitap ettiği rakibinden kurtulan PASOK, merkeze doğru genişlemiştir. Parti bu dönem boyunca tarihsel merkezin devamıdır ve komünist soldan daha dinamik, daha yenilikçidir. Anti-kapitalist retoriğini, merkezin tarihsel sembolleriyle birleştirmekte çok başarılı olduğunu göstermiştir. İktidar yolculuğunun bu son aşamasını iktidarda olduğu dönemde de uygulamıştır ki, başarısının önemli unsurlarından biridir.

6. 1977-1981 Dönemi

Yola sosyalist bir parti olarak çıkan PASOK, özellikle 1977'den sonra Marksist ve maksimalist hedeflere atıfta bulunmaktan giderek kaçınmış, başlangıçtaki tezlerini önemli ölçüde terk etmiştir. 1978'de kabul ettiği Ulusal Halkçı Birlik stratejisi ile sınıfsal referansları azalmış, "ayrıcılık olmayanların" sosyal ittifakına vurgu ile bütün kesimleri kucaklama anlayışı belirginleşmiştir. Bu da PASOK'a, iktidara giden yolu açmıştır.

⁸⁰ Vasiles Asemakopoulos ve Hrusanthos Tasses, "Ermeneutike semeia gia te Diakerukse tes 3es Septemvre", *E Efemerida ton Suntakton*, 3 Eylül 2018.

⁸¹ Vernardakes, "E idrise, e ekselikse kai e metelikse tou PA.SO.K", s. 4-5.

⁸² Moshonas, "E diairetike tome deksias-antideksias...", s. 175-179.

* EK-ND, 1976'da EDEK ismini almıştır.

6.1. 1977 Seçimleri ve Ana Muhalefet Yılları

Sonucu göreceli olarak zayıf olan 1974 seçimleri ve devamında 1975-1977 arasındaki parti içi kriz ve bölünmelerin ardından, PASOK'un ideolojik "adaptasyonu" ile örgütsel gelişimi kademeli olarak birleştirilmiştir. 1977 seçim kampanyasının ana sloganı "sosyalist değişimdir".⁸³ Erken seçimler⁸⁴ ilan edilmeden hemen önce Panhellenik Konferansı toplayan Papandreu, Parti kurmaylarına, Hareketin protesto uygulamalarını terk ederek iktidar partisi mantığını benimsemesi gerektiğini açıklamıştır.⁸⁵ Konferansta kararlaştırılan "Sosyalizm için demokratik yol" stratejisi, Hareketin iktidara ve toplumsal referanslarına yönelik ideolojik ve siyasi çerçevesini özetlemektedir.⁸⁶ Diğer yandan PASOK ve iki komünist partinin varlığı siyasi yelpazeyi güçlendirmektedir ve daha çoğulcu bir Parlamento söz konusudur. Üstelik petrol krizi ve bunu izleyen durgunluk ve enflasyon nedeniyle ekonomide sabit kalkınma döneminin ardından düşüş sürecine girilmiştir.⁸⁷ Ekonomik durgunluğun yanı sıra Metapolitefsinin siyasi yaşamı tekrar harekete geçtiği ortamda yeni politikalar ve toplumsal koşullar, özellikle de Papandreu faktörü, bütün tahminleri alt üst etmiştir.

PASOK, seçim programını detaylandırmış ve zaman içinde maksimalist konularından bazılarını yumuşatmıştır.⁸⁸ Bütün parti içi endişelerinden sıyrılmış olan Papandreu'nun Partisi, 20 Kasım erken seçimlerinde %25,34 oy oranı ile 92 sandalye kazanmıştır.⁸⁹ 3 Eylül Bildirgesinden daha ılımlı olan seçim programı ile ilk büyük seçim ve siyasi sıçramasını kaydetmiştir. Gücünü yaklaşık iki katına çıkaran PASOK, artık ana muhalefet partisidir ve iktidara giden yolda önü açılmıştır. Bu durum Partiyi gerekli siyasi ve örgütsel düzenlemeleri yapmaya götürmüştür.

⁸³ Hrusanthos Dem. Tasses, "Apo to 'Sosialismo stis 18' tou Andrea sten 'Autoduname Ellada' tou Venizelou", *E Auge*, 1 Eylül 2014.

⁸⁴ Başbakan Karamanlis, Kıbrıs sorunu, Türkiye ile olan ihtilaf ve Avrupa Topluluklarına katılım konularını gerekçe olarak sunmuştur. Bu konuların kritik bir aşamaya gireceğini düşünen Başbakan, halk yetkisi yenilenen bir hükümetin bunları ele alması gerektiğini vurgulamıştır. Euanthes Xatzhbasileiou, "Apo te Thespise tou Suntagmatos stis ekloges tou 1977", *Istoria tou Ellenikou Ethnous*, Ekdotike Athenon, Cilt 16, 2000, s. 313.

⁸⁵ Andreas Deligiannes, "3e Septemvre: Apo to PASOK tou Andrea Ste Sfage ton Epigonon", *THETOC*, <http://www.thetoc.gr/magazine/3i-septembri-apo-to-pasok-tou-andrea-sti-sfagi-twn-epigonwn>, (12.03.2021).

⁸⁶ "PASOK: Hronologies-Stathmoi", *E Kathemerine*, 16 Ocak 2004.

⁸⁷ Veremes, *Doksa kai adieksoda: Egetes tes Neoellenikes Istorias*, s. 155.

⁸⁸ Clogg, *Parties and Elections in Greece*., s. 74.

⁸⁹ "Eklogika Apotelesmata", *Voule ton Ellenon*, <https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Ekloges/Eklogika-apotelesmata-New/#B>, (12.03.2021).

YUNANİSTAN'DA PANHELLENİK SOSYALİST HAREKETİN (PASOK) KURULUŞU VE İKTİDARA YÜKSELİŞİ (1974-1981)

Andreas Papandreu giderek daha çok parlamentarist olmakta ve Parti örgütünden solun ayak izlerini silmektedir.

Yunanistan için Kasım 1977 seçimlerinin olağanüstü önemi, ülkenin parlamenter tarihinin büyük bölümüne hâkim olan burjuvazi içerisindeki “liberal-muhafazakâr kutuplaşmasının” nihayet son bulmasıdır. Parlamento kompozisyonunda, İç Savaştan sonra ilk kez gerçek bir sınıfsal ayırım yansımından söz edilebilmektedir. PASOK’un en önemli zaferi, kırsal nüfus ve kent soylu küçük burjuvazinin Yunan yönetici sınıfı karşısında ciddi bir güç olarak yükselmesidir.⁹⁰ Diğer yandan sol, toplam oyların %38’ini almıştır (PASOK’un payı yaklaşık %68’dir.) ve yakın bir gelecekte Parlamenter süreçler aracılığıyla iktidara gelme olasılığı bulunmaktadır.

PASOK ve lideri, 1977 ve 1981 seçimleri arasında merkezin seçmenini rahatlatmak için sınıf odaklı Marksist bir parti ilk imajından uzaklaşmaya devam etmiştir. PASOK bu dönemde muhteşem bir örgütsel büyüme gerçekleştirmiş ve seçmen tercihi düzeyinde sürekli yükselmiştir. Parti tabanı, hem ülke çapında hem de sendikalar, ticaret birlikleri, üniversiteler, hatta orta dereceli okullar düzeyinde örgütlenmiştir. Partiyi bütün il ve şehirlerde örgütleyen radikalleşmiş gençler ve eğitilmiş insanların yoğun, halkçı bir etkinliği söz konusudur ve PASOK, öz örgütlenme süreci ile halkı kazanmıştır. Son derece yoğun olan parti aktivizmi ve kitle seferberliği, nihai seçim zaferine büyük ölçüde katkıda bulunmuştur.

PASOK’un bağımsızlıktan itibaren ülkenin tarihini belirleyen bağımlılık çemberini kırmak için sarfedilecek çaba ile bağlantılandığı radikal sosyal dönüşüme dair önerileri, değişim sloganında toplanmıştır. Onun vadettiği değişim yalnızca bir siyasi slogan değildir. Yunan toplumunun bilinç kazanmasında, yabancı güçlerden sistemli olarak uzaklaşan ulusal yürüyüşünün içinden, derinlerden gelen tarihî bir taleptir.⁹¹ Andreas Papandreu, toplumun sosyalist dönüşümüne ilişkin değişiklikler için çağrıda bulunmuştur. Temel hedef, siyasi sistemin değişimidir.

1981 seçimleri öncesinde PASOK’un seçim programı 100 sayfalık “Hükümet Politikası Bildirgesi” veya “Halk ile Sözleşme [Sumvolaiio me to

⁹⁰ Nicos Mouzelis, “The Greek Elections And The Rise of PASOK”, *New Left Review*, 108, March-April 1978, s. 59.

⁹¹ Clogg, *Parties and Elections in Greece*., s. 85-86; Takis S. Pappas, “Political Leadership and the Emergence of Radical Mass Movements in Democracy”, *Comparative Political Studies*, Cilt 41, Sayı 8, August 2008, s. 1124.

Lao]”⁹² içinde ifade edilmiştir. Politikanın çerçevesi, aynı slogan ile desteklenen değişimdir. Sözleşme, toplumun gerçek değişimi için seçmene sunulan önerileri içermekte, halkın değişime olan inancını ve ulusal bağımsızlık, demokrasi ve sosyalizm için mücadele verme kararlılığını ifade etmektedir. Kararların yabancı bağımlılığı ve müdahalesinden uzak, halk tarafından alınacağı Yunanistan’ı, Parti ve halk birlikte inşa edecektir. Halk ile Sözleşme, teknokratik ve dinamik bir aura yaratmıştır.⁹³ 1981 Sonbaharında seçimler yaklaşırken değişim sloganının temsil ettiği umudun Yunan halkı için cazibesi muazzamdır ve Papandreu’nun retorikliği takdirle karşılanmıştır.

PASOK’un 1981 kampanyası son derece başarılıdır. Parti artık AET ve NATO üyeliği, üretim araçlarının sosyalizasyonu gibi tartışmalı çeşitli konularda daha gerçekçi ve ılımlı bir tutum benimsemiş durumdadır. AET ile ilgili olarak mevcut anlaşmanın temel noktalarının yeniden görüşülmesine dayanan özel bir anlaşma, çekilme fikrinin yerini almıştır.⁹⁴ AET’den çekilmek bir referandumun sonucuna bağlanmıştır ancak Cumhurbaşkanı’nın yetkisindedir. NATO’ya gelince, Yunanistan’ın örgütten çekilmesi müzakereye tabi uzun vadeli bir hedeftir. Nihayet kamulaştırma konusunda Parti, bunun kapsamının ulusal ekonomi için hayati önem taşıyan birkaç firma ile sınırlı olduğunu belirtmiştir.⁹⁵ Bütün bu taktik değişiklikler, karşılığın seçim sonuçlarında bulmuştur. Bu etkileyici hükümet geçişi, seçimlerin öncesi ve sonrasında “değişim” olarak nitelendirilmiştir. PASOK’un iktidara yükselişinde bir diğer önemli faktör de Yeni Demokrasi Partisinin etkisidir.

Lyrantzis, PASOK’un 1981’deki zaferinin büyük ölçüde iki temel siyasi gelişmeye bağlı olduğunu değerlendirmektedir. Bunlardan ilki, Karamanlis’in Mayıs 1980’de Cumhurbaşkanı seçilmesidir. Böylece tartışmasız lideri olduğu ND’nin seçim umutlarını artırabilecek tek kişiden mahrum kalması, siyasi iktidarın pürüzsüz bir biçimde devredilmesinin garantisi olmuştur.⁹⁶ Üstelik Karamanlis’in cumhurbaşkanı olması istikrarın

⁹² Program, PASOK hükümetinin ilk yüz gününü kapsamaktadır. *Diakerukse Kuvernetikes Politikes, Sumvolaio me to Lao*, Ekdotes: Grafeio Ekdoseon KE.ME.DİA, PASOK, 04.06.1981.

⁹³ Clogg, *Parties and Elections in Greece*., s. 86.

⁹⁴ Papandreu, “AET’ye karşı değiliz ancak üyeliğin Yunanistan için ekonomik açıdan felaket olacağına inanıyoruz ve Yugoslavya ile benzer şekilde özel bir anlaşma yapmak istiyoruz” demektedir. Marvine Howe, “Greek Parties Start Election Campaign”, *The New York Times*, 15 Şubat 1981.

⁹⁵ Lyrantzis, “The Rise of Pasok: The Greek Election of 1981”, s. 309.

⁹⁶ Aynı yerde, s. 310-311.

YUNANİSTAN'DA PANHELLENİK SOSYALİST HAREKETİN (PASOK) KURULUŞU VE İKTİDARA YÜKSELİŞİ (1974-1981)

garantisidir ve bu da ND'nin propagandasının etkisini zayıflatmıştır.⁹⁷ Partinin yeni lideri Rallis, ND'yi merkezin yanı sıra siyasi yelpazenin sağını da kapsayan bir parti olarak sunmaya çalışmıştır. Böylece ND, aşırı sağın kadrolarını da kucaklamaya hazır, modern merkez-sağ ile geleneksel sağ kanat partisi olma arasında gidip gelen bir parti haline gelmiştir. Bu politika, PASOK'u reddeden çok sayıda merkez ve ND seçmenini Partiden uzaklaştırmıştır.⁹⁸ Tutarlı bir strateji benimsemesi durumunda Partinin kayıpları muhtemelen daha az yıkıcı olacaktır.

İkinci neden, son yılların ekonomik durgunluğundan ve yüksek enflasyonundan hükümetin sorumlu tutulmasıdır. 1980'de yüzde 20 civarında olan resmi enflasyon, ulusal bir kamuoyu araştırmasına göre seçmenin %57'since seçimi etkileyecek ana konu olarak görülürken %90'ı tarafından belirtilen ikinci önemli husus, devlet aygıtının aksaması ve hükümetin etkin olmamasıdır.⁹⁹ Sonuç olarak ekonomik ve idari sıkıntılar, ND'nin seçim gerilemesinin temel gerekçeleridir. Hükümetin bu iki önemli alandaki zayıf performansı PASOK'a, onu parçalanmış ve verimsiz olarak nitelendirme fırsatı vermiştir.

Programında, ND'nin politikalarından memnun olmayan pek çok sosyal grubun taleplerine yer veren PASOK, ayrıcalığı olmayanların çıkarlarını temsil etmeyi ve yaşamlarını iyileştirmeyi hedeflediğini ifade etmiştir. "Ayrıcalıksız" terimi, Yunan seçmenin büyük kısmını içerebilecek kapasiteye sahiptir.¹⁰⁰ Bu herkesi kucaklayan strateji, Hareketin mesajının iletilmesinden sorumlu olan Andreas Papandreu tarafından etkili bir biçimde izlenmiş ve onun karizmatik tutumu, seçmeni cezbetmede önemli bir faktör olmuştur.

PASOK'un iktidar yürüyüşünde Andreas Papandreu'nun kişisel rolünün altı mutlaka çizilmelidir. PASOK, "değişim" mesajını popüler bir slogan haline getirmek için onun kişisel duruşundan yararlanmıştı. Papandreu, 1981 seçim kampanyasında sözünü verdiği, Hareketin ulusal bağımsızlık ve halkın egemenliği konusundaki bütün sloganlarını kapsayan ve oldukça çarpıcı bir hedef olan "değişim" için mücadele etmiştir. Bunu yaparken de halk katmanlarıyla doğrudan temas ve iletişim içinde olan bir siyasetçi profili sergilemiştir.

⁹⁷ Mavrogordatos, *Stillborn Republic: Social Coalitions and Party Strategies in ...*, s. 24.

⁹⁸ Lyrantzis, "The Rise of Pasok: The Greek Election of 1981", s. 311.

⁹⁹ Aynı yerde.

¹⁰⁰ Aynı yerde, s. 308.

“Andreas Papandreu olmadan PASOK olmazdı” diyen Pizanias’a göre “Onun varlığı belirleyicidir. Yüksek düzeyde eğitim ve kültürü, Yunan toplumuna dair derin bilgisi ve Amerikan solunun yoğun unsurları ile son derece siyasileşmiş bir entelektüeldir. Gerekli bütün ön koşullara sahiptir. Dahası Parti içinde ve dışında rakipleriyle karşı karşıya kaldığında, oldukça sert bir siyasetçidir. PASOK yöneticilerinin büyük bir kısmının tasfiye edilmesi bunun örneğidir. Bu şekilde, PASOK’un siyasi ifadesinin mutlak lideri olarak kalmıştır.”¹⁰¹ Yunan toplumunu çok iyi okuması da, PASOK’un iktidara yükselmesinin bir diğer kilit noktasıdır.

Konstantinos da 1960’ların sonları ve 1970’lerin başlarından itibaren Yunan toplumunun etkin kesimlerinin ekonomik refah arayışına girdiğini ve siyasi olarak hareket etmekten ziyade para kazanmakla ilgilendiğini belirtmektedir. Ona göre Papandreu bu eğilimden yararlanmış ve zenginleşme isteğini meşrulaştırmıştır. Kısacası, ideolojik-siyasi meseleleri artık çok da önemsemeyen “sol görüşe” zenginleşme “hakkı” tanımıştır.¹⁰²

Diğer yandan “balkonların büyücüsü”¹⁰³ olarak anılan Andreas Papandreu, bir iletişim ustasıdır ve kalabalıkları cezbetmede son derece başarılıdır. Onun çoğu demagojik olan sloganları aynı zamanda çok da kışkırtıcıdır. Neredeyse otuz yıllık ABD egemenliğinden sonra “Toplumsal Kurtuluş”, “Halkın Egemenliği” bunlardan bazılarıdır.¹⁰⁴ İktidara birkaç gün kala meydanlarda halka seslenirken kullandığı “PASOK hükûmete, halk iktidara.” sloganı sadece meydanda toplananları değil bütün ülkedeki taraftarlarını coşkuyla ayağa kaldırmıştır.

PASOK’un iktidara alışılmadık bir biçimde hızlı ulaşmasının nedenleri ve siyasi yelpazenin neresinde yer aldığı hususlarının yanı sıra popülist bir parti olup olmadığı da Yunanistan’da güçlü bir tartışmanın konusudur. Ülkede 1970’lerin sonlarında başlayan popülizm tartışması,¹⁰⁵

¹⁰¹ Panagiotes Konstantinos, “PASOK, o kuriarhos tes Metapoliteuses”, *tvxs*, 28 Temmuz 2014, <https://tvxs.gr/news/taksidia-sto-xrono/pasok-o-kyriarhos-tis-metapoliteysis>, (13.03.2021); Hrestos Lurintzes, “To PASOK sten eksusia”, *İstoria tou ellenikou ethnous*, Ekdotike Athenon, s. 350-351.

¹⁰² Konstantinos, *a.g.m.*

¹⁰³ Deligiannes, *a.g.m.*

¹⁰⁴ Aynı yerde.

¹⁰⁵ 1977’de Politis’e yayımlanan “PASOK: Popülizm mi Sosyalizm mi” başlıklı ünlü makale, Yunan seçmenin potansiyel bir meydan okuyucu haline gelen PASOK’a muhteşem yönelimini

YUNANİSTAN'DA PANHELLENİK SOSYALİST HAREKETİN (PASOK) KURULUŞU VE İKTİDARA YÜKSELİŞİ (1974-1981)

PASOK'un yükselişi ile sıkı sıkıya bağlantılıdır. Yunanistan'da siyasi söz varlığına bu yıllarda girmiş olan popülizm kavramı daha çok rakibi dışlamak için olumsuz anlamda, özellikle de rakipleri tarafından PASOK için kullanılmıştır.¹⁰⁶ PASOK ve popülizm arasındaki olumsuz ilişki siyaset ile sınırlı olmayıp, akademik düzeyde de yaygın kabul görmüştür. Buna göre PASOK, Yunanistan'da popülizmin baş temsilcisi olduğu gibi savaş sonrası Avrupa'sında iktidara gelen ilk popülist parti¹⁰⁷ ve en başarılı popülizm vakasıdır. Onun başarıları, sistemin diğer büyük partisi Yeni Demokrasiyi de etkilemiş ve popülizm bütün siyasi sisteme nüfuz etmiştir.

6.2. 18 Ekim 1981: Ülkeyi Değiştiren Seçimler

PASOK, 18 Ekim 1981 seçimlerinde ND'yi geride bırakarak %48.07 oy oranına ulaşmayı başarmış ve 172 sandalye kazanmıştır.¹⁰⁸ “Burada ve şimdi değişim”, “Yunanistan Yunanlara aittir”, “AET ve NATO aynı birlik”, sloganlarıyla Yunan seçmenin çoğunluğunu ikna eden PASOK'un sandalye sayısı 1977 seçimlerine göre 79 artmış, ND'ninki ise 56 azalmıştır. ND 115 (%35.87), KKE 13 sandalye (%10.93) elde ederken, seçime katılan diğer partiler milletvekili çıkarmayı başaramamıştır. Parlamentoda sadece üç parti (PASOK, ND ve KKE) yer almakta ve her biri üç ana siyasi kampı; merkez, sağ ve solu temsil etmektedir.

Seçimleri kazanan Andreas Papandreu 19 Ekim sabahı Yunan halkına, tarihî bir konuşma yapmıştır:

“Değişimi somutlaştıracağız. Değişim, yüzünü çok doğrudan ve çok hızlı bir şekilde gösterecektir. Bütün devlet aktörleri arasında iş birliği olacağını vurgulamak isterim. Geçmişte vurguladığımız gibi ülkeyi hiçbir şekilde bir maceraya sürüklemek niyetinde değiliz. Hedefimiz, politikamız, halkın refahıdır. Ulusal gurur ve sosyal adalettir.

yorumlamada önemli bir girişim, bir mihenk taşıdır. Aggelos Elefantas ve Makes Kavouriades, “PASOK: Laikismos e Sosialismos?”, *Polites*, Cilt 13, Ekim 1977, s. 16-27.

¹⁰⁶ Hrestos Lurintzes, “Laikismos: E Ennoia kai oi Praktikes”, *Ekloges kai Kommata ste Dekatita tou '80*, (ed.) Hrestos Lurintzes ve Elias Nikolakopoulos, Ekdoseis Themelio, Athena 1990, s. 56-57.

¹⁰⁷ Takis S. Pappas ve Paris Aslanidis, “Greek Populism: A Political Drama in Five Acts”, *European populism in the shadow of the great recession*, (ed.) Hanspeter Kriesi ve Takis S. Pappas, ECPR Press, 2015, s. 181, 185.

¹⁰⁸ “Eklogike Anametrese 18/10/1981: G' Vouleutike Periodos 18/10/1981 eos 7/5/1985”, <https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Ekloges/Eklogika-apotelesmata-New/#C>, (12.03.2021).

BİLGE USTAOĞLU

Programımızı harfiyen yürütmeye kararlıyız çünkü bize istediğimizi verdiniz. Bize tereddüt etmeden ve gecikmeden değişimi gerçekleştirebilmemiz için Yunanların Parlamentosunda çoğunluğu verdiniz. Ve bize bu fırsatı verdiğiniz için kalbimin derinliklerinden teşekkür ederim. Sizi temin etmek isterim ki, hepimizin arzu ettiği yeni Yunanistan için bu mücadelenin ön safında olacağız. Halkına ait olacak bir Yunanistan, halkını savunacak bir Yunanistan için.

Bu akşam zaferi kutluyoruz. Öncelikle 18 Ekim 1981’de değeri kanıtlanan demokratik kurumlardan başlayarak değişimin zaferini kutluyoruz. Ve kutlamalarımızda ve neşenizde, PASOK’un bütün Yunanların hükûmeti olduğunu unutmanızı rica ediyor ve şimdi halkımızdan uzlaşma talebinde bulunduğunu belirtmek istiyorum. Geçmiş unutulsun. Yeni Yunanistan’ı inşa etmenin harika ve büyük çalışması için hep birlikte ileri.”¹⁰⁹

Papandreu konuşmasında, PASOK’un ülkenin siyaset sahnesindeki yedi yıllık yaşamı esnasında bulunduğu vaatleri yerine getireceğini ifade etmektedir. Panhellenik Sosyalist Hareketi yalnızca yedi yıl önce kuran Papandreu, Georgios Rallis başkanlığındaki ND’ye karşı devletin yönetimini kazanan muzaffer bir liderdir. 1981 seçimleri ve PASOK’un Andreas Papandreu liderliğindeki zaferi, çağdaş Yunan siyasi tarihinde bir dönüm noktası, Parti ve ülkeye dair siyasi tartışmaları, karşıtlık ve araştırmaları hâlâ beslemekte olan önemli bir kilometre taşıdır. Bu zafer, Yunanistan’da 20. yüzyılın sonunu ve 21. yüzyılın ilk on yılını belirleyen çok önemli gelişmelerin başlangıcıdır.

1981 seçimlerinin en önemli sonucu, Metapolitefsi demokrasisinin artık olgunlaşmış olduğunun, siyasi krizler yaratmadan hükûmet değişikliği gerçekleştirebilen bir istikrara kavuştuğunun kanıtlanmasıdır. Konstantinos Karamanlis’in Yeni Demokrasisi, yedi yıllık hükümetten sonra iktidarı devretmiştir. Böylece 1974’te kurulan parlamenter demokrasi, iktidarın Yeni Demokrasiden PASOK’a sakin bir biçimde devriyle ilk gerçek sınavını başarıyla vermiştir. İç Savaş mirasının hala canlı olduğu ve altmışların ortalarındaki girişimlerin 1967 darbesi de dâhil olmak üzere çeşitli müdahalelerle engellendiği düşünüldüğünde, bu deneyim son derece önemlidir.

¹⁰⁹ *E Kathemerine, Ta Nea*, 19 Ekim 1981.

YUNANİSTAN'DA PANHELLENİK SOSYALİST HAREKETİN (PASOK) KURULUŞU VE İKTİDARA YÜKSELİŞİ (1974-1981)

1981 seçimleri, ülke için ifade ettiği bu önemin yanı sıra Batı'da da sol tarafından haklı bir coşkuyla karşılanmıştır. PASOK'un zaferi, yarım asrı aşkın sağ kanat yönetimine (yedi yıllık cunta dâhil) son vermekle kalmamış aynı zamanda Reagan-Thatcher-Kohl tepkimesinin ortasında Fransa'daki sosyalist zaferi takip etmiştir. Böylece hem Güney Avrupa'da sosyalizmin ileri adımını oluşturmuş hem de sağ kanat dirilişinin kalıcı olmadığını ispatlamıştır.¹¹⁰

1981 seçimleri, bir anlamda son 40 yılın bütün siyasi ve sosyal gelişiminin bir özetidir. Yunanistan, artık normal işlemekte olan parlamenter mücadele çerçevesinde bütün bir sağ-sol ve muhafazakârlık-değişim karşıtlığını, birbirini dışlayan iki siyasi ve ideolojik dünyayı bu seçimlerde birlikte yaşamıştır. PASOK, KKE ve KKE-iç'in toplam rakamı düşünüldüğünde 1981 seçimleri sol açısından, İç Savaş yenilgisi ve izleyen on yıllar boyunca yaşanan dışlanma ve sıkıntıların sonudur. Gerçekten bu seçimlerin en önemli sonuçlarından biri, solun Parlamente'ye ve toplumun baskın ve öncü gücü olarak siyasi arenaya dönmesidir.

Bir diğer önemli sonuç iki partili sistemin netleşmesidir.¹¹¹ 1977 seçimleri ile ortaya çıkmaya başlayan iki kutupluluk güçlenmiş, giderek daha belirgin bir biçimde iki partiliğe dönüşmüştür. ND ve PASOK'un hâkimiyeti artık kanıtlanmıştır ve Parlamente'de üç parti bulunsa da iktidar yarışı ve rekabet, esas olarak bu iki parti arasındadır.

PASOK'un herkesi yakalama stratejisine rağmen, sağ ve sol arasındaki keskin ayırım, diğer bölünmelerin yokluğunda temel bölünme olarak ortaya çıkmıştır. Savaş sonrası Yunan siyasetinin büyük bölümüne hâkim olan liberal-muhafazakâr bölünmesinin sonuna gelinmiş, liberal güçlerin çoğunluğu ya PASOK'a ya da ND'ye katılmıştır.¹¹²

Sonuç

Yunanistan'da 1974'te, yaklaşık otuz yıllık sınırlı bir demokratik rejim ve yedi yıllık bir diktatörlükten sonra demokrasiye gerçek bir geçiş başlatılmıştır. Albaylar Cuntasının düşmesi ve Metapolitefsi ile eski yapılar

¹¹⁰ Mavrogordatos, *Rise of the Green Sun: The Greek Election of 1981*, s. 3.

¹¹¹ Pappas, "The Transformation of the Greek Party System Since 1951", s. 110.

¹¹² Lyrantzis, "The Rise of Pasok: The Greek Election of 1981", s. 312-313.

BİLGE USTAOĞLU

ve alışkanlıklardan kademeli ancak istikrarlı bir şekilde uzaklaşmış, Yunan pratiğinde eşi görülmemiş niteliklere sahip demokratik bir rejim ve yeni bir parti sistemine doğru yol alınmıştır. Bütün bu gelişmelerin doğrudan etkilediği siyasi partiler bu sürecin aynı zamanda taşıyıcıları olurken PASOK, bugünkü Yunan parti sistemi üzerinde modernize edici bir etkide bulunmuştur.

Demokrasiye geçiş, ülkenin genel siyaseti için olduğu kadar Yunan solu için de bir dönüm noktasıdır. Bir yandan Panhellenik Sosyalist Hareket kurulurken, diğer yandan komünist köken ve yönelimli partiler yasallaştırılmıştır. Böylece sol için hem sosyal demokrat hem de komünist formda özgürce gelişme şansı doğmuştur. Andreas Papandreu tarafından Eylül 1974'te sürecin hemen başında kurulan PASOK, kısa bir süre içinde cunta sonrası Yunan siyasetinin baş aktörlerinden birisi olmuştur.

Siyasi yaşama “sosyalist” terimini getiren PASOK, Avrupa'nın o zamanki sosyal demokrat partilerinden farklı bir merkez sol parti olarak ortaya çıkmıştır. Ona ilişkin görüşler, modern merkezden (eski Merkez Birliğinin devamı) Yunanistan'a özgü bir sosyal demokrasi veya popülist bir parti prototipi olduğuna kadar geniş bir yelpaze oluştururken, bazıları için bunların tamamıdır. PASOK ise kendisini radikal, sosyalist ve halkçı bir parti olarak nitelendirmiş, hem eski merkezden hem de geleneksel komünist soldan tamamen farklı bir parti olduğunu ileri sürmüştür.

Andreas Papandreu'nun iddialarına karşın cunta öncesinin merkez solu ve askerî rejime karşı direniş mücadelesinin unsurlarını barındıran PASOK, kısmen yeni bir partidir. Bununla birlikte emekleme aşamasındaki Yunan demokrasisinin siyaset sahnesine Kuruluş Bildirgesinden başlayan radikal bir söylemle girmesi, siyasi ve ideolojik prensiplerinin yanı sıra kitle örgütü yapılarının geliştirilmesine vurgusu ve vaatleriyle diğer siyasi partilerden farklılaşmıştır. Hedeflerini “ulusal bağımsızlık”, “halkın egemenliği”, “toplumsal özgürlük” ve bağımsız, demokratik ve sosyalist bir Yunanistan için “demokratik süreç” olarak formüle etmiştir. Bunları gerçekleştirebilmek için Yunan ekonomisinin kilit endüstrilerinin ve sektörlerinin devletleştirilmesi vaadi, ülkenin siyasi, askerî ve ekonomik bloklardan çıkmasını hedefleyen NATO ve Avrupa karşıtı söylemi ile PASOK, yeni bir partidir.

Partinin kuruluşundan hemen sonra Metapolitefsi'nin radikalizminden yararlanarak girdiği ilk seçimlerde elde ettiği yüzde 13,6'lık

YUNANİSTAN'DA PANHELLENİK SOSYALİST HAREKETİN (PASOK) KURULUŞU VE İKTİDARA YÜKSELİŞİ (1974-1981)

sonuç, genellikle zayıf bir performans olarak değerlendirilmektedir. Oysa sadece 2,5 ay önce kurulduğu ve bir örgütünün bile olmadığı düşünüldüğünde, Parlamentoda üçüncü parti olması önemli bir başarıdır. Böylesine olağanüstü bir dönemde Yunan seçmenin öncelikle istikrarı ve parlamenter demokrasinin sağlamlştırılmasını tercih ettiği açıktır.

1977 seçimlerinde halk desteğini iki katına (yüzde 25,3) çıkararak ana muhalefet konumuna yükselmesi ise dikkat çekici bir başarıdır. Papandreu, 1975-77 arasındaki iki yıllık ilk dönemde Metapolitefsi'nin radikalizminden uzaklaşarak değişmekte olan siyasi ortamı doğru okumuştur. Parti içi çatışmalar sonucunda iç muhalefeti ortadan kaldırmış, Hareketin kitlesel bir partiye dönüştürülmesinin temellerini atmıştır. Örgüt yapısında hala sorunlar yaşıyor olsa da PASOK, Papandreu'nun karizmatik liderliğinin de etkisiyle ülkenin siyasi zeminindeki konumunu yavaş yavaş pekiştirmiştir. Parti, genel "değişim" sözü vererek hazırladığı güvenli ama en önemlisi iktidara hızla götürebilecek stratejinin sonucunu Ekim 1981 seçimlerinde almış, iktidara oldukça kısa süren yolcuğunu tamamlamıştır.

KAYNAKÇA

ANTONİOU, Theodora D., *Stoiheia ameses demokratias sto anatheoremeno Suntagma tou 1975*, Ekdoseis Ant, N. Sakkoula, Athena-Komotene 1988.

Apo To PAK sto PASOK: Logoi Arthra, Sunenteukseis, Deloseis tou Andrea Papandreou Ethnike Aneksatesia Laike Kuriarhia, Ladia, 1976.

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Cilt 1-2: 1914-1995, Alkım, İstanbul 2005.

ASEMAKOPOULOS, Vasiles, *Antitheseis kai Esoterikes Sugkrouseis sto PASOK ten Periodo 1974-1990. Ermeneutikes Opseis tes İstorikes Ekselikes tou Ellenikou Koinonikou Shematismou*, Panteio Panepistemiou, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Spuros Sakellaropoulos, Athena 2016.

AUGERİNOS, Paraskeuas, *E Allage Teleiose Noris*, Vivliopoleion tes Estias, Athena 2013.

BİLGE USTAOĞLU

BÖLÜKBAŞI, Süha, “Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Birleşmiş Milletler: 1954-1996 Arası Barışçı Çözumsuzlük”, *Türk Dış Politikasının Analizi*, (ed.) Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul 1998, ss. 281-305.

CLOGG, Richard, *A Concise History of Greece*, Cambridge University Press, Cambridge 1992.

_____, *Parties and Elections in Greece: The Search for Legitimacy*, C. Hurst & Company, London 1987.

DAFERMOS, Olimpios, *Foitetes kai Diktatoria: To Antidiktatoriko Foitetiko Kinema 1972-1973*, Ekdoseis Gavrielides, Athena 2009.

DUVERGER, Maurice, *Political Parties*, John Wiley and Sons Inc., New York 1973.

ELEFANTES, Aggelos, *Ston asterismo tou laikismou*, O Polites, Athena 1991.

ELEFANTES, Aggelos ve KAVOURIARES, Makes, “PASOK: Laikismos e Sosialismos?”, *Polites*, Cilt 13, Ekim 1977, ss. 16-27.

ELEUTHERIOU, Roula, “Ennea xronia PASOK, Meros B, apo ten autoorganose ste grafeiokratia”, *Anti*, Cilt 241, 1983, ss. 26-32.

ERCAN, Fuat, *Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik*, Bağlam Y., İstanbul 2001.

HRESTIDES, Hrestos Euaggelos, *o anendotos agonas tes Enoses Kentrou: apo tis ekloges tou 1961 sten paraïtese tou Konstantinou Karamanle*, Ethniko kai Kapodistriako Panepistemio Athenon (EKPA), Athena 2012.

HRISOGONOS, Kostas, “Suntagma kai politika kommata: Opseis tou elleimματος demokratikes antiprosopeuses”, *To Mellon ton Politikon Kommaton*, Ed: Th. Demetres Tsatsos, Ksenofon I. Kontiades, Papazeses, Athena 2003, ss. 65-85.

JUDT, Tony, *E Europe meta Ton Polemo*, Tomos 3, Metafrase: Elene Asteriou, Ekdoseis Aleksandria, Athena 2012.

YUNANİSTAN'DA PANHELLENİK SOSYALİST HAREKETİN (PASOK) KURULUŞU VE İKTİDARA YÜKSELİŞİ (1974-1981)

LURİNTZES, Hrestos, “Laikismos: E Ennoia kai oi Praktikes”, *Ekloges kai Kommata ste Dekatita tou '80*, (ed.) Hrestos Lurintzes ve Elias Nikolakopoulos, Ekdoseis Themelio, Athena 1990, ss. 44-69.

_____, “To PASOK sten eksusia”, *İstoria tou ellenikou ethnous*, Ekdotike Athenon, Athena, 2000.

LYRINTZIS, Christos, “Political parties in post-junta Greece: A case of ‘bureaucratic clientelism?’”, *West European Politics*, Cilt 7, Sayı 3, ss. 99-118.

_____, “The Rise of Pasok: The Greek Election of 1981”, *West European Politics*, 3 Aralık 2007, ss. 308-313.

MAURİAS, Kostas G., *Suntagmatiko Dikaio*, Ekdoseis Ant, N. Sakkoula, Athena- Komotine 2002.

MAVROGORDATOS, G.T., *Rise of the Green Sun: The Greek Election of 1981*, Centre of Contemporary Greek Studies King's College, N. Sakkoulas, London 1983.

_____, *Stillborn Republic: Social Coalitions and Party Strategies in Greece, 1922-1936*, University of California Press, Berkeley 1983.

_____, “The Greek Party System: A Case of ‘Limited but Polarised Pluralism?’”, *West European Politics*, Cilt 7, Sayı 4, ss. 156-169.

MOSHONAS, Gerasimos, “E diaretike tome deksias-antideksias ste metapoliteuse (1974-1990)”, *E ellenike politike koulтура semera*, (ed.) N. Demertzes, Odusseas, Athena 1994, ss. 159-215.

MOSCHONAS, Gerasimos, “The Panhellenic Socialist Movement”, *Social Democratic Parties in the European Union: History, Organization, Policies*, (ed) R. Ladrech ve P. Marlière, Palgrave Macmillan UK, Basingstoke 1999, ss. 110-122.

MOUZELIS, Nicos, “The Greek Elections And The Rise of PASOK”, *New Left Review*, 108, March-April 1978, ss. 59-74.

BİLGE USTAOĞLU

MPAMPİNİOTES, Georgios D., *Leksiko tes Neas Ellenikes Glossas*, Kentro Leksilogias E.P.E., Athena 1998.

“O Kostas Kornetes sunthluvei enan metapoliteutiko mutho gia to Polutehneio”, *Lifo*, 2.11.2016.

ÖZBUDUN, Ergun, *Siyasal Partiler*, AÜHF Yayınları, Ankara 1979.

PAPADİMİTRİOU, Giannis, *E Analampe tes Aristeras: Okto Sugklonistikes Eklogikes Anametreseis 1950-1967*, Ekdoseis Filistor, Athena 2001.

PAPPAS, Takis S. “Political Leadership and the Emergence of Radical Mass Movements in Democracy”, *Comparative Political Studies*, Cilt 41, Sayı 8, August 2008, ss. 1117-1140.

_____, “The Transformation of the Greek Party System Since 1951”, *West European Politics*, Cilt 26, Sayı 2, Nisan 2003, ss. 90-114.

PAPPAS, Takis S. ve ASLANIDIS, Paris, “Greek Populism: A Political Drama in Five Acts”, *European populism in the shadow of the great recession*, (ed.) Hanspeter Kriesi ve Takis S. Pappas, ECPR Press, 2015, ss. 181-196.

PARRES, Fanes ve SKOLARİKOS, Kostas, “E Politike Summahion Tou KKE Stis Dekaties 1950-1960. E Peira tes EDA”, *Kommounistike Epitheorese: Theoretiko kai Politiko Organo tes Kentrikes Epitropes tou K.K.E.*, Cilt 4-5, 2012.

RIZAS, Sotiris, *The Rise of the Left in Southern Europe: Anglo-American Responses*, Routledge, London 2019.

RİZAS, Soteris, *Konstantinos Karamanles: E Ellada apo ton Emfulio ste Metapoliteuse*, Metaihmio, Athena 2017.

SEFERIADES, Seraphim, “Polarization and Non-Proportionality, The Greek Party System in the Postwar Era”, *Comparative Politics*, Cilt 19, Sayı 1, Ekim 1986, ss. 69-93.

SEMİTES, Kostas, *Dromoi Zoes*, Ekd. Polis, Athena 2015.

YUNANİSTAN'DA PANHELLENİK SOSYALİST HAREKETİN (PASOK) KURULUŞU VE İKTİDARA YÜKSELİŞİ (1974-1981)

SPOURDALAKES, Mihales, "O ellenikos laikismos stis sunthekes tou autarhikou kratismou," *Laikismos kai Politike*, (ed.) N. Mouzeles ve Th. Lipoavats ve M. Spourdalakes, ekd. Gnose, Athena 1989.

_____, *PASOK: Komma, Kratos, Koinonia*, Ekd. Patakes, Athena 1998.

_____, "To Kommatiko Fainomeno: Ekselikse ki Sugkiria", *To Mellon ton Politikon Kommaton*, (ed.) Demetres Th. Tsatsos, Ksenofon İ. Kontiades, Ekdoseis Papazese, Athena 2003, ss. 39-55.

SPOURDALAKIS, Michalis, *Convergence of Political Parties: The Greek Case*, The University of Manitoba, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Canada 1980.

_____, "The Greek Experience", *Socialist Register 1985/86: Social Democracy and After*, Cilt 22, 1985/86, ss. 249-250.

_____, "PASOK: The Telling Story of a Unique Organizational Structure", *The Organization of Political Parties in Southern Europe*, (ed.) Piero Ignazi ve Colette Ysmal, Greenwood Publishing Group, London 1998, ss. 202-220.

STOKES, S. C., "Political Parties and Democracy", *Annual Review of Political Science*, Sayı 2, 1999, ss. 243-267.

TALAİPOROS, Demetres, *E ennoia tes kommatikes entakses sta sughrona sosialistika kommata. Ta kommatika mele sto PASOK*, Diplomatike Ergasia, Ethnikon kai Kapodistriakon Panepistemion Athenon, Athena 2010-2011.

TSATSOS, Demetres Th., *Suntagmatiko Dikaio (Protos Tomos)*, Ekd. Ant. N. Sakkoula, Athena, 1992.

TZİOLLAS, Leuteris, "PASOK Eidikotera stoiheia tes poreias tou", duo mere, *Fulladio*, Cilt 6, 1983, ss. 40-55.

VASİLEİADES, Damianos, *O mithos tou Andrea: Oi Theoretikes vaseis tes Enoses Kentro, tou PAK kai tou PASOK*, Enallaktikes Ekdoseis, Athena 2007.

VEREMES, Thanos, *Doksa kai adieksoda: Egetes tes Neoellenikes İstorias*, Metaihmio, Athena 2017.

BİLGE USTAOĞLU

VERNARDAKES, Hristoforos, *E idruse, e ekselikse kai e metelikse tou PA.SO.K, sto Trianta Hronia Demokratia: To politiko sustima tes trites ellenikes demokratias 1974-2004*, Panepistemio Kretes, 20-22 Maiou 2004, ekd. Kritike, Krete 2004.

_____, *Ta Politika Kommata sten Ellada 1974-1985 Sheseis Ekprosopeses kai Sheseis Nomimopoeses sto Fos tou Politikou kai Koinonikou Antagonismou*, Panepistemio Athenon Tmema Politikon Epistemon kai Demosias Dioikeses, Yayimlanmamış Doktora Tezi, Danişman: Elias Nikolakopoulos, Athena 1995.

“Apofase gia Mazikopoeses tou PASOK, 25/1/77”, *Meniaio Enemerotiko Deltio*, Cilt 1, 1977, ss. 16-26.

“Apologismos Douleias tes Ekteletikes Grammateias tou PASOK”, *Meniaio Enemerotiko Deltio*, Cilt 7-8, 1977.

Diakerukse Kuvernetikes Politikes, Sumvolaio me to Lao, Ekdotes: Grafeio Ekdoseon KE.ME.DÍA, PASOK, 04.06.1981.

“Politike Eisegese pano sto Katastatiko”, *Meniaio Enemerotiko Deltio*, Cilt 2, 1977, ss. 3-14.

XATZHVASİLEİÖU, Euanthes, “Apo te Thespise tou Suntagmatos stis ekloges tou 1977”, *İstoria tou Ellenikou Ethnous*, Ekdotike Athenon, Cilt 16, 2000, ss. 313-324.

Gazeteler

ASEMAKOPOULOS, Vasiles, ve TASSES, Hrusanthos, “Ermeneutike semeia gia te Diakerukse tes 3es Septemvre”, *E Efemerida ton Suntakton*, 3 Eylül 2018.

FİLANDROS, İoannes K., “Oi ekloges tou 1958”, *E Kathemerine*, 7 Aralık 2014.

HOWE, Marvine, “Greek Parties Start Election Campaign”, *The New York Times*, 15 Şubat 1981.

YUNANİSTAN'DA PANHELLENİK SOSYALİST HAREKETİN (PASOK) KURULUŞU VE
İKTİDARA YÜKSELİŞİ (1974-1981)

KOTSETA, Roula, “3 Septemvriou 1974: E idruse tou PASOK”, *Newsbomb*, 2 Eylül 2015.

KRETİKOS, Stefanos, “E oportounistike omada kai e diaspase tou KKE to 1968”, *Rizospastes*, 11 Haziran 2004.

LAKOPOULOS, Giorgos, “To PASOK uparhei (kai) hare stis kriseis tou”, *Ta Nea*, 13 Ocak 2012.

OİKONOMİDES, Foivos, “Otan Aristera egine aksiomatike antipoliteuse”, *Eleutherotupia*, 28 Mart 2011.

PAPANDREOU, Andrea G., sunenteukse gia ten EOK, *Oikonomikos Tahudromos*, Sayı 1221-1222, 09.1977.

PERAKES, Paraskeuas, “Saranta hronia PASOK, 1974-2014”, *Haniotika Nea*, 03 Eylül 2014.

PETROPOULOS, Giorgos, “E Ellada siderodesmia kai to KKE ektos nomou: O Anagkastikos Nomos 509”, *Rizospastes*, 31 Aralık 2000.

TASSES, Hrusanthos Dem., “Apo to ‘Sosialismo stis 18’ tou Andrea sten ‘Autoduname Ellada’ tou Venizelou”, *E Auge*, 1 Eylül 2014.

VLASİDES, Vlases, “E poluorkia kai e epemvase”, *Makedoniko Praktoreio Eideseon*, 12 Ekim 2007.

Agonistes, 3 Aralık 1974.

E Kathemerine, 19 Ekim 1981.

“PASOK: Hronologies-Stathmoi”, *E Kathemerine*, 16 Ocak 2004.

“Protofanes o Thriamvos tou ‘Ellenikou Sunagermou’ kerdizei peri tas 240 Edras!”, *Ethnos*, 17 Kasım 1952.

Ta Nea, 19 Ekim 1981.

“Vasikes ekselikseis sto astiko politiko sistema apo to 1974 mehri semera”, *Rizospastes*, 28 Haziran 2013.

İnternet Kaynakları

DELÍGÍANNES, Andreas, “3e Septemvre: Apo to PASOK tou Andrea Ste Sfage ton Epigonon”, *THETOC*, <http://www.thetoc.gr/magazine/3i-septembri-apo-to-pasok-tou-andrea-sti-sfagi-twn-epigonwn>, (12.03.2021).

KATSORÍDAS, Demetres, “E analepse tes diakuverneses apo to PASOK”, *Diethnistike Ergatike Aristera*, <https://rproject.gr/article/i-analipsi-tis-diakyvernisis-apo-pasok>, 18 Ekim 2016, (05.03.2021).

KONSTANTÍNOS, Panagiotes, “PASOK, o kuriarhos tes Metapoliteuses”, *tvxs*, 28 Temmuz 2014, <https://tvxs.gr/news/taksidia-sto-xrono/pasok-o-kuriarhos-tis-metapoliteysis>, (13.03.2021).

Porisma Tseva gia Polutehneio”, <http://www.vrahokipos.net/old/history/gr/polytexneio/Tsevas.htm>, (22.09.2018).

SPOURDALAKES, Mihales, *Politika Kommata kai Kommatika Sustimata*, Ethnikon kai Kapodistriakon Panepistemion Athenon, Platforma Teleekpaideuses, <https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/PSPA178/Spourdalakis%20kommata%20kai%20kommatika%20systimata.pdf>, (05.03.2021).

“E İdruse tes Neas Demokratias”, *Nea Demokratia*, <https://nd.gr/istoria>, (13.07.2019).

Efemeris tes Kuverneseos, Ellenike Demokratia, Cilt 1, Athena 22 Eylül 1926, <https://www.elsyn.gr/sites/default/files/%CE%A3%CF%8D%CE%BD%CF%84%CE%B1%CE%B3%CE%BC%CE%B1%201925.pdf>, (15.03.2021).

“Eklogika Apotelesmata”, *Voule ton Ellenon*, <https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Ekloges/Eklogika-apotelesmata-New/#B>, (12.03.2021).

“Eklogike Anametrese 18/10/1981: G’ Vouleutike Periodos 18/10/1981 eos 7/5/1985”, <https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Ekloges/Eklogika-apotelesmata-New/#C>, (12.03.2021).

YUNANİSTAN'DA PANHELLENİK SOSYALİST HAREKETİN (PASOK) KURULUŞU VE İKTİDARA YÜKSELİŞİ (1974-1981)

“İdrutike Diakerukse Vasikon Arhon kai Stohon”, *PASOK*, <http://pasok.gr/diakhryxh/>, (12.03.2018).

Suntagma tes Ellenikes Demokratias, <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dce6a27c8/syn15.pdf>, (15.03.2021).

“Suntagma tes Ellados”, *Efemeris tes Kuverneseos tou Vasileiou tes Ellados*, Cilt 1, En Athenais 1 Ocak 1952, <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dce6a27c8/syn16.pdf>, (14.02.2021).

“Suntagma tes Ellados”, *Efemeris tes Kuverneseos tes Ellenikos Demoktraias*, Cilt 1, En Athenais 9 Haziran 1975, http://www.et.gr/images/stories/eidika_themata/a_111_1975.pdf, (14.02.2021).

“Tourkike stratiotike eisvole kai katohe”, *Ypourgeio Eksoterikon*, <https://mfa.gov.cy/el/turkish-military-invasion-and-occupation.html>, (08.02.2021).

“Vouleutikes Ekloges”, *İdruma tes Voules ton Elleno gia ton Koinovouleutikon*, <http://foundation.parliament.gr/central.aspx?sId=111I452I1162I646I457895>, (02.03.2021).

BİLGE USTAOĞLU

EKLER:

18/10/1981 SEÇİM SONUÇLARI

| Parti | Parti Lideri | Sandalye Sayısı | Oy Oranı (%) | Oy Sayısı |
|--|-------------------|-----------------|--------------|-----------|
| Panhellenik Sosyalist Hareket | Andreas Papandreu | 172 | 48,07 | 2.726.309 |
| Yeni Demokrasi Yunanistan Komünist Partisi | Georgios Rallis | 115 | 35,87 | 2.034.496 |
| | Harilaos Florakis | 13 | 10,93 | 620.302 |

20/11/1977 SEÇİM SONUÇLARI

| Parti | Parti Lideri | Sandalye Sayısı | Oy Oranı (%) | Oy Sayısı |
|---|-------------------------|-----------------|--------------|-----------|
| Yeni Demokrasi | Konstantinos Karamanlis | 171 | 41,84 | 2.146.365 |
| Panhellenik Sosyalist Hareket | Andreas Papandreu | 93 | 25,34 | 1.300.025 |
| Demokratik Birliği [Enose Demokratikou Kentrou] | Merkez Mavros Georgios | 16 | 11,95 | 612.786 |
| Yunanistan Komünist Partisi | Harialos Florakis | 11 | 9,36 | 480.272 |
| Ulusal Parti [Ethnike Parataksis] | Stefanos Stefanopoulos | 5 | 6,82 | 349.988 |
| İlerici ve Sol Güçler İttifakı [Summahia Proodeutikon&Aristeron Dunameon] | İlias İliu | 2 | 2,72 | 139.356 |
| Neoliberal Parti [Neofileleutheron] | Konstantinos Mitsotakis | 2 | 1,08 | 55.491 |

YUNANİSTAN'DA PANHELLENİK SOSYALİST HAREKETİN (PASOK) KURULUŞU VE İKTİDARA YÜKSELİŞİ (1974-1981)

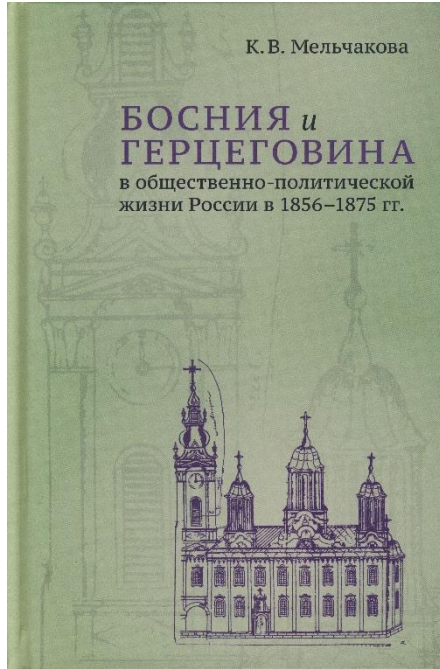
17/11/1974 SEÇİM SONUÇLARI

| Parti | Parti Lideri | Sandalye Sayısı | Oy Oranı (%) | Oy Sayısı |
|--|-----------------------------------|-----------------|--------------|-----------|
| Yeni Demokrasi | Konstantinos Karamanlis | 220 | 54,37 | 2.669.133 |
| Merkez Birliği- Yeni Güçler | Mavros Georgios | 60 | 20,42 | 1.002.559 |
| Panhellenik Sosyalist Hareket | Andreas Papandreu | 12 | 13,58 | 666.413 |
| <i>Birleşik Sol [Enomene Aristera]</i> | | | | |
| Birleşik Demokratik Sol [Eniaia Demokratike Aristera] | İlias İliu | 8 | 9,47 | 464.787 |
| Yunanistan Komünist Partisi-İç Yunanistan Komünist Partisi | Har. Drakopoulos Har. Florakis | | | |

Kaynak: Voule ton Ellenon, <https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Ekloges/Eklogika-apotelesmata-New/#A>, (12.03.2021).

Ksenia V. Melchakova, *Bosniya i Gertsegovina v rossiyskoy obshchestvenno-politicheskoy zhizni v 1856–1875 gg.* [Bosnia and Herzegovina in Russian Social and Political Life, 1856–75], Indrik Moscow 2019), 432 pages, ISBN 978-5-91674-537-5.

Lidia PAKHOMOVA*



The last decade has seen the publication of several monographs on the Ottoman period based on new archival research, many of which can be recommended as valuable additions to the existing body of literature on Bosnia and Herzegovina. Among them, Ksenia Melchakova's monograph focused on the formation and development of Russian-Bosnian relations in the 1850-70s is especially noteworthy.

Melchakova's book *Bosnia and Herzegovina in Russian Social and Political Life 1856-75* consists of five chapters. In the first chapter, "The Consulates of the Russian Empire in Bosnia and Herzegovina 1856-75", the writer traces the history of the Russian diplomatic missions. Melchakova pays close attention to the activities of Alexander Fyodorovich Hilferding (1831-72) - the scholar, Slavophile, and first Russian consul in Sarajevo, whose "duty was to give the fullest picture of the region"

* Dr., Institute of Slavic Studies, Russian Academy of Sciences, Moscow, Russian Federation, ORCID: orcid.org/0000-0002-4050-3425, E-mail: lydia.pakhomova@gmail.com



(p. 67). The writer describes the routines of the diplomatic service: the consulate's day-to-day activities, its employees' salaries, and special characteristics of the contacts with local authorities, colleagues from other countries, high-ranking clerics, etc.

In the second chapter, "The Bosnian Question and Russian Society, 1850–70s", Melchakova focuses on the activities of Russian benefactresses led by Antonina Dmitrievna Bludova, as well as the Most Holy Synod and the Slavic Charitable Committee. Speaking about the stirring of Russian interest in Bosnia, Melchakova again addresses Hilferding's activities, only in this case focusing on his efforts to organize a humanitarian assistance program for Bosnians. When discussing assistance to Slavic communities outside Russia, one cannot ignore the activities of Protoiereus Mikhail Fyodorovich Raevsky. Melchakova offers a solid account of his role in the history of Bosnia and Herzegovina. It is difficult to imagine philanthropists who do not engage with the general public, and this is demonstrated through an analysis of periodicals where Hilferding, as Melchakova reveals, was the most prolific opinion writer.

The main highlight of the chapter "How Russia Provided Assistance for the Christian Orthodox Church and Education in Bosnia and Herzegovina, 1856–75" is Melchakova's detailed account of the travels of the clerics to the Russian Empire to raise funds for the church. The writer illuminates the role of Russia's Ministry of Foreign Affairs, the Most Holy Synod, the Slavic Committees, and, of course, the Russian people in the Christian Orthodox church construction project in Sarajevo.

As an example of Russians' contribution to the local educational scene, the monograph traces the history of Staka Skenderova's school for girls and highlights the role of Russian diplomats and philanthropists. The monograph contains the first ever Russian-language account of Skenderova's life and her unique school, which, located in a province of the Ottoman Empire, was open to girls from all religious backgrounds. The last section of the third chapter addresses the history of Bosnians and Herzegovinians educated in Russia. Working in Russian archives, the writer found new information about such famous figures as Jovan Pičeta, Vasa Pelagić, and others.

In the fourth chapter, "The Bosnian Question in Russian-Serbian Relations, 1856–75", Melchakova addresses the root causes of one of the most

complicated problems of the Balkans – Serbia’s interest in Bosnia and Herzegovina in the 1860s. The writer pays special attention to such a controversial figure as Matija Ban, the head of the secret Committee for the Liberation of Bosnia. The writer relates episodes of collaboration between the consuls, Bosnians educated in Russia, representatives of the Serbian Orthodox Church, and the Serbian authorities, and explains the goals Serbia’s government pursued in Bosnia and Herzegovina: “Schools were to become [...] centers for training *chetnik* guerilla units, and teachers, potential commanders of guerilla units” (p. 320). As Melchakova discovered, the correspondence of schools’ organizers who were Serbian agents passed through Russian consulates. Quite interesting is the conclusion that the Serbian agents, having opened schools in areas where fighting was to be expected, would send to Russia requests for assistance precisely for these schools, and that the charities’ chiefs knew about it. Finally, the fourth chapter also addresses the situation of the Orthodox clergy and their contacts with Serbian religious and political leaders.

In the fifth chapter, “A Different Angle: Russia’s Plans vis-à-vis Bosnia and Herzegovina in the Context of the Policies of the Ottoman and Habsburg Empires”, the writer takes a look at Bosnia and Herzegovina as a part of the contact zone between the East and the West, and as a far-flung province of the Ottoman Empire. The chapter presents statistical data, from Russian sources, concerning population, migration, and conversion to other religions. The writer also touches on the problem of how the Ottoman authorities carried out the Tanzimat reforms in Bosnia and Herzegovina between 1860 and 1870. The writer ends the chapter with a characterization of the Habsburg Monarchy’s policies in the province.

In the “Conclusion” Melchakova provides a brief summary of her findings. First, Russia felt responsible for the state of the Christian Orthodox world, and this was “not just a cover for the implementation of the government’s international strategy, but a stance adopted due to genuine convictions” (p. 394). Second, Russia’s attitudes to Serbia’s plans vis-à-vis Bosnia and Herzegovina changed over time, from support for the idea of paving the way for a liberating uprising to the belief that the annexation of Bosnia and Herzegovina by the young principality would be a premature move. Third, neither Serbia, Russia, nor Austria-Hungary were interested in, or took into account, the aspirations of Bosnians and Herzegovinians themselves. The writer ends the book with notes on the ambiguity of Russia’s foreign policy during the Eastern crisis of the late 1870s.

Melchakova's monograph is a priceless contribution to the body of work on the history of Bosnia and Herzegovina. The narration is enhanced with portraits and other illustrations. A valuable feature of the book is the inclusion of Hilferding's drawings, which are printed for the first time here. The author made a commendable decision to include in the book unique photographs from the album of Pyotr Pavlovich Pyatnitsky, who traveled across Bosnia and Herzegovina in 1867, taking pictures of peasants, Christian Orthodox monks, dervishes, military men, and monasteries. This photo album is of great value for historians of the region: until now there were no known photos of Bosnia and Herzegovina in the 1860s.

A strong emphasis on events and facts related to the activities of Russian diplomatic corps and the civic-minded public in Bosnia and Herzegovina, as well as the author's decision to place the description of the situation in the region as an Ottoman province at the very end of the monograph, create the impression that Bosnia and Herzegovina were discovered by the Russians. This impression fits in with the description of the subject under review – Bosnia as *terra incognita* for Russian society, and how Russians came to know the region. The writer's approach, therefore, belongs to the tradition of Slavic studies as practiced in twentieth-century Russia – viewing the region not as a part of another empire but as an independent region with a Slavic population, which was politically important only to Russia or Serbia. In the past, such choice was conditioned, in particular, by the fact that Russian researchers of Bosnian and Herzegovinian history had access to Russian, and rarely other, archives. Modern historians, meanwhile, have uncovered many documents from Ottoman, British, and other archives.¹

Reliance on the traditions of Soviet historiography dampened the researcher's interest in employing other approaches and ideas and narrowed the range of academic tools they could use to analyze and explain the processes afoot in Russian and Bosnian-Herzegovinian society, or the interaction between Russia and Orthodox Christian believers living in the Ottoman Empire, amongst others. The researchers, meanwhile, would have profited from the use of social anthropology as it applies to study of poly-

¹ For instance: Zafer Gölen, *Tanzimat dönemi Bosna isyanları, 1839-1878*, Alter, 2009; Fatma Sel Turhan, *The Ottoman Empire and the Bosnian Uprising: Janissaries, Modernisation and Rebellion in the Nineteenth Century*, I.B. Tauris, London 2014; Edin Radušić *Bosna i Herzegovina u britanskoj politici od 1857. do 1878. Godine*, Institut za istoriju Sarajevo 2013, etc.

ethnic and poly-confessional communities, including in the Balkans, and especially from the use of modern theories of nations and nationalism. Otherwise, a historian would only reconstruct facts and events but not explain them, letting the reader draw conclusions from the presented material. Meanwhile, the researcher's hypothesis that by the mid-nineteenth century Bosnians no longer had a sense of ethnic unity while religious affiliation became a marker of nationality (p. 11) is not corroborated either by references or by a convincing analysis. Still, if we presume that the main objective of the author was to retrace the chain of events (using primary sources and with maximal fullness), it has certainly been achieved.

The studies in political history produced by previous researchers enabled Melchakova to address the other aspects of Russian-Bosnian relations and approach them from a different perspective. Therefore, it is all the more interesting that the writer used documents that were left out of the Soviet publications on Bosnian history.² One becomes aware that the books published in the Soviet period present a somewhat rose-colored account of the brotherly Slavic nations and Russia's foreign policy. Using documents that her predecessors elected not to publish and introducing material that she discovered in archives, Melchakova presents a novel picture of Russia's presence in the Balkans through the prism of the life stories of specific individuals and their daily lives. The monograph brings into sharper relief the interaction between the government and civil society: the consuls simultaneously played the roles of diplomats, aid distributors, and intermediaries between Serbia's government, Russian public figures, and Christian Orthodox believers from Bosnia and Herzegovina. The researcher also writes about such instruments of influence in the region as the secret committees, and it is at this point that her account acquires some of the features of a crime novel. The writer discovered in the archives keys to ciphers used by Slavophiles' secret committee (pp. 26, 306). This information casts an utterly new light on the correspondence between the Slavic committees and the Bosnian leaders. It turned out, in particular, that books referred to in the letters meant guns; the school commission, Serbia's government; the correspondent, the agent; etc. (p. 306). Therefore, one can conclude that the Slavophiles in the history of Bosnia and Herzegovina played a much more

² *Osvoboditel'naya bor'ba narodov Bosnii i Gertsegoviny i Rossiya. 1850-1864. Dokumenty* [Bosnia's and Herzegovina's Struggle for Freedom and Russia. 1850-1864. A Collection of Documents], Nauka Moscow 1985; *Osvoboditel'naya bor'ba narodov Bosnii i Gertsegoviny i Rossiya. 1865-1875. Dokumenty* [Bosnia's and Herzegovina's Struggle for Freedom and Russia. 1865-1875. A Collection of Documents], Nauka Moscow 1988.

LIDIA PAKHOMOVA

active role than previously assumed. When a researcher chances upon documents that allow reconsidering long-held assumptions, it is indeed a great blessing.

By way of conclusion, it would seem appropriate to remark that Ksenia Melchakova's book is not only a presentation of new information and an important contribution to academic research but also a fascinating account of the lives and adventures of people living in the nineteenth century.

BAE-DERGİSİ MAKALE YAZIM KURALLARI

Makaleler, aşağıda belirtilen şekilde hazırlanmalıdır:

1. Başlık; içeriği iyi bir şekilde ifade etmeli, büyük ve koyu harflerle ortalanarak yazılmalıdır. Makale kendi içinde anlamlı alt başlıklara ayrılmalıdır. “Giriş” kelimesi başlık olarak kullanılmalı ve alt başlıklar numaralandırılmalıdır.

2. Yazarın adı küçük, soyadı büyük ve koyu yazılmalı; üzerine yıldız konularak dipnotta yazarın görev yaptığı kurum, haberleşme ve elektronik posta adresi belirtilmelidir.

3. Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde anlatan ve en fazla 150 kelimedenden oluşan Türkçe ve İngilizce özet bulunmalıdır. Ayrıca özeti altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 3, en çok 5 kelimedenden oluşan anahtar kelimeler verilmelidir.

4. Metin A4 boyutunda (29.7x21 cm.) kâğıtlara, Word programında, Times New Roman karakteriyle 11 punto ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında (üst 3,5 cm, alt 2,5 cm, sol 2,5 cm ve sağda 3,0 cm) boşluk bırakılmalıdır. Dipnotlar 9 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır. Yazılar özetler ve kaynakça dâhil 5.000 ile 12.000 kelime aralığında olmalıdır. Metin içinde koyu ve eğik harflerle vurgulamalar yapılabilir.

5. Her tablo veya grafik aşağıda görüldüğü gibi numaralandırılmalı ve uygun bir başlık seçilmelidir. Tablo veya grafik numarası ve adı tam sola dayalı olarak yazılmalı; tablonun veya grafiğin kaynakçası ise tablonun altında yer almalıdır. Tablolara ve grafiklere metin içinde ait oldukları yerlerde kullanılmalıdır.

6. Alıntılar tırnak içinde verilmeli; beş satırdan az alıntılar satır arasında, beş satırdan uzun alıntılar ise ana metnin sağından ve solundan 1 cm içeride, blok hâlinde ve 1 satır aralığı ile 1 punto küçük yani (10 punto) olarak yazılmalıdır.

7. Referanslarda klasik dipnot sistemi benimsenmeli ve dipnotlar sayfa altında yer almalıdır. Referanslar gösterilirken aşağıdaki hususlara azami önem verilmesi gerekmektedir:

7.1. Tek yazarlı kitap ya da makale aşağıdaki şekilde gösterilmelidir:

Andrew Baruch Wachtel, *Dünya Tarihinde Balkanlar*, (çev.) Ali Cevat Akkoyunlu, Doğan Kitap, İstanbul 2009, s. 58.

Bülent Akyay, “Yunanistan’da Filortodoks Komplonun Ortaya Çıkışı (1839) ve Osmanlı İmparatorluğu”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XXVI, Sayı 2, Aralık 2011, s. 338.

Şayet aynı eserden tekrar alıntı yapılacaksa yazarın soyadı yazıldıktan sonra; Wachtel, *a.g.e.*, s. 13.; makale ise Akyay, *a.g.m.*, s. 339. şeklinde belirtilmelidir.

Şayet aynı yazarın başka bir eseri ikinci kez aynı makalede kullanılıyorsa yazarın soyadından sonra kullanılan eserin başlığı da yazılmalıdır.

Wachtel, *Southeast Europe: Culture and Connection*, s. 42.

Araya başka bir eser girmeden aynı eserin aynı sayfasından alıntı yapılıyorsa, “Aynı yerde” ibaresi kullanılmalıdır.

Araya başka bir eser girmeden aynı eserin farklı sayfasına gönderme yapılıyorsa, “Aynı yerde, s. 236.” şeklinde belirtilmelidir.

Her dipnotun sonuna nokta konulur.

7.2. İki yazarlı ve ikiden fazla yazarlı kitap ya da makalelerde yazar adları arasına ve bağlacı konulmalıdır.

7.3. Derleme kitaplarda yer alan makaleler aşağıdaki gibi gösterilmelidir:

Ruxandra Ivan, “La politique à l’égard des minorités nationales en Roumanie aux années 1980”, *Minorities in the Balkans: State Policy and Interethnic Relations (1804-2004)*, (ed.) Dušan T. Bataković, Institute for Balkan Studies of the Serbian Academy of Sciences and Arts, Special Editions 111, Belgrade 2011, s. 260.

7.4. Gazete Yazısı

Yalçın Bayer, “Balkan Tarihi Yeniden Yazılacak”, *Hürriyet*, 6 Aralık 2012, s. 9.

Yazarı belli olmayan gazete yazıları:

“Makedonya’da Türkler İlgi Bekliyor”, *Yeniçağ*, 25 Mayıs 2014, s. 11.

7.5. Yazarı Belli Olmayan Resmî ya da Özel Yayınlar, Raporlar vb. Eserler
Arnavutluk Ülke Raporu, TİKA Yayınları, Ankara 1995, s. 19.

7.6. Arşiv Belgeleri

Arşivin adı, tasnifin adı, defter veya dosya ve gömlek numaraları belirtilmelidir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Hariciye Nezareti Siyasî Kısım Evrakı (HR.SYS) için:

BOA, *HR.SYS*, 1119/64.

7.7. İnternet Kaynakları

Kader Özlem, “Unutulan Balkan Türkleri”, *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, 30 Temmuz 2011, http://www.21yyte.org/tr/yazi6245-Unutulan_Balkan_Turkleri.html, (07.08.2012)

Yazarı belli olmayan internet kaynakları:

<http://www.dw-world.de/dw/article/0,2144,1983134,00.html>, (01.12.2007).

7.8. Mülakat

Süleyman Demirel ile İstanbul'da yapılan mülakat, 25 Kasım 2008.

7.9. Yüksek Lisans, Doktora ve Doçentlik Tezleri

Sevim Hacıoğlu, *Bulgaristan Türklerinin Sosyo-Kültürel Değişimi (1944-1989)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mehmet Saray, İstanbul 2002, s. 78.

8. Kaynaklar makalenin sonunda, yazarların soyadının ilk harfine göre alfabetik olarak ve büyük harflerle aşağıda gösterildiği gibi eklenecektir: Yazarın soyadı, adı, başlık, yayınevi, basım yeri ve basım yılı. Kaynakçada makalelerin sayfa aralıklarının da belirtilmesi gereklidir.

CLAYER, Nathalie, *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri: Avrupa'da Çoğunluğu Müslüman Bir Ulusun Doğuşu*, (çev.) Ali Berktaş, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.

KIRLIDÖKME, Utku, "Yunanistan'da Uluslararası İlişkiler Kuramlarının Dış Politika Olaylarına Uygulanması", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, Aralık 2013, ss. 27-50.

Yazıların Gönderilmesi

Yukarıda belirtilen ilkelere uygun olarak hazırlanmış makaleler, aşağıdaki elektronik posta adresine gönderilmelidir:

baedergisi@gmail.com

Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi (BAE-Dergisi) makale yazım kurallarına riayet edilmeden hazırlanan makaleler dikkate alınmaz. Yazarlar hakem raporları doğrultusunda istenen düzeltmeleri editörün bildirdiği süre zarfında BAE-Dergisi'ne ulaştırmakla yükümlüdür. Aksi takdirde gönderilen makaleler ya reddedilir ya da yayımlanması düşünülen sayıda yayımlanmaz. Yayın Kurulu makaleler üzerinde esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapabilir.

Dergimizde yayımlanan makalelerin içeriğinden yazarı/yazarları sorumludur.

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS
WRITING AND STYLING GUIDELINES

All articles must conform to the following guidelines:

- 1.** Title should reflect the content of the article. It should be in bold capital letters and center ranged. All subheadings should be concise. The first section should be titled as ‘Introduction’ and the subheadings should be numbered.
- 2.** Use lower case for the name of the author. The surname should be written in bold and capital letters. Put ‘*’ on the surname and include the author’s affiliation information (i.e. institution, telephone number, e-mail) as a footnote on the first page.
- 3.** All articles should have an abstract composed of 150 words maximum. It should be in both Turkish and English and include a one line keywords section composed of three to five words.
- 4.** The article should be written in MS Word, A4 paper dimension (29.7x21 cm.), Times New Roman, 11 pt. and single space. Page margins should be defined as 3.5 cm. from above, 2.5 cm. from below and left, and 3.0 cm. from right. Footnotes should be 9 pt. and single spaced. The manuscript (including the abstract and bibliography) should be minimum 5.000 words and maximum 12.000 words. The author is free to highlight words or expressions that should be in bold and italic.
- 5.** Each table and figures should be used inside the text. It should be named, numbered and indented to the left while its source/bibliographic information should be written below of it.
- 6.** Quotation marks - “ ” - should be used for all quotations. The ones less than five sentences should be given as a part of the sentence while quotations more than five sentences should be given in a separate paragraph, indented 1 cm. from the right, single space and 10 pt.
- 7.** All references must stick to the general reference styling and footnotes should be given below of each page. All manuscripts should abide by the following rules of referencing:

7.1. Books and journals

Andrew Baruch Wachtel, *Dünya Tarihinde Balkanlar*, (transl.) Ali Cevat Akkoyunlu, Doğan Kitap, İstanbul 2009, p. 58.

Bülent Akyay, “Yunanistan’da Filortodoks Komplo’nun Ortaya Çıkışı (1839) ve Osmanlı İmparatorluğu”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Volume XXVI, Number 2, December 2011, p. 338.

In case the same source is used in the following footnote then;

Wachtel, *ibid.*, p. 13.

For references to the same source later in the same article

Wachtel, *op.cit.*, p. 15.

In case another source of the same author is used then;

Wachtel, *Southeast Europe: Culture and Connection*, p. 42.

All footnotes should finish with full stop.

7.2 For co-authored books and articles “and” should be used between the names of authors.

7.3. Articles from edited books should be written as follows:

Ruxandra Ivan, “La politique à l’égard des minorités nationales en Roumanie aux années 1980”, *Minorities in the Balkans: State Policy and Interethnic Relations (1804-2004)*, (ed.) Dušan T. Bataković, Institute for Balkan Studies of the Serbian Academy of Sciences and Arts, Special Editions 111, Belgrade 2011, p. 260.

7.4. Newspapers

Yalçın Bayer, “Balkan Tarihi Yeniden Yazılacak”, *Hürriyet*, 6 December 2012, p. 9.

In case the reporter or columnist is not defined then

“Makedonya’da Türkler İlgi Bekliyor”, *Yeniçağ*, 25 May 2014, p. 11.

7.5. For special reports and official sources with unidentified authors

Arnavutluk Ülke Raporu, TİKA Yayınları, Ankara 1995, p. 19.

7.6. Archival Sources

The name of the archive and the full title of the files should be specified

For an example regarding an archival source belonging to the Ottoman Archives of the Prime Ministry-Republic of Turkey:

BOA, *HR.SYS*, 1119/64.

7.7. Internet Sources

Kader Özlem, “Unutulan Balkan Türkleri”, *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, 30 July 2011, http://www.21yzyt.org/tr/yazi6245-Unutulan_Balkan_Turkleri.html, (07.08.2012).

If the author is not defined:

<http://www.dw-world.de/dw/article/0,2144,1983134,00.html>, (01.12.2007).

7.8. Interviews

Interview with Süleyman Demirel in Istanbul, 25 November 2008.

7.9. Thesis

Sevim Hacıoğlu, *Bulgaristan Türklerinin Sosyo-Kültürel Değişimi (1944-1989)*, Istanbul University Institute of Social Sciences, Unpublished Masters Thesis, Supervisor: Prof. Dr. Mehmet Saray, Istanbul 2002, p. 78.

8. Bibliography: All sources should be written in an alphabetical order. Each source starts with the surname of the author written in capital letters and followed by name, title, publisher and date. Also, page numbers of articles should be included.

CLAYER, Nathalie, *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri: Avrupa'da Çoğunluğu Müslüman Bir Ulusun Doğuşu*, (transl.) Ali Berktaş, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.

KIRLIDÖKME, Utku, "Yunanistan'da Uluslararası İlişkiler Kuramlarının Dış Politika Olaylarına Uygulanması", *Journal of Balkan Research Institute*, Volume 3, Number 2, December 2013, pp. 27-50.

Submitting the article

All articles that are prepared according to the abovementioned writing guidelines should be sent to baedergisi@gmail.com

All articles that contradict with guidelines of the JBRI are not considered for publication. All authors are responsible for making necessary changes based on reports given by reviewers and send the amended version back to the JBRI. Else, articles are either rejected or postponed since it may be included for the next issues of the JBRI. The editorial board may make minor corrections on articles that will not affect the content.

Authors are responsible for the content of their articles.